

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ի Բ.

Հ Ա Յ Ք

Յ Ե Ղ Ի Ս Ա Բ Ե Թ Ո Ւ Պ Ո Լ Ի Ս

Գ Ր Ա Ն Ս Ի Լ Ո Ւ Ա Ն Ի Ո Յ

1826—1904.

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1904.

9(47.925)

Գ-79

Կ

Հ Ա Յ Ք

Յ Ե Ղ Ի Ս Ա Բ Ե Թ Ո Ւ Պ Ո Լ Ի Ս

Գ Ր Ա Ն Ս Ի Լ Ո Ւ Ա Ն Ի Ո Յ

Ա Յ Ս Դ Ը Ղ Դ Ի Ն Պ Ը Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն

ԻՐ ՍԿԶՐՆԱԿՈՐՈՒԹՅՆՆԵՐ ՄԻՆԶԵՆ ՄԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ:
ՔԱՂՈՒԱԺ ԴՐԱՆՄՈՂՈՒԱՆԻՈՅ ԻՇԽԱՆԱՑ ԵՒ ԱՊՍ-
ՏՐԻՈՅ ԿԱՅՍԵՐԱՑ ԱՌԱՆՁՆԱՇՆՈՐՀՈՒԹՅԱՆՑ ԿՈՆ-
ԴԱԿՆԵՐՆԵ. ԴՈՒԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԺ-ՔԵՐԸ, ԺԱՄԱՆԱԿԱ-
ԿՈՅ ՏԱՐԵԴՈՐԵՐԸ, ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՒ
ՈՒՐԻՇ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1826—1904.

Հրատարակելն որեւէ տեսակ թարգմանութիւն իրեն
կը վերապահէ

Գ. Հ Ա Տ Ո Ր

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1904.

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Թէպէտ յառաջարան, քայց իսկապէս վերջա-
բան են առաջիկայ տողերը: — Որովհետեւ վերջին խօս-
քերն են այն աշխատասիրութեան, որուն վրայ տաս-
նուհինգ տարի գրեթէ անընդհատ — առանց ծանծրա-
նալու, յարատեւութեամբ — գործեցի. — շարունակ
փնտռելով ըննելով ու խուզարկելով:

Ինչպէս ընթերցողները կրցան տեսնել, երկա-
սիրութիւնս՝ բովանդակութիւն մըն է, քաղուածոյք մըն
է, Աւստրիոյ կայսերաց ու Դրամսիրութեան իշխանաց,
կառավարչաց ու զօրավետաց առանձնաշնորհութիւն-
ներուն, կոնդալներուն, պատճէններուն, հրամանա-
գիրներուն — ժամանակակից արձանագրութիւններու
եւ տարեգիրներու, պաշտօնական գրութիւններու, քա-
ղաքային ժողովրդներու, ընկերական կամոնադրութիւն-
ներու, որոշմունքներու, հիմնարկութեան թղթերու,
կտակներու, պարտաթղթերու, նամակներու. եւ այլն. —
որոնցմէ կազմեցի Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց պատ-
մութիւնը՝ ի սկզբանէ, մինչեւ մեր օրերը:

Ու թէպէտ առաջիկայ գործքը լիցցուցած եմ, —
այսու ամենայնիւ պէտք եմ խոստովանիլ թէ քրաժս-
թերի է: Վասն զի թէեւ շատ նիւթ բովանդակուած է
իր մէջը՝ քայց եւ այնպէս, ժողովածս ու բովէ բով
քերածս, պզտիկ մաս մըն է միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ
ղիւանատան մէջ ցիր ու ցան եղած բազմաթիւ գրու-

Թիւններուն: Արոնց, կարծեմ, եւ ոչ հարիւրներորդ մասն առնուած է գործոյս մէջ:

Ան ալ ստոյգ է, որ մեր միտքն ու նպատակն էր ասոնց մէջէն, միայն մեր ազգին անցելոյն ու ազգայնոց վերաբերեալ խնդրոց հետ աւելի գրադիլ եւ ազգին հետ յարաբերութիւն ունեցող սիւններն ու գրուածքները գործածել եւ միութեան մէջէն երեսան հանել:

Մենք մեր կողմանէ՝ Զանազանք, որ Նդիսարեթուպոլսոյ ազգայնոց պատմութիւնը՝ իրենց քաղաքականութիւնը, գործունէութեան ոգին, աշխոյժը, շրջակայ ազգայնոց վրայ ունեցած ազդեցութիւնը, վաճառականութիւնը, բարոյական կեանքը, գրամական վիճակը, — մեզի բանիւ իրենց յիշատակի արժանի անցեալն՝ ընթերցողաց առջեւը դնենք:

Թէ արդեօր աս բանս յաջողեցաւ, չենք գիտեր: — Եթէ յաջողեցաւ, ըստ մասին միայն յաջողեցաւ: Ազգայնս ամէն բան տողը կրնայ բերել: Մենք, հնչւելս ուրիշ տեղ ալ բռնք, մեր կոցածն ըրնք, գործելու ասպարէզը բացքնք, սկիզբն ըրնք, անտաշ ճամբան հարթեցնք: Մեզմէ նորն եկողները զմտեկայ շարունակեն, պահասը լցընեն, ծուղը՝ շտկեն. անկատարը կտտարեալ ընեն: — Իրենց համար անսպառ զանձ մը դիպուած կեցած է, չէ թէ միայն քաղբիս, հասցաւ նսեւ մէկալ ազգային տեղեաց — Կերբայի, Յուրթով սէնդ Միզլուշի, Միքլիզի — եւ Դրանսիլուսիոյ ուրիշ բանի մը քաղաքներու զեւամաստանցը մէջ:

Երբ կը խոստովանենք թէ՛ առաջիկայ երկասիրութիւնն ամբողջ չէ, չէ թէ միայն անոր համար որ մէջը բովանդակուած չեն Նդիսարեթուպոլսոյ գիւլանատան ամէն գրութիւնները՝ հապա նսեւ անոր համար, որ մէջէն դուրս թողուած՝ ձգուած են, բանի մը բարային ընկերութեանց, արհեստաւիտներու, — խա-

ղախողաց, վաճառականաց եւ ուրիշ արհեստաւորաց, — դարձեալ՝ բանի մը հոգեւոր եղբայրութեանց — Սքոյ երրորդութեան, Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի, Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի — սամանադրութիւններն ու կանոնադրութիւնները. — կը յայտնենք որ առաջիններուն վրայ, մասնաւոր կերպով խօսելու դիտաւորութիւն ունինք: Իսկ ետրիններն, անոր համար առնուած չեն գործոյս մէջ, վասն զի ասոնք՝ ծշդիւ այն եղբայրութիւններն են, զորոնք Ստեփանոս Ռուշրայ յիմնադրած է, Կերբայ հայաբաղըին մէջ. ան զստեղծանութեամբ, որ միայն տարւոյն թուականները կը տարբերին անոնցմէ:*

Կործայս մէկ պահասաւոր մասն ալ ան է — զոր նորէն իմացայ — որ գործածած 850ի շտի արտօնագրին, պատմիկին, հրամանագրին, անձամադրութեան, հրահանգին, որոշմունքին, նամակին եւ այլն — նշանակած չեմ տեղն ու թիւն ուսկից որ առած եմ:

Շատ առէկ կ'ըսէ Շիւլըր՝ Գրամանացոց մեծ պատմաբանն ու բանաստեղծը. Der Mensch weiss Viel, aber nicht Alles. (Մարդ շատ բան գիտէ, ու շատ բան ալ կայ որ չի գիտեր):

Այսպէս պատահեցաւ մեզի հետ ալ: — Երբ այս բանս մեր միտքն եկաւ, ալ բանը բանէն անցած էր: — Ուր որ կոչում ընելը շատ դժուարին բան մը չէր: — Նդիսարեթուպոլսոյ գիւլանական գրութիւններն՝ Արաֆիի ղոնկին մէջ տառնածնմ՝ մէկ մէղրէ աւելի լայն որմն ունեցող կամարաւոր. նոսապատիկ երկաթապատ ղոնկերով ամրացուած մեծ սրահի մը մէջ բարձրաւան-

* Տես ասոնց վրայօք ընդարձակագրոյն. «Դրանսիլուանիոյ Հայոց Մետրապոլիսը. կամ նկարագիր Կերբայ Հայաբաղըի ի գիր եւ ի պատկերս», Ս. Իսէնա 1896, էջ 21—44. — Դարձեալ՝ էջ 50—91:

դակներու, պահարաններու եւ ձգոցներու մէջ դրուած՝ զետեղուած են:

Ամենէն աւելի ամփոփ ու կարգաւորեալ կեցած պահուած է՝ Կաղնեայ կոշուած պահարանն. որուն մէջ են ամենէն թանկագին գրութիւնները՝ իբր 2750 կտոր: — Ասոնք՝ թէպէտ խառն ի խուռն իրարու քով ու իրարու վրայ կեցած՝ բայց եւ այնպէս մեծ կապոցներու բաժնուած ու ըստ մեծի մասին առասանով կապուած են: Ամէն մէկ կապոցն ունի իր յատուկ հոռոմսեցի թիւն, եւ կապոցին մէջ եղած գրութիւններուն ամէն մէկն՝ իր յատուկ արարական թուանշանը:

Աս գրութեանց համառօտ ցանկն առած է, Յովհ. Դարաշոնեան քաղաքապետը՝ դեռ դիւանապետ եղած ատեն, 1861ին: — Աս ցանկէն՝ մարդ — թէպէտ մեծ աշխատանքով ու շատ յոգնելէ ետեւ — փնտռածը կրնայ գտնել:

Որպէս զի ընթերցողը, աս ցանկին որպիսութեանը վրայ գաղափար մը կարեւորան ունենալ — որովհետեւ քնազիրը հունգարերէն է — կ'ուզեմ մէկ երկու թիւ հայերէնի թարգմանել: — Արդ՝

“I. Կապոց: Թիւ 1: 1689 սեպտ. 1. — Միքայէլ Աբաֆի, Դրանսիոյ իշխանին, Դրանսիոյ իշխանիա գաղթող Հայոց տուած պաշտպանութեան թուղթը: Տուեալ Կէրնէսէկի դռնակէն: Վաւերացուած օրինակ — 1 կտոր”:

“II. Կապոց: Թիւ 27: 1726 հոկտ. 4: — Ժերմակ կաշիով կազմուած ծեռագիր մատեան: Կը պարունակէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութեան ժողովքներուն, ըստ մեծի մասին հայերէն լեզուով յօրինած արձանագրութիւններն (protocollum) ու որոշմունքները. 1726էն մինչեւ 1805”:

Թիւ 52: 1746 յունուար 31: — Տիգրիկ զօրապետին հրամանագրին ընդօրինակութիւնն, որ Պաշ-

պալովի հասարակութիւնն՝ իր վեհափառութեանը խոստացած 1200 կտոր ոսկին, մինչեւ փետրուարի վերջը վճարէ. 1 կտոր”:

“VI. Կապոց: Թիւ 107: 1758 աւգոստ. 17. — Գաբրիէլ Պէղլէն կոմսին վաւերացուած պարտականութեան թուղթը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնէն փոխ առած 20.000 ֆիորինի վրայօք: Վաւերացուած օրինակ. 1 կտոր”:

“VIII. Կապոց: Թիւ 121: 1760 մայ 6: — Աւգոստինոս Իսիգուցի եւ Աստուածատուր Վիգուլեանի տրուած լիազօր իշխանութեան թուղթը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան եւ քաղաքապետութեան կողմանէ, որ ինչ որ ազգային խնդրոյն նկատմամբ կ'ընեն, հասարակութիւնը կ'ընդունի: Բնագիր 1 կտոր”:

“XXII. Կապոց: Թիւ 327: 1700 աւգ. 26: Ռապուդոն զօրապետին պաշտպանութեան քնազիր թուղթը՝ Պաշպալովի Հայոց համար. 1 կտոր”:

Եւ այսպէս կը շարունակուի ցանկն. — որ կը բովանդակէ իր մէջը LXVII. ծրար. եւ ինչպէս ըսինք 2750 թուանշան ունեցող ծեռագիր: — Թուանշան կ'ըսեմ. — որովհետեւ շատ կտոր տեղէն վերցուած է:

Աս պահարանն՝ իր գրութիւններովը՝ հազիւ մէկ քսաներորդ մասը կը կացուցանէ ամբողջ դիւանատան գրուածքներուն — որոնց վրայօք մարդ ապահովապէս չի գիտեր, թէ ինչ են. եւ ինչ կը պարունակեն: — Ասոնց թիւը՝ հաւանականապէս կրնանք 20-25 հազար կտոր համարել:

Ինչպէս ընթերցողը կրնայ ենթադրել, ասոնք միայն Հայոց վերաբերեալ գրութիւններ չեն. ինչու որ մէկ մեծ մաս մը՝ 1305 տարիէն մինչեւ 1685 տարին. օտար բաներ — եւ ի մասնաւորի Աբաֆի գերդաստանին վերաբերեալ հրամանագրերն ու պատճեններ —

Հ. Գ. 14-րդ վրայ. Գ. Գ. 14-րդ.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԴՐԱՆՍԻԼՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ

ՀԱՅԱՐԵՆԿ ԲԱՆԴԱՐԱՆ

1.

Մարգարիտները՝ ծովուն յատակը կը հանգչին: — Լերանց միայն խորքերուն ժայռուտ ճամբաներուն մէջ ծածկուած ու չկարծուած կիզահողէն (Torf) կ'եղեն ագամանդները:

Բովագործներն՝ որչափ որ աւելի կը մտնեն հանքերուն մանուածապատ ճամբաներուն մէջ, որչափ որ մեծ է իրենց յարատեւութիւնն — ու տոկուն՝ իրենց դիմացկունութիւնն իրենց գործքին մէջ, այնչափ աւելի արդիւնաւոր է իրենց քրտինքն, այնչափ աւելի մեծ է իրենց աշխատութեան վարձքը: Աղէկ գիտեն իրենք, թէ հոն վարը միայն կրնան հասնիլ անանկ ազնուական մետաղներու, վարը միայն կրնան գտնել անանկ պատուական հանքեր, որոնք երկրիս վերին երեսին վրայ չեն գտնուիր...

Հարկ է որ — չսպասելով անապահով ապագային — պատեհ ներկան անոր գործածենք, որ մեր նախնիներէն մեզի մնացած վաղեմի յիշատակաց մնացորդներուն բեկորները ժողովենք ու գործքերն անմահացնենք: Ասոր կը

պարտաւորեն զմեզ մեր անձին սէրը՝ մեր երկրին ու մեր ազգին ունեցած անջնջելի յիշատակն եւ անշիջանելի յարումը:

Մեր անունն այն ատեն միայն կրնանք անշաղխ պահել, մեր պարտաւորութիւնն այն ատեն միայն կրնանք կատարած համարել — ընդհանուր ճանաչողութեան այն ատեն միայն կրնանք արժանանալ, երբ մեր նախնիներուն յիշատակն անմոռաց կը պահենք, չէ՛ թէ միայն մեր սրտին ու մտքին՝ հապա նաեւ մեր ընկերական կենաց մէջ — աշխարհիս առջեւը:

Ամէն բան պատուական է, ինչ որ անցած ժամանակներուն ակռաներէն մեզի հասած, մնացած է:

Մեր աշխատութիւնը — մեր նախնիներուն գործքերը նորոգելով եւ զանոնք քովէ քով բերելով ու երեւան հանելով — կ'ըլլայ մեզի աւելի սիրելի եւ ընթերցողաց անտարակոյս աւելի հետաքրքիր:

Ուստի առաջիկայ գործքիս պաշտօնն ըլլայ՝ մէկ կողմանէ զարթուցանել ճշմարիտ եռանդ ու յարգ ներկայ սերնդեան մէջ՝ անցած ժամանակներէն մեզի մնացած բերքերուն ու պտուղներուն. ու մէկալ կողմանէ ճշմարտել՝ մեզի հետ ապրող ու մեր ետեւէն եկող ծննդոց, որ ատեն մը Գրանսիլուանիոյ եւ ի մասնաւորի Եղիսաբեթութեան ազգայինք, բաւական չանաւոր տեղ բռնած են ազգային պատմութեան մէջ: —

Նուիրենք ուրեմն առաջիկայ գրութեան առաջին տողերը — Գրանսիլուանիոյ վերին

կառավարութենէն ու ղինուորական իշխանութենէն — Եղիսաբեթութեան ազգայնոց՝ վաճառականութեան ու այլեւայլ բաներու նկատմամբ տրուած արտօնութեանց, պատճէններու եւ հրամանագիրներու: Անցնինք անկից ետքն, իրենց արուեստական ու հոգեւոր ընկերութիւններուն, եկեղեցական ու քաղաքային ներքին կենացը, քաղաքաբաշխութեան կանոններուն եւ կարգադրութեանց. իրենց մտաւորական զարգացմանը, քանի մ'ազգասէր Հայոց հիմնարկութեանցը, կայսերական առանձնաշնորհութեան կոնդակաց եւ հրապարական յիշատակարանաց: — Եւ փակենք ըսելիքնիս անով թէ ինչ է Եղիսաբեթութեան աշխատանքայնոց անստիճանի նուաղելուն, եւ ազգայնութեան ոգւոյն՝ այնչափ իյնալուն պատճառը:

* * *

Աղատ վաճառականութիւն եւ արուեստ բանեցրնելը՝ թոյլ տրուած էր Գրանսիլուանիոյ ազգայնոց, իրենց՝ այս երկիրը մտնելէն անմիջապէս ետքը (Վ. Հատ. էջ 81), թէպէտ եւ ինչպէս ուրիշ տեղ տեսնենք, ըստ մասին օտար ժողովուրդներն եւ ըստ մասին ժողովուրդներն գրգռուած տէրութեան պաշտօնատէրները՝ չէին կրնար հաշտ աչքով տեսնել Հայոց առեւտրին այնչափ յառաջացումն ու յաջողութիւնը: Ուստի՝ իրենց ներքին հակառակութեան ու ընդդիմութեան հոգին քողարկելու համար, անուղղակի կերպով ձեռք կ'առնուին ու յառաջ կը քշէին

տէրութեան պաշտօնատէրները: Ասոնք — ինչպէս առիթ ունեցանք տեսնելու — տեղ տեղ կ'արգելուին որ Հայերն աղատութեամբ կարենան կանգնել իրենց առեւտրի վրաններն, որ անոնց մէջ ապրանքներ փոխն, եւ իրենց վաճառքներովը հանդարտութեամբ առուտուր ընեն. (Տես Ա. Հատոր՝ Կատարինէի հրամանագիրը. էջ 320:) — Սակայն ասոնք՝ ինչպէս կ'ենթադրուի, տեղական ու անցողակի բաներ էին: — Վասն զի չէ թէ միայն տէրութիւնը, հապա մանաւանդ կայսերական տունն իր կողմանէ միշտ յօժար էր ազգայիններուն բարոյապէս օգնելու եւ իրենց աղատութիւն շնորհելու, որ որչափ կարելի է՝ առանց ընդդիմութեան դործքերնին, առուտուրնին յառաջ տանին ու անարգել երթան ան ամէն տեղերն իրենց արուեստակերտներովն ու առեւտրի նիւթերովն՝ ուր որ հարկաւոր տեսնեն:

Արդէն Կարողոսի եւ Մարիամ Թերեզիայի արտօնութեանց թղթերուն մէջ կը գտնենք շնորհմունք ու հրաման՝ որ ազգայինք իրենց ունեցածովն — ապահովագոյն վիճակի մէջ ըլլալու համար — ազատ ըլլան պարսպապատ քաղաքներն ու դղեակներն ապաւինելու եւ հոն պահելու իրենց թանկագին բաները¹:

Կրնանք ենթադրել մէկալ կողմանէ որ Գրանսիլուանիոյ վերին կառավարութիւնն ու

¹ Տես Կարողոսի եւ Մարիամ Թերեզիայի արտօնութեանց թղթերը: Հատ. Ա. էջ 83, 11. — Դարձեալ՝ 214, 11:

զինուորական իշխանութիւնն անուղղակի կերպով պարտաւորուած էին նոյն տեսակ արտօնութիւններն ազգայնոց շնորհելու: Ու իրօք կը տեսնենք, որ աս բաները ոչ թէ միայն առանց ընդդիմութեան կը շնորհէին՝ այլ նաեւ անոնց մէջ իրարու հետ մրցելու կը ջանային:

Այսպէս ի մէջ այլոց երբ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինք, Գորնիժ՝ Գրանսիլուանիոյ վերին կառավարին դիմեցին, որ զերենք ազատ ընէ երկրին վրայ դրուած երթեւեկութեան ընդհանուր արգելքէն, որովհետեւ իրենց մէջ փոխադրական հիւանդութիւն պատահած չէ. կառավարը՝ 1717 հոկտ. 7ին հրամանագրովը կը կարգադրէ թէ այն հրամանն որ, նոյն միջոցին դրուած էր — թէ տիրող տարափոխիկ հիւանդութեան համար, քաղքէ քաղաք երթալ ու երթեւեկութիւն ընել չ'ըլլար — Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայոց համար չէ:

Ահա հրամանագրին թարգմանութիւնը:

«Ստոյգ է որ վերին կառավարութիւնն իր հրամանագրին զօրութեամբը — նկատելով ժանտախտ հիւանդութեան (Contagiosus morbus) տարափոխութիւնն — արգելեց վաճառականներուն, որ ոչ թէ միայն տօնավաճառներու չերթան, հապա նաեւ որ երկրիս մէջ ալ ասդին անդին չճանապարհորդեն. — այսու ամենայնիւ Աստուծոյ ողորմութեամբը դեռ մինչեւ հիմայ Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայերուն բան մը չհանդիպելով՝ զասոնք իրենց օրական հացը փնտռելէն չենք կրնար արգելուլ. եւ շնորհել՝ որ

իրենց գործքին համար տեղ մըն ալ չկարենան երթալ: Ուստի ներկայ գրութեամբ կը ծանուցանենք ու կը հրամայենք ամենուն — որոնց կը պատկանի, այս մեր տէրութեանը մէջ — որ յիշեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայերն, երկրին զօրապետներէն եւ կամ տեղական առաջնորդներէն ձեռուընին ազատ երթեւեկ ունենալով՝ թողուն ու թողուլ տան, իրենց գործքն ազատապէս լինցնելու: (Դուրս առնելով՝ տօնավաճառի տեղերն. ուր որ պիտի չտեղադրուին, մինչեւ որ իրենց հրաման չտրուի): Իսկ այս հրամանագիրը չունեցող աստանդականներուն համար կը հրամայուի դաւաճանելու եւ ամթուներու պատուական պաշտօնատէրներուն, որ զիրենք արգելուն, բռնեն եւ բանտարկել տան:

«Տուեալ ի Գլուժ, յամի Տեառն 1717 չօկտ. 7.

Տ. Կ.

Սիկիսմունդոս Գորնիժ Ե. ճ.
Կառաւար:

Յիշեալ կառավարն, երեք տարի ետքը (1720) կը հրամայէ, որ առուտուրով զբաղող ու քաղքէ քաղք պտըտող վաճառական Եղիսաբեթուպոլսեցիներն ազատ թողուն, որ իրենց առուտուրը յառաջ տանին: Որովհետեւ, կ'ըսէ, իրենք ալ տէրութեան հպատակնեցն են, իրենք ալ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները հաւասարապէս կը կրեն ու իրենց վրայ դրուած տուրքերը՝ հաւատարմութեամբ կը հատուցանեն:

«Կոմս Սիկիսմունդոս Գորնիժ, ազատ պարոն կէօնց Ռուսգայի. սուրբ՝ կայսերական ու

Թագաւորական Վեհափառութեան ներքին խորհրդական, նորին կայսերական Մեծափառութեան՝ Դրանսիլուանիոյ իշխանութեան եւ Հունգարիոյ Թագաւորութեան ձեռքն եղած (annexas) մասերուն վերին կառավար. եւ այլն. եւ այլն:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայ հասարակութիւնը կը գանգատի, որ, թէպէտ նորին Վեհափառութեանն իրեն վրայ դրած տուրքերն եւ երկրին ուրիշ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները հաւատարմութեամբ կը հատուցանէ (praesto). ի վերայ այս ամենայնի, իրենց ապրանքներն ազատութեամբ ծախելու (distrato) չեն թողուր. հապա — մանաւանդ գեղերուն մէջ — իրենց արգելք կը դնեն եւ զանազան պատճառներով զիրենք անհանգիստ կ'ընեն: Ուստի ասորնկատմամբ՝ վերին վարչութենէն կախում ունեցողներուն, այս թղթիս զօրութեամբը, խստիւ կը հրամայուի, որ ասկից ետքն, ոչ ոք զՀայերն՝ իրենց ապրանքներուն առետրին եւ գործառնութեանցը մէջ — այս ըլլալով միայն, իրենց ապրուստ բերողն եւ իր Վեհափառութեանը վճարելի տուրքերը հատուցանող գլխաւոր միջոցը — խափանէ եւ կերպով մը արգելք ըլլայ. հապա ամէն տեղ, թէ գեղերն ու թէ քաղաքները՝ տօնավաճառներու տանն զիրենք ազատ թողուն ու իրենց արգելք չդնեն: Որովհետեւ ասոր դէմ ընողները՝ խստիւ պիտի պատժուին:

«Տուեալ ի Գորոտ. յամի Տեառն 1720 յուլիս 29:

Տ. Կ.

Սիկիսմունդոս Գորնիժ. Ե. ճ.:

Աս ու ասոնց նման ազատութեան թղթեր ու պաշտպանութիւն միշտ կը գտնէին Գրանսիլուանիոյ ազգայինք եւ մասնաւորապէս Եղիսաբեթուպոլսեցիք երկրին կառավարներէն:

Վերոյիշեալ առանձնաշնորհութեան թղթերունման պատճէններ ունինք ձեռուրնիս, իմէջ այլոց՝ Շգայնվիլ զօրավարէն (1716 Աւգ. 4). Գէնիկսէկ զօրավարէն (1723 Յունուար 11). — Դիշէ զօրավարէն (1726 Հոկտ. 8). Վալլիս զօրավարէն (1730 Մարտ 3). Լոպպովիչէն (1737, Նոյեմբ. 15) եւ այլն: Այս ետքինին պատճէնին վրայ, ժամանակակից ազգայիններէն յաջորդ խօսքերն անցուած են. «Կէնըրալ Լոււգովիչին բրօքէգձիան է, վասն զի ամէն մէկին սլօպօտ ըլայ հիօր քաղաքն, աստուած մի արասցէ իք մը ըլայ նայ, փախչելու. եւ ամէն բանը, գինի, ցորեն եւ այլն նեւ տանելու: Եւ այս հանեցինք ի թվին... Նօեմբերի 26ին, ես տէր մինաս խընկանոսեայց:»

Տեսնենք թէ ինչ կը պարունակէ այս պաշտպանութեան թուղթը:

«Գէորգ Քրիստիանոս՝ սուրբ, կայսերական հռովմէական տէրութեան Լոպպովիչի իշխան. գուքս Սականի ի Սիլեզիա, կոմս Շգայնհայմի, տէր Կլումէցի եւ Ռաուտնիցի, ասպետ Ս. Հռուբերգոսի կարգին, իրական հօրաբարձու (cammerer) նորին հռովմէական կայսերական ուղղափառ Վեհապետութեանը, ձիաւորաց զօրավար, վերին առաջնորդ զրահապատ (Kürassier) բանակին, զինուորական ընդհանուր վերատե-

սուչ Գրանսիլուանիոյ եւ Վալաքիայի իշխանութեանց, վերջին իշխանութեան մէջ նաեւ վերին տնօրէն (Ober-Director) եւ այլն. եւ այլն:

«Որովհետեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնն իզմէ հրաման խնդրեց, որ մեծագոյն ապահովութեան համար, ժողովուրդն իր ունեցածն ու ապրանքները՝ ամրոցապատ տեղերն եւ հաստատուն քաղաքները կարենայ տանիլ. ու իր կենացը պահպանութեանը համար հարկաւոր բաները (Victualien) յիշեալ քաղաքները տեղաւորել. — Ես այս բանիս հրաման տուի. — սակայն ասով առանց մէկուն վնասելու (präjudiciren): Ուստի՝ ամէն եւ իւրաքանչիւր, իմ վերին իշխանութեանս ստորակարգեալներուն, թէ վերին ու թէ ստորին զինուորական պաշտօնատէրներուն, նաեւ գերմանական ազգային կամ իլլիրական (Ratzisch), թէ ոտանաւոր ու թէ ձիաւոր զինուորներուն, առաջիկայ գրութեամբս կը հրամայուի, իսկ ուրիշներէն — իրենց վիճակին ու աստիճանին համեմատ ըստ պատշաճի կը խնդրուի — որ յիշեալ հասարակութեան Հայերն, իրենց ստացուածքներովն ու կենաց պարէններովը, վերն ըսուածին մտաց համեմատ, առանց մէկ ընդգիմութեան, ամրոցապատ տեղերն ընդունին: Ըստ հետեւորդի, անոնց՝ չէ թէ միայն ամէն տեղերն ապահովութեամբ եւ առանց արգելքի երթալու, անցնելու թողուն, հապանաեւ սիրով տեղաւորուելու եւ հոն մնալու բարեկամեցողութիւն ցուցնեն: Ասով՝ ստորակարգեալները կը կատարեն իրենց պարտաւորու-

Թիւնը: Ուր Թողունք զայն որ այսպիսի դիպուածներու մէջ՝ իւրաքանչիւր ոք պատիւ ու մեծարանք ցուցնելու է:

«Տուեալ ի Սիպին. յամի Տեառն 1737. Նոյեմբ. 29:

Տ. Կ.

Կ. Գ. Լուսազովիչ:

Սոյն բանը կը տեսնենք Վալլիս զօրավարին՝ Հէրմանշդատէն տուած հրամանագրին մէջ: Հոս խստիւ կը հրամայուի զինուորաց որ չէ թէ միայն զինուորական տուրք չդնեն Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց վրայ. չէ թէ միայն զգուշանան զանոնք կերպով մ'անհանգիստ ընելէն — իրենց տները զինուոր գնելով ու գիշերային բնակութիւն խնդրելով. — հապա նաեւ չըլլայ թէ՛ իրենցմէ դուար, ցորենեղէն, պարէն, ստակ, գինի եւ այլն գողնան կամ յափշտակեն: Ընդ հակառակն, ամէն կարելի դէպքին մէջ զիրենք պաշտպանելու ջանան ու ամէն աղէտից մէջ իրենց օգնեն: Վասն զի հակառակն ընելով՝ ըրածնուն համար պատասխանատու պիտի ըլլան:

Վհա հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Հռովմէական կայսեր, Սպանիայի, Հունգարիայի եւ Պոնտֆիայի Թագաւորին, մեր ամենագլխաւոր տիրոջ ու Վեհափառութեան առանձինն պաշտպանութեան ու ազատ երթեւեկութեան պատճէնը (Salva gvardia).

«Եղիսաբեթուպոլսոյ հայկական հասարակութեան ամէն վաճառականներն այնպիսի պայ-

մանաւ (dergestalten) եկած ու ընդունուած են մեր երկիրն, որ ամէն տարեկան տօնավաճառներու մէջ, զինուորական կառավարները՝ վրանին ուրիշ տեսակ տուրք ու վրանի հարկ չդնեն, եթէ ոչ զայն որ արդէն վերին իշխանութեան կանոններէն դրուած ու ընդունուած է: — Ու Հալք՝ իրենց գործառնութեանցը մէջ, ոչ ինչ կերպով ու պատճառանօք անհանգիստ ըլլան եւ կամ որ եւ է կերպով վշտակութեան ենթարկուին:

«Անոր համար առաջիկայովս՝ ամէն եւ իւրաքանչիւր նորին Վեհափառութեան, մեծափառ կայսեր ու Թագաւորին իշխանութեանը ներքեւ եղող վերին եւ ստորին զինուորական պաշտօնատէրներն եւ առհասարակ ամէն զինուոր՝ նաեւ ոտանաւոր ու ձիաւոր պատերազմող, գերմանական, խուլատական եւ իլլիրական ազգէն՝ որ եւ է վիճակ, աստիճան կամ կարգ ունեցող մարդիկ, — նմանապէս ամէն ու իւրաքանչիւր կառաձիք, իջեւանող (Einlogier) եւ վանատու (Quartirungs) գործակալներն եւ ընդհանրապէս ամէն մարդ — ով որ ըլլայ, թող ըլլայ — ըստ պատշաճի ու վայելչապէս կը խնդրուի. — իսկ ստորակարգեալներուն բացօրոյ ու ծանրապէս միտքը կը բերուի ու յայտնապէս կը հրամայուի, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան յիշեալ վաճառականները՝ վերն ըսուած տուրքերովն անհանգիստ չընեն: — Բաց ասկէ, զիրենք, չէ թէ միայն որ եւ է տեսակ բնակութեան, վանատուութեան — եւ ասոր նման ծանրաբեռնութիւններով — կամ գիշերօթ եւ

հանգստեան տեղեր ու ստակ փրցընելով — հապանաեւ՝ ոչխար, կով, ձի, կառք, ցորենեղէն, գինի, գարեջուր, բնութեան բերքեր խնդրելով եւ ուրիշ տեսակ պատերազմի հարստահարութիւններով (Exaction) ու որ եւ է անունով կուշուած եւ որ եւ է պատճառանօք — զանոնք անհանգիստ չընեն: — Բայց մանաւանդ չըլլայ թէ կրակ ձգելով, կողոպտելով եւ յափշտակելով կամ նաեւ բռնութեամբ ու պատժոյ արժանի եւ ուրիշ ասոր նման գործքերով ղերենք խռովեն ու վշտացընեն: Հապա ընդհակառակն ամէն յառաջ գալի պատահարաց ու աղէտից մէջ (Vorfällenheiten) ղերենք հաստատութեամբ պաշտպանելու եւ իրենց օգնելու ջանան (manuteniren): Աս է արդարութիւնն ու իրաւունքը. եւ իւրաքանչիւր որ իր վիճակին ու աստիճանին համեմատ զայս ընելու կը պարտաւորուի: Ստորակարգեալները կը կատարեն աս բանիս մէջ իրենց պարտականութիւնը: Աս՝ ծանրապէս տրուած հրամանը պէտք էք գործադրել, գիտնալով որ ասոր դէմ՝ ընողն՝ անպատճառ (unausbleiblichen) մարմնաւոր պատիժ կը կրէ ու նոյն իսկ իր կեանքովը կը տուժէ:

Սիպին, 1737, Մայիս 10:

Տ. Կ.

Փօն Վալլիս յ. ծ.

Հռովմէական կայսերական վեհափառութեան իրական ներքին ու պատերազմի խորհրդական, տան հազարապետ, ընդհանուր զօրավար, վերատեսուչ ոտանաւոր բաժնի, Գրանսիլուանիոյ եւ Վալաքիոյ ղեկավարական վերին կառավար, եւ ընդհանուր վերատեսուչ վերջնոյն:

Թէ Գրանսիլուանիոյ կառավարութիւնն ու նոյն իսկ տէրութիւնն, այսպէս սիրով կը վարուէր ազգայնոց հետ ու ղիրենք այնպէս կը փայտայէր, պատճառն ան էր, որ աղէկ գիտէր թէ որչափ յառաջացուցած ու բարձրացուցած էր Հայոց ազգը վաճառականութիւնը՝ բոլոր երկրին մէջ, անով՝ որ մէկ կողմանէ զանազան — ժողովրդեան առջեւ դեռ անձանթ, առեւտրական նիւթեր ու ապրանքներ արեւելքէն ներս կը բերէր եւ անոնցմով առուտուր կ'ընէր. — եւ անոնց տեղ՝ ուրիշ տեսակ առարկաներ, դուրս եւ մասնաւորաբար Տաճկաստան կը տանէր. — եւ մէկալ կողմանէ անով՝ որ բերած ապրանքները մինչեւ Գերմանիայի, Իտալիայի եւ Դանիայի զանազան քաղաքները հասցընելով՝ չէ թէ միայն առեւտրական հաղորդակցութիւնը վառ կը պահէր, հապա նաեւ հարստութիւնն ու գրամը կը շատցընէր:

Լաւ գիտէր աւստրիական պետութիւնը՝ թէ որչափ յարեալ էր այս ազգը տէրութեան. — թէ որչափ վստահութիւն ու յոյս կրնար ունենալ ամէն ատեն Հայոց հաւատարմութեանն ու առատաձեռնութեանը վրայ: — Եւ վերջապէս թէ որչափ օգնած էր իրեն ազգը՝ երբ որ իր ձեռնտուութեանն ու օգնութեանը կը կարօտէր: — Մեր պատմութեան ընթացքին մէջ՝ այս բաներուն շատ տեղ հանդիպեցանք:

Նման օրինակ պատահարներ քաղքիս դիւանատանն ու արձանագրութեանցը մէջ շատ են:

Երբ Մարիամ Թերեզիա իր գտներն երէն մէկը կարգել ուղեց, բաղձաց՝ որ վաղեմի սովորութեան համեմատ, նոր հարսնացելոց որոշեալ դրամոց գումար մը տրուի, իրրեւ նուէր: Աս նուիրումը հասարակօրէն ժողովրդէն կ'առնուէր: Այս առթիւ արքիդքսուհւոյն իրրեւ գնդասեղի դրամ տնտեսութեամբ՝ 10.000 ոսկի պարգեւ տրուեցաւ: Յիշեալ գումարը՝ բոլոր Աւստրիոյ տէրութեան գաւառացի ու քաղաքացի վրայ բաժնուելով՝ Հայոց ընկերութեան ինկաւ 45 ֆիորին. 35 քրայցէր: Ուստի հրաման խրուեցաւ, որ այս գումարն ազգայինք՝ Սիպին ղրկեն յիշանալու գործակալին:

Ահա հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Մեր ամենագլխաւոր՝ սուրբ, կայսերական եւ թագաւորական կաթողիկէ Վեհափառութեան, Դրանսիլուանիոյ իշխանին եւայլն, անուամբը:

«Մեզի հետ եղողներուն՝ սիրով ողջոյն եւ նորին Վեհափառութեան շնորհացն աճումը: Մեր գլխաւոր տնտեսին, իր կայսերական Վեհափառութիւնն՝ ուրիշ երկիրներուն եւ տէրութեանց (Ditio) օրինակին համեմատ բաղձալով որ այս առթիւ երկիրն ալ իր տկար կարողութեանը համեմատ մեծափառ նոր աւանանցելոց, այսինքն, երիցագոյն վեհափառ արքիդքսուհւոյն եւ լոթարինգեայի մեծապատիւ իշխանին ունեցած խոնարհ հպատակական մեծարանքն այս բանիս մէջ ալ ցուցնէ, եւ իրենց մեծապատուութեանը՝ արքունական գանձէն, ամուսնութեան տնտեսութեան հարգելուն որոշեալ գումար մը պարգեւէ — տէրութեան կարգերուն որոշմամբ — տասը հազար ոսկի. այսինքն 41.000 ունական ֆիորին դրուեցաւ երկրին վրայ, վճարելի: — Այս գումարէն՝ շեր մեծապատիւ ընկերութեանը վրայ կ'իյնայ 45 ֆիորին եւ 30 քունդն: — Աս հրամանը՝ Հրամանոցի հաղորդելով՝ կը յայտնեմ, որ թուղթն ընդունելէն ետեւ, առանց յապաղելու, որոշուած ստակի գումարը, ձեր հասարակութեան մէջ արգարապէս ստորաբաժնեցէք, այնպիսի կերպով մ'որ այս պարտականութեանէն տուրքի տակ ինկող անձ դուրս չմնայ. հապա համեմատութեամբ, ամէն մէկը ջանայ առաջինն ըլլալու: Ստորաբաշխումէն ետեւ դրամը ժողովուրդի եւ ղրկուի Սիպին, Գայլ Վիլանտի. անկէ սովորեալ անդորրագիրն առնելով՝ որպէս ղի հոնկէ, ըոպէ մը յառաջ Վիլանտ կարենայ փոխադրուիլ: — Ուրիշ կողմանէ եմ. եւ այլն:

«Տուեալ՝ Դրանսիլուանիոյ կառավարութեան կողմանէ: Ի Սիպին. յամի Տեառն 1736. յունիս 26:

Կ. Յ. Հալլեր. յ. ծ.
կատարար.

Դաւիթ Մարիաֆիի տէ Մաժա. յ. ծ.
քարտուղար.

Աւստրիական տէրութիւնը՝ Բրուսաց հետ ըրած ժառանգական ու եօթնամեայ պատերազմներուն առթիւ, դրամական նեղութեան մէջ մտնելով՝ եւ ոտանաւոր ու ձիաւոր ղինուորի

պակսութիւն ունենալով՝ Դրանսիականիոյ վերին կառավարութեան ձեռք ազգայնոց ալ դիմեց, որ այս երկու բանին մէջ իրեն օգնութեան հասնին:

Ահա հրամանագիրներուն մէկուն հայերէն թարգմանութիւնը:

«Մեր ամենագթած Տիկնոջ, Աւստրիոյ վեհափառ արքեպիսկոպոստին եւ Դրանսիականիոյ իշխանին անուամբը:

«Մեզի սիրելիներուն ողջոյն եւ իր վեհափառութեան շնորհացն աճումը:

«Մեր մեծափառ իշխանուհին մտածելով մեր երկրին տրտմալի վիճակը՝ տէրութեան ժողովին եկած ամենապատիւ արքունական գործակալին ձեռք առնելիս դրաւ թէ անցած տարի կարգադրուած 5000 ձիաւոր զինուոր տալ՝ ամփոփուեցաւ 1000 ձիաւորի եւ 2000 ոտանաւորի: Աս թիւը ստորաբաժանման վերածելով՝ եղած մերձակայ հաշուին համեմատ՝ շեր վրայ ինկած է երեք ձիաւոր եւ վեց հետեւակ: Մեր յանձնարարութիւնը ձեռուրնիդ հասնելով, ձեր վրայ ինկածները պատրաստեցէք եւ ձիաւորն անմիջապէս ըստ օրինի եւ ըստ պատշաճի ղգեստաւորեցէք. իսկ ոտանաւորները պատրաստ ընենցէք մինչեւ որ ասոր վրայ կարգադրութիւն եւ հրաման տրուի:

«Ասկից զատ, ձեր վրայ ինկած է ձմեռուան զինուորաց բնակութեան (Hyberna) գումարին մասէն 175 ռենական ֆիորին. — եւ վերոյիշեալ զինուորաց համար հարկաւոր հանդերձանք-

ները գնելու համար 16 ռեն. ֆիորին ու 55 քունդն: Աս ստակն ալ հաւասարապէս ստորաբաշխելով՝ — ազատ եղողներն ըստ օրինի գուրս առնելով — գաւառական գործակալութեան (Commissariat) կարգադրութեանը համեմատ՝ հոն իրկեցէք:

«Տուեալ Դրանսիականիոյ թագաւորական իշխանութեան կառավարութեան կողմանէ:

«Ի Սիպին, յամի Տեառն 1742. Ապրիլ, 21:
Կ. Յ. Հալլէր յ. ձ.
Կառապալտ.

Գաղթիւ Աղվինեց.:

Բայց բանն ասով չմնացաւ: Փոխն ի փոխն եղած յաջող պատերազմներուն հետեւանքն ան եղաւ, որ բրուսական զօրքերն Աւստրիայի սահմաններն անցան ու զանազան քաղաքներն առնելէն ետեւ՝ իրերն անանկ փոխուեցան, որ վախկար թէ քանի մը գաւառ Բրուսիացւոց ձեռքը մնան:

Մարիամ Թերեզիա վերջին անյաջողութենէն ամենեւին չվհատելով բոլոր ոյժը ժողովեց եւ նոր զօրաժողովներ ըրաւ: Մասնաւոր կերպով մը հունգարական ազգին քաջութեանն ապաւինեցաւ. եւ այս առթիւ Հայոց օգնութիւնն ալ խնդրեց:

1756, Նոյեմբ. 26ին հրամանագիր մը եղիսարեթուպոլսոյ ազգայնոց հաւատարմութիւնն ու հաւատարիմ ծառայութիւնը գովելէն եւ կայսրուհւոյն՝ առ ազգայինս ցուցուցած գթութիւնն ու սէրը յիշեցնելէն ետեւ՝ առ-

«ՊԵՏԱՌԻԹԻՆ Գ.

ընենին կը դնէ թէ Բրուսիայի թագաւորն, աւստրիական տէրութեան վրայ յարձակած ըլլալով՝ թէպէտ կայսրուհին՝ իր իշխանութեան զօրութեամբը կրնայ իրենցմէ զինուորաց որոշեալ թիւ մը պահանջել. բայց եւ այնպէս ազգայնոց ազատ կամացը կը թողու, որ այնչափ օգնեն, որչափ որ ի վիճակի են. եւ Գրանսիլուանիայի մէջ բնակող հունգարական ազնուականաց գովելի օրինակին համեմատ՝ ձիաւոր զինուորներ պատրաստեն: Ի վերայ այսր ամենայնի կ'աւելցուի, որ եթէ Աերլացիներուն հետ 140 ձիաւոր կարենան հանել, զգեստաւորել, այն ատեն, թէ ստորին ու թէ բարձրագոյն զինուորական պաշտօնատէրներն իրենք՝ իրենց մէջէն կրնան ընտրել:

Տէրութեան ատենագրէն ստորագրուած հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը՝ յաջորդէն է:

«Այլ մատուցանեմ հրամանոցդ իմ յօժարակամ ծառայութիւնս:

«Չկայ մէկն որ չգիտնայ թէ ինչպիսի մասնաւոր ու մայրական գլխով է մեր մեծափառ Տիկինն ի սկզբանէ հետէ մեր երկրին ու անոր ամէն կարգերուն նկատմամբ: Գիտէք որ զձեզ ու ձեր պատուական հասարակութիւնն ալ որչափ գլխութիւններով ու շնորհքներով լիացուած է: Չեմ տարակուսիր որ դուք այս բանս պատշաճ շնորհակալութեամբ ու գոհունակութեամբ կը ճանչնաք: Աս շնորհապարտութեան հաւաստիքը ճշմարտապէս ցուցնելու հիմակ է ամենէն յարմար, բայց եւ փառաւոր ժամա-

նակն — երբ Բրուսիացւոց թագաւորն առանց օրինաւոր պատճառի, մանաւանդ թէ հասարակաց իրաւանց դէմ, իր բոլոր զօրութեամբը մեր Ղեհասփառ Տիկնոջ երկիրները կոխած ու անգրթութաբար բռնած է:

«Ուստի, թէպէտ նորին Ղեհասփառութիւնն ազատութեամբ ու ըստ կամի — ինչպէս ուրիշ տէրութիւններու մէջ — կրնար ձեռքմէ ալ որոշեալ թուով ու որակութեամբ օգնական զինքեր (Subsidium) պահանջել, սակայն որպէս զի ձեզի շատ ծանրաբեռնութիւն չըլլայ, չըրաւ այս բանս: Հապա վստահացած ձեր ի սկզբանէ հետէ ցուցուցած ու փորձուած հաւատարմութեանն ու հաւատարիմ ծառայութեանը, ձեր ազատ կամքին թողուց, թէ ի՞նչ որ եւ որչափ որ իւրաքանչիւր դէպք իր հաւատարմութիւնը ցուցնելու համար, նորին Ղեհասփառութեանը խոստանալու, նուիրելու եւ ուրիշները գերազանցելու կը փափաքի՝ այնչափ ընէ ու տայ: Իւր Մեծափառութեան մասնաւոր սիրոյն եւ մայրական գլխութեանը նորագոյն ապացոյցները բորբոքեցին, քաջալերեցին մեր երկիրն ու անոր ազնուազարմ որդւոցը սիրտն, որ ամէն մէկն՝ իր կարողութեանը համեմատ՝ որոշեալ թուով հունգարական ձիաւոր պատրաստէ ու զգեստաւորէ: Ու որովհետեւ ամենեւին չեմ տարակուսիր, մանաւանդ թէ բոլորովին վստահ եմ, որ Հրամանքնիդ ալ ձեր քաղաքացիներովը մեր մեծափառ Տիկնոջ նկատմամբ նուազ հաւատարմութիւն եւ հպատակութեան մեծարանք

չունիք, կը յանձնեմ չրամանոցդ՝ եւ չրամանոցդ ձեռօք բոլոր պատուական ու հաւատարիմ հասարակութեան՝ որ ի սկզբանէ փորձուած ու ամէն ատեն Վեհափառ իշխաններուն ցուցուցած ճշմարիտ հպատակութեան ու հաւատարմութեան համեմատ, նկատելով՝ թէ՛ հիմակուան դժուար պատերազմին պարագաներն ու թէ՛ միանգամայն ասոնց բարեբախտ կամ դժբախտ կատարածէն յառաջ եկած օգուտներն ու վնասները — դարձեալ մէկալ կողմանէ առջեւնիդ ունենալով ձեր պատիւը՝ Գրանսիրուանիոյ ազնուականներուն փառաւոր օրինակին պէս, դուք ալ ձեր կարողութեան համեմատ՝ ասանկ ձիաւոր զինուորներ պատրաստէք, իւր Վեհափառութեան արդար գործին օգնութեանը հասնելու համար, իրարու հետ միցելով: — Ձեր յօժարակամութիւնը, ոչ թէ միայն ընդհանրապէս, հապա մասնաւոր կերպով եւ յանուանէ նորին Մեծափառութեան առջեւ դնելով՝ իրեն տեղեկութիւն պիտի տամ. եւ առիթ հանդիպած ատեն, բոլոր հասարակութեան, բայց մասնաւորապէս անոնց՝ որոնք իրենք զիրենք աս բանիս մէջ մասնաւորելու քանացած են՝ ուրախութիւն պատճառելու պիտի ջանամ:

«Եւ որպէս զի այս գործիս մէջ կարելի եղածին չափ շուտ կարենաք յառաջանալ, կը ներփակեմ պատրաստուելի ձիաւոր զինուորաց ցանկը: Բաց ասկէ կը յայտնեմ որ եթէ Հրամանքնիդ Վերլայի հասարակութեան հետ մէկտեղ 140 զգեստաւորեալ ձիաւոր պատրաս-

տէք, տաք՝ ստորին ու վերին պաշտօնատէրները դուք կրնաք ընտրել: — Ասով կը մնամ, չրամանոցդ.

«Վիեննա, յամի Տեառն 1756, նոյեմբ. 26

Ծառայելու պատրաստ

Դաքրիէլ Պէդլէն յ. Բ.

Ազգայինք պատրաստեցին որոշուած ձիաւորներն ու զանոնք զգեստաւորած՝ խրկեցին խնդրուած տեղը: — Ասկից աւելին ալ ըրին: Իրենք զիրենք ժողովելով՝ բաւական ստրկի գումարներ ալ խրկեցին պատերազմին օգնելու համար:

Գրամական օգնութիւնը՝ զոր այս առթիւ ըրին Եղիսաբեթուպոլսեցիք՝ իրենց այն ատենի նեղ վիճակին մէջ, ստուգիւ ոսկեղէն գրերով փորագրուած է տարեգրոց մէջ. ու անմոռանալի կերպով պիտի յիշուի յորդոց յորդի: — Նոյն ինքն տէքութիւնը ճանչցաւ այս բանս, երբ տէքութեան ատենագրայրին ձեռօք յաջորդ տողերն ուղղեց Եղիսաբեթուպոլսեցւոց քաղաքապետին:

«Այլ մատուցանեմ Հրամանոցդ պատրաստ Ծառայութիւնս:

«Պատշաճ մեծարանօք ընդունեցայ Հրամանոցդ՝ Փետրուար 5ին ինծի խրկած նամակն. եւ անկէ հասկըցայ ձեր՝ նորին Վեհափառութեան Ծառայութեանը մատուցած՝ եւ ձեր հաւատարիմ հպատակութեան պատրաստա-կամ ապացոյցը: Ասոր վրայօք զանց պիտի

չընեմ, իւր ղեհաստիւթիւնը մասնաւորապէս տեղեկացընելու եւ ղձեղ՝ իւր առանձին գթութեանն ու շնորհաց մէջ ամրացընելու: Նուիրուած ստրկին նկատմամբ՝ գումարն որչափ կարելի է շուտով ժողովեցէք ու մեծապատիւ կառավարութեան խրկեցէք, ուր որ կարգադրութիւն եղած է ասոր վրայօք: — Կը մնամ շրամանոցդ:

«Ղիննա, 1757 Փետր. 22

բարեացակամ

Գարրիէլ Պէղլէն յ. ծ.

Ուրիշ Տրամանագիր մը — որ նախընթացին իրրեւ շարունակութիւնն ու ամբողջութիւնը կրնայ համարուիլ, — կայսրուհւոյն՝ Իրչափ սրտի նեղութեան ու անհանգստութեան մէջ ըլլալը հասկըցընելէն ետեւ, կը ստորագրէ Բրուսիացոց թագաւորին՝ ղինուց յաջողութենէն ունեցած հպարտութիւնը — ու թէ Իրչափ կ'ուզէ աւստրիական պետութիւնը պատերազմի կրակին մէջ աւելի եւս խոթելու: Հարկաւոր կը տեսնէ Տրամանագիրն, որ ոտանաւոր ղինուորներուն գունդերն ամբողջացուին: Հունգարացի մեծամեծաց լաւաղգածութիւնն եւ օգնելու եռանդը գովութեամբ յիշէն ետեւ՝ կը յորդորէ զաղգայինս որ մտքերնին բերեն իրենց եղած շատ մը բարերարութիւնները: ցուցընեն իրենց շնորհապարտութիւնն ու հաւատարմութիւնն, անով որ առանց յասպաղելու — ամսուան մը միջոցին մէջ — պատ-

րաստեն հարկաւոր եղած ոտանաւոր ղինուորները:

Ահա Տրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Սուրբ, Կայսերական թագաւորական ղեհաստիւթեան, Աւստրիոյ արքիւքսին, Գրանսիլուանիոյ իշխանին, սիգուլական գաւառաց՝ ամենագթած Տիկինջ անուամբ:

«Մեղի սիրելի եւ շրջահայեցողներուն ողջոյն շատ. եւ Գրանսիլուանիոյ կայսերական թագաւորական երկրին աճումը:

«Ծանօթ է ամենուն թէ մեր ղեհաստիւթ Տիկինն ու Գրանսիլուանիոյ ժառանգական իշխանուհին՝ ինչպիսի գթուարին պատերազմներու բեռը հարկադրած է կրելու, կամ լաւ եւս՝ իւր երկիրներէն հեռացընելու: Ամենուն յայտնի է որ Փրեզերիկոս Բրուսիացոց թագաւորն իր ղինուց յաջողութենէն նորէն փքացած ու հպարտացած՝ կ'ուզէ — ինչպէս որ մեր մեծափառ Տիկինն անցեալ Յունուար ամսոյն 30ին հրատարակած արքունական Տրամանագրէն կ'երեւայ, — ամէն ճամբայ ու ամէն հնարք ի գործ դնել, որոնցմով մեր ղեհաստիւթ Իշխանուհւոյն երկիրներն ու տէրութիւնը՝ պատերազմի կրակին մէջ աւելի մեծ չափով ու աւելի ներս խոթէ: Աս պատճառաւ մեր ամենագթած Տիկինը հարկադրեցաւ ու կը հարկադրի, պատահելի արկածներուն առջեւն առնելու, վնասները հեռացընելու եւ իր երկիրներուն ու ժողովուրդներուն պաշտպանութիւնն ապահովցընելու համար՝ ա-

նանկ հսկել եւ զգուշանալ որ ամենակալին Սատուծոյ օգնութեամբն — որուն մասնաւոր նախախնամութեան տակն էր եւ է ամէն ժամանակ աւստրիական Վեհափառ տունն ու ասոր երկիրները, — անողորմ թշնամին իւր բաղձանքին ու ճգանց մէջ արգելուի: Աս պատճառաւ հարկ է որ Վեհափառ Տիկնոջ զօրքը, թէ թուով ու թէ զօրութեամբ՝ ածի ու աւելնայ. եւ մանաւանդ հունգարական ոտանաւոր գունդերն — որոնց գովելի վարմունքը, քաջութիւնն ու փառքը բոլոր աշխարհիս առջեւ ծանօթ է, — լաւ կարգաւորեալ վիճակի մէջ դրուին. եւ պակասութիւններն՝ որոնք խիստ պատերազմներուն պատճառաւ անոնց մէջ հանդիպեցան, իւր ժամանակին՝ եւ յառաջուրն է ամբողջացուին ու տեղը բերուին:

«Վերը յառաջ բերուած պատճառներուն համար՝ մեր Վեհափառ Տիկնոջ երկիրներն ու տէրութիւնները, իսկ ի մերձուստ՝ Հունգարիայի առաջնակարգ ու ազնուական կարգին անդամները զօրաժողով ընելու, զինուոր տալու եւ պատրաստելու մէջ՝ գովութեամբ եւ ամէն ձիգն ի գործ դնելով կը ջանան առաջինն ըլլալու: — Ուստի մեծափառ Իշխանուհին մեծ յոյս ունի որ Դրանսիոյ լուսնիոյ առաջին ու ազնուական վիճակները, նահանգները, սիբուլական ու սաքսոնական աթոռները, թագաւորական եւ ազատ քաղաքները, վերոյիշեալ երկիրներուն չէ թէ միայն գովելի օրինակին պիտի հետեւին, հապա նաեւ իրենց բոլոր ջանքն — ինչպէս մինչեւ հիմայ ու

ամէն ատեն ըրին — ան պիտի ըլլայ որ ժառանգական իշխանութեանց վայել հաւատարմութեան եւ պատրաստակամութեան մէջ ուրիշներէն աւելի նուազ ու ստորին չգտնուին: Եւ ինչպէս որ անցած տարի ձիաւոր զօրաց արագ պատրաստութեամբն իրենց շուտութիւնն ու հաւատարմութիւնը ցուցուցին, անանկ ալ հիմակուն աւելի ծանր եւ վտանգաւոր պատահարին եւ ժամանակին մէջ՝ նոյն բարեյօժար կամքը ցուցնելու չուշանան, եւ զէնք բռնելու յարմար ոտանաւոր զինուորներ պատրաստեն — որոնց զգեստներն եւ զէնքերը Վեհափառ Տիկինը պիտի հոգայ, — ամէն մէկն իր կարողութեանն ու աստիճանին համեմատ՝ վրան առնու, կարգի բերէ ու պատրաստէ:

«Աս՝ մեղի յիշատակաց արժանի եւ մշտնջենաւոր փառք ու ժառանգական իշխանին ունեցած կատարեալ հաւատարմութեան իբրեւ ապացոյց եւ գրգռիչ ու քաջալերիչ պատճառ՝ արժանապէս կրնայ ըլլալ, մեր Վեհափառ Տիկնոջ ամէն առթիւ ամենուն ցուցուցած մայրական լաւազգածութիւնն եւ բարեգթութիւնն. ուսկից, իբրեւ թէ անհատներ ի անաղբերէ մը, չէ թէ միայն առհասարակ մեր տէրութեան, հապա ի մասնաւորի անոր ամէն կարգերուն վրայ կը հոսէ ամէն բարութեանց ու բարերարութեանց առատութիւնը: Դարձեալ ամէն մէկուն՝ իր հայրենեաց ունեցած սէրն ու յարումը. — եւ ուրիշ երկիրներուն պատճառելի ու պատահելի դժբախտութիւններէն յառաջ դալի

Թշուառ վիճակը. զոր ամէն՝ հայրենիքը սիրող ճշմարիտ զաւակ, իր բոլոր կարողութիւնն ու ջանքն ի գործ դնելով՝ հեռացընելու եւ իր տէրութիւնը պահպանելու կը պարտաւորուի:

«Թագաւորական վերին կառավարութիւնն ամենեւին տարակոյս չունի որ մեր ժառանգական իշխանը, կամ լաւ եւս ըսելով՝ մեր սիրելի ու ամէն բանէն աւելի մեծարանաց արժանի մայրն, ինչպէս նաեւ իւր հայրենիքն իւրաքանչիւր ոք ճշմարտապէս կը սիրէ, եւ ասոնց պաշտպանութեան եւ լաւութեան համար կը բաղձայ ամէն բան ի գործ դնել. — այնչափ աւելի, որչափ որ պատահելի արկածին եւ դժբախտութեան վախն եւ որպիսութիւնը՝ շատ աւելի ծանրակշիռ եւ աւելի խնամք ու աւելի արագութիւն կը պահանջէ, քան թէ զանոնք հեռացընելու համար պետութեան աւագաժողովին մէջ անոնց վրայ խորհիլ կամ խօսիլ կարենանք: Ինչպէս որ ասիկա վերն ըսուած արքունական հրամանագրէն ալ կ'երեւայ, ուր կ'ըսուի.

«Շատ աւելի ծանր ու ստիպողական են ներկայ վտանգին վնասակարութիւնները՝ քան թէ անոնց օգնելու միջոցներուն վրայ խորհելու եւ վիճելու համար, զանոնք աւագաժողովին եւ կամ նոյն իսկ մասնական խորհրդի մը առջեւը կարենանք դնել:»

«Ներփակած արքունական հրամանագրին համառօտութենէն կրնաք տեսնել, թէ ինչ կերպով կը փափաքի մեր մեծափառ Տիկինն որ այս զինուորներուն զօրաժողովին գործադրութիւնը դիւրացուի:

«Աս ծանրակշիռ, յիշատակաց արժանի — եւ իր ժառանգական իշխանին եւ հայրենեաց արագապէս օգնութեան հասնելու պատրաստական յօժարութենէն ու սէրէն՝ ոչ մէկ եւ ոչ մէկալ արտօնացեալ հասարակութիւնը կրնայ դուրս հանուիլ: Մանաւանդ թէ ընդհակառակն, արքունական վերին կառավարութիւնը հայրաբար կը հրաւիրէ ու ամենուն միտքը կը բերէ այն բազմապատիկ բարերարութիւնները՝ զորոնք Թագաւորական գլխութենէն ընդունեցան. ու որոնց ստացմանն ու վայելման մէջ՝ մինչեւ ցայսօր կ'ապրին: — Ցուցընեն ուրեմն իրենց ժառանգական իշխանին, կամ լաւ եւս իրենց սիրելի մօրն ու հայրենեաց — որուն խաղաղութիւնն ու երջանիկ վիճակը վտանգի մէջ է — իրենց սէրն, ու ջանան իրենց կարողութեանը համեմատ իրարու հետ մրցելու եւ ոտանաւոր զինուորները յարգարելուն մէջ առաջինն ըլլալու:

«Եւ որովհետեւ արքունական ազատ քաղաքներուն մէջ — թէ՛ Հայոց ու թէ՛ Պուլկարաց մէջ — կան առաջին կարգի եւ աւելի կարողութիւն ունեցող մարդիկ, որոնք ազնուականի տիտղոսով պատուուած են Թագաւորէն, — որոնք թէպէտ արքունական ստացուածքներէն հարկ կը վճարեն, այսու ամենայնիւ իրենց անձին համար՝ իբրեւ ազատորեար՝ տուրք չեն տար, վասն զի ապահարկ են. ի վերայ այսր ամենայնի այսպիսիներն ալ՝ ասանկ ծանր պարագաներու մէջ՝ ցուցընեն իրենց մեծանձնու-

Թիւնը, իրենց շնորհապարտութեան հաւատարմութիւնը, իրենց շնորհապարտութեան հաւատարմութիւնը, իրենց շնորհապարտութեան հաւատարմութիւնը:

«Ասանկ ըլլալով բանը՝ Հրամաններդ, Ահա հաւատարմութիւնը հաճութիւնն, եւ մէկալ շատ մը երկիրներուն մէջէն այս մեր երկրին ալ պաշտպանութիւնը դիտող սուրբ փափաքը, ձեր հաւատարմութիւնը պարտաւորութեանը համեմատ՝ կատարելու եւ որոշուած ոտանաւոր զինուորներն ամսուան մը միջոցին մէջ ըստ օրինի պատրաստելու, եւ գթած իշխանին, ազգին եւ քաղցր հայրենեացն ունեցած հաւատարմութիւնը՝ սէրն ու յօժարութիւնն ամէն կարելի միջոցները գործադրելով՝ կատարելու ջանացէք:

«Գիտնալու է որ ամէն մէկ զինուորին, սպորիչէն ըլլուելի քննութեանը համար՝ նուիրատուները մէյ մէկ կրօշ խրկելու են:

«Այսպէս ըլլալով եւ այլն.

«Տուեալ՝ Գրանսիլուանիոյ Թագաւորական վերին կառավարութեանէն ի Սիպին, յամի Տեառն 1758 Փետրուար 16.

(Կառավարին ստորագրութիւնն

անընթեռնի)

Բ. Դաւին Հէնդեր. յ. ծ.

դիւանապետ:

Թ. Մոնտու. յ. ծ.

քարտուղար:

Թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը խնդրած զինուորները տուաւ Թէ Հէ, Հէնք գիտեր: Բայց գիտենք Թէ ուրիշ կերպով ցուցուց իւր պարտականութիւնը, հաւատարմութիւնն ու սէրը: — Մեղի արդէն ծանօթ է՝ որ պատերազմի ծախքերն ըստ մասին ծածկելու համար Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը՝ տէրութեան 4000 ոսկի փոխ տուաւ: Տէրութիւնը՝ շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ կամայական փոխատուութիւնն ու 1762 մարտ 3ին տուած պատճէնովն ամրացուց տուութիւնը:

Ահաւասիկ նամակին Թարգմանութիւնը:

«Անցած ամսոյն 18ին ինծի խրկած Թուղթն ընդունելով՝ կ'իմանամ Թէ ինչպէս կը փափաքէք մինչեւ հիմակ՝ իւր Մեծափառութեանը, մեր սիրելի Տիկնոջ համար ժողոված եւ ըրպէ մը յառաջ խրկուելի 4000 ոսկի փոխ տալովն — այսպիսի կարօտութեան ատեն, այսչափ տեսակ ծախքերու մէջ, — ձեր սէրն ու հաւատարմութիւնը ցուցնելու: Ասքանսճմարտապէս դովութեան արժանի է:

«Գալով ստակին առաքմանը — զոր շատ ուշացրնելու Հէք, — պէտք էք զանիկա հիմակ ալ հոն խրկել ուր որ կամայական փոխատուութիւնը (Spontaneum mutuum) վճարեցիք. այսինքն՝ գաւառական արկղին. անոր վրայօք կառավարութեանն սովորեալ անդորրագիրն առնելով: — Իսկ շահերը կրնաք առնուլ:

կամ՝ այն արկղէն, կամ՝ գաւառական յանձնակատարին հետ բանը յառաջունէ շտկելով՝ տարեկան տուրքերուն մէջը հաշուել:

«Ուրիշ կողմանէ ինք զինքս յանձնելով՝
«Վիեննա, 1762, մարտ 3.

Եւմ ծառայելու պատրաստ:

Դաքորիէլ Վալտէմար Պէդէն:

2.

Գլխանսիրուանիոյ ազգայնոց մէջ արուեստ բանեցընելն ի սկզբանէ հետէ իբրեւ հասարակ ու նուաստ բան կը համարուէր: Ուստի ընդհանրապէս չենք տեսներ, կամ շատ քիչ է իրենց մէջ՝ դերձակ, կօշկակար, հիւսն, որմնագիր, ատաղձագործ, երկաթագործ եւ այլն: — Բայց կար, հին ատենէն ի վեր, մէկ երկու արուեստաճիւղ, զոր շատ սիրով կը բանեցընէին ազգայինք ու կը բանեցընեն այսօր ալ: Եւ ասոնք են՝ խաղախորդութիւնն ու մնագործութիւնը:

Թէպէտ առաջին արուեստաճիւղին վրայ ուրիշ տեղ ընդարձակ խօսած ենք¹, բայց եւ այնպէս կարեւոր կը համարիմ՝ Գլխանսիրուանիոյ կառավարութեան արդէն 1747ին Հայոց ընկերութեան — գառնի մորթ եւ կաշի գնելու, գործելու եւ ծախելու նկատմամբ — տուած կանոնագրութեան թուղթը՝ համառօտելով ընթերցողաց առջեւ դնել:

¹ Տես Գլխանսիրուանիոյ Հայոց Մետրապօլիտը, Վիեննա 1895, էջ 21—44:

«1. Որ տեղերն որ մուշտակագործ ընկերութիւններ կան, եւ մանաւանդ ազատ ու մեծագոյն քաղաքներուն մէջ, հոն գառնների գնելն իրենց (այսինքն մուշտակագործ ընկերութեանց) կը վերաբերի ամէն ժամանակ: Չհասկընալով ասոր մէջ՝ տարեկան տօնավաճառները:

«2. Իսկ ազատ շաքաթական եւ գաւառական տարեկան տօնավաճառներու օրերը՝ հրաման կայ ամէն մարդու ազատապէս գառնների գնել. թէ՛ Հայոց եւ թէ՛ որեւէ վաճառական մարդու:

«3. Մայիսի 15էն մինչեւ Յուլիսի կէսերը՝ բոլոր երկրին մէջ՝ մուշտակագործներու ընկերութիւնը միայն ունի հրաման գառնի մորթեր գնելու: Հայոց եւ ուրիշ վաճառականներու այս բանս արգելուած է: Բայց հոս չի հասկըցուիր գաւառական տօնավաճառներուն օրերն, որոնց մէջ ամէն մարդու, ամէն տեղ, հրաման կայ գնելու: Որոշուած ժամանակամիջոցը դուրս առնելով՝ տարւոյն որեւէ ժամանակին մէջ, ամէն մարդու եւ ամէն տեղ՝ հրաման կայ գնելու եւ երկրէն դուրս տանելու գառնի եւ ուրիշ նասնոց մորթեր: — Չենք հասկընար հոս կնդանի գառները, որովհետեւ զասոնք կրնայ գնել ամէն մարդ, որեւէ ժամանակ՝ իւր յատուկ գործածութեան համար:

«4. Եթէ Հայոց ընկերութիւնն աւելի պէտք ունենայ, եւ ուղէ ասով առուտուրը յառաջացընել, կրնայ բանեցուած մորթեր գնել, մուշտակագործներու ընկերութիւններէն

եւ ընկերութեան կնիքովը դուրս տանիլ ու ծախել: Բաց ասկէ, կրնայ Հայոց ընկերութիւնն անանկ մօրթերը՝ զորոնք ինքը ժողոված ու բանեցուցած է, ազատապէս իր անուան տակ՝ տանիլ ու ծախել:

«Տուեալ ի Սիպին՝ Դրանսիլուանիոյ կառավարութեան կողմանէ. յամի Տեառն 1747, Ապրիլ 27.

Տ. Կ. Ալքերդոս Ծովեայի տէ Զիք Ծովեո
քսարտոսդար Դրանսիլուանիոյ վերին
Կառավարութեան»

✱

Թէ ինչո՞ւ համար աղգայինք այնպէս սիրով կը բանեցընեն մագործութեան արուեստը՝ յայտնի է: — Չկայ արուեստ մը, չկայ եկամտի աղբիւր մը որ այն աստիճանի ապահով ու շատ եկամուտ բերէ, ինչպէս այս արուեստը: Աղգայինն ի բնէ միտեալ ըլլալով շահագիտութեան՝ տեսած է այս արուեստաճիւղին որչափ օգտակար ըլլալը: Ուստի եւ սկսած է զասիկա բանեցընել, կամ թէ լաւ եւս ըսենք՝ շարունակել, Դրանսիլուանիա մօտեւէն ետքն ալ:

Տեսած ենք թէ — արդէն ԺԻ. դարուն կէսերն — ինչ ընդհանուր օրէնքներ կային մագործաց համար: Նոյն ինքն Աբաֆի կը հրամայէ իւր մէկ արտօնագրին մէջ 1698ին թէ Հայք՝ անասնոց լեզուն դղեակը տանին¹: — Նախընթաց դարուն մէջ կազմուեցաւ մագործաց ընկերութիւնը: — Ասոնց տրուած ընդհանուր

¹ Տես Ա. Հատ. էջ 15-16:

կանոններն արդէն ճանչնալու առիթ ունեցած ենք: Ասոնք՝ կը սահմանեն, ի մէջ այլոց, թէ ո՞վ, երբ ու ինչ տեսակ անասուն կրնայ կտրել, եւ քանիով ծախել¹:

Աս սկզբնական օրինաց ներքեւ կ'ապրէր Եղիսաբեթուպոլսոյ մագործաց ընկերութիւնը՝ մինչեւ դարուս առաջին մասն, երբ օրինաւոր ընկերութիւն մը կազմուեցաւ, զոր հաստատեց Դրանսիլուանիոյ վերին Կառավարութիւնը, տալով անոր որոշ սահմանադրութիւն կամ կանոններ. — որուն վրայ քիչ մը ետքը:

Թէ ինչ աստիճանի պատուոյ մէջ էր մագործաց ընկերութիւնը, եւ թէ որչափ վստահութիւն կար անոնց վրայ տէրութեան առջեւ՝ շատ տեղ կրնանք տեսնել: — Երբ Աւստրիա՝ նախորդ դարուն վերջերը, գաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատեն, պատերազմի բռնուեցաւ այս աղգին հետ, տէրութիւնն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան կը դիմէ որ իրեն եղներ հոգայ: Աս վախճանաւ կանխիկ 26.500 ֆիորին կու տայ քաղաքաբաշխութեան: Ասիկա՝ յանձնարարութիւնը վրան կ'առնու եւ աղգային մագործաց ընկերութեան կը յանձնէ որ այս ստակով տէրութեան հարկաւոր եղները գնէ ու գործքը լմնցընելէն ետեւ ժամանակին հաշիւ տայ քաղքին. որպէս զի ինքն ալ հաշիւը կարենայ գոցել ֆոն Ալլանտ զօրապետին հետ, որմէ ընդունած էր վերոյիշեալ գումարը:

¹ Ա. Հատ. էջ 500-505:

Աղգային մնափաճառք դրամն ընդունելէն
ետքն անմիաջապէս ճամբայ կ'ելլեն դէպ ի Մոլ-
տաւիա. եւ հոն Մայիս 4ին (1789) Աղա Վա-
սիլ Պոչանցի հայազգիէն կը գնեն 140 եղ
6831' — իսկ Աղա Աւետիք Պոչանցիէն 164
եղ 8442 ֆիորինով: — Ասոր վըայ՝ վաճառա-
կանք կ'անցին Մայիսի 7ին Սուչավա, եւ հոս ու
բոլորտիքը կը գնեն 65 եղ. — Սէրէդ քա-
ղաքը 76 եղ: — Մսագործք՝ գործքերնին կա-
տարելէն ետեւ կը դառնան Եղիսաբեթուպոլիս
եւ հաշիւ կու տան քաղաքաբաշխութեան՝ իրենց
ըրած առուտրին ու ծախուց վըայօք:

Համառօտելով կը գնեմ հոս, այն պարզ
հաշուին բուն բնագիրը, զոր ներկայացուցած
ենաղգային մնափաճառք՝ քաղաքաբաշխութեան,
երբ եղները գնելէն ետեւ քաղաք դարձան:

«Աստուծոյ ողորմութեամբն ինչ եղ գնի-
լնք երկիրը Պատուելի Քաղքին:

140 եղը. 2 ուստաշ¹ 138 վիճ.²
à 11#³ Աղա վասիլէն պօջան-
ցունը 6831.—
160 եղը. 2 ուաշ. 158 վիճ.
à 23³/₄ # Աղ. Ավետիքին պօ-
ջանցունը 8442.—
Սոււմայ 15273.—

¹ Բեռան՝ քաշելու (եղ). հունգ. բառ է:

² Վիճարածին համառօտութիւնն է:

³ Այս նշանն, ինչպէս յայտնէ է ընդհանրապէս,
ոսկւոյն եւ ի մասնաւորի, աւստրիական ոսկւոյն (գրիմից)
նշանն է:

Դրանդադում 15273.—
2 հատ. Detto 67.—
2 dto dto 78.—

Ջայս եղներուն խարճը
Մօլտովին տամզան . . 378.—
դաւիդին Բօդձ.¹ ճամ-
բու պան 150.—
մեր մանտր խարճերը,
զայս եղներուն վըա
մինչեւ բօրնի . . . 135.—
663.— 663.—
Rf. 16.081.—

Die vero 7. Maij ճուֆտօֆ գընած
եղը սուչովը եւ բօլօրի գեղ
65 տրապ. 3035.—
Սէրէդը գնածը. 50 տրապ. . . 2399.—
(Թէ՛ հոս ու թէ՛ Սուչավը գնած
եղներուն թիւն ու գինը մէկիկ
մէկիկ գրի անցուած՝ հաշու-
ուած է: Ասկից ետքը՝ հաշիւ-
ները կը շարունակուին այսպէս)
48 եղը, à 25 #, վիճարած է
2700. որու մէջէն մէկ եղը կա-
ղանալով 63 fl. 45 kr. ծախ-
վելով, դուս կանվի վըան Sum.
կու մնա մեր բեր. 2636.15
Սոււմայ 24150.15

¹ Բօդօցքի մականուան համառօտութիւնն է:

Գրանդադուժ	24150.15
Տօրնան, տամիլա եզի 5 kr.	
Սուչուլան հօդարի . .	17.30
Ա. Բրունգուլին հօդարի	4.—
կուրա հօմօրի dto.	3.30
բօյանա շգամբի dto.	4.30
պադօշը dto.	3.10
պադօշը dto.	6.—
Rf.	38.40
	38.40
Rf.	24188.55

Մանչերուն հախը.

2 մանչու, օր տեղը նըսդիլին եզ	
քով 4 1/2 օր. մ.	5.24
մէկ մանչու dto.	1.—
1 մարդու մը օր մեր հետ քալիլէ	
դաշդը պաղըկընունը	5.40
3 մանչ. 11 ամուր տեղը	9.40
3 մանչու օր եկի արտեալը . . .	36.42
2 հոգու dto.	15.—
1 տըղի մը անկիցի, իրեք ձի. . .	18.—
dto. դավիդին բօգօձգի հախը արաչի	
դրանսբօրդին	50.—
dto. dto. մեր խարճը. թէ տեղը եւ	
թէ ճամհիան ձիանէրօյլը	111.27
կա նաղտ պան Պ. Բաղքին մօտ .	383.07
Աղ. սուգաշին Ա. հանգօյին մէկ ձի	
մը ծախած	33.20
մէկ ֆլինդա մը եւ 3# նաղտ . .	18.30
հէրիսին արածը	18.—

Քաղաքային վարչութիւնը՝ Վիլանտ, ձիաւորաց առաջնորդին վերոյիշեալ 26.500 ֆիորինին վրայօք անդորրագիր մը տուաւ. որուն հայերէն թարգմանութիւնն է յաջորդը:

“Անդորրագիր:

Քսանուվեց հաղար եւ հինգ հարիւր ունական ֆիորինի վրայօք, զոր Եղիսաբեթուպոլսոյ յարգոյ հասարակութիւնը, կայսերական թագաւորական բանակին լուծի եղներ գնելու համար, ձիաւորաց առաջնորդէն, ֆօն Վիլանտ աղայէն ընդունած է, — աւելցընելով՝ որ մեր մէջէն մէկը ամենուն, եւ ամէնքը՝ մէկին համար երաշխաւոր ու պատասխանատու ենք.

“Տուեալ Եղիսաբեթուպոլիս 1789
Ապր. 7.

“Այսինքն 26.500 Ռ. ֆիոր.

Տ. Կ. Մանուկ Զիզիեան յ. ծ.
գլխաւոր դատաւոր:

Յովհաննէս Զատիկեան
քաղաքային տնտեսաւոր:

Մարտինոս Բաղրուպան յ. ծ.
քաղաքապետ յօռթեան յոդիսիւսիւս:

Ղուկաս Ղէնկյէլյեան յ. ծ.
ծերակոռտի ամուսն:

“Այս գումարէն, 789. Մայ. 15ին գնուած 303 կտոր մորթեւել եզի համար 15.992 ֆիորին եւ 13 1/4 քունդն. վար առնուելով՝ կը մնայ 10.507 ֆիորին եւ 46 3/4 քունդն.

Փօն Վիլանտ. յ. ծ.
միտաւորաց տնտեսաւոր:

Հաշիւները փակուեցան յաջորդ պաշտօնական յայտարարութեամբ: «Յամի Տեառն 1789 Յունիս 23. Փոն վիլանտի երեսփոխաններն եկան, եւ Հաշիւները փակելով՝ ամբողջ գումարը հաւասարցուցին¹»:

Մսագործաց ընկերութիւնը — մսավաճառաց լաւ դրամական վիճակի մէջ գտնուելովը

¹ Ահա վերոգրեալ անդորրագրին եւ հաշիւներուն աւարտելուն գերմաներէն բնագիրները:

Quittung

Ueber Zwanzig Sechs Tausend Fünf Hundert Reinische Gulden, welche die Löbl. Elisabeth Städter Gemeinde, zu Erkaufung kays. könig. Zug Ochsen, von Herrn Rittmeister v. Wieland mit dem Bemerken aufgenommen, dass Eine unter uns vor alle, und alle vor Einen, bis zu deren vollständigen Verrechnung Bürge sind und Gutt stehen. So gegeben Elisabeth Stadt d. 7ten April 1789.

Id est 26500 Rfl.

L. S.

Emanuel Csiki m. p.

Iudex Prim.

Joannes Zakarias m. p.

Ejusdem Orator.

Martinus Patruban m. p.

Magstr. Assessor.

Lucas Lengyel m. p.

Assessor.

Hierauf vor 303 Stk. Schlacht Ochsen unter 15ten May 1789 von obigen Summa 15-992 fl. 13¹/₄ kr. abgerechnet, verbleiben 10.507 fl. 46³/₄ kr.

v. Wieland m. p.

Rittmstr.

Anno 1789 d. 23ten Juny sind Hrn. Deputierte von Herrn Ritttern von Wieland gewesen, welche diese Rechnung abgeschlossen haben, und sind quiettirt worden über die Ganze Summe.

— կամաց կամաց աւելի եւս յառաջացաւ, կուուեցաւ ու կարգադրուեցաւ:

Առաջիկայ դարուն սկիզբը՝ հասարակութիւնն որոշեալ պայմաններով ընդարձակ դաշտ մը տուաւ որ հոն արածեն մորթուելի դուարները, ոչխարներն, այծերն. եւ այլն:

Ասոր վրայ, երբ որ ընկերութիւնը բոլորովին կարգադրուեցաւ եւ իրեն օրինաւոր կանոններ շինեց, քաղաքաբաշխութիւնը՝ Դրանսիլուանիոյ վերին Վառավարութեան միջնորդ եղաւ, որ անոնց կանոններն ընդունի ու վաւերացընէ: Տէրութիւնը սիրով յանձն առաւ աս բանս ու Եղիսաբեթուպոլսոյ մսագործաց ընկերութիւնն ալ Դրանսիլուանիոյ մսավաճառաց ընդհանուր խմբին մէջ առնելով՝ իրենց մասնաւոր առանձնաշնորհութիւններ տուաւ:

Ըսածնիս անցած կը գտնենք տարեգրոց, քաղաքաբաշխութեան ժողովքներուն արձանագրութեանցն ու մսագործաց կանոնագրութեանց մէջ:

Քաղաքաբաշխութեան ու մսագործաց ընկերութեան մէջ 1837ին վերջերն յաջորդ անլուծանելի դաշնադրութիւնն եղաւ:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութիւնն ու ստորեւ գրեալ անձինքներու — իբրեւ մսահատութեան ընկերութեան կողմանէ օրինաւորապէս ընտրուած մսագործներու — մէջ 1837 սեպտ. 4ին՝ վերին իշխանութեան հաստատութեամբ՝ յաջորդ փոխադարձ ու անփոփոխելի միութիւնն եղաւ:

“1. Երկրատէր Հասարակութիւնը կ'ապա-
հովցընէ մսագործաց ընկերութիւնն, որ կառա-
վարութեան մատուցած կանոնադրութիւններն՝
իր կողմանէ տէրութեան կը յանձնէ ու խոնարհ
խնդրուածքին միջոցաւ՝ վերին իշխանութենէն՝
ընկերութեան Հաստատութիւնը կ'ընդունի:

“Երբ որ յուսալի արտօնութեան պատճէնը
դայ, քաղաքաբաշխութիւնը՝ 4000 արծաթ
ֆիորինով՝ ընկերութեան դուարի արօտատեղի
մը կու տայ: — Բաց ասկէ կը շնորհէ մսա-
գործաց ընկերութեան որ 72 (բայց ոչ աւելի)
մորթուելի եղ՝ շրջափակուած սահմանին մէջ՝
աղատապէս կարենայ արածել — եւ Հէ-
վէշի ու խնձորենու պարտէզ կոչուած երկիր-
ները դուրս առնելով, — երբ որ երկիրներն ա-
ղատ են, մորթուելի դուարը՝ աղատապէս կա-
րենայ արածել հոն ալ, ուր որ քաղքին հօտին
երամակը կը քալէ:

“2. Երկրատէր Հասարակութիւնն, ընկե-
րութեան համար, աղատատեղւոյն լերան ստո-
րոտը՝ մասնաւոր տեղ մը կ'որոշէ, ուր ըն-
կերութիւնը մորթուելու որոշած 120 այծ
կարենայ պահել: Բայց ընդհանրապէս խոյ ու
ոչխար նոյն տեղուանքը 60 հատ կարենայ
արածել, միայն Մետիաշի Ս. Մարգարիտայի տա-
րեկան տօնաւաճարէն (յուլ. 13) ետքը: Աս
որոշուած թուէն աւելի եղած ամէն մէկ այծին
համար 10 արծաթ քարանդան վճարելու է
ընկերութիւնը:

“3. Երկրատէր Հասարակութիւնը կը
պարտաւորէ ինք զինք նաեւ անոր որ մսահատու-
թեան խանութներուն համար — ի դիպուածի
հարկաւորութեան — ամէն ատեն՝ միս կտրելու
կոճղներ մատակարարէ իր անտառներէն: Սա-
կայն աս կոճղները պէտք է որ ընկերութիւնը
բերել տայ:

“4. Որովհետեւ մսահատութեան խա-
նութները, միս կտրելու տեղերն եւ սպանդանոցը՝
լաւ վիճակի մէջ յանձնուեցան ընկերութեան,
զանոնք միշտ այն լաւ վիճակին մէջ պահելու
պարտական է ընկերութիւնը, Մսահատութեան
խանութին յարկն, ինչպէս նաեւ որմերուն նորո-
գութիւնը՝ երկրատէր Հասարակութիւնն իր վըայ
կ'առնու: Ընդ հակառակն եթէ սպանդանոցը —
ընկերութեան պակասութենէն կամ դանցառու-
թենէն դուրս — ջուրը տանի, ան ատեն հասա-
րակութիւնը ցիցերու յարմար փայտեր կու տայ:
Բայց զասոնք՝ իրենց պատշաճ տեղը դնելն ըն-
կերութեան բանը պիտի ըլլայ:

“5. Որպէս զի հինգշաբթի օրերը — 50
— 60 ֆունտ մսի համար — մսագործներուն
փնաս չըլլայ՝ մսավաճառներն այս բանը՝ քաղա-
քային իշխանութեան հետ յարմարցընեն. որ ոչ
մսագործներուն կորուստ ըլլայ եւ ոչ հասարա-
կութիւնը փնաս կրէ: — Բայց ասիկա կը հաս-
կըցուի միայն ամարուան օրերն, ուր միսն օրէ
մ'աւելի չի պահուիր: Ընդ հակառակն նոյեմ-
բեր մէկէն մինչեւ ապրիլի վերջը՝ հինգշաբթի
օրերն ալ՝ պարտական է ընկերութիւնը հասա-

րակութեան՝ առատութեամբ միս մատակարարել։
Նկատմամբ զինուորաց, մագործք՝ պարտական
են կանոններուն մէջ եղած նախազգուշութեան
համեմատ, ամէն ատեն բաւական պատրաստ միս
ունենալ։

“6. Ընկերութիւնը պարտական է մորթած
դուարներուն ողնայարը դուրս հանել եւ զանի-
կա՝ ինչպէս նաեւ թորն ու լեարդն իրերւ մազդ
(յաւելուած) տալ։ Ոտուրներուն ոսկրները ծա-
խելու հրաման չկայ։

“7. Մսահատները՝ նիհար, չուտուելու,
հոտած կամ վատառողջ միս ծախելու կամ ծա-
խել տալու չհամարձակին. որովհետեւ ասոնք
ոստիկանութեան ձեռք անմիջապէս պիտի դրաւ-
ուին։

“8. Մինչեւ որ մագործաց ընկերութիւնն
— երգուեալ հասարակութեան միջնորդու-
թեամբ — վերին իշխանութենէն ամրացուի,
— մինչեւ հիմակ եղած սովորութեան համեմատ՝
— գառի միս, նոյնպէս խոզի միս մեծ չափով,
ամէն մարդ կրնայ ազատապէս ծախել, առանց
ասոր համար սակ կամ վճարք մը տալու։

“9. Ազատ քուէարկութեամբ ընտրուած
մագործները՝ մէկը մէկալին համար պատաս-
խանատու են։ Եւ իրենք զիրենք կը պարտաւորեն
որ առաջիկայ կանոնները թէ՛ իրենք պահեն
ու թէ՛ իրենց յաջորդները։ Բաց ասկէ — մին-
չեւ որ ընկերութիւնն ամրացուի — նախընթաց
որոշմանց համեմատ ամէն տեսակ մսով հասա-
րակութիւնը պիտի գոհ ընեն. այնպէս որ մէկու

մը փնաս չըլլայ։ Եղան միսը միշտ կշռով պիտի
ծախուի. եւ այն գնով որ կը ծախեն Մետիաշ
քաղաքը։

“10. Եթէ ընկերութեան հաստատու-
թիւնը վերին իշխանութենէն չընդունուի,
այն ատեն փոխադարձ միութիւնը՝ պարտաւորիչ
զօրութիւն պիտի չունենայ։ Բայց մինչեւ որ աս
ըլլայ՝ միութեանս ամէն կէտերն անխախտ պիտի
պահուին. եւ այնպիսի կերպով, որ եթէ կէտի
մը մէջ մագործները պակսին՝ երկրատէր հա-
սարակութիւնն իշխանութիւն պիտի ունենայ
զիրենք պատասխանատուութեան կոչելու։ Եւ
եթէ որ ամէն տեսակ մտեղէնով — եւ ի մաս-
նաւորի դուարի մսով — հասարակութիւնը
չգոհացընեն՝ ի փնաս իրենց ամենուն եւ իրենց
հաշուին, քաղաքաբաշխութիւնն՝ ուրիշ որեւիցէ
մէկու մը ձեռք միս կտրել պիտի տայ եւ ե-
ղած փնասը՝ քաղաքային կարճ ճամբով — ա-
մէն դատաստանական ձեւերը թող տալով —
մագործներէն պիտի առնու։

“Մէկալ կողմանէ երկրատէր հասարակու-
թիւնը կը պարտաւորէ ինք զինք որ զմագործ-
ները՝ վերոյիշեալ բաներուն մէջ կը պաշտ-
պանէ։

“Աս միութեան պարտաւորիչ եւ աւելի
հաստատուն եւ տեւողական ըլլալն ամրացընելու
համար՝ երկու կողմանէ ալ կը ստորագրուի,
երեք հաւասար օրինակի տակ։ Որոնց մէկը՝
վերին կառավարութեան պիտի խրկուի. մէկալը՝
մագործներուն պիտի տրուի. իսկ երրորդն՝

երկրատէր հասարակութեան պիտի մնայ: —
Եղիսաբեթուպոլիս՝ վերը յիշուած տարւոյն եւ
ամսոյն մէջ:

“Յանուն Եղիսաբեթուպոլսոյ երգուեալ
հասարակութեան.

Յակովբ Դապտէպովեան յ. ծ.
գլխաւոր պաշտպան

Ստեփանոս Անտէնի. յ. ծ.
փոխանակ քարտուղարի

Անտոն Դանիէլեան. յ. ծ.

Մարտինոս Փօրքեան. յ. ծ.

Յովնանէս Լուքաշեան. յ. ծ.

Անտոն Փօրքեան. յ. ծ.

Ղուկաս Բաղրուպանեան. յ. ծ.

Յովնանէս Մէշգոյեան. յ. ծ.

Էմանուէլ Ճոզէպին. յ. ծ.

Յովսէփ Զուսէանքեան. յ. ծ.

Գէորգ Մասդիկ. յ. ծ.

Անտոն Պիաթա. յ. ծ.

Նիկողայոս Նովազ. յ. ծ.

Գէորգ Բօքեան կրտսեր. յ. ծ.:

Ասոր վրայ մագործաց ընկերութիւնն՝ իր
նախագահին ու տասուերկու հոգւոյ ստորագրու-
թեամբ Դրանսիլուանիոյ վերին կառավարու-
թեան աղբասագիր մը խրկեց: Ասոր մէջ կ'աղա-
չէ որ քաղաքային վարչութենէն ընդունուած
եւ 28 կէտերու մէջ ամփոփուած կանոնադրու-
թիւններն՝ իր վերին իշխանութեամբը հաստատէ
ու վաւերացընէ:

Աղաչանքն, ինչպէս վերն ալ ըսինք՝ ընդու-
նուեցաւ. ու 1837 հոկտ. 12ին տրուած հրա-
մանագրովը կանոնները հաստատուեցան:

Քսանութը կանոններն են յաջորդները.

“Կանոնադրութիւնք

Որոնք Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան
վերին կառավարութենէն տրուեցան Եղիսաբե-
թուպոլիս, ապա թագաւորական քաղքին մագ-
ործաց ընկերութեան, առժամանակեայ, խըս-
տիւ պահելու համար. մինչեւ որ այս տեսակ
ընկերութիւնները՝ տէրութեան մէջ կարգա-
դրութեան մը տակ դրուին:

Նախերգանք:

Ինչպէս տէրութեան մէջ գտնուած ամէն
ընկերութեան՝ անանկ ալ Եղիսաբեթուպոլսոյ
ազատ թագաւորական քաղքին մագործաց
ընկերութեան կազմուելուն գլխաւոր նպատակն
է, որ հասարակաց բարին կարելի եղածին չափ
յաջողակ կերպով յառաջանայ, ընկերութեան
մէջ լաւ կարգադրութիւն, հանգստութիւն,
եղբայրական սէրն եւ փոխադարձ վստահու-
թիւնը տեւական կերպով մնան. եւ վերջապէս
այս արհեստը կատարելագործուի եւ ծաղկուի:
Աս ազնուական նպատակներուն հասնելու հա-
մար միացած ընկերութիւնը՝ վերին իշխանու-
թենէն իրեն տրուած յաջորդ կանոններն ամէն
ժամանակ ճշգիւ պահելու պիտի ջանայ:

Ա. Երբ որ երիտասարդ մը — ըլլայ հոս
տեղի ընկերութեան կամ օտարի աղան — կը

փափաքի աշկերտ ըլլալ՝ ամենէն յառաջ իւր բաղձանքը պիտի ծանուցանէ ընկերութեան գլխաւորին կամ վերատեսչին: Ընդունուելու ժամանակ, հոն ըլլալու են արուեստախմբին առաջնորդը՝ հայր եւ վերակեցու վարպետները, քարտուղարն ու նախագահը: Ընդունուելու ժողով տղան եւ կամ իր ծնողքը պարտական են, ընդունելութեան հինգ ֆիորին սակն՝ ընկերութեան արկղին վճարելու: Ասոր մէջ նկատմունք չ'ըլլուիր թէ տղան՝ ընկերութեան վարպետի տղայ է կամ օտար: Ընդունուած ուսանողն, եթէ վարպետի որդի է՝ երկու, եթէ օտար է՝ երեք տարի պէտք է որ իւրեւ սորովոյ ծառայէ: Երբ ուսանողութեան տարիները լնցընելէն ետեւ՝ սատար հրատարակուի, պէտք է որ առանց զանաղանութեան, ընկերութեան արկղին տասը ֆիորին տայ: — Ամէն սատար՝ ըլլայ տեղացի կամ օտար, ինք զինք ընկերութեան մէջ գրելէն յառաջ պարտական է, երեք տարի պանդխտիլ եւ արուեստակերտ տարին պատուով լնցընել, ապա թէ ոչ՝ ընկերութեան մէջ չ'առնուիր:

Բ. Վարպետ ըլլալու համար պէտք է որ սատարն ընկերութեան դիմէ: — Եթէ այս տեղի ընկերութեան վարպետի կամ տեղացի քաղաքացւոյ զաւակ է՝ ընկերութեան մէջ ընդունուելու համար, հարկ է որ ընկերութեան սպանդանոցին համար՝ տասը, եւ վարպետի սեղանին համար՝ տասնեւութ ֆիորին վճարէ: Ասկից զատ՝ Գրիստոսի ծննդենէն ետեւ եկող

առաջին երեքշաբթին՝ 24 եւ միեւնոյն միջոցին, սառնարանին համար մէկ ֆիորին վճարելու է: Բաց ասկէ՝ ընկերութեան տալու է երեք հատ հողաբրիչ կամ բահ մը, եւ արուեստախմբին նախագահին, զոյգ մը լաւ դանակ: — Աս ամէն պարտականութիւնները՝ տարւոյ մը միջոցին մէջ գործադրուելու են:

Գ. Եթէ վարպետ առնուած սատարն օտար է, պարտական է մէկ տարւան միջոցին մէջ, կտրելու տեղւոյն համար, 15 ֆիորին, վարպետի սեղանին համար 18 ֆիորին եւ Տօն Մարմնոյ եւ Արեան տօնէն ետեւ եկած երեքշաբթի օրը՝ 15 ֆիորին վճարելու: Իսկ Ծննդենէն ետեւ եկող երեքշաբթի օրը՝ 30 ֆիորին ընկերութեան արկղին աճմանը, ասկէ զատ՝ սառնարանին համար ֆիորին մը ու երեք բրիչ եւ կամ բահ մը՝ նմանապէս ընկերութեան գլխաւորին զոյգ մը լաւ տեսակ դանակ տալու է:

Դ. Երբ ընկերութեան առաջնորդն, այսինքն վերատեսուչն ընկերութեան անդամները ժողովել կու տայ՝ եւ ընկերութիւնը քովէ քով կու դայ, ամենէն յառաջ անուանց ցանկը պիտի կարդացուի. եւ թէ՛ ներկայ եղողներուն եւ թէ՛ չեղողներուն անունները պիտի նշանակուին: Ժողովքին ատեն ամէն մէկը՝ հանդարտ, իրեն որոշուած տեղը պիտի նստի: Առաջնորդն՝ իւրեւ նախագահ կը ծանուցանէ թէ ինչ բանի համար կանչուած է ընկերութիւնը: Աս յայտարարութիւնն, ինչպէս նաեւ նախագահին ուրիշ առաջարկութիւններն՝ ամէն մէկը համբերութեամբ

մտիկ պիտի ընէ: Ոչ որ համարձակի նախագա-
հին խօսած ատեն, անոր արդելք ըլլալ, վասն
զի աս բանս ընողն երկու ֆիորին տուգանօք
պիտի պատժուի: Ժողովն իմանալէն ետեւ, թէ
ինչ է խորհրդածութեան նիւթը, անոր վրայ
հանդարտութեամբ խորհուրդ ընելէն ետեւ՝
որոշում կ'ըլլուի: Երբ եղբայրաբար բանի
մը վրայ չեն կրնար միաբանիլ, որոշումն ընելու
համար քուէարկութիւն կ'ըլլուի. եւ ձայնից
մեծամասնութեամբ խնդիրը կ'որոշուի: Օրւան
խնդրոյն վրայ քուէարկութիւն եղած ատեն՝ ու-
րիշ բանի վրայ խօսիլ չ'ըլլար — որովհետեւ
այս բանս վերը յիշուած տուքանքովը կը պատ-
ժուի: Ընկերութեան ամէն մէկ անդամը մէկ քուէ
միայն ունի. ընդ հակառակն նախագահն, եր-
կու: Խնդիրն՝ ամէն անգամ ձայնից շատութիւնը
կ'որոշէ:

Ե. Երբ վարպետ մ'ուրիշի մը հետ դա-
տախաղութիւն ունի, դատախաղներուն մօտաւոր
ազդականներն — երբ ընկերութիւնն ասոնց
անմիաբանութեան վրայ խորհուրդ կամ որո-
շումն կ'ընէ — ժողովին մէջ չ'ըլլան: Նոյնպէս՝
ոչ հայրն՝ իւր որդւոյն, եւ ոչ որդին՝ իւր հօրը
խնդրոյն վրայ խօսած ատեն խորհրդին մէջ մաս
ունենան: Խնդիրն՝ ասոնց հեռաւորութեան ա-
տեն որոշուի:

Զ. Վարպետ մ'ուրիշի մը հետ կռուոյ
մէջ եղած ատեն, երբ մէկն իւր խնդրոյն, իբրեւ
վկայ ու պաշտպան՝ ընկերութեան անդամներէն
մէկը գտնէ, այն ատեն հարկ չկայ արտաքին

վկաներու ետեւէ ըլլալու, եւ խնդիրն օտար
վկաներով պաշտպանելու: Եթէ աս չկայ, այն
ժամանակ պէտք է արժանաւոր վկաներ կանչել:

Է. Պակասութիւն գործող վարպետի մը
դէմ, այս կանոնադրութեանց մէջ յայտնի գրի
անցուած պատիժներուն չափէն աւելի պատիժ
սահմանելն ընկերութեան գործքը պիտի ըլլայ:
Սակայն այն յաւելուածով, որ տրուելի պա-
տիժը՝ ամէն անգամուն գործուած յանցանքին
մեծութեանն եւ յարաբերութիւններու համե-
մատ ըլլալու է: Եւ եթէ արտաքոյ կարգի
դէպք մը չի պատահիր, այս պատիժն երեք
ֆիորինը չանցնի: — Թէ որ ընկերութենէն
վարպետ մը, ըլլայ՝ ընկերութեան օրէնքները
չպահելուն, ըլլայ ուրիշ պատճառի համար,
երեք ֆիորինէն աւելի եւ անիրաւ կերպով ինք
զինք պատժուած գտնէ, աղատութիւն ունի այս
ցաւին ու ծանրութեան դարման գտնելու հա-
մար, տեղւոյն քաղաքաբաշխութեան խորհրդին
գիմելու: Միայն թէ այս գիմելը՝ 15 օրւան մէջ
անպատճառ ըլլալու է. ապա թէ ոչ այս ժա-
մանակամիջոցն անցնելէն ետեւ, իւր խնդրոյն
տեղի չի տրուիր. հապա վրան՝ ընկերութեան
որոշումը կը գործադրուի:

Ը. Ընկերութեան առաջնորդներն, այս-
ինքն՝ ընկերութեան նախագահը, հայր վար-
պետը, քարտուղարը, տասնպետը, քննիչ վար-
պետն եւ այլն, ամէն երկու տարի մէջ մը, ընդ-
հանուր ժողովին ձեռք կ'ընտրուին, տեղական
քաղաքային խորհրդէն անուանուած յանձնա-

կատարի մը ներկայութեամբը: Նախագահին եւ պաշտօնատէրներուն հետ ամէն մարդ պարտու պատշաճ կերպով վարուի, եւ անոնց հնազանդի, երկու ֆիորին տուգանաց տակ:

Թ. Թէպէտ եւ որոշուած է թէ ընկերութեան անդամներն, առ այժմ 12 հոգի ըլլան, այսու ամենայնիւ, որովհետեւ հիմակաւն յարաբերութեանց նայելով, հասարակութիւնը գոհ ընելու համար, ութը մնացործ ալ բաւական է. անոր համար, որպէս զի հիմակաւն 12 թիւը, եթէ ժամանակ անցնելէն ետեւ, մէկ կամ մէկալ անդամը վախճանելով՝ ասոնց թիւն ութի իջնայ, ընկերութեան թիւն անկից ետքը միշտ մինչեւ որ ընկերութիւնը՝ մնահատութեան պարտակա նութիւնները կատարելով՝ հասարակութիւնը գոհ կրնայ ընել, կ'որոշուի որ ընկերութեան թիւն ութը հոգին չանցնի: Այն վերադրութեամբ՝ որ այս թիւն ալ երբեք չնուազի. հապա երբ ութը հոգիէն մէկը պակսի՝ ընկերութեան պարտքն ըլլայ, անոր տեղն անմիջապէս լեցընելու: Եթէ այս չ'ընել, երկրատէր հասարակութիւնն իշխանութիւն ունենայ այս բանս ընելու: Արուեստախմբին մէջ առնուելու նկատմամբ, տեղացի ծնեալ սատարն, օտարներուն նկատմամբ՝ առաջնութեան իրաւունք ունի. եւթագրելով որ հաւասար ժամանակ սատարութիւն ըրած է: — Վախճանած վարպետի որբեւարիններն — եթէ իրաւունքնին պահել կ'ուզեն — ընկերութենէն չեն կրնար դուրս հանուիլ:

Ժ. Ընկերութեան կարգապետն՝ արուես-

տախմբին նախագահին հրամանովն ընկերութիւնը ժողովելով՝ ամէն վարպետ պարտաւորուած է, ընդ պատժով 30 քրայցերի՝ որոշեալ ժամանակին ժողովքին ներկայանալու: Բացառութիւն են՝ քաղքին մէջ չգտնուիլը, հիւանդութիւնն եւ ուրիշ ծանր պատճառ մը, որուն համար ժողովքին չի կրնար ներկայանալ:

ԺԱ. Առանց արուեստախմբին նախագահին գիտնալուն, մէկու մը քաղքէն հեռանալու հրաման չկայ. եւ ոչ տասնպետին եւ ոչ պաշտօնատէրի մը: Սէկը տեղ մ'երթալ ուզած ատեն, նախ նախագահին ծանուցանելու է, թէ զով կ'ուզէ իւր տեղը թողուլ: Վասն զի ասիկա չընողն երկու ֆիորին տուգանք կը վճարէ:

ԺԲ. Երբ որ արուեստախմբին նախագահն՝ ընկերութեան անդամները, շրջաբերական թըղթովը թաղման կը կանչէ, թէ որ թուղթն զմէկը տուն կը գտնէ, եւ ասիկայ առանց բանաւոր պատճառի թաղման չի գար, գիտնայ որ երկու ֆիորին պատիժ կ'ընդունի: Արբած վիճակի մէջ թաղման ներկայացողը՝ մէկ ֆիորին կը տուժէ: Վախճանող վարպետի մը, կամ իւր կնկանը պարտական է ամէն սատար ու սորվող թաղման երթալու:

ԺԳ. Որովհետեւ մնավաճառութեան խանութն անոր համար է, որ հոն ամէն օր միս ծախուի, ուստի պատշաճ՝ բայց հարկաւոր ալ է, որ ասիկայ լաւ վիճակի մէջ պահուի. եւ հոգ տարուի, որ հոն պակսութիւն մը չըլլայ: Անոր համար հարկ է որ պակսած բաներն՝ ընկերու-

Թեան ծախքովը վերատեսչին ձեռք նորոգուին: Մտավաճառանոցը հարկ է որ միշտ մաքուր վիճակի մէջ ըլլայ. շարժէ շարժ՝ գոնէ երկու հեղ աւելուի եւ լաւ կերպով մը մաքրուի եւ լուացուի: Եթէ որ վերատեսչն, անհոգութեամբ, աւրուած բաները չի նորոգեր եւ իւր պարտաւորութիւնն ըստ օրինի չի կատարեր, երկու ֆիորին տուգանք պատժուի:

ԺԴ. Երբ վարպետ, սատար կամ աշկերտ մը մտավաճառի խանութին մէջ միւս կը ծախէ, պատշաճ վարմունք ունենայ եւ գնողները յարգէ: Զոչ որ յանդիմանէ, եւս առաւել հայհոյէ: Առանձինն յարգութիւն ցուցնելու է քաղաքային պաշտօնատէրներուն եւ եկեղեցական անձանց: Ամենուն հետ, իւր աստիճանին, պաշտօնին եւ վիճակին համեմատ պէտք է որ վարուի՝ յարգութեամբ եւ պատուով: Ասան զի եթէ ասոր հակառակ գործէ, եւ իւր վրայ ամբաստանութիւն ըլլուի, գիտնայ այնպիսին, որ երկու ֆիորին պատիժ պիտի ընդունի: Իսկ սատարը կամ սորվողն՝ իւր գործած յանցանքին համեմատ, սահմանուելի գրամական տուգանք պիտի պատժուի: Մտավաճառի խանութը՝ խմած վիճակի մէջ միւս կտրել ու ծախել՝ բացարձակապէս արգելուած է, մէկ հունգ. ֆիորին տուգանք:

ԺԵ. Միս ծախող վարպետը՝ սատարը կամ աշկերտը՝ խանութէն ամենեւին չհեռանայ, ասդին անդին չերթայ, ոչ գինետուն, ոչ գնելու եւ ոչ ծախելու: Իսկ եթէ անպատճառ կատա-

րելու գործք մ'ունի, խանութն ու ծախելը՝ բանէ հասկըցող վարպետի մը յանձնէ. ապա թէ ոչ երկու ֆիորին տուգանք կը պատժուի:

ԺԶ. Վարպետներն ամէն տեղ, բայց մանաւանդ մտահատութեան խանութին մէջ, իրարու հետ եղբայրական սիրով ու մասնաւոր յարգանք վարուին, կռիւ չընեն, մէկ մէկու անպատշաճ խօսքեր չըսեն. ապա թէ ոչ, եթէ մէկն, ինք որ կ'ուզէ ըլլայ, այնպիսի բան մ'ընելու յանդգնի, ու ան բանն ստուգուի, երկու ֆիորին տուգանք պիտի ընդունի:

ԺԷ. Մտավաճառն անանկ հոգ տանի իւր պաշտօնին, որ չըլլայ թէ խանութն առանց մի մնայ. հապա երբ իրմէն յառաջ եղող կարգաւորին միւր հատնի, ինք իր մտով պատրաստ կենայ, որ անմիջապէս կարենայ ծախել. ապա թէ ոչ աս պակսութեանը համար՝ քննիչ վարպետն իրմէն ֆիորին մը գրաւական կրնայ առնուլ: Եթէ այս բանս ընկերութեան վերատեսչին հետ հանդիպի, այն ատեն գրաւականը՝ երկու ֆիորինով պէտք է որ փրկանաւորէ: Իսկ եթէ աս պակսութեան համար՝ ընկերութիւնն ալ մնաս կրէ, այն ատեն ընկերութեան հետ պէտք է այս բանս շտկէ:

ԺԸ. Զըլլայ թէ մէկը մտավաճառանոցին մէջ հինգ-վեց ֆունտ միս պահէ միայն: Իրմէն մնացած քիչ միսն անմիջապէս իրեն յաջորդող կարգաւորին տայ. որ պարտաւորուած է՝ մինչեւ 10 ֆիորին արժէք ունեցող միս իրմէն ընդունիլ: — Կարգաւոր մտահատին պարտա-

կանութիւնն է՝ քաղաքս փոխադրուող զինուորաց
համար, ամէն ժամանակ բաւական միս հոգալ:
— Երբ հարկն այնպէս պահանջէ — ուստի
կանութեան կարգադրութեամբն ու հրամա-
նին հետեւութեամբն — ընկերութիւնը՝ յա-
րաքերութեանց ու պարագայից համեմատ՝ ե-
ղան միս ծախելու համար՝ երկու խանութ պիտի
բանայ: Խոզի մսին գինը՝ պիտի որոշէ քաղա-
քաբաշխութեան խորհուրդը: Իսկ ընկերու-
թիւնը պարտական է ամէն ատեն ինք զինք աս
որոշման յարմարցնել:

ԺԹ. Եղան մսէն զատ, ամէն ուրիշ տե-
սակ միս, օինակի աղաքաւ՝ խոզի, ոչխարի, այ-
ծու, հորթի եւ գառնի միս, ինչպէս նաեւ խոզի
գիրուց — ծախել՝ ընկերութեան իրաւունքն է.
եւ զասոնք ամէն ժամանակ միայն ընկերութիւնը
կրնայ ծախել ու ծախել տալ. դուրս առնելով
նաեւ գառնուկի միսն, երբ այս քաղաքիս մէջ
մուշտակագործաց ընկերութիւն մը կազմուի: —
Աս այսպէս ըլլալով ալ, ամենեւին թոյլ չի
տրուիր, որ ընկերութեան անդամները, գառնի
միս ծախելու նկատմամբ, քաղաքացւոց մնասոյն
եւ ծանրաբեռնութեամբը — որպիսի կերպով
որ ըլլայ թող ըլլայ — իրարու հետ գաղտնի
դաշնակցութեան մէջ մտնեն, հապա ծախէ ու
ծախել տայ իւրաքանչիւր դր մէն մորթուած
գառնին միսը. ընկերութիւնը պարտաւորելով
ինք զինք, որ եթէ աւելի է, գոնէ չորս հոգի,
ամէն օր բաւական քանակութեամբ եւ լաւ տե-
սակ միս ծախեն ու ծախել տան: — Այծու

մսին, ամբողջ եւ կտորով ծախելն, ասկից ետքն
ալ՝ քաղաքիս մէջ — աւելի շատ սեկ շինելու
վախճանաւ — արգելուած պիտի չըլլայ: —
Եղիսաբեթուպոլսոյ սովորեալ տարեկան տօնա-
վաճառներու օրերը՝ տօնավաճառն սկսելու նշան
տրուած զանգակին զարնուելէն ետեւ, մնահատի
տիտղոսով, ամէն մարդու ներուած է, ամէն տե-
սակ միս եւ խոզի գիրուց — եղան միսը դուրս
առնելով — ազատապէս ծախել:

Ի. Գառն կտրելը՝ միայն մինչեւ Մարգա-
րիտայի օրը (յուլ. 13) կրնայ ըլլալ: Անկից
ետքը՝ գրաւման պատժոյ տակ արգելուած է
կտրել: — Գառն կտրողն՝ ունենայ մնահա-
տութեան խանութին մէջ աման մը, ուր գա-
ռին արիւնը թափէ: Որովհետեւ գետին թափելը՝
ամէն անգամուն տասը քրայցէր պատժով ար-
գելուած է: Գառն աղիքները՝ չըլլայ թէ պա-
տուհանէն դուրս թափէ, նետէ կամ նետել
տայ: Տեղն՝ ուր գառնը մորթած է, մաքրէ,
սրբէ. եւ ընդհանրապէս ամէն տեղ մաքուր
բռնէ, վասն զի սահմանուած պատիժը կը գտնէ:
— Հորթի միս, ամէն վարպետ, ամէն ժամանակ
կրնայ ծախել:

ԻԱ. Թէպէտ խոզի միս, կրնայ այրել (ab-
schwenden), քայց միայն ամբողջապէս ու դեկտեմ-
բերի առաջին օրէն, մինչեւ ապրիլի վերջը: Կրնայ
ընկերութեան մէջ չեղողն ալ ծախել ու ծախել
տալ. քայց այս բանիս համար, կտրողները պար-
տական են, մնագործաց ընկերութեան ամէն մէկ
խոզին համար՝ հինգ հինգ քրայցէր վճարելու:

ԻԲ. Միս կտրելու տեղերուն ընտրութիւնն ու բաժանումն՝ ըլլայ այն միջոցին, երբ արուեստախմբին նախագահը կ'ընտրուի:

ԻԳ. Ընկերութիւնը պարտական է — ընդ պատժով գրաւման — միսն՝ ամէն ժամանակ, քննութեան համեմատ կտրել եւ կտրել տալ: Քննութեան կարգադրիչը պիտի ըլլայ տեղւոյն քաղաքային խորհուրդը: — Ընկերութիւնը միայն Գրանսիլուանիոյ եւ Հունգարիայի առաջին, երկրորդ ու երրորդ կարգի եղներ պիտի գնէ: — Քննութեան տակ ձգուած եղանց մօրթն ու ճարպն՝ ածրդով, կանխիկ ստակով պիտի ծախուին:

ԻԴ. Միս կտրելու օրերը՝ — Ս. Գէորգէն (ապր. 24) մինչեւ Ս. Միքայէլ (սեպտ. 29) — առտու՝ ժամը հինգէն, մինչեւ կէս օր, ու կէս օրէն ետեւ, երեքէն՝ մինչեւ իրիկուն. — իսկ տարւոյն մէկալ մասին մէջ — որովհետեւ օրերն աւելի կարճ են — առտու՝ ժամը եօթէն, մինչեւ իրիկուն — մնացած մասնութիւնը միշտ բաց պիտի ըլլայ, ու հոն՝ բաւական միս պիտի գտնուի:

ԻԵ. Մազդի կամ աւելցուկ մսին (Zulage), միայն հինգերորդ մասն, այսինքն՝ հինգ ֆունտէն, ֆունտ մը պիտի տրուի. զոր ամէն մարդ, առանց ընդիմութեան ընդունելու պարտական է: Ամէն վաքպետ, սատար եւ աշկերտ պարտաւորուած է ճշմարիտ ու չխարդախած կշռով ծախել ու ծախել տալ: Ասան զի զով որ գտնեն թէ խարդախած կշիռ կը գործածէ, այնպիսին ոստիկանութեան վերատեսուէն, մինչեւ երեք ֆիորին տուգանօք կը պատժուի:

ԻԶ. Երբ երկրատէր հասարակութեան ճերմակ կամ սեւ ցուլը կամ ուրիշ մէկ դուարը՝ պատճառի մը համար մօրթել հարկ ըլլայ. — նոյնպէս՝ երբ որ քաղաքացւոյ կամ աս քաղքին բնակիչներէն մէկուն կենդանւոյն ըստ պատահման վնաս մը կամ դժբախտութիւն մը հասնելով՝ կտրել հարկ ըլլայ, ասանկ դէպքի մէջ — եթէ դուարն ուրիշ կողմանէ առողջ էր — պարտական է ընկերութիւնը միսը՝ 24 քարանդանով գնելու, դուարը մօրթելու եւ խանութին մէջ ծախելու: Մանաւանդ երբ տանուտէր մը, իւր դուարներէն ասանկ հատ մ'ընկերութեան տալու փափայքէր — եւ դուարը՝ ոստիկանութեան վերատեսուցութեան հաւանութեամբ վաճառելի է — պարտական է ընկերութիւնը զանիկայ ընդունելու եւ ըստ գնահատութեան, գինը տիրոջը հատուցանելու:

ԻԷ. Խողի ճարպ ծախող մնահատաց որբեւարիները՝ մնացածաց ընկերութենէն կը կախուին: Եթէ իրենցմէ մէկն՝ ընկերութենէն կախում ունենալ չուզէ, այնպիսւոյն հրաման չկայ մնագործաց արհեստին վերաբերող բան ծախու հանելու: Ասոնք՝ գնելու կամ ծախելու մէջ՝ մէկ մէկու դէմ բան մը չընեն: — Ի վերայ այսր ամենայնի, եթէ ըստ պատահման բան մը պատահի, կրնան զիրար ընկերութեան առջեւ ամբաստանել:

ԻԸ. Այն միջոցին որ ընկերութիւնը ժողովքի մէջ է. մինչեւ որ խորհուրդը չլինայ, ո՛չ վարպետ, ո՛չ սատար մը, վաճառանոց բե-

րուած դուարը, խողը, խոյն եւ այլն, գնել չի կրնար. վասն զի երկու Ֆիորին պատիժ կ'ընդունի: —

Մսագործաց ընկերութիւնը՝ տասը տարւոյ մը չափ ապրեցաւ առաջիկայ կանոններովն ու կարգաւորեալ կերպով աճեցաւ ու յառաջացաւ: Բայց 1848ի յեղափոխութիւնն ամէն բան տակն ու վրայ ըրաւ, փճացուց: Ընկերութիւնն ինք իրմէն լուծուեցաւ ու չկրցաւ մէյ մ'ալ կենդանանալ: Հայ մսագործներուն մէկ մասը չէ թէ միայն բոլոր ունեցածը՝ հապա նաեւ կեանքը կորսնցուց: Քաղաքը՝ 1848ին եւ 1849ին սաքսոններէն ու վալաքներէն այն աստիճանի կողոպտուեցաւ ու քանի մ'անգամ այնպէս կրակի տրուեցաւ, որ գրեթէ բոլորովին աւերեցաւ. ու կարողութիւն ունեցող մնաւաճառ չմնաց: — Ասոր վրայ ազգայինք, ցմիշտ թողուցին Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ այնչափ եկամուտ ունեցող շահաբեր արուեստն ու յանձնեցին օտարաց, որոնք իրենցմէ աւելի ճարպիկ ու գործունեայ գտնուելով՝ շարունակեցին մսագործութիւնն եւ եղան մեծ ստացուածոց տէր: Այսօրւան օրս եւ ոչ ազգային մնաւաճառ մը կայ քաղքին մէջ: Եղիսաբեթուպոլսոյ մնաւաճառները՝ հունգարացի, վալաք, սաքսոն ու հրեայ են:

3.

Ան հոգեւոր եղբայրութիւններն եւ ընկերութիւններն, որոնք կային ատեն մը Ներլայ, կային նաեւ Եղիսաբեթուպոլիս, ճշգիւ այն սահ-

մանադրութեամբ ու նոյն կանոններով: Որովհետեւ հոս ալ ինչպէս հոն, Ստեփանոս Ռոշքայ, իբրեւ առաքելական փոխանորդ՝ բաւական ժամանակ ու յաջող կերպով գործած էր:

Բայց Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ նախորդ դարուն կէսէն ասդին, չէ թէ երեք կամ չորս՝ այլ ինը հոգեւոր եղբայրութիւն կար: Ասոնց ամէն մէկն, ինչպէս գիտենք ունէր իր սեպհական կանոնադրութիւններն ու նաեւ հարուստ դրամագլուխը:

Արդէն 1758ին, Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնն, այն առթիւն որ — ըստ մասին կալուածատէրութիւնը գնելու՝ ըստ մասին իր պարտքերը վճարելու համար — ստակի հարկաւորութիւն ունէր, հրաման խրկեց հոգեւոր եղբայրութեանց առաջնորդներուն, որ չըլլայ թէ դրամագլուխին, առանց իր հրամանին, օտար տեղ մը դնեն կամ առանձնականաց շահու տան, հապա քաղքին արկղը տեղաւորեն:

Աս եղբայրութեանց դրամական վիճակը, նախընթաց դարուն դէպ ի վերջերն անանկ էր, որ մայր եկեղեցւոյն շինութեանը համար կրցան 14.243 ֆիորին օգնութիւն ընել: Ասոնց մէջէն ամենէն ունեւորն ըլլալով Ս. Ստեփանոսի եղբայրութիւնը՝ տուաւ 5229 ֆիորին. — Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի եղբայրութիւնը 2670 ֆիորին. — Ս. Երրորդութեանը՝ 2120 ֆիորին. եւ այլն:

Աս եղբայրութեանց կանոններուն մեծ մասն — որովհետեւ ամէնը Ռոշքայէն հիմնադրուած էին — յառաջաբաննին դուրս առնե-

լով, գրեթէ բառ առ բառ ան կանոնները կը պարունակէին, որոնցմով կազմուած էին Կերլայիները: — Ասոնց բովանդակութիւնն արդէն կը ճանչնանք¹:

Աս ընկերութիւններէն եւ ոչ մէկը մնացած է այսօր: Ասկէ քանի մը տարի յառաջ վերանորոգուեցաւ Ս. Հաղորդութեան, կամ ուրիշ խօսքով Ս. Խորանի ընկերութիւնն, որ իբրեւ Հարունակութիւն կը համարուի վաղեմի Ս. Հաղորդութեան եղբայրութեանը: Բայց ասոր հոսութիւնը միայն յայնմ է, որ ամսէ ամիս պատարագ մը մատուցանել կու տայ՝ ընկերութեան կենդանի եւ մեռած անդամոցը համար:

Առաջիկայ դարուն սկիզբը (1815) կազմուեցաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ Ս. Յովհաննու Նեպոմուկէնոսի եղբայրութիւնը՝ Գապտէպովեան եռանդուն ու գործունեայ աւագերիցուն ու ժողովրդապետին առաջնորդութեամբը: Ասիկա, ինչպէս որ ընկերութեան պատմութենէն յայտնի կրնանք տեսնել, հին Ս. Յովհաննու եղբայրութեան վերանորոգութիւնն ու շարունակութիւնն էր:

Ս. Յովհաննու եղբայրութիւնն սկսաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ, նախորդ դարուն դէպի վերջերը (ճշդիւ 1780ին) ու Դրացիներու ժողովք կամ բարեկամաց եղբայրութիւն կ'անուանուէր, որովհետեւ ըստ մեծի մասին, քաղքի դրսի՝ այսինքն, Աստուածածնայ ու Դաշտի կո-

չուած փողոցներուն մէջ կը բնակէին եղբայրները: Ինը կանոն ունէր. ու հիմնադրաց մեռելէն ետեւ, դադրեցաւ եղբայրութիւնն ալ:

Ժամանակ անցնելէն ետեւ, պատուական ծերունի մը — Մոսգաշեան — միտքը բերելով եղբայրութեան փրկարար վախճանը — որ էր փոս փորել եւ մեռելները թաղել — վերանորոգեց (1795ին) եղբայրութիւնը: — Բայց անհաստատութիւնն այս ընկերութեան մէջ ալ մտաւ. ու սկզբնաւորելէն հաղիւ երեք տարի ետքը, պաշտօնատեարք՝ մոռցան իրենց պատաւորութիւնն ու փոս փորելն. եւ մեռելները թաղելը՝ հին անկարգութեան մէջ մտնելով, եղբայրութիւնն ինկաւ: Անանկ որ ցիրուցան ըլլալու եւ ոչնչանալու վրայ էր, երբ Գապտէպովեան ժողովրդապետը՝ եկեղեցական ու քաղաքային առաջնորդաց օգնութեամբն 1815ին նորէն կանգնեց: Եւ որովհետեւ եղբայրութեան թոյլնալուն բուն պատճառն ան էր, որ ոչ եկեղեցական եւ ոչ աշխարհական իշխանութենէն հաստատութիւն մ'ունեցած էր, անոր համար իւր առաջին գործքն եղաւ հին եղբայրութեան կանոնները ժամանակին պարագաներուն յարմարեցնելով՝ գաւառական եկեղեցական ժողովքին առջեւը դնել, որպէս զի իր հաստատութիւնն անկէ ընդունի:

Սակայն որպէս զի գաւառական ժողովք իր ջօրութեամբն ու իր գլխուն գործելով՝ բան մը չկարենայ ընել, որոշեցին հիմնադիրք, որ եղբայրութեան կողմանէ, քանի մը՝ բանէ հասկըցող-

¹ Յես «Հայոց Մեարոպոլիսը», Վիեննա 1896, էջ

ներ դնեն ժողովքին մէջ. որպէս զի հոն անանկ կարգադրութիւններ ըլլուն, ինչպէս որ եղբայրութիւնը կարեւոր կը համարի: Ուստի խորհուրդ ընելով, միասիրտ ու միաբերան, այնպիսի պաշտօնատէրներ ընտրեցին, որոնք սիրով ու յօժարութեամբ յանձն առին այն գործքին մէջ՝ եռանդով ու յարատեւութեամբ գործելու:

Գապտէպովեան՝ եղբայրութեան կանոններն, ինչպէս ըսինք, կարգի դնելէն ետեւ, զանոնք ժողովքին ներկայացուց: Ասիկա կանոններն ընդունեցաւ: Ասոր վրայ անդառնալի կերպով որոշուեցաւ, որ ամէն եղբայր այն կանոնադրութիւնն, իբրեւ օրէնք ճանչնայ ու պատուէ:

Հաստատուած կանոնադրութեան համառօտ բովանդակութիւնն է յաջորդը:

“Ա. Եղբայրութեան մէջ մտնել ուղղը՝ քարտուղարին ձեռք ինք զինք եղբայրութեան մէջ դրել կու տայ. վճարելով գրելուն համար որոշուած 20 քրայցէրը: Եթէ մէկն ասկէ աւելի բան մ’ուղէ տալ, այն կ’ընդունուի իրրեւ ողորմութիւն:

“Բ. Որովհետեւ ինչպէս ամէն եղբայրութեան, անանկ ալ ասոր վախճանն է Աստուծոյ փառքն աւելցընել: — Բայց աս ներքին դիտաւորութենէն զատ, հոգ պիտի տանի ամէն եղբայր, ամենայն յօժարութեամբ ու սիրով իր պարտաւորութիւնը կատարելու. որ է, քաղքին մէջ մեռածներուն համար, ամառ ձմեռ փոս փորել, անոնց մարմնոյն մինչեւ գերեզմաննոց ընկերանալ, եւ զանոնք թաղել:

“Գ. Բայց որպէս զի չըլլայ թէ եղբայրութիւնը բարիք ընել ուզած ատեն, ինք իրեն վնաս ընէ — որովհետեւ փոս փորելու համար գործիքներ պէտք են, որոնք առանց ստակի չեն տրուիր — անոր համար կ’որոշուի, որ փոս փորող եւ մեռել տանող եղբարց համար երեք ռենական ֆիորին վճարուի ընկերութեան, տան տիրոջ կողմանէ:

“Դ. Հիմնադիրներուն գործքն է, եղբայրութեան անդամներուն մէջէն փոխն ի փոխն՝ ութ էրիկ մարդ ընտրել, որոնք փոս փորել եւ մեռել տանիլն ամենայն սիրով ու յօժարութեամբ պիտի կատարեն:

“Ե. Եւ որովհետեւ կրնան անանկ աղքատներ գտնուիլ, որոնք անկարող են, երեք ֆիորինը վճարելու, անոր համար կը հաստատուի, որ այս դիպուածին մէջ, եղբայրութիւնն իր դանձանակէն հատուցանէ երեք ֆիորին վճարքը:

“Զ. Աս արտաքին, մարմնաւոր բարեգործութենէն զատ, հոգեւորապէս օգնելու է մեռելոց: Ուստի կ’որոշուի, որ — երբ եղբայրներէն մէկը կը մեռնի — անմիջապէս եղբայրութեան ղանդակովը նշան տրուի, որպէս զի ձայնը լսող եղբարքը մէկ տեղ ժողովելով՝ կարգաւ մեռելին տունն երթան, ու հոն անոր հոգւոյն համար, ձայնիւ՝ հինգ Հայր մեր ու հինգ Ողջոյն լսեն:

“Է. Ընկերութեան անդամներուն հոգեւորապէս օգնելու համար, որոշուեցաւ որ եղբարց համար, տարւէ տարի տասուերկու ձայնաւոր պատարագ մատուցուի: Ասոր մէջէն վեցը՝ պիտի

ըլլայ կենդանի ու մէկալ վեցը՝ մեռած եղբարց համար:

“Ը. Այն պատարագները մատուցանող քահանան, առանց եկամտի չմնալու համար — նկատելով նաեւ որ եղբայրութեան ծանրաբեռնութիւն չըլլայ — հաստատուեցաւ, որ պատարագի ատեն սկաւառակ պտըտցուի. որպէս զի առատաձեռն եղբարց ողորմութիւնը քաղելով՝ քահանան վճարուի:

“Թ. Աս կանոնէն բնականապէս կը հետեւի, որ եղբայրութիւնը յատուկ քահանայ մ'ունենալու է: Բայց որովհետեւ այսպիսի քահանայի մը պաշտօնը՝ կրնայ տեղական ժողովրդապետութեան իշխանութեանը դպչիլ, — մէկալ կողմանէ ալ քիչ բացառութեամբ դրեթէ բոլոր քաղաքն եղբայրութեան մէջ գրուած է, — անոր համար կը սահմանուի, որ հոգեւոր բաներու մէջ՝ եղբայրութիւնը բոլորովին տեղական ժողովրդապետին իշխանութենէն կախում ունենայ:

“Ժ. Յայտնի է որ եղբայրութեան գրամագլուխը շատցնելու է: Ուստի քաղաքապաշխութեան թոյլտուութեամբը հրաման եղաւ, որ երկու հեղ — այսինքն՝ Զատիկի երկրորդ օրն ու Ծննդեան երրորդ օրը՝ Ս. Յովհաննու տօնին — ընկերութեան մէջէն երկու պատուաւոր անձինք՝ եղբարց ու քերց երթան, այս տօները շնորհատրելու: Եւ կը յուսանք թէ ասոնք՝ եկողները սիրով պիտի ընդունին ու զիրենք ունայնաձեռն ետ դառնալու պիտի չթողուն:

“Ժ. Ա. Ինչպէս վերն ըսուեցաւ (Ե. կանոնին մէջ) այն ողորմելի աղքատաց համար, որոնք փոս փորելուն եւ թաղման վճարքը չեն կրնար հատուցանել՝ որոշուեցաւ, որ այն դումարն եղբայրութեան յատուկ արկղէն վճարուի:

“Ժ. Բ. Եւ որպէս զի զեղծում չըլլուի այսու եւ գթութիւնը չըլլուի միայն անոնց, զորոնք հիմնադիրք, եղբայրներն ու քարտուղարն արժանի գտնեն ու ճանչնան. — անոր համար կը զգուշացնենք վերոգրեալ պաշտօնատէրներն, որ երեսպաշտութիւն չընելով ու նենգութիւնը մէկ դի թող տալով՝ յիշեալ ողորմածութիւնն առատապէս ու շիտակ ընեն: Այլ յանձնենք միանգամայն իրենց, որ աղքատ մեռելն ոտքին քով եղբայրութեան դանձանակը դնեն, որպէս զի առատաձեռն քրիստոնեաներն իրենց բարերարութեամբն եղբայրութեան ծախքը քիչ մը թեթեւցնեն:

“Ժ. Գ. Թէ եղբայրութեան յառաջ երթալն ու թէ աղքատ եղբարց օգնութեան հասնիլն ան կը պահանջէ, որ եղբայրութեան գրամագլուխն անպտուղ չմնայ: Ուստի գրամագլուխն աղքատ անդամներուն շահու կրնայ տրուիլ: Ասանկով՝ թէ մէկ կողմանէ եղբայրութեան ստակը պտուղ կը բերէ եւ թէ մէկալ կողմանէ եղբարց ու քերց օգնութիւն կ'ըլլուի:

“Ժ. Դ. Ստակ փոխ տալու եւ գրամագլուխը շահեցնելու նկատմամբ յաջորդ կանոններն անվթար պիտի պահուին: Գ) Որչափ կարելի է, ջանալու է որ քիչով՝ շատերուն օգնութիւն

ըլլուի: Ըստ հետեւորդի, խստիւ արգելուած է, որ ուրիշներուն ետ նահանջելով՝ մէկուն կամ մէկալին շատ ստակ փոխ տրուի: Բ) Միտ գնելու է, որ քիչ քիչ օգնութիւնն, անոնց մէջ բաժնուի, որոնք ասոր աւելի հարկաւորութիւն ունին. որպէս զի չըլլայ թէ ունեւոր անդամներուն ագահութիւնը՝ քան թէ աղքատներու օգնութիւնը յառաջ տարուի: Գ) Շահու տրուած ստակին դիմաց՝ ոսկիէ, արծաթէ, մարգարիտէ եւ գոհարեղէններէն զատ՝ ուրիշ բան պիտի չառնուի իբրեւ գրաւական: Դ) Տրուած ստակին համար 6% հարիւրչեայէն աւելի առնուլը՝ ծանր մեղքի տակ կ'արգելուի: Բայց թէ որ մէկ կամ մէկալ եղբայրն՝ իբրեւ պարգեւ, կամօք՝ աւելի ուղէ տալ, ան ատեն իբրեւ ողորմութիւն կրնայ ընդունուիլ. բայց այն միջոցին, երբ որ դրամագլուխը վճարէ: Ե) Ամենեւին մարդու մը փոխ չի կրնար տրուիլ՝ տարիէ մ'աւելի. որպէս զի օգնութիւնն ամէն անդամներուն վրայ հաւասարապէս կարենայ տարածուիլ:

«ԺԵ. Եղբայրութիւնը մասնաւոր անձինքներ ունենալու է, որ նախորդ կանոնին մէջ բովանդակուած կէտերուն վրայ հսկեն. եւ դրամագլխուն հոգ տանին:

«ԺԶ. Բայց չուղեւիլ փուռ տեղ պաշտօնատէրները շատցնել, հաստատուեցաւ որ կրկին բանալիով արկղը — որուն մէկ բանալին հիմնադիրներէն մէկուն, ու մէկալը՝ եղբայրներէն մէկուն քովն ըլլան — ժողովրդապետութեան մէջ պահուի: — Արկղին մէջ եղբայրութեան

կոնդակէն զատ պիտի պահուին պարտականութեան թղթերն ու գրաւականներն, ասոնց վրայօք եղած կահագործութիւն:

«ԺԶ. Եւ որպէս զի մեղադրութեան ամէն պատճառներուն առջեւն առնուի, որոշուեցաւ որ արկղը բանալու, ստակ տալու եւ նոր պարտագիր ընելու ժամանակն՝ ըլլայ զատկին երրորդ օրն, որ միջոցին եղբայրութեան անդամները ժողովրդապետական շէնքին մէջ ժողովին եւ սովորեալ վեց վեց քառանգանը վճարելէն ետեւ՝ քաղքին ննջեցեալները՝ Հայր մեր ու Ողջունիւ մը յիշուին:

«ԺԷ. Եղբայրութեան անդամները ժողովքի մէջ յաջորդ կերպով նստելու են: Անոնքին գլուխը պիտի նստին երկու հիմնադիրները. անմիջապէս քովերին՝ եղբայրներէն երկու. սեղանին վարի ճակատը՝ պիտի նստի քարտուղարը: — Ասոնք՝ ինչ որ եղբայրութեան լաւութեանն ու երջանկութեանը յարմար որոշեն — առանց այս կանոններուն ամբողջութեանը դաշելու — ան բանն որոշուած ըլլայ. եւ չիշխէ եղբարցմէ մէկն անոնց ընդդիմանալու կամ անոնց դէմ խօսելու:

«ԺԸ. Աս այսպէս ըլլալով ալ — որպէս զի միութիւնն անքակ մնայ — լաւ համարեցանք, որ ժողովքին մէջ մաս ունեցող պաշտօնատէրներէն զատ, գտնուին գեռ հինգ հոգի մ'ալ պատուաւոր քաղաքացի եղբայրներէն — զորոնք պիտի ընտրեն առաջնորդք. — որպէս զի անոնց հետ միասնորհուրդ ու միասիրտ ըլլալով՝ եղբայրու-

թեան գործքերն աւելի ուժով ու հաստատու-
թեամբ յառաջ երթան:

“Ի. Եղբայրութեան խորհուրդներուն մէջ
արգելուած է օտար բաներու — օրինակի աղա-
գաւ՝ եկեղեցական, քաղաքաբաշխութեան եւ
հասարակութեան գործառնութեանց — վրայ
խօսելու եւ անոնց մէջ խառնուելու: Եղ-
բայրութիւնը միշտ իր աչքին առջեւն ունենա-
լու է, թէ ամէն բանի մէջ՝ եկեղեցական եւ
աշխարհական առաջնորդներէն կախում ունի:

“ԻԱ. Ուրեմն, եղբայրութեան նիստերուն
մէջ խորհելու սովորական նիւթերը պիտի ըլլան.
ա) որ հին պարտաթղթերը վճարուին. բ) որ
գրաւականներն իրենց տիրոջն ետ դարձուին.
գ) որ ստակը նորէն պէտք ունեցողներուն փոխ
տրուի. դ) որ անոնցմէ պարտուպատշաճ գրաւ-
ականներն առնուին. ե) որ դրամագլխուն վի-
ճակն ամէն տարի գրի անցուի ու արձանագրու-
թեան մէջ առնուի. եւ վերջապէս. զ) որ փոս-
փորոցներուն եւ մեռել թաղողներուն կարգը
հաստատուի:

“ԻԲ. Աս բաներէն զատ ուրիշ խնդիրներու
վրայ խորհելու եւ խօսելու — եւ մանաւանդ
առանց եղբայրութեան առաջնորդաց խորհուրդ
ընելու, նոյն իսկ վերոյգրեալ նիւթերուն վրայ
— խստիւ արգելուած է: — Բաց ասկէ կը
յանձնուի առաջնորդաց, որ եթէ եղբարց ու
քերց մէջ՝ պիղծ բերնով հայհոյութիւն ընող
կամ մարմնապաշտ եւ ուրիշ մեղքերու տակ
ինկած անդամներ գտնուին, զանոնք՝ օրի-

նաւոր կերպով խրատելէն ետեւ, երբ իրենց
անօրէն սովորութենէն չեն հրաժարիր, իբրեւ
փտած անդամներ եղբայրութեան կոնդակէն
հանեն:

“ԻԳ. Որպէս զի այս կանոններն ամէն եղ-
բարց առջեւ յայտնի ըլլան — կը յանձնենք
հիմնադիրներուն, որ Հոգեգալստեան երրորդ
օրը՝ կէսօրէն ետեւ, բոլոր եղբայրները կանչեն
եւ աս կանոններն անոնց առջեւը կարգաւ տան:
— Ասկից ետքն՝ այնպէս, ինչպէս որ են բառ առ
բառ արձանագրութեան առնուին ու արկղին մէջ
դրուին: — Ուրիշ կողմանէ եկեղեցական գաւ-
առական ժողովն իրեն կը վերապահէ, եղբայ-
րութեան վրայ ունեցած հայրական գթութիւնն
ու վերին իշխանութիւնը:” —

Կարեւոր կը համարիմ, եղբայրութեանս՝
համառօտիւ յառաջ բերուած պատմութեան
ու կանոնադրութեան բուն հայերէն սկզբ-
բնագիրն, ընթերցողաց առջեւ դնել այնպէս
ինչպէս որ հիմնադրութեան կոնդակին մէջ ան-
ցուած կը գտնենք: Մանաւանդ որ գրութիւնը՝
հոժ ու լեղուն — ուղղագրութեան քանի մը
սխալները դուրս առնելով — համեմատու-
թեամբ՝ բաւական մաքուր ու ընթացիկ է: — Արդ՝

“Սուրբ Յովաննէսի նէքօմուձէնի անընի
տակ կըցված Եղբայրութիւնը, ղերեն սգիսբը
1780 մարտի 27ին արիւլէ մեր Եղիսաբեթ
քաղքին մէջ, որ ժամանակը, ո. հ. վարպետ
Վարդանին շէքեան, Աղբար Անտօնի Տօշնախեան,
Աղբար Խաչիկի Իօրկայեան, նաեւ Աղբ. Օհանի

Գօսդինեան կարավարութեանցը տակը, Վէչին-նու ժողովք եւ բարեկամաց եղբայրութիւն կի անվանվէր, եւ քաղքին մէջ աստուածածնա ու դաշդին օրմէն դուս, ալ ինտաս չի փրվի: Ուստի շատոնցմէ, դաշդի օրմի Եղբայրութիւն ալ կի ասվէր: Ինը բունգդի մէջ շարած կանօնները կիսակատար ըլլալով, եւ օղկա դիհաց ալ Եկեղեցու եւ աշխարհական Առաջնորդացմէ հաս-դատված չըլլալով, հետ վերոյ անուանած ֆուն-տագօրնուն բոլոր Եղբայրութիւնը մեռաւ ու դադարեց:

«Ժամանակով զյիշեալ Եղբայրութեանը բարի դիտաւորութիւնը, որն որ մասնաւորապէս զփոս փորելուն ու զմերեւտաքը թաղելուն բերը կի թէթէվցընուր, միտը բերելով ծերունի Աղբար Նիկօլը Մօջգաշեն, ընկերութեամբը Աղ. Անդօնին Բէլեան, զշատ յիշեալ, բայց դատարած Եղբայրութիւնը, մէկ ուժով ու սրտով 1795ին նօրէնը ողէցուցին. եւ վաղուցու Եղբայրութեանը կանոնուն գօրա ձէվէլով զբանը, շահաւոր աշխատանքնուն զան ըրինտ պտուղը տեսան, օր այս սուրբ Եղբայրութեանը կոնդակին մէջ, հաշվէ թէ զբոլոր քաղքըցոցը անընները նես գըրած խօսեցնելու¹ խսմաթ ունացին:

«Աշխրիս հասարակ անհասգատութիւնը, փառասիրութեանը գանելի վէնինը², այս Եղբայ-

¹ Խօսեցնել՝ Գրանսիրուանիոյ Հսոյոց լեզուաւը, ընթերցուել, կարգալ կը նշանակէ:

² Venenum լատ. բառին աղաւաղեալն է, հայերէն գրերով. կը նշանակէ լեղի, թոյն:

րութեանը մէջ ալ մոլտ անէլով, առժանաւոր ծերերուն խօցվէլը, զսուրբ ջանանքը անոր մօտ բերան, օր հաշվէ 3 տարի Եղբայրութիւնը օչ մէմը մէկ տեղ չի քաղվեց: Եւ այսպէս պաշտօնէից պարտաւորութիւնը մօրցըված մընալով, պտուղը Եղբայրութեանը, փրս փօրելը եւ մերեւտաքը թաղումը, վաղուցու անկարքութեանը մէջ օրընծեստ՝ ընկաւ: Եւ այսպէս ըրինտ Եղբայրութիւնը, զառջի պայծառութիւնը կօրսընէլու կըցէլով, կամաց կամաց ալվըլ կի դադարէր ու կի ոչընչանար:

«Զաս մըտածէլով եւ միայնգամայն ցաւէլով ալ, գերհարգելի ժողովրդապետը Տէր Զօհաննէս Գաբաշեպօվեան, միջնորդութեամբընոյն ատենի քաղքի Առաջնորդինը Պ. Աղ. Ղազարի Չիգիեան, հետ Պ. Տէր Անտօն Մուրատեան հոգեւորք Եղբայրութեանը Գաբէլանին, Պ. Ա. Գրիգոր Տանեւեան, նոյն Եղբայրութեանը ֆունտագօրին, ընկերութիւն արնէլով² Պ. Մակիստրադին կօղմանէ զՊ. Ա. Աարդան Լէնկէլեան եւ Պ. Հասարակին դիհաց զՊ. Ա. Աարդան Տանեւեան, Աղ. Անտօնին Բէլեան վերի Տընէրուն մէջ 28 մարտի 1815, այսինքն զատկին իրեքում³ օրը, ներկայութեամբը նաեւ ծերունի Աղբար Նիկօլի Մօջգաշեան, Տէր Զօվսէի Բօբօյեան եւ Աղ. Զօհաննէսի ֆօրգեան, գօվեալ եղբայրութեանը նորոգվէլուն եւ հասգատվելուն կօղմանէ

¹ Թերեւս՝ օր աւուր վրայ նշանակէ:

² Ընկերութիւն առնել՝ քովէ քով գալ, միաբանիլ կը նշանակէ Գրանսիրուանիոյ ազգայնոց լեզուաւը:

միասիրտ խորհուրդ արին: Որոյ մէջ նախ եւ առաջ ալ աս կըտրըվեց¹, թէ որոյհետեւ շատ յիշեալ Եղբայրութիւնը սերտ սերտ թուլանալուն գըլ-խաւոր պատճառը ան եղած ըլա, օր օրինաւոր հասդատութիւն քաղքի եւ Եկեղեցական Առաջ-նորդացըմէ, իրեն Երկայօվը² մինչեւ այսօր չու-նացի, հիմպի, որպէս զի աս հասդատութիւնը դնտըվէլու կարէնա, պիտվական է զեղբայրու-թեանը բարի նիաթը, վաղճանը եւ գիտաւորու-թիւնը իմանալու:

“Երկան կալաճիք փոխէլուն էտէվանց, բա-նին մէջ կատարելապէս լուսաւորվէլու չի կա-րենալով, ետքը ասօր մօտ դատրեցինք, թէ վա-ղուցու Եղբայրութեանը կանօնները կարգալով ու մաղէլով, աշխատասիրութեամբը Գերհար-գէլի Տէր Ժողովրդապետինը, անոնց մէջէն ներկա Ժամանակին պարագանուն ձէվաց նոր կանօններ հատրըվին, որոնք մօտիկի Megye gyűlésին³ դի-մաց առաջ տրվէլով, ըտրը Եղբայրութիւնը զի-րեն ապագա կացութիւնը որպիսութիւնը նաեւ զհասդատութիւնը անկից յուսա, բօվի, առնու:

“Բայց օր չիլատէ Պ. Megye gyűlésը, Եղ-բայրութեանը կօղմանէ արանց Եղբայրը իբմը ձէվէլու եւ օրօշէլու էրէւնար, այսպէս հասդատ-վէցինք, օր ասոր կօղմանէ քաղված Պ. Megye gyűlésին մէջ, Եղբայրութեանը դիհացներկայա-նալու ունենան, էրկու Պ. Աղ. Եղբայրութեանը

1 Որոշել, սահմանել:

2 Պարտ ու պատաճ, ըստ օրինի:

3 Գաւառական ժողովք, խորհուրդ, հունգ. է:

Ֆունտատօրները, նորին մեծ եւ պիղտի վաղափը եւ վերջապէս նօգարիուշը: Օր այսպէս հետ դացա միաւորված, Եղբայրութեանը կօղմանէ, զան կարգադրութիւնները անինք ու ձէվինք, որոնք զպիտուական ուժը եւ ըղօրութիւնը ամէն անգամ եւ ամէն Եղբայր դիմաց, միշտ եւ կա-տարելապէս ունէնան:

“Իսկ որոհետեւ օր զվերոյ անուանած պաշ-տօնն քայլընօղ անդամները, հօտ մահը աշխրէս դուս ձան տվիլէր, հօտ Եղբայրը ասածնուն գօրա քանց զվաղուցունները ալ շահաւոր անդամներ ընտրելու պէտք պիլար, զԵղբայրութեանը դուսը կաննած Եղբայրը, վերոյ գրած Ժողովքին մէջ նես ձան տալով, միասիրտ ու միաբէրան զհի-շեալ պաշտօնները, արանց միոյ ընդիմութեան հետեւեալ պատուական անձանցը հանցնեցինք. որոնք ալ զնոյնը սիրով եւ հօժարութեամբ ըն-դունէցին: Ուրեմն. Sub Praesidio' ex parte Ecclesiae Rssmo. D. Archidiaconi et Parochi Joannis Kapdebo, ex parte vero Ampl. Magistratus Spectabilis D. Lazari Csijki Judicis Primarii Civitatis, Considentibus A. R. D. Jo- sepho Popoi, Capellano Curato Civitatis Spec-

1 Ամբողջ լատիններէն ասացուածքին իմաստն է. Եկե-ղեցւոյ կօղմանէ նախագահ ըլլալով գեղարգէլի Տ. Յովհ. Գապտէկով. մեծապատիւ քաղաքաբաշխութեան կօղմանէ՝ մեծարգոյ Ղազար Չիգիեան գլխաւոր դատաւորը. իսկ խորհրդականներն էին Տ. Յովհ. Բօբօյեան հոգաբարձու, Գրիգոր Դանիէլեան, Մարտինոս Դանիէլեան քաղաքային պաշտպան դարձեալ՝ Անտոն Բէլեան եւ Յովհ. Ֆորքեան... իսկ քուէ ունեցող եղբայրներէն Պետր. Դանիէլեան. Նիկ. Մոշբաշի, Ղուկաս Պուրնաղեան . . . :

tabilibus item D. D. Nbli. Gregorio Daniel, Nbl. Martino Lengyel. Nbl. Martino Daniel Oratore Comunitatis. Dominis item Antonio Khel et Joanne Xtophori Fark. Votisantibus Confratribus prfatiae Congregationis Nbl. Petro Daniel, Nicolai Matskási, Luca Burnaz, Theodoro Biluska, Adeodato Ördög, Martino Nuridsan, Josepho Motskási, Davide Biluska, Xtophoro Dsokebin, Luca Jakobi Դ. Աղ. Ֆունտադորը, Աղ. Գրիգորի Տանեւեան գովեալ պաշտօնին մէջ մընաց. եւ հասգատովէցան: Էրկուսում Ֆունտադոր ընտրովեց եւ անուանովէցաւ Աղ. Անտօն Բէլեան Առջի վահագաւ Աղբ. Նիկօլ Մօջգաշեան. էրկուսում վահագաւ Աղ. Յուսէփ Աւետիքեան եւ վերջապէս Նօգարիուշ Աղ. Պօկտան Գօրաջօնեան: Որոնց ամենուն բարի շնորհք եւ էրկան կեանք ամենայն օրհնութեամբ կամեցինք:

«Աերոյ գրեալ աս տարեկան մարտի 28ին նստած ժողովքին հաստատութեանը՝ գօրա, Գերհարգելի Տէր ժողովրդապետը, զնօրէնը ամպըրցուցած Եղբայրութեանը կանօնները հետեւեալ կերպիւ շարելով ու կարգադրելով, վասն ապագա պիտոյութեան եւ հաստատութեան, ներկայ ամսուս 18ին քաղված Դ. Megye gyűlésին առաջ տալով, անոնք, այնպէս, ընտօր օր հօս կու հետեւին ու գըրած կան, բօլօրովիմք տեղը կու թողվին, կի ընդունվին եւ անդարնալի կերպիւ կի ամպըրցվին: Այնպէս օր զասօնք

ամէն մէկ անդամը Եղբայրութեանը, իբրեւ օրէնք ճանշնա ու պատվէ.

Նախ եւ առաջ ալ ուրեմն.

1. Ով օր ալ սէր ունէնա աս Եղբայրութեանը մէջ մտնելու, արանց միոյ ընդէմութեան, զնոյնը Եղբայրութեանը կօնդակին մէջ նես գըրէլու, Աղ. Վահագաւը կամ Աղ. Նօգարիուշը պարտական ըլա: Բայց չէ ալ առաջ քանց օր զնես գրվելուն կըտրած taxan, որն որ է ու պիլա 20 xr. վար դընէր: Ով օր ասկից դուս զԵղբայրութեանը գաբիդալը շահեցնելուն համար, ներս գրվելուն ժամանակը հասգատած taxaէն դուս արանց ճօրօցուցած իք մը ավելօքը տալու հաճոյանար, դվածը իբրեւ ողորմութիւն ըրատի պի ընդունվի եւ գքիչին շատ վարձքը աստուծոյվէ յուսա:

2. Որովհետեւ ամէն մէկ Եղբայրութիւնը եւ այսպէս նաեւ աս մեր Եղբայրութիւնն ալ, մասնաւոր դիտաւորութիւն զան ունի, օր աստուծոյ փառքը ավէլնա ու պայծառանա: Բայց աս նէրսի պատուական նիւթէն դուս, զերեն շահաւորութիւնը դըրսըվանց ալ կամենալով բանեցնելու, զըղոր հոգսը ու աարտը մեռէլտացը վրայ զարցուցիլէ: Հետեւապէս զան պարտաւորութիւնը օր այս քաղքին մէջ մեռած մարդիգացը սէպին վրայ ամար ձըմէր փրս փօրէ եւ զնացա մարմինը գերեզմանատունը աղաւորէ ու տանի սիրով, վըրան կարնու: Իսգ

3. Օր չիլա թէ աղէկ անելու կամենալով հատուկ ինքն իրեն ղէնօլ ըլա, որովհետեւ փրս

փորելուն մօտ դործիքներ ալ պիտուականին, իրերեւ հըրէց¹, լօւսադաներ² եւ այլն, որոնք արանց պան չին տրվի: Օղկա դիհաց փըս փօրօղ եւ զմէրելը տանօղ Եղբայրքը զաս աշխատանքը արանց վիճարք դընելու ճօրովքընէլու չին կարնա, աս իրեքում կանօնին ուժին գօրա փըս փօրօղ եւ մէրել տանօղ Եղբայրքը սէպին վըայ ամէն անգամի աշխատանացը համար պիտրվի մահ տանը տիրոջմէ ՅՐԲՆ. Հետեւապէս

4. Պարտաւորութիւնը պիլա Պ. Աղ. Գունտադօրնունը³ եւ Աղ. Վադաւնունը հետ Աղ. Նօգարիուշին, Եղբայրութեանը անգամնուն մէջէն 8 էրիկ մարդիք ընտրելու, որոնք զփըս փօրելուն եւ զմէրել տանէլուն պաշտօնը, ալ վեր նըշանած վիճարքին քով ամէն անգամ խատիր ու հալալ վերջ տանելու ունենան, օր չիլա թէ դացա դապրութէնովը⁴ կամ անկարքութեամբը Եղբայրութեանը պատիւը ցածնա եւ օչընչանա: Բայց

5. Հընարաւոր է, մանաւանդ աս լէղի ժամանակնուն, օր այնպէս անկալի ու ողորմելի մէրել ալ հանդըպի, ում բոլորընաչարութիւնը ընկալ մեծը ըլլար: Եւ այսպէս շատ ու շատ պակասութեան քով զփոս փօրելուն եւ մէրել տանելուն օրօշած վիճարքը տալու կարօղութիւն կէնար: Աս ատէնը...⁵

¹ Անշուշտ, բրիչ պիտ'որ նշանակէ:

² Թի, թիակ. հունգարերէն է:

³ Հիմնադիր, լատիներէն է:

⁴ Ծուլութիւն:

⁵ Հայերէն բնագրին մէջ քանի մը տող պարապ

6. Աս դրսի մէրելտացը ընկերութիւն տալուն դուս,¹ հոգեւորապէս ալ դացա օգնութիւն հասնելու կամենալով, մեր Եղբայրութիւնը աս վէցում կանօնին ուժովը կու հասդատէ, օր երբ ալ օր Եղբայրութեանը մէջէն մէկնիւոր անգամը առ աստուած փօխէր, մարմինը հոգացվելուն ու ճօղվելուն էտէվանց² Եղբայրութեանը զանկիկովը քաղքին մէջ իմաց տրվի. որպէս զի զաս նըշանը լըսօղ Եղբայրքը... մէկ տեղ քաղվէլով ըրինտ կարքով մահ տունը էրթան. ուրուխ օր մէռածին հօգուն համար 5. հայր մեր ու ողջօյն քեղ պի կարդան. մէկ հանգիսդ հաւիտենականով մը, ձանով:

7. Զհոգեւոր ընկերութիւնը առաջ տանելու եւ ասոնց մէջ զկենդանի Եղբայրքն ալ մասնակից անելու փափաքելով, Եղբայրութիւնը, աս օխնում կանօնին ուժովը հասդատեց օր Եղբայրութեանը դիտաւորութեանը համար, տարին 12 ձայնաւոր պատարաքներ մատուցանվին մեր մայր Եկեղեցուն մէջ: Որոնց մէջէն վեցը կենդանի, մէկալ վեցը ննջեցեալ Եղբայրք եւ քըրվըտացը համար պի կարդացվին. ամէն ամսու առջի էրկուշաբդին: Եւ օր Եղբայրութեանը անգամները զպատառագ մատուցանելուն օրը դիտէնան. սօվօրական առջի եւ ճուֆդակ քա-

թող տրուած է: Ա'երեւայ թէ որոշում մը պիտի դար այն տեղը. բայց կամ գիտութեամբ եւ կամ մտացութեամբ դուրս թողուած է:

¹ Օգնելէն դատ:

² Երկնցընէն ետեւ:

շէլուն էտէվանց Եղբայրութեանը զանկիկօյն ալ նըշան պի տրվի:

8. Եւ որպէս զի զյիշեալ տասվերկու պատարագը մատուցող դահանուն կէլուրը¹ արանց վիճարած չի մընա եւ այսու ամենայնիւ Եղբայրութեանը վրայ իբ մը ծանտրութիւն չընչնու, հասգատվեց, օր ան պատառաքին տակը որն օր յատուկը կի յիշվի, Եղբայրութեանը գանձանակ քալցըվի. որոյ մէջ առատաձէր Եղբարձ եւ քըրվըտաց ողորմութիւնը քաղվէլով անկից պատառաքիչ դահանան վիճարվի: Ավէ-լորդը (Թէ օր իբ մը մնար) ալ վար նըշանած 9 կանօնին դօրա սէս տրվի:

9. Յիշմունքը ըլալով վերոյ ութնում կանօնին մէջ պատառագ մատուցող դահանայինը, ասդից հեշտ պիլայ հետեւելու, Թէ Եղբայրութիւնը զերեն հատուկ դահանան պէտք պիլար օր ունէնա. որն որ Եղբայրութեանը գարէլանը ասվէլով իշխանութիւնը հոգեբարձութեանը մէջ, Եղբարցը եւ քըրվըտացը կողմանէ մէկ մասնաւորութիւն մը ունէնա: Բայց որոհետեւ այսպէս հատուկ դահանաի պաշգօննուն բանէցընելը զտեղական ժողովըրդապետին բնական իշխանութիւնը հեշտ կարնա թուլացնելու, մէկ դիհաց, օղկայ դիհաց զԵղբայրութեանը պատվականութիւնը ճանչնալով եւ միայնգամայն զփօրցարութիւնն ալ հասգընալով կի տեսնուն Թէ քիչօնք պակաս, հաշվէ բոլոր քաղաքը ան-

1 Եկամուտ:

գամն է Եղբայրութեանը. ասոր համար մասնաւոր դահանու վրայ պակասութիւն չի կէնալով, հոգեւոր բանէրուն մէջ Եղբայրութիւնը բոլորովիմա տեղական Գերհարգելի ժողովըրդապետին իշխանութեանը տակը է ու պիլա: Այսու ամենայնիւ, յիշելով զՊ. Տէր Անգօն մուրատեան շատ տարէկանի Եղբայրութեանը գօվ բանէցուցած գարաղութիւնը¹, զվերոյ գրեալ 12 ձայնաւոր Եղբայրութեանը պատառագները մինչեւ օր կամէնար նա, հաւանութեամբը հիմպիկվան Գերհարգելի Տէր ժողովըրդապետինը, մատուցանելու կարենա:

10. Եղբայրութեանը պիլտի եկամուտը առջի իրենց կըցվագքէն հալալ մէկ տեղ քաղվէլով եւ շահեցվելով պանգօ թըխթէ պանին փօվէլուն էտէվանց բոլոր գարիդալը ասօրվան օրը, օչ ալ շատ եւ օչ ալ քիչ է քան.....² Զաս աստուծոյ շնորհօքը եւ բարի մարդիքացը ընկերութեամբը ավէլցընելու կամէնալով, թոյլտըվութեամբը Պ. մեր Գաղքին Աւաջնորդացը, տարին էրկու անգամ, այսինքն զատկին էրկուսում օրը եւ ծննդեանը իրեքում օրը, այսինքն սուրբ Յօհաննէս Աւետարանչին ավուրը, զյիշեալ էրկու տօնը շնորհաւորելու համար Եղ-

1 Գարաղութիւն, Գրանսիլունիայի ազգայնոց լեզուաւը կը նշանակէ, գթութիւն, սէր, յարուսն:

2 Եղբայրութեան դրամագլխոյն տեղն է. զոր շէն լեցուցած՝ անուշտ անոր համար, վասն զի ճշդիւ չէին գիտեր Թէ որչափ է: Ետքէն կսմ մոռնալով եւ կամ կամք կանոնադրութեան մէջ դրած չեն:

բայրութեանը մէջէն երկու ալ պատուական անդամ (զորոնք Պ. Աղ. Փունտադօրները պիտանուանին) Եղբարցը եւ քրուըտացը մօտ պէր-
թան, ուսգից ողջ կի յուսանք թէ պարապ ձե-
ռօք ետ չի պի գառնան. այլ նաեւ մեծ սիրով
պի ընդունվին ու պի պաշխշվին, որ նոր գընտը-
ված շնորհացը համար....

11. Կի պարտաւորվի Եղբայրութիւնը, ան նաչարված եւ ողորմելի աղքատացը սէպին վրայ, որոնք զիտս փօրելուն եւ մերել տանելուն կէլուրը վիճարելու կարօղ չին, զնոյնը հատուկ սընկէն փօրողնուն եւ տանողնուն վիճարելու:

12. Բայց որպէս զի աս Եղբայրութեանը բարերարութէնովը նաչարվածութեանը կեղ-
ծաւոր անընին տակը, նաքայալ որոնց մօտ կա-
րօղութիւնը ընդրէկ հատած, քամած չէ, ապրը-
վէլու չի կարէնան, այսպիսի պաշխը չը Եղբայրու-
թեանը միայն նոցա պի տըրվի, զորոնք Պ. Աղ. Փունտադօրները հետ Աղ. վադաւնուն եւ Աղ. նօդարիուշին աղքըտութեան կողմանէ, ասօր առժանի գըտնուն ու ճանչնան: Զորոնց խճմը-
տանքը աս տասվէրկուսում կանօնին ուժովը կի ծանտրէցնունք, որ մէկքովի թողէլով գէրես-
պաշտութիւնը կամ զնենգութիւնը. յիշեալ ողորմութիւն անելուն կողմանէ արգար ու շիտակ դատին: Զաս ալ միայնգամայն իրենց հռամա-
նոցը հանցնէլով, որ այսպէս նաչարված մէռէլին օտվնուն մօտ զԵղբայրութեանը գանձանակը դուս գընէցնէլու ունէնան, որպէս զի առատա-
ձէր քրիստոնէիցը բարի տուրքովը Եղբայրու-

թեանը խառճը քանի ինչ քիչ ընկերվէլու եւ թէթէւնալու կարէնա:

13. Համ Եղբայրութեանը առաջ էր-
թալը եւ համ ալ աղքատ Եղբարցը եւ քրվը-
տոցը գարաղի շահէցվէլու. զան կի պահանչէ,
որ Եղբայրութեանը գաբիւալիկը անպըտուղ սընկին մէջ չի պարկի: Ուստի աս 13 կանօնին ուժովը հասդատվեց որ յիշեալ Գաբիւալը տարոց տարի Եղբայրութեանը ալ նաչարված անդամնուն շահով դուս տըրվի, որ այսպէս համ Եղբայրութեանը պանիկը պըտուղ բէրէ, համ Եղբարքը եւ քրվըտիքը ընկերվէլու կարէնան: — Այսու ամենայնիւ.

14. Աս պան շահէցնէլուն եւ փոխ տալուն մէջ, անփոփոխելի կերպիւ աս կանօնները պի պահվին ու բըրնըվին. ա) Որքան որ հընար ըլա, այնպէս ջանալու է, որ քիչօվը, շատօնք ընէր-
վին: Հէտեւապէս ամպուր կի արգիլվի զան, որ օղկանուն ետ մընալովը, մէկի մը իժօվ շատ տըրվի: Բ) Մըտիկ անէլու է, խճմըտանաց տակ, որ աս քիչիլիկ ընկերութիւնը, նացա մէջ փայ առվի, որոնք ասոր վըայ ալ մեծ պակսութիւն ունէնան. որ չիլա դէ, ալ ունէւոր անդամնուն ագահութեանը ալ զօր, քանց աղքատացը ընկերութիւնը տաշինք: Գ) Հահու տըրված պա-
նին դիմաց, ով ալ որ զան դուս առնէլու կա-
մէնար, օսգի, առճաթ, մարգիտ եւ այլ աղէկէն դուս, որոնք Եղբայրութեանը սընկին մէջ գօց-
վէլու կըլան, օղկա ուրիշ գըրակվան ամինեւին չի պի ընդունվի: Ուստի ձ) պանին շահին դիմաց

հարրերի վեց proc.էն դուս, ավելօրը ճօրովցուցած շահը մեծ ու ծանտրը մեղքի տակ կուարդիւլի: Իսգ թէ օր մեկնիւորը իրացօվ մը ղեղբայրութիւնը պաշխըշէլու կամէնար, բարի տուրքը իբրեւ ողորմութիւն ընտարի պի ընդունի: Բայց չէ ալ առաջ, քանց երբ օր ղգաբիդալը ետ վիճարէլուն դէրմինը հասնի ու վէրջանա: e) Ետքը մարդույալ պան մէկ տարեկան դէրմինէն ալ երկան չի տրվի: Որ այսպէս Եղբայրութեանը ընկերութեանօվ ալ շատ անգամներ կարէնան ապրըվէլու: Ուսգի կի հետեւի թէ.

15. Եղբայրութիւնը մասնաւոր անձինք պէտք է օր ունէնա, որոնք օղկա ուրիշ պաշգօն քալընէլուն քօվ 14. կանօնին մէջ գըրած հինկ բունդգուլմնուն վրայ մասնաւոր հոգ ու տարտ ունէնան. նաեւ ղեղբայրութեանը դաբիդալին սէպ արները ու տալը իբրեւ պարտաւորութիւն ճանչնան ու քալընուն: Բայց չի կամէնալօվ ղպաշգօնները առանց հարկաւոր պատճար փուճ եւ զուրի ավէլընէլու, օջ ղՊ. Աղ. ֆունտագօրները հետ Աղ. վահգաւնուն եւ Աղ. նօգարիուշին միայն պարապ անընօվ հագընէլու ու պատվէլու. հասդատեցինք թէ,

16. Եղբայրութեանը երկու գոցօվ¹ հատրած սընտուկը, ղորին մէկ բալինքը Պ. Աղ. ֆունտագօրնուն մէկը, ղմէկալը Աղ. վահգաւնուն մէկնիւորը պի պահին, միշդ եւ հանապաղ...² մօտ կաննի: Որոյ մէջ Եղբայրութեանը

¹ Կղպակ:

² Հոս բան պակաս է: Որոշումն ան էր սկզբնաւորապէս, որ դրամոց արկղը ժողովրդապետին քօվ կենայ:

կօնտակին հետ, թէ ղաբիւներ եւ թէ գըրակվաններ գօցվին ու պահվին. ամէն բանի կողմանէ կաղմած բրօգօգօլ քալընէլօվ¹ Եղբայրութեանը Աղ. նօգարիուշը: Եւ օր ղապագա էրես ծէճանքները եւ մէղադրէլուն պատճարները ամենայն կերպիւ հէրացնունք եւ հէտ վէրցընունք, անդարնալի կերպիւ հաստատեցինք օր:

17. Տարոց տարի Սընտուկ բանալուն, պան դուս տալուն եւ նոր ղաբիս անէլուն ձէւած օրը, ղատկին իրեքուժ օրը ըլա: Որ օրը Եղբայրութեանը ղանկըկօվը իմաց արվէլօվ, ամէն տարի հացին էտէվ էրկու սըհագէն բոլոր Եղբայրութիւնը պի քաղվի...² տունը. ուրուիս մինչեւ օր Եղբայրութեանը առաջնորդաքը մէկ տեղ իդաին, Եղբարքը բարի սօվօրութեանը գօրա, սօվօրական 6 kr. կէլուրի քօվ ղքաղքըցօրը ննջեցեալքը մէմէկ ձայնաւոր հայրմեր ողջօյն քեղօվ ջերմէրանդ յիշէլու եւ ընկէրէլու պի պարտաւորվին:

18. Եղբայրութեանը Առաջնորդաքը ժողովքին մէջ ներկայանալօվ, իրենց հռամանօցը սէպին վրայ հատրած օստօլին բոլորը աս կարքօվը պի շարվին. ճակատին օսգօլինը երկու Պ. Աղ. ֆունտագօրը պի նսգի: Զարաս իրենց հռամանօցը էտէվանց էրկու Աղ. վահգալը:

¹ Կաղմած, կարգաւորեալ, արձանադրութիւն ունենալօվ:

² Ժողովրդապետին ըլալու է. անշուշտ:

վարի ճակատը օտոլինը Աշ. նօդարիւռը: Որոնք մէկ տեղ նսգած ինչ ալ օր Եղբայրու-
թեանը երջանկութեանը եւ առաջ էրթալուն
համար կօճկէին ու կըտրէին, արանց անոր օր
աս կանօնուն ընդիմանար, կօճկած ու կըտրած
ըլա. եւ օչ մէկը Եղբարցը մէջէն իշխէ համար-
ձակութեամբ անոնց ընդէմ վեր կաննէլու կամ
ընդէմ զուրուձէլու: Այսու ամենայնիւ

19. Բարի մէկ հասգընալուն համար,
աղէկ զըտանք, եւ այսպէս հասդատեցինք որ
այս, տարեկան քաղվէլու սօվօր ժողովքին մէջ,
օտօլին բոլորը զարտ զվերոյ յիշեալ Առաջնոր-
դաքը, Եղբայրութեանը անդամուն մէջէն դէր
հինկ ալ պատուական անձինք նսդէցվին. նաքա
այսինքն, զորոնք վերոյ դովեալ Առաջնորդաքը
ընտրին եւ անուանին. որ հետ դացա, միասիրտ
ըլալով, Եղբայրութեանը բաները ալ մեծ ուժով
ու մէկ հասգընալով տարվին առաջ: Հետեւապէս

20. Աս եւ հի ինչ օղկա Եղբայրութեանը
Sessio-նուն կատարեալապէս առգիլած է օղկա
ուրիշ բաներու կօղմանէ, զոր օրինակ Պ. Գլէր,
մակիսդրագ եւ հասարակի objectum-ներու դի-
հաց tractatus-ի մէջ ապլըվէլու: Միշդ դիմացը
ունենալով Եղբայրութիւնը զան, թէ ամէն բանի
մէջ տակն է ձգած եկեղեցական եւ աշխարական
Առաջնորդացը:

21. Ուստի կարգադրած տարեկան Sessio-
նուն սօվօրական objectum-ները ասոնք պիլան.
a) օր հին զարիսները դուս վիճարվին. b) դըրակ-
վանները իրենց տիրոջը ետ տրվին. c) պանը,

նոր նաչարվածնուն նօրէնը փրիս տըրվի. d) նոցա
մօտէն բաւական գրակվան արվի. e) գաբիդալին
կացութիւնը տարոց տարի նըշանվի ու սէպը
կօճկած բրօդօգօլը նեա գրվի. եւ վերջապէս
f) որ փօս փօրօղնուն եւ մէռել տանօղնուն աղէկ
կարքը հասդատվի ու ամպրնա:

22. Եւ այսպէս, զարտ զաս objectum-
ները. եւ մանաւանդ արանց վերոյ պատուեալ
Եղբայրութեանը առաջնորդացը իրացի մը կող-
մանէ Sessio բռնէլու, ներկա կանօնին ուժովը
արգիլած է ու կի արգիլվի: Ասոնց քով գովեալ
առաջնորդացը զաս ալ հանցնելով, թէ թէօր
Եղբարձը եւ քրվըտացը մէջ (զորն որ աստուած
մի արասցէ) պիղծ բէռնօք, քուրֆի, մարմնա-
պաշտութեանը եւ ուրիշ գանելի մէղքերու
տրված անդամներ ալ գտվէին. եւ անմեղ խը-
րատնու էտէվանց անօրէն սօվօրութենուն վաղ
ի գալու չուզէնաին, զնացա անունը իւր փրթած
անդամներ Եղբայրութեանը կօնտակէն դուս
քէրէլու ունէնան: Եւ վերջապէս

23. Որպէս զի աս 23 կանօնը, ամէն
Եղբարց դիմաց գիտելի եւ ճաննալի ըլա, այն-
պէս ընտօր օր աս ներկա Megye gyűlés-ին մէջ
հասդատվեցին եւ անպըրցան, Պ. Աշ. Ֆունտա-
դօրնուն կու հանցնըվի, օր դալ հոդեգալսդեանը
3 օրը, զբոլը Եղբայրութիւնը, հացին էտեւ
2 սահթեն մէկ տեղ քաղին եւ զյիշեալ 23
կանօնը մեծ ձանօվ նացա դիմաց կարդան կամ
կարդացնուն: Անոր էտէվանց զամինօվը, այնպէս
ընտօր օր հօս դըրած կու գտվի, Եղբայրու-

Թեանը նոր կազմած բրոդոգոլումին մէջ բարէ ի բար նես գըրվի, վեր բըռնէլով իրեն Պ. Megye gyüles-ը աս Եղբայրութեանը վրայ զերեն հայրական գըրգութիւնը եւ գատողական իշխանութիւնը:

Գրվեցաւ 1815 18ին April, եւ յաս-գատվեց նոյն օրը Պ. Megye gyüles-ին մէջ:

Տէր Յահաննէս Գապըէպովեան յ. յ.

Աւագերեց եւ ժողովորդապետ:,,

Ս. Յովհաննու եղբայրութիւնը ցայսօր ալ կեցած է: Բայց վերոյիշեալ կանոններուն պահպանութիւնն աներեւոյթ եղած է: Եղբայրութեան անգամներն ըստ մեծի մասին կանայք են հիմակ ու պարտաւորութիւն ամենեւին չունին: Բոլոր բոլոր կանոնները յայնմ կը պարունակին, որ ամիսը մէյմը Ս. Յովհաննու պատարագին ներկայ գտնուելու են անգամները: — Եղբայրութեան գրամագլուխն որ այսօր 1750 Ֆիորին է, ապահով տեղեր շահու գրուած է: Շահը կ'առնու քահանան, իբրեւ մատուցած 12 պատարագին վարձքը:

4.

Եղիսաբեթուպոլսոյ աղգայնոց՝ ներքին կենաց վրայօք եղած քանի մը կարգադրութիւններ, դաշինքներ ու սովորութիւններ կ'ուզեմ ընթերցողաց աւջելը գնել: — Առաջինները՝ քաղաքաբաշխութեան արձանագրութիւններէն, իսկ երկրորդները՝ դիւանատան գրուածքներէն հանած եմ:

Քաղաքային ներքին կենաց նկատմամբ յաջորդ կարգադրութիւններն ու որոշմունքները կը գտնենք դարուս առաջին կիսուն մէջ:

Ներքին (gremialis) կարգադրութիւններ:

1. Ան քաղաքացիներն, որոնք իրենց տներուն մէջ գինի կը ծախեն, պարտական են նախ, քաղքին այգեստաններուն բուսցուցած գինիները գնել. — եթէ որ անոնք ծախու են եւ այն գնով կրնան գնուիլ, որ գնով որ կը ծախուին շրջակայ գեղերուն մէջ:

2. Ամէն մէկ կուժ (վատրա, Eimer) օտար տեղ մշակուած գինւոյ համար պէտք է վճարել մաքս — մէյմէկ չափէն (Mass = 1 1/4 լիթր) — մէկ արծաթ քառանգան:

3. Ներս բերուած խմելու օղիէն, պէտք է վճարել մաքս, մէկ կուժի համար 4 արծաթ քառանգան:

4. Հրապարակի մէջ հաց եփող եւ պտուղ ծախող ընտասուններն (Kofa), որոնք հասարակօրէն վաճառանոցին մէջ վաստակով կը ծախեն՝ վճարելու են, իրենց ըրած առուտուրին համեմատ, տարուէ տարի որոշ ստրկի գումար մը: (Ասոր մէջ հասկընալու չենք, տները ծախուած հացն ու պտուղը):

5. Այժ ու ոչխար պահելու չկայ հրաման, ոչ քաղաքացւոյ՝ եւս առաւել օտարի, առանց բժշկի վկայականին: Ան աղքատ աստիճանի մարդիկն, որոնք կով չեն կրնար պահել՝ քա-

ղաքաբաշխութեան հրամանաւը, կրնան սեւ այծ մը պահել:

6. Ատենական գործառնութեանց, արածելու եւ քաղաքային գործոց նկատմամբ՝ կը դրուին օգնական դատաւորներ, որոնք իշխանութիւն ունին, մինչեւ վեց հունգարական արծաթ ֆիորին տուգանք դնելու: Ոստիկանութեան վերատեսուչը՝ կրնայ մինչեւ 12 ֆիորին, իսկ գլխաւոր դատաւորը՝ մինչեւ 24 ֆիորին պատժել:

7. Գուար արածելու նկատմամբ, կ'առնուի իբրեւ օրինակ Գիւգիւլէօ գաւառակոմսութեան 19-րդ կանոնը. միտ դնելով՝ որ թոյլտուութիւնն ոստիկանութեան ճամբովը՝ քաղաքային իշխանութեան ձեռքն ըլլայ:

8. Պարտէզներն ու երկիրները՝ իւրաքանչիւր դք, օգնական դատաւորին ազգարարութեանը վրայ ութ օրւան մէջ, պէտք է շրջապատել. զոր եթէ չ'ըներ, դատաւորը կրնայ զինք, մինչեւ երեք արծաթ ֆիորին տուժել. — եւ ինչ որ վնաս յառաջ եկած է, պարտէզին դէշ շրջապատելուն համար, զանիկայ հատուցանելու է պահանջողին. նոյնպէս վճարելու է օգնական դատաւորին օրական վարձքն ու աշխատութիւնը:

9. Օրինաց համաձայն, աղջիկ տղան, անգամ մը օրինաւորապէս կարգուելով ու իր պաշտատականն ընդունելով՝ ալ իրաւունք չունի մաս պահանջելու: — Կտակ ընելն՝ ամէն մարդու ազատ թող տրուած է:

10. Ներքսածութեան (introductio), տան վաճառման կամ արտաքին գործքի մը դէմ բողոքողը՝ պէտք է 15 օրուան ժամանակի միջոցին մէջ, զեկողն ու զգնողը՝ քաղաքային խորհրդին առջեւ կանչել տալ. — զոր եթէ չ'ըներ, 15 օրն անցնելէն ետեւ՝ ընդդիմադրութիւնն առանց խօսք աւելցնելու կ'ոչնչանայ:

11. Եթէ մէկն, զգլխաւոր դատաւորը, կամ ծերակուտին անդամներէն մէկը, կամ պաշտօնատէր մը՝ հրապարակաւ նախատելու յանդգնի, իր յանցանքին մեծութեանը համեմատ, քաղաքային խորհրդէն, ատենական ճամբով՝ առանց անձի ընտրութեան, պիտի պատժուի:

12. Եթէ մէկն, որեւիցէ տեսակ ներքին կամ արտաքին երկիր՝ մշտնջենապէս ծախել կ'ուզէ, այս տեսակ երկրին նկատմամբ — եթէ որ գլխաւոր հրապարակին մէջն է, երեք տեղ պէտք է որ ծանուցագիր կպցնել տայ եւ այս բանս՝ քաղաքային իշխանութեան ձեռք ալ հաստատէ: Եթէ որ ծանուցուած որոշեալ ժամանակի միջոցին մէջ, ազգային կամ օտարական մը երկիրն՝ երեք տեսականելու համար շնորհայանալ ալ, ի վերայ այսր ամենայնի, մէկ տարուան ու երեք օրուան ընդդիմութեան (reluctatio) միջոց մնայ, որպէս զի դրացիները կամ արիւնակիցները (sanguine junctus) յիշեալ երկիրը կարենան գնել: Որոշուած մէկ տարուան ու երեք օրուան ժամանակամիջոցն անցնելէն ետեւ եթէ ասոնք՝ այն տունը չգնեն, ան ատեն ընդդիմութեան իրաւունքէն դուրս ինկած կը համարուին:

Քաղաքին մէջ ըլլալին երբ քսածութեան նկատմամբ ընդունուած սովորութիւնն ան է, որ ազատ ըլլայ ամէն մարդ, 15 օրուան մէջ բողոքել: Ասկից ետքն ալ աս բանս հաստատուն մնայ:

14. Առանց քաղաքային խորհրդին ու հասարակութեան հրամանին եւ թոյլտուութեանը, ոչ ոք իր տունն օտար վարձկան առնելու համար ձակի՝ ընդ պատժով 12 հունգարական ֆիորինի: Ներս առնուած վարձկանն եթէ դուար ունենայ — որովհետեւ երկիր չունի — անանոյ մը համար, արծաթ ֆիորին մը վճարելու է:

15. Եթէ մէկը՝ քաղաքային խորհրդին պատիւը, կամ պաշտօնատէրի մը յարգը փոքրկացընելու, վար զարնելու եւ նուազընելու ջանայ, առանց անձի զանազանութեան՝ ծերակուտի խորհուրդն իշխանութիւն ունենայ այնպիսին՝ իր յանցանքին որպիսութեանը համեմատ, քաղաքային ճամբով պատժելու:

✱

Վենետիկոյ Միսիթարեանք, արդէն Միսիթար Արքահօր ժամանակ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ գործեցին իբրեւ առաքելական քարոզիչ եւ ուսուցիչ: ¹ Պատուական հայրերը՝ հետզհետէ ըստ մասին գնամամբ ու ըստ մասին պարգեւատուութեամբ շատ տեղերու եւ երկիրներու տէր եղան: Ասոնց վրայ բարերարները՝ հայրերուն տուն ու եկեղեցի շինեցին:

¹ Տես Հատ. Ա. էջ. 55—57:

Դարուս առաջին մասին մէջ Սոֆալեան ալ քաղաքս եկաւ իբրեւ վանատան մեծաւոր: Ու որովհետեւ տեղեակ էր երկրագործութեան ու մանաւանդ այգեգործութեան՝ քաղաքային իշխանութենէն կտոր մը պարապ երկիր ուղեց. որպէս զի անոր վրայ այգւոյ դպրոց կանգնէ: Քաղաքը՝ սիրով տուաւ իրեն բաւական ընդարձակ երկիր մը, որ զանիկայ իր գիտութեանը համեմատ բանեցընէ: Թէպէտ քաղաքաբաշխութիւնն երկիրը ձրի տուաւ, բայց զանիկայ 36 տարի գործածելէն ետեւ, իր տիրոջը՝ քաղաքին վերադարձընելու էր:

Ասոր նկատմամբ, քաղաքին եւ Սոֆալեանի մէջ յաջորդ դաշինքը դրուեցաւ:

1831 Ապրիլ ամսոյն Տին, անուննին ստորեւ գրողներուն մէջ, դրուեցաւ յաջորդ անջնջելի եւ մնացական դաշինքը.

1. Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղաքին հասարակութիւնն՝ Էրնէի կոչուած ճամբուն քով գտնուած լեռնէն, արքունի ճամբուն կից, վերի դին՝ 145, իսկ վարը՝ 116 ձողաչափ երկայն — արեւմտեան դին 66²/₆, իսկ դէպ ի քաղաք նայող կողմը 55⁴/₆ ձողաչափ լայն, կամ բոլորն առնելով՝ 7960¹/₂ քառակուսի ձողաչափ երկիր. այսինքն 39¹/₂ ձողաչափ պակաս — 5, այսինքն՝ հինգ արտավար (jugerum) այգեստանի երկիր կտրելով՝ զանիկայ պատուելի Անտոն Սոֆալեան աղային կուտայ՝ յաջորդ պայմանաւ.

2. Որ այս այգւոյն յարմար տեղն, որ թա-

տունկ եւ պտղոյ ծառեր տնկէ Սոփալեան, իր յատուկ ծախքովը: — Աս երկիրն՝ անցած տարի, նոյեմբերի առաջին օրէն սկսելով, 36, այսինքն, երեսունու վեց տարի, կամ մինչեւ 1866 նոյեմբեր մէկ, իբրեւ իր յատուկ ու իր շինած այգին կարենայ խաղաղութեամբ պահել, գործածել ու վայելել՝ առանց ասոր մէջ մէկը զինք վրդովելու:

3. Որովհետեւ սակագին կտրուեցաւ, որ այս հինգ արտավար երկրին արժէքն ըլլայ 75 ֆիորին, անոր համար՝ պարտական է Հ. Անտոն Սոփալեան աղան, աս գումարին օրինաւոր, վեց առհարիւրչեայ շահը՝ կամ 4 ֆիորին, 30 քառյցէր, այսինքն՝ չորս ֆիորին ու երեսուն քառանգանն, իբրեւ վարձք (titulo arendae) տարուէ տարի, հոկտեմբերի վերջը՝ հասարակաց արկղին վճարելու, մինչեւ որ 36 տարին լմննայ:

4. Աղատութիւն պիտի ունենայ Հ. Սոփալեան զատ այգեգործ ու պահապան պահելու, որոնք ամենեւին դուար պիտի չունենան: Աղատ պիտի ըլլայ՝ այն այգւոյն մէջ բուսած խաղողն, ըստ կամի, բաղձացած ատենը կթելու, առանց այգւոյն պահապանին՝ հասարակաց վճարմանը, կամ ուրիշ՝ իրեն դրացի այգիներուն, կամ ուրիշ քաղաքային այգի ունեցող տէրերուն հետ եղած ընդհանուր կարգադրութեանց ու կանոնադրութեանց միտ դնելու:

Ես ալ, Անտոն Սոփալեան, կը պարտաւորեմ ինք զինքս թէ՛ առ այն, որ վերոյգրեալ կէտերը խստիւ պահեմ, եւ թէ՛ առ այն,

5. Որ 36 տարին անցնելէն ետեւ, կամ

եւ անձամբ եւ կամ ան, որուն որ ես այն պահեստանը կը յանձնեմ, որոշեալ ժամանակին Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանը յանձնէ այն երկիրն — իբրեւ իր տիրոջ՝ մշտնջենապէս գործածելու եւ վայելելու համար, լաւ վիճակի մէջ եւ առանց մէկ վնասու. — ամէն իրեն վերաբերեալ բաներովը. պահապանի եւ ագարակային տներովը, դարձեալ՝ հոն իզմէ շինուելի տնտեսական շէնքերովը մէկտեղ, առանց անոնց համար բան մը պահանջելու. եւ կամ որեւիցէ տեսակ ծախք մ'ուղելու — ոչ ես, ոչ իմ յաջորդս եւ ոչ իմ վարձակալս: Եւ աս գրութեամբս կը յայտնեմ ու զիրենք մշտնջենապէս դուրս կ'առնում ու կը զրկեմ, այս բանէս. այնպիսի կերպով մ'որ պատուելի հասարակութենէն ամենեւին պահանջմունք մ'ունենալու հրաման չունենան: Իսկ եթէ այս հինգ կէտերուն մէջ՝ յառաջ բերուած պայմաններն — երբ որ ըլլայ՝ թող ըլլայ — չպահուէին եւ չգործադրուէին, այն ատեն այս վախճանաւ կտրուած ու ինծի տրուած այգեստանն՝ ես եւ կամ իմ յաջորդս ըստ պատշաճի հոգալու անհոգ ըլլար, հիմակուրէն աղատութիւն կու տամ, որ ան այգին հասարակութիւնն իբրեւ իր յատուկն, իզմէ անմիջապէս կարենայ ետ առնուլ. եւ որոշեալ ժամանակէն յառաջ՝ իրենը համարիլ. առանց աս միջոցիս ըրած աշխատութիւններս ու ծախքերս ինծի ետ դարձնելու:

Եւ որպէս զի աս դաշնադրութիւնն աւելի հաստատուն ըլլայ, զասիկայ՝ երկու կողման ստո-

րագրութեամբն եւ սովորեալ կնիքներովը կ'ամ-
րացընենք:

Տուեալ Նշխարեթուպոլիս, վերը գրուած
օրն, ամիսն ու տարին.

Յանուն Նշխարեթուպոլսոյ հասարակու-
թեան

Գրեիք Տանկէան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր.

Սեփն Մարգարէան յ. յ.

ատենաբան.

Տ. Կ.

Յովէի Զեֆէան յ. յ.

նոտարի փոխանորդ.

Հ. Անդրոն Սոֆալէան յ. յ.

Տ. Կ.

Անտոնեան

Պատշաճութիւնը՝ մանաւանդ թէ պար-
տականութիւնը կը պահանջէր, որ ղենետկոյ
Մխիթարեաններն, առաջիկայ գործքին մէջ ան-
յիշատակ չթողունք. — ան Մխիթարեաններն,
որոնք 170 տարիէն աւելի յաջողութեամբ՝
քաղքիս թէ հոգեկան, թէ բարոյական ու թէ
նիւթական յառաջագիմութեանը մէջ այնչափ
օգնական եղան:

Բայց ափսոս որ քաղքիս ոչ գիւանա-
տանը, ոչ քաղաքային ժողովքներուն արձանա-
գրութեանց՝ եւ ոչ պատուական հայրերուն
վանատանը մէջ, իրենց վրայօք գրուած բան մը
կը գտնենք: — Աս բանս հաւատարմը՝ գրեթէ
անկարելի է: Եւ սակայն, ստոյգ է:

Թէ ինչ կրնայ ըլլալ ասոր պատճառն՝
ըմբռնել չեմ կրնար: — Կարելի է թէ 1848ին
խռովայոյդ օրերուն մէջ՝ ասոնք այրած, ոչնչա-
ցած ըլլան: Ան ալ կարելի է, թէ դասոնք՝ հայ-
րերը ղենետիկ փոխադրած ըլլան: — Ասոր
նկատմամբ քայլեր ալ ըրած ենք ղենետիկ, ու
ինդրեցինք որ եթէ Նշխարեթուպոլսոյ վրայօք՝
յիշատակարաններ, պաշտօնական գրութիւններ,
նամակներ եւ այլն ունին, բարեհաճին մեզի հա-
ղորդելու, որ հրապարակ հանենք: Բայց անպատ-
պատասխան մ'ընդունեցանք:

Աս պատասխանն երկու հիմ կրնայ ու-
նենալ: Մէկն է ան, որ իրօք գրաւոր յիշատա-
կարան չունի Ս. Ղազարու դիւանատունը՝ Նշխ-
արեթուպոլսոյ վրայ. որ ինչպէս ըսինք շատ
անհաւատալի բան է: Մէկալն ան, որ գուցէ
անանկ բաներ են, զորոնք սիրով չեն ուզեր
մամլոյ յանձնել. ու ոչ առանց պատճառի: Աս
բանս շատ հաւանական է:

Զիարդ եւ իցէ: — Ղերդգրեալ դաշնա-
գրէն զատ քաղաքային ժողովքներուն արձա-
նագրութեանցը մէջ, կը գտնեմ անցած դարու
կէսերէն երկու կտոր յիշատակարան: Արդա-
րասիրութիւնը կը պահանջէ, որ — որովհետեւ
ազգայնոց վրայօք է գրութիւննիս — դասոնք
ընդօրինակելով՝ ընթերցողաց առջեւը դնենք:

Մէկը՝ 1763 մարտ, 2ի — մէկալը՝ 24ին
թուականը կը կրէ: Նիւթերնին՝ սա է:

Հ. Ղազար մեծաւորին ու Հ. Կարապետին
մէջ ծագած անմիաբանութեան պատճառաւ —

որչափ կ'երեւայ — խռովութիւններ ելան քաղքին մէջ: Քաղաքաբաշխութիւնն, ասոր առաջն առնելու համար՝ առաջինին դեր ելելուով՝ Աբբահօր կը դէ, որ զՀ. Կարապետ ետ կանչէ: Ասիկայ եղածն իմանալով՝ քաղքին իշխանութենէն անցադիր մը կը խնդրէ Վենետիկ երթալու: Քաղաքը սիրով կու տայ անցագիրն ու կը դէ Աբբահօր, որ Հ. Կարապետ Վենետիկ կ'երթայ, եւ պիտ'որ ըսէ ասանկ յանկարծակի երթալուն պատճառը: — Կ'անցնի քանի մ'օր ու քաղաքը՝ Մարտի 22ին, ուրիշ՝ աւելի յայտնի նամակով մը կը ծանուցանէ Աբբահօր, որ զՀ. Կարապետ, ալ ետ չխրկէ, վասն զի օտար երկրի մէջ ըլլալով՝ հետեւութիւնը՝ գայթակղութիւն կրնայ ըլլալ, զինք չ'ընդունիր: ՉՀայր Ղազար նորէն իր մեծաւորութեան տեղը դնէ: — Աս ըրած ատեն, քաղաքաբաշխութիւնը, Դրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին ալ մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ եղածներուն վրայ, յայտնապէս ըսելով թէ, Աբբահայրն զՀ. Ղազար մեծաւորն իր պաշտօնէն զրկելով, անփորձ անձ մը, զՀ. Սիմէոն մեծաւոր դրած է: Հ. Կարապետ՝ այս բանս ամպիոնէն հրապարակաւ ժողովրդեան ծանուցեր է, որ անլուր բան է — կ'աւելցընէ, քաղաքաբաշխութիւնը: — Աս ընելէն ետեւ, կը խնդրէ, որ վաղեմի մեծաւորն, զՀ. Ղազար իր մեծաւորութեանը մէջ հաստատէ. եւ այլն:

Կը դնեմ քաղաքաբաշխութեան ժողովին արձանագրութեան բնագիրն. որպէս զի ընթեր-

ցողն աւելի ճիշդ տեղեկութիւն ունենայ եղածներուն վրայ:

«Աստուծոյ ողորմութեամբն. 1763 Մարտի 2ին. էլիզաբէդան:

Պատճառ գրոյս այս է: Ինչպէս որ էրէկվանը օրն քաղվելով Պ. հասարակն, եղեւ խորհուրդ վասն սուրբ անդօնի ուղիտէնձիային քահանայիցն, որն որ կու գտվին մեր քաղքին մէջ: Եւ յայտնելով Պ. հասարակին դիմաց, թէ շատ պղտորութիւններ ելան քաղքին մէջ հայր կարապետին պատճառաւն, ութվեցաւ Պ. հասարակին, որ գրվի մէկ գիր մը Վենետիք Սուրբ Ղազարու վանքն Աբբահայրն, որ զՀայր կարապետն վերցնու ասգից. զէրայ շատ պղտորութիւններ կլան իրեն պատճառաւն: Այս այսպէս հանգըպելով, երկուսում օրն, որպէս վերայ դատումին, տվաւ Հայր կարապետն Պ. հասարակին մէկ ինչդանձիամն¹ Պ. հասարակին, որին մէջ վալտիդովադ² կու անէ. եւ բարով մնայ կու առնու Պ. հասարակէն, թէ կու երթայ Վենետիք: Եւ այսպէս կու խնդրվի, որ աղէկութիւն անին եւ մէկ բաշուշմն³ տայ իրեն հրամանոցն: Որ բանն ութվեցաւ Պ. հասարակին եւ դօնգլուտովադ⁴ արաւ, որ տրվի բաշուշ հայր կարապետին. եւ Աստուած բարի ճանապարհ պաշխէ:

¹ Լատ. բառ է. աղաչանք՝ խնդրուածք կը նշանակէ:

² Valedico. լատ. է. Աստուած ձեզի հետ ըլլայ. ըսել, վերջին բարեւը տալ:

³ Անցագիր. լատ. է.

⁴ Concluido, որովհետեւ. հաստատել շնորհակալ:

Նմանապէս գօնգլուտովագ արաւ Պ. հասարակին թէ, հասարակին անընօրէն գրվի մէկ գիրմն Վէնէտիք գերյարգելի Աբբասջորն, որ գրին թէնօրն՝ այս ըլա. Նախ եւ առաջ շնորհակալ կու գայ Պ. հասարակութիւնն գերյարգելութեանդ, որ այս չափ տարի մէջի թողիլիս զՎ. Պ. Հայր կարապետն, որ խրատող էղիլէ մեզի: 2 ումն, որովհետեւ օր գիտենք, որ գերարգելութիւնդ չիս հրամայիլ որ Վ. Հայր կարապետն գայ վեր եւ իրեն պատուելութիւնն ալ կու կամենայ գալու, նայ մինք գօնգրայ² չինք կաննիլ. հապա ըռատի ինք,³ որ երթա ասգից: Պատճառ, թէ ինչի ըռատի ինք, որ երթայ, գերյարգելութիւնդ խոհմ իս, եւ փոյդ չէ մեզի պատճառ տալու. թէպէտ իր պատուելութիւնն կու գրէ ինչդանձիային մէջ, թէ ծեր է ու խելքը մամ կու գայ.⁴ նայ կու կամի թէ իրեն հայրենիքն երթայ: Վասն որոյ մինք ալ կու խնդրինք որ մեզի ալ շատ զիրեն Պատուելութիւնն չի խրկիս. զերէ իրեն հիւրնտութեանն պատճառն, որպէս կու երեւնայ նա ուկուլայ⁵ չի կարնալ բրնելու. եւ մէկալոնք ալ վերան նայելով ուկուլայ չին բրնիլ: Վասն որոյ,

¹ Լատ. բառ է. կերպ. որպիսութիւն. իմաստ. բովանդակութիւն կը նշանակէ:

² Լատ. ընդդէմ, հակառակ:

³ Գոհ. հանգիստ. — Դրանսիլուանիոյ ազգայնոց լեզուան է:

⁴ Մամ գալ. Գրանսիլուանիոյ հայոց լեզուովը՝ պըտլտիլ, դառնալ կը նշանակէ: Այսինքն գլուխը կը դառնայ:

⁵ Կարգ. կանոն: Լատիններէն է:

խնդրինք զգերյարգելութիւնդ, որ այս մնացածնուն ալ ուկուլայ խրկիս. որ ուկուլայով ապրին: Զէրայ հօս այլ ազգի մէջ կու գտվինք. եւ գայդակսութիւն կլայ հանգըպելու: Նայ չի պի կամենայինք, որ այս պատճառաւն, այլ ազգի բերան ըննինք: Որ բանը կու խնդրինք, որ թէզով ըլայ:

Նմանապէս ութվեցաւ Պ. Հասարակին ունջ վոգոյ՝ որ գրվի գերյարգելի Աբբասջորն մէկ խնդրվածքի գիրմն, վասն Վ. Պ. Հայր Ղազարոսին. որ անէ մեզիկ այնչափ կրածիան² եւ թողու զիրեն հայրութիւնն մեզի. զէրայ զօր³ պիտվական է մեզի. մանաւանդ որ շատ խոստովանայ որդիք եւ զըսդրվիք ունի ու քարողիչ օգկան չէ, քանց⁴ իրեն պատուելութիւնն: Եւ որովհետեւ հայր կարապետն ալ կու երթայ, նայ պաքսութիւն ունինք քահանայի:

«Աստուծով. 1763. Մարտի 24ին Էլիզաբէդան:

Ութվեցաւ Պատուելի հասարակին, որ ասոր առաջ գրելով Պ. հասարակն մէկ գիրմն գերյարգելի աբբասջորն Վէնէտիք, վասն Հայր կարապետին թէ ալ շատ չի խրկէ մեզի զայս մարդն. նայ հիմա ութվեցաւ Պ. հասարակին, որ նորէն այլվի⁵ գրվի մէկ գիրմն վերոգրեալ Աբբասջորն թէ ամենեւիմա ալ շատ չի խրկէ

¹ Միաձայն, մէկ ձայնով:

² Շնորհ. ողորմութիւն:

³ Շատ, արտաքոյ կարգի. կը նշանակէ:

⁴ Բայց եթէ, քան թէ:

⁵ Դարձեալ, նորէն:

զէայր կարապետն մեր քաղաքն. զէրայ չինք
ընդունիլ: Եւ թէ օր բրօպայ¹ անէր խրկելու
հասարակին կամացն դէն, մեծ պղտորութիւն
պի ելէ մէջէն: Նմանապէս աս ալ գրվի թէ
գերյարգելին ինչ ալ ասէր Հայր կարապետն
միաբանիձըն գիմաց, նա թէվէքելի² հաւանու-
թիւն չի տան ասածին, մինչեւ որ մեր հասա-
րակին ինքորմածիան³ ալ ներկայ չիլայ. թէ օր
պիտական ըլայ: Եւ թէպէտ առաջի գրին մէջ
գրիլինք խնդրելով զգերյարգելութիւնդ, թէ
ալ շատ չի խրկիս զՎ. Պատուելի կարապետն
մեզի. բայց հիմիկ ատկապէս⁴ կու յայտնինք
ասով, թէ մեր քաղաքն, ալ շատ չի գտվի, ոչ
իրեն պատուելութիւնն եւ ոչ իրեն պատուե-
լութեան նմանն ժողովրդեան մէջ գայդակ-
խութիւն եւ պղտորութիւն անող. որն որ չինք
յուսալ թէ պի գտվի: Եւ զայս ամենայն կու
յանձնինք գերյարգելութեանդ եւ բոլոր միա-
բանից խոհեմութեանն, վասն հերացնելու զա-
պագայ չարիքն: Նմանապէս որպէս ասոր առաջ
խնդրելինք զգերյարգելութիւնդ վասն Հայր
Ղազարին, թէ մեզի շնորհիս զիրեն պատուե-
լութիւնն, հիմիկ ալ մեծաւ խոնարհութեամբ
կու խնդրինք զգերյարգելութիւնդ, բոլոր հա-
սարական, որ շնորհք անիս մեզիկ եւ շնորհիս

¹ Լատ. է. փորձ. փորձ ընելը:

² Դիւրաւ, թեթեւութեամբ, շուտով. — կարծեմ
տաճկերէն է:

³ Լատ. է. տեղեկութիւն, հրահանգք:

⁴ Մասնաւոր կերպով. յայտնի. յատկապէս:

զիրեն պատուելութիւնն. եւ որպէս սուբէրիօր¹
այս ուղիտէնձիայիս:² Զէրայ մեք մեր խրճմը-
տանքովն կու ճանչնանք, թէ արժան է սուբե-
րիօր ըլալու. որով հետեւ մինչեւ այս ժամա-
նակն խոհեմութեամբ եւ մեծ բարի օրինակով
կարավարիլէ զայս փոքրիկ ուղիտէնձիան: Եւ
Վեր. Հայր Սիմէոնը ծեր է. եւ անհրնարին է
կարավարութիւն անելու: Եւ այսպէս ամենայն
բանը սիրով պի կարավարվի, թէ կրօնաւորացն
կողմանէ, թէ Պ. Գլէրին կողմանէ. եւ թէ ժո-
ղովրդեանն կողմանէ:

Նմանապէս ութվեցաւ Պատուելի հասա-
րակին, վերոյ տաղումին,³ որ գրվի մեր գերա-
պայծառ Եպիսկոպոսին մէկ գիրմն, որ գրին դե-
նօրն այս ըլայ. Յայտ լիցի գերապայծառու-
թեանդ, որ տարոյն մարտի 1ma գալով մէկ
գիրմն մեր քաղքին մէջի սուրբ Անդօնի Աբբային
ուղիտէնձիային ղ ննետիգու գերյարգելի Աբ-
բաճօրն մօտէն, որ գրին մէջ տեկրատալուիդ⁴
կու անէ զսուբէրիօրն, որն որ ինչվաս եղիլէ.
այս ինքն զՏէր Ղազարն: Եւ գտվելով ուղի-
տէնձիային մէջ մէկ քահանամն, անունը դարու-
լուս,⁵ ելիլէ եւ բուրլիցէյ եկեղեցոյն մէջ

¹ Մեծաւոր, առաջնորդ:

² Կայան. նիստ. պալատ:

³ Թուական. թիւ:

⁴ Տեղէն, աստիճանէն վար առնուլ, վերցնել. Լատ. է:

⁵ Շատ զարմանալի բան: Ազգայինք՝ հայու յատ-
կացեալ անուններն այս կերպով կը փոխէին: Վարդանը
կ'ըլլայ Martinus. Ա. քսենտուսը՝ Augustinus. Մինասը՝
Michael. ու հոս կարապետը՝ Carolus. — Ըս բան կ'ընէին՝

ղտեկրատիան բուրլիգովադ արիլէ: Որ բանը մեղիկ գիծար ութվիլէ: որով հետեւ կենօք- ներըս այսպէս բան չինք լըսիլ եւ չինք տեսիլ: Եւ տէր խաղարին տեղն զմէկ գահանամն աննունը հայր սիմէոն սուբերիօր դրիլին. որն որ մեղիկ ամենեւիմբ չի ութվիլ. ղէրայ, մէմն օր ծեր է եւ այնքան էքսքերիաճիայ¹ չունի, նայ անհնա- րին կութիլ մեղի թէ կարնայ կարաւարելու: Վասն որոյ կու խնդրինք զգերապայծառու- թիւնդ, որպէս զմեր հայրն, որ չի խնայիս, մեղի այս կրաճիան անելու եւ զասոր առաջի սուբէ- րիօրն, այսինքն զհայր Վաղարն տեղն հասդա- տելու եւ սուբերիօրութեանն մէջ դնելու, որով հետեւ գիտինք, որ գերապայծառութիւնդ մեր հայրնիս. եւ այս ռեղիտէնճիան ալ գերա- պայծարութեանդ մօտէն ունի զտէքէնտէնճիան:² Ասոնք այդպէս հանդըպելով, տէր գարոյունն գնաց Վենետիքն: Երթալուն մեծ ուրախութիւն ունացիլէ մեր հասարակն. եւ գրիլինք ալ Վե- նետիք ԱբբաՏօրըն, որ մեղի ալ շատ չի խրկէ զտէր գարոյունն, որ չիլայ գայդակղութիւն մեր ժողովրդեան մէջ: Վասն որոյ իմաց կանինք գե- րապայծառութեանդ, որ գաղուգվոյ³ Վենետի- քու ԱբբաՏօրըն մօտէն գար գիրմն գերապայ-

ագգայինք՝ թերեւս անոր համար որ օտարաց առջեւ իրենց յատկացեալ անուններովը՝ աչքի չզարնեն. եւ կամ անոր համար, որ անոնց հաճոյ ըլլան:

¹ Լատ. է. փորձառութիւն. տեղեկութիւն:

² Կախում ունենալը. կախուիլը:

³ Ի գիպուածի որ. թէ որ:

ծառութեանդ, վասն այս բանիս, նայ գիտու- թիւն ունենաս, որ մեր կամքն է, որ ալ շատ տէր գարոյունն մեր քաղաքը չի գտվի:

*

Եղիսաբեթուպոլսոյ արեւելեան դին, պըղ- տիկ Հոլտվիլակ գեղին հասարակութեան լեո- ներէն, երկու առուակ դէպ ի Եղիսաբեթուպոլիս հոսելով՝ կրկին հասարակութեանց գրեթէ մէջ տեղը կը միանայ ու շատ հեղ՝ թէ դէպ ի Հոլտ- վիլակ տանող արքունական ճամբան, ու թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ դաշտերը կ'ողողէր: — Աս բանս երկայն ժամանակ երկու հասարակու- թեանց՝ շատ մը վէճերու եւ կռիւներու պատ- ճառ եղաւ:

Միացեալ առուակին ողողելուն մէկ պատ- ճառն ան էր, որ անկողինը՝ նեղ ու պղտիկ էր — մէկալն՝ ան, որ աւելի դէպ ի քաղաք կը միտէր: Երկու հասարակութիւններն անմիաբա- նութիւնը՝ մէջերնին երկայն ատեն չկրցան շտկել: Եղիսաբեթուպոլսեցիք շարունակ գանգատ կ'ը- նէին Հոլտվիլակցիներում դէմ. ու կը պահան- ջէին, որ առուակին ընթացքը փոխեն, որով- հետեւ ասով՝ ողողմանց առջեւը կրնայ առնուիլ: Ասոնք՝ չէին ուզեր: — Վերջապէս, խնդիրը գաւառակոմսութեան առջեւ ելաւ: Ասիկայ՝ երկրաչափ քննիչներ խրկեց: — Երկու կողմանէ եկող վկայից ներկայութեամբ, թէ Շէկէշվարի եւ թէ Մէտիաշի երկրաչափները՝ առուակին քովի դաշտը գալով՝ խնդիրը շտկելու աշխա-

տեցան: — Շատ մը խորհրդածութիւններէ, խօսակցութիւններէ ու վէճերէ ետեւ, երկու հասարակութիւնն իրարու հետ միաբանեցաւ, այնպիսի կերպով մ'որ. 1. Առուակին ընթացքը փոխուի՝ մինչեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ ջրանցքին ջաղացքը: 2. Որ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը՝ միանգամ ընդ միշտ, Հոլտվիլակի հասարակութեան, յիսուն ունեական ֆիւրին տայ. նոր ճամբան բանալուն համար: 3. Հոլտվիլակի հասարակութիւնն՝ ինք զինք պարտաւորեց, որ վեասաբեր առուակին նոր ընթացք մը կու տայ, 270 ձողաչափ երկիր պեղելով — որուն յատակը պիտի ըլլայ՝ վարը, 4, իսկ վերը՝ 6 ոտք լայն: Ասկից զատ. 4. Որ զառուակը՝ միշտ մաքուր պիտի պահէ:

Ահա, ասոնց նկատմամբ դրուած դաշինքին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Մենք ստորեւ գրեալները, կը ծանուցանենք եւ մշտապէս միտքը կը բերենք ամենուն, որոնց կը պատկանի հիմակ ապրողներուն եւ ետքէն եկողներուն համար, թէ որովհետեւ վերին կառավարութեան գլխաւոր խորհուրդն, արդէն անցած 1818 տարին տուած հրամանին ձեռք, Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան եւ հասարակութեան ամբաստանութեանցը հետեւութեամբը՝ Շէկէշվարի աթոռին վերաբերող՝ Հոլտվիլակի սահմանին վրայ եղած երկու ձորերուն մէջտեղ ժողոված եւ Եղիսաբեթուպոլսէն դէպ ի Հոլտվիլակ գացող արքունի ճամբան ողողող առուակին ընթացքին

քննութեանը համար, Գիւգիւլէօ գաւառահամութիւնը, Քրիստափոր Սէրէտայի, գլխաւոր գատաւորին քով, իրրեւ օգնական բարեհաճեցաւ անուանելու զԳոնրադոս Միք. Հայտէնտօրֆ, Մէտիաշի աթոռէն, զԿարողոս Շգայնպախ երկրաչափը. — իսկ մեծապատիւ արքունական գլխաւոր վերատեսչութեան խորհուրդն, աս տարի, մարտի 1ին, կարգադրեց որ Մէտիաշի աթոռոյն երկրաչափէն, Կար. Շգայնպախէն զատ, նաեւ Մեծ Գիւգիւլէօ գաւառին երկրաչափը՝ Յովհաննէս Համմեր — իսկ Քրիստափոր Սէրէտայի մահուամբ, մեծապատիւ արքունական գլխաւոր խորհուրդն՝ առաջիկայ տարւոյն Մայիս 19ին գթածաբար տուած հրամանագրովը՝ նաեւ զԼատիզլաուս Գիշբալն ալ անուանեց. — Մենք՝ կրկին կողման կարգադրութեանը համեմատ, 1819 Ա.գոստ. 17ին, Շէկէշվարի աթոռին վերաբերեալ Հոլտվիլակի սահմանին մէջի Ալդէ Մօր կոչուած եղեգնային ճախճախուտը գացինք: Ուր որ մեզի հետ եկան, Հոլտվիլակի հասարակութեանն խրկուած խորհրդականները՝ մեծարգոյ Մարտինոս Այս եւ Յովսէփ Փափրիկիոս — Հոլտվիլակ գեղին ծերերովն՝ այսինքն. Յովհ. Գլայն Գիւղապետին, Յովհաննէս Հէրպէրդ փոխանակի պիրովին, Անդրէաս Վիւնթէր՝ գեղի նոտարին, Փիլիպ. Շուսդէր գեղին ատենաբանին հետ — նաեւ Գէորգ Պոկաշի, Դանիէլ Աէրրէս, Անդրէաս Վիւնթէր երէց, Յովհ. Վակնէր երդուեալները. Յովհ. Շլսս եւ Անդրէաս Գլայն գործակատարները. — իսկ Եղի-

սաբեթուպոլսոյ հասարակութեան եւ քաղաքա-
րաշխութեան կողմանէ՝ Գրիգոր Դանիէլ, գլխաւոր
դատաւորը, Մարտինոս Լէնկէլեան ծերակուտի
անդամը՝ դարձեալ՝ Աստուածատուր Վիգոլեան՝
քաղաքային ատենաբան. Մարտինոս Դանիէլեան
փաստաբան եւ Անտոն Եօղէֆի երգուեալը:

Ասոնց առջեւը՝ Հոլտփիլակի սահմաններն
եղած երկու ձորերէ վար վազող յիշեալ ճախ-
նային տեղւոյն քովերը կենալով — արքունա-
կան ճամբուն եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ թղթա-
տարութեան դաշտավայրն ողողող եւ երթեւե-
կութեանն արգելք եղող առուակին հին ըն-
թացքին տեղւոյն դիրքը քննեցինք: — Երկու
կողման վէճերն ու փոխանակի պահանջմունք-
ները՝ Հոլտփիլակի ծերերուն պատասխաններովը
մէկ տեղ լսելով՝ յառաջ քան այս նիւթիս մէջ՝
մեր որոշումն ընելը, կողմնակցութիւնները՝ մեր
ներկայութեամբն — իրրեւ դրացիներ — բարե-
կամարար ուղեցին միաբանիլ յաջորդ կերպով.

1. Որ երկու երկրաչափը՝ բանն այնպէս
կարգադրէ, որ այն հակառակութեան պատ-
ճառ եղող առուակին ընթացքը՝ հիմակուան
անկողնէն՝ Հոլտփիլակի երկիրներէն անցնելով,
որչափ կարելի է, գիւրին կերպով, Մեծ Գիւ-
գիւլէօյի ջաղացքին անկողինը մանէ: Եւ այս
ըսուած երկրին վրայ, իրրեւ առուակին շարու-
նակութիւնը՝ պատնիշափոս մը պեղուի: — Ասոր
վրայ երկրաչափներն, իրենց կարգադրութիւնն
ըսին. որ կարգադրութիւնն որ երկու կողմն ալ
ընդունեցաւ, առանց ընդգիմութեան:

2. Հոլտփիլակի հասարակութիւնը կը
խնդրէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութենէն,
վերոյիշեալ առուակին նոր անկողինը պեղելու
համար, իրրեւ օգնութիւն՝ 50 ֆիորին: — Աս
գումարն Եղիսաբեթուպոլսոյ յանձնակատար-
ներն առանց քաղաքային վարչութեան հաւա-
նութեան կատարել չկարենալով՝ Հոլտփիլակ-
ցիներուն կամքը քաղաքային ժողովին մէջ յա-
ռաջ բերին: — Ու որպէս զի ասկից ետքը
պատահելի անմիաբանութեանց առջեւն առ-
նուի, խնդրուած 50 ֆիորին օգնութիւնն Եղի-
սաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը՝ Հոլտ-
փիլակի հասարակութեան տալու խոստացաւ,
միանգամ ընդ միշտ այնու պայմանաւ, որ

(ա) Հոլտփիլակի հասարակութիւնն՝ եր-
կրաչափներուն ցուցուցած տեղւոյն վրայ ջրի
ճամբան, որչափ կարելի է շուտով փափաքելի
խորութեամբը՝ փորէ լմնցընէ. եւ զանկապ
միշտ մաքուր պահելու ջանայ:

բ) Որ աս տեղէն՝ դուրս հանած հողը՝
առուակին ընթացքին աջ կողմը թափէ. վասն
զի դէպ ի ասդին (դէպ ի Եղիսաբեթուպոլիս) է
ջրին դուրս թափելուն միտութիւնը:

3. Երկու կողմնակցութիւնները միաբանե-
ցան եւ յայտնեցին ան ալ, որ վերը յիշուած
ու իրրեւ օգնութիւն տրուած 50 ֆիորին ծախ-
քէն զատ՝ իրաւունք չկարենայ կազմել Հոլտ-
փիլակի հասարակութիւնն առ այն, որ պատնի-
շափոսին հոգատարութիւնն ասկից ետքը Եղի-
սաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն ընէ. — եւ

մէկալ կողմանէ, Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքն ալ իրաւունք չստանայ Հոլտվիլակի սահմանին վրայ պեղելի փոսին եւ անոր շրջակայ երկիրներուն վրայ: Հապա փոսին տեղւոյն ու անոր շրջանակներուն վրայ եղած որեւէ տեսակ պահանջմունք՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը՝ խնդրէ ու գտնէ Հոլտվիլակի հասարակութենէն, իր օրինաւոր ճամբովը: — Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն, ասոր նկատմամբ ունեցած իրաւունքն իրեն վերապահեց:

4. Երկու կողմնակցութիւնը կը միաբանի ամենուն առաջնակայութեամբը նաեւ առ այն, որ վերը յիշուած երկու երկրաչափին մէկտեղ ըրած կարգադրութեանը համեմատ՝ առուակին նոր ընթացքին ճամբան, արօրով անմիջապէս նշանուի, եւ զանիկայ Հոլտվիլակի հասարակութիւնն ըստ այնմ պեղէ: —

Աս կամովին եղած հաշտութիւնը մենք ալ օրինաւոր եւ պատշաճ տեսնելով՝ վերը գրուած օրը, կէս օրէն ետեւ, դարձեալ դացիներ այն տեղը — եւ ներկայ գտնուելով Հոլտվիլակի հասարակութենէն, վերը յիշուած ծերակուտի անդամներն եւ ան տեղի բնակիչները, իսկ Եղիսաբեթուպոլսոյ կողմանէ, քաղքին գլխաւոր պաշտպանը՝ Աստուածատուր Աիգոլեան եւ Անտոն Եօղէֆի երգուեալը — ամենէն յառաջ, Գանիէլ Աէրբէս Հոլտվիլակի բնակչին խոտնոցի տեղէն, շեղ ճամբայ մը բռնելով՝ մինչեւ Գիւլիւլէյի ջաղացքը 270 ձողաչափ երկայնութեամբ, արօրով արահետ մը կտրեցինք: Աս

270 ձողաչափէն — Գիւլիւլէյի ջաղացքէն դէպ ի վեր երթալով — մինչեւ բարձունքը կ'ընէ՝ 95 ձողաչափ տեղ. իսկ անկից անդին, հիմակ պեղուելի փոսին առուակին անկողինը, կամ մինչեւ Գանիէլ Աէրբէսի խոտնոցին դարձուածը՝ 175 ձողաչափ: Որոշեցինք, որ նոր առուակին պեղումն երկրաչափներուն կարգադրածին համեմատ, երկրին երեսին վրայ ըլլայ, վեց իսկ անկողնոյն յատակը՝ չորս տոնաչափ լայնութեամբ. — եւ վեց շարաթուան մէջ՝ Հոլտվիլակի հասարակութիւնը զանիկայ ընէ լմնցընէ: — Յիսուն ունական Փիորինը՝ մեր ներկայութեամբն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն իրապէս վճարեց Հոլտվիլակի հասարակութեան:

Որ միաբանութեան ու հաշտութեան, եւ առուակին ճամբուն՝ վերը յիշուած երկրաչափներուն կարգադրութեան, համեմատ, ամէն բանի մէջ՝ վերը գրուած եղանակաւ փորելն որոշելը՝ մենք, մեր խղճմտանացը համեմատ, մեր յատուկ անունները գրելով եւ մեր սովորական կնիքը գործածելով՝ կը վկայենք ու կ'ամրացընենք. եւ երկու կողմնակցութեան ապագայ ապահովութեանը համար կը հրատարակենք:

Եղիսաբեթուպոլսոյ, 1819, Ապրիլ 18:

Տ. Գ. Ս. Իվանի Լապիւ. Գիւլէալ յ. յ.
գլխաւոր դատաւոր.

Տ. Գ. Ս. Հայրէրաբոյֆ, կրօնէր յ. յ.
ծերակուտի անդամ:

Վերը յիշուած միութեան եւ առուակին ճամբուն պեղումին՝ երկրաչափական կարգադրութեանց համեմատ. վերը գրածին պէս ըլլալը, մենք ալ մեր խղճմտանքին համեմատ, մեր յատուկ կնիքովը կը վկայենք:

Եղեալ է Երեւան 1819, Լեւոնտի, 18:

Տ. Կ. **Յովհաննէս Համբէր յ. յ.**
Երկրաչափ.

Տ. Կ. **Սարգիս Շրայնպատի յ. յ.**
Մետաղի աթոռոյն երկրաչափը:

Մենք ալ, հաշտուող կողմնակցութիւնները՝ վերը յիշուած հաշտութիւնն, ինչպէս նաեւ առուակին ընթացքին՝ երկրաչափ աղաներուն կարգադրութեանը պէս, մեծարգոյ գործակատարաց տեսութեանը համեմատ ըլլալի պեղումին որոշումը կը ճանչնանք. եւ մեր հասարակութեանց կնիքովը կարմրացընենք: — Վերը գրուած օրը. տարին ու տեղը:

Տ. Կ. **Գրիգոր Գանիէլեան յ. յ.**
Գլխաւոր դատաւոր.

Տ. Կ. **Լեւոնտի Սարգիս Սարգիս յ. յ.**
ատենաբան.

Տ. Կ. **Յովհաննէս Գլայի յ. յ.**
դատաւոր.

Տ. Կ. **Լեւոնտի Սարգիս յ. յ.**
Հոլովելակի հասարակութեան նոտարը.

Տ. Կ. **Սարգիս Սարգիս յ. յ.**
Շէկէշվարի ծերակուտի անդամ.

Տ. Կ. **Յովհաննէս Փափրէկի յ. յ.**
Շէկէշվարի ծերակուտի անդամ:

Ինչպէս յայտնի է, Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրաչափութեան անտառներուն տարածութիւնն 9000 արտաւարէն աւելի էր՝ ԺԹ. դարուն սկիզբները: Զատոնք հոգալն այնպէս դիւրին չէր: Քաղաքն արուեստէ հասկըցող՝ կարգաւորեալ ու հաստատուն անտառապետ չունէր: — Քաղաքաբաշխութիւնը՝ հին ժամանակէ մնացած սովորութեան համեմատ՝ քաղաքացիներէն կ'ընտրէր զմէկը կամ զմէկալն, որ անտառապետի անուն ու պաշտօն ունէր. եւ ասոր տակն էին, անտառապահներն ու ծառաները: Բայց ոչ տէրութիւնն եւ ոչ ալ քաղաքաբաշխութիւնը գոհ էր աս բանով: Անտառներ կը կտրուէին, մանաւանդ թէ կը փճացուէին առանց խնայութեան ու առանց խելքի. վասն զի յատուծներն ըստ օրինի եւ ըստ պատշաճի չէին կատարուեր:

Այսպէս գնաց բաւական ժամանակ, մինչեւ որ վերջապէս տէրութիւնն ոտք կոխելով՝ 1838 յուլիս 16 ին, հրաման խրկեց քաղաքաբաշխութեան, որ բանէ հասկըցող անտառապետ վարձէ: — Ան ատեն քաղաքն ընդհանուր ժողովք ընելով, իբրեւ փորձ, երեք տարուան համար, բռնեց զՓրեդ. Կէխտէր՝ դրացի դաւառակոմսութեան անտառապետն. անոր քով զնելով՝ իբրեւ օգնական, իրեն որդին, զԱտուփոս Կէխտէր: — Դաշինք դրուեցաւ անտառապետին հետ, որ աս երեք տարուան միջոցին մէջ անտառները՝ մասերու բաժնելու, զանոնք կարգի բերելու, աճեցընելու, անոնց վրայօք ծրագիրներ ու կահագիր առնելու, անտառները կտրե-

լու տեղերն ըստ օրինի պահպանելու, կտրուած վառելու փայտերն առանց վարձքի ծախելու եւ ամէն զանցառութիւնները հեռացընելու պարտական է: — Ասոր փոխարէն պիտի ընդունէր անտառապետը՝ կայսեր տուած 150 ֆիորինէն զատ — քաղաքաբաշխութենէն, 12 ձողաչափ փայտ իսկ — անտառներուն ծրագիրն առնելու համար 100 ֆիորին. եւ ամէն մէկ արտավար երկիրը չափելուն համար՝ $4\frac{1}{2}$ քառանգան, որ ըսել է թէ 400 ֆիորինէն աւելի:

Երեք տարին անցնելէն ետեւ, եթէ որ իր որդին յաջողութեամբ անտառագիտութեան քննութենէ լաւ վկայագիր ընդունի՝ զինք կ'ընտրէ անտառապետ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրակալութեան անտառներուն վրայ:

Կը ներփակեմ քաղաքաբաշխութեան եւ անտառապետին մէջ եղած դաշնագրութեան հայերէն թարգմանութիւնը:

Մեծապատիւ արքունական կառավարութեան, յուլիս 16ին տուած հրամանագրին հետեւութեամբ, եւ հորին Ղեհափառութեան հաւանութեամբն, այսօր 1836, սեպտ. 16ին, առժամանակեայ կերպով՝ երեք տարուան համար, Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանն եւ վերին ֆէհէր գաւառակոմսութեան անտառապետին՝ Փրեդերիկոս Կէխտէրին եւ իր որդւոյն Ատուլփոս Կէխտէրին մէջ՝ Պաշպալովի երկրակալութեան վերաբերեալ անտառները կարգի բերելու նկատմամբ յաջորդ դաշնագրութիւնը դրուեցաւ:

1. Վերը յիշուած անտառապետը՝ մեր մեծափառ Տիրոջմէն 1833ին, շնորհուած 150 արծաթ ֆիորինի վարձքով՝ Պաշպալովի ամէն արքունական անտառներուն վրայ — անոնք ըստ օրինի իրեն յանձնուելէն ետեւ — իր վերին պատասխանատուութեանը տակ, իր ծառայութեանը ժամանակ, իւր անտառագիտութեամբն ըստ պատշաճի հսկելու, զանոնք կարգի բերելու, յստակել տալու, աճեցընելու եւ աճեցընել տալու — վառելու փայտերը՝ ձողաչափի վրայ բերելու եւ անյատ փայտերը առանց վարձքի ծախելու, անտառները կտրելու տեղերն՝ ըստ օրինի նշանելու, եւ անանկ կտրուած տեղերը նորէն աճեցընելու համար անոնց վրայ ամենամեծ խնամքով հսկելու եւ զանոնք պահելու եւ պահպանել տալու. ամէն զանցառութիւնները հեռացընելու եւ անոնց վրայօք պատասխանատուութիւն վրան առնելու պարտական է:

Եւ որովհետեւ աս ամէն բաներն առանձինն ընելը դժուար է. մանաւանդ որ երկու զատ զատ գաւառակոմսութեան մէջ եղած անտառները մեծ տարածութիւն ունին — անոր համար

2. Երկրատէր հասարակութիւնն, իրեն, իբրեւ անտառապետի օգնական (Waldbereiter) կ'առնու զԱտուլփոս Կէխտէր. որուն բնակութիւնը պիտի ըլլայ Սաս-Ուլֆալուի մէջ: Ասոր վարձքը՝ սովորական հսկողութեան վճարքէն զատ (Inspectoris Deputatum) պիտի ըլլայ 100 արծաթ ֆիորին: Աս վճարքը, չէ թէ քաղաքային արկղէն, հապա, տարուէ տարի առանձինն փայտի

կտորները՝ կտրելու եւ ծախելու ատեն՝ գնողին, ամէն մէկ ֆիորինէն վճարելի երեք քառանգանէն ժողոված գումարէն պիտի ընդունի:

3. Երեք տարին անցնելէն ետեւ, Ատուլիոս Աէխտէր — որ իր ցուցուցած վկայականներուն համեմատ անտառագիտութեան բարձրագոյն տեղեկութիւնները դեռ բոլորովին ստացած չէ — այն ատեն միայն կրնայ անտառապետ ըլլալ, երբ որ այս հիմակ յիշուած գիտութիւններուն մէջ ունեցած բաւական տեղեկութիւնն, անտառակուսելի վկայականներով — եւ ուրիշ կողմանէ ալ ինք զինք Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրատէր հասարակութեան վստահութեանն — արժանի կ'ընէ: Բայց ամենէն աւելի՝ երբ որ իր ամէն գործքերն այնպէս կը կատարէ, որ անտառապետ ըլլալու նկատմամբ, քաղաքաբաշխութիւնը՝ վերին իշխանութեան առջեւ՝ իրեն համար յանձնարարութիւն ընէ: — Մինչեւ այն ատեն, ինք, ինչպէս նաեւ անտառի պահպաններն ու ծառաները՝ Փրեդերիկոս Աէխտէրէն, իբրեւ անտառապետի եւ գլխաւոր հսկողի վերին իշխանութեանն ու կարգադրութեանցը տակ պիտի ըլլան:

4. Պարտական է վերը յիշուած անտառապետը՝ երկրատէրութեան անտառներն, ըստ տախտակաց չափելու եւ զանոնք կտորներու բաժնելու. — անոնց վրայօք՝ իր երեք տարուան ծառայութեան միջոցին մէջ տախտակներ (mappa) շինելու եւ կահագիր ընելու. — որ գործին համար (երբ որ կատարելապէս կը լմընան)

իբրեւ վարձք՝ իւր վճարքէն զատ, մէկ անգամ ընդ միշտ, պիտի ընդունի հասարակութենէն 100 արծաթ ֆիորին. եւ ամէն մէկ արտավար անտառին համար 4 $\frac{1}{2}$ քառանգան. — այն յայտարարութեամբ, որ եթէ ի դիպուածի, ամբողջ երկրակալութեան անտառները չափելով ու ծրագրելով՝ անոնք 9000 արտավարէն աւելի ըլլան, այն ատեն անտառները չափելու համար, չէ՛ թէ 4 $\frac{1}{2}$ ՝ հապա միայն 4 քառանգանով դո՛հ ըլլալու պարտական է: — Միտ դնելու է անոր ալ, որ անտառի տախտակները շինելու եւ արձանագրութիւնն առնելու համար, խոստացուած 100 արծաթ ֆիորինը՝ միայն այն ատեն պիտի ընդունի, երբ որ բարձրագոյն իշխանութեան առջեւ դրուի եւ ապացուցուի, որ ան տախտակներուն, անտառի չափումներուն եւ բաժանումներուն վրայօք եղած արձանագրութիւնը պատրաստել շինելու համար՝ աւելի ժամանակ պէտք եղաւ անցընելու:

5. Անտառապետն՝ իր երեք տարուան ծառայութեանը ժամանակ, կ'ընդունի երկրատէր հասարակութենէն, իր յատուկ գործածութեանը համար տարուէ տարի 12 ձողաչափ կրակի փայտ: Եւ վերջապէս

6. Ազատութիւն պիտ'որ ունենայ երկու կողմն ալ — եթէ մէկուն կամ մէկալին հաճոյ չըլլայ — երեք ամիս յառաջ, ներկայ դաշնագրութենէն հրաժարիլ. առանց որեւէ կողման — ասոր համար ամենափոքր — անմիաբանութիւնը պատճառելու:

Որ դաշինքը — մեծագոյն հաստատութեան համար — երկու կողմանէ ալ, երեք երեք օրինակի մէջ գրուելով եւ հրատարակուելով՝ ստորագրուեցաւ եւ ամրացուեցաւ:

Տուեալ Եղիսաբեթուպոլիս. — վերը գրուած տարին ու օրն եղած ընդհանուր ժողովքէն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան կողմանէ

Գլխաւոր Գործէան յ. յ.

գլխաւոր ատենաբան.

Ստեփանոս Սալմէլի յ. յ.

փոխանակ քարտուղարի.

Գ. Փր. Կէֆէր յ. յ.

Ֆէհէր գաւառակոմսութեան անտառի վերատեսուչ եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ անտառապետ.

Ե. Կէֆէր յ. յ.

անտառապետի օգնական:

*

Լուսագայի կոչուած առուակն — որ երկու լերանց ձորերէ՝ հիւսիսէն դէպ ի հարաւային արեւմուտք կ'անցնի կ'երթայ — երբեմն աւառները, մանաւանդ երբ որ յանկարծական տեղատարաւ մը կ'ելլէ, սաստիկ կը բարձրանայ: Աս ժամանակ առուակին ցած եզրներն՝ ահագին ջուրն իրենց մէջ պահել չկարենալով՝ շատցած ջուրը՝ թէ՛ դժբաղքն ու թէ՛ շրջակայ դաշտերն ողողելով՝ շատ վնասներ կ'ընէր:

Քաղաքն՝ աս վնասներուն առջեւն առնելու համար առուակին անկողինն աւելի լայնցընել ու խորունկցընել ուզեց: Ուստի Անտոն Ֆէհէր, գաւառակոմսութեան ճարտարապետին ձեռք զանիկայ աչքէ անցընել ու քննել տուաւ: Ճարտարապետն, ողողման պատճառն, ինչպէս բնական է, անմիջապէս գտաւ ու քաղաքարաշխուածեան առջեւը յատակագիծ մը դրաւ, յաջորդ ընդարձակ տեղեկութիւններով:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ սահմաններն եղած ու Լուսագայի կոչուած առուակին չափումներն. — եւ ասոր վնասներուն առջեւն առնելու համար յատակագիծ ու ծախքեր:»

«Աս առուակը երկու ձորէ կու դայ: Մեծկակ անձրեւներու ժամանակ, ջրերն իրարու հանդիպած ատեն, երկու առուակներն իրենց ահագին ջրերը՝ միացած երրորդ առուակի մը մէջ կը թափեն: Ասանկ ժամանակ՝ ջուրն, երեք բաժին կ'ըլլայ ջրանցքին բերնին քովերը: — Մէկ մասը կը մտնէ քաղաք. ուր որ փողոցներն ու գինետունները կը լեցընէ եւ տներուն պատերը կ'ապակսնէ: Մէկալ մասը՝ կը հոսէ դաշտերուն վրայ. ուր որ վարուցանը փճացընելով՝ շատ վնասներ կ'ընէ: — Մնացածը՝ ջրանցքէն անցնելով՝ կը մտնէ Գիւգիւլէօ գետը:

Քաղաքն՝ աս մեծ վնասներուն առջեւն առնել ուզելով՝ բանը մասնաժողովի մը յանձնեց՝ որ զջրանցքը քննէ: Ես՝ ջրանցքին դիրքն աչքէ անցընելով եւ չափումներ ընելով՝ հեղեղման պատճառները յաջորդներուն մէջ գտայ:

Նախ. Զրանցքին անկողնոյն շատ նուազ լայնութիւնը: — Որովհետեւ ասիկայ՝ 3 էն, մինչեւ 6 ոտք լայն ըլլալով՝ միջին լայնութիւնը՝ $4\frac{1}{2}$ ոտքէն աւելի չէ. — որն որ այնչափ ջրի զանգուածի համեմատ շատ քիչ ու նեղ է:

Երկրորդ. Առուակին նուազ ցածութիւնը: — Վասն զի ասոր խորութիւնն, ըստ մեծի մասին երկու ոտքէն հազիւ թէ քիչ մ'աւելի է. եւ 280 ձողաչափ երկայնութեան մէջ, միայն երկու սելմիկ ոստացանկէ կ'անցնի:

Երրորդ. Զրանցքին մէջ՝ ջրին անկման ընթացքին նուազութիւնը: — Վասն զի ուր որ, երկու ձորերուն մէջ՝ ջուրը, միջինը հաշուելով՝ ամէն երկու ձողաչափ երկայնութեան մէջ՝ մէկ ոտք անկումն ունի. — ջրանցքին մէջ՝ մէկ ձողաչափ երկայնութեան վրայ կ'իյնայ կէս մատ ($1\frac{1}{2}$ սանգիմէդր) անկումն: Ասոր հետեւութեամբ՝ ջրի զանգուածը՝ հոս ժողովելով կամ ուռելով եւ եզրներուն յաղթելով՝ կամ զանոնք կ'ապականէ, եւ կամ անոնց վրայէն կ'անցնի: Ասկէ կը պատճառի, այն յաճախ ողողումը:

Որպէս զի — օրինակի աղաբաւ — ջուրը՝ ջրանցքին մէջ կարենայ աղատապէս հոսիլ ու ողողումներ չպատճառել — թէպէտ ողողման առթիւ, վար վաղող ջրին, ամէն վայրկեանի մէջ ունեցած անկումը չափելու առիթ չունեցայ, այսու ամենայնիւ — ջրանցքին գիւղէն ու մինչեւ հիմակ եղած պարագաները նկատելով՝ կարեւոր կը համարիմ.

1. Որ՝ անկողնոյն յատակը լայնցուի: — Ուստի հիմակուան $4\frac{1}{2}$ ոտք միջին լայնութիւնն՝ ըլլայ ամէն տեղ՝ ինը ոտք:

2. Եզրներն — որոնք՝ հիմակ երկու ոտք բարձր են — բարձրացուին ամէն տեղ՝ հինգ ոտքի:

3. Որովհետեւ առուակն իրեն հետ շատ հող ու ցելս կը բերէ. — որպէս զի ասիկայ այնպէս դիւրաւ չկարենայ նստիլ՝ հարկ է որ անկումն մեծագոյն ըլլայ: Բայց ջրանցքին հիմակուան անկմանէն առնուլ պէտք չէ. հապա ըլլալի եզրին բարձրութիւնը՝ չէ թէ յատակը խորերով վաստկուի, այլ հիմակուան անկողնոյն յատակը պահելով անկէ դէպ ի վեր շինուի՝ բարձրացուի եղըը:

4. Որովհետեւ հոս տեղի գետինը՝ աղէկ յարում չունի, կամ քիչ կապ ունի, անոր համար մինչեւ որ ամրացուի, հարկ պիտի ըլլայ, երկու կողմանէ, ներսի դին, ընդգիւմութեան ոստացանկով հողն ամրացընել. եւ հոն ուռիի ճիւղեր տնկել: —

Գալով թումբերուն կամ եզրներուն հարկաւոր եղած հողին, դասիկայ՝ որչափ որ կարելի է, ջրանցքին անկողնէն առնելու է: (Զօրն՝ այն պակասած հողը՝ տեղը պիտի բերէ իր հոսանքովը:) Ասկից ետքը՝ ջրանցքին շրջականերն եղած երկիրներէն ու դաշտերէն ժողովել բերելու է գետինը: — Բայց որովհետեւ ասոր շատ հող պէտք է, անոր համար՝ ափսոս է,

միայն դաշտերէն ժողովել բերել: Աղէկ կ'ըլլար թէ որ հարկաւոր հողը՝ ջրանցքին կից եղող լեռան պորտէն՝ սայլերով բերուէր:

Երբ որ ջրին զանգուածը տեղ մը կը սեղմուի. ու երբ որ ողողումն անկարելի կ'ըլլայ, ան ատեն, աւաղն ու ցեխն այնպէս դիւրաւ չի կրնար նստիլ, հապա վաղող ջուրը՝ զանոնք իրեն հետ կը տանի: — Բայց դիցուք թէ ջուրն, իր այս իրաւունքէն բոլորովին չհրաժարի ալ, շատ լաւ, մանաւանդ թէ հարկաւոր կը համարիմ, որ ջրանցքը մէյ մը մաքրուի, որպէս զի, դուրս նետուած շաղխիսն ձեռնք ալ, թուովն ամրանայ ու բարձրացուի: — —

Ասկից ետքը կը սկսին հաշուուիլ ըլլալի ծախքերը: — Եւ որովհետեւ հաշուելու կերպը, մեր՝ հիմակուան գիտցածին պէս չէ. վասն զի չէ՛ թէ գիներն ու նիւթերը, հապա օրերը կ'առնուին իւրեւ միութիւն, անոր համար կարելոր կը տեսնեմ, այս — գոնէ ինձի համար տարօրինակ երեւցած — հաշուին կերպն, ընթերցողաց առջեւը դնել:

«Հարկաւոր է 474° 2', 8" խորանարդ ձողաչափ հող թմբաշինութեան համար (որ պիտի առնուի հին թուովին մնացորդներէն եւ մայր առուակին մէջէն): Ամէն մէկ ձողաչափ պատնիշաւիոսին շինութեանը պէտք է չորս օր — ընդ ամէնը՝ 1897 օր: — Երկիրը ծեծելու եւ հարթելու համար, պէտք է երկու օր, ընդ ամէնը՝ 948 օրուան աշխատութիւն.

Ըստ այսմ՝ 2845 օր. 14 քա- Ֆիոր. քա.
ռանդանով՝ կ'ընէ 663.50

95 խորանարդ ձողաչափ երկիր դուրս հանելու համար հարկաւոր է 4 օր — կ'ընէ 380 օր — օրը՝ 14 քրայցէրով հաշուելով կ'ընէ 88.40

997° 5' 1" խորանարդ երկիր բերելու համար — եթէ հող բերելուն ամէնէն հեռաւոր ու ամէնէն մերձաւոր տեղը հաշուենք — կառք մը վեց անգամ կրնայ երթալ դալ: Մէկ անգամով՝ վեց խորանարդ ոտք երկիր կրնայ սայլին վրայ դրուիլ: Մէկ խորանարդ ձողաչափ երկիրը բերելու համար պէտք է վեց կառք: Ուստի՝ ընդ ամէնը 5988 կառք — մէկ կառքը՝ 40 քրայցէրով հաշուելով կ'ընէ 399.12

Մէկ խորանարդ ձողաչափ երկիրը պեղելու եւ զանիկայ կառքին վրայ դնելու համար, պէտք է 4 օր — ընդ ամէնը 3988 օր — օրը՝ 14 քրայցէրով, կ'ընէ 930.32

Աս հողն իր տեղը զետեղելու եւ հոն տեղ ծեծելու եւ հարթելու համար, պէտք է երկու օր. — ընդ ամէնը՝ 1994 օր. 14 քրայցէրով հաշուելով՝ կ'ընէ 465.16
փոխադրի 2547.30

Ֆիոր. քա.

փոխադրութիւն . . . 2547.30

Զրանցքին ներսի դին, երկու կողմը 500 ական ձողաչափ երկայնութեամբ ցանցապատ պէտք է. — զասիկայ կրկին անգամ առնելով — 1000 ձողաչափ երկայն ցանցապատ շինելու համար՝ հարկաւոր է, ամէն ձողաչափին երեք ցից. — ուստի 3000 ցից. — եթէ մարդ մը, օրուան մէջ 500 կտոր ցից կարենայ շինել, հարկաւոր է 60 օրուան աշխատութիւն:

Մարդ մը օրուան մէջ՝ 50 կտոր ցից կրնայ երկրի մէջ ծեծել — ասիկայ կ'ընէ 60 օրուան աշխատութիւն: — Զասիկայ ամրացնելու համար պէտք է 30 օրուան աշխատութիւն: — Ընդ ամէնը՝ 150 օրուան աշխատութիւն. — մէկ օրը՝ 14 քրայցէրով հաշուելով՝ կ'ընէ

35.—

3000 ցիցի փոխադրութիւնը՝ երկրակալութեան անտառէն — սայլի մը վրայ 100 կտոր դնելով եւ օրուան մէջ երկու անգամ դառնալով — 15 կառք: — 1000 ձողաչափ երկայն ցանցապատին ամրութեանը համար՝ հարկաւոր է ամէն տասը ձողաչափին՝ մէկ կառք ճիւղ

փոխադրի . . . 2582.30

Ֆիոր. քա.

փոխադրութիւն . . . 2582.30

— կառքը՝ կրկին անգամ դառնալով, կ'ընէ 50 կառք: — Մէկ կառքը՝ 40 քրայցէրով հաշուելով՝ կ'ընէ 40.—

Հսկողութեան վարձք, ամէն մէկ խորանորդ հողին համար 2 քրայցէր. — կամ 1567 ձողաչափին համար 52.14

ամբողջ ծախքը կ'ընէ ընդ ամէնը 2674.44¹

Եղիսաբեթուպոլիս, 1848 մարտ. 28:

ԱՆԿՈՆ ՑԻԷԷԷ Ե. 3.

Գիւղիւլէօ գաւառակոմսութեան ծարտարապետը: 7

Թէպէտ 1848 ին խռովայոյղ ժամանակներն անցնելէն ետեւ. ջրանցքը՝ քիչ մը փոփոխութեամբ, գրեթէ վերոգրեալ կերպով շինուեցաւ. բայց եւ այնպէս իր վախճանին չծառայեց երկայն ատեն: Որովհետեւ հետ զհետէ առուակը նորէն հողով ու աւազով լեցուեցաւ. ու ողողմունքները՝ յառաջուան պէս յաճախեցին: — Վերջապէս երբ որ քաղաքաբաշխութիւնը տեսաւ թէ, շատ աւելի մեծ են յառաջ եկած վնասներն՝ ըլլալի ծախքերէն, որոշեց որ ջրանցքը հիմնովին կերպով մը նորէն շինել տայ: Ուստի 1895 ին, փոքրիկ ջրանցքը

¹ Գումարին, այս կերպ ելլելուն պատճառն ան է, որ այս միջոցիս, ֆիորինը չէ թէ 100 քառանգան էր, հասաւ 60:

բոլորովին վերանորոգուեցաւ, չէ թէ միայն անով, որ թմբապատնէշը՝ կամ իր եղբները շատ բարձրացան, հապա նաեւ անով՝ որ իր ճամբան քանի մը քայլ անդին դրուելով՝ ջրին ընթացքին դիւրքը փոխուեցաւ: — Կոր առուակին յատակը դրեթէ երեք մէդր լայնութիւն ստացաւ. ու վերին մասն հինգ մէդրէն աւելի լայնցաւ: Վրան կամուրջներ շինուեցան: Վերերը՝ ջրերուն սաստիկ արագութիւնը զսպելու համար, շատ մը ջրապատնէշներ կանգնուեցան. որով՝ եթէ առուակն աղէկ հոգացուելու ըլլայ, ու երբեմն մաքրուի, 25—30 տարուան համար, ողողմունքներուն առջեւն առնուեցաւ:

*

Կ'ուզեմ աւելցնել ընթերցողաց համար քանի մը հին ատենէ մնացած հայերէն ընկալագիր, փոխանակագիր, դաշինք ու կտակագիր: — Ասոնք՝ մէկ դիէն կը տեղեկացընեն զմեզ այն ատենի ազգայնոց յարաբերութիւններուն ու վիճակին վրայ ու մէկալ կողմանէ առջեւնիս կը դնեն իրենց սովորութիւնն ու լեզուին՝ ժամանակէ ժամանակ ստացած կերպարանափոխութիւնը:

Տասնութերորդ դարուն առաջին կիսուն մէջ (1747) որչափ կրնանք կռահել, տէրուութեան մէջ ստակներու կերպարանափոխութիւն (devaluatio) մըն է, ելած էր. որով ստըկին յարգը շատ նուաղեցաւ: Պաշտպանութիւնը՝ որպէս զի չըլլայ թէ Կերլացոց պէս փնաս կրեն, իրենց երկու գործակատարներուն լիակատար իշխա-

նութիւն կու տան, որ՝ բանը վերին կառավարութեան հետ յարմարցընեն. աշատութիւն տալով իրենց՝ որ ուր որ հարկաւոր կը տեսնեն ծախք ընելու, ընեն. եւ ուր որ պարգեւ պէտք է տալ, տան:

Ահա բուն բնագիրը:

«Բլէնիբուգէնձիայն Պ. Քաղքինը, որ տվիլէ Աղաչայ Ղազըին օհանեանց եւ Աղաչայ Անկսէնտին Վարդանի Խսիգուցեանց, թէ քալին ճերմակ ըստըկնուն սէպն ու զբանը ալէծագ անին:»¹

Պատճառ գրըույս այս է. Խնչպէս քաղվեցանք ի միասին երկու Պատուելի դընաճըն եւ խորհուրդ արինք վասըն նոր ըստըկնուն գաւուզային² սէպըն. վասն օր կու էրեմար Պատուելի Քաղքին թէ պիտօր քաշինք, ինչօր Կերլացիքըն քաշիլին դաս մը: Որ բանը տեսնելով Պատուելի քաղքըն, օր թէյօր հանդըպէր մէկ այնպիսի զըրկումըն նայ մէկ մեծ զէն մը պի հանդըպէր դաս մը քաղքացոց: Որ բանին սէպըն մեղքընալով զայսպիսի անձինքըն — թէյ օր հանդըպէր մեր քաղքին մէջ, Պատուելի երկու դընաճըն — նայ, խընդրեցիքըն ըզպատուելի Աղաչայ Ղազար Օհանեանց եւ ըզՊատուելի Աղաչայ ակսէնտ Վարդանի Խսըգուցին, օր երթան եւ քալին եւ աշխատին ատ

¹ Ալէծագ անել, — յարմարցընել, շտկել, ընել, լմնցընել, բանի մը կապել՝ կը նշանակէ, Դրանսիոյ լուսնիոյ հայոց լեզուաւը:

² Խնդիր, վիճակ, պատճառ. լատ. է:

բանը ալէծադ անին, հետ բարձրագուն գամարային: Նաեւ խարճելու եւ պաշխրջ տալու կու տանք ֆագուլդաշ¹ այս երկու Պ. Աղաչին, օր խարճին եւ պաշխրջին ուրուխ օր հասգընան եւ պէտքէյ նայ, տան: Գէրմին² չինք դնիլ. բայց ընտոր Աստուած խրրատէյ նայ, անպէս անին: Նաեւ մինք, ընդրէկ քաղաքըն ունենանք գօնդէնդօվադ³ անելու ըզալ վեր գրրած Աղաչաներըն, մինչեւ մէկ ըսդակըն: Որ բանին եւ հասգատութեանն բանիս, կու հասգատինք աւնովամբ պիրովի եւ նօդարիուշի, սարըսդի եւ սարըսդի նօդարիուշի. որ բանը մընայ:

Էլիզապէդ քաղաքըն 747 մարտի 6ին:»

*

Աստուածատուր աղա Սիմոնեան, կնուծեան խնդրեց՝ իր որդւոյն համար, Աւքսենտիոս Մուրատեան աղային դուստրն՝ զճիշխաթուն: — Մուրատեան, սիրով յանձն առաւ այս բանս: Ու որովհետեւ Աստուած՝ իրեն չէ թէ միայն լաւ սիրտ մը տուած էր, հապա նաեւ երկրաւոր ստացուածք — կնոջը հաւանութեամբն — իրենց դստեր վրայ, ծնողական ու Աստուծոյ օրհնութիւնը տալէն ետեւ՝ ունեցած ոսկեղէն, արծաթեղէն, մարգարիտ եւ սպիտակեղէնէն, տուին իրեն, իբր օժիտ յաջորդները: Զորս ոսկի մատանի, մէկ ոսկիէ շղթայ, երկու զոյգ դինգ,

¹ Իշխանութիւն, կարողութիւն:

² Ժամանակ, ատեն, ժամանակամիջոց:

³ Գոհ. հանդիստ:

վեց կարգ մարգարիտ, մէկ մարգարտէ մանեակ մը, երկու գօտի, չորս թանկագին շրջադգեստ, երկու կրկնոց, երկու կրծկալ, երկու գլխագիր, 22 փեսայութեան շապիկ, երկու սաւան, չորս բարձերես, հինգ կտոր վննետիկի թաշկինակ, սկահակ մը, անկողին մը, երկու բարձ, արկղ մը. — ասկից զատ իբրեւ երես ջուր 60 ոսկի եւ վերմակ մը:

Ահա՝ տեղւոյն ժողովրդապետէն ստորադրուած դաշնադրութեան հայերէն բնագիրը:

«Օրհնեալ եղիցի Յիսուս Քրիստոս. Ամէն: Յամի Տեառն 1761 յունվարի. 28 օրն:

Կամաւն Աստուծոյ եւ Կամեցողին Ամենաբարեաց Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի: Որ եղեւ այս շնորհաւոր հարսանիքս ի յերկիրն Դրանգիլվանիոյ. ի Հայոց Քաղաքն Էլիզապէթ, ի Դուռն սուրբ Երրորդութեան. Ի ժամանակն Հայրապետութեան Սրբաղանի Փափին Կղէմէսի Երեքտասան Երորդի: Եւ թագաւորութեան Բարեպաշտուհի եւ Առաքելական Մարիայ Թէրէզիայի: Եւ Եպիսկոպոսութեան Գաւարիս Գերապայծառ Տեառն Տեառն Յովսեփայ թէ Պօդեան: Եւ Կուպէրնադօրութեան Կրօֆ Գէմէյն լասլոյին: Եւ Քահանայութեան Տեառն Տեառն Մինասայ Խնկանոսեանց Աստուածաբանութեան Վարդապետի եւ Առաքելական Միսիօնարի, Գանձնիդուսի Գերազանցեալ Գարիգուլումին եւ Առաքելական Բրօդօնօդարի եւ Արքիտիագօնուսի Հայոց ազգին. նա եւ Բլէպանուշի Սոյն Քաղաքիս: Եւ Եկեղեց-

պանութեան Աղա Տօնիկի Տիագօնեան. եւ Գիւ-
պիրօլութեան Գուսմանիայի. եւ Պիրօլութեան
Քաղաքիս Աղա Թումանի Զատիկեան: Որ եկն
Աղաչայ Աստուծոյն Սիմօնի եւ իւր սիրելի ըն-
կերն պիքան Մարգրիտն, առաջի օրինաց եւ
քահանայից եւ խնդրեցին զԱղաչայ Անկսէնան
Մուրատեան, եւ զիւր սիրելի ընկերն զպիքան
Մանուշակն վասն իւրեանց սիրելի դստերն ճիշ-
տաթուհին համար, զի տայցեն իւրեանց սիրելի
որդւոյն Գաւիթին ի հալալ ամուսնութիւն. զոր
տէր Աստուած շնորհաւոր արասցէ. Ամէն:

Գարձեալ ես Անկսէնտս եւ իմ ընկերս
Մանուշակն կուտանք մեր սիրելի դստերն Նախ
եւ առաջ Աստուծոյ օրհնութիւնն եւ ապա
ծնողական օրհնէնքն. եւ ապա ոսգեղէն,
Արծթեղէն եւ Մարգարտեղէն որ է այս չափ:
4. օսգու նշանի մատնի. 60, այսինքն վաթսուն
օսգի պան, մէկ լանձուկ¹ մը իւր տուգադօվն.
30 օսգու. 2 ճուֆդ օղ² մէկ ճուֆդն 6 օսգու.
եւ միւս ճուֆդ օղն 3 օսգու. վեց շրակ³ մար-
գրիտ, 30 օսգու. մէկ կերտան մը մարգրտէ,
2 գօտի, մէկն արծթէ օսգըջրած, եւ միւս գօ-
տին գարմաժին⁴ ապրշմէ կայդնէ ըսգօֆիումով⁵

1 Կէսը հունգ. կէսը հայերէն. կը նշանակէ. պզտիկ
շղթայ:

2 Այսինքն, գինդ:

3 Կարգ. շար. շարք:

4 Գերմ. բառ է, կը նշանակէ բոսորագոյն կարմիր:

5 Scopium լատ. բառ է. խաղողի կոթունն: Իմաստն
է, խաղողի կոթունի ձեւ ունեցող՝ բոսորագոյն մետաքսի
ժապաւենով կարուած. մետաքսագործած:

կապած 6 օսգու: Չորս սուքնայ: ¹ Առաջին սուք-
նան կանանչ ըշդօֆէ ² իւր բօժուկի գերդօֆն
կիլապտոնէ կայդնով զարգ արած, 16 ճուֆդ
արծթէ գօբչայ վրան, եւ ճէ բմակ ուէձէէ շուրձն ³
հետն. էրկուսում սուքնան շօմմուսին ⁴ գրօ-
գեդէ ⁵ իւր հօմմուսին լայալովն ⁶, 5 ճուֆդ
արծթէ գօբչայ վրան եւ լինձիէ ⁷ շուրձն հետն.
իրեքում սուքնան, ժանկարի ⁸ ֆէլ ⁹ գրօգէդէ,
իւր ժանկարի գերդօֆն. ¹⁰ եւ ըշվապձգիէ ¹¹
շուրձն հետն. չորսում սուքնան, գալամայդայէ, ¹²
իւր լայալովն եւ կըտուրգէ ¹³ շուրձն հետն.
2 մինդէյ. ¹⁴ առաջին մինդէյն կարճ կանանչ մօրէ
դէղին կիլապտոնէ կայդնով զարգարած. 8 ճուֆդ
արծթէ օսգըջրած կօճակ վրան պըլնիդ. եւ
սուսարով բրիմուիդ. ¹⁵ էրկուսում մինդէյն, կօ-

1 Հունգ. բառ է. կը նշանակէ շրջագետ:

2 Գերմ. է. կը նշանակէ ծանր կերպաս, դիպակ:

3 Գերմ. Schurz բառն է. կը նշանակէ գոգնոց:

4 Մօխրագոյն. հունգ է:

5 Brokat բառն է. կը նշանակէ, ճամկաւոր դիպակ:

6 Leibel դերմ. բառն է. կը նշանակէ, կրկնոց,
պախճաւանդ:

7 Տեսակ մը ազնիւ նիւթ. կտաւեղէն պիտ'որ ըլլայ:

8 Մօխրագոյն. գորշ:

9 Կէս, հունգ. բառ է. կէս — այսինքն շինձու դիպակ:

10 Արձակալ. կարծեմ՝ վալաբերէն tyeptar բառն է:

11 Ասանկ գրուած է, Ձեւին նայելով՝ գերմաներէն
բառ մը պիտ'որ ըլլայ. զոր չեմ հասկընար:

12 Վալաբերէն բառ մը պիտ'որ ըլլայ. կը նշանակէ,
ազնիւ նիւթ:

13 Կտուր. այսինքն կտոր. կտուածք:

14 Հունգարական վերնագգետի պէս հագուած մըն
է, զոր ուսերու վրայ կախուած կը կրեն. = mente.

15 Տեսակ մը ասղնագործութիւն պիտ'որ ըլլայ:

լումսին¹ բարակ չուխէ, կիւսպտօնէ կայդնօվ զարդարած, 8 ճուֆդ արծթէ օսգը չրած կօճակ վրան. փօրով պընիդ եւ կուշայօվ բրիմուիդ. 2 կրճգալ². մէկն ըշդօֆէ կիւսպտօնէ կայդնօվ զարդարած, պընիդ եւ կուշայօվ բրիմուիդ. 2 ում կրճգալն ֆէլ ժանկարի դրօգէդէ, կիւսպտօնէ կայդնօվ զարդարած պընիդ եւ սուսարօվ բրիմուիդ. 2 չէփէչ,³ մէկն կանանչ ըշդօֆէ լան օսգու չիբգայօվ⁴ զարդարած եւ էրկուսում չէփէչն դարմաթին ատամսգէ⁵ այլվի լան օսգու չիբգայօվ զարդարած: 22 շապիք փեսուլթէնօվը: 2 օպրուղ.⁶ մէկն գոյն զգոյն ապրշմօվ նաշխած, եւ չիբգայօվ զարդարած, եւ էրկուսում օպրուղը ճէրմակ չիբգայօվ զարդարած. 2 սափան, մէկն լինձիէ,⁷ լան ճէրմակ չիբգայօվ զարդարած եւ մէկն հայի կտաւէ. 4 բարձերեպ, 2 սն ճէրմակ լինձիէ չիբգայօվ զարդարած, եւ 2 սն լիբճգայէ ձիվիլիսէ: 5 Վէնէտիքու լալիս, մէկն նշանի, 2 ումն փեսուլթեան. 3 վըղի: 3 կանգուն ուէձէէ սեւ շար⁸ գլխու, մէկ թէփսի մը. մէկ տօշակ⁹ մը իւր լիբճգայի ձիվիլիսէ երեսքօվն: 2 բարձ, մէկ սնտուկ մը.

1 չուսիդ. բառ է, աղանազոյն կը նշանակէ:

2 Այսինքն. կրճակալ, լանջապանակ:

3 Կանանչ գլխանոց, Դրանսիլուանիոյ հայոց լեզուովն է:

4 Ժանեկ. հունդ. բառ է:

5 Այսինքն՝ դամասկ, դամասկիան կերպաս:

6 Փռոց. հունդ. բառ է:

7 Ազնիւ կտաւի տեսակ մըն է:

8 Անշուշտ քօղ պիտ'որ ըլլայ:

9 Անկողին:

եւ այլն աւելի Աստուծոյ ողորմութիւնը անհատ ըլլայ վրանուն. Ամէն:

Դարձեալ ես Ասվատուրս հետ իմ ընկերոջս մարգարտին կու խոստանանք մեր սիրելի հարսին ճշխաթունին էրէսջուր վադսուն օսգի եւ մէկ եօղրան մը. այլ աւելի Աստուծոյ ողորմութիւնը առատ ըլլայ. Ամէն.

Տ. Կ. Տէր Դիւան Դանիէլէան յ. յ.
բլէպանուս էլիզապէդ քաղաքի:

*

Քաղաքային վարչութիւնն, ուղեւոր՝ Պուտէի կոչուած առուակն՝ Աստուածատուր Մեւքոնեան եւ Փրանկիսկոս Կոլորիկ քաղաքացիներուն պարտեղէն անցընել, — որպէս զի աս բանս ապագայ սերնդեան համար խօսակցութեան առիթ չըլլայ, յաջորդ դաշինքը դրուեցաւ քաղքին եւ Փրանկ. Կոլորիկի մէջ. ա) Քաղաքը կու տայ, Փրանկիսկոս Կոլորիկին փեսային, Մանուկ Մեւքոնեանին, 18 ձողաչափ երկայն ու 6 ձողաչափ լայն երկիր մը: — Ասոր փոխարէն. բ) կը պարտաւորէ ինք զինք Փրանկ. Կոլորիկ, որ իր երկրին ծայրը՝ երկու ձող լայնութեամբ երկիր մը կու տայ քաղաքաւաշխութեան, որ անոր մէջ քաղաքը, ջուրն անցնելու համար, ճամբայ մը կտրէ: գ) Եւ որովհետեւ ջրաթումբը Կոլորիկին երկրին մէջ պիտի ըլլայ, ուստի կը խոստանայ Կոլորիկ, թէ իրեն ու թէ իր ժառանգացն անուամբն, որ այն առուակը — մէյ մը ըստ օրինի իրեն յանձնուելէն ետեւ —

միշտ մաքուր կը պահէ: Բայց քաղաքն, իշխանութիւն ունենայ, այն երկու ձողաչափ երկրին վրայ շինել տուած ջրաթումը՝ ձեռք առնելու. եւ անոր քով իրեն յատուկ շրջապատ շինելու. զոր — եթէ շինէ լմնցնէ — պարտական է նաեւ հոգալու:

Ահա հայերէն դաշնագրութեան բնագիրը:

«Ես, ալ վար գրովածըս կու տամ զայս գիրը, futuro pro testimonio,¹ ինչպէս օր in Anno hocce Currente² 1788 die 10^a 7^{bris}, ներկայանալով Պատուելի մակիսգրադին եւ Communitas-ին դիմաց sub Nr. Impr. 1° վասն զի օր կամենալով Պատուելի, քաղաքը զպուտէյին բըրբը³ շօկօրիս⁴ մանուկին Ասվատուրի Մէլգօյեան իուրթին⁵, նաեւ զիմ ֆուլտէրէյին⁶ մէջէն ապլելու.⁷ անոր գօրայ օր ոչ մէկին praepositio⁸ մը չի հանգրպի, իմ րատ եւ չի ճօրովցուցած⁹ կամովն ալ վար գրոված կէրպիւր կու հաշտըվիմ, եւ կու կապվիմ, ինչպէս.

1 Ապագայի համար, իբրեւ վկայագիր:

2 Որ աս տարի:

3 Դրանսիլուանիայի Հայոց լեզուաւ., առու., առուակ կը նշանակէ:

4 Schwager գերմ. բառն է. քեռայր, եղնայ կը նշանակէ:

5 Կարծեմ տաճկ. է. երկիր, գետին կը նշանակէ:

6 Դրանսիլուանիայի Հայոց լեզուաւն է, հօղ. երկիր, կալուած կը նշանակէ:

7 Աղբըլու թողուլ, վազընել, անցնել:

8 Նախապատուութիւն:

9 Սիրով եւ չըռնադատուած կամօք:

1° Որովհետեւ զէորս տախտակ տեղը շօկօր մանուկինը Պատուելի քաղաքը erga re-compensationem¹ ալդօլ արիւէ. idest in Latitudine² 6 խուլաճ, in Longitudine³ 18, նայ, զան կամովն Պատուելի հասարակինը pro perpetuo⁴ ալդօլ կու առնում. բայց ամպէս

2do Որ զան ալդօլ արած⁵ տեղին դիմաց ես ալ պարտական ըլամ իմ իուրթիս ֆուլտէրէյին տալու էրկու տախտակ տեղ, որոյ մէջ շանց⁶ կարենայ Պատուելի քաղաքը կըտրելու:

3° Որովհետեւ զայս շանձը հատուկ իմ պաղչիս մէջ այսուհետեւ պիլայ, նայ կու պարտաւորվիմ թէ ես, թէ իմ posteritasը,⁷ օր զան շանձը մէմը հօգաձած, ալդօլ առնելով, in Statu quo⁸ բըրնիմ եւ հատուկ եւ կամ իմ posteritasը հոգալու պարտական ըլայ. նա facultas ունենայ Պատուելի քաղաքը զերկու տախտակ տեղը, որոյ մէջ շանձը ըլայ, de facto⁹ ալդօլ արնէլու եւ զհատուկ չաթանը¹⁰ non obstantibus illis inhabitationibus et Contradictionibus

1 Ի հատուցումն, իբրեւ հատուցում:

2 Լայն, լայնութեամբ:

3 Երկայն, երկայնութեամբ:

4 Ցմիշտ, մշտնջենապէս:

5 Ընդունիլ, առնուլ, հուգ. է:

6 Գերմ. բառ է. փոս, զակիշ, փոսապատնէշ կը նշանակէ:

7 Յաջորդ, ժառանգ:

8 Դտնուած, եղած վիճակի մէջ:

9 Իրօք, իրապէս:

10 Յանկ, որմարգելք, միջնորմ:

nibus կաննեցնելու,¹ զորն կաննեցնելով, անօր
էտէվանց զշանձը հօգալու հատուկ Պատուելի
քաղաքը պարտականութիւն պի ունենայ: —
Վասն հաւատարմութեան ըսգօրայ կու գրվիմ
անընօվըս եւ մօրհօվըս ամպըրցընելով. Sub
Confl. Magistrat. et Communitatis: die, Mense
et A^{no} ut Supra notatis.²

Տ. Կ. Պրահլէնգոս Կօլբրէի Նէկօլէ:

*

Երկու Եղիսաբեթուպօլսոյ ազգային, Զա.
քարիա եւ Ղուկաս Գապտէպօվեան, առու-
տուրնին յառաջ տանելու համար, ստըկի պէտք
ունենալով՝ քաղաքային վարչութեան դիմեցին
եւ անկէ 3450 Ֆիորին փոխ առին — կապե-
լով աս փոխ առած ստըկին դիմացը՝ քաղքին
մէջ ու քաղքէն դուրս ունեցած անշարժ ստա-
ցուածքնին՝ իբրեւ գրաւական:

Ահա դաշնագրութեան բնագիրը:

«Մինք ալ վար գըրվածներս կուտանք:
Ինչպէս օր ալ վէրի հրամանուն գօրայ կու
դընիմ, մէկ գամպիեալ Պ. Գօմիսիուն դիմաց,
վասն արուտուրս արաջ էրթալու համար pro
hypoteca,³ զաս ալ վար անվանած Փուստուշները:⁴

¹ Իր յատուկ միջնապատը՝ բնակչաց ամէն հակառա-
կութեանց ու ընդդիմութեանց դէմ ալ, կանգնել տալու
պարտական ըլլայ:

² Քաղաքարաշխութեան ու հասարակութեան ժո-
ղովքէն, վերը նշակուած օրն, ամիսն ու տարին:

³ Իբրեւ անշարժ գրաւ, ապահովացուցումն:

⁴ Երկր, գետին, անշարժ ստացուածք:

1 ^{mo}	ըղտըներըս Rf.	2000
2 ^{do}	գօգօրովանի դօնօրօգը ¹	500
3 ^{io}	միեծ լուսգայի տեղս խոտի	300
4 ^{to}	Հէվէշի իրեք տեղ խոտի	500
5 ^{to}	միեծ հուլան, անքովը գուգուրուծի ²	100
6 ^{to}	վալաի մէջ գուգուրուծի մէկ տեղ մը	50
Սումայ		3450

Այս սումային դիմաց կի դնինք զաս վիեր
նշանակած Փուստուշները հիրօդէգայ.

1815 ին, 4to 8^{bris} էլիզաբէդա.

Օւստաբիալ է-լու-ալ Ղապտէպօվէ:

*

Սիմոն Պետրոս Լէնկէլեան՝ Ա. Պետրոս
Ուսէփեանէն փոխանակագրով 500 ունեական
Ֆիորին փոխ առաւ. ինք զինք պարտաւորելով՝
որ, երեք ժամանակամիջոցի մէջ յիշեալ փոխ
առած գրամը կը վճարէ: — Իշխանութիւն կու
տայ ասոր մէջ պարտատիրոջ, որ եթէ ի դի-
պուածի չկարենար կամ չուզէր վճարելու իր
պարտքը՝ պարտատէրը կարենայ զինք փոխա-
նակագրի դատաստանին առջեւը տանելու, եւ
ամէն՝ իրական, արտաքին եւ բողոքման ճամբա-
ները թողլով՝ պարտականին, ամէն շարժական
եւ անշարժ ստացուածքներուն վրայ կարենայ
ձեռք դնել. եւ զանոնք աճուրդի հանելով, ու-
նեցած պահանջմունքն առնուլ:

¹ Այսպէս կը կոչուի Գոգօրովանի դաշար:

² Մարաջօրեն, եգիպտացօրեն:

Այն ատենի փոխանակագրին վրայ գաղափար ունենալու համար կը ներփակեմ հայերէն բնագիրը:

„Elisabethp, die 25 Marty, A. 1819 Corrent per Cassa¹ Rf. 500. այսինքն հինգ հարուր զլոթ:

Anno 1820, die 1^a Januar 250 Rf. item 13 July 1820, 125 Rf. deniq. 1^a Januar 1821, 125 Rf. ալ վար գրութեամբ այս վէքսըլովը² Ա. Պետրոսին Ուսէփեան կամ իրեն Հրամանոցը օրտրին³ գօրայ. ի հօս կամ ուրեւիցէ վիճարէլու Rf. 500. այսինքն Հինգ հարուր զլոթ. զոր պաները յիշեալ Ա. Creditor ին⁴ պարտիմ. եւ վերո՛ գրած գերմիննուն արանց միոյ պատճառի զվերո յիշեալ սուսման վիճարէլու կու պարտաւորվիմ. in Casu⁵ թէ օր չի վիճարէի, կամ վիճարելու չի կարնայի, կամ չի կամենայի, վերո գրեալ գերմիննուն, նա էս զիս Subjiciat⁶ կանիմ հի ինչ Vexel Gerichti⁷ տակ, օր ուրուխ ալ ութվենայ Ա. Creditor ին, նայ կարենայ զիս անտեղացի Vexel Gerichti ն գիմաց քաշելու, exclusis omnibus Juridicis remediis, ac Feriis

1 Առեւտրական բացատրութիւն մըն է. կը նշանակէ, ընթացիկ ստրկով, անմիջապէս:

2 Փոխանակագիր. գերմ. է:

3 Ordre = Կարգադրութիւն, հրաման:

4 Պարտատէր:

5 Ի գիտութիւն:

6 Տակը գնել. յանձն առնուլ:

7 Փոխանակագրի ատենակալութիւն, դատաստան. գերմ. է:

Rekursusq. beneficii et Juristotior. temporibus.¹ գովեալ Ա. Creditor ք ամենայն զիմ ունեցած հի ուրուխի Mobilibus et immobilibus Bonis,² իւր պատճառած խարճերովն, զվերո սուսման cum suis accessoriis exequat անէլու.³ չէ mediante aestimatione obtrudat,⁴ թէ mobile կամ immobile objectum ներով,⁵ այլ vigore praetensium⁶ ունենալով անոնց մէջ զOptioն,⁷ զորոնք Licitatione mediante⁸ ծախվելով նաղտ պանով excontentat⁹ ըլայ: Որոյ վասն ալ մեծ հաւատարմութեան յատուկ ձեռացըս subscrip-tia յովը Corroborat¹⁰ կանիմ.

Sign. Elisabethopoli. Anno Mensq. dieq. ut supra.

Rf. 500. այսինք հինգ հարուր զլոթ.

Simon Peter Lengyel m. p.^u

*

Ներքին ու հաստատուն հաւատքի եւ յանձնարական հոգւոյ ձգտարիտ օրինակ է, ծա-

1 Դուրս առնելով՝ ամէն իրաւական ոստումներն, բողբեման շնորհումներն ու հանգստեան օրերը:

2 Շարժական եւ անշարժ ստացուածքներէն:

3 Անոր եկամուտներովը պահանջելու, առնելու:

4 Չէ թէ արժեքման ճամբովն եղած միջնորդութեամբ:

5 Շարժական կամ անշարժ առարկաներով:

6 Պահանջման զօրութեամբ:

7 Ազատութիւն, ազատ ձեռք, բաղձանք, առաջնութիւն:

8 Աճրդիկ ձեռք, աճուրդով:

9 Իրական, պատրաստ դրամով ինք զինք դո՛հ ընէ:

10 Ամրացնել, հաստատել:

ղիկ հասակի մէջ վախճանած ու նոր ամուսին մը թողուցած Նիկողայոս Սէնգովիչեանին կտակը:

Երիտասարդ՝ ձեռնարկու վաճառականը՝ մահացու հիւանդութեան մէջ իյնալով ու տեսնելով թէ, կենաց ալ յոյս չկայ, վերջին կտակ կ'ընէ: — Ասոր մէջ՝ հոգին ամենակարողին ձեռքը յանձնելէն ետեւ, ամէն բանէն յառաջ կը փափաքի, որ մարմինը հին ժամուն ստորեկրեայ դամբանին մէջ դրուի:

Ասկից ետքը՝ կարեւոր կը համարի՝ շիտակ ճամբով վաստըկած ստացուածոցը վրայ յաջորդկարգադրութիւններն ընելու: — Նախ՝ կը թողու 1000 ֆիորին իրրեւ մշտնջենաւոր հիմնարկութիւն, որ ծնողացն ու իր հոգւոյն համար պատարագներ ըլլուին, մայր եկեղեցւոյն մէջ: Նոյնպէս կը թողու 300 ֆիորին Մխիթարեանց, որ իրենց վանատան եկեղեցւոյն մէջ իրեն համար պատարագեն: 200 ֆիորին հունդարական եկեղեցւոյն: Քրիստուրի (Sztás Keresztur) եկեղեցւոյն կը թողու՝ 200 ֆիորին: Ուսովորհէլսի Փրանկիսկեանց՝ 300 ֆիորին: — Եղիսաբեթ թուպուլոյ աղքատաց մէջ բաժնելու համար՝ 200 ֆիորին: Քաղաքային արկեղ՝ 200 ֆիորին, որպէս զի անոր շահէն քաղքին աղքատներն, իրենց համար դեղ հոգան. եւ այլն:

Իր սիրելի ամուսնոյն, Ագնէսի՝ կը թողու 10.000 ֆիորին, որ եթէ նորէն ամուսնանալ կ'ուզէ, այն դրամագլխոյն շահն ազատապէս վայելէ: Իսկ եթէ իր էրկանն անունը պահել կ'ուզէ, Աստուծով սպասելի տղուն կը թողու

իր աները, այգին, խոտի դաշտերը, տան մէջի կահ կարասին, ոսկեղէն, մարգարտեղէն ու արծաթեղէնները՝ մօրը վերին հսկողութեանը տակ. ու դեռ 10.000 ֆիորին: — Իսկ եթէ որ սպասելի տղան մեռնի եւ նորէն ամուսնանալ չ'ուզեր, այն ատեն, իր բոլոր ունեցածը մնայ կնկանը. բայց այնպիսի կերպով մ'որ, անոր մահուանէն ետեւ՝ իր ստացուածներն իր ու իր կնկանը, եղբայրներուն եւ աղգականներուն անցնին: — Եղբայրներէն մէկուն կը թողու՝ 1000. մէկալին՝ 500, երրորդին՝ 300 ֆիորին: — Թերեզիա քրոջը կը թողու՝ 500, Ռազալիա քրոջը՝ 500, ասոր տղուն՝ 500 ֆիորին: — Քրիստուր ընակող քրոջը զաւկներուն մէկուն 500, մէկալին՝ 1000 ֆիորին: Իր աներ որդոյն կը թողու 500 ֆիորին: — Իրեն ծառայութիւն ընող գերձակ աներն եւ ասոր աղջկանը կը թողու՝ ժամի քովի երկիրը՝ աներովը մէկտեղ:

Կտակակատարներուն կը յանձնէ, որ իր մահուանէն ետեւ՝ իւր աղգականացը՝ մինչեւ չորրորդ պորտ, բաշխեն ըստ արգարութեան եւ ըստ իրենց խղճմտանացը՝ 2000 ֆիորին: — Տէր Անտոն Մուրատեան քահանան եւ Գրիգոր Ազա Գանիէլեան կտակակատարները կը խընդրուին, որ յանձն առնուն կտակին մէջ եղածները սիրով գործադրելու: Ասոնց կ'աղաչէ, որ յանձնեն Գրիգոր Ոսկերիչեանին, որ գինիներուն եւ գինեռուներուն հոգ տանի. կարգաւորեալ հաշիւ ցուցընէ, երկիրներուն անտեսութեան հոգ տանի, եւ այլն, Պետրոս աներին ալ որ՝ իր

պաշտօնն աղէկ կատարէ: — Վարձակալութեան ատենը ըմբնալէն ետեւ՝ կնկանը պէտք չեղածները ծախուին. անոնց դումարը դրամագլխին վրայ դարձուի, որպէս զի ամուսինն ու տղան անոնց շահէն, աւելի հանգստութեամբ կարենան ապրիլ:

Կը յանձնէ կտակակատարներուն, որ իր մահուանէն ետեւ, ամէն բան կահագիր ընեն. եւ արքունական ստացուածք մը — զոր իրենք կ'ուզեն — դուրս առնելով — ոչ քաղաքաբաշխութիւնն եւ ոչ հարկապահանջութիւնն ան ստացուածքներուն մէջ խառնուի. անոնց վրայ ձեռք չդրուի եւ կնքելով կամ գրի առնելով՝ իր սիրելի ամուսնոյն անհանգստութիւն չպատճառեն: Որպէս զի առանց մէկու մը պատասխանատու ըլլալու, իր ստացուածքը խաղաղութեամբ վայելէ. իր զաւկին հետ: — Տղան ծնանելէն ետեւ, իր ամուսինն, իբրեւ բնական խնամակալ, պարտական չըլլայ մէկու մըն ալ հաշիւ տալու. դուրս առնելով կտակակատարները: — Կը յանձնէ դարձեալ կտակակատարներուն, որ իր սիրելի ամուսինը պահպանեն, անոր վրայ հսկեն ու ծնանելի տղուն վրայ հոգ տանին: Անոնց օգնեն, խրատով ու շիտակ ճամբայ ցուցնելով: — Չեմ տարակուսիր, կ'ըսէ, որ իմ սիրելի ամուսինս անոնց հնազանդ պիտի ըլլայ. եւ իրենց խրատը պիտի լսէ:

Կը յուսայ, թէ իր մահուանէն ետեւ, իր գործակատարները՝ վարձակալ երկիրներուն եւ տնտեսութեան այնպէս հոգ պիտի տանին, իբրեւ

թէ ինք կենդանի ըլլար: — Կտակակատարներուն աշխատութեանը համար, ամէն մէկուն կը թողու հարկւրական ֆիորին: Ասկից զատ, իր մահուանէն ետեւ, ինչ բանի համար որ աշխատին, իրենց աստիճանին համեմատ՝ ընդունին իրենց վարձատրութիւնը: — Վերջապէս կ'ազաչէ, որ քիչը շատ համարին եւ սիրով ընդունին. ու իրենց աշխատութեանը մեծագոյն վարձքն Աստուծոյ սպասեն:

Աս կերպով, կ'ըսէ, իմ վերջին կամքս ու կարգադրութիւններն ընելէն ետեւ, ամէն մէկէ, որոնց դէմ որ բան մ'ըրած եմ, թողութիւն կը խնդրեմ: Ես ալ ամենուն թողութիւն կու տամ: Եւ ասով հոգիս ստեղծողիս յանձնելով՝ աս իմ ետքի կամքս, մեծագոյն ապահովութեան ու հաստատութեան համար, յատուկ ձեռքս կը ստորագրեմ եւ սովորական կնիքովս կ'ամրացնեմ: —

Որպէս զի ընթերցողք կտակին վրայ կատարեալ դադարիար ունենան, կը ներփակեմ անոր հայերէն բնագիրը:

“Ես ալ վար գըրվածըս, գիտնալով եւ կշէրէլով զմահանացութիւնը մէկ կողմանէ, օղկայ կողմանէ զիմ հիւանդ, եւ տըկար որպիսութիւնը վեր աքնելով,¹ նաղ եւ արաջ զհոգիս Ամենակարողին անցնելով. — ներկայ գըրօվըս իմ աշխատական ունենալուս² վըրայ,

¹ Վեր առնել, Դրամսխիւանիացւոց լեզուաւ իր նշանակէ, հասկընալ, ըմբռնել, իմանալ:

² Ստացուածք, ինչք:

ղորն որ Աստուած զիմ աշխատանալէս էտէվանց
ալիցցուցիլէ, հարկաւոր գըտիլիմ, եւ տէսիլիմ,
զետգի կարգադրութիւնս աղէկ կըշրած եւ
հանդարտ մըտքով անելու. օր թէ ժարանգըս,
թէ ասգականքս պատճար չունենան դատրս-
տընվելու: ¹ Որոյ գօրայ կի կարգադրիմ, եւ կու
թողում:

Primo. Օր մարմինս հին Եկեղեցուն գրիւ-
դան ² թաղվի: Մէկալ թաղման արարողութիւն-
ները պի կարգադրէ Պատուելի Տէր հայրը, Տէր
Մուրատը, իրեն հրամանոցը ճանչնալուն գօրայ:

Secundo. Կի թողում մըշտընջենական
փունտածիայ ³ մէկ հաղար ըզլօդ, ⁴ որն որ Պա-
տուելի քաղքին Cassan շահու հարրիի հինկով
պի տըրվի, զայս Capitalին շահերուն տեղական
հայոց բլէպանիային ⁵ մէջ ասվին տարոց տարի
տասվերկու ձայնաւոր Պատարաք ծընողացը,
Օղկայ տասվերկու ձայնաւոր Պատարաք ասոր
արաջ մէրած քըրվըտացըս հոգըսդընուն: Իմ
հոգուս համար տարոց տարի ամէն ամսու էր-
կուսգան ձայնաւոր պատարաքներ պի մատուց-
վին: Եւ տարեդարձին նմանապէս մէկ ձայնաւոր
պատարաք մը պի ասվի: Եւ այս տարեդարձի
Պատարաքին ողղը օր բոլոր մեծ ժանկըկները

¹ Իրարու հետ կուուելու, դատաստան ընելու:

² Լատ. բառ է. ստորեկրեայ գերեզման, դամբան՝ կը
նշանակէ:

³ Հիմնարկութիւն, լատ. է:

⁴ Կը նշանակէ ֆիորին (երկու ֆրանք). վալքերէն
բառ է:

⁵ Ժողովրդապետական եկեղեցի լատ. է:

քաշվին. պիղտի Castrum ¹ մը իուր կերոնե-
րովը վեր կաննեցվի: ² Կի թողում երկու հարուր
զլօդ Capital, որն որ նըմանապէս Պատուելի
քաղքին Cassan շահու պի տըրվի. եւ տարե-
դարձի caeremonia նուն խորճերը, գերեզման
օրդնելէք, շահերուն պի վիճարվի:

Tertio. Կի թողում Capital իրեք հարուր
զլօդ որին շահերուն գիմաց, իմ հոգուս, վանքը,
այս քաղքիս մէջ, տարոց տարի տասնըհինկգա-
կան ձայնաւոր Պատարաք պի ունենան մատու-
ցանելու: Նմանապէս

Quarto. Կի թողում երկու հարուր ըզլօդ
capital ոոց շահերուն գիմաց պի ասվին հո-
գուս համար այս տեղացի Մաճրի ժամը տարոց
տարի տասը ձայնաւոր Պատարաք: Նույն կերպիվը

Quinto. Կի թողում Սիդասգերեսգուրին
եկեղեցուն, Capital, երկու հարուր զլօդ, օր տա-
րոց տարի հոգուս համար տասը ձայնաւոր Պա-
տարաք ասվի:

Sexto. Կի թողում Օտօրհէյի Ֆրանձիդ-
գանուն իրեք հարուր ըզլօդ Capital, օր ունե-
նան տարոց տարի հոգուս համար տասնըհին-
գական Պատարաք ասելու:

Septimo. Կի կարգադրիմ, օր մահվանըս
ետեվանց ներկայ Testamentիս Executorները, ³
այս քաղքիս մէջ կեցող ⁴ աղքատաց բաժնին
երկու հարուր ըզլօդ, արանց միոյ ուշացնելու:

¹ Բաւարան (ննջեցելոց յիշատակին համար), լատ. է:

² Վեր կաննեցընել = Կանգնել, կեցընել, դնել:

³ Կտակախատար, կտակի գործադրիչ:

⁴ Ըլլող, եղող, ապրող:

Octavo. Մըշգընջինական ընկերութեան պէս աղքատաց կի թողում Capital երկու հարուրդ զլօդ, որ ասոր շահէն իրենց սէպին վրայ բօգիգայէն¹ ճարեր տըրվին:

Nono. Վերայ punctis² 3to, 4to, 5to, 6to et 8° անվանած եւ թողած Capitalներն ալ Պատուելի քաղքին Cassaն պի տըրվին շահու հարըրի 5. procentով:

Decimo. Իմ սիրելի եւ գարաղի ընկերու չքս Ակնիշին կի թողում Տասը հազար ըզլօդ, ամպէս, որ թէ որ գարգըվելույալ կամէնար, նայ զայս Capitalը իրեն հալալ երթայ: Բայց թէ որ զիմ անունըս միշդ քաղքընուր եւ Աստուած զտըղան, զորն Աստուծու էտէվանց կի բովինք,³ ապրեցնու նայ, թէ տներըս, թէ էգիս, թէ լունգաներըս⁴, թէ տանը մէջի տանտանեղներըս⁵, օսգի, մարգիտ, արծաթ եւ այլն, ամենովը, մինչեւ ապրի նայ, գովեալ ընկերըս վայելցնու, կարավարէ: Եւ թէ որ չի ավելցնու, նայ զանօնք չի պաքսեցնու. եւ զանօնք եւեմըս օտարացնու, կամ բըրբըտիդ⁶ անէ: Եւ որոյհետեւ ընծայելու⁷ տըղիս այս punctum ին ուժովըն նմանապէս Տասը հազար ըզլօդ կու թողում

1 Ղեղավաճառանոց. հունդ. է:

2 կէտ.

3 Սպասել, յուսալ, լեհերէն է:

4 Խօտի, ցորենի դաշտ, վալար. է:

5 Կարծեմ, մանր մունր — չարժական ստացուածք կը նշանակէ:

6 Վալարերէն բառ. է. փըճացընել, կորսնցընել կը նշանակէ:

7 Ծնանիլ:

(զարդ¹ ինչ օր արած կարգադրութենէս ավելնար), նայ կըլայ ընկերս մէկ տեղ քրսան հազար ըզլօդին շահէն ապրելու: Բայց

Undecimo. Թէ որ մեր զավակը, զորն որ Աստուծով կու բովինք, իմ անցմանըս² էտէվանց մէրնէր (զորն Աստուած մի արասցէ) անատենը, բոլոր իմ աղէկիս³ եկամուտը հի ինչ սոյ անընի տակ ըլայ, ինքը պի արնու, եւ մերնելուն պէս, իրեն, իմմէ թողած տասը հազար ըզլօդին վրայ արձակ իուշ,⁴ կամ իշխանութիւն պի ունենայ ութֆածին ըզետի Dispositioն⁵ անելու quidem,⁶ բայց ինքը աշխարհէս ձան տըրվելով.⁷ մէկալ հի ինչ սոյ անվանած աղէկըս, զիմ եւ իրեն աղբըրտացըս եւ քըրվըտացս եւ քըրվըտացը կամ, իրենց Posteritas ին⁸ մէջ միոյ կերպիվ փայ պի արվի.

Duodecimo. Կի թողում պիլտի Աղբօրըս, Մօրծիին մէկ հազար ըզլօդ: Աղբօրըս Գէրէնծին հինկ հարուր ըզլօդ: Աղբօրըս Անդօնին իրեք հարուր ըզլօդ: Ծուրծովը քըրոչըս, Թէրէզին հինկ հարուր ըզլօդ: Քըրոչըս՝ Բօժիին, որ շաձակը գարգիլիմ, հինկ հարուր ըզլօդ: Ծուր-

1 Ջատ, գուրս առնելով:

2 Անցումն կը նշանակէ՝ մահ, վախճանիլ:

3 Ստացուածք:

4 Իրաւունք, իշխանութիւն. լատ. է:

5 Կարգադրութիւն:

6 Այս ինքն. թէպէտ եւ իշխանութիւն պիտի ունենայ ուղածին պէս իւր վերջին կարգադրութիւնն (կտակ) ընելու. բայց . . . :

7 Աշխարհէս կանչուելով, մեռնելով:

8 Ժառանք, յաջորդք:

ճօվի քըրոջըս տըղին, Ուրսուլին դըսդերը, հինկ հարուր զօդ: Գրիսդուրի գեղի մէջի քըրոջըս երկու որս մընացած տըղոցը, Եանօզգային՝ եւ աղչիկ տըղին հինկ հինկ հարուր զօդ: (Լուսանցքին վրայ յաջորդ յաւելուածը կայ. Կամիմ որ աղչիկ տըղին դէր հինկ հարուր զօդ ալ տըրվի, զարտ զվերոյ հինկ հարուրը:) Միգլուշին, շօկօր¹ Օվանէսին օրդուն, օր մօտըս կու բըրնիմ, հինկ հարուր զօդ: Շօկօր բիգէրին Սըպօվին² իրեն հալալ ծարայութեանը համար եւ մանիին կընկանըն քըրոջը, նայեւ դըսդերը կու թողում զվարի ժամի քովի եուրթըս³ տընէրօվը. ուրուխ օր հիմպիկ արէնտայով գըրըմայ⁴ կու բըրնիմ. օր բարով վայելցընուն. եւ մարդ ալ զերօնք անկից պոյկօգուիդ⁵ անէլու չի կարնայ: Հիմպիկ յիշեալ շօկօր բիգէրին դըսդերը Մանիին հասիլ ի դալուն ժամանակը, հագըսդի կու թողում երկու հարուր զօդ:

Decimo Tertio. Կի թողում եւ կի կարգադրիմ որ Աղաչայ Executorները ունենան անցմանըս էտէվանց բաժնէլու իմ, եւ կընկանըս աղքատ ասգականացը մինչեւ չորսում պըրտը inclusive⁶ էրկու հաղար զօդ ամպէս, օր զաղքըտութեան որպիսութիւնը Աղաչայ Executor-

¹ Գերմ. Schwager բառն է, կը նշանակէ աներ, եղնայ, տաքր:

² Գերմ. հունգ. szabó բառն է:

³ Երկիր, դետին, ագարակ:

⁴ Գինետուն. հունգ. է:

⁵ Անհանգիստ ընել, վըդովել. հունգ. է:

⁶ Բաղառարար, ներս առնելով:

ները դատին. եւ խըճմըտանաբար վեր առնուն. թէ որոնք ին ալ աղքըտնուն կարքի մէջէն: Աս էրկու հաղար զօդի փայ արնէլուն մէջ նաքայալ մասնակից պիլան, որոնց մասնաւորապէս թողիլիմ. թէ օր, որպէս ալ վեր Testament իս Executorները զիրենք ինչքէս աղքատ ճանչնան նայ:

Decimo Quarto. Ինչ օր Աղբըրտացըս, քըրվըտացս եւ աղքատ աղգականացըս, punctis 12° et 13° թողիլիմ, զանօնք անժումը պի վեճարվին, երիօր Պատուելի քաղքին Arenda¹ լըմըննայ նայ, արանց շահ:

Decimo Quinto. Օր զայս զիմ թողածներըս կատարվին, եւ վերչացվին, կու խընդըրվին Պատուելի Տէր հօյրը, Տէր Անգօնին Մուրատեան եւ Պատուելի Աղաչայ Կերկիճին Danielեան, օր սիրով անցը արնելու հաճոյանան զթողածնուս վերջ տանելը.² եւ ասոր քով զհետեւեալ աշխատանքը դընէլու, ինչպէս զվերը Գրիգորը Օսգերիշիյան վարձէլու, օր նախ եւ արաջ զգինըսդընուն վրայ Աղաչայ Executorնուն զսեպերը արաջ փըրելու³ եւ այլ բաներուն մօտ ալ երթալու ու աշխատելու ետ չի քաշվի, ուրուխ օր զիմ oeconomiաս⁴ եւ անոր արաջ երթալը կու պահանջէ նայ. ամպէս օր Աղ. Executorները, mediate, իրեն հրամանքը immediate, ունենայ ամենայն բանի վրայ Inspectio:⁵

¹ Վարձու բռնելը, վարձ. լատ. է:

² Գործադրել, կատարել:

³ Առջեւը դնել, մատուցանել:

⁴ Տնտեսութիւն:

⁵ Վերատեսչութիւն, հսկողութիւն:

Շօկօր բիդէրն ալ զիրեն պաշտօնը որպէս ինչ-վաս հալալ քըշիլէ, այսուհետեւ ալ զնույնը միեւնոյն հաւատարմութեամբը արաջ տանէլու ջանայ. եւ mediate Superinspectio ներ Աղաչայ Executorնունը Subordinat¹ պիլայ մինչեւ Arenda ն բըրնէ նայ:

Decimo Sexto. Երփօր արէնտան լըմըն-նայ, Աղաչայ Executorները պի ունենան ծախելու թէ զամրնները² եւ թէ զպարեքարը.³ թէ զգինին, գօջիայ,⁴ արպայ եւ այլն. որն օր կընկանըն (թէ օր չի գարգըվէր) չի պիտնայ նայ: Այսու ամենայնիւ երկու տարեկան տան provisio⁵ բոլոր Naturalia նուն⁶ պի թողվի. եւ զայս Provisia ն խարճըվելով, անոր էտէվանց թողած Capital ին շահէն պի ապրըվին, թէ ընկերըս, թէ տըղաս:

Decimo Septimo. Կի հանձնիմ եւ կի թողում Աղաչայ Executorնուն, օր անցմանըս էտէվանց եւ թաղմանըս, զարաս⁷ զբոլոր ունե-նալըս inventat անին.⁸ միայն մէկ Regius⁹ մը, զորն որ իրենց հրամանքները ուղէնան, քովերը արնէլով, ամպէս, օր ամենէվին օչ Պատուելի

¹ Կտակալատարներուն միջնորդապէս վերին իշխանութեան տակ պիտի ըլլայ, անոնց պիտի հնազանդի:

² Տակաւ, գինւոյ աման:

³ Յորենեղէն:

⁴ Կաւք. հունգ. է:

⁵ Պաշար:

⁶ Բնական բերք:

⁷ Անմիջապէս, շուտ:

⁸ Կահադիր ընել:

⁹ Աբբունական երկիր, կալուած:

Մակիսգրադը, եւրս արավել Պատուելի Divisoratus¹ զիմ բանին մէջ խարնըվին. եւ զընկերըս, փէճաթէլով եւ այլ Conscriptio ներով,² սեպ ուղեվով մանցնուն: Այլ որպէս զիմ գարալի ընկերըս, որին զիմ հալալ դատումըս թողիլիմ, կարնայ խաղաղ, արանց մէկ սեպ տալու մը, վայելցընելու: Եւ թէ օր տըղան ալ ընծայէր, նայ որպէս Naturalis Tutrix,³ պարտական չիլայ մարդույայ. (մինչեւ զանունըս քալցընու) սեպ տալու. եթէ ոչ Աղաչայ Executorնուն. զորոնք զիմ տեղըս կարգադրիլիմ, օր իրենք խըրատով օքնական ըլան:

Decimo Octavo. Հատ անգամ յիշեալ Աղաչայ Executorնուն, զորոնք ներկայ Testament օվըն արի աշխատելու. կի խընտրիմ, կու յանցնիմ զտարտը, ըզհօվելը եւ զպահանքը սիրելի ընկերոջըս եւ ընծայելու զավկիսը: Ըլան իրեն ձերք բըրնօղ, խըրատօղ եւ ճամիայ ցըցնօղ: Զիմ երկումըտվի, թէ սիրելի ընկերըս այս բարի անվանցը հընազանդ չիպի ըլլայ. եւ զիրենց խըրատը չի պի լըսէ: Կի հանցնիմ ավնտան,⁴ բոլոր արէնտայիս եւ oeconomia իս Superinspectio ն: Թէպէտ տասնը հինկում Punctum ին մէջ յիշած է. կի հուսամ, թէ շօկօրըս եւ վերըս⁵ գրիգորը Օսգերիչիյան իմ թողածիս գօրայ Աղ. Executorները պիտոր վարձին, ամ-

¹ Հարկապահանջութիւն:

² Կահադիր, գիր առնելով:

³ Բնական խնամակալութիւն:

⁴ Այսուհետեւ ալ, ասկից ետքն ալ:

⁵ Անքր, տագր, եղնայ:

պէս զիմ՝ բանըս արաջ տանելու պի ջանան անցմանըս էտէվանց, ինչպէս թէ կենդանի ըլայի. թողելով իմ տեղըս զազգ ունենալը ամպէս Անցանց, որոնց վրայ հանքչիլիմ՝ ու կը հանքչիլիմ: Եւ ասոր գօրայ, օր զայս սիրով աշխատանքը Ազաչայ Executor նունը, մէկ կերպիւ մը փոխարելու եւ վարձատրելու կարենայի, կի թողում մէկին մէկին հարուրական զօդ եւ այսգից դուս անցմանըս էտէվանց հի երփ, հի ինչ բանի մէջ աշխատէյին, զհարկաւոր եւ Standi¹ գօրայ վարձատրումը ունենան. խընդրելով զիրենց հրամանքները, օր զայս քիչը շատ համարին եւ սիրով ընդունին. եւ զալ մեծ վարձատրումը Աստուածվէ բօլին:

Այս կերպիւ վըս զետգի կամքըս, կարգադրութիւնըս եւ թողածներըս կի կոճկիմ² ամենինմէ, որոնց խալալնցիլիմ³, թողութիւն կուղիմ: Ես ալ ամենին պօշ կանիմ, հի ինչ խալատութեան համար: Եւ այսու զհոգիս Բսդեղծողիս հանցնելով, զայս ներկայ ետքի կամքըս հատուկ ձեռքըս կի ըսգորայգըրիմ եւ սովորական մօրհօվըս կի ամպըրցընում, վասն ալ մեծ ամպըրութեան եւ հասգատութեան:

Signatum Elisabethopoli Maji 31^a Anno 1808.

Ն. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն. m. p.

S. 4.

իմ կամքըս է:

¹ Վիճակ, աստիճան. լատ. է:

² Լինցընեւ, վերջացընեւ:

³ Սխալ, պակսիլ, տաճկ. է:

5.

Ազգայնոց՝ զինուորաց բնակութիւն տալու, նախամոլքի ծառայութիւն ընելու եւ նոր արտօնագիր ընդունելու նկատմամբ եղած դժուարալուծանքի խնդիրը, մտածելու շատ բան տուաւ, թէ՛ կառավարութեան ու թէ՛ Եղիսաբեթութեան հասարակութեան:

Ընթերցողք պիտի յիշեն թէ 1791 ին աւագածողովոյն մէջ Կերլայի եւ Եղիսաբեթութեան հասարակութիւնները՝ տէրութեան կարգացածքը դրած աղաչանաց մէջ՝ երբեակ շնորհաց ընդունելութեան նկատմամբ խնդրած էին.

1. Որ քաղաքացիք՝ իրաւամբ միացեալ ու ճշմարիտ այդրէնածիններ ըլլան: Բայց

2. Այնպիսի մասնաւոր արտօնութեամբ մ'որ՝ իբրեւ վաճառական քաղաքացիներ, ոչ զինուորաց բնակութիւն տան եւ ոչ նախամոլքի ծառայութիւն ընեն. հապա այս ծանրաբեռնութիւններէն ազատ ըլլան ինչպէս որ իրենց արուած հին առանձնաշնորհութեանց պատճէներուն մէջ կայ: — Ասկից զատ.

3. Որ երկու հասարակութեան այն անդամներն որ անկէ յառաջ աղետականութիւն ընդունած էին, հիմայ ընդունած այդրէնածնութեան ձեռք, ճշմարիտ աղետականներ ճանչցուին:

Ասոնց համար ազգայնիք խոստացան, հունգարական լեզուին յառաջացման եւ երկրին ուրիշ կարօտութիւնները լեցընելու համար 4000 ոսկի. այն պայմանաւ, որ Հայերն ուրիշ բանով չծանրաբեռնեն:

Բայց յարաբերութիւնները հետզհետէ կերպարանափոխուեցան: Ազգայինք՝ 1791ին տէրութեան աւագաժողովին արձանագրութիւնը՝ 1811ին ինչեւ անոնցմէ ետքն եղածներուն հետ համեմատելով՝ միարան չգտան, ինչպէս որ իրօք ալ միարան չէին:

Ուստի Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաւարութիւնը՝ խնդրին տակէն կերպով մ'ազաւելու եւ կամ անկէ նուազ փնասով ելլելու համար, ազգային յատուկ ճարտարամտութեամբ մը, յաջորդ առաջարկութիւններն երեւան հանեց, ու քաղաքային ընդհանուր ժողովին առջեւը դրաւ՝ անոնց վրայ խորհրդածելու համար:

Առաջարկուած կէտերն էին.

«1. Թէ արդեօք՝ տէրութեան կարգերուն հարկաւոր է ծանուցանել, որ 1791ին բերուած եւ Նորին Աւհարառութենէն ամրացուած ԱՎ. յօդուածը կատարել կ'ուզէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը:

«2. Թէ՝ որովհետեւ երկու հասարակութիւնները 4000 ոսկիներն, ինչպէս յայտնի է, միայն այն պայմանաւ խոստացան, որ տէրութիւնն ուրիշ պահանջմունքները թողու. եւ ազգայինք հասարակաց ծանրաբեռնութիւններէն տնօրինուին. — ընդհակառակն տէրութեան կարգերը՝ երկու հասարակութիւններն, ազատ թաւաւորական քաղաքներուն եւ ըստ հետեւորդի հարկատու տեղերուն կարգն առին՝ միայն 4000 ոսկիները վճարելու պայմանաւ — երբ՝

ասոր վրայօք օրինաց ոչ առաջարկուած ԻԳ. եւ ոչ հաստատուած ԱՎ. յօդուածներուն մէջ խօսք կայ. — երբ մէկալ կողմանէ, օրինաց ձեռք հաստատուեցաւ որ հասարակաց ծանրաբեռնութիւններն, ամէն հունգարական ազատ քաղաքաց պէս կրելու են — չի՞ կրնար խնդրուիլ, որ 4000 ոսկիները՝ կամ ամբողջապէս՝ կամ ըստ մասին թողուին:

«3. 1792 տարւոյն տէրութեան աւագաժողովին տեսութիւնն էր, որ երկու հայ հասարակութիւնները՝ միայն — ինքնակամ ըրած խոստման կատարուելէն ետեւ — երբ որ սովորեալ երդումն ընեն — այդքէնածին պիտի ընդունուին: — Արդեօք այս բանիս մէջ՝ չի՞ հասկըցուիր 4000 ոսկիներուն կանխիկ վճարումը:

«4. Որովհետեւ Վիճակներն այնպէս կարգադրեցին, որ երկու ազաւար հասարակութիւնները, Նորին Աւհարառութեանը պիտի յանձնեն, որ նոր արտօնագիր մ'ընդունին, առանց սակագնի (taxa) — երբ ասոր վրայօք ԱՎ. յօդուածը կը լուէ — արդեօք պէտք է զայս կարգերէն խնդրել. որովհետեւ ինչպէս գիտենք՝ իրենց միջնորդութիւնն աւելի ազդու է:

«5. 1811ին աւագաժողովոյն արձանագրութեանը համեմատ, հասարակաց ծանրաբեռնութիւնն ի բնականս կրելն որոշուեցաւ: Կարգադրուեցաւ միանգամայն որ Եղիսաբեթուպոլսոյ առեւտրական յարաբերութիւնները նկատելով՝ հասարակութիւնը — քաղաքացւոց

դիւրութեանը համար — զինուորանոց մը շինէ. եւ փոխանորդութիւն կանգնէ: Առաջինին նկատմամբ այն ատեն վեց տարւան ժամանակամիջոց տրուեցաւ հասարակութեան: — Արդեօք չի՞ կրնար ըլլալ, որ ասոր նկատմամբ տէրութեան կարգերէն, գոնէ 12 տարի երկարումն խնդրուի, այնպիսի կերպով որ այս միջոցիս քաղաքացիք ազատ ըլլան զինուոր պահելէ: — Զինուորանոց շինելն ու փոխանորդութիւն կանգնելն՝ ըլլայ քաղքին հասարակաց արկղէն (allodialis). որ այնպէս նկատուելու է ինչպէս քաղաքացեաց յատուկ ստացուածքը. որովհետեւ արդէն իսկ սաստիկ աղքատցած քաղաքացիք՝ երբեք այն վիճակին մէջ պիտի չըլլան, որ իրենց կարողութեամբը զինուորանոց կարենան շինել ու փոխանորդութիւն տալ: — Եւ կամ չի՞ կրնար ըլլալ, որ այս շխտակ Նորին Ղեհափառութենէն խնդրուի:

“6. Արքունական տրոց նկատմամբ — որովհետեւ քաղքին դիրքը՝ նոր արտօնագրին ստացուելովը պիտի փոխուի. — արդեօք՝ այս բանիս՝ ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց պէս թեթեւնալը՝ կարգերէն, թէ՛ Նորին Ղեհափառութենէն խնդրուի է՝ քաղաքը:

“7. Եթէ աւագաժողովը՝ խնդիրը քննութեան ենթարկելու ըլլայ — եւ կամ երկու հասարակութեանց ծանրաբեռնութիւններ կրելն ըստ յօդուածին՝ ի բնականս հատուցանելու ստիպէ, այն ատեն հասարակութիւնն ինչ բնելու է:”

Քաղաքային վարչութիւնն ու երդուեալ հասարակութիւնը՝ շատ սրամտութեամբ առաջարկուած խնդիրներն՝ իւր կողմանէ լաւ մը կշռելէն ու որոճալէն ետեւ, պատշաճ համարեցաւ յաջորդ պատասխանները տալու:

“Առաջին կէտն:

“1791ին բերուած՝ Նորին Ղեհափառութենէն ամրացուած եւ 1792ին առանց ընդդիմութեան հրատարակուած որոշումը՝ նիւթ մըն է, որ ալ աւագաժողովոյն քննութեանը տակ չ'իյնար: — Եթէ հասարակութիւնն այս բանս նորէն աւագաժողովին առջեւ կենդանացընել ուզէ՝ ասիկա երկու վնասակար հետեւութիւն կրնայ ունենալ: Մէկն է այն, որ խնդիրը նորէն կարգուուն երկդիմի կարծեացն ու քննութեանը տակ պիտի ձգուի. որ լաւ բան մը չէ. ու մեզի վնաս կրնայ բերել: Երկրորդն է այն, որ գործադրիչ (executive) իշխանութիւնը միշտ Ղեհափառ կայսեր ձեռքն է: — Որպէս զի օրէնք մը գործադրութեան ու գործածութեան գայ, հարկաւոր է անոր որոշիչ (destinatum) խօսքը: Ուստի եթէ հասարակութիւնը չգիմէ Նորին Ղեհափառութեանն՝ ստուգիւ վշտացուցում պիտի ըլլայ ասոր հետեւութիւնը:

“Աղէկ չէ այն բացատրութիւնը թէ՛ “կ'ուզենք յօդուածը կատարել”, որովհետեւ օրէնքը՝ հասարակութեան նկատմամբ երջանկացուցիչ է: Շիտակ պէտք է ըսել, որ օրէնքը կ'ուզենք պահել:

“Առ երկրորդ կէտն:

“Հասարակութիւնն 2000 ոսկի խոստացաւ այն պայմանաւ, որ ի՞նչ ղինուորաց բնակութիւն տայ եւ ի՞նչ նախամոլք կատարէ: Ուստի երբ հիմայ, իւր փափաքն է որ յօդուածին խօսքերուն համեմատ, ազատ թագաւորական քաղաքաց իրաւունքովն ու ազատութեամբ ապրի — եւ ծանրաբեռնութիւններն ալ այնպէս կրէ ինչպէս անոնք — կրնանք Նորին Ղեհափառութեանը դիմել ու խնդրել իրմէն որ բարեհաճի անոնցմէ զմեզ տնօրինել: Եւ կամ ըսել որ սովորեալ հարկը կը վճարենք:

“Ա— Երբեք չէր:

“Ամէն բան կշռելով՝ Կարգերն ստուգիւ 4000 ոսկիներուն վճարումը հասկըցան: — Բայց հոգ չէ. վասն զի Նորին Ղեհափառութեան իշխանութենէն կախուած է, որ այն գումարը մեզի, ըստ բոլորին՝ կամ ըստ մասին շնորհէ:

“Ա— Երբեք չէր:

“Ասոր պատասխանն արգէն վերը տրուած է: Վրան այնչափ մըն ալ կրնայ աւելցուիլ որ՝ երբ Կարգերը հասկընան, թէ կայսրմէն կը կախուի սակագինը շնորհել կամ չշնորհել — ուր Նորին Ղեհափառութիւնն ասոր նկատմամբ դեռ չխնդրեցինք — անվստահութիւն կ'ըլլար, եթէ որ Կարգերը միջնորդ բռնել ուզենայինք: Նորին Ղեհափառութեան գթութիւնն աւելի ապահով է: Ուստի որդիական վստահութեամբ իրեն դիմենք:

“Ա— Կի՞նգէրբեք չէր:

“Քաղքին ամենէն մեծ երջանկութիւնն այն է, որ ազատ թագաւորական քաղաք ըլլայ եւ հունգարական քաղաքաց կարգն ընդունուի:

“Ա) Ասով անանկ անկախ իշխանութիւն պիտի ունենայ քաղաքաշխութիւնն, ինչպէս որ, որեւէ գաւառակոմսութիւն: Ուստի վախնալու բան չունինք, թէ զմեզ ճնշեն:

“Բ) Եթէ պզտիկ քաղաք (oppidum) մնանք, ամենեւին տարակոյս չկայ, որ գաւառակոմսութեան տակը պիտի ձգուինք, ուրիշ գիւղաքաղաքներու պէս, ինչպէս են օրինակի աղագաւ Այնուտ, Դուրտայ եւ այլն: Այն ատեն գաւառակոմսութեան ամէն վտացուցումները կ'ըլլուենք. մշտնջենաւոր հակառակութիւն պիտի ըլլայ երկուքին մէջ. եւ սակայն յաղթողն ու վաստըկողը պիտի ըլլայ միշտ գաւառակոմսութիւնը: Բայց ամենէն աւելին, է որ կրնանք ազգային ատելութեան ենթարկուիլ:

“Գ) Յորչափ որ արքունի քաղաք ենք, Յովսէփ կայսեր արտօնագրութեան ԺԱ. կէտին համեմատ մեր ազգայնութիւնը՝ մեր մէջը կրնանք պահել ու ամրացընել: — Քաղաքացին՝ օտարին վրայ առաջնութիւն ունի տօնավաճառին մէջ. ուր ընդ հակառակն եթէ գիւղաքաղաք ըլլանք, այն առնելու եւ տալու առաջնութիւնը չենք կրնար պահել:

“Դ) Ուրիշ արքունական քաղաքներու պէս մեր տեղական (terrestralis) իրաւունքներն աւելի յայտնի, ապահով եւ նենգութենէն (intrigue) ազատ կրնանք գործածել:

«Ե) Ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգն դասուելու օգուտն այն ալ է, որ այնչափի եւ ճշ աւելի տուլք կը վճարենք՝ քան անոնք: Դարձեալ՝ ամէն հունգարական քաղաք՝ եղբայրական համակրութեամբ կը նայի մեզի:

«Ըստ այսմ՝ ամենէն աւելի լաւն է, որ հիմայ առ Վեհափառ կայսր աղերսագիր մը ղրկուի: Միայն թէ ընդհանուր բացատրութեամբ մը յայտնենք, որ պատրաստ ենք այն ամէն ծանրաբեռնութիւնները կրելու, զորոնք ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքները կը կրեն: — Յայտնենք միանգամայն յառաջուրէն որ թէ զինուորանոց կը շինենք, ու թէ փոխանորդութիւն կու տանք:

«Տարակոյս չկայ թէ ջանալու ենք որ քաղաքացւոց վրայ, որչափ որ կարելի է քիչ ծանրաբեռնութիւն իյնայ: — Ըստ հետեւորդի, պէտք է որ քաղքին հասարակաց արկղն՝ իւր հարկաւոր պիտոյքները հոգալէն ետեւ, աւելորդ եկամուտն անոր դարձընէ, ինչ որ արքունական քաղաքաց կարօտութիւնը լեցընելու հարկաւոր է: Այնչափ նախաժողք պահէ, որչափ որ հասարակաց արկղը ներէ: — Զինուորանոց շինելու նկատմամբ՝ չի կարծեր ընդհանուր ժողովն որ — եթէ հասարակաց արկղին մէջ ստակ ըլլայ — տէրութեան կողմանէ չնկուի այս գումարն առ այն դարձընելու:

«Ամենէն աւելի մտածելու բանն այն է, որ եթէ զինուորանոցը շինուելու ալ ըլլայ, ըստ մասին քաղաքային արկղէն եւ ըստ մասին ա-

ռանձնականաց քսակէն, զինուորանոցը՝ զինուորաց իշխանութեան տակ պիտի ըլլայ — եւ ի վերայ այսր ամենայնի առանձնականք պիտի ստիպուին զինուոր պահելու: Ասոր կենդանի օրինակն է Գլուժ: Բայց այս բաներուն առջեւն առնուլն անկարելի է. որովհետեւ պէտք է կրել այն բեռը՝ զոր ուրիշ քաղաքները կը կրեն: Եւ իրաւացի պահանջմունք չէ, որ մեր քաղաքը նուազ ծանրաբեռնութիւն ունենայ, քան ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքները:

«Ա. — Էջեբոյրդ Կէրն:

«Երբ Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգը մտնէ՝ պէտք է որ անմիջապէս հարկերն իջնան, — Սակայն այս մտնաւոր կերպով չննդրուի կայսրմէն, հապա այն ատեն միայն՝ երբ քաղաքն արտօնութեան թուղթն ընդունի. որ չըլլայ թէ սակադնոյն թեթեւութիւնը խնդրած ատեն, արտօնագրին տուչութիւնն ուշացընենք:

«Ա. — Էօլնեբոյրդ Կէրն:

«Որչափ կարելի է շուտով աղաչանաց թուղթը կայսեր ղրկուի: — Եթէ Կարգերն ու Վիճակներն ասոր մէջ խառնուին՝ քաղաքաբաշխութիւնը կրնայ ըսել որ արտօնագիր ընդունելու խնդիրը Նորին Վեհափառութեան առջեւն է: — Հասարակութիւնն ասկէ վախնալիք չունի. վասն զի ինչ որ ալ որոշելու ըլլան Կարգերն, անկէ բան չ'ըլլար, մինչեւ որ կայսրը չամրացընէ:»

Այս կէտերն, ինչպէս ետքէն պիտի տեսնենք, հասարակութիւնը հետզհետէ գործադրեց: Բայց ամէն բան չունեցաւ իւր յաջող ելքը:

Առաջիկայ խնդրոյն նկատմամբ — որովհետեւ այս միջոցին, միայն այս կը զբաղեցընէր բոլոր քաղաքացիները — քաղքիս գիւնատան ձեռագիրներուն մէջ (LII. ծրար) յաջորդ գիտողութիւններն ալ կը գտնենք, որոնք յայտնապէս քաղաքային ընդհանուր ժողովքին գործքն են:

“1. Վեհափառ կայսրը՝ մեղի շնորհք ընելով՝ 1813ին (հոկտ. 22), եւ 1817ին, (մարտ 22), հրաման տուաւ որ նախամոլք տալն ու փոխանորդութիւն ընելը՝ դրամով կարենանք փրկանաւորել: Վերջին կարգադրութեան համեմատ, սակագնին քանակութիւնը (quotiens) գիտնալու համար քանի մ'անգամ վերին կառավարութեան գրեցինք: Իրին փափուկ ընուութեան նայելով, պատշաճ կը գտնենք որ մինչեւ որ վճարելի տուրքին որքանութիւնն որոշապէս չգիտնանք, ուրիշ բանի չխլուինք: Որովհետեւ եթէ վճարելի տուրքը շատ չէ. — ինչպէս որ չենք ալ կարծեր որ շատ ըլլայ — ինչպէս ալ ըլլայ բանը՝ անոր դրամագրուսը քովէ քով կը բերենք եւ կը վճարենք: Իրենք տեսնեն՝ ինչ կ'ընեն դրամովը: Բաւական է որ մենք ծանրաբեռնութենէն ազատինք: Իսկ եթէ վճարելի քանակութիւնը չկարենանք հասուցանել, դիւրին է ընել որ ըսենք թէ. բռնադատուած ըլլալով՝ այն ծանրաբեռնութիւնն ի բնականս կ'ուզենք հատուցանել:

“Շատ պատճառներ ունինք, որոնց համար զինուոր պահելու ծանրաբեռնութենէն ազատիլ կ'ուզենք:

“ա) Չունինք ամենեւին արձակավայր. որ անլուր բան է:

“բ) Չունինք մշտնջենաւոր կալուածներ:

“գ) Մէկալ պատճառները՝ գիտցուած բաներ են. մինչեւ հիմայ ըրած աղաչանքներէն:

“դ) Մեր քաղաքն՝ ուրիշ արքունական քաղաքներու աստիճանին ու որպիսութեանը հետ չենք կրնար համեմատել:

“ե) Կայսրն ալ կրնայինք դիւրաւ վշտացընել, եթէ որ իւր տուած շնորհքէն այնպէս շուտով ուզենայինք հրաժարիլ:

“2. Յիշեալ ծանրաբեռնութիւններուն ստակով ըլլալի փրկանաւորութեան նկատմամբ՝ Դրանսիլուանիոյ մեծապատիւ համարակալութեան մասնաժողովոյն եւ ամենապատիւ կառավարութեան կարծիքն ալ այս է — որ 1818ին Նորին Վեհափառութեանը զրկուեցաւ: Ասորվրայ 1822ին հրաման եկաւ որ վճարելի գումարին նկատմամբ յատակագիծ մը շինուի: ”

Նոյն ծրարին մէջ, 482 թուին տակ ալ, կը գտնենք յաջորդ՝ մտադրութեան արժանի ու շատ հետաքրքրական յիշատակարանը: Ասիկա անշուշտ քաղաքային փաստաբանին, ընդհանրական ժողովքներուն մէկուն մէջ ըրած խորհրդածութիւններն են — այս նիւթիս նկատմամբ — սա վերնագրով.

“Կէրլայի է- Լեյպցիգ-Լեյպցիգ Կայ
հասարակութեանց՝ 1791ին աստիճանական
առ- — այդքանաշատ-Լեյպցիգ, հոնգարա-
կան ազգին հետ մասնաւոր- է- ըստ հետե-որդի
մէկալ ազատ արտ-նական փողատաց հետ
հասարակութեան ինքրորդ համար-օր պատ-
մո-Լեյպցիգ:

“Երբ երկու հայ քաղաքներուն հասարակութիւններն՝ 1791ին աւագածողովին առին
Կարգերէն այդքանաշատութիւն խնդրեցին՝ իրենց
— հոն զրկած պատգամաւորներուն ձեռք —
աղաչանաց թողին մէջ եռապատիկ շնորհաց
նկատմամբ խնդրած էին:

“1. Որ իրենց քաղաքացւոյ իրաւունք
տրուելով՝ ճշմարիտ այդքանաշատ ըլլան: Եւ ա-
ռանց մասնաւոր ազգութիւն մը կազմելու՝ հոն-
գարական ազգին անգամները համարուին եւ
— իրենց քաղաքները — տէրութեան Կար-
գացն որոշմանը համեմատ՝ հոնգարական թա-
գաւորական քաղաքներուն եւ հարկատու աե-
ղերուն կարգն առնուին: Սակայն

“2. Այնպիսի առանձինն արտօնութեամբ,
որ իբրեւ առեւտրոյ քաղաքներ, ոչ զինուորաց
բնակութիւն տան եւ ոչ նախամոլքի ծառայու-
թիւն ընեն. հապա այս ծանրաբեռնութիւններէն
տնօրինուին, Վեհափառ իշխանապետներէն իրենց
տրուած արտօնութիւններուն համեմատ:

“3. Որ Հայաքաղքի եւ Ելիսաբեթուպոլ-
սոյ հասարակութեան անգամներէն, անոնք՝ որոնք
որ անկէ յառաջ աղնուականութիւն ընդունած

էին, անոնք՝ հիմակւան այդքանաշատութեան ձե-
ռք ալ, ճշմարիտ աղնուականներ մնան ու
ճանչցուին:

“Թէ ինչպիսի պատճառներու վրայ հիմնած
էին աղաչաւոր հասարակութիւններն իրենց ա-
ղաչանաց թուղթն՝ ընդարձակ կը տեսնուի տե-
րութեան աւագածողովին արձանագրութենէն:

“Երբ այս աղաչանաց թուղթը յառաջ
բերուեցաւ՝ սրգոյական ազգն եւ ազատ քա-
ղաքներուն պատգամաւորները խնդրեցին եւ
առին այս թուղթն եւ իրենց հակառակ կար-
ծիքները տուին:

“Ուստի խնդիրը՝ նախընթաց նիւթին մէջ
ի կախ մնալով՝ 92ին մէջ՝ դարձեալ ձեռք առ-
նուեցաւ:

“Այս յօդուածը՝ մէկալ առաջարկուած
յօդուածին հետ հաստատութեան համար Նորին
Վեհափառութեանը զրկուելով՝ քանի մը դի-
տողութեամբ (qualificatio) ընդունուեցաւ:

“Արդ՝ ԿԱ. յօդուածն օրէնքի զօրութիւն
ունենալով՝ մեր հասարակութեան, նոր արտօ-
նագիր ընդունելու նկատմամբ ընելի քայլերն
այս յօդուածին վրայ կը հիմնուին:

“Կրկին խնդիրներուն նկատմամբ երկու
հայ հասարակութեան աղաչանքն էր, որ ԿԱ. նոր
օրինաց մէջ որոշուած հասարակաց ծանրաբեռ-
նութիւնները՝ չէ՛ թէ ի բնականս, հապա որո-
շեալ գումարի դբամով փրկանաւորէ: Բայց
տէրութեան Կարգերն այս բանս ընդունեցան. ու
հասարակութեանց պատգամաւորներուն ըսուե-

ցաւ որ յայտնեն թէ հասարակաց բեռերն ուրիշ ինչ կերպով կ'ուզեն գործադրել. որպէս զի անուանուելի մասնաժողովին առջեւը դրուի:

“Այդպիսի պատգամաւորք, ասորն կատմամբ ըրած պատասխանին աւագաժողովին մատուցին: Տէրութեան կարգերը զանիկա նոր քննութեան ենթարկելով՝ 150 երորդ նիստին մէջ որոշեցին որ ստակի՝ փոխարինութիւն ամենեւին չ'ընդունուիր: Բայց թէ որ աղաչաւոր հասարակութիւններն աւելի դիւրին կը համարին, զինուորանոց մը շինեն ու փոխանորդութիւն ընեն:

“Կարգերն՝ 1811ին աւագաժողովին մէջ այն յիշուած խնդիրը՝ թէ արդեօք, մինչեւ որ երկու հայ հասարակութիւնները զինուորանոցները կ'անգնեն, այն ժամանակի միջոցին մէջ քաղաքացիք՝ իրենց տներուն մէջ պարտական են զինուոր պահելու — եւ մինչեւ որ փոխանորդութիւն ընեն՝ կրնա՞ն պարտաւորուիլ որ իրենց յատուկ ձիերը գործածեն. — քննութեան տակ ձգուելով, զինուորանոցին շինութեանը համար՝ վեց տարի ժամանակ տուին. եւ հրամայեցին որ փոխանորդութիւն ընեն. եւ տարւէ տարի զինուորաց պահպանութեանը համար տրուելի օգնութիւնը (5000 ֆիորին) վճարեն:

“Կարգերուն այս որոշման՝ երկու քաղաքներուն հասարակութիւնները չհաւանեցան. ու շիտակ Նորին Վեհափառութեանը դիմեցին, խնդրելով որ այս ծանրաբեռնութիւնները դրամով կարենան հատուցանել: — Նորին Վեհափառութիւնը.

“1. 1813ին կարգադրեց, որ Վերին կառավարութիւնն այս խնդրին նկատմամբ՝ աղաչաւոր հասարակութեանց հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնէ, եւ իւր կարծիքը ղրկէ:

“2. 1822ին հրամայեց Վերին կառավարութեան ձեռօք, որ հասարակաց ծանրաբեռնութեանց նկատմամբ երկու հասարակութիւններն իրենց յայտարարութիւնը ղրկեն. զոր հասարակութիւնը կատարեց ալ: Այս բանը Վերին կառավարութեան քով մնաց:

“Ուստի ամէն բան ամփոփելով եւ այս կէտին քով ի կախ մնացած նիւթն աւելի եւս քննութեան ենթարկելով՝ ժամանակներէն ու պարագաներէն համոզուեցաւ հասարակութիւնը՝ որ կարգերուն որոշման ու կարծեացն աւելի համաձայն է, որ այն ծանրաբեռնութիւններն՝ ի բնականս կրեն. ինչպէս որ ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքները:

“Անոր համար 1791ին ամրացուած ու արդէն օրէնքի զօրութիւն ունեցող ԿԱ. յօդուածին համեմատ, հասարակութիւնն ամէն բանէն յառաջ Նորին Վեհափառութեանն ուղղելի աղիւսագիրը տեսաւ հարկաւոր, որ այն յօդուածին մէջ որոշուածներուն համեմատ՝ պէտք եղած նոր արտօնութեան թուղթը վաստրկի: — Ասոր մէջ, ինչպէս կրնանք տեսնել, Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը՝

“ա) Կը հրաժարի այն աղաչանքէն, զոր 1811ին տէրութեան աւագաժողովին մէջ՝ հասարակաց ծանրաբեռնութենէն ազատելու հա-

մար, որոշեալ գրամոց գումարով մ'ուզեց փրկանաւորել: Եւ զայս անոր համար ըրաւ, որպէս զի չըլլայ թէ, յօդուածին համեմատ, հոս՝ արտօնագիրը վտանգի մէջ դնէ ու հոն՝ հասարակաց ծանրաբեռնութեան ընտրութեամբը՝ քննութեան տակ ձգուի:

“ը) Կը խնդրէ, որ արտօնագիրը շնորհուի առանց վճարքի (taxa): Որովհետեւ այն առանձնաշնորհութեան՝ առանց վճարքի տրուելն, իւրենք, Կարգերն որոշեցին որ խնդրեն Նորին Վեհափառութենէն:

“զ) Որովհետեւ հարկ է որ նոր արտօնագիրն — ամրացուած յօդուածին եւ ընդունուած սահմանադրութեան Գ. մասին, §1 յօդուածին համեմատ ըլլայ — անոր համար հարկաւոր կ'երեւայ մտադրութիւն ընել, որ Մարիամ Թերեզիայի եւ Զովսէփ կայսեր ձեռօք տրուած առանձնաշնորհութիւններուն մէջ — այն մէկ կէտէն զատ, ուր որ հասարակաց ծանրաբեռնութենէն այն միջոցին իբրեւ պղտիկ քաղաք ազատ հրատարակուեցաւ — ամրացուի ու վաւերացուի: — Բայց մասնաւորապէս.

“ը) Որովհետեւ գիտցուած բան է, թէ սովորութեան համեմատ՝ տրուելի առանձնաշնորհութիւններուն նկատմամբ Գրանսիլուանիոյ արքունեաց համարակալութեան վերատեսչութիւնը (fiscalis directoratus) միշտ յառաջուրնէ կը տեղեկացուի ու անոր կարծիքը կը խնդրուի. եթէ այս գիպուածին ալ այս բանս հանգիստի, կրնայ ըսուիլ, որ անոր՝ ինչպիսի կերպով շարա-

դրուիլն, արքունական համարակալութեան վերատեսչութեանը յանձնուի: Գարձեալ՝

“ե) Որ նոր արտօնագրին մէջ ըլլայ այն բացատրութիւնը թէ հունգարական ազգին մէջ եղութեւ (in gremio nationis hungariae existentes). — որուն վրայօք՝ մինչեւ հիմայ եղած արտօնութեանց թղթերուն մէջ ամենեւին յիշատակութիւն չկայ:

“Ի մասնաւորի կը յանձնէ հասարակութիւնն իւր գործակատարին, որ մտադիր ըլլայ թէ նոր արտօնութեան թղթին ստացմանը նկատմամբ եղած աղաչանքն՝ իրօք արքունիք մատուցուեցա՞ւ — եւ անոր ներկայացուելուն վկայագիրն առնու եւ որչափ կարելի է շուտով քաղաքաբաշխութեան ղրկելու հաճի. որպէս զի անոր զօրութեամբն՝ եթէ որ աւագաժողովին մէջ հարցում ըլլուի, կարող ըլլայ հասարակութիւնն ինք զինք հարազատագործել,:

Մեծ շրջահայեցութեամբ ու սրամտութեամբ յառաջ բերուած քաղաքագիտական զիտողութիւնները՝ քաղաքային ժողովէն յընդհանուրն ընդունուեցան: — Բայց մէկ կէտն՝ որ կը համարէր թէ անմիջապէս աղերսագիր գրուի կայսեր, քաղաքային ճարտարախօսէն ընդգիմուլութիւն գտաւ: — Ասիկա կը համարէր թէ, շատ աւելի օգտակար է քաղքին, եթէ որ նախ Կարգաց ու Վիճակաց դիմէ: — Այս գիտողութիւններուն մէջ կը շեշտուի մասնաւորապէս, այն մէկ կէտն, որուն քաղաքացիք ամենէն աւելի հարկաւորութիւն ունէին. այսինքն թէ զինուո-

րանոց շինելը՝ ըլլայ հասարակաց արկղէն եւ ոչ թէ քաղաքացեաց վրայ ծանրանալով:

Մեծ ճարտարութեամբ ու հեռատես քաղաքագիտութեամբ յօրինուած գրութիւնն՝ իւր ամբողջութեամբն ընթերցողաց առջեւ ըկր դնեմ:

“Տէրութեան վաղեմի աւագաժողովներուն վճիռները՝ 1791ին հաստատուած ԱՆ. յօդուածին հետ համեմատելով՝ երեք տեսակ պարտաւորութիւն կը տեսնենք թէ եղած ըլլայ մեր ազգին նկատմամբ.

“Մէկն է, որ ղինուորաց բնակութիւն տանք ու նախամոլքի ծառայութիւն ընենք:

“Երկրորդն, որ այգրէնածնութեան համար ըրած խոստումնիս կատարենք. եւ.

“Երրորդ՝ որ ընդունուած սահմանադրութեան Գ. Մասին. 2Ա. յօդուածին համեմատ, ջանանք նոր արտօնագիր մ'ընդունելու նախընթացներուն տեղ:

“Ինչպէս գիտենք, Վերլայ հայաքաղաքն՝ Խղիսարեթուպոլսոյ հետ նոյն կարծիքը չունի: Ուստի միայն մեզի համար որոշելի յատակագիծներուն համեմատ պէտք է որ շարժինք ու գործենք: — Խնդիր է թէ մեր ընելի քայլերուն մէջ ինչ կարգ բռնենք: — Արդեօք ամէն բան հիմակւան աւագաժողովին առջեւ դնենք (promoveo). եւ թողունք որ ամէն բան ինք ընէ, կարգագրէ. — թէ արդեօք՝ նոր առանձնաշնորհութեան թղթին նկատմամբ, շիտակ ղհհհհհ կայսեր գիմենք ու նոյնն իրմէն խնդրենք (sollicito).

“Տկար կարծիքս է.

“Ամէն բանէն յառաջ մեր քաղաքն աւագաժողովին ղըկուելի պատգամաւորաց ձեռք տէրութեան Կարգերուն աղաչանք մը մատուցանէ. որուն մէջ յայտնելու ենք, թէ Կարգերուն (1811ին) որոշածին համեմատ, Խղիսարեթուպոլիս սիրով պատրաստ է ամէն բան կատարելու. եւ թէ ղինուորաց բնակութիւն տալու եւ նախամոլքի ծառայութիւն ընելու պարտականութիւնը՝ տէրութեան որոշմանը համեմատ՝ ի բնականս կ'ուզէ գործագրել: — Ասկից զատ, այս աղաչանքին մէջ ինդրէ քաղաքը Կարգերէն, որ՝ որովհետեւ ղինուորաց համար — զորոնք քաղաքացիք շատ պատճառներու, բայց մասնաւորապէս անոր համար տներնին պահել չեն կրնար՝ որ վաճառական մարդիկ են. եւ — իրենց կեանքը (subsistentia) միայն առուտուր ըլլալով — բոլոր տարին՝ մէկ տօնավաճառէն մէկալը կ'երթան. եւ մանաւանդ թէ իրենցմէ շատերն՝ իրենց կնիկներովը կը քալեն — անոր համար կը փափային ղինուորանոց շինել: — Ուստի բարեհաճին Կարգերը՝ զասիկա շինել լմնցնելու համար 12 տարի ժամանակի միջոց տալ. մտածելով որ հազարներ արժող մեծագործ շէնք մը կանգնելու համար — մանաւանդ երբ հիմակւան դէշ ժամանակն եւ դրամոց վերջին աստիճանի նուազութիւնը նկատենք — երկարագոյն ատեն կը պահանջէ: Բայց նախամոլքի ձիերն ու կահ կարասին, այսինքն՝ փոխանորդու-

Թիւնն — որ այնպէս շատ ստակ չի պահանջեր — մեր հասարակութիւնն անմիջապէս գործադրելու պիտի ջանայ:

«Ուրիշ կողմանէ, որովհետեւ մեր քաղաքն իրաւամբ կրնայ հետեւցնել, թէ մենք տէրութեան ամէն որոշմունքները կատարելով եւ 1791 ին իւ. յօդուածին կարգադրածին համեմատ նոր արտօնագիր ընդունելով՝ մէկալ հունգարական աղատ քաղաքաց հետ ամէն բանի մէջ հաւասար պիտի ըլլանք. եւ այն ամէն շնորհմունքները պիտի ունենանք, զորոնք անոնք ունին — անոր համար ալ իրաւամբ կրնանք յուսալ եւ սպասել, որ երբ անոնք իրենց քաղաքացիներուն թագաւորական քաղաքաց բնական ազատութեանը զօրութեամբ (ex natura libertt. Reg. Cittis.) արտօնութիւն ունին գինի ծախելու Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացիներուն ալ, ի թոյլտուութենէ հաւասարութեան (ex indole paritatis) այս բանս աղատ պիտի ըլլայ: — Այս ազատութիւնը նկատելով՝ եւ վերն ըսած փոփոխակի (suppositum) վստահութեան վրայ հիմնուելով՝ կը համարինք որ այն առանձնաշնորհութիւնն, որ մինչեւ հիմայ, իբրեւ մեր հասարակութեան (publicum) իրաւունք՝ վարձու տրուած էր. եւ անկէ եկած մուտքը հասարակաց արկղին կը վերաբերէր ու հոն կը մտնէր՝ — այն եկամուտը կ'ըսեմ, հասարակաց արկղէն կ'անջատուի, կը բաժնուի — զոր մենք քաղաքացիքս, իբրեւ մեր յատուկ ստացուածքը 12 տարւան համար՝ աւելի խոստացողին վար-

ձու տալով՝ ասկից եկող եկամուտքէն զինուորանոցը կը շինենք:

«Եւ կամ, որովհետեւ տէրութեան որոշման համեմատ, մեզմէ ալ ի բնականս կրելի ծանրաբեռնութիւնը՝ մեր հասարակութեանը համար հասարակաց է — իսկ մեր հասարակաց արկղը բնութիւնն ու նպատակն է, որ հասարակաց հարկաւորութեան մէջ մեզի օգնութիւն ընէ, անոր համար, ջանանք ձեռք ձգելու զայն՝ որ մեր հասարակաց արկղովը կանգնուի զինուորանոցը 12 տարւան միջոցի մէջ:

«Եթէ այս կրկին առաջարկութիւններէն եւ ոչ մէկն ընդունելու բախտն ունենանք, այն ատեն, որչափ որ ալ յօժարութեամբ ուզենք կարգաց բաղձանքը կատարել, մեր այս փափաքանացը հակառակ, զանիկա պիտի չկարենանք գործադրել: Ասան զի ժամանակին աննպաստաւորութեամբ՝ մեր ժողովուրդը վերջին աստիճանի աղքատնալով ու ծանր հարկերէն ճնշուելով ի վիճակի պիտի չըլլայ զայս ինք իրմէն ընելու:

«Զատնք նկատելով՝ կրնանք վախնալ, որ երբ տէրութեան որոշմանցը համեմատ, ամէն բան կատարել յանձն կ'առնուիք, եւ իրօք աղատ թագաւորական քաղաքաց կարգը մտնելով՝ գինի եւ ուրիշ ոգեւոր ըմպելիք ծախելու իրաւունքը մերն ըլլալն ուզենանք եւ իբրեւ մեր յատուկն՝ որոշեալ վախճանի համար վարձու տալու փափաքինք — արդեօք Աերին Իշխանութիւնն այս մեր յատակագիծը պիտի

չփճացընէ՞ ի հիմանց — այն պատճառաւ, որ ինչպէս որ ամէն տեսակ ստացուածք, այնպէս ալ ոգեւոր ըմպելեաց վաճառմանէն եկամուտն (educillaris beneficium) ուղղակի հասարակաց իրաւունքին (ad jura publici) եւ այսպէս՝ հասարակաց արկեղ եկամուտներուն կը վերաբերի: — Եւ կամ պիտի չըսէ՞, որ հասարակաց արկղը՝ զինուորանոց շինելու պարտական չէ. — հապաքաղաքացիներն՝ իրենց յատուկէն թող շինեն. որովհետեւ իրենց կը վերաբերի զինուոր պահելն ու նախամուրի ծառայութիւն ընելը:

“Այս մեղի համար մեծ հարուած մը պիտի ըլլայ. — եւ վերն ըսուածին համեմատ՝ խնդիր է — ինչ կ'ըլլայ մեր վիճակը. — ինչպէս պիտի կարենանք կատարել տէրութեան հրամանն. երբ մեր առանձինն զօրութիւնը շատ տկար է եւ բանի մը կարող չենք: — Կորսուելու եւ բոլորովին փճանալու ենք . . . : Բայց արդեօք՝ ասով տէրութիւնը պիտի օգտուի՞ . . . : Այս վերջին կործանման վտանգին, այն ամենամեծ հարկաւորութեան մէջ՝ հասարակաց արկղը մեղի պիտի չօգնէ՞ — այն արկղը՝ որ մերն է. եւ անոր համար է, որ հոն եւ այն միջոցին օգնէ մեղի, ուր ու երբ անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը կը պահանջէ: Եւ ո՛ր է արդեօք աւելի մեծ ու աւելի ճշիշ հարկաւորութիւն, քան հոն՝ ուր որ տէրութիւնը կը հրամայէ մեղի, որ բան մը կատարենք:

“Այս ամենայն, իբրեւ ամենաարդար ու ճշմարիտ բաներ կը համարինք: Այսու ամե-

նայնիւ շատ հեղ, միայն այն ատեն կրնայ մարդիւր նպատակին հասնիլ, երբ արդարութիւնն՝ աւելի զօրաւոր ու հեղինակութիւն ունեցող իշխանութիւն մ'իւր պաշտպանութեանը տակ կ'առնու: Եւ ո՛ր իշխանութիւնն աւելի մեծ ու զօրաւոր է, քան տէրութեան Կարգերունն ու Վիճակներունը:

“Ուստի կարծիքս է, որ խոնարհութեամբ տէրութեան Կարգերէն խնդրենք, որ մեր նպատակին հասնելու համար, միջնորդ ըլլան եւ մեր Վեհափառ իշխանապետէն բարեհաճին ընդունիլ, որ ըստ այսմ մեր ամբողջութեանը (integritas) մէջ փնտրուի՝ մեր յետին փճանալուն առջեւն առնունք:

“Այդրէնաճնութեան սակագնին նկատմամբ՝ խնդրենք Կարգերէն, որ շնորհէն մեզ զանիկա, որոշեալ տարիներու միջոցի մէջ հատուցանել կարենալ. բայց հասարակաց արկղէն՝ իբրեւ մեր յատուկէն:

“Նոր արտօնագիր ընդունելու նկատմամբ հարկաւոր կը տեսնեմ, որ ասիկա տէրութեան Կարգացն ու Վիճակաց միջնորդութեամբն ըլլայ: Վասն զի մէկ կողմանէ 1791 ի աւագաժողովն որոշեց, որ իշխանապետէն խնդրէ զասիկա առանց գնահատութեան. մէկալ կողմանէ՝ մեր որդիական վստահութիւնն այս կողմանէ ալ ցուցընելով՝ տէրութեան Կարգերուն աւելի զօրաւոր միջնորդութեանը յոյս կրնանք ունենալ:”

6.

Եթէ վերն յիշուած դիւանական գրութիւններուն, խորհրդանոցին մատուցուած առաջարկութիւններուն եւ խորհրդածութիւններուն, — դարձեալ՝ յառաջ բերուած դիտողութիւններուն եւ խօսակցութիւններուն պատմական ձեւ մը տալու ըլլանք, կը գտնենք թէ քաղաքային վարչութիւնը՝ խնդիրն իւր կողմանէ ընդգրկելով եւ իւրացընելով՝ իւր բոլոր զօրութիւնն ամփոփեց եւ անոնց ուղղութեամբն սկսաւ շարժիլ դէպ ի դուրս՝ ձերին իշխանութեանց հետ:

Ամենէն յառաջ փորձ ըրաւ — ինչպէս տեսանք — որ այս ծանր պարտաւորութենէն ազատի ստակ վճարելով. իսկ եթէ այս չի յաջողիր, այն ատեն ինչպէս որ օրէնքը կը հրամայէր, պարտականութիւնն իրապէս գործադրելով՝ այնպէս, ինչպէս 1791ին եւ 1811ին տէրութեան աւագաժողովները կը կարգադրէին:

Քաղաքաբաշխութիւնը՝ բնականապէս ազգային ոգւոյն յատուկ հնարագիտութեամբ, խնդրին դարձուածք մը տալով՝ բանն ուղեց հոն բերել, որ Եղիսաբեթուպոլիս, առաջին կարգի թագաւորական քաղաքներուն կարգին մէջ մանչելու տեղ, երրորդ կարգի քաղաքաց կարգն անցնի. ու ըստ այնմ՝ երրորդ աստիճանի տուրք վճարէ:

Երկրորդ՝ փորձեց, որ թէպէտ զինուորաց բնակութեան տեղ տալն ու նախամոլքի ծառայութիւնն ի բնականս հատուցանէ՝ ինչպէս որ տէրութիւնը կը փափաքէր, սակայն այդրէնա-

ծնութեան համար տրուելի երկու հազար ոսկիներուն վճարումը՝ զինուորանոց կանգնելու հաշուին մէջ անցուի. որ բնականապէս քաղաքաբաշխութեան համար շատ շահաւոր էր:

Բայց դժուարութիւնը՝ ստակ գտնելու վրայ էր, որովհետեւ, ինչպէս որ վերն եղած դիտողութիւններէն ըստ բաւականի տեսանք, քաղաքացւոց առեւտրական յարաբերութիւնները շատ վատթարացած էին, ու դրամ չկար այս ամենայն իրապէս գործադրելու:

Սակայն, քաղաքային իշխանութիւնն ամենեւին չյուսահատեցաւ: Գլուխն ասդին անդին զարնելէն ու խորհրդանոցին մէջ խօսելէն վիճելէն ու յատակագիծներ շինելէն ետքը, այն ճամբան գտաւ, որ առ այս վախճան պէտք եղած դրամները հաւաքելու համար, ընդհանրապէս ազատ քաղաքաց ամէն քաղաքացիներուն տրուած՝ ոգեւոր ըմպելի ծախելու արտօնութենէն Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինները հրաժարին, մինչեւ որ զինուորանոց շինելու համար որոշուած դրամոց գումարը ժողովուի. եւ այն ժողովուած ստակը՝ յիշեալ վախճանին գործածեն: Ուստի հասարակութիւնը նախ, իրեն բարեկամ փաստաբանին, որ միանգամայն տէրութեան փաստաբանն ալ էր եւ աւագաժողովին փոխանակ - վերատեսուչը, աղաչանաց թուղթ մը գրեց: Ասոր մէջ պատրաստակամութիւն կը ցուցնէ թէ զինուորանոց կանգնելու, թէ զինուորաց տեղ տալու եւ թէ՛ նախամոլքի ծառայութիւնն ըստ օրինաց կատարելու:

Քաղաքապետին Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանն անուամբ՝ այս իմաստով տէրութեան փաստարանին գրած պաշտօնական թղթին հայերէն թարգմանութիւնը՝ յաջորդէն է։

«Ամենապատիւ Տէր գիմնասկան փաստաբան, վերատեսչի փոխանորդ։

«Երկրին այդքէնածիններն ըլլալու եւ ասոր հետեւութեամբ 1791 տարւոյն ՎԱ. յօդուածին ձեռք հունգարական մեծ քաղաքաց կարգն ընդունուելով՝ թէ՛ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու եւ թէ՛ միանգամայն արտօնութիւնները վայելելու, դարձեալ՝ այն յօդուածին մէջ որոշուած նորագոյն առանձնաշնորհութիւններն ընդունիլ կարենալու նկատմամբ մեծապատուութեանդ՝ մեր երեսփոխաններուն ձեռք տուած տեղեկութեանցը համեմատ, այսօր մեր մէջն ընդհանուր ժողովք ընելով՝ մանրամասնաբար խորհեցանք ու խօսեցանք, տէրութեան աւագաժողովին այս նիւթին մասին՝ մեր մատուցած խոնարհ աղաչանքին վրայ։ Եւ համեմատելով աւագաժողովոյն որոշմունքը՝ մեր հասարակութեան գրուածներուն հետ, քաղաքաբաշխութիւնն եւ հարկւոց ժողովքը չգտաւ ամենեւին հիմնական պատճառ մը՝ անոնց դէմ դնելու եւ գրելու։ Ուստի եւ 1811ին տէրութեան աւագաժողովոյն եւ մեր Վեհափառ թագաւորին մատուցած աղերսագրէն, որուն մէջ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները՝ ոչ թէ ի բնականս, հապա դրամական փոխարինութեամբ կ'ուզէինք կատարել՝ կը հրաժարինք, որովհետեւ

տեւ պարագաներուն փոփոխութիւնն ու ժամանակին անյաջողութիւնը՝ մեր, մինչեւ հիմայ այնչափ ծաղկած առուտուրը կաղացուց ու գրեթէ փճացուց։

«Ըստ այսմ, այսօրւան օրս, որոշեցինք, որ Վիճակաց փափաքին համեմատ, ամէն հասարակաց ծանրաբեռնութիւններն՝ ի բնականս (in natura) այնպէս կատարենք, ինչպէս որ Կարգերը՝ 1791ին եւ տէրութեան աւագաժողովն 1811ին հաստատած, որոշած ու սահմանած են։ Որով յայսմ մասին ամենեւին չտարբերելով ուրիշ հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքներէն՝ պարտ ու պատշաճ կերպով համապատասխանել պիտի կարենանք, տէրութեան Կարգերուն՝ մեր պղտիկ ազգին նկատմամբ դժածաբար ցուցնել բարեհաճած սիրոյն։ Ասոր նկատմամբ՝ մեծապատուութեանդ մեղի տուած աւելի մանրամասն տեղեկութեանց համեմատ, Կերլայի հասարակութեան հետ միաբան պիտի ըլլանք ու անոր հետ պիտի գործենք...»

«Ասկայն մեկալ կողմանէ մեր հասարակութիւնն ասոր հետեւութեամբ մէկ երկու դիտողութիւն ունի, զորոնք՝ մեծարանօք պետութեան Կարգաց առջեւը դնել կը փափաքինք։ Այսինքն՝

«Ա) Որովհետեւ մեր քաղաքը՝ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու մէջ, մեկալ հունգարական ազատ քաղաքաց հետ մէկ կարգի (categoria) մէջ է, արդեօք չենք կրնար Կարգերէն խնդրել, որ մինչեւ հիմայ միշտ առաջին կար-

գին համեմատ վճարած թագաւորական տուրքերուն մէջ քիչ մը թեթեւցունք, եւ ապագային մէջ այնպէս վճարենք մեր հարկերն, ինչպէս որ ամէն հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքները կը վճարեն: Եթէ որ Գլուժու Մարօշվաշարհէյլ մեծ քաղաքները՝ միայն երրորդ կարգին մէջ առնուած հարկը կը վճարեն, ինչ պատճառաւ այս երկու՝ մինչեւ հիմայ հայ, բայց արդ՝ հունգարական քաղաքներն առաջին կարգի տուրք վճարեն: Ասոր պատճառը՝ չենք հասկընար: Կարգերուն դիտաւորութիւնը՝ յայտնապէս այն էր, որ վերջիշեալ 1791 տարւոյն ԿԱ. օրինաց յօդուածին կարգադրութեանը համեմատ, երկու հայ քաղաքներն՝ իրերեւ հունգարական թագաւորական քաղաք ճանչցուն եւ համարուին:

«Ը) Որովհետեւ 1791ին աւագաժողովոյն արձանագրութեան համեմատ, նոյն իսկ Կարգերն՝ իրենց անձնական կամօքը, Նորին Աւհափառութեան առաջարկութիւն ընել որոշեցին, անոր նկատմամբ, որ ազատ թագաւորական քաղաքներն ապահարկ ըլլան. արդեօք՝ անոնցմէ զատ, որոնք ընդունուած օրինաց Գ. Մասին, ԿԱ. յօդուածին մէջ բովանդակուած են, եւ որոնք՝ ընդհանուր սահմանադրութեան հակառակ չեն, կրնայ խնդրել մեր հասարակութիւնն՝ որ անոնց ալ մասնակից ըլլայ:

«Արդ՝ խոնարհութեամբ կը խնդրեմ, որ ասոնց նկատմամբ Ձեր կարծիքը գրի առնուր, զմեզ տեղեկացնել եւ միանգամայն մեղի ցու-

ցնել բարեհաճիք, որ արդեօք ասոնք զմեզ նպատակին պիտի հասցնեն: Եթէ այո՝ այն ատեն անոնց ստացումն ինչ կերպով ու ինչ ճամբաներով կրնանք վաստակիլ:

«Ուրիշ կողմանէ եմ, մեծապատիւ փոխանակ-վերատեսչիդ ու փաստարանիդ.

յանուն Եղիստրեթուպոլսոյ հասարակութեան

Մարտին 1 Էնիէյէա Ե. 3.

գլխաւոր դատաւոր:

Ենի-Էնի-Ե. 1834, Ապրիլ 25:

Ասոր վրայ ամիս մ'ետքը, քաղաքացիք՝ ընականապէս քաղաքային վարչութեան դրդելով՝ 116 հոգւոյ ստորագրութեամբ յայտարարութիւն մ'ըրին: Ասոր մէջ կը խոստանան, որ իրենց տրուած ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքէն կամօք հրաժարելով՝ անկէ գալի եկամուտը՝ քաղաքաբաշխութեան կը յանձնեն՝ մինչեւ որ գումարն այնչափի հասնի, որ տէրութեանէն պահանջուած զինուորանոցը կարենայ կանգնուիլ:

Ահաւասիկ Եղիստրեթուպոլսոյ հայ ժողովրդեան տուած յայտարարութեան թարգմանութիւնը:

«Մենք, ներքոյ գրեալքս կը յայտենք, մեր այս ծանուցագրով թէ, 1791ին, Դրանսի-լուանիոյ մեծ իշխանութեան աւագաժողովին մէջ, տէրութեան Կարգերէն որոշուած եւ Նորին Աւհափառութեան ամրացուած ԿԱ. յօդուա-

ծին իմաստին համեմատ, մեր Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքն ալ, մէկալ հունդարական աղատ թագաւորական քաղաքացկարպը դասուեցաւ, հաւասար իբաւունքներով եւ արտօնութիւններով, բայց եւ նմանօրինակ ծանրաբեռնութիւններով՝ Բաց աստի՛ ընդունեցանք նաեւ այդրէնածնութիւն. —

«Ասոր հետեւութեամբ՝ մեր քաղքին քաղաքաբաշխութիւնն, երդուեալ հասարակութիւնն եւ բոլոր քաղաքացիք, մինչեւ հիմայ ըրած այն աղաչանքէն՝ որուն համեմատ՝ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները, դրամով կ'ուղէինք փոխարինել, հրաժարելով՝ տէրութեան Վարդացն, այս նիւթիս մէջ ըրած կարգադրութեանը համեմատ՝ որոշեցինք, որ թէ զինուոր պահելու եւ թէ նախամուք կրելու ծանրաբեռնութիւնն ի բնականս (in natura) հատուցանենք: Դարձեալ՝ որ այդրէնածնութեան համար որոշուած 2000 կայսերական ոսկին վճարենք, եւ միանգամայն զինուորանոց կանգնենք ու փոխանորդութիւն (cambiatura) հատուցանենք:

«Սակայն մեր հասարակութիւնը հիմակւան անյաջող ժամանակներուն հետեւութեամբ, նկատելով իւր քաղաքացեաց ողորմելութիւնն, անկարողութիւնն եւ աղքատութիւնը, որպէս զի այս բաներուն հարկաւոր եղած գրամն՝ — որ քիչ գումար չէ — կարող ըլլայ քովէ քով բերել՝ այն կերպը գտաւ, որ քաղաքացիներուն խնայելով — ամէն աղատ թագաւորական քա-

ղաքաց տրուած արտօնութեան համեմատ՝ — որուն հետեւութեամբն իւրաքանչիւր քաղաքացի հաւասարապէս իրաւունք ունի գինեւաճառութեան — մեր քաղաքացիներն, այս իրաւունքէն հրաժարին, մինչեւ որ հարկաւոր եղած գումարն ամբողջապէս ժողովուրի: Որպէս զի այս կերպով, այն գինեւաճառութենէն գալի դրամները՝ յիշեալ նպատակին կարենան գործածուիլ:

«Ուստի մենք, ստորեւ գրեալ քաղաքացիներս, յօժարութեամբ եւ չբռնադատուած կամօք, նկատելով մէկ կողմանէ մեր հիմակւան գէշ կացութիւնն ու ողորմելի վիճակը՝ եւ տեսնելով մէկալ կողմանէ, որ զինուորանոց շինելու եւ փոխանորդութեան համար հարկաւոր ստակին գումարն, ինչպէս նաեւ՝ այդրէնածնութիւնը վճարելու համար, Վարդերուն պահանջած 2000 ոսկին, մենք մեզմէ վճարել չենք կրնար — եւ փափաքելով ուրիշ կողմանէ՝ որ քաղաքացիները խնայուին՝ ներկայ դրութեան զօրութեամբ՝ գինեւաճառութեան իրաւունքէն՝ աղատ թագաւորական քաղաքաց արտօնութիւնն ստանալու վայրկենէն, վերոյգրեալ նպատակներու հարկաւոր եղած ստակներէն կը հրաժարինք, մինչեւ որ վերջիշեալ գումարն ամբողջապէս հատուցուի եւ վճարուի:

«Եւ որպէս զի այս նկատմամբ, մեր քաղաքին քաղաքաբաշխութիւնն իւր ընելիքը կարենայ ըստ պատշաճի յառաջ տանիլ, կ'ապահովընենք այն քաղաքաբաշխութիւնն, որ ի

գիպուածի որ՝ ասոր դէմ մեր մէջէն մէկն, որեւէ կերպով ու նպատակաւ բարձրագոյն իշխանութեան գիմելու փորձ ընէ, իւր այս փորձն եւ ըրած քայլերն ամէն ատեն, դարովելի եւ անվաւեր ըլլան եւ մերժուին: Որովհետեւ գիտենք թէ մեր կամաւոր զոհողութիւնն անոր համար եղած է միայն, որ հասարակաց օգուտն եւ երջանկութիւնը յառաջ տանինք:

«Սակայն կը յայտնենք ուրիշ կողմանէ, որ վերոյիշեալ ծախքերուն լրանալէն ու վճարուելէն ետեւ՝ ըմպելեաց իրաւունքը մերն է, եւ մեզի կը վերաբերի: Այս միջոցին՝ գինեվաճառութեան իրաւունքը վարձու տալով, անկից գալի ստակները՝ քաղաքային խորհրդէն եւ հասարակութենէն ընտրուած բաւական երաշխաւորութիւն ունեցող արկղակալի մը պիտի յանձնուին, որ տարւէ տարի հաշիւ պիտի մատուցանէ հասարակութեան՝ իւր ըրած տնտեսութեան վրայօք:

«Տուեալ յեղիսարութեւպօլիս, յամի Տեառն 1834 Մայիս 28, — Ստորագրուած՝ 116 առաջին կարգի քաղաքացիներէն: —

Բայց կառավարութիւնն՝ Եղիսարութեւպօլիսի ազգայնոց առաջարկութիւններն ընդունելու ամենեւին միտեալ չէր: Քաղաքապետին դրած աղաչանքն անուղղակի կերպով մերժուեցաւ. եւ իրեն դրուեցաւ, որ վերոյիշեալ առաջարկութիւնները՝ նախընթաց գրութիւններուն հետ չհամաձայնելով՝ խնդրուածքին տեղի չի կրնար տրուիլ:

Ահա կառավարութեան հրամանագիրը:

«Մեր ամենագլխած Տիրոջ, սրբոյ, կայսերական, թագաւորական, առաքելական Վեհափառութեան, Դրանսիլուանիոյ մեծ Իշխանին եւ Սիգուլաց Կոմսին անուամբը:

«Ձեր խնդրուածքն՝ — որուն համեմատ, այն գիպուածին եթէ այն քաղաքն ազատ թագաւորական քաղաքաց իրաւունք ստանայ, — որ զինուորանոց մը կարենաք կանգնել վեց տարւան միջոցի մէջ. եւ մինչեւ այն ատեն զինուորներու տեղ տալէն եւ նախամուր վճարելու ծանրաբեռնութենէն ազատ ըլլաք, եւ թէ քաղաքացւոց համար՝ ազատ գինեվաճառութեան իրաւունք տրուի — Նորին Վեհափառութեան առջեւ դրուեցաւ: Նորին Վեհափառութիւնը՝ բարեհաճեցաւ, սեպտ. 16ին, 4159 թուականով տուած հրամանագրին համեմատ գլխածաբար կարգադրել, թէ այս բանիս տեղի չի կրնար տրուիլ. անոր համար, վասն զի Ձեր այս խնդրուածքը՝ նախընթաց խնդրուածքներուն հետ, որոնց մէջ, ազատ թագաւորական քաղաքներուն կարգն ընդունուելու աղաչանքովը պարտաւորիչ առաջարկութիւն ըրիք, որ ինք զինքնիդ, թէ զինուոր պահելու եւ թէ նախամուր տալու ծանրաբեռնութեան տակ կը ձգէք՝ ամենեւին չի միաբանիր: —

«Այս աղաչանքն, այնչափ աւելի ընդունելի չի կրնար ըլլալ, որչափ որ խնդրուած արտօնութեան տուչութիւնը՝ 1791ին, ԿԱ. յօդուածին մէջ բացատրուած պայմաններուն կատարուելէն ետեւ միայն կրնայ ըլլալ:

«Վեհափառութեան այս որոշումն, այն հրամանով կը խրկուի հրամանոցդ, որ առաջիկայ տարւոյն Աւգոստ. 13ին, եւ այսօրւան օրս կառավարութեան Ձեզի տուած պատուէրը՝ վայրկեան մը յառաջ կատարելու եւ գործադրելու ջանաք: — Ուրիշ կողմանէ եւ այլն.

«Տուեալ՝ Գրանսիլուանիոյ կառավարութեան վերին իշխանութենէն. ի Գլուժ. յամի Տեառն 1835, հոկտեմբ. 20.

Կ. Գրեհէթ յ. յ.

Կ. Լաւր յ. յ.

Մ. Սէէրէն յ. յ.

Քարտուղար:

Այս անակնկալ ու չյուսացուած հրամանագրին վրայ՝ բոլոր քաղաքը տակն ու վրայ եղաւ: — Ազգայնոց անհանգիստ հոգին չէր կրնար տեսնել ու չէր ուզեր ըմբռնել, թէ հասարակաց օրէնքը պահելու է. եւ թէ հայ ազգը միայն իւր երեւակայեալ եւ անհիմն պատճառներուն համար՝ ընդհանուր օրէնսդրութենէն եւ հասարակաց կարգադրութենէն չի կրնար զարտուղիլ:

Քաղաքաբաշխութիւնն՝ ընելէքը չէր գիտեր. եւ սակայն վերջին փորձ մըն ալ ուզեց փորձել: Իւր քաղաքացեացն աղաչանաց թուղթ մը գրել տուաւ, առ քաղաքային իշխանութիւն եւ առ հարկւրոց ժողովը, զոր վերին կառավարութեան ձեռք՝ Նորին Վեհափառութեան խրկելու էր քաղաքաբաշխութիւնը: — Ասոր մէջ, ժողովրդեան աղքատութիւնն եւ անկարո-

ղութիւնը կենդանի գոյնով ստորագրուելէն ետեւ, կը խնդրուի աղերսանօք կայսրմէն, որ վերը յիշուած խնդիրները կատարելու բարեհաճի ըստ օրինակի իւր բարերար նախնեացը:

Ահաւասիկ քաղաքացւոց առ՝ քաղաքաբաշխութիւն գրած թղթին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Մեծարոյ քաղաքաբաշխութիւն եւ երդուեալ հասարակութիւն:

«Վեհափառ կայսեր՝ 1835. սեպտ. 16ին տուած եւ մեզի հաղորդած հրամանագրէն կը հասկնանք՝ թէ մեծարգոյ քաղաքաբաշխութեան եւ երդուեալ հասարակութեան՝ իւր քաղաքացեացն ողորմելի վիճակը դիւրինցընելու համար, իւր Նորին Վեհափառութեանը գրած աղերսագրին հետեւութեամբ՝ տէրութեան կարգերէն արդէն 1791ին որոշուած եւ Նորին Վեհափառութենէն ամրացուած օրինաց ձեռք մեզի շնորհուեցաւ որ կանգնելի վիճակոյնոցը վեց տարւան միջոցի մէջ կարենանք շինել: Ասոր մէջ խնդրուեցաւ միանգամայն, որ այս միջոցիս զինուորաց տեղ տալէն աղատ ըլլանք: Եւ որովհետեւ գիտցուած բան է, որ մեր քաղաքացիքն ի վիճակի չեն, իրենց ղօրութեամբը զինուորանոց շինելու՝ աղաչեցինք որ գթածաբար շնորհուի մեզի, որ ոգեւոր ըմպելեաց վաճառման իրաւունքն — որ ուղղակի քաղքին արկեղ կ'երթար, եւ հիմայ նոր տրուելի արտօնագրին վաստակելով՝ քաղաքացեաց կը վերաբերի՝ քաղաքացիներուն բացայայտ խնդրանօքը — քաղքին

եկամուտներէն անջատուի, վարձու տրուի եւ անկէ գալի դրամի գումարը տարւէ տարի՝ յիշեալ զինուորանոցին կանգնմանը գործածուի։ Այս աղաչանքին կրկին կէտերն ի նկատի չառնուեցան, այն պատճառաւ, որ մեր հասարակութեան՝ ուրիշ, նոր արտօնագրի մը նկատմամբ մատուցած աղերսագրին հակառակ է եղեր։

«Այս՝ մեզի համար շատ ծանր ու ցաւալի է։ Սակայն երբ զմեզ անտարակուսելի կ'ընէ այն յոյսն՝ որ Նորին Վեհափառութիւնն իւր հաւատարիմ՝ ստորակարգեալներուն որդիական խոնարհութեամբ առաջարկած խնդրուածքն ամէն ատեն հայրաբար ու գթութեամբ լսեց եւ մեր աղերսանքներն ամէն ատեն գթածաբար կատարելու բարեհաճեցաւ, վստահութեամբ կը համարձակինք, մեր ներկայ թշուառ ու ողորմելի վիճակը յայտնելով՝ իբրեւ հաւատարիմ աւատականներ՝ մեր խոնարհ խնդրուածքն ամենագթած հօրն ոտուրներուն առջեւ դնել, համոզուելով՝ որ Նորին Վեհափառութիւնն, ամէն հպատակներուն նկատմամբ ունեցած բնածին գթութիւնն ու սէրը՝ գործնականապէս մեր վրայ ալ պիտի տարածէ։

«Մեծարգոյ քաղաքաբաշխութիւն եւ երգուեալ հասարակութիւն, մեր փոքրիկ ազգը Գրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեանը մէջ, անմահ յիշատակաց արժանի կարօլոս Զ.ին իշխանութեանը ժամանակ հաստատուեցաւ։ Այս ազգն իւր Վեհափառ իշխանապետին եւ նոր հայրենեաց ունեցած հաւատարմութիւնն ապա-

ցուցուց՝ Գրանսիլուանիոյ մէջ առուտուր մտքընելով եւ ասոր օրինաւոր զարգացմանն ու յառաջացմանն օգնելով։ Իւր վրայ դրուած ամէն ծանրաբեռնութիւններն առանց տրտնջելու, ամէն ատեն պատրաստակամ եւ յօժարապէս կրեց։ Ամենապատիւ կարգաց ու Վիճակաց վստահութիւնը վաստըկեցաւ։ 1733ին. Աւգոստ. 11ին՝ իրեն, կայսերական արտօնագիր մը շնորհուեցաւ։ Նորին Վեհափառութեան՝ անմոռաց յիշատակաց արժանի փառաւոր հաւուն՝ հայ ազգին նկատմամբ ունեցած մեծ գթութիւնը, Մարիամ Թերեզիա մեծափառ կայսրուհին ալ, նմանօրինակ գթութեամբ լիացուց, ոչ միայն անով որ մեր ազգին երկու առանձնաշնորհութեան պատճէն շնորհեց, հապա նաեւ անով որ Պաշտպանութիւնը երկրակալութիւնն 1758ին՝ մերնախնիններուն պարգեւեց իբրեւ իրենց հաւատարմութեան ապացոյց։ Այս կայսերական գթութիւնը ցուցուց մեզի նաեւ Յովսէփ Բ. կայսրն եւ իշխանը։ Ազգայնոց՝ իբրեւ հաւատարիմ աւատականներուն ու ստորակարգեալներուն նկատմամբ ունեցած գերազանց սէրն ու հայրական գթութիւնը մասնաւորապէս տեսնուեցաւ, անմահ յիշատակաց արժանի կայսեր ու թագաւորին, Փրանկիսկոս Ա.ոյն ատեն, երբ տէրութեան կարգերն (1791) զմեզ այգրէնածին ընդունելով՝ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները՝ մէկալ աղատ թագաւորական քաղաքաց պէս՝ ըստ բնութեան կրելը փոխելով եւ մեր քաղքին մասնաւոր հանգամանքները նկա-

տելով՝ 1811ին գթածաբար կարգադրեց որ յատակագիծ մը շինուի նկատմամբ անոր, թէ ինչպէս կարելի է, որ երկու քաղաքները — Կերլայ եւ Եղիսաբեթուպոլիս — հասարակաց ծանրաբեռնութիւններն առանց զինուորաց բնակութիւն տալու՝ դրամով փոխարինեն: Այս ծրագիրն ըստ վերին հրամանի՝ Կորին վեհափառութեանը խրկուեցաւ: — —

«Այս՝ ու խոնարհաբար վերը յիշուածներէն յայտնապէս կը տեսնուի, թէ ամէն իշխանապետ, մեր վրայ մասնաւոր գթութիւն մ'ունէր: Եւ երբ հիմայ փառօք իշխող Փերդինանդոս Ա. կայսրն ու թագաւորը գթութեամբ եւ իւր բնածին մարդասիրութեամբն իւր ժողովրդոցն երջանկութեան այնչափ հոգ կը տանի, կը խնդրենք մեծարգոյ քաղաքաբաշխութենէն եւ ընտրեալ հասարակութենէն, որ առաջիկայ խոնարհ խընդրուածքը՝ մեր մեծափառ կայսեր ներկայացընելու եւ անոր ձեռքը հասցընելու բարեհաճի:

«Վեհափառ արքունիքն իւր գթած պատասխանին մէջ, զինուորանոց շինելու նկատմամբ խընդրած վեց տարւան երկարումն շնորհել եւ այս միջոցին զինուոր պահելու ծանրաբեռնութենէն զմեզ անոր համար տնօրինել չի բարեհաճիր, որովհետեւ ասիկա՝ մեր մատուցած աղերսագրին հետ՝ որուն մէջ նոր արտօնութեան պատճէն մը կը խնդրենք, չի միաբանիր: Եւ սակայն ասոր մէջ, մեր տկար տեսութեանը համեմատ ընդգիմութիւն չենք տեսներ, որովհետեւ մենք տէրութեան Կարգաց բաղձանքին համեմատ, հպա-

րակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու մէջ, ամենուն հետ հաւասար ըլլալու փափաքելով՝ պարտաւորութիւններն ի բնականս կ'ուզենք հատուցանել:

«Այսու ամենայնիւ մինչեւ որ վեց տարւան միջոցին մէջ, մեր քաղքին մէջ կանգնուելի զինուորանոցը շինենք, մենք՝ որ ներկայ պարագաներուն համեմատ շատ ողորմելի յարաբերութիւններու մէջ ենք՝ պէտք է որ տօնավաճառէ տօնավաճառ վաղենք, որպէս զի օրական ապրուստնիս հոգանք ու վերջին աստիճանի բարձրացած թագաւորական տուրքերը քովէ քով բերենք: Ասանկով՝ գրեթէ ամբողջ տարին ասգին անգին կը վազվզենք. մեր տներն երբեմն բոլորովին պարապ կեցած են, հոն միայն պղտիկ տղաքը կը գտնուին, առանց հոգացողի մը:

«Կը յուսանք որ նորին Վեհափառութիւնն՝ ի նկատի կ'առնու այս մեր իրաւցընէ խղճալի վիճակն, ու գթածաբար կը շնորհէ որ — մինչեւ որ զինուորանոցը կանգնելու ի վիճակի ըլլանք՝ — զինուոր պահելու ծանրաբեռնութենէն տնօրինուինք. այնչափ աւելի՝ որչափ որ ալ մենք զմեզ ները խօթենք, մեր վրայ իյնալու փոխանորդութիւնն (cambiatura), անմիջապէս կանգնելու կը փափաքինք: Ուր ընդ հակառակն, մեր քաղաքը թող տալու եւ շրջակայ գեղերը քաշուելու պիտի պարտաւորուինք:

«Եւ որովհետեւ գիտենք թէ մենք ամենեւին կարողութիւն չունինք, որ մեր զօրութեամբը զինուորանոց կարենանք շինել, առաջի-

կայ գրութեամբ կը հրաժարինք՝ ոգեւոր ըմպելեաց վաճառման իրաւունքէն, եւ ինքզինքնիս կը պարտաւորենք, որ այս մեղի տրուած իրաւունքը մեզմէ անուանուած հոգաբարձութեան մը ձեռքը վարձու տրուի, եւ անկէ տարւէ տարի քաղուելու ստակին գումարը՝ շինուելի զինուորանոցի մը կանգնմանը գործածուի:

«Ուստի կը խնդրենք մեծարգոյ քաղաքաբաշխութենէն եւ ընտրեալ հասարակութենէն, որ նկատելով՝ ներկայ ժամանակին ողորմելութիւնը, գրամի քիչութիւնը, արքունական տրոց մեծութիւնն, առուտուրին անկումն եւ մեր վիճակին խեղճութիւնը՝ վերն ըսուած պատճառներու համար ինքն ալ, առժամանակեայ կերպով հրաժարի իւր կողմանէ ոգեւոր ըմպելիք ծախելու իրաւունքէն. եւ բարեհաճի մեր վեհափառ իշխանապետէն խնդրել եւ ընդունիլ մէկ կողմանէ՝ որ — փոխանորդութիւնն անմիջապէս կանգնելով եւ մեր մէջն ընդունուելի զինուորաց բնակութեանը համար, զինուորանոց մը կանգնելու փափաքելով՝ Նորին Վեհափառութիւնն, իւր անմոռաց յիշատակաց արժանի նախնիներուն համեմատ, — մեղի իւր հաւատարիմ հպատակներուն իւր գթութիւնը հայրաբարու գործնականապէս ցուցնէ. եւ վեց տարւան միջոցի մէջ զմեզ զինուոր պահելէն գթածաբար ազատ ընէ — եւ մէկալ կողմանէ յաջողցնել՝ որ ըմպելեաց իրաւունքը՝ հասարակաց եկամուտէն անջատուելով եւ վարձու տրուելով՝ անկէ քաղուած գրամը, զինուորանոց կանգնելու գործածուի:

Այսպէս եւ այս ճամբով միայն կրնանք մեր ներկայ ողորմելի վիճակին մեծ դժուարութիւններուն տակէն ելլել:

«Այս խոնարհ — եւ նոր արտօնագրին հետ ամենեւին ընդդիմութիւն չունեցող — աղաչանքը կրկնելով՝ ենք խորին մեծարանք, քաղաքային խորհրդիդ,

խոնարհ ծառաներ,

Իշխանութեան պալատ + պալատի + ն

առ հասարակ:

Հարիւրհինգ հոգիէ ստորագրուած թուղթը՝ Վերին Վառաժարութեան խրկուեցաւ: Բայց որովհետեւ թէ շրջակայ աղգայնութիւններն ու թէ՛ Վերին Իշխանութիւնը Հայոց, այս, ըստ ինքեան տարօրինակ խնդրուածքին հակառակ էր, երկայն թղթակցութիւններուն եւ աղաչանքներուն հետեւութիւնն այն եղաւ, որ այս վերջին աղաչանքներն ալ ի նկատի չառնուեցան:

Վերոյգրեալ երկու առաջարկութիւններուն ընդունելութեանը նկատմամբ, քաղաքային վարչութիւնն, առանց ժամանակ կորսնցնելու, իւր կողմանէ Նորին Վեհափառութեան գրեց: Աղաչանաց թղթին մէջ՝ զինուորաց բնակութիւն տալու եւ նախամուկ կրելու ծառայութենէն զատ կը շօշափուի նաեւ նոր արտօնագիրը:

Այսպէս գրուած աղերսագրին թարգմանութիւնն է յաջորդը:

“Մեծափառ Կայսր:

“Երբ 1791ին՝ Աւագաժողովոյն մեծապատիւ Վիճակներն ու Կարգերը ճանչցան մեր հասարակութեան, առ մեծափառ իշխանապետ եւ առ պետութիւնն ունեցած հաւատարմութիւնը՝ զմեզ ԿԱ. յօդուածին ձեռք, հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգն ընդունեցան. եւ որոշեցին որ Հունգարիոյ մէջ ծաղկող ազատ արքունական քաղաքաց իրաւունքովն եւ ազատութիւններովն ապրինք, հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրենք, ընդունուած սահմանադրութեան Գ. Մասին, ԿԱ. յօդուածին միջին՝ քաղաքներու կացութեան վրայօք եղած կէտերուն ինք զինքնիս յարմարեցնենք. եւ այս օրէնքին հետ համաձայնող առանձնաշնորհութեան պատճէն մը խնդրենք: Այս՝ իբրեւ օրէնք ընդունուած յօդուածն՝ Նորին Վերհափառութիւնն ալ ամրացրնելու բահահաճեցաւ:

“Այս օրինաւոր առանձնաշնորհութեան դործածութիւնը՝ մեր հասարակութեանը պիտի տրուի եղեր, եթէ որ այն պարագան չըլլար, որուն համեմատ մեր քաղաքաբաշխութիւնն ազաւեց, որ զինուորաց բնակութիւն տալէն եւ նախամոլքի ծառայութիւն ընելէն ազատ ըլլայ: Ուստի ասոր հետեւութեամբ, այն խնդրուածքին — եռեակ օրինաց Գ. Գլքին ԺԱ. յօդուածին հակառակ ըլլալուն — տեղի չտրուեցաւ:

“Այս որոշումը փոփոխելու համար՝ — մեր մատուցած աղաչանքին վրայ Նորին Վերհափառ

ութիւնդ՝ 1792 մայիս 26ին բարեհաճեցաւ կարգադրել, որ ծրագիր մը շինուի, թէ արդեօք ինչ կերպով կրնայինք հաւասար ծանրաբեռնութիւնները կրել, առանց զինուորաց բնակութիւն տալու. եւ առանց նախամոլք կրելու: Ծրագիրը յօրինուելով՝ 1811ին տէրութեան Աւագաժողովին առջեւ դրուեցաւ: Սակայն Վիճակներն ու Կարգերն որոշեցին թէ, ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգն ընդունուելով՝ ինչպէս որ անոնց ամէն իրաւունքներն եւ արտօնութիւնները կը վայելենք, այնպէս ալ անոնց — օրինաց պահանջած — պարտաւոր ծանրաբեռնութիւններն ալ պէտք է որ կրենք: Անոնցմէ ազատ չենք կրնար ըլլալ, թէպէտ որչափ ալ ստակ կ'ուզենք տանք: Բայց ուրիշ կողմանէ ըսուեցաւ, թէ ազատ ենք, ծանրաբեռնութիւնը կրելու կերպը մեր մէջը չտկելու, յարմարեցնելու. — եւ եթէ՝ ասոր նկատմամբ անուանուելի ատենակալութեան առջեւ ընենք յայտարարութիւն մը, թէ ինչ կերպով կ'ուզենք այն բեռերը կրել. մեղի հասկըցրնելով՝ որ ծանրաբեռնութեան փրկանաւորութիւնը՝ դրամոց գումարով չի կրնար ըլլուիլ: Որովհետեւ ապագայ ժամանակին ծանրաբեռնութիւններուն որչափ ըլլալը գիտնալն՝ անհնարին է: Ուստի եւ փոխարինելի ստակին գումարը չի կրնար որոշուիլ:

“Յիշեալ տարին, ատենակալութիւնն զմեզ լսելով՝ մեր դիտողութիւնները Կարգերուն առջեւ դրաւ: Ասոնք որոշեցին, որ եթէ ներսը՝

քաղաքին մէջ այնչափ զինուոր բնակեցնենք, որչափ որ քաղաքն ըստ պատշաճի կրնայ ընդունիլ — անոնց համար զինուորանոց մը շինենք եւ զանիկա պահպանենք — մէկալ կողմանէ՝ նախամուլքի նկատմամբ՝ փոխանորդութիւն կանգնենք եւ այս վախճանաւ 16 ձի պատրաստ պահենք — ընդդիմութիւն չունին:

“Մեծապատիւ Կարգերուն այս որոշումը վերին Կառավարութեան ձեռքը Վեհափառութեանդ խրկուեցաւ, որ քիչ փոփոխութեամբ զանիկա (1813ին) ընդունելու բարեհաճեցաւ:

“Ասոր վրայ 1822ին, մարտ 22ին տուած պատճենին միջոցաւ Վեհափառութիւնդ հրամայեց, Նախ՝ որ մեր հասարակութիւնը՝ զինուորաց բնակութիւն տալու փրկանաւորութեան տիտղոսով՝ զինուորաց պահպանութեան համար, հարկին համեմատ, դեռ երեք մաս ալ վերագրութիւն վճարէ. եւ այս կերպով որոշուած դումարը՝ չէ թէ հասարակաց արկղը, հապա հարկ տուող բնակիչները հատուցանեն: Երկրորդ՝ հասարակութիւնն երկու փոխանորդութեան կառք պահէ. որուն թիւն՝ եթէ հարկը պահանջէ, պիտի աւելցնէ: Երրորդ՝ յառաջ քան այս արքունական հրամանին գործադրութիւնը՝ ինք զինքնիս յայտնենք, թէ արդեօք արտօնութեան թղթին մէջ՝ ընդունուելի ծանրաբեռնութիւններուն հոգը վրանիս կ'առնո՞ւնք. թէ՝ ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգը մտնելու պատրաստուելի թղթէն կը հրաժարինք:

“Այս կէտին տակ ի կախ մնացած խնդիրն աւելի եւս քննութեան ենթարկելով՝ ժամանակէն ու պարագաներէն համոզուեցանք, թէ Վեհափառութեանդ եւ Վիճակներուն նպատակին աւելի համաձայն է, որ մասնակցութեան չափին համեմատ՝ այն հասարակաց բեռերը կրենք, զորոնք ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքները կը կրեն: Ուստի իրաւացի կը գըտնենք, որ ապագային մէջ պատահելի եւ չգիտցուելի ծանրաբեռնութիւններուն որչափութիւնն որոշելն անկարելի է: Անգործագրելի կը տեսնենք՝ որ համեմատաբար այնչափ տուրք վճարենք, որչափ որ զինուոր պահելու տուրքն՝ ուրիշ տեղերուն համեմատութեամբ կը բերէ. եւ ասոր վրայ դեռ երրորդ մասն մըն ալ աւելցուի, եւ թէ այս ծանրաբեռնութիւնը՝ չէ՛ թէ հասարակութեան արկղը՝ հապա տուրք վճարող քաղաքացիները հատուցանեն:

“Արդ՝ երբ Վեհափառութիւնդ բարեհաճեցաւ զմեզ ուրիշ հունդարական ազատ թագաւորական քաղաքներուն կարգը դասելու — եւ երբ մենք զմեզ այս օրէնքին տակը կը ձգենք, թէ զինուորաց բնակութիւն տալու, թէ՛ նախամուլք կրելու եւ թէ՛ ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց ամէն ծանրաբեռնութիւնները համեմատաբար հաւասարապէս կրելու մէջ՝ կը խնդրենք խոնարհութեամբ որ բարեհաճիք, Մարիամ Թերեզիայի եւ Յովսէփ կայսեր տուած առանձնաշնորհութիւններն — այս կէտէն զատ — նոր արտօնութեան թղթով մ'ամրացընելու:

Որպէս զի ասիկա դեռ առաջիկայ Աւագածողովին մէջ կարենայ հրատարակուիլ. եւ մենք՝ մեր պատգամաւորները կարենանք հոն խրկել:

«Ենք՝ հպատակական մեծարանօք վեհափառութեանդ ամենահաւատարիմ՝ որդիքն ու ծառաները

Լճիկաբէնի-պոլսոյ Կապուտայեան
առ հասարակ»:

Բայց քաղաքաբաշխութիւնն այսչափով չչատացաւ: Փերդինանդոս Տէսգէ արքիդքսին ալ — որ մեծ հեղինակութիւն ունէր այն միջոցին կայսեր առջեւ — աղերսագիր մը գրեց: Ասոր մէջ ալ գրեթէ միեւնոյն բաները կրկնելով այսինքն, քաղաքացւոց խեղճութիւնն, առեւտրին վերջին աստիճանի անկումն, եւ ասոր հետեւութեամբ ժողովրդեան աղքատութիւնն՝ արքիդքսին առջեւը դնելով՝ կը խնդրէ

1. Որ միջնորդ ըլլայ Նորին վեհափառութեանն առջեւ, որ վեց տարւան մէջ — որ ժամանակ որ զինուորանոցը կը շինուի — քաղաքացիք իրենց տները զինուոր պահելէն ազատ ըլլան: 2. Որ զօրանոցը կանգնուի, չէ՛ թէ քաղաքացւոց ստակովը՝ հապա քաղաքային արկղէն. որ այսպէս ալ այնպէս ալ հասարակաց, այսինքն, քաղաքացւոցն է: Եւ ասոր հասնելու ամենէն դիւրին ճամբան է՝ 3. Որ ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքը վարձու տրուի եւ անկէ եկած ստակը քովէքով բերուելով՝ կանգնուի զինուորանոցը:

Ահա աղաչանաց թղթին թարգմանութիւնը:

«Վսեմապատիւ արքիդքս,
Ամենագլխաւ Տէր.

«Քաջալերուած այն վստահութենէն, որ Գերապատուութիւնդ՝ ամենուն, բայց մանաւանդ մեր բոլոր հասարակութեան փափաքած խոնարհ աղաչանքին կատարումը յաջողցնելու մէջ՝ բնածին մեծանձնութեամբ՝ օգնական բազուկները մատուցանելու պիտի չյապաղի, դրդեց մեր քաղաքաժողովը եւ երգուեալ հասարակութիւնն, որ ներկայ՝ ազգային վերաբերեալ խնդրոյն մէջ — ուսկից մեր քաղքին հասարակութեան օգուտն, ապագայ երջանկութիւնն ու քաղաքացիներուն ապագային մէջ ըլլալի խաղաղութիւնը կը կախուի — դիմենք Ամենապատուութեանդ հայրական գթութեանն ամենախոնարհ մեծարանօք. եւ գլխաւ պաշտպանութիւնդ խնդրենք:

«Մեր աղաչանաց խնդիրը՝ յաջորդներուն մէջ՝ խոնարհութեամբ Գերապատուութեանդ առջեւը դնելու կը համարձակինք:

«Տէրութեան Կարգերն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն այդրէնածին ըրին 1791ին Աւագածողովոյն մէջ, այնպիսի կերպով մը՝ որ, հասարակաց բեռերն, ուրիշ ազատ արքունական քաղաքներու նման, հաւասարապէս՝ ի բնականս կրեն: — Մեր հասարակութիւնը խնդրեց որ թոյլ տրուի իրեն, այս ծանրաբեռնութիւնները դրամով փոխարինելու: — Բայց հտքէն, 1834ին՝ առաջիկայ խնդիրն աւելի եւս քննութեան ենթարկելով, այս աղաչանքէն

Տրաժարեցաւ. եւ 1791ին հրատարակուած եւ ամրացուած ԿԱ. օրինաց յօդուածին համեմատ, նոր արտօնագիր մ'ընդունելու համար Նորին Վեհափառութեանը դիմեց: — Ասոր վրայ առանց ուշանալու՝ ուրիշ աղաչանք մըն ալ մատոյց մեր քաղաքային հասարակութիւնն, իւր Վիննայ գտնուող գործակատարին ձեռք, որուն մէջ կը խնդրէ Նորին Վեհափառութենէն, որ որովհետեւ քաղաքացիք աղքատ են եւ անկարող. եւ իրենց կեանքը հոգալու համար տօնավաճառէ տօնավաճառ պէտք է որ վազեն — ուստի՝ զինուորանոց կանգնելու համար տրուի՝ իրեն վեց տարւան ժամանակ. եւ այս միջոցին զինուոր պահելէն ազատ ըլլայ: Ասկից զատ խնդրեց՝ որ ոգեւոր ըմպելիք ծախելու իրաւունքին եկամուտը՝ հասարակաց արկղէն բաժնուելով՝ վարձու տրուի եւ անկէ ժողովուած դրամը, քաղաքացեաց՝ ասոր նկատմամբ մատուցած աղաչանացը համեմատ՝ զինուորանոց շինելու դարձուի:

«Ամենապատիւ արքունիքն 1835 սեպտ. 16ին տուած պատասխանովն՝ այս խնդրին մէկ մասին — ոգեւոր ըմպելեաց իրաւունքին — նկատմամբ որոշում չըրաւ, այն պատճառաւ, որ այս մեր քաղքին համար ըլլալի նոր արտօնութեան թղթին նկատմամբ մատուցած աղաչանքին կը հակառակի: Բայց խնդրոյն մէջ — իւր հիմակուան դիրքը նկատելով — մեր տկար տնտեսութեանը համեմատ, ամենեւին ընդգրկուած չենք տեսներ. վասն զի տէրութեան Կարգերն խի, ճանչնալով թէ քաղաքացիներն իրենց տնե-

րուն մէջ զինուոր պահել չեն կրնար, խնդրի տակ եղած զինուորանոցին շինութեանը համար, վեց տարւան ժամանակի միջոցը շնորհելու խոստացան:

«Այս նիւթը՝ մասնաւորապէս քաղաքացիներուն վերաբերելով՝ վերն յիշուած պատասխանն իրենց առջեւը դրուած ատեն՝ մեր ժողովուրդը՝ նորագոյն խնդրուածք մը մատոյց երգուեալ հասարակութեան, որուն մէջ քաղքին աննպաստ պարագաներն եւ առուտուրին նուազելուն հետեւութեամբն եղած աղքատ վիճակը յառաջ բերելով — երբ խնդրեց որ զինուորանոցի շինութեան նկատմամբ, Նորին Վեհափառութեանը՝ վեց տարւան մէջ ըլլալի յաջողմանը համար աղաչանք մը մատուցանենք — խնդրեց միանգամայն մեր քաղաքային վարչութենէն, որ իւր կողմանէ առժամանակեայ կերպով ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքէն եւ եկամուտէն հրաժարի, որպէս զի նոր արտօնագիր ընդունելով, ոչ հասարակութիւնն եւ ոչ քաղաքացիները գինեվաճառում ունենան: Հապա ոգեւոր ըմպելի ծախելն որոշեալ ժամանակի համար վարձու տրուելով՝ անկէ ժողովուած դրամը՝ զինուորանոց շինելու գործածուի: Այս աղաչանաց հետեւութեամբ՝ մեր երգուեալ հասարակութիւնն որոշեց, որ եթէ վերին Իշխանութիւնը զիջանի, ինքն ալ իւր կողմանէ, մինչեւ որ յիշեալ զինուորանոցը կանգնուի, ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքէն կը հրաժարի: — Այս յայտարարութիւնն առաջիկայ տարւոյն սեպ-

տեմք. Գին մատոյց մեր խորհրդին, զոր քաղաքային խորհուրդն հաճութեամբ ընդունելով՝ վերին Վառաժարութեան խրկեց, որպէս զի զանիկա Նորին Ղեհափառութեանը հասցընէ: — Արդ՝ մեր բոլոր յոյսն ու վստահութիւնը Գերապատուութեանդ հայրական գթութեանը վրայ դնելով՝ խորին մեծարանօք կը խնդրենք, որ

“Նկատելով մեր քաղքին խեղճ վիճակը, բարեհաճիք Ձեր հզօր միջնորդութիւնն ի գործ դնելով՝ ներկայ ծանրակշիւ խնդրոյն մէջ մեզի պաշտպան ըլլալու մեր մեծափառ տիրոջ առջեւն, եւ յաջողցընել, որ նոր արտօնագիր վաստակելով՝ մեզի իյնալի զինուորները պահելու համար շինելի զինուորանոցին համար խնդրած վեց տարւան յապաղումը՝ կայսերական մասնաւոր գթութեամբ մեզի շնորհուի: Եւ այն միջոցին մեր բնակիչներն — որոնց մեծ մասը վաճառական է, եւ ըստ մեծի մասին, գրեթէ բոլոր տարին իրենց կնիկներովը՝ վարկով առած քիչ ապրանքներովը քաղքէ քաղք ու գեղէ գեղ պտըտելով՝ իրենց օրական ապրուստը հոգալու եւ արբոնական ծանր տուրքերը քովէ քով բերելու համար պտըտելու եւ ցիրուցան ըլլալու ստիպուած են, եւ որոնց բնակութիւնն ասոր հետեւութեամբ պարապ մնալու սովոր են — զինուոր պահելէն ազատ ըլլան:

“Եւ որովհետեւ քաղաքացիք՝ իրենց աղքատութեանը համար ի վիճակի չեն, իրենց զօրութեամբը՝ յիշեալ զինուորանոցը շինելու, — շնորհուի, որ գինեգործական իրաւունքն, որ

հասարակաց է եւ ուղղակի քաղաքացեաց կը վերաբերի — վարձու տրուելով, անկից եկած տարեկան եկամուտը՝ զինուորանոցը կանգնելու գործածուի (առժամանակեայ կերպով՝ հասարակաց եկամուտէն անջատելով): Եւ ասիկա, այնչափ աւելի, որչափ որ նոր արտօնագրին ընդունելութեամբը, մեր հասարակութիւնն ալ մէկ՝ առ առաւելն երկու հասարակաց պանդոկ կրնայ պահել, եւ ասոր պատճառաւն կալուածային արկղը՝ ոչինչ փնաս կը կրէ կամ կրնայ կրել, երբ արդէն իբրեւ գինետուն գործածած տներն, ասկից ետքն ալ վարձու տրուելով՝ տան վարձքը՝ քաղաքային հասարակաց արկղը պիտի մտնէ:

“Մեր խոնարհ աղաչանքը՝ Գերապատուութեանդ հայրական խնամոցը յանձնելով՝ ենք Գերապատիւ արքունական արքիդքսիդ, Եղիսաբէթ-պուլս. յա. Գ. Տէառն 1836, “Էպո. 16:

Խոնարհ ծառաներ, Եղիսաբէթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութիւնը.

Մարգինոս Լէնկէլյեան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր:

Գրեգոր Գորգեան յ. յ.

առաջին ատենաբան.

Սրէֆանոս Անպէնի յ. յ.

քարտուղարի փոխանորդ.

Թէպէտ աղաչանաց թղթերն, իրենց ընթացքն ըրին, կատարեցին. բայց եւ այնպէս արքունիքն — անշուշտ, իրեն տրուած ձախող տեղեկութեանց հետեւութեամբը — վերին կառավարութեան ձեռքը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան հրաման խրկեց որ սահմանուած ժամանակամիջոցին մէջ զինուորանոցը կանգնէ: Ու մինչեւ որ ասիկա կատարուի, առանձնականք՝ հոն զետեղուելի զինուորներն իրենց տներն ընդունին: Ասկից դատ՝ նախամոլքի ծառայութիւնընեն ու նոր արտօնագրութիւն ընդունելու ջանան: — —

Ինչպէս յայտնապէս կը տեսնուի. վերին կառավարութիւնը շատ վշտացած էր Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան բռնած ճամբուն, անխոհմ քաղաքականութեան, ստիպողական վարմունքին եւ մանաւանդ անոր վրայ, որ շատ հեղ առանց իւր գիտնալուն՝ առանց միջնորդութեանն՝ արքունեաց հետ ուղղակի կը թղթակցէր:

Եւ ոչ առանց պատճառի:

Եղիսաբեթուպոլսեցիք միշտ օրինաւոր ու շիտակ ճամբուն վրայէն չէին քալեր: Արեւելեան ազգաց յատուկ խորամանկութիւնը դեռ բոլորովին թողուցած ու եւրոպական անկեղծութիւնն եւ ուղղամտութիւնը դեռ կատարելապէս սորված ու յատկացուցած չէին:

Կառավարութիւնը հիմայ յարմար տեսաւ, իւր դառնութեան թոյնը վրանին թափելու եւ իրենցմէ վրէժ առնելու: Ուստի, Թէպէտ մեղմով՝ բայց առանց ծածկելու՝ զգացուց իրենց

բռնած ծուռ ճամբան ու բանեցուցած քաղաքականութիւնը: Եւ երկու հրամանագրով (հօկտ. 17. — նոյ. 28) յանդիմանեց իրենց անխոհմ եւ ապօրինաւոր վարմունքն եւ անհանգիստ ու ստիպիչ ոգին:

Առաջնովը կը ծանուցանէ, թէ ընդունեցաւ աղաչանքը՝ զոր քաղաքաբաշխութիւնն՝ երդուելոց ու հասարակութեան կողմանէ իրեն խրկեց — Նորին Վեհափառութեան մատուցանելի նոր արտօնագրին նկատմամբ ըրած դիտողութիւններովը: Հասարակութիւնը՝ գրեց միեւնոյն օրն ուրիշ խնդրուածք մըն ալ, որուն մէջ կ'աղաչէ 1. Թէ՛ զինուորանոց շինելու միտք ունենալով՝ մինչեւ որ ասիկա կանգնուի՝ զինուոր պահելէն տնօրինուի. 2. Թէ՛ ոգեւոր ըմպելիք ծախելու իրաւունքն, որ մինչեւ հիմայ քաղաքային արկղը կը մտնէր՝ քաղաքացւոց շնորհուի. եւ այլն. եւ այլն:

Բայց, որովհետեւ — կ'աւելցընէ հրամանագիրը — ասոնց նկատմամբ, արդէն Նորին Վեհափառութեան աղաչանք մատուցուեցաւ. եւ ձեզի պատասխան տրուեցաւ, թէ ասոր հրաման չի կրնար տրուիլ — անոր համար քաղաքացւոց՝ նոր արտօնագրին վրայ ըրած դիտողութիւնները՝ կայսեր առջեւ պիտի չգրուին, մինչեւ որ քաղաքաբաշխութիւնը՝ հասարակութեան չհարցընէ եւ անկէ չիմանայ, թէ յօժար է եւ կ'ողբէ, որ նոր արտօնութեան թուղթն իրեն շնորհուի. այն ժամանակն ալ, երբ իւր խնդրուածները պիտի չկատարուին: Վասն զի, այսպէս ալ, այնպէս ալ, հարկ է որ հասարա-

կուծիւնը՝ ազատ թագաւորական քաղաքացիան-
րաբեռնութիւնները կրէ: Այս՝ արդէն 1791ին
օրէնքներն որոշակի կը հրամայեն: — Ասկից
ետքը՝ խայթելով մը կ'աւելցընէ. «Շարունա-
կեալ յապաղումը, եւ յիշեալ ծանրաբեռնու-
թիւնները չկրելու պլեւայլ պատճառանքները՝
մէկալ թագաւորական քաղաքներուն յայտնի
վնաս կը պատճառեն: — Ուստի կը հրամայուի
քաղաքաբաշխութեանդ, որ մինչեւ դեկտեմբերի
վերջն՝ ինք զինք յայտնէ. վասն զի այլազգ՝
բունութեամբ պիտի ստիպուի ամէն ծանրաբեռ-
նութիւն կրելու:»

Իսկ Տէսդէ արքիդքսին գրած աղաչանաց
թուղթն ետ կը դարձընէ. ու կը հրամայէ թէ
նախընթաց (հոկտ. 17) հրամանագրին մէջ
գրածն՝ անպատճառ ի գործ դրուի:

Հոս կը դնեմ բոլորովին պաշտօնական
գրութեան չոր ոճովը — ու շատ կնճռեալ կեր-
պով գրուած երկու հրամանագիրներուն հայերէն
թարգմանութիւնը:

«Սուրբ, կայսերական թագաւորական եւ
առաքելական Վեհափառութեան, Դրանսիլուա-
նիոյ մեծ Խշխանին, Սիգուլաց կոմսին, մեր ամե-
նագթած Տիրոջն անուամբը:

«Մեզի սիրելի եղող եւ շրջահայեացնե-
րուն ողջոյն. եւ Նորին կայսերական թագաւո-
րական Վեհափառութեան շնորհաց աճումը:

«Ձեր՝ այս տարի, սեպտ. 23ին, մեր ար-
ջեւ դրած աղաչանքին հետ — տեղւոյդ եր-
գուելոց կողմանէ — այն հասարակութեան —

ազատ թագաւորական քաղքի իրաւունքի
վրայօք տրուելի արտօնութեան թղթին յատա-
կագծին վրայ, վերին Խշխանութենէն հաստա-
տուելու համար ըրած դիտողութիւնները մեզի
խրկելու ատեն, յիշեալ հասարակութիւնը՝ միեւ-
նոյն օրը գրած ուրիշ մէկ աղաչանքին մէջ, Նորին
Վեհափառութեանը խրկուելի աղերսագիր մը կը
գրէ: Ասոր մէջ կը խնդրուի, թէ այն քաղքին
տրուելի զինուորաց համար, զինուորանոց շի-
նելու միտք ունենալով — այս բանիս համար
իրեն վեց տարւան յապաղում տրուի, այնպիսի
կերպով՝ որ այն միջոցին զինուոր պահելէն
ազատ ըլլայ: Ասկից զատ կը խնդրուի, որ ոգեւոր
ըմպելի ծախսէն — որ մինչեւ հիմայ քաղքին
հասարակաց եկամուտին կը վերաբերէր — շնոր-
հուի ամէն քաղաքացւոց:

«Բայց որովհետեւ ասոնց նկատմամբ ար-
դէն անդամ մը վերին Խշխանութեան աղաչանք
մատուցուեցաւ. եւ Նորին Վեհափառութեանը՝
սեպտ. 16ին ըրած բարձրագոյն որոշումն —
որուն համեմատ, այն աղաչանքին տեղի չի
տրուիր — մենք՝ ասկէ, անցած տարի հոկտ. 25ին,
ձեզի խրկեցինք. — ուստի յառաջ քան եր-
գուեալ հասարակութեան՝ յիշեալ դիտողու-
թիւնները Նորին Վեհափառութեանն առջեւը
դնելը՝ դարձեալ կը գրենք ու կը հրամայենք
ձեզի, որ նորէն մանրամասնաբար հարցընէք այն
հասարակութիւնն ու տեղեկանաք, եւ իրմէն
որոշ յայտարարութիւն առնուք, որ արդեօք
յիշեալ աղաչանքին մէջ խնդրած շնորհմունքը

չընդունուած ատեն, կ'ուզէ՞ որ արտօնութեան
 թուղթն իրեն շնորհուի կամ չէ. եւ այս յայ-
 տարարութիւնը մինչեւ դեկտ.ի վերջին օրը՝
 անպատճառ, հոս, մեղի խրկէք. — որովհետեւ
 յիշեալ հասարակութեան աւգոստ. 2ին գրած
 աղաչանքն — զոր հիմայ ետ կը դարձնենք —
 որուն մէջ այս նիւթիս նկատմամբ ընելի դիտու-
 ղութիւններուն վրայ մտածելու համար ժամա-
 նակ կը խնդրէ՝ աւգոստ. 22ին Նորին Վեհա-
 փառութեանը խրկելով՝ արքունի դիւանատնէն՝
 սեպտ. 22ին, թագաւորական պատճենի ձեռքը,
 այն հրամանն եկաւ, որ մէկ կողմանէ Եղիսաբե-
 թուպոլիս եւ Կերլայ քաղաքներուն հասարա-
 կութիւններուն՝ աղատ թագաւորական քաղա-
 քաց կարգը դասուելուն վրայօք յօրինուած
 1791ին, ԿԱ. երորդ. օրինաց յօդուածն որոշակի
 կը սահմանէ որ յիշեալ երկու հասարակու-
 թիւններն ամէն հասարակաց ծանրաբեռնու-
 թիւնները՝ մէկալ քաղաքներուն հետ հաւասա-
 րապէս կրելու պարտական են: — Մէկալ կող-
 մանէ՝ շարունակ յապաղումն եւ աղաչաւոր
 հասարակութիւններուն յիշեալ ծանրաբեռնու-
 թիւնները չկրելու նկատմամբ յարուցած պատ-
 ճառանքները, Գրանսիլուանիոյ մեծ Իշխանու-
 թեան ուրիշ քաղաքներուն եւ ատենակալու-
 թիւններուն յայտնի փնասուն հետ կապուած
 ըլլալով, խնդրուած ժամանակի յապաղումը,
 մինչեւ վերն ըսուած օրն, այսինքն մինչեւ դեկ-
 տեմբերի վերջը, այնպիսի կերպով շնորհուեցաւ,
 որ եթէ երդուեալ հասարակութիւնը՝ մինչեւ

այն ատեն, 1791ին օրինաց ԿԱ. յօդուածին
 համեմատ, պէտք եղած արտօնութեան թղթին
 ընդունելութեանը նկատմամբ յայտարարութիւն
 չ'ընեն՝ մէկալ քաղաքներուն մէջ եղած կարգա-
 դրութեան համեմատ՝ այն ատեն բռնութեամբ
 պիտի հարկադրուի այն ամէն ծանրաբեռնու-
 թիւնները կրելու, զորոնք մէկալ քաղաքները
 կը կրեն: — Ուրիշ կողմանէ, եմ. եւայլն:

«Մեծին Գրանսիլուանիոյ Իշխանութեան
 վերին Կառավարութեան կողմանէ:

Ի Գլուժ Եամի Տեառն 1836 հոկտեմբեր 17.

Հ. Գ. Կ. Ե. Ե. Ե. Ե.

Կառավարութեան Կ. Ե. Ե. Ե. Ե.

Գ. Կ. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե. Ե.

Քարտուղար:

Իսկ երկրորդ հրամանագիրն է հետեւեալը.

«Սուրբ, կայսերական թագաւորական եւ
 առաքելական Վեհափառութեան, Գրանսիլուա-
 նիոյ մեծ Իշխանին, Սիգուլաց կոմսին, մեր ամե-
 նագթած Տիրոջն անուամբը:

«Մեղի սիրելի եւ շրջահայեցողներուն
 ողջոյն. եւ կայսերական թագաւորական Վեհա-
 փառութեան շնորհքը բազմաճառ:

«Հրամանոցդ եւ քաղաքային ընտրելոց՝
 այն քաղքին հասարակութենէն շինելու բաղ-
 ձացած զինուորանոցին կանգնմանը նկատմամբ
 — նորին գերափառութեանը՝ Փերդինանդոս
 Տէսդէ արքիդքսին — ըրած այն խնդրուածքն՝
 որ վեց տարւան ժամանակի յապաղում տրուի

յիշեալ զինուորանոցին շինութեանը համար — այնպիսի կերպով մը՝ որ այն միջոցին քաղաքը՝ զինուոր պահելէն ազատ ըլլայ — նորին գերա-
փառութենէն մեղի խրկուեցաւ — ձեզի դար-
ձընելու համար — այն հրամանաւ, որ մեր՝ հոկ-
տեմբեր 17ին տուած պատուէրը կատարելով,
այն քաղաքին համար տրուելի նոր արտօնութեան
թղթին վրայ ունեցած գիտողութիւննիդ ընելու
— եւ մինչեւ գեկտեմբերի վերջին օրն — (իբրեւ
մատուցուելու վերջնական ժամանակակէտ)՝ մեղի
խրկելու, պաշտօնական պարտականութիւն հա-
մարիր:

“Ուրիշ կողմանէ եմ. եւ այլն.

Գլուստ. յամի Տեառն 1836 Նոյեմբ. 28:

Հ. Գ. Դ. Ե. Զ. Ը. Թ.

Աղաւթի 1. Կար Ե. Զ.

Սեպտեմբ. 1. Կար Ե. Զ.

Քարտուղար:

Իրերն այսպէս ըլլալով ալ, որչափ կրնանք
հետեւեցնել, քաղաքացւոց՝ Տէսդէ արքիդէսին
գրած աղաչանաց թուղթը բոլորովին ապարդիւն
չմնաց: — Շնորհուեցաւ իրենց, որ զինուորա-
նոցը շինուի, հասարակաց արկղէն ինչպէս իրենք
կը բաղձային, եւ ոչ թէ քաղաքացեաց քսակէն:

Դ.

Եւրե Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային իշ-
խանութիւնն, իւր ամէն զօրութիւնը ժողովելով՝
քաղաքացեաց հետ ձեռք ձեռքի տուած՝ կ'աշ-
խատէր մէկ գիէն, որ մինչեւ որ վեց տարւան

մէջ շինուելի զինուորանոցը լմնցնէ, զինուոր
պահելէն ազատ ըլլայ. — ու մէկալ գիէն, որ յի-
շեալ զինուորանոցը՝ չէ թէ բնակչաց ծախքովը՝
հասկա հասարակաց գանձէն շինուի. — անգիէն
կը ջանար — գոնէ արտաքուստ — որ պահան-
ջուած նոր արտօնագիրն ընդունի:

Առաջին երկուքը կ'ընէր, իւր անձնական
կամօքը. երրորդն՝ ակամայ: — Առաջինները՝ վասն
զի իւր նիւթական շահն այնպէս կը պահանջէր:
Իսկ ետքինը՝ վասն զի վերին կառավարութիւնը
զինք առ այս կը ստիպէր:

Չինուոր պահելու եւ զինուորանոց կանգ-
նելու նախընթաց թուերուն մէջ բաւական ըն-
դարձակ խօսեցանք: Երրորդն — այսինքն արտօնա-
գրին ստացումը — միայն անցողակի կերպով
շօշափեցինք. ինչպէս որ արձանագրութիւննե-
րուն մէջ գտանք:

Անցնինք արդ երրորդին, որուն վրայօք շատ
մուրհակ, պաշտօնական գրութիւն ու թղթակցու-
թիւն ունինք ձեռուրնիս: Թէպէտ ինչպէս պիտի
տեսնենք այս խնդիրը անձուկ կերպով կապուած
ու հիւստուած է նախընթացներուն հետ: —

Կառավարութեան այն պահանջմունքն, որ
Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն ինքնա-
կալէն արտօնագիր մ'ընդունի նախընթացներուն
տեղ, նոր բան չէ: Ինչպէս որ գիտենք, այս բանս
1791ին տէրութեան Աւագաժողովին սկզբնաւո-
րութեամբն եղաւ: — Ազգայինք, այս դժուար բա-
նէն պրծիլ կ'ուզէին, բայց հնար չկար: Ատան-
գին մէջ մտնելու իրենք սկսան: Եթէ զինուոր

պահելու փափուկ խնդիրը չգրգռէին, եթէ ասոր նկատմամբ շատ մը պարապ թղթակցութիւններ չընէին, գուցէ զիրենք ստիպող չէր ըլլար:

Նոր առանձնաշնորհութեան արտօնագիր ընդունիլն ըստ ինքեան աղէկ բան էր: Բայց Հայոց թշնամի ազգայնութիւններն, այս բանս անոր համար կ'ողբէին, վասն զի տէրութեան Աւագածողովին մէկ յօդուածին համեմատ — ամէն հին արտօնութիւն՝ նորով մը կը ջնջուի: Ուստի Հայք՝ միանգամ ընդ միշտ պիտի զոհուէին, այնչափ ատենէ ի վեր վայելած շատ մ'արտօնութիւններէ եւ առանձնաշնորհութիւններէ:

Նոր առանձնաշնորհութեան հրամանագիրը շնորհեցաւ լմնցաւ 1837ին սկիզբները: — Արքունիքը՝ վաղեմի ընդհանուր սովորութեան հետեւելով՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութեան առջեւ դրաւ, որ անոր վրայ իւր գիտողութիւններն՝ եթէ ունի՝ ընէ, որչափ կարելի է շուտ, ու ետ խրկէ: Հասարակութիւնը՝ ազգարարութիւնն ընդունելէն ետեւ խնդրեց, որ իրեն ժամանակ տրուի, որ անոնց վրայ կարենայ խորհիլ:

Ահա, ասոր նկատմամբ՝ հասարակութեան առ քաղաքաբաշխութիւն գրած թուղթը:

“Մեծարգոյ քաղաքային խորհուրդ:

“Վեհափառ արքունիքէն, մեծապատիւ Վառաժարութեան ձեռօք մեզի հաղորդուեցաւ, որ քաղքին տրուելի նոր առանձնաշնորհութեան նկատմամբ ընելի դիտողութիւննիս որչափ կարելի է շուտով ընենք ու զանոնք ետ խրկենք:

— Ասոր վրայօք քաղաքային խորհուրդդ զմեզ տեղեկացուց: Եւ թէպէտ շատ կը փափաքինք, որ այնչափ ատենէ ի վեր, բաղձացած նպատակին համինք, բայց այն հիմնական պատճառէն, թէ խօսքն ամենէն երեւելի խնդրին վրայ է. եւ թէ, ոչ միայն մեր, հապա նաեւ մեր յաջորդներուն երջանկութիւնն այս արտօնութեան թղթէն կ'ստուած է. — որուն կը յարակցին դեռ ուրիշ շատ մ'երկրորդական պարագաներ, որոնք՝ աւելի հիմնովին մտածութիւն կը պահանջեն — չենք կրնար ընել, որ վեր ի վերոյ խորհելով ասանկ ծանրակշիռ խնդրի մը որոշումը շուտ մ'ընենք, լմնցընենք: Անոր համար կը խնդրենք որ բարեհաճի մեծարոյ քաղաքային խորհուրդդ՝ մեծապատիւ թագաւորական վերին Իշխանութենէն խնդրել եւ ընդունիլ, որ դիտողութիւննիս ընելու համար, մեր երգուեալ հասարակութեանը քիչ մ'ատեն տայ:

“Մեր խոնարհ աղաչանքը կրկնելով՝ ենք մեծարոյ խորհրդիդ.

Եղիսաբեթուպոլս. 1836, յուլիս 22:

խոնարհ ծառաներ

Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ
հասարակութիւնը:

Գրեթոր Ֆորթեան յ. յ.
գլխաւոր ատենաբան:

Անդան Աֆոֆ յ. յ.
երդուեալ:

Սրեթան Անդանի յ. յ.
քարտուղարի փոխանորդ:”

Բայց հասարակութիւնը պարապ չկեցաւ։ Առանց ժամանակ կորսնցընելու՝ քովէքով եկաւ, խորհուրդ ըրաւ եւ առջեւը դրուած՝ տրուելի արտօնութեանց նկատմամբ իւր խորհրդածութիւններն ու դիտողութիւններն ըրաւ ու զանոնք քաղաքային խորհրդին ներկայացուց, որպէս զի կառավարութեան ձեռքը ինքնակալին հասցընէ։

Թէ ինչ էին եւ ինչ տեսակ՝ իւր դիտողութիւնները՝ յայտնապէս կրնանք տեսնել հասարակութեան առ քաղաքային խորհուրդ գրած յաջորդ թղթէն։

«Մեծարոյ խորհուրդ։

Մեր երգուեալ հասարակութիւնը՝ Նորին Ղեհափառութեան մատուցած խոնարհ աղաչանքին հետեւութեամբն — եւ 1791ին Վ. յօդուածովն ուրիշ հունգարական թագաւորական աղատ քաղաքաց կարգն ընդունուելով՝ պէտք եղաւ որ նոր արտօնագիր մը ստանանք։

«Այս նոր արտօնութեան թղթին մէջ բովանդակուած կէտերուն վրայ ընելի դիտողութիւննիս, Գրանսիլուանիոյ վերին կառավարութեան միջոցաւ մեզի հաղորդուելով՝ ունեցած դիտողութիւննիս յաջորդներուն մէջ ընելու կը համարձակինք։

«Եւսթին Կէպին Նիպոմասէ։

«1. Որ գթածաբար մեզի տրուելի նոր արտօնութեան թուղթն — ըստ սովորութեան — միայն քաղաքացեաց ու քաղաքացիութիւն ընդունելու ի վիճակի եղող բնակչաց տրուի, որոնք

քաղքին շրջանին մէջ իրենց երկիր ու տներ գնած են — որ միայն քաղաքացիութեան սակագինը վճարելէն ետեւ կրնայ ըլլալ։ — Ասկից զատ՝ այս բացատրութիւնը՝ արքունական երկիր (peculium Regium), նոր արտօնագրէն դուրս հանուի. այնչափ աւելի, որչափ որ ճշմարիտ է թէ ընդունուած սահմանադրութեան Գ. Մասին, Ժ. Կ. յօդուածին, վեցերորդ կէտին համեմատ, այս արքունական, ժառանգական երկիր անուանակոչութիւնը՝ սաքսոնական ազգին նկատմամբ ալ, թէպէտ արքունական երկիր է — եւ Նորին Ղեհափառութեանը յատուկ ստացուածքն — ի վերայ այսր ամենայնի դուրս հանուեցաւ։

«Երրորդ Կէպին Նիպոմասէ։

«2. Որ մեր քաղաքային խորհուրդն իւր վաղեմի առանձնաշնորհութեանց համեմատ, գլխաւոր դատաւորէն ու քարտուղարէն զատ, ոչ թէ տանումէկ, հապա տասուերկու — հասարակութենէն ընտրուելի — խորհրդական ունենայ։ Զայս՝ այսպէս կը բաղձայ նաեւ անցած տարւան ապրիլ 15ին, արքունական կարգադրութիւնը։

«Երրորդ Կէպին Նիպոմասէ։

«3. Երբ այս կէտին տակ, քաղքին տրուած շնորհումները կը յիշուին — խոնարհ աղաչանքնիս է — որ ապագայ նախատեսութեան համար (pro futuro cautela) տրուելի արտօնագրին մէջ, գթածաբար դրուի եւ մասնաւորապէս բացատրուի, թէ որսորդութիւն, ձկնորսութիւն

եւ կամրջատուրք՝ յայտնապէս մեր հասարակութեան յատուկ ստացուածքներն են:

“Չորրորդ կէտին նկատմամբ:

“4. Լէոպոլդեան առանձնաշնորհութեան թղթին Բ. կէտին բովանդակութիւնն է, որ տիրող իշխանապետն, ամէն՝ իրմէ յառաջ եղած իշխաններուն արտօնութիւններն ու տուչութիւնները կը պահէ: — Ընդհակառակն երբեակ հրովարտակին Բ. Մասին Ժ. յօդուածին համեմատ՝ վերջին արտօնութեան ձեռք, նախընթացն — եթէ որ իրարու հակառակ ըլլան — կը ջնջուի: Ուստի ասոր նկատմամբ, մեր երդուեալ հասարակութեան խոնարհ աղաչանքն այն է, որ հիմայ տրուելի նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակին ձեռք՝ նախընթացները՝ միայն այնչափ փոփոխութիւն կրեն, որչափ որ նախընթացներուն հետ միաբան չեն: Ապա թէ ոչ՝ իրենց զօրութեանը մէջ մնան. նկատելով այն գլխաւոր պատճառն ալ, որ աղաչանքնիս արդարացի հիման վրայ է. եւ մեր երկրին օրինացը հակառակ չէ: Որովհետեւ ի վնաս կը ծառայէր մեր հասարակութեանն, եթէ որ անմահ յիշատակաց արժանի, Կարոլոս, Մարիամ Թերեզիա եւ Զովսէփ Բ. իշխանապետներէն, այս քաղաքին գթածաբար շնորհուած ազատութեան պատճեններն այնպէս նկատուին, իբրեւ թէ չըլլային: Եւ մեր մեծափառ Տէրն, երբ այս նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակը գթածաբար մեզի շնորհելու կը բարեհաճի՝ նմանօրինակ

գթութեամբ, միայն քանի մը պայմաններ կ'որոշէ: Եւ ինչպէս կ'երեւայ, նպատակը չէ, որ վաղեմի առանձնաշնորհութիւնները՝ ջնջուած համարուին:

“Իններորդ կէտին նկատմամբ:

“5. Երբ խորին մեծարանօք կը ներփակենք, յիշատակաց արժանի Մարիամ Թերեզիայի՝ գթածաբար մեզի շնորհած առանձնաշնորհութեան Ը.^ա կէտին մէջ՝ մեր քաղաքին տուած երկու շաբաթական եւ չորս տարեկան տօնավաճառին շնորհումը — նկատելով որ քաղաքն՝ արհեստաւոր մարդիկներու կողմանէ հարկաւորութիւն՝ եւ կարեւոր կահ կարասեաց (requisitum) կողմանէ, պակասութիւն կը կրէ — կը խնդրենք ազատութիւն, երկու տարեկան տօնավաճառի ալ, որ ըլլալու են, յունուար 27ին, եւ յուլիս 5ին: — Դարձեալ՝ որ տրուելի նոր արտօնութեան թղթին մէջ՝ վերոյիշեալ առանձնաշնորհութեան Թ. կէտին խօսքերը՝ թէ. “Որովհետեւ գթութեամբ բարեհաճեցանք, որ այս հասարակութիւնը, տուրքը՝ զոր գերդաստանաց, տանց, մահաւորութեան՝ ինչպէս նաեւ ոգեւոր ըմպելեաց համար մինչեւ հիմայ կը վճարէր, միանգամ ընդ միշտ փրկանաւորէ. — եւ ըստ հետեւորդի մեկը ալ ասոր համար արդէն 16.000 ֆիորին ընդունեցանք. եւ յիշեալ հասարակութիւնն այս գումարն իրօք մեր գաւառական գանձուն վճարած է. — անոր համար կը յայտնենք, որ այս հասարակութիւնը՝ տրոց

վճարմունքէն ցմիշտ ազատ կը կացուցանենք ու կը հրատարակենք» — այս նոր արտօնութեան կոնդակին մէջ ալ, գլխաւոր անցունելու որոշուի:

«Տասնէրորդ — Կասնո-Ֆէլէրորդ կէ-
պէրոն-ն հկապմամբ»:

«6. Որովհետեւ նոր արտօնութեան թղթին մէջ միայն ընդհանրապէս բացատրուած է, որ այս քաղաքն ալ, այն արտօնութիւններով կարենայ ապրիլ, որոնցմով որ մէկալ ազատ արքունական քաղաքները կ'ապրին, անոր համար խոնարհաբար կը խնդրենք, որ մասնաւորաբար (per expressum) դրուի՝ որ այն իրաւունքներով եւ ազատութիւններով ապրի, եւ կարենայ ապրիլ, որոնցմով որ ուրիշ հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքները կ'ապրին»:

Երբ — մեղի հրամայուած — խոնարհ դիտողութիւնիս՝ վերը յիշուածներուն մէջ մեծարանօք կ'ընենք — կը խնդրենք, որ մեծարգոյ քաղաքային խորհուրդդ, զասոնք վերին Եղիսանութենէն հաստատուելու համար իւր տեղը խրկէ:

Ենք, Մեծարգոյ քաղաքային խորհրդիդ.

Լոյնսթէյն-պոլս, 1836, յուլի 22:

խոնարհ ծառաներ

Լոյնսթէյն-պոլսոյ հասարակութիւնը:

Հասարակութեան անուամբ՝ — բայց իրօք քաղաքային խորհրդէն մեծ շրջահայեցութեամբ

ու սրամտութեամբ յօրինուած դիտողութիւնները՝ վերին Կառավարութեան ձեռօք լինենա խրկուեցան:

Քաղաքաբաշխութիւնը՝ աղաչանաց թղթով մը վերին Կառավարութեան ծանուցանելէն ետեւ, թէ խնդրուած դիտողութիւնները կը խրկէ. կը խնդրէ անոր հօր պաշտպանութիւնը: Աւելցընելով՝ թէ կը յուսայ որ հասարակութեան աղաչանքն ընդունելի կ'ըլլայ կայսեր առջեւ. — եւ թէ վաղեմի իշխանապետաց համեմատ — որոնք այնչափ բարեհաճութիւն ցուցուցին Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց — հաճութեամբ պիտի ընդունի դիտողութիւններն, որոնք՝ մէկ կողմանէ իրաւացի են, ու մէկալ կողմանէ, տէրութեան օրինաց հակառակ չեն:

Ահա՛ քաղաքային խորհրդին՝ վերին Կառավարութեան տեսչութեանը խրկած նամակին թարգմանութիւնը:

«Մեծարգոյ արքունական վերին Կառավարութիւն»:

«Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը՝ մեծապատիւ Կարգերուն բերած եւ արդէն 1791ին անմահ յիշատակաց արժանի Փրանկիսկոս Ա. Կայսրմէն գլխաւոր ամրացուած ԿԱ. օրինաց յօդուածին համեմատ, հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքաց կարգն ընդունուելով՝ հաստատուած օրինաց Գ. Մասին 2Ա. յօդուածին համեմատ, վաստըկելի նոր արտօնագրութեան շնորհուիլը — մեծափառ Տիրոջ՝ անցած տարի

սեպտ. 13 տուած արքունական որոշման հետեւութեամբ — մեծապատիւ Կառավարութիւնը մեր քաղաքաբաշխութեան հաղորդեց, այնպիսի յանձնարարութեամբ մը՝ որ, եթէ անոր մէջ դիտողութիւններ ունինք ընելու, ընենք: Մենք՝ մեր կողմանէ, երգուեալ հասարակութիւնն, իբրեւ քաղքին ներկայացուցիչն — որուն յատկապէս կը վերաբերի այսպիսի տուչութեան թուղթը — տեղեկացուցինք: Ասիկա՝ իւր դիտողութիւններն ու բաղձանքները նշանակեց. ու քաղքիս յարաբերութեանցն եւ մինչեւ հիմայ ամենագլխած իշխանապետներէն շնորհուած արտօնութեանց թղթերուն հետ համեմատելով՝ զանոնք մեզի ներկայացուց: Զորոնք մեծարանօք հոս ներկայկելով՝ մեծապատիւ թագաւորական վերին Կառավարութեանդ կը խրկենք. այն խոնարհ աղաչանքով, որ բարեհաճի զասոնք իւր ազգու յանձնարարութեամբը՝ ղեհափառ կայսեր — հաւանութիւնն ընդունելու համար — առջեւը դնելու:

«Ապահով է մեր հասարակութիւնն, որ հիմայ փառօք իշխող մեծափառ Տէրն ալ, հանդուցեալ իշխանապետներուն պէս մեր քաղաքն — որ աւստրիական փառաւոր տան միշտ հաւատարիմ հպատակն ու ստորակարգեալն եղած էր — իւր հայրական պաշտպանութեանը ներքեւ առնելու եւ հասարակաց փափաքին համեմատ, նոր արտօնութեան թղթին մէջ ըրած դիտողութիւններն — որոնք՝ ոչ միայն, մեր խոնարհ կարծեաց համեմատ, արդարացի հիման

վրայ յեցած են, հապա նաեւ մեր երկրին օրինացը հակառակ չեն — գլխածաբար ընդունելու, ամրացնելու եւ մեր արտօնութեան թղթին կէտերուն կարգին մէջ ընդունելով՝ — արդէն նիւթիս նկատմամբ մատուցած աղաչանքին համեմատ — շնորհելու եւ հրատարակել տալու պիտի բարեհաճի: — Որոնք՝ ուրիշ կողմանէ ենք
«Մեծապատիւ արքունական վերին Կառավարութեան

Իշխանութեան պալատ. 1836 թ. ապրիլի 23:

խոնարհ ծառաներ

Իշխանութեան պալատի փոխօգնական

Խորհուրդ:

Բայց քաղաքային խորհուրդը՝ միեւնոյն միջոցին այն դիտողութիւններն ընդօրինակելով, Փրանկ, Կոնրադին, իւր ղեկնայի գործակատարին ալ խրկեց, աղաչելով, որ անձամբ ետեւէն իյնայ եւ եղած դիտողութիւններուն, արտօնագրին մէջ դրուելը՝ յաջողցնելու ջանայ:

Ինչպէս կ'երեւայ, թէպէտ գործակատարն իւր ընելէն ըրաւ. բայց ալ ժամանակները փոխուած էին: Մէկ երկու կէտ ընդունելի եղաւ. բայց մէկալները չկրցաւ յաջողցնել: Այս յայտնապէս կրնանք տեսնել Եղիսաբեթուսի տաւորին գրած յաջորդ նամակէն:

«Մեծարոյ վերին Դատաւոր:

«Արքունական ամենապատիւ դիւանատունը նոր արտօնագրութեան նկատմամբ իւր առա-

ջարկութիւնները (propositio)՝ Նորին Վեհափառութեանը ներկայացուց:

“Այս նիւթիս նկատմամբ՝ տուած տեղեկութիւններուս մէջ (informatio) ամենէն աւելի ջանացի յաջողցնելու:

“1. Որ քաղաքացեաց վերաբերեալ ոգեւոր ըմպելեաց իրաւունքէն, առժամանակեայ հրաժարումն ընդունուի. որովհետեւ զինուորանոցն ասոր եկամուտէն, ինչպէս նաեւ քաղքին հասարակութեան ըմպելիք ծախելու արկղէն պէտք է որ շինուի:

“2. Որ գոնէ այս տարի, զինուորաց տեղ տալ չըլլայ (վեց տարւան երկարումը՝ միայն տէրութեան Աւագաժողովը կրնայ տալ):

“3. Որ արքունական երկիր (peculium Regium) բացատրութիւնը դուրս ձգուի. եւ

“4. Որ դրուի արտօնագրին մէջ թէ՝ Նղիսաբեթուպոլիս քաղաքը, հունգարական արքունական քաղաքներուն կարգը կ'առնուի: — Արքունական դիւանատունը՝ կը յանձնէ երկու առաջին կէտը: Բայց երրորդն ու չորրորդը չ'ուզեր տալ:

“Երրորդն անոր համար, վասն զի Նորին Վեհափառութիւնը նոյնին լուծումն արդէն տուած է եղեր 1795ին:

“Չորրորդն անոր համար, վասն զի ասիկա 1791ի յօդուածին մէջ բովանդակուած է:

“Աւելի տարեկան տօնաւաճառ անոր համար չի յանձներ մեծաւպատիւ դիւանատունը, որովհետեւ ասիկա զատ նիւթ մըն է, զոր ուրիշ

ճամբով պէտք է ընդունիլ: Այս բանս առանձնաշնորհութեան կոնդակին տուչութիւնը պիտի ուշացնէ. ինչու որ ասոր նկատմամբ ատենակալութիւններուն կարծիքը լսելու է:

“Զասոնք դիտեմ, եւ այսպէս լսած եմ:

“Ինչ որ վերին Իշխանութեան առջեւը կրնամ ընել՝ կ'ընեմ: Բայց քիչ յոյս ունիմ, որ արքունական բառը դուրս թողուի:

“Գէշ չէր ըլլար, եթէ որ քաղաքային խորհուրդն ու հասարակութիւնն, անմիջապէս հոս տեղւան հայ եպիսկոպոսին հօշոթէ՝ գէղէ՛ք Նախկին¹ գրէր, որուն մէջ աղաչէր որ այս խօսքին թող տրուելը՝ Նորին Վեհափառութեանն խնդրէ: Աղէկ կ'ըլլար կայսեր ալ շուտ մը լաւ յօրինուած աղաչանաց թուղթ մը գրել (քաղաքային իշխանութեանց եւ հասարակութեան ստորագրութիւններով) որպէս զի առանձինն ունկնդրութեամբ մը Նորին Վեհափառութեանը յանձնեմ:

“Ասոր մէջ, միայն արքունական երկիր բառին դուրս ձգուելը խնդրելու է. դուրս թողլով այն որոշումն (sententia), որ սաքսոններուն ստացուածքներն արքունական երկիր են. — վասն զի ասիկա ստոյգ չէ:

“Առանձինն մեծարանօք եմ — Մեծարգոյ Դատաւորիդ. Վիեննա 1837, մարտ 6:

Խոնարհ ծառայ

Փրանկեֆուրտ Կոնրադ:

արքունական գործակատար:

¹ Սկզբնապէս մէջ, այս բառերուն տակը՝ կրկին անգամ գիծ քաշուած է:

Եղիսաբեթուպոլսեցիք լաւ հասկըցան իրենց գործակատարին այն ազգարարութեան նշանակութիւնն, որուն մէջ մտադիր կ'ընէր զիրենք, որ շատ ազդեցութիւն ու Նորին Վեհափառութեան առջեւ մեծ հեղինակութիւն ունեցող Վիննայի Մխիթարեան միաբանութեան ընդհանրական արքային՝ Արիստակէս Ազարեանին, գեղեցիկ աղաչանաց թուղթ մը յօրինեն. «արքունի երկիր» բառին՝ տրուելի արտօնութեան թղթէն դուրս հանուելու նկատմամբ: — Ուստի անմիջապէս գրեցին աղաչանաց թուղթ մ'Ազարեանին: Ասոր մէջ կը խնդրեն իւր միջնորդութիւնն ու բարեխօսութիւնը:

Թէպէտ նամակը քաղաքաբաշխութիւնը շարադրած է. բայց տարակոյս չկայ թէ հոն տեղուան Վենետական հարք դարձուցին զանիկա հայերէնի: Լեզուն յայտնապէս կը ցուցնէ զայս: Ահա Ազարեանի գրուած աղաչանաց թուղթը:

„III. Dno Archi Episcopo Caesariensi
Dno Aristaci Azarián. Viennae.

«Մենք ներքոյ գրեալքս ամենեքեան սուրբ ասը համբուրելով գերապայծառ Արքեպիսկոպոսիդ եւ աստուածային օրհնութիւնը խնդրելով.

«Կը ծանուցանենք ու կը բացատրենք գերապայծառութեանդ մերարդար խնդիրքը նկատմամբ մեր Եղիսաբեթ քաղաքիս, զորն որ ներկայացուցերենք մեր ամենազթած կայսերը. եւ որուն համար նաեւ զգերապայծառութեանդ

զօրաւոր միջնորդութիւնը կը խնդրէ բոլ. քաղաքս, որ է այսպիսի.

«Ի 1791 տարին Տէրութեան կողմանէ ակնարկութիւն մը եւ յորդորանք մը եղերէ այս երկու հայ քաղաքիս՝ իբրեւ Արքունական քաղաքներու, այսինքն կեռլայու եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ, որ ջանան կայսեր գթութենէն մէկ նոր Privilegium մը ստանալու: Արդ մենք Եղիսաբեթուպոլսեցիքս մեր խնդիրքը գրեցինք մեր գթած կայսերը վասն այսպիսի նոր Privilegiumին: Կայսրը ընդունելով զմեր խնդիրքը մէկ Proget մըն ալ շնորհերէ, որ անոր կէօրէ այս նոր Privilegiumը ի գործ դրուի մեր վրայ. բայց նաեւ գթածապէս թողարկերէ մեզի, որ թէ որ մենք ալ ուրիշ մտածելք մը ունինքնէ, այն Progetին վրայ, գրենք եւ այնպէս իրեն խրկենք, որ այսնոր Privilegiumը կարենայ աղէկ կերպով մը ի գործ դրուելու:

«Արդ մենք այս իրեն գթածօրէն թողութեամբը ինչ որ մեր պարագաները կը պահանջէին, զանոնք ան Progetին մէջը գրերենք, աւելցուցերենք. եւ որովհետեւ այն կայսեր Progetին առջի Յօդուածին մէջ բան մըն ալ գրված կար այսպէս, թէ մեր Եղիսաբեթայ քաղաքը Pro Peculio Regio մշտնջենաւորապէս համարվի, այսինքն՝ իբրեւ միշտ կայսերական Յատուկ համարվի, մենք այս ասացածին վրայ աղէկ մտածելով, խնդրեցինք գթած կայսերէն որ զայդ Peculium բառը շնորհք ընէ գթածութեամբ դուրս հանէ նոր Privilegiumէն. եւ

պատճառներն ալ մեր այս արդար խնդիրքին Յարոնի կայսերէն համարվել մեր քաղաքը. որովհետեւ ինչպէս որ կայսերական Donatio անվանած Հրովարտականքը Մարիա Թերեզիայի ժամանակէն կը ցուցնեն, մեր Պապերը ըստակ վճարելով Տէրութենէ գներեն թէ զոեղը որուն վրայ մեր Եղիսաբեթի քաղաքը շինած է, եւ թէ բոլոր Dominiumը. եւ այսպէս արդէն մօտիկ 80 տարի, խաղաղութեամբ մենք կը ժառանգենք կոր զասոնք իբրեւ մեր Յատուկը, իբրեւ մեր ըստակով գնվածը:

«Որովհետեւ ուրեմն կրնայ հանգըպելու, որ այս Peculium բառը դուրս չի թողուն, որովհետեւ շուտով այս բանը պիտոր ներկայացնեն գթած կայսերը որ հաստատէ, անոր համար ինչևստար որ շուտով կարելի է, Գերապայծառ Տէր, կարօտութիւն ունի այս մեր բոլոր քաղաքը հրամանոցդ Գերապայծառութեանը զօրաւոր միջնորդութեանը. որովհետեւ մենք շնորհք ունի Գերապայծառութիւնդ գթած կայսեր դիմացը, ուստի մենք ալ այս հասարակաց թղթովս կը խնդրենք Գերապայծառ Տէրութենէդ, որ հաճի եւ յանձն առնու կայսեր քովը երթալու ու միջնորդելու, որ զմեր վերջգրեալ խնդիրքը իրեն գթածութեամբը կատարէ. ու զPeculium բառը հրամայէ որ այն նոր Privilegium էն դուրս հանուի. միանգամայն զայն ալ բացատրելով Գերապայծառութիւնդ մեր գթած կայսեր դիմացը՝ թէ ինչպէս առաջ միշտ, նաեւ ասկից ետեւ յաւիտեանս ամէն

կերպ հպատակութիւնը Տէրութեան դիմացը՝ անբողջ անպակաս պիտոր մնայ մեր Եղիսաբեթայ քաղաքին կողմանէ:

«Մենք այս բանիս համար ասօրվան օրս գրերենք հոն Պէշը եղած մեր գործակալ կայսերական Sign. Conrad Francescoին ալ. ուսկից ինչ որ ալ ուզէ՝ կրնայ Գերապայծառութիւնդ տեղեկանալ այս բանիս վրայօքը. եւ որն որ զայս մեր Հասարակաց Թուղթը շնորհք կ'ունենայ ներկայացընել:

«Այսու յանձնելով զմեզ Գերապայծառութեանդ շնորհացը՝ կու մնանք, Գերապայծառ Տէրութեանդ՝

Յեղեմէիւն-պոլէ. 10 Մայիս 1837:

Տոգեւոր որդիք եւ խոնարհ ծառայք

Մակիմորայի Է. Հասարակ
Եղեմէիւնայ Վաղարշի:

1 Առանց նշանակութեան չէ, աղաչանաց թղթին աշխարհաբար լեզուաւ գրուելու — ինչպէս գիտենք, Վիեննացիք՝ երկարժամանակեայ խուզարկութիւններէ ետեւ, այս միջոցին սկսան երեւան հանել, ընտիր՝ ոսկեգարեան մատենագիրները: Եւ որովհետեւ շատ տարբեր գտաւ այս գպրոցն — օրինակի աղագաւ — Եզնկայ... Աստուածաշունչի եւ այլն լեզուն՝ Մ. Խորենացւոյն ու Դաւիթ Անյաղթի՝ օտար կաղապարի վրայ գրուածն եւ յունական ծոպաւոր զգեստներ հագածը՝ բնիկ հայերէն լեզունէն, անոր համար վենետական հարց Վիեննացւոց այս յեղափոխութիւնը՝ հայերէն գրաբար լեզուն ըստ բաւականի չգիտնալուն յատկացուցին: Ուստի գրաբար Հասկըցողին, բնականապէս աշխարհաբար պէտք էր գրել:

ՊԵՏՐՈՒԹԻՒՆ Գ.

Նամակին վրայ անցուած է յաջորդ պաշտօնական ծանօթութիւնը. „Perlect. sub Sessione Magtus. et Comtis. die 10 Maji 837 celebr. — Expediat. Mart. Lengyel m. p. Iudex Primar. — Այսինքն՝ քաղաքաբաշխութեան ու հասարակութեան 1837 մայիս 10ին եղած ժողովքին մէջ կարգացուեցաւ: — Խրկեց՝ Մարտինոս Լէնկյէլեան գլխաւոր դատաւորը:”

8.

Գործակատարին՝ նոր արտօնագրութեան նկատմամբ գրած վերոյիշեալ տեղեկութիւններուն Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնը շատ չուրախացաւ: — Իրօք ալ անոնց մէջ բաղձացած խնդիրներուն վրայօք շատ յուսալից բաներ չկային: Բայց ճար չկար. քաղաքն աւելի բան չէր կրնար ընել: Յոյսը՝ Ալարեանին ու կայսեր գրած թուղթերուն վրայ դրաւ: Սակայն խաբուեցաւ:

Որչափ որ եղածներէն կրնանք հետեւցընել, գործակատարն ազգային խնդիրներուն վրայ դեռ ըստ բաւականի տեղեկ չէր: Անոր համար քաղաքաբաշխութիւնը կարեւոր համարեցաւ իրեն մանրամասն տեղեկութիւններ տալ ազգայնոց վիճակին ու խնդիրներուն վրայ: Չեռուրնիս եղած թղթէ մը պէտք ենք ննթագրել, որ իրեն՝ ընդարձակ տեղեկութիւններով նամակ մը գրուած պէտք է որ ըլլայ քաղաքաբաշխութեան կողմանէ, Եղիսաբեթուպոլսոյ խնդիրներն ուսումնասիրելու եւ անոնց որպի-

սութեանը վրայ մանրամասն տեղեկութիւն հաղորդելու համար: Այսօր որ այս տեղեկութիւններով նամակը չկայ: Բայց կայ այն նամակն՝ որուն մէջ կը ծանուցանէ քաղաքապետը, թէ կայսեր աղաչանաց թղթին հետ, կը խրկէ իրեն տեղեկութեանց թուղթ մը: — Այս նամակէն կ'իմանանք նաեւ, որ քաղաքն որոշած է իւր աշխատութեանցը համար 50 ֆիորին մըն ալ տալու, սովորական վարձքէն զատ, զոր կ'ընդունի Վիննայի ազգային Ստեփան Մետիաշցի վաճառականէն:

Առանց թուականի նամակը հետեւեալն է:

“Մեծարգոյ Տէր,

“1791ին Աւագածողովն, մեր այդքէնածնութեան նկատմամբ բերուած ու Նորին Ղեհափառութենէն գթածաբար հաստատուած ԿԱ. յօդուածին համեմատ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները — զինուոր պահելն եւ նախամղքի ծառայութիւն ընելը — քաղքին հասարակութիւնն ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց պէս գործադրելու յանձն առաւ: Բայց յառաջուան աղաչանքէն — որուն մէջ զանոնք ստակով փրկանաւորել կ'ուզէր — հրաժարելով՝ հիմայ ի բնականս կ'ուզէ զանոնք կրել: Եւ որովհետեւ վերը յիշուած օրինաց յօդուածին համեմատ, Նորին Ղեհափառութեան գթութենէն՝ մեր քաղքին համար ուրիշ — մեր երկրին օրինացը հետ համաձայնող — նոր արտօնութեան թուղթ մ'ըն-

դուները կը սպասենք, ուստի ասոր նկատմամբ, մեր շինած աղաչանքին քով կը ներփակենք Հրամանոցդ, ազգային խնդրոյն որպիսութեան ու ներկայ վիճակին վրայօք համառօտ դրութիւն մը, աղաչելով՝ որ մեծարգութիւնդ ասկէ տեսնելով եւ աւելի եւս ճանշնալով մեր հասարակութեան հիմնական դիրքն ու յարաբերութիւնները՝ բարեհաճիք յիշուած նոր արտօնութեան թղթին նկատմամբ գրած աղաչանքնիս, Նորին Ղեկավարութեանն առջեւ դնելու — եւ յիշեալ թղթին իրապէս արքունի դիւանատուն մատուցանելուն վկայութիւնն առնելով՝ ապահովագրութեամբ (Recepisse) զանիկա մեզի խրկելու: Որպէս զի եթէ ի դիպուածի Ղեկավարն ու Կարգերն ասոր վրայ խօսք բանան՝ մենք զմեզ կարենանք հարազատագործել:

«Ասոր նկատմամբ ըրած աղաչանքս նորոգելով՝ կը ծանուցանեմ որ մեր հասարակութիւնը՝ Հրամանոցդ, այս առթիւ, Ձեր աշխատութեանը համար սովորեալ վարձքէն զատ 50 ֆիորին շնորհեց: Որ գումարին, քաղաքային ատենաբանը, հոն տեղի վաճառական Ստեփ. Մետիաշցիի ձեռք Ձեզի յանձնելու նկատմամբ կարգադրութիւն ըրած է: — Հրամանոցդ պատասխանին սպասելով՝ կը յայտնեմ թէ եմ, պարտաւոր ծառայ.

Մարգրէտ Լէնկէլեան

գլխաւոր դատաւոր:

Ասոր վրայ քաղաքաբաշխութիւնը ծանուցանելէն ետեւ, որ իւր փափաքանացը համեմատ, թէ Խնքնակալին ու թէ Աղարեանին աղերսանաց թղթերը գրած է, կ'աւելցնէ թէ, որովհետեւ, «արքունի երկիր» բառին նկատմամբ եղած որոշումն ամենեւին տեղ մը չի կրնար գտնել՝ իրմէն կը սպասէ այս բանիս լուծումը: — Բաց ասկէ կը յայտնէ, որ քաղաքային իշխանութիւնն զՅովհ. Հիւլպի Կալ, արքունական վերին ատենակալութեան համարակալը՝ լիազօր իշխանութեամբ ներկայացուցիչ անուանած է, տէրութեան Աւագաժողովին մէջ՝ ազգային խնդրոց նկատմամբ յառաջ գալի խնդիրներուն մէջ: — Ահա նամակը:

«Արքունի գործակատար Պր. Փրանկ. Գոնրատի ի Վիեննա:

«Մեծարգոյ Տէր,

«Ընդունեցայ այն տեղեկութիւնն, որով կը ծանուցանէք, թէ մեր քաղքին տրուելի արտօնութեան թղթին մէջէն, արքունական երկիր բառը դուրս պիտի չհանուի, այն պատճառաւ, որ Նորին Ղեկավարութիւնն այս բանիս մէջ արդէն 1795ին դրապէս որոշում ըրած է եղեր: Ասոր նկատմամբ՝ մէկ երկու ծանօթ եւ ապահով մեծամեծներու հետ գաղտնի խորհուրդ ըրի: Ասոր մէջ խնդրին նշանակութեանը համեմատ, բանն աւելի կշռելով, որոշեցինք որ, այս ներփակած աղաչանաց թուղթն Նորին Ղեկավարութեանն առջեւ դնենք, ձեր ձեռքն ընդունելի առան-

ձինն ունկնդրութեան միջոցաւ: Կը յուսանք թէ մեր աղաչանքն՝ արդիւնաւոր ելք մը պիտի ունենայ:

«Մեծարգութեանդ տուած խորհրդին համեմատ Վիննայի գերապայծառ հայ արքեպիսկոպոսին ալ հայերէն լեզուով խոնարհ աղաչանք մ'ուղղեցինք: Ասոր մէջ իւր հայրական պաշտպանութիւնն եւ մեր ազգին ունեցած գթութիւնը կը խնդրենք: Ծանրութիւն չըլլայ Հրամանոցդ ներփակած աղաչանքն, անձամբ Գերապայծառ արքեպիսկոպոսին տալու, եւ խընդիրն, իրեն խօսքով ալ մանրամասնաբար մեկնելու եւ լուսաւորելու. — եւ մեր անուամբն աղաչելու, որ Գերապ. ամենապատիւ Տէրը՝ մեր քաղաքն եւ ազգը նկատելով, իւր բնածին մեծանձնութեանը համեմատ ամէն կարելին գործ դնէ:

«Զասոնք ըսելէն ետեւ — գանք այն բացատրութեան, թէ Կորին Վեհափառութիւնն արդէն 1795ին որոշումն ըրած ըլլայ: — Ասոր նկատմամբ, թէպէտ շատ գիտնական ու արժանաւոր անձինքներէ տեղեկութիւն խնդրեցինք, այսու ամենայնիւ եւ ոչ մէկէն որոշ մեկնութիւն մը կրցանք առնուլ: Ու որովհետեւ ասոր վրայօք մասնաւոր գրութիւն մը չգտայ, անոր համար ուղեցի մեծարգութենէդ խնդրել, որ զմեզ լուսաւորէ եւ մեզի գրէ թէ ինչ է 1795ին որոշումը: Հրամանքնիդ՝ ասոր ամենէն դիւրին ճամբով կրնաք հասնիլ:

«Տեղեկութեանց ուրիշ ծիւղերը հասկըցայ: Երբ Հրամանոցդ անսուաղ աշխատու-

թեանցը վրայ համոզուելով՝ վերն ըսուած խնդրոյն արդիւնաւոր յառաջացումը մասնաւորապէս կը յանձնեմ — կը յայտնեմ թէ, արքունական վերին ատենակալութեան համարակալն, արժանապատիւ Յովհաննէս Հիլիպի Կալ դատաւորը՝ մեր հասարակութենէն — տէրութեան Աւագաժողովին մէջ՝ յառաջ գալի խնդիրներուն նկատմամբ — լիազօր իշխանութեամբ ներկայացուցիչ անուանուած է: — Հրամանոցդ պատասխանին սպասելով՝ եմ մեծարանօք, Տէրութեանդ

Եղիշէ 1837 Տարի 18:

խոնարհ ծառայ

Սարգիս Լէնկէլեան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր:

Վերոյիշեալ անձը — Յովհ. Կալ — որուն՝ ինչպէս կ'երեւայ ազգայիններն իրենց սրտին ամենէն գաղտնի խորհուրդները կը յայտնէին եւ իրենց վշտերն ու ցաւերն ամենայն պարզութեամբ կը բանային — զհայերն՝ եւ ի մասնաւորի Եղիսաբեթուպոլսեցիները շատ կը սիրէր: Համարակալն ամէն բանի մէջ Եղիսաբեթուպոլսեցւոց պէս կը զգար. ու շատ կը փափաքէր որ իրենց գործքերը յաջողին: — Երբ որ լսեց թէ քաղաքային խորհուրդն իրեն լիակատար իշխանութիւն տուաւ, քաղաքն՝ իւր խնդիրներուն մէջ Աւագաժողովին առջեւ ներկայացընելու, սաստիկ ուրախացաւ: Այս՝ իրեն

եղած մեծ վստահութեան ու պատուոյն համար շնորհակալ եղաւ ու դատաւորին եւ երդուեալ հասարակութեան բարեկամաբար ու բաց սրբտով՝ յաջորդ խորհուրդները տուաւ եւ ճամբաները ցուցուց՝ իրենց կնճռեալ գործքէն յաջողութեամբ դուրս ելլելու համար:

«Մեծարգոյ Տէր Դատաւոր,

«Այն վստահութեան — զոր մեծարոյ խորհուրդդ եւ երդուեալ հասարակութիւնն, արդիւնքներով լի ծերակուտի անդամ Եւգինէոս Դանիէլեանի ձեռք՝ ինծի խրկելով՝ ցուցնելու բարեհաճեցաւ — անկեղծ եռանդով եւ անդրդուելի յստակամտութեամբ համապատասխանելու կը փափաքիմ:

«Ինծի հաղորդուած խնդիրներուն վրայ, կարծիքս, յաջորդներու մէջ կը համարձակիմ շեր առջեւը դնելու:

«Ինծի ալ մեծ հանգստութիւն պատճառեց, մեծարոյ քաղաքային խորհուրդդ ձեռք՝ վերջին հեղ Սիպին խրկած աղաչանքներուն միջոցաւ ընդունուած այն ապահովացուցումն, որ առանց պատրաստութեան եւ յանկարծակի զինուոր պիտի չգրուի մեր քաղաքը: Սակայն՝ որովհետեւ քաղաքը Նորին Վեհափառութենէն ընդունեցաւ, որ ոգեւոր ըմպելեաց վարձքէն եկած եկամուտը՝ զինուորանոց շինելու գործածուի — շատ պատշաճ կը համարիմ, որ զօրանոցին շինութիւնն, այն ճամբով ըլլայ՝ որով մեծարգոյ քաղաքաբաշխութիւնն եւ երդուեալ

հասարակութիւնն ամենէն աւելի աղէկ, դիւրին կերպով ու շուտ կրնայ գլուխ հանել, որպէս զի չըլլայ թէ զինուորանոցին ուշանալովը՝ զինուոր պահելն առանձնականաց վրայ երկայնատեն ծանրանայ:

«Այս սկզբան համեմատ (ինչպէս ես կը համարիմ)՝ նոր զինուորանոց շինելու տեղ, որ ստուգիւ երկայնատեն կը պահանջէ, աւելի յարմար կը տեսնէի, որ քաղաքային խորհուրդն եւ երդուեալ հասարակութիւնը՝ գինեվաճառման վարձքովը, պատրաստ, յարմար տուն մը գնէ, զոր զինուորաց համար պահանջուած կերպով յարմարցնեն՝ աւելի կարճ ժամանակի մէջ եւ աւելի քիչ ծախքով կ'ըլլայ: Ես, յայտնի խօսելով՝ ասանկ շէնքի մը յարմար կը տեսնեմ, Մարտ. Ղէնկէլեան դատաւորին տունը — եթէ որ ինք ծախել ուզէր: Վասն զի այս շէնքն առանձինն տեղ գտնուելուն, եկեղեցւոյ՝ զինուորական կրթութեանց յարմար տեղերու մօտիկ ըլլալուն, առողջ եւ աղէկ դիրք ունենալուն, եւ բաւական ընդարձակութեանը համար, ամենէն պատշաճ կը համարէի: Եթէ այս տեսութիւնս մեծարգոյ խորհուրդդ եւ երդուեալ հասարակութիւնն ալ յարմար կը տեսնէ, կը կարծեմ՝ թէ գէշ չ'ըլլար, եթէ որ վերին Իշխանութենէն հրամայուած յատկագրիծը՝ շինող մասնաժողովին առջեւը դրուի:

«Ընդունուելի արտօնագրութեան (որուն տուչութիւնն արդէն որոշուած է) սակագնոյն նկատմամբ, որովհետեւ քաղաքային խորհուրդդ

եւ երգուեալ հասարակութիւնն իւր նպատակին չկրցաւ հասնիլ, որ ասոր որպիսութիւնն ու քանակութիւնը վերին կառավարութեան ճամբով իմանայ. — մանաւանդ թէ նոյն իսկ ամենապատիւ կառավարը՝ Սիպինգսթուք մեծամեծներուն ըսաւ, որ զասոնք իմանալու համար մեծափառ արքունիքին դիմելու ենք. — ու որովհետեւ մէկալ կողմանէ կը տեսնեմ թէ՛ մեր գործակատարին, լակոնական կարծութիւն ունեցող գրութիւններէն, այնչափ բան միայն կրնանք գիտնալ, որչափ որ անկից յառաջ գիտէինք, անոր համար՝ յարմար կը տեսնեմ, որ ալ չուշանանք. հապա յառաջագոյն ըսածիս պէս, Յ. Նուրիճան ծերակուտի անդամին ձեռքը՝ շուտով Նորին Վեհափառութեանը աղաչանաց թուղթ մը գրենք, որուն մէջ, թէ՛ 2000 ոսկւոյն ու թէ՛ արքունական տրոց վճարքին, կարելի եղածին չափ իջեցնելը խնդրենք:

«Այս պատճառաւ լաւ կը համարէի, եթէ որ աղերսագիրը՝ յաջորդ կերպով շինուէր:

«Ամենէն յառաջ պէտք է, Նորին Վեհափառութեան մեր շնորհակալութեան հաւաստիքը յայտնել, որով կարգագրելու բարեհաճեցաւ, որ մեր քաղաքը՝ 150 տարիէ աւելի Դրանսիոյ լուսնիոյ մէջ ըլլալէն ետեւ 1791ին, ազատ թագաւորական քաղքի բարձրանալով՝ քաղաքացիութեան իրաւունք եւ արտօնութիւն ստացաւ:

«Այս նիւթն ընդարձակելով՝ պէտք է յայտնել այն վախն, որ քաղաքացիները գրաւեց,

երբ լսեցին թէ քաղքէն — դեռ մինչեւ հիմայ չգիտցուած տիտղոսով — երկու հազար ոսկի՝ եւ գրաւոր ծախքերէն զատ, ասկից ետքն որոշուելի արքունական սակազներ ալ կը պահանջուին, որպէս զի արտօնագիրը դուրս տան: — Սակայն Նորին Վեհափառութեան եւ իւր անմահ յիշատակաց արժանի նախորդներուն՝ քաղքին ունեցած առանձինն գթութիւնը՝ յամարձակութիւն կու տայ քաղաքացիներուն, որ այս անստուգութեան վիճակին մէջ ալ, Նորին Վեհափառութեան հայրական գթութեանը դիմեն:

«Եթէ որ 2000 ոսկին պահանջուի՝ այն խոստման համար, զոր քաղաքն ըրաւ 1791ին՝ որպէս զի թագաւորական քաղաք ըլլայ, պէտք է ըսել, որ քաղքին խոստումը՝ ներկայ պարագաներուն մէջ, 1791ին ՎԱ. յօդուածէն ետեւ, տեղի չի կրնար ունենալ: — Քաղաքը՝ յիշեալ աղերսագրին մէջ, այն նպատակին համար, եւ այն պայմանաւ խոստացաւ 2000 ոսկին, որ քաղաքը՝ զինուոր պահելէն տնօրինուի: Եւ որովհետեւ հիմայ 1791ին ՎԱ. յօդուածով՝ քաղաքն, ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց հետ, միեւնոյն ծանրաբեռնութիւնները կը կրէ. — երկու բեռն, եւ ի մասնաւորի՝ այն բեռն իւր վրայ չի կրնար ծանրանալ, զոր ճշգիւ ազատ թագաւորական քաղաքաց մէկ ծանրաբեռնութեանէն — զինուոր պահելէն — ազատելու համար խոստացած էր: Ուստի երբ քաղաքը՝ զինուոր պահելէն չտնօրինուեցաւ, իւր խոստումը

— որ միայն այն պայմանաւ տրուած էր — չի կրնար ի զօրութեան մնալ:

“Իսկ եթէ այս գումարն, որ այդրէնածնութեան սակագնէն անչափս վեր է, այս (այդրէնածնութեան) տիտղոսով խնդրուի, այն ատեն պէտք է ըսել որ, թէպէտ ամէն օրէնքին մէջ, ուր որ անձնաւորութիւնք այդրէնածնութիւն սովոր են ընդունելու, յայտնի որոշում կայ՝ այդրէնածնութեան վճարմունքին կամ չվճարմունքին նկատմամբ: Բայց քաղքին վրայօք եղած՝ 1791ին ԿԱ. յօդուածին մէջ ասոր վրայ ամենեւին խօսք չկայ: Որ թերեւս կը ցուցնէ, թէ այդրէնածնութեան վճարքին տեղ, օրէնքը՝ քաղքին նկատմամբ ուրիշ, ազատ քաղաքացեաց կրելի հասարակաց ծանրաբեռնութիւնն որոշեց: — Ուստի այս պատճառաւ խնդրելու է ինքնակալէն որ բարեհաճի սովորական արքունական վճարքով շատանալու:

“Գալով արքունական վճարքին, պէտք է յայտնել այն մեծ տարբերութիւնն, որ կայ Գրանսիլուանիոյ եւ Հունգարիոյ մէջ: Թէ ինչչափ աղքատ է մեր երկիրը. որչափ բաժնուած ու պղտիկ մնացած են այս տեղերուն երկրակալութիւնները: Մեր քաղաքն ալ, աղքատ եւ անբնակ է. հազիւ 500 գերդաստան ունի: Ասոնց մէջ ալ առուտուրը վերջին ատեններուն դժբախտ յարաբերութիւններուն պատճառաւ՝ սաստիկ նուաղած է: Ուստի Նորին Ղեհափառութիւնը՝ չէ թէ ուրիշ ժառանգական երկիրներուն օրինակին, հապա մեր երկրին ու մեր քաղքին աղ-

քատութեանը համեմատ կրնայ վճարքն իւր ամենէն նուազ չափին իջեցնել:

“Վերջապէս, եթէ որ մեր քաղքին աղաչանքը մերժուի — զոր չեմ կարծեր — ու 2000 ոսկին չնորհուի, պէտք է խնդրել Նորին Ղեհափառութեան, որ՝ որովհետեւ այս տուրքերն — իբրեւ քաղաքային հասարակաց ելք — պէտք է որ քաղքին հասարակաց եկամուտներէն ու մշտնջենաւոր իրաւամբ ստացած երկրակալութիւններուն վարձքին արկղէն վճարուին՝ արքունական գանձուն. եւ հասարակութիւնը՝ հասարակաց արկղէն, առանց Նորին Ղեհափառութեան որոշմանն ասանկ մեծ գումար մը չի կրնար վճարել: Անոր համար բարեհաճի Նորին Ղեհափառութիւնն որոշել ու հրաման տալ, որ հիմայ սակագնոյն երրորդական մասը կանխիկ վճարուի — որովհետեւ հասարակաց արկղը՝ մէկէն ի վիճակի չէ, այսչափ ստակ տալու: Նորին Ղեհափառութիւնը՝ քաղքին նկատմամբ այն շնորհքն ընէ, որ արտօնագիրը հիմայ դուրս տրուի. իսկ մնացած գումարը՝ հասարակաց արկղէն, ամէն տարի մասն մասն վճարուի արքունական գանձուն: — Եւ որովհետեւ գիտցուած բան է, որ քաղաքային արկղն աղքատ է, հասարակութիւնը կ'երաշխաւորէ, որ Նորին Ղեհափառութեան բարեհաճած հրամանաւն, ոգեւոր ըմպելեաց եկամուտը, զոր զինուորանոցին շինութեանը համար կը գործածէ, զօրանոցին շինութեանէն ետեւ ալ՝ հասարակաց արկղը մանէ, մինչեւ որ մնացած

հարկերը՝ բողոքովին վճարուին Նորին Վեհափառութեանն արքունական գանձուն:

«Աղէկ կ'ընէ մեծարգոյ քաղաքային ժողովն եւ երդուեալ հասարակութիւնն, եթէ որ առաջարկած տեսութիւնս լաւ մը կշռելէն, եւ աղէկ գտնելէն եւ Նորին Վեհափառութեանը գրելի աղաչանքին նկատմամբ՝ ընելի գիտողութիւններն ընելէն ետեւ, զանիկա կամ գալ ուրբաթ եւ կամ անկէ ութ օր ետքն ինծի խրկէ: Կը խնդրեմ որ այն առթիւ թէ՛ 1791ին, երկու հայ քաղաքներուն անուամբ՝ Նորին Վեհափառութեանը տրուած աղաչանքին ընդօրինակութիւնը, եւ թէ՛ 1791ին, 1792, 1794 եւ 1811ին տէրութեան ժողովոյն արձանագրութիւններն ինծի խրկելու բարեհաճիք: Եւ ես աղերսագիրը յօրինելով, անոր ինչ ճամբով մատուցուելու եղանակին նկատմամբ իմ տեղեկութիւններովս ու յանձնարարական թղթերովս Ձեզի ետ կը դարձնեմ:

«Ինք զինքս ասկից ետքն ալ մեծարգոյ քաղաքային Խորհրդիդ եւ երդուեալ հասարակութեան սիրելութեանը յանձնելով, մեծարանօք եմ.

Սիեֆալի 1837. «Եպո. 7:

Խոնարհ ծառայ

«Յովհաննէս Ասլ. յ. յ.:

Թէպէտ քաղաքային Խորհուրդը՝ հիմնական Խորհրդածութիւններով, լաւ գաղափարներով, հիմնովին պատճառաբանութիւններով

եւ իմաստութեամբ լեցուն առաջարկութիւններն՝ ըստ սկզբան ընդունեցաւ, իւրացուց ու գործադրեց. բայց ոչ ամէնը: — Զինուորանոց շինելու տեղ, տուն գնելու գաղափարը՝ մերժեց եւ ինչպէս պիտի տեսնենք մեծագործ զօրանոց մը կանգնեց քիչ ժամանակի միջոցին մէջ:

Երբ հոս, սրատես համարակալին տուած առաջարկութիւններուն ու լաւ խորհրդածութիւններուն վրայ կը վիճէր հասարակութիւնն, անդին՝ վերը Վիեննա, արքունական դիւանատան մէջ ուրիշ կերպով կը մտածէին եւ ուրիշ ճամբով կը գործէին: Ասիկա ամենեւին զիջանիլ չուզեց որ արտօնագիրը ձեռքէն տայ, մինչեւ որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը 2000 ոսկին չվճարէր. զոր ծանոյց ալ քաղաքաշինութեան գործակատարին: — Հասարակութիւնը թէպէտ ջանաց խնդրին ուրիշ կերպարանք մը տալու բայց չկրցաւ: Ուստի եղածը բացօրաշարար յայտնեց քաղքին դատաւորին, Սեպտ. 15ին գրած նամակովը, — Ասկից զատ ուրիշ բաներու նկատմամբ ալ տեղեկութիւններ տուաւ քաղաքային վերատեսչութեան՝ յաջորդներուն մէջ:

«Մեծարգոյ Տէր Դատաւոր,

«Արտօնագիրը չեն տար, մինչեւ որ 2000 ոսկին ու դեռ չորոշուած արքունական հարկերը չվճարենք: Ասոր վկայ է, հոս ներփակուած պատասխանը, զոր այսօր ընդունեցայ:

“Այս արդէն երէկ գիտնալով՝ ունկնդրու-
թիւն ընդունեցայ փերդինանդոս արքիդքսէն, ու
խնդրին որպիսութիւնն իւր առջեւը դրի: Խոս-
տացաւ, որ որչափ կրնայ օգնել՝ կ'օգնէ:

“Երկրորդ խնդիրը՝ — թէ օրինաց յօ-
դուածը չհրատարակուի — ունկնդրութեանս
ատեն կը մատուցանեմ: Բայց պէտք պիտի ըլլայ
— խնդրին հիմակուան դիրքը նկատելով —
կարգերը համոզել, որ այս յօդուածը խորհրդի
չառնուն, մինչեւ որ արտօնագիրը՝ քաղաքը հրա-
տարակել չտայ:

“Ես, հոս խնդրին արքունի գանձուն առ-
ջեւը փութացուցի. բայց օգուտ մը պիտի չընէ,
քանի որ սակագինն ու հարկերը, որչափ կարելի
է շուտ չեն խրկուիր:

“Ներփակած կը խրկեմ պատասխան մը:
Որոշումը կրնաք գիտնալ թագաւորական վերին
կառավարութենէն: — Քաղքին խնդրուածնե-
րուն մեծագոյն մասը մատուցուեցաւ:

“Շաբաթական ու տարեկան տօնավա-
ճառներն այնպէս կը մնան ինչպէս որ էին:
Եթէ նորոգութիւն կ'ուզուի, պէտք է խնդրել
ու փնտռել իւր ճամբովը (կառավարութեան
ձեռքը):

“Ոգեւոր ըմպելի ծախելու նկատմամբ ե-
ղած խնդրուածքին վրայ ալ պատասխանը նպաս-
տաւոր է. ինչպէս որ անցած անգամ՝ գրեցի:

“Մէկալ գրութիւնները քովս կը պահեմ.
վասն զի խրկելով՝ թղթատարի ծախքը շատ
կ'ըլլայ:

Շնորհք ըրէք, գասոնք Պր. Կալին հա-
ղորդելու:

Եմ յարգանք, մեծարգութեանդ.

Վ Է Է Է Է Է 1837. Կէպր. 15:

Խոնարհ ծառայ

Փրահկ. Պահրապ. յ. Յ.

արքունական գործակատար:

Քաղաքարաշխութիւնը՝ թէպէտ տեղեկու-
թիւն առաւ այս նամակին ձեռքը՝ պատահած
բաներուն վրայ. բայց չէր գիտեր ճշդիւ թէ
ինչ բանի համար է 2000 ոսկւոյն պահանջ-
մունքը, այդքէնածնութեան՝ թէ արտօնագիրն
ընդունելու համար ալ: Ուստի խնդրեց իր
գործակատարէն, որ տեղեկանայ թէ ինչ տիտ-
ղոսով կը խնդրուին 2000 ոսկին եւ դեռ չորո-
շուած վճարմունքները: — Այս նամակը չու-
նինք. բայց անոր պատասխանը կեցած է, թէ
ինչո՞ւ համար կը պահանջէ տէրութիւնն այն
գումարը — սակայն անանկ լակոնական ոճով
գրուած, որ մարդ ստուգիւ չի կրնար հասկընալ
թէ ինչ բան է:

Որչափ կը տեսնեմ, այս խնդիրներուն
նկատմամբ խել մը պաշտօնական գրութիւն ու
նամակ աներեւոյթ եղած են: Եւ մարդ հաղիւ
կրնայ պայծառ գաղափար մ'ունենալ եղածնե-
րուն վրայ:

Գործակատարին վերոյգրեալ նիւթին նը-
կատմամբ գրած նամակը յաջորդէ:

“Մեծարգոյ Տէր դատաւոր:

“Սեպտեմբեր 25ին գրած պատուական նամակին վրայ այնչափս միայն կրնամ աւելցընել, որ խնդրի տակ եղած 2000 ոսկին այն է, զոր հասարակութիւնը խնդրեց որ թեթեւցընեն. բայց չթեթեւցուցին: — Արքունի դանձարանը, դեռ չորոշեց սակագները: Ուստի անկարելի է գրել թէ ասոնք որչափի կը հասնին: Ընդ գիտնալս՝ կը գրեմ: Արտօնագիրը պատրաստ է: Պարգեւները (subturificatio) շատոնց հատուցի: Պաշտօնարանին պատասխանն՝ որուն համեմատ արտօնագիրը դուրս չի տրուիր մինչեւ որ սակագները չհատուցուին՝ Հրամանոցդ, ամսոյս 7ին գրած էի: Ուստի նոր աղաչանք մը պարապ բան է: Եթէ կարգերն 2000 ոսկին նուազեցընեն, այն ատեն կրնայ մարդ նոր քայլեր ընել:

“Կը խնդրեմ որ այս նամակն ալ — խնայէս նախորդները — հաղորդէք ամենապատիւ Պր. Կալին, որովհետեւ մի եւ նոյն բանին վրայ երկուքին ալ երկայն բարակ գրել չեմ կրնար: — Եմ յարգանքք Մեծարգութեանդ.

Վ Լէննա 1837. հոկտ. 6:

խոնարհ ծառայ

Փրահի. Վ. Կոնրատ. Ե. Ե.

արքունի գործակատար:

Քանի մ'որ ետքը գործակատարը ծանոյց կարճառօտ նամակով մը, թէ քաղքին վրայ ամենէն ծանր հարկերը կ'ուզեն դնել: Բայց ինքը՝

շատ ընդդիմացաւ. ու կ'աւելցընէ, թէ կը յուսայ որ քիչ ատենուան մէջ՝ ասոնց որչափ ըլլալը պիտի կարենայ հաղորդել քաղաքաբաշխութեան: — Ահա նամակը:

“Մեծարգոյ Տէր Դատաւոր:

“Ներսիակած կը խրկեմ Հրամանոցդ՝ քաղքին աղերսագիրն՝ — անոր տրուած պատասխանովը:

Արքունական դիւանատունը դեռ որոշում չըրաւ թագաւորական տուրքերուն վրայօք: Աղաչեցի տեղեկատուին (Referent) որ սակագներուն գոնէ կէսը շնորհեն: Բայց հոս ըսին թէ երթամ արքունի համարակալութեան: — Ասիկա՝ Հունգարիոյ մեծագոյն քաղաքաց հարկն ուզեց դնել քաղքին վրայ, որովհետեւ Դրանսիոյ չունանիոյ մէջ նմանօրինակ դէպք չգտաւ: Իսկ ընդդիմացայ ու դէմ խօսեցայ: — Կը յուսամ որ խօսակցութիւններս ապարդիւն պիտի չմնան ու շատ չ'անցնիր սակագինն ալ պիտի գիտնանք:

“Առանձինն յարգանքք կը մնամ Մեծարգութեանդ.

Վ Լէննա 1837. հոկտ. 25:

խոնարհ ծառայ

Փրահի. Վ. Կոնրատ. Ե. Ե.

արքունի գործակատար:

Քաղաքաբաշխութիւնն այս նամակին վրայ վերին կառավարութեան քանի մը տողով յայտ-

նեց, թէ ընելիքը չի գիտեր, քանի որ վերէն զերար չբռնող հրամաններ կու գան: — Եւ ազգայինք իրաւունք ալ ունէին առնուելու: Վասն զի երբ մէկ կողմանէ իրենցմէ խստիւ կը պահանջուէր, որ արտօնագրին սակագինը հատուցանեն. — որովհետեւ այն ատեն միայն կրնային ընդունիլ նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակը — մէկալ կողմանէ չէին ծանուցաներ իրենց թէ ինչ՝ եւ որչափ է այն գումարը:

Ահա դատաւորին նամակը:

«Ամենապատիւ արքունական վերին
Կառավարութիւն:

«Սեպտեմբեր 28ին խրկած հրամանագրին՝ չորրորդ կէտին տակ — հորին վեհափառութիւնն աւգոստ. 28ին տուած ամենագլխաւորոշմամբ — բարեհաճեցաւ վերին Կառավարութեան ծանուցանելու, որ մեր քաղքին համար խնդրուած արտօնութեան թուղթը՝ մեծափառ տիրոջ կողմանէ գլխաւոր մեզի շնորհուելով՝ յիշեալ թուղթը — պատշաճ սակագինը հատուցանելով — անյապաղ դուրս առնելու ջանանք:

«Բայց որովհետեւ սակագինն որչափութիւնը գեռ անորոշ է. եւ առանց զստիկա նախապէս գիտնալու՝ բան մը չենք կրնար ընել, անոր համար խոնարհութեամբ կը խնդրենք մեծապատիւ վերին Կառավարութիւնէն, որ սակագինն որքանութեանն ու որպիսութեանը վրայօք զմեզ տեղեկացընելու բարեհաճի, որպէս զի մենք ալ ըստ այնմ վարուինք:

«Մեր աղաչանաց կատարումն երկրորդելով, ենք ցմիշտ՝ Մեծապատիւ վերին Կառավարութեան.

Եւրոպէական 1837. հոկտ. 31:

խոնարհ ծառաներ

Եղիսարեթուպոլսոյ ծերակոյտն ու երգուեալ հասարակութիւնը.

Սարգիս Լէնկէլեան. յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր.

Յակոբ Գապրէպոլեան. յ. յ.

գլխաւոր ատենարան.

Սարգիս Լեւոնի. յ. յ.

քարտուղարի փոխանորդ:

Վերին Կառավարութեան — ասկէ արդէն տարի մը յառաջ — 1836, սեպտ. 28 — տուած հրամանագրին մէջ՝ խօսք կայ ոչ միայն առանձնաշնորհութեան սակագինն վճարմանը վրայ, հապա նաեւ որոշումն, որ չ'ընդունուիր քաղաքաբաշխութեան այն աղաչանքն, որուն մէջ քաղաքը՝ վեց տարիի չափ զինուոր պահելէն ազատ կ'ուզէ ըլլալ: — Դարձեալ կայ, կարգադրութիւն՝ որ զինուորանոց շինելու համար ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքը քաղաքացւոց կը շնորհուի: Եւ թէ քաղաքացւոց փափաքանացը համեմատ, քաղքին եկամուտը՝ չէ թէ քաղաքային հասարակաց արկղը մօնէ, հապա զատ պահուի՝ զինուորանոցին շինութեանը համար: — Ասկից

զատկը հրամայուի Եղիսաբեթ ուսուցող ազգայնոց՝ որ շինուելի ղինուորանոցին յատակագիծն ու ծախքերը խրկեն. — որ փոխանորդութիւն կատարեն. — որ քաղաքացեաց փափաքին նկատում եղած է նոր արտօնագրութեան մէջ. — որ երկու նոր տարեկան տօնավաճառ ընդունելու հրամանն ուրիշ ճամբով փնտռեն. եւ այլն, եւ այլն:

Ահա հրամանագրին թարգմանութիւնը:

«Հրամանոցդ եւ քաղքիդ երդուեալ հասարակութեան՝ անցած տարի սեպտ. 23ին եւ հոկտ. 7ին մեզի խրկած այն աղաչանքն, որուն մէջ քաղքիդ՝ ազատ թագաւորական քաղաքներուն կարգն անցնիլը խնդրեցիք, Նորին Վեհափառութեան խրկեցինք: Ուսկից աւգոստ. 28ին մեզի եկած կարգադրութեան համեմատ, յիշեալ խնդրուածքին հետ ներփակուած գրութիւնները ձեզի ետ դարձնելով՝ հրամանոցդ կը ծանուցանենք թէ.

«1. Քաղքին աղաչանքին — որուն համեմատ հոն տեղ կանգնել ուղուած ղինուորանոցին շինութեանը համար վեց տարւան երկարում կը խնդրէք, այնպիսի կերպով, որ այն միջոցին՝ քաղաքը ղինուոր պահելէն ազատ ըլլայ — տեղի չտրուեցաւ: Այսու ամենայնիւ գթածաբար կը շնորհուի, որ քաղքին բնակիչները՝ մինչեւ սեպտեմբերի վերջերը ղինուոր պահելէն ազատ ըլլան:

«2. Քաղքին հասարակութեան այն յայտարարութիւնը՝ թէ արտօնութեան թղթին

տրուելէն ետեւ՝ ամէն քաղաքացի ազատապէս կարենայ ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունք ունենալ, եւ մինչեւ որ ղինուորանոցին շինուիլը լմնայ, հրաժարի՝ այս վարձու տրուելի եկամուտէն — որպէս ղի տարւէ տարի շահուած գումարը ղինուորանոցը շինելու գործածուի — եւ չէ թէ քաղքին հասարակաց (allodial) արկղին մէջ մտնէ, հապա զատ տնտեսուի՝ — բարձրագոյն իշխանութիւնն ընդունեցաւ: Որուն նկատմամբ կը հրամայուի ձեզի, թէ որովհետեւ քաղաքը խրկուելի ղինուորաց թիւն արդէն գիտէք, հոն տեղ կանգնուելի ղինուորանոցին յատակագիծն ու ծախքերը՝ ըսպէ մը յառաջ մեզի խրկելու փութաք:

«3. Որովհետեւ քաղաքդ ասկից ետքը փոխանորդութիւն պէտք է որ ընէ, կը յանձնուի ձեզի, որ զասկի առանց ուշանալու գործադրէք:

«4. Ազատ քաղաքացիութեան համար տրուելի արտօնութեան թղթին ոճին նայելով՝ քաղքիդ հասարակութեան յայտարարած փափաքներն — այն կէտերուն նկատմամբ, որոնք անհիմն չեն — ի նկատի առնուեցան: Նոյնպէս յօրինուած յատակագծին Բ.րդ. 9.րդ. եւ Թ.րդ. կէտերն՝ ուղածնուդ պէս շտկուեցան: Արտօնութեան թուղթն, արդէն իսկ խրկուեցաւ: Ասոր համար սովորական սակագինն (որուն գինն իջեցընելն ընդունելի չեղաւ) առանց ժամանակ անցընելու վճարելու ջանացէք:

«Գալով երկու տարեկան տօնավաճառներուն՝ հրամանոցդ կը յայտնենք, թէ զա-

նիկա՝ օրինաց եւ այս նիւթիս մէջ տրուած վերին կարգագրութեանց սովորեալ ճամբովը ձեռք բերելու ջանաք:

«Ուրիշ կողմանէ, եւ այլն: — Տուեալ Դրանսիոյ իշխանութեան վերին վառավարութենէն: Ի Սիպին. յամի Տեառն 1837. սեպտ. 28:

Հ. Գրիգորի Ե. Ե.

Կ. Լապիւլա-Կ. Լապլա Ե. Ե.
ատենապետ:

Միտայէլ Սալայ Ե. Ե.
քարտուղար:

Ընթերցողն այս կտրուկ գրուած հրամանագրէն յայտնապէս կրնայ տեսնել, թէ ինչ արդիւնք ունեցաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային իշխանութեան, այնչափ ատենէ ի վեր խնդրած աղաչանքներուն հետեւանքը: — Հոս ամէն բան յայտնի կեցած է. դուրս առնելով սակագնոյն եւ հարկերուն դումարն, որ ինչպէս կ'երեւայ որոշ բան մըն է եղեր, բայց ազգայինք գիտնալ ու հասկընալ չէին ուղեր:

9.

Վերջապէս՝ գրեթէ յիսուն տարիէ ի վեր շարունակ խօսակցութեան, վէճի ու թղթակցութեան նիւթ եղած նոր արտօնութեան կոնդակը կայսրմէն ստորագրուեցաւ, իշլ գիւղաւանը՝ 1837 Աւգոստ. 15ին:

Այս կոնդակին բովանդակութիւնը շատ տարբեր է նախընթացներուն ոճէն ու բովանդակութենէն: Ասիկա՝ արտաքուստ թէպէտ առանձնաշնորհութիւններ կը բաշխէ, բայց իրօք անուղղակի կերպով նախընթացներուն ընդարձակութիւնը կը սեղմէ եւ անոնցմէ քանի մ'առանձնաշնորհութիւնն եւ ազատութիւնը կը յատկաւէ:

Ստոյգ է, որ քաղաքացւոց առջեւը դրուած արտօնութեան կոնդակին ստուերագծին մէկ քանին նշանակութիւն չունեցող կէտերն ուղղուեցան՝ քաղաքացիներուն փափաքածին համեմատ, ու սրբագրուեցան, այնպէս ինչպէս որ իրենք ուղեցին. — բայց անդիէն՝ ուրիշներուն վրայ, վերին իշխանութիւնն ամենեւին նկատում չըրաւ: Մասնաւորաբար կոնդակին Ա. կէտն՝ որուն մէջ քաղաքացիք կը խնդրէին, որ այն բացատրութիւնը, — թէ՛ Եղիսաբեթուպոլսոյ կալուածատէրութիւնը՝ արքունի, ժառանգական երկիր, ստացուած է — դուրս թողուի կոնդակէն. որովհետեւ զասիկա ազգայինք 1758ին, 60,000 ֆիոլին իրական ստակ տալով՝ արքունիքէն գնած են — չկատարուեցաւ: Յիշեալ բառը՝ կոնդակին մէջ թողուեցաւ՝ վրան աւելցընելով թէ, զանիկա՝ իրրեւ արքունական երկիր՝ Դրանսիոյ օրինաւոր իշխանէն զատ, ոչ դք կարենայ օտարացընել կամ գրաւի դնել: — 2. Բաղաքարաշխութեան այն աղաչանքն, որ առաջիկայ կոնդակին մէջ ալ դրուին Մարիամ Թերեզիայի արտօնագրին մէջ եղած խօսքերը թէ՛ «Հասա-

րակութիւնը՝ գերդաստանաց, տանց ու մահա-
տութեան տուրքն եւ — ըմպելեաց իրաւունքը
16,000 Ֆիորինով գնած ըլլալով՝ զանիկա
տուրք տալէն ցմիշտ ազատ կը կացուցանենք ու
կը հրատարակենք, — չկատարուեցաւ: — Ան
ալ ստոյգ է, որ տէրութեան դիրքն եւ յարաբե-
րութիւնները՝ անցած դարուն յարաբերութիւն-
ներէն տարբեր էին: Ինչ որ այն միջոցին գուցէ
կրնար շնորհուիլ՝ հիմայ չէր կրնար: —

Իրերն ասանկ ըլլալով ալ, առաջիկայ
կոնդակին մէջ գովութեամբ յիշուելէն ետեւ
Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայիններուն՝ կայսերա-
կան տան ունեցած մասնաւոր հաւատարմու-
թիւնն ու վաճառականութեան նկատմամբ ունե-
ցած ջանքը — կը կարգադրուի, որ հասարակու-
թիւնն ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց
կարգը դասուի, հաւասար իրաւունքներով. բայց
նաեւ հաւասար ծանրաբեռնութիւններով. որ
անկից յառաջ չկային: — Թէ՛ իբրեւ ազատ քա-
ղաք՝ դաւառական իշխանութենէն դուրս առ-
նուելով՝ արքունի կառավարութենէն կախում
ունենայ: — 2. Թէ՛ իր սահմաններուն վրայ
բռնուած չարագործները՝ կարենայ օրինաց սահ-
մանին մէջ դատել: Բայց նախընթաց կոնդակ-
ներուն ազատութիւնն, որ կրնար նաեւ զանոնք
մահուամբ պատժել՝ դուրս ձգուած է: — 3.
Այսպիսով քաղաքն իր վաղեմի սահմաննե-
րուն մէջ. — ու կը նորոգուին մաքսի, ձկնորսու-
թեան, որսորդութեան, գինեվաճառութեան եւ
այլն. նկատմամբ ունեցած իրաւունքները: — 4.

կը շնորհուի՝ որ թէ հասարակ քաղաքացի ե-
թէ աշխուական՝ տուրք տայ քաղքին՝ իր եր-
կիրներուն ու եկամուտներուն համեմատ: — 5.
Քաղաքային երկիրներն ու ստացուածքները՝ հա-
սարակութեան անցնին՝ եթէ որ կտակաւ որո-
շուած չեն, որ անոնք ինչ բանի պիտի գործա-
ծուին: Իսկ քրէական յանցանք մեռածներուն
երկիրներն՝ արքունեաց կը վերաբերին: — 6.
Քաղաքը կը ճանչցուի իբրեւ ճշմարիտ ազնուա-
կան: Կը տրուի իրեն պաշտպանութեան (patro-
nat) իրաւունք. բայց այն բացորոշմամբ՝ որ ժո-
ղովրդապետին եւ անոր օգնականներուն խնամք
տանի: — 7. Թէ կարենայ տարեկան ու շաբաթա-
կան տօնավաճառներէն մաքս ու տուրք առնուլ:
Թէ անշարժ ստացուածներն՝ որոնք, կամ ժա-
ռանգութեամբ, կամ որեւէ ճամբով օտարի, եւ
կամ եկեղեցւոյ վրայ անցուած են, ստացողը՝
պարտական ըլլան՝ տարւոյ մը միջոցին մէջ, քա-
ղաքային ծանրաբեռնութիւնները վրանին առ-
նելու. ապա թէ ոչ, քաղքին պէտք է որ ծախեն:
8. Որ զինուորական եւ ելեւմտից իշխանութիւնը՝
քաղաքացւոց վրայ հեղինակութիւն բանեցընել
եւ քաղաքային գործառնութեանց մէջ խառ-
նուիլ չկարենայ. եւ այլն:

Տեսնենք բուն արտօնութեան կոնդակը:

«Պաշտպանել արդարութիւնը:

«Եւնք՝ Փերդինանդոս Ա. Աստուծոյ ողոր-
մութեամբը, Կայսր Աւստրիոյ, առաքելական
թագաւոր Հունգարիոյ եւ Պոնտփայի եւ այս
անունով հինգերորդ. Թագաւոր Լոմպարտիայի

եւ Վենետացւոց, Դաղմատիայի, Խոռադիստանի, Սլաւոնիայի, Կալիցիայի, Լոդոմերիայի եւ Իլլիրիայի: Թագաւոր Երուսաղեմի. Արքիդուքս Աւստրիոյ. Մեծ դուքս Լեթարինգիայի, Սալիսպուրկի, Ստիրիայի, Գարինթիայի. Մեծ իշխան Դրանսիլուանիոյ. սահմանակոմս Մորավիայի. դուքս վերին եւ ստորին Սիլեզիայի, Մոտենայի, Բարմայի, Բիաչէնցայի եւ Գվասգալայի, Օսվէցինիայի եւ Զագորիայի, Դէշէնի, Ֆրիստուլի, Ռակուզայի եւ Կատերայի. Կոմս Հապսպուրկի, Դիրոլի, Սըգոյներու, Գիպուրկի, Կորիցիայի եւ Կրատիսկայի. իշխան Դրիտենգի եւ Պրիքսէնի. սահմանակոմս վերին եւ ստորին Լոսսացիայի եւ Խսդրիայի. Կոմս երկուց Ամիսեաց, Ֆէլտգիրգի, Պրիկանգիայի, Սոնէնպէրկի. տէր Դրիեստի, Գագդարոյի, սլաւոնական սահմանակոմսութեանց. եւ այլն. եւ այլն:

“Կը ծանուցանենք ներկայ գրութեամբ, այն ամենուն՝ որոնց կը պատկանի, թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն — որ մեր սիրելի Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան մէջ է — իրեն գթածաբար շնորհելի քաղաքային իրաւունքին համար մեղի դիմելով՝ ըստ որում մեր հպատակներն — այս իշխանութեան Կարգերն ու Վիճակները — որոնք 1791-երորդ տարին՝ տէրութեան աւագածոցովին մէջ քաղուեցան — ի նկատի առին, աղաչաւոր հասարակութեան՝ մեր մեծափառ տանն ունեցած մասնաւոր հաւատարմութիւնն, ինչպէս նաեւ հասարակաց գործառնութեանց ու վաճառականու-

թեան յառաջացմանը նկատմամբ ցուցուցած ջանքը. — մեր նախորդ Լէոքոյդոս Բ. Կայսեր ու թագաւորին գթած առաջարկութեամբ՝ հունգարական ազգին մէջ գտնուած ազատ թագաւորական քաղաքներու — որոնք տէրութեան ժողովին մէջ՝ իշխանութիւն ունին նստելու եւ քուէարկութիւն ունենալու — եւ տուրք վճարելու տեղերուն — կարգն առին: Սակայն այնպիսի կերպով մը, որ ամէն բանի մէջ այնպէս նկատուի. ինչպէս որ են մէկալ թագաւորական ազատ քաղաքներն. եւ անոնց հետ հաւասար ծանրաբեռնութիւն կրէ ու հաւասար իրաւունքներ ունենայ: Եւ ասոր վըրայօք յօրինեցին ԿԱ. յօդուածը. զոր մեր հանգուցեալ, անմահ յիշատակաց արժանի հայրը՝ Փրանկիսկոս Ա. գթածաբար ամրացուց: — Ուստի մենք՝ վերոյիշեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ բոլոր քաղաքացիներուն եւ բնակչացն անուամբ՝ մեր Վեհափառութեանն առջեւ ներկայացուցած խոնարհ աղաչանքը լսելով — որուն մէջ կը խնդրեն, որ գթութեամբ շնորհենք իրենց՝ ասոր նկատմամբ, մշտնջենապէս մնացող առանձնաշնորհութեան թուղթ մը, զոր՝ թէ Մենք, թէ Մեր յաջորդներն ու թէ ուրիշներն, որոնց կը պատկանի կամ կրնայ պատկանիլ, առանց վնասուպահեն — գթածաբար կը զիջանինք, որ շատ անգամ յիշուած Եղիսաբեթուպոլսի քաղաքը՝ զոր հասարակացօրէնքը՝ մէկալ ազատ թագաւորական քաղաքներուն կարգը դասած է, յաջորդաբար տնօրէնութիւններով կարենայ ապրիլ ու զանոնք վայելի:

“Նախ. Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացիներն ու բնակիչներն, որոնք յիշեալ օրինաց համեմատ մեզի սիրելի Գրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան մէջ եղած ուրիշ հունգարական ազատ թագաւորական քաղաքներուն բնակչացը հետ հաւասար եղած ու միացած են, գաւառական իշխանութենէն — որուն մէջ կը բնակին — դուրս առնուելով, անընդմիջապէս հոն տեղի երկրորդ ատենակալութենէն — արքունական կառավարութենէն — կախում ունենան: Ու յիշեալ քաղաքն՝ իրրեւ արքունական երկրակալութիւն, Գրանսիլուանիոյ օրինաւոր իշխանէն զատ, ոչ զոք ճանչնայ իրեն իրրեւ երկրատէր: Որպէս զի այս կերպով՝ զանկա ոչ ոք կարենայ իրմէն բաժնել, օտարացընել կամ գրաւի դնել:

“Երկրորդ. Յիշեալ քաղաքին խորհուրդը կազմուի գատաւորէ մը ու պատշաճ թուով խորհրդականներէ. (հիմայ 12 ծերակուտի անդամ ունի) որոնք — ինչպէս նաեւ քարտուղարներն — ուրիշ քաղաքաց սովորութեանը համեմատ ընտրուին: Գլխաւոր դատաւորին ընտրութիւնն — օրինաց կարգադրութեանը համեմատ հետամտութեան (candidatio) ճամբով կ'ըլլուի: Հետամտութեան վերին կառավարութեան ձեռք մեր առջեւ կը դրուի. եւ իւր հաստատութիւնը՝ Լէոբուզոսի տուչութեան թղթին համեմատ, ասկէ կ'ընդունի:

“Մէկալ կողմանէ, խորհրդականներն ու քարտուղարներն ալ, որոնք ժողովուած քուէներու մեծամասնութեամբ ընտրուած են,

կրնան հետամուտ ըլլալ այս պաշտօնին: Այս կերպով ընտրուած ու հաստատուած ծերակուտին գործքերն են, որեւէ անուամբ կոչուած իրական եւ անձնական, քաղաքական ու պատժական դէպքերն, որոնք քաղաքացեաց եւ բնակչաց մէջ կրնան պատահիլ եւ յառաջ գալ — ինչպէս նաեւ այն դատերը՝ զորոնք, օտարներն իրենց դէմ կ'ընեն — եւ քաղքին մէջ քաղաքային իշխանութեան վերաբերեալ դէպքերը: Նոյնպէս քաղքին սահմանին եւ իր շրջականներուն մէջ բռնուած որեւէ չարագործի դէմ յարուցանելի դատաստաններն՝ օրինաց գրքին եւ ընդունուած եւ գործածութեան մէջ եղած սահմանադրութեան եւ նորագոյն օրինաց յօդուածներուն որոշմանցը համեմատ կը քննէ ու կը դատէ: — Կը շնորհէ օրէնսդրութիւնն, որ մեր Գրանսիլուանիոյ իշխանութեան մէջ կանգնուած թագաւորական վերին ատենակալութեան բոլոր կարենայ ընել — պահելով բողոքման աստիճանները — եւ անկից՝ ընդունուած օրինաց վրայ հիմնուելով՝ նոր քննութեան համար, առ այն վերաբերեալ վերջստիւն քննութեան ատենական աթոռին ալ կարենայ բողոք ընել:

“Երրորդ. Կը շնորհենք — իւրեւ քաղքին տարածութիւն — անոր բնակիչներուն՝ քաղքին սահմաններուն մէջ, մինչեւ հիմայ ունեցած ամէն տեղերը (գուրս առնելով՝ մեր անմահ յիշատակաց արժանի նախորդներէն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան, աղնուականի

իրաւամբ շնորհուած դղեակը) իւր իրական ու վաղեմի արահետներովն եւ սահմաններովն եւ անոնց որեւէ անուամբ կոչուած եկամուտներովը, ռոճիկներովը, հասցիներովը՝ ձկնորսութեան եւ որսորդութեան իրաւունքովը, մաքսովը, ջաղացքներովը, գինեվաճառութիւններովն եւ մսահատութիւններովը, որոնք այս քաղքին մէջ՝ կամ քաղքէն դուրս են, բայց քաղքին սահմանին կը վերաբերին. — գարեջրոյ եւ ցքւոյ զտարաններովը, կղմինտրի եւ աղիւսի գործարաններովը՝ շուկայի եւ առեւտրոյ եկամուտներովը, չափաւորեալ սակերովը, զորոնք կը վճարեն ամէն բնակիչները — բայց ոչ քաղաքացիները — որոնք քաղքին՝ կամ անոր սահմանին մէջ եւ հասարակութեան հողին վրայ շինած տներուն մէջ կը բնակին — մինչեւ որ այն տեղն, իրրեւ տան տեղ չգնեն եւ կամ ուրիշ իրաւացի եւ արդար տիտղոսով չյատկացնեն. — գեղարաններով, խանութներով. մէկ խօսքով, ամէն ուրիշ այսպիսի քաղաքներու — քաղաղացւոյ իրաւամբ պատշաճեալ — իրաւունքներովն եւ կարգադրութիւններովը:

« Զորրորդ. Վթածաբար կ'ուղենք, որ ասկից ետքն Եղիսաբեթուպոլիս ալ, այնպէս, ինչպէս Դրանսիլուանիոյ ուրիշ քաղաքները, տայ հասարակաց տուրքը. եւ կրէ հասարակաց ծանրաբեռնութիւններն, որոնք — ըլլան անոնք որեւիցէ աստիճանի ու վիճակի անձինք — հասարակութեան երկիրներն ու քաղաքացիութեան եկամուտները կը վայելին. — առանց

նկատման աղնուականի կամ ուրիշ իրաւանց, պարտական են իրենց երկիրներուն եւ ուրիշ քաղաքային եկամուտներուն համար քաղքին տուրք տալու եւ ուրիշ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու. — եւ իրենց երկիրներուն ու եկամուտներուն վրայ քաղաքային վերին իշխանութիւնը ճանչնալու:

« Ընդերորդ. Կը շնորհենք նաեւ, որ անձնական եւ հասարակութեանէն առած երկիրներուն եկամուտները, դարձեալ՝ այն ամէն քաղաքային երկիր եւ ստացուածք, որոնց վրայօք ինչ բանի գործածուելու նկատմամբ, կտակի մէջ կարգադրութիւն չ'ըլլուիր՝ — քաղքին հասարակութեանն անցնին, եւ թէ այսպիսի ժառանգութիւններն իրեն իշխանութեանը տակ առնուլ՝ եւ քաղքին հասարակութիւնը զանոնք գործածել կարենայ. — կարենայ գործածել նաեւ այն շարժական ստացուածքները՝ զորոնք ազատ քաղաքացիներ եւ աղնուականներ՝ առանց կտակ ընելու եւ առանց ժառանգներ թող տալու, քաղաքային երկրի վրայ թողուցած են, — դարձեալ՝ որոնք քաղաքացւոյ իրաւունք ստացած են, բայց աղնուականի երկիրներ ունեցած չեն. ի վերայ այսր ամենայնի անհաւատարմութեան կամ քրէական յանցանք գործող աղնուականներու, կամ ազատ քաղաքացիներուն՝ եւ այն քաղքին երկրին եւ սահմանին վրայ ունեցած անշարժ եւ շարժական ժառանգեալ ստացուած եւ երկիրներ ունեցած են, զորոնք, մեր օրինաց համեմատ՝ արքունական գանձը կը

Ժառանգէ։ Այս տեսակ քաղաքային ժառանգութիւններն, իրօք, արքունի տուչութեան կը վերաբերին — զորոնք պահանջողները՝ միայն քաղաքային դատաստանաւ կրնան ձեռք բերել։

“Աեցերորդ. Այս քաղքին հասարակութիւնն — օրինաց համեմատ — անտարակուսելի կերպով՝ ճշմարիտ ազնուական կը համարուի. ըստ հետեւորդի իրական ազնուականներու պատշաճ, ազնուականի յառաջամասնութիւն ունենայ նոյն ինքն քաղաքը։

“Եօթներորդ. Կու տանք այս քաղքին, ընդունուած օրինաց իմաստին համեմատ պաշտպանութեան իրաւունք (patronat), առ այն՝ որ իւր ժողովրդապետն ինք կարենայ ընտրել, բայց այն բացորոշ յայտարարութեամբ, որ այն ժողովրդապետին եւ անոր օգնականներուն պարտուպատշաճ խնամքին, միշտ հոգ տանելու պարտական ըլլայ քաղաքը։

“Ութերորդ. Ապահովութեան տեսակէտէն նկատելով՝ կը շնորհենք, որ այս քաղաքն այնչափ արբանեակ (satellit, հասարակ լեզուաւ հայտու, ծառայ) կարենայ պահել, որչափ որ հարկաւոր է։ Կրնայ դմրկահար ալ պահել, որպէս զի հրատարակութիւնները ծանուցանէ. կամ հրդեհ եղած ատեն՝ քաղաքացիները մտադիր ընէ։ Այս քաղքին արբանեակներն, իրենց յատուկ զէնքերովը զգեստաւորուած, միշտ՝ քաղքէն ընտրուելի առաջնորդներով մէկտեղ պարտական են գիշեր ատեն, ինչպէս նաեւ շաբաթական ու տարեկան տօնավաճառներուն առ-

թիւ, ուրիշ՝ աղատ թագաւորական քաղաքաց մէջ ընդունուած սովորութեան համեմատ, գէշ նպատակ ունեցող եւ խռովարար մարդիկը բռնել. զգուշութեան եւ կամ որեւիցէ տեսակ վանցառութեան առջեւն առնելու համար՝ քաղքին մէջ շրջադայիլ եւ պահանջողութիւն ընել։

“Իններորդ. Այն քաղաքն՝ իր եւ իրեն դրացի տեղերուն հասարակաց բարւոյն համար, կրնայ՝ թէ՛ շաբաթական ու թէ՛ տարեկան տօնավաճառներ ունենալ. եւ հոն, մեր նախամամին (abavia), — ողորմած հոգի Մարիամ Թերեզիայի — 1758ին գթածաբար տուած առանձնաշնորհութեան պատճէնին համեմատ, կրնայ անոնց վրայ պատշաճ մաքս դնել եւ անոնցմէ եկամուտներ քաղել։

“Տասներորդ. Որպէս զի յիշեալ քաղաքացիները՝ վերն ըսուած եւ ուրիշ աղատ թագաւորական քաղաքներուն հետ հաւասար եղած ու օրինաց եւ երկրին սահմանադրութենէն տրուած ազատութիւններն եւ իրաւունքները վայելեն, եւ ամենայն հանգստեամբ եւ խաղաղութեամբ ապահովութեան մէջ եւ անվրդով ապրին, եւ ամէն տեսակ արգելքի եւ հակառակութեան պատճառը վերցուի՝ — կ'ուզենք, որ ամենեւին եւ ոչ մէկ առանձնական քաղաքացւոյ մը տուն, կամ տեղ, որ քաղքին մէջ է, եւ կամ եթէ դուրս, բայց անոր սահմանին վրայ կը գտնուի — առանց հասարակութեան հաւանութեանն — ի վնաս ապահովութեան եւ հանգստեան — բանի մը մէջ բացառութիւն չընէ, եւ աղա-

տութիւն չունենայ: Մանաւանդ թէ կը կարգադրենք, որ այն անշարժ ստացուածներն, որոնք թէ՛ ժառանգութեամբ, թէ՛ որեւիցէ ուրիշ ճամբով, միջոցով ու տիտղոսով՝ եկեղեցւոյ, օտարի կամ դրսի անձինքներու վըայ անցուած են, եւ թէ ստացողը՝ տարւոյ մը միջոցին մէջ, քաղաքային իրաւանց, եկամտից ու ծանրաբեռնութեանց չի մասնակցիր — պարտական ըլլայ՝ քաղաքացեաց ծախելու. — ընդ հակառակն քաղաքային ժողովքը, այս անշարժ ստացուածքներուն արժեցուցած գինը՝ տիրոջը կը վճարէ եւ զինք անոր մէջէն դուրս կը հանէ: Սակայն՝ քաղաքային ժողովն այս բանս այն ատեն միայն կրնայ գործադրել, երբ որ յայտնի կ'ըլլայ թէ այն օտար կամ ուրիշ իշխանութեան վերաբերող անձը՝ դեռ քաղքին քաղաքացիութեանը մէջ անցուած չէ, եւ կամ չ'ուզեր քաղաքային իրաւունք ստանալ, թէեւ այս բանս իրեն առաջարկուած է:

«Տասնութեկերորդ. Որպէս զի գաւառական իշխանութիւնն եւ քաղաքային ատենական գործառնութիւններն անարատ եւ իրենց զօրութեանը մէջ մնան, եւ խառնակութիւն չըլլայ, բացորոշապէս կը յայտնենք, որ ոչ զինուորական եւ ոչ ելեւմտից պաշտօնատէրներն այս քաղքին կամ անոր սահմաններուն մէջ՝ քաղաքացեաց վըայ, կերպիւ մ'իշխանութիւն բանեցընելու եւ քաղաքացեաց դէմ դատաստան ընելու, կամ իրենց դէմ ուրիշ կերպով իրաւական գործողութիւններ ընելու չկարենան, եւ այս

տեսակ բաներու մէջ չկարենան խառնուիլ: — Բայց այս ամէն ըսածնիս՝

«Տասնութեկերորդ. Այն պայմանաւ միայն որոշեցինք, որ յիշեալ քաղաքացիներն ամէն բանի մէջ իրենք զիրենք ուրիշ ազատ թագաւորական քաղաքաց յարմարցընեն, եւ անշնորհակալութեան եւ անհաւատարմութեան կնիքէն ու աղտէն ազատ բռնեն. եւ իրենց երկիրներուն եւ մէկալ ամէն ստացած արտօնութիւններն եւ առանձնաշնորհութիւնները կորսնցընելու, եւ ուրիշ օրինաւոր պատիժ ընդունելու վտանգացմիշտ զգուշանան — եւ ջանան որ, ինչպէս Մեր, անանկ ալ մեր օրինաւոր ժառանգացն ու յաջորդացը լաւազգացութիւնն ամենայն հաւատարմութեամբ, աեւականութեամբ եւ ուղղութեամբ վաստըկելու արժանի ըլլան: Մանաւանդ թէ ուրիշներուն իրաւունքներն անխախտ պահելով՝ այս ամէն բան, ինչ որ յիշեալ կէտերուն մէջ ամիսիւում Է, կ'առնուի, կը շնորհենք, կ'ընդունինք ու ձեզի կու տանք:

«Անոր համար Չեզի ամենուն, ամենապատիւ, մեծարեալ, մեծապատիւ, արժանացեալ, աղնուաղարմ, նշանաւոր, աղնուական եւ փութեալ, խելացի եւ մտադիր — դարձեալ՝ ամէն ուրիշ վիճակի, աստիճանի եւ կարգի — եւ մեր տէրութեան մէջ գտնուած մարդու, ինչպէս նաեւ խորհուրդներու, ատենակալութիւններու եւ պաշտօնատեարց կը ծանուցանենք, կը հրամայենք ու կը յայտնենք՝ որ դուք հիմակուրէ սկսեալ թողուք, որ այս քաղաքն ապրի այն ա-

մէն առանձնաշնորհութիւններովն, արտօնութիւններովն եւ աղատութիւններովն, որոնցմով կ'ապրին ուրիշ նման հունգարական քաղաքները. — եւ պարտական էք յիշեալ քաղաքն իւր իրաւունքներուն մէջ պաշտպանելու եւ պահպանելու:

“Որ բանին մշտնջենաւոր յիշատակին եւ հաստատութեանը համար մեր մեծագոյն կախուած կնիքովն ամրացուցուած պատճէնը՝ ցմիշտ իրենց գործածելի իրաւանց ապահովութեանը համար տուինք, ազատ թագաւորական Եղիսաբեթուպոլիս քաղքին քաղաքացիներուն, բնակիչներուն եւ իրենց ժառանգներուն ու թոռներուն:

“Տուեալ յիշել յամի Տեառն 1837. մեր իշխանութեան երրորդ տարին. Աւգոստոս 15ին.

Փերդինանդոս յ. ճ.

Յովսէփ Միշկէ սկարոն յ. ճ.

Յովհաննէս Ծովեայի յ. ճ.

Բնական է որ Եղիսարեթուպոլսեցիք, այս նոր առանձնաշնորհութեան կոնդակին ընդունելութեանը վրայ ուրախացան: Սակայն բոլորովին գոհ չէին կրնար ըլլալ. ինչպէս որ չեղան ալ. վասն զի ասով՝ Մարիամ Թերեզիայի եւ Յովսէփ Բ. ի շատ մը արտօնութիւններն օգ. ելան: — Բայց ալ լռելու էին. խօսելու բան չունէին: Ինչ որ եղաւ՝ իրենց անհանգիստ բնութեանն, իրենց անխոհեմ քաղաքականութեանն եւ իրենց անձին վրայ վստահանալուն համար եղաւ: —

Թէպէտ ուշ, բայց ալ հասկըցան ու համոզուեցան, որ իրենց ոսկեգարը լնցաւ. իրենց բարձրութեան ժամանակն անցաւ:

Նոր արտօնագիրն ընդունելէն ետեւ, դառնացած հոգւով պահանջուած զինուորանոցը շինելու ձեռք զարկին. զոր որոշած ժամանակին (1840) յաջողութեամբ կատարեցին, լմնացուցին եւ — հանդարտեցան: —

Ժամանակներն անցնելով՝ ու յարաբերութիւնները փոխուելով՝ մարդիկներուն հետ փոխուեցան նոեւ գաղափարները: — Ուստի ուղուեցաւ, որ սկզբնապէս որոշուածէն աւելի զինուոր առնուի յիշեալ զինուորանոցին մէջ: Բայց որովհետեւ յայտնապէս կը տեսնուէր, որ ահագին շէնքը բաւական ընդարձակութիւն չունէր փափաքած զինուորաց բազմութիւնն իր մէջն ընդունելու, անոր համար քաղաքաբաշխութիւնն որոշեց, որ զինուորանոցն ընդարձակէ: Ասոր վրայ քաղաքային վարչութիւնը՝ 1896ին յիսուն հազար ֆիորին ծախք ընելով՝ զինուորանոցին երկութեանն երկնքընելէն զատ, ընդարձակ հիւղ (Barack) մըն ալ կանգնեց անոր քով:

Այս գործողութեամբ թէ տէրութիւնը գոհ եղաւ ու թէ քաղաքացիք շահեցան: — Խաբինները՝ համոզուեցան որ իրենց պապերուն սնտաի երկիւղը՝ ցնորք մըն է եղեր միայն. ու մէկալ կողմանէ տեսան որ զինուորանոցն՝ իրենց, թէ ուղղակի (տան վարձքի միջոցան — որ այսօրուան օրս 3698 ֆիորին եւ 96 քրայցէր կ'ընէ) ու թէ անուղղակի կերպով (զինուորաց՝

քաղքին մէջ, կենաց պիտոյքները հոգալով եւ պարէն գնելով) բաւական եկամուտ կը բերէ:

10.

Չարմանալի է պատմութեան անիրաւութիւնն — անըմբռնելի է իր քմահաճութիւնը: — Անուններ կը թողու մարդկութեան՝ առանց գործքի՝ — ու գործքեր, առանց անուան:

Աս ետքիներուն մէջ դասելու ենք, Գամելէր մըն ալ, որ աչքին առջեւն ունենալով իր ազգին ապագայ յառաջագիմութիւնն ու երջանկութիւնը՝ ահագին դրամոց գումար մը — բոլոր ունեցածը — թողուց ազգայնոց համակրութեան — անկարողներուն, որբեւարիններուն եւ որբերուն արցունքները սրբելու — եւ ազգին աղքատ աղջիկները կարգելու համար:

Ոչ որ գիտէր — ու այսօր ալ շատ քիչերը գիտեն — իր անունը: Իւր մեծագործութենէն միայն կը ճանչնանք իր անմահ յիշատակը: —

Ո՛վ էր Գամելէր, կամ լաւ եւս Ուղտեան:

Աս հարցման պատասխանը տալ շատ դժուարին է:

Այսչափս գիտնք միայն որ Վիեննայի բնակիչ էր, տաճկերէն լեզուի թարգման, ամուրի կեանք կ'անցընէր, եւ 1838 Փետր. 5ին, 74 տարեկան հասակին մէջ վախճանեցաւ, 1էրբոլտշգատ քաղաքաբաժնին՝ 573 թիւ ունեցող յատուկ տանը մէջ:

Աս է բոլոր բոլոր գիտցածնիս, որ պաշտօնապէս գրի անցուեցաւ իր մեռնելէն ետեւ:

Ամենէն աւելի Վիեննայի Մխիթարեանք կրնային գիտնալ իրեն տանն ու գերդաստանին վրայ: Վասն զի Գէորգ Գամելէր լաւ կը ճանչնար զվարդապետները: Իւր քոյրն, Աննա, 1826ին ըրած կտակին մէջ, այսպէս կ'ըսէ ի մէջ այլոց. «Մխիթարեան հայրերուն, որոնք Բլացլ կը բնակին, կը թողում — ցօրչափ ատեն Վիեննայի մաքսագծին ներսի դին (innerhalb der Linie) վանք մ'ունին — տարուէ տարի 80 արծաթ ֆիօրին, աղաչելով որ ինծի եւ Գամելէրեան գերդաստանին համար աղօթեն»:

Բայց ափսոս, որ այն ատենի, պատուական հայրերն ըստ բաւականի չըմբռնեցին ու չճանչցան բարերարութեան մեծութիւնն, — եւ որչափ կ'երեւայ եւ ոչ ալ տեղեկութիւն առնուլ ուղեցին այս բարեգործութեան վրայօք. վասն զի օտար եղան եւ մնացին, թէ իրմէն եւ թէ իր մշտնջենաւոր բարերարութենէն:

Ասոր հետեւանքն ան եղաւ, որ հինգ տարի ետքը կտակը փոխուեցաւ ու վերոյիշեալ կտակակէտն այսպէս կերպարանափոխուեցաւ: «Կտակիս 5 երորդ յօդուածը կը փոխեմ, այն-

* Wien, am 30. August 826.

5. Den geistlichen Herrn Mechtaristen am Platzel vermache ich alljährlich, so lange sie ein Kloster innerhalb der Linie Wiens haben werden, Achtzig Gulden in Silbermünze, mit der Bitte, für mich und die Kamelersche Freundschaft zu beten.

(L. S.)

Anna Kameler m. p.

պիտի կերպով մ'որ Բլաղէլի մէջ բնակող Վիեննական Մխիթարեան հարց, այս կտակին մէջ, իրենց՝ ամէն տարի տրուելի 80 ֆիօրինին տեղ, տրուի՝ միանգամ՝ ընդ միշտ 80 ֆիօրին առանց մէկ զեղչման։* —

Բանն ասանկ ըլլալով՝ հարկ է որ ենթադրութեանց գիմենք։

Եղիսաբեթուպոլսոյ պսակելոց մատենին մէջ կը գտնենք թէ, Գրիգոր Ուղտեան մը, ամուսնացաւ Աննայ Շիմօյեանին հետ։ Աս ամուսնութենէն ծնած տղայ մը, Գէորգ՝ Վիեննա երթալով, անունը փոխած ու Գամելէր ըրած ըլլայ։ Գոնէ այսպէս կը գտնենք զԳէորգ — եթէ վերոյիշեալ ամուսնացելոց զաւակն է — իբրեւ երգուեալ թարգման 1790, յունիս 5ին Վիեննայի գլխաւոր ատենին մէկ արձանագրութեանը մէջ։

Ինչպէս ըսինք, վերն ըսածնիս ենթադրութիւն է միայն. որովհետեւ քիչ մը դժուարին է հաւատալ, որ Գրանսիլուանիոյ Եղիսաբեթուպոլիս քաղքին մէջ ծնած ազգային անձ մը, Վիեննայի գլխաւոր դատաստանարանին մէջ, տաճկերէն լեզուի, օրինաւոր թարգման ըլլայ։

* 2. § 5 des Testamentes wird dahin geändert, dass die geistlichen Herren Mechitaristen am Platzel in Wien, statt den Ihnen in diesem Testamente alljährlich vermeinten 80 fl. Conv. Mnze, nur 80, d. i. Achtzig Gulden Conv. Mnze, ein für allemal aus meiner Verlassenschaft ohne allen Abzug erhalten sollen.

(L. S.)

Anna Kameler m. p.

Wien, am 1. Juni 831.

— Աւելի հաւանական է, որ Գամելէր՝ Տաճկաստանէն Վիեննայ անցած, ու հոս թարգման անուանուած ըլլայ։ Ժամանակ անցնելէն ետեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հետ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով մը ճանչուորութիւն ունեցած ըլլալով՝ 1838 փետր. 3ին թողած կտակին համեմատ, ազգին ունեցած սէրէն մղուած, Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութեան թուղուց, Վիեննայի, Լէոբոլտշդադ, Ֆէրտինանտ փողոցին մէջ ունեցած տունը։ —

Գամելէրեան հիմնարկութիւնը շատ յեղափոխութիւններէ անցաւ, մինչեւ որ իր հիմակուան կանոնաւորեալ վիճակին հասաւ։ —

Մեծագործ հիմնարկութեան հոգատարութիւնն — որ այն միջոցին 60.000 ֆիօրին մը կ'ընէր — 1840ին յանձնուեցաւ Սիմոն Գաբտէպովին։ Ասիկայ շատ աշխատեցաւ ստացուածքը յստակելու եւ եկամուտը բանի մը պառկեցընելու։ — Ծրագիր մըն ալ յօրինեց, որուն համեմատ, հիմնարկութեան եկամուտը՝ Վիեննայ սորվող հայ ուսանողաց օգնութեանը պիտի գործածուէր։ Սակայն երբ որ քիչ մը ետքը հիւանդացաւ, — եւ իր պաշտօնէն հրաժարեցաւ — հիմնարկութեան հոգաբարձութեանը նկատմամբ սկսան դժուարութիւններ ելլել։ Աս տեսնելով Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը՝ հոգաբարձութիւնը վրան առաւ։

Վարձու տրուած տան տարեկան եկամուտը՝ մինչեւ 1872ին վերջերն Եղիսաբեթուպոլսոյ տնտեսական գանձարանը կը մտնէր։ Ասոր

մեծագոյն մասը (մինչեւ 1853) քաղաքային հասարակութիւնն իր նպատակներուն կը գործածէր: Բայց ետքէն որոշուեցաւ, որ Ռափայէլեան վարժարանին ուսուցչացը վճարման գործածուի:

Եւրբ որ քաղաքաբաշխութիւնը տեսաւ մէկ կողմանէ, թէ տան եկամուտը — քաղքին գործակալին անհոգութեամբն. եւ կարգաւորեալ հաշիւ չտալովը — բայց մանաւանդ՝ իր յատուկ շահերուն գործածելովը — դարձեալ՝ Վիննայէն խրկուած տան վարձքերուն մէկ մասին քաղքին գանձուն մէջ չմտնելովը, հիմնարկութիւնը թէ շատ կը մնասի եւ թէ իր — սկզբնապէս — դրուած վախճանին չի ծառայեր. — մէկալ կողմանէ մտածելով՝ որ 1873ին Վիննայի ցուցահանդէսն ամենէն յարմար առիթն է տունը ձեռքէն հանելու, ընդհանուր ժողովք գումարելով՝ հասարակութիւնն որոշեց որ զանիկայ, աճրդով ծախէ: Տունը ծախուելով եւ հանուելի ծախքերը դուրս առնելով՝ հասարակութիւնն ընդունեցաւ 82,351 ֆիօրին զուտ ստակ. զոր Հէրմանշդատի աւստրիական դրամսեղանը դրաւ շահաբեր ընելու համար:

Ասոր վըայ խորհրդածութեան նիւթ եղաւ. Նախ, թէ դրամագլխոյն շահն ինչ բանի գործածուի: Երկրորդ՝ թէ օրինապէս որո՞ւն կը վերաբերի այն գումարն. եւ որո՞ւն յանձնուելու է ստրկին կառավարութիւնը կամ հոգաբարձութիւնը:

Նկատմամբ առաջինին՝ հասարակութիւնը, միաձայն որոշեց որ — որովհետեւ անմոռաց

յիշատակաց արժանի, Գէորգ Գամելէր, իր կտակին մէջ ղեղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը թողուց իր սաացուածոցը ժառանգ — դրամագլխոյն տարեկան շահերն, այն քաղքին հայաշուրթն բնակչաց համակրութեան յառաջացմանն ու աղքատ հայ քաղաքացեաց դարձուելու է:

Նկատմամբ երկրորդ կէտին — թէ ըստ օրինի եւ ըստ իրաւանց, որո՞ւն կը պատշաճի, որ այս դրամին վըայ հսկողութիւն ընէ — մասնաժողովին կարծիքն երկու խմբի բաժնուեցաւ: — Աւելի լաւազգաց ու ազգասէր մասն՝ իր աչքին առջեւն ունենալով կտակագրին՝ իւր ազգն երջանկացնելու փափաքը, մէկալ կողմանէ՝ ինք իրեն թողուած ազգին ապագան ապահովցնելու փափաքելով՝ գամելէրեան ստացուածքն, Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ուղղ. եկեղեցւոյ հասարակութեան վերատեսչութեանն ուղեց յանձնել: — Ասոր հակառակը՝ մէկալ կողմնակցութիւնը՝ քաղքին գանձն եւ իր սեպահական վճարքը լաւացնենն ուղեւով՝ կը փափաքէր որ դրամագլուխը շատցուի եւ եկամուտն, ըստ ժամանակին՝ իր պիտոյիցը գործածուի. չունենալով հոգ հայ ազգին ապագայովը: Բաց ասկէ՝ վախնալով, որ եկեղեցական իշխանութիւնը դրամագլխոյն հոգաբարձութեամբը վերին հեղինակութիւն մը պիտի բանեցընէ՝ յայտնապէս պահանջեց, որ գամելէրեան ստակները՝ քաղքին արկղին անցուին: Բայց այս կողմնակցութիւնը փոքրկութեան մէջ մնաց:

Ասանկով քաղաքային ընդհանուր ժողովին՝ 1873 յունուար 2ին եւ մարտ 18ին՝ որոշեց, որ մինչեւ այն ատեն հասարակութեան ձեռքն եղած ստացուածքն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղ. հայածէս եկեղեցական հասարակութեան վերատեսչութեանը յանձնուի. որպէս զի անոր շահերը՝ հիմնադրութեան կոնդակին մէջ գրուած կէտերուն համեմատ, համակրութեան եւ մարդասիրական նպատակներու գործածէ:

Իրօք՝ այս որոշման եւ ներքին գործոց պաշտօնէին կարգադրութեան համեմատ՝ սահմանուեցաւ, որ հիմնադրութեան դրամագլուխը, հայ եկեղեցւոյ հասարակութեան յանձնուի: — Ասիկայ՝ եպիսկոպոսական իշխանութեան հաստատութիւնն ալ ընդունելէն ետեւ, նոյեմբ. 4ին եղած ընդհ. ժողովքը նորէն սահմանեց, որ գամբլէրեան ստացուածքը, հայ եկեղեցական վարչութեան, իբրեւ բարոյական մարմնոյ մը հոգաբարձութեանը տակ՝ ապահով կրնայ նկատուիլ: Որովհետեւ այս եկեղեցին արդէն շատոնց իր ձեռքն ունեցած անշարժ ստացուածքներն ամէն ատեն ըստ խղճի եւ արդարութեամբ կառավարեց: — Որոշուեցաւ միանգամայն, որ այս ստացուածքը հոգալու համար, հայ եկեղեցւոյ մէջէն մասնաժողով մը ընտրուի:

Թէպէտ աս որոշման դէմ բողոքումն եղաւ առ ներքին գործոց պաշտօնեան — յառաջ բերելով ի մէջ այլոց, թէ քաղաքային ստացուածքն, եկեղեցւոյ ստացուածք եղաւ. — թէ յիշեալ դրամագլուխը՝ հայ եկեղեցական հա-

սարակութեան ձեռքն ապահով չէ. եւ այլն. եւ այլն: Բայց եւ այնպէս քիչ մը ետքը՝ պաշտօնէին մատուցած բողոքն ետ առնուեցաւ: Ասով 1874 Աւգ. 27ին, ընդհանուր ժողովին մէջ ձայնից մեծամասնութեամբ տուչութիւնը գործադրուեցաւ: Եւ ազգային եկեղեցական վերատեսչութիւնը՝ դրամագլուխն — ըստ մասին, իրական դրամ, ըստ մասին արժէթղթեր, ընդ ամէնը՝ 91.066 ֆիօրին եւ 58 քառանգան — յուրախութիւն հայ քաղաքացեաց, մեր յաջորդաց համակրութիւնը յառաջացնելու, աղքատաց եւ որբոց օգնութեան հասնելու, եւ զայն մշտնջենաւոր ժամանակաց համար հաւատարմապէս եւ ըստ խղճի կառավարելու համար — ձեռք առաւ: —

Ինչպէս որ թէ հիմնարկութեան կոնդակէն, թէ կանոնադրութիւններէն պիտի տեսնենք, հիմնարկութեան դրամագլխոյն կառավարութիւնը՝ մասնաժողովոյ մը յանձնուած է. որ վարչութեան ժողով կ'անուանուի ու 12 հոգիէ կը կազմուի: Զասիկայ կ'ընտրէ հայ եկեղեցական հասարակութիւնը:

Մասնաժողովոյն անդամները՝ բաց անկէ որ միայն ազգային կրնան ըլլալ, անտգիւտ վարք պիտի ունենան. հիմնարկութեան հետ առեւտրոյ յարաբերութեան մէջ պիտի չըլլան. անոր պարտք պիտի չունենան: Ասոր նախագահն, որ միանգամայն վարիչ է, միշտ աշխարհական պիտի ըլլայ: Օրինաւոր որոշում ընել կարենալու համար, վարչական ժողովին մէջ, վարի-

չէն զատ ութ հոգի ըլլալու է: Ժողովը պատասխանատու է ամէն վնասուն. եւ այլն: —

Կը ներկայացընեմ ընթերցողաց, կառավարութենէն՝ ինչպէս նաեւ եկեղեցական վերին իշխանութենէն ընդունուած ու ամրացուած հիմնադրութեան կոնդակին թարգմանութիւնը:

Հիմնարկութեան թուղթ:

«Ա. Ի Տէր հանգուցեալ Գէորգ Գամելէր, 1838 Վիեննայ ըրած կտակին համեմատ, իրեն ընդհանուր ժառանգ թողուց Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը: Իր ժառանգութիւնը կը կացուցանէր այն միջոցին Վիեննայի Վերոլտշդատ քաղաքաբաժնին, Գէրտինանտ փողոցին մէջ 13/573 տունը: Աստունը ծախուելով՝ անոր գինը 82.351 Փիօրինն — եւ այս գումարին շահն — Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս եկեղեցական հասարակութեան ձեռքը կը յանձնուի:

Բ. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս եկեղեցական հասարակութիւնը՝ վերոյիշեալ ստացուածքին հոգաբարձութեանը համար, 12 անձինքներէ կազմուած վարչական ժողովք մը կ'ընտրէ: Ասոնց մէջէն, ի մասնաւորի մէկն, որ միշտ աշխարհական ըլլալու է՝ պիտի ըլլայ վարչական ժողովոյն գահերէցը: — Ինք իրմէն կը հասկըցուի, որ վարչական ժողովոյն մէջ, մահ կամ հրաժարում եղած ատեն՝ միշտ հայածէս եկեղեցական հասարակութիւնը, պիտի ըլլայ պակաս անդամները ամբողջացընողը:

Գ. Ընտրուած վարչական ժողովքը կ'որոշէ հոգաբարձութեան վերաբերեալ կանոնները. հոգաբարձու անձինքներուն վարձքն՝ ինչպէս նաեւ դրամագլխոյն ուր տեղ դրուիլը՝ շահաբերութեանն ապահովութեանը վերաբերեալ որոշմունքներն. եւ այլն: Իր ըրած գործքերը՝ հայ եկեղեցական հասարակութեան առջեւ կը դնէ: Իսկ ասիկայ՝ ընդունուած կանոնադրութիւնները՝ հունգարական պաշտօնէին կը ներկայացընէ. որպէս զի վերին իշխանութիւնը զանոնք ամրացընէ:

Դ. վարչութեան ժողովքը՝ դրամալսոյն եկամուտները, միայն այս հիմնարկութեան թղթին մէջ պարունակուած սկզբանց համեմատ կրնայ իրենց վախճաններուն գործածել:

Ե. վարչական ժողովոյն որեւէ տեսակ կարգադրութիւններն ու որոշմունքները՝ վաւեր ըլլալու համար, հարկ է որ նախագահին՝ այսինքն վարիչին հետ՝ ինը հոգի ներկայ ըլլան այն ժողովին մէջ:

Զ. վարչական ժողովն՝ ամէն տարւոյն վերջը — 15 օրան միջոցի մէջ — պարտական է իւր հաշիւներն ըստ օրինի եղած գրքերովն ու որոշմունքներովն մէկտեղ, հայածէս եկեղեցական հասարակութեան ներկայացընել. որպէս զի ասիկայ զանոնք քննէ, եւ անոնց նկատմամբ վերջնական կերպով որոշում ընէ:

Է. Որովհետեւ կրնան անանկ դէպքեր պատահիլ, որ հինգերորդ կէտին տակ, (Ե) օրինաւ-

որ որոշումը ըլլալու համար յիշուած ինը հոգին՝ հիւանդութեան, բացակայութեան կամ անձնական շահու համար ժողովքին ներկայ չի կրնար ըլլալ, ուստի, այսպիսի դէպքերու համար կ'որոշուի որ երկրորդ (Բ) կէտին համեմատ, ընտրուելի 12 անդամէն զատ՝ 6 յաւելեալ կամ օգնական անդամ ալ ընտրուի: Ասոնց մէջէն, պակասաւոր թիւն ամէն մէկ նիստի համար նախագահը կ'որոշէ, այնպիսի կերպով մը, որ իրենց քուէն տալու համար, ամէն անգամ, կարգաւ ժողովքի կանչուին:

Ը. Վարչական ժողովքն՝ ամէն պատահած վնասներուն համար պատասխանատու է:

Թ. Գրամագլխոյն մաքուր եկամտին, երեք չորրորդական մասը պիտի գործածուի՝

Ա. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հօրմէ սերած երկսեռ (մանչ ու աղջիկ) զաւակացը՝ դիտութեան ամէն ճիւղերուն, դեղեցիկ արուեստից, վաճառականութեան եւ արուեստից կրթութեանը համար. — որոշելով՝ որ հաւասար փութեռանդութիւն եւ բարի վարք ունեցողներուն մէջէն, աւելի աղքատներն — ու ասոնց մէջէն ալ՝ որբերն ունենան առաջին տեղին:

Բ. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ քաղաքացեաց — ասոնց հայազգի որբեւարիներուն եւ որբերուն պատշաճ օգնութիւնն ընելու համար:

Գ. Լաւ բարոյականութիւն ունեցող աղքատ եղիսաբեթուպոլսեցի հայ աղջիկներն ամուսնացնելու համար:

Դ. Աւելցուած մաքուր եկամտին մէկ չորրորդական մասովը՝ պիտի հոգացուին, ըստ կանոնի որոշուած հոգաբարձութեան ծախքերը: Ասկէ աւելցած գումարը՝ երկու մաս պիտի ըլլուի: Ասոր մէկ մասը՝ տարուէ տարի ու միշտ իրրեւ պահեստ մնալու է. որպէս զի գրամագլխոյն աւելնայ: Իսկ մէկալ մասը՝ վերատեսչական ժողովոյն կարգադրութեանը տակ պիտի ձգուի. որպէս զի՝ Ա. Բ. եւ Գ. կէտերուն տակ յիշուած վախճաններուն դարձնէ. եւ ասոնց մէջէն՝ ի մասնաւորի անոնց՝ զորոնք ըստ ժամանակին եւ ըստ յարաբերութեանց, ամենէն աւելի հարկաւոր, օգտակար, պատշաճ եւ գործնականապէս իրրեւ ամենէն փրկաւէտ տեսնէ:

Ժ. Գրամագլխոյն դպչիլ չ'ըլլար: Մանաւանդ որ, եթէ իններորդ կէտին տակ յիշուած վախճաններուն դարձուելէն ետեւ, մաքուր եկամտէն բան մ'աւելնայ, կամ հիմնարկութեան կոնդակին համեմատ, տարի մը օգնութիւն ընելու պէտք չ'ըլլայ, այն ատեն յաւելուած եկամտով միշտ գրամագլխոյն վրայ պիտի զարնուի, որպէս զի ասիկայ շատնայ:

ԺԱ. Վեհափառ իշխանապետին, օրինաւոր վերահսկողութեան իրաւունքն, այս հիմնարկութեան նկատմամբ անբռնարարելի պիտի մնայ: Ուստի ամէն տարւոյն վերջը, հաշիւներու բովանդակութիւն մը՝ եւ կամ — երբ որ բաղձացուի — նոյն իսկ հաշիւները՝ հունգարական պաշտօնարանին պիտի ներկայացուին:

Եղիսաբեթուպոլիս, Թագաւորական ազատ
քաղքին հասարակութեան 1873 տարւոյն, Սեպ-
տեմբեր 2ին գումարուած ընդհանուր ժողովէն:

Յովհաննէս Քարալոնեան
քաղաքապետ. յ. ձ.

Լեւոն Կարալեան
առաջին քարտուղար:

Հիմնադրութեան պատճէնը՝ Թէ հայ
եկեղեցին, Թէ եկեղեցական ու Թէ քաղաքային
իշխանութիւնն ընդունած՝ ամրացուցած ու վա-
ւերացուցած է, յաջորդ ներկայացածով.

“Եղիսաբեթուպոլսոյ եկեղեցական հայ
հասարակութիւնն առաջիկայ հիմնադրութեան
կոնգակը կ'ընդունի:

Եղիսաբեթուպոլիս 1873 Սեպտ. 3 ին.
հայածէս եկեղեցական ժողովէն:

Լեւոն Սահակեան յ. յ.

կարգերէց եւ հայ ժողովրդապետ:

Տ. Կ. Սահակեան Չեֆեան յ. յ.
առաջին եկեղեցական:

Յովհաննէս Քարալոնեան յ. յ.
քաղաքապետ:

Յովհաննէս Օրտոբեյան յ. յ.
քարտուղարի փոխանորդ:

“Այս ուղղափառ եկեղեցական հասա-
րակութեան բարեգործական հիմնարկութիւնը՝

եպիսկոպոսական իրաւասութեամբս կ'ընդունիմ
ու կ'ամրացնեմ:

Գաւառապետ. 1873 Յուլի 21.

Տ. Կ. Ժ. Սեփակեան Եպիսկոպոս յ. յ.:

“Առաջիկայ հիմնարկութեան Թուղթը,
տարւոյս 38.597 Թուով հրատարակած կար-
գադրութեան մէջ յառաջ բերած գիտողու-
թիւններովս կը հաստատեմ:

Պատրիարք. 1874 Սեպտեմբեր 18.

Տ. Կ. Սահակեան Սահակեան յ. յ.:

Աս հիմնադրութեան կոնգակին վրայէն
յօրինուեցաւ 1878ին ընդարձակ սահմանա-
դրութիւն մը 62 կանոնով, որ մանրամասնաբար
կ'որոշէ՝ ի մէջ այլոց, Թէ հիմնադրութիւնը “Գա-
մեղէրեան հիմնարկութիւն” պիտի կոչուի: Թէ
երեք տարիէ երեք տարի Եղիսաբեթուպոլսոյ
հայ եկեղեցական հասարակութիւնէն պիտի
ընտրուին վարչական ժողովոյն 12 անդամները:
Թէ երբ եւ որ դէպքերուն մէջ պիտի գումա-
րուի վարչական ժողովը. — Թէ վարչութեան
կնիքին վրայ պիտի ըլլայ Ս. Եղիսաբեթի պատ-
կերն այս հունգարերէն շրջագրութեամբ “Գա-
մեղէրեան հիմնարկութեան վարչական ժողո-
վոյն կնիքը:” — Թէ վարչական ժողովը՝
մասնաւորապէս ազգին առջեւ պիտի ունենայ
Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ ծնողացմէ սերած
երկսեւ տղոց կրթութիւնը: — Թէ դրամա-

գլխէն փոխ պիտի տրուի ամենէն յառաջ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ աղգային քաղաքացեաց, եւ միայն 60% հարկւրչեայով. ուր ընդհակառակն հայ չեղող Եղիսաբեթուպոլսեցւոյն եւ օտարին 80% ուլ: — Թէ ուսումնին շարունակելու համար հիմնարկութենէն օգնութիւն ընդունելու իրաւունք ունին, միայն աղէկ սորվող, աղքատ, լաւ վարք ունեցող աղգային երկսեռ տղաք: Ասոնց մէջէն՝ առաջնութիւն ունին որբերը: — Ա' որոշուի դարձեալ՝ տարուէ տարի տրուելի գումարին քանակութիւնը: Ու կը սահմանուի՝ ի մէջ այլոց նաեւ թէ հայածէս քահանայացուի մը 250 Ֆիօրին օգնութիւն պիտի տրուի: — Թէ մէկ ուսման ձիւղէն օգնութիւն վաստակողը՝ մէկալ ձիւղէն չի կրնար օգնութիւն յուսալ: — Հիմնարկութիւնը վաստակողը պարտաւորեալ է դպրոցական վկայագիրը նախագահին ներկայացընել: Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցներուն մէջ հայերէն լաւ սորվող աշկերտները՝ նպաստ կ'ընդունին հիմնարկութենէն:

Թէ գրամական օգնութիւն կրնան յուսալ անոնք՝ որոնք որ տէրութենէն նպաստ եւ կամ ուրիշ տեղէ հիմնարկութիւն չունին: — Թէ ամենէն աւելի հարկաւոր բան պիտի համարուի աղքատանոցին մէջ ղետնդուած՝ գործելու անկարող ու ծերացած լաւ վարք ունեցող Եղիսաբեթուպոլսոյ աղքատներուն հոգատարութիւնը. որոնց պարտաւորութիւն կը դրուի, թէ չորեքշաբթի օրերը Գամբլէրի հոգւոյն համար մէկտեղ աղօթեն, նոյնպէս թէ՛ իր հոգւոյն համար

մատուցած պատարագին, դարձեալ՝ կիրակի ու տօն օրերը հրապարակական աստուածային պաշտաման՝ ներկայ դնուելու են: — Թէ իբրեւ երկրորդ հարկաւորութիւն պիտի նկատուի, անային աղքատաց օգնութեան հասնիլ. պարագայից եւ յարաբերութեանց համեմատ՝ անոնց որոշեալ ստըկի գումար մը տալով: — Թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղափառ հայ տղոց ղեկստեղէն ու դասագիրք բաշխելու է: — Թէ ամուսնանալու համար նպաստ գտնելու իրաւունք ունին՝ լաւ բարոյականութիւն ունեցող աղգային որբ աղջկունք: Նոյնպէս հայ արհեստաւորք իրենց արուեստին հարկաւոր միջոցները հոգալու համար — մինչեւ 50 Ֆիօրին — կրնան օգնութիւն յուսալ հիմնարկութենէն: — Աւերջապէս կ'որոշուի գամբլէրեան պաշտօնատեարց պարտաւորութիւնները, վճարքն, եւ այլն:

Աւարչութեան ժողովոյն անդամներն ամէն ժամանակ քաղքին առաջին քաղաքացիներէն ընտրուեցան: Քանի մը շրջանէ ի վեր, վարչութեան ժողովոյն անդամներն են 1. Աստուածատուր Աղլֆեան՝ քաղաքային բժիշկ, հաղարապետ ի հանգստեան. (նախագահ եւ վարիչ): 2. Էմմանուէլ Անդրֆիեան՝ դատաստանական բժիշկ (քարտուղար): 3. Ղուկաս Աւետիքեան՝ աւագերէց եւ ժողովըգապետ: 4. Փրանկիսկոս Զօքարեաշեան՝ խնայողութեան գրամասնականոյն արկղապետ: 5. Գրիգոր Թէօրէօգեան՝ քաղաքային անտես: 6. Վիկտոր Իսիգուցեան՝ եկեղեցական, խնայողութեան գրամասնականոյն վա-

րիչը: 7. Գրիգոր Կովորեցեան՝ եկեղեցական:
8. Յովհաննէս Մարգովիչեան՝ փաստարան, Եղիսաբեթուպոլսոյ արուեստագիտական դրամասերանոյն առաջին վերատեսուչը: 9. Գեորգ Սէնգովիչեան՝ կալուածատէր (արկղակալ): 10. Լուգովիչկոս Սէնգովիչեան՝ դրամատէր: 11. Անտոն Վիգորեան՝ երկրատէր: 12. Խաչիկ Փօրգեան, դրամատէր: —

Գուցէ աւելորդ չըլլար, ընթերցողաց առջեւ դնել Գամելէրեան կանոնադրութիւններուն հայերէն թարգմանութիւնը:

Գամելէրեան հիմնարկութեան կանոնադրութիւնները:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնն իբրեւ հիմնադիր — 1873, սեպտ. 2ին դրած — եւ հունգարական ներքին գործոց պաշտօնէին 1874 սեպտ. 18. 38.595 թուականով ընդունած ու ամրացուցած — Գամելէրեան ստացուածոց հսկողութիւնն Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս ուղղափառ եկեղեցական հասարակութենէն ընտրուելի վարչական ժողովին յանձնած է:

Ասիկայ՝ յաջորդ, ճշգիւ պահուելի կանոնները դրաւ:

1. Հիմնարկութիւնը՝ մշտնջենաւոր ժամանակաց համար «Գամելէրեան հիմնարկութիւն» պիտի կոչուի: Եկամուտը՝ հիմնարկութեան կոնդակին մէջ գրուած նպատակէն զատ, ուրիշ բանի պիտի չկարենայ գործածուիլ:

2. Գամելէրեան հիմնարկութեան վարչական ժողովը՝ հիմնարկութեան կոնդակին Երկրորդ կէտին որոշմանը համեմատ՝ պիտի ունենայ տասուերկու խորհրդական. — որոնց՝ աշխարհական անդամներէն մէկը՝ նախագահ, վերատեսուչ պիտի ըլլայ — եւ հիմնարկութեան կոնդակին Ա. կէտին համեմատ՝ վեց յաւելեալ կամ օգնական խորհրդական պիտի ունենայ:

Վարչական ժողովոյն կարգաւորեալ եւ յաւելեալ անդամները պիտի ընտրէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս ուղղափառ եկեղեցական հասարակութիւնը՝ երեք տարիէ, երեք տարի:

Երեք տարին անցնելէն ետեւ, եկող տարւոյն առաջին ամսուան մէջ պիտի ըլլայ նոր ընտրութիւնը: Վարչական ժողովոյն վաղեմի անդամները, կրնան նորէն ընտրուիլ:

Եթէ երեք տարուան միջոցին մէջ՝ մահ, հրաժարում եւ կամ որեւիցէ ուրիշ պատճառի մը համար պարապութիւն ըլլայ վարչական ժողովոյն մէջ, ժողովքն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս ուղղափառ եկեղեցական հասարակութեան իմաց տալով՝ այս վերջինը, վեց շաբթուան միջոցի մէջ՝ ընտրութիւնը պիտի ընէ, երեք տարիէն մնացած ժամանակամիջոցին համար:

Վարչական ժողովոյն կարգաւորեալ՝ ինչպէս նաեւ օգնական անդամները, միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղ. հայ եկեղեցականաց հասարակութեան անդամներէն կրնան ընտրուիլ:

Վարչական ժողովին, կարգաւորեալ եւ օգնական անդամները՝ չեն կրնար ըլլալ անոնք,

որոնք հիմնարկութեան պարտական են. կամ պարտականներուն համար երաշխաւոր եւ կամ հիմնարկութեան հետ հաշուի յարաբերութեան մէջ են. — կամ ասկէ պատճառած դատի մէջ, եւ կամ նոյն իսկ հիմնարկութեան փնաս պատճառած են, կամ կրնան պատճառել: Գարձեալ՝ չեն կրնար ըլլալ միեւնոյն միջոցին անոնք, որոնք իրարու հետ առաջին աստիճանի աղգականութեան կամ խնամութեան մէջ են:

Քաղքէն վերջնական կերպով հեռացած, կամ տարիէ մ'աւելի երկայն միջոցի համար փոխադրուած եւ բնակութիւննին ուրիշ ատենական վիճակի մէջ դրած վարչական ժողովոյն անդամներն, իրենց պաշտօնէն հրաժարած կը համարուին:

3. Վարչական ժողովն՝ ամէն ամիս կանոնաւոր ժողովք կը գումարէ, որուն մէջ կարեւոր առաջարկութիւններն ու կարգադրութիւնները կ'ըլլուին: Իսկ արտաքոյ կարգի ժողովք, այնչափ անգամ կը գումարուի, որչափ անգամ նախագահը հարկաւոր կը համարի. — եւ կամ երբ որ երեք վարչութեան անդամ, գրով կը խնդրէ, որ արտաքոյ կարգի ժողովք գումարուի:

4. Ժողովք գումարուելու եւ օրինապէս որոշում ընել կարենալու համար, հիմնարկութեան կոնդակին Ե.րդ. կէտին համեմատ. ինն անդամի ներկայութիւնը պէտք ըլլալով՝ եթէ կարգաւորեալ անդամներովն, ինը թիւը չ'ամբողջացուիր — հիմնարկութեան կոնդակին Ե.րդ.

կէտին համեմատ — յաւելեալ անդամները պէտք է որ ամբողջացընեն պակսածը:

Այսպիսի դէպքին մէջ՝ յաւելեալ անդամները կը կանչուին ձայներնին տալու համար: Հաւասար քուէի ատեն, երիցագոյնը կը կանչուի վարչական ժողովին: Բայց միայն մինչեւ որ ինը թիւը լեցուի: Ինը թուէն անդին օգնական անդամ ժողովքին մէջ տեղ չ'ունի:

5. Վարչական խորհուրդ միայն վարչութեան շէնքին մէջ կրնայ ըլլուիլ:

6. Վարչութեան ժողովոյն այն անդամն, որուն՝ երկրորդ աստիճանի աղգականին կամ խնամին խնդիրը կ'ելլէ ժողովոյն առջեւ՝ ղչայն խորհրդին մէջ, եւ ղչայն որոշումն ընելու մէջ մաս կրնայ ունենալ:

7. Վարչութեան ժողովոյն կը վերաբերի, ամէն կերպ փոխատուութիւն. հիմնադրութեանց եւ օգնութեանց վրայօք եղած կարգադրութիւն, աղքատաց խնդրոյն վերաբերեալ ամէն խնդիրներուն որոշումը, արկեղ մէջ գտնուած աւելորդ դրամներուն պաշարներութիւնը. — մէկ խօսքով ամէն՝ առաջիկայ հիմնարկութեան վրայօք եղած կարգադրութիւն:

8. Վարչութեան ժողովքն՝ իր կարգադրութեանցը հետեւութեամբ, Գամելէրեան հիմնարկութեան պատճառելի ամէն փնասներուն համար, Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ. ուղ. եկեղեցական հասարակութեան եւ Գրանսիլուանիայի գաւառական եպիսկոպոսին պատասխանատու է: Ինք իրմէն կ'ենթադրուի, որ եթէ եպիսկոպո-

սական իշխանութիւնն — Ըլլայ՝ տարեկան հաշիւներուն վրայօք եղած քննութեան ատեն, Ըլլայ միջանկեալ ժամանակի մէջ՝ կարեւոր համարած արկեղ քննութեան ատթիւն — անկարգութիւն կամ վնաս մ'իմանայ՝ ամէն կերպ կարգադրութիւն կրնայ ընել, եւ ինչ որ անկարգութիւնը դադրեցընելու եւ պատճառած վնասը հատուցանելու համար պատշաճ կը համարի:

9. Վարչական ժողովոյն նիստերը՝ նախագահը կը հրատարակէ եւ կը բանայ: Ինք կը հսկէ ժողովին վրայ, ինք կ'որոշէ օրւան խորհելի նիւթերը, եւ ձայնից բաղմութեան համեմատ՝ ինք կը հրատարակէ որոշմունքը: Ժողովքին մէջ ձայնից մեծամասնութիւնը կ'որոշէ: Հաւասար քուէի ատեն՝ նախագահին ձայնը կը վճռէ: Նախագահին խափանման ատեն, իր ընելիքներն՝ ամենէն երկցագոյն աշխարհական անդամը կը կատարէ:

Նախագահը՝ վարչական ժողովք հրատարակելու ատեն՝ պարտական է, առաջարկուած նիւթերուն կարգը՝ ժողովքէն գոնէ 24 ժամ յառաջ, անդամներուն գրով ծանուցանել, չհաղորդուած կամ չծանուցուած նիւթերուն վրայ, այն ժողովքին մէջ խորհուրդ չի կրնար ըլլուիլ:

10. Ինքնուրոյն առաջարկութիւն ընելու հրաման կայ ամէն կարգաւորեալ անդամի: Բայց պարտաւորեալ է իր առաջարկութիւնը նախագահին ծանուցանել, որ նախագահն՝ եղած առաջարկութիւնը նիւթերուն կարգին մէջ առնու.

եւ վարչութեան անդամներն առաջարկութեան վրայօք յառաջուրնէ տեղեկութիւն ունենան: Երբ այս չի կատարուիր, առաջարկութեան վրայ՝ առաջին ժողովքին մէջ պիտի խորհուի:

Իսկ թէ որ վարչական ժողովը հարկաւոր համարի առաջարկուած նիւթին վրայ խորհելու, որպէս զի ասով հիմնարկութեան պատճառելի վնասի մ'առաջեն առնուի, այն ատեն կրնայ այն նիւթին վրայ խորհրդածուիլ:

11. Ամէն մէկ նիստին արձանագրութիւնը՝ պէտք է յաջորդ նիստին սկիզբը վաւերացընել, նախագահին ու քարտուղարին ստորագրել տալով: Սակայն, եթէ հապճեպով լմնցընելու բան մը կայ՝ արձանագրութիւնն եւ կամ անոր առանձինն մէկ կէտը, կրնայ նիստի ժամանակն ալ սահմանուիլ ու վաւերացուիլ:

12. Նիստին որոշմունքներն եւ ուրիշ գրութիւնները նախագահն ու քարտուղարը կը ստորագրեն: Արձանագրութիւնները պէտք են կնքուիլ: Պատասխաններն ու արձանագրութեան համառօտութիւնները՝ միայն քարտուղարին ստորագրութեամբ կը հրատարակուին.

13. Գամելլէրեան հիմնարկութեան վարչական ժողովոյն կնիքը՝ յաջորդ հունգարերէն գրութիւնն ունի. „Kameller alapítvány igazgató tanácsának pecsétje 1874“ (այսինքն. Գամելլէրեան հիմնարկութեան վարչական ժողովոյն կնիքը): Կնիքին վրայ Սրբուհւոյն Եղիսաբեթի պատկերը կայ:

14. Վարչական ժողովքն՝ իրեն եղած ա-

ղերսանաց տրուելի պատասխաններուն ու մրցանական օգնութիւններուն նկատմամբ եղած որոշմանց պարտական է պատճառը տալ:

15. Գամելէրեան հիմնարկութիւնն, իբրեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ուղ. եկեղեցական ստացուածք՝ առաքելական-թագաւորական վեհափառութեան վերին հսկողութեան, Գրանսիլուանիոյ գաւառական եպիսկոպոսին իրաւասութեանն եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս ուղ. եկեղեցական հասարակութեան անընդմիջական հսկողութեանը տակն է: — Ուստի եւ զասոնք՝ ինչպէս նաեւ հիմնարկութեան կոնդակը միշտ յարգութեան մէջ պահելով՝ ընտրեալ վարչական ժողովքին կարգադրութեանց իրաւունքը՝ կը տարածի.

Նախ, հիմնարկութեան դրամագլուխը շահեցնելու. — Երկրորդ՝ շահերը որոշուած վախճանին ծառայեցնելու վրայ: — Ուստի եւ մասնաւորապէս,

1. ա. Ամէն բանէն յառաջ աչքին առջեւ պիտ'որ ունենայ, Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ ծնած, հայ հօրմէ ու մօրմէ սերեալ երկսեռ ուղղ. հայածէս տղոց կրթութիւնը:

բ. Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ հօրմէ սերեալ ու Եղիսաբեթուպոլիս ծնած, երկսեռ ուղղ. տղոց կրթութիւնը:

գ. Եղիսաբեթուպոլիս ծնած հայ մօրմէ սերած Եղիսաբեթուպոլսեցի երկսեռ ուղղ. տղոց կրթութիւնը:

դ. Եղիսաբեթուպոլսեցի վաղեմի գերդաստանէ սերած՝ բայց Եղիսաբեթուպոլսէն դուրս գաղթած ուղղ. հայ տղոց կրթութիւնը:

2. Եղիսաբեթուպոլիս ծնած հայ քաղաքացւոյ՝ ազգային այրիի (մարդու) կամ որբեւարիի, եւ հայ հօրմէ կամ մօրմէ մնացած որբու օգնութիւնը:

3. Բարի վարք ունեցող Եղիսաբեթուպոլսեցի հայածէս ուղղ. օրիորդաց ամուսնութիւնը:

4. Հոգաբարձութեան հարկաւոր ծախքերուն հայթայթումը:

16. Հիմնարկութեան դրամագլուխն — զանոնք աէրութեան արժէթղթերու վրայ պաւկեցնելէն ետեւ — թէ որ փոխ տալու համար պատրաստ ստակ ըլլայ արկղին մէջ, անկէ ամէնէն յառաջ Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ քաղաքացւոց պէտք է փոխ տալ: Եթէ Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ քաղաքացին պէտք չունենայ՝ երկրորդապէս կրնայ նաեւ փոխ տրուիլ Եղիսաբեթուպոլսեցի՝ ոչ հայաշուրթն քաղաքացիներու: Եթէ ասոնցմէ ալ մնայ փոխ տրուելի դրամ, այն ատեն երրորդապէս՝ կրնայ տրուիլ, ուրիշ հասարակութեանց մէջ ալ բնակող հայերու: Եւ վերջապէս՝ եթէ դեռ մնայ աւելորդ դրամ, այն ատեն կրնայ տրուիլ, առանց բացառութեան ամէն տեսակ ազգայնութեան:

Փոխատուութիւնը՝ Եղիսաբեթուպոլսեցւոյ 6% առ հարիւր, Եղիսաբեթուպոլիս չբնակողներուն 8% ով կը տրուի:

Փոխատուութեան ապահովութեանը համար, միայն կրկնապատիկ արժէք ունեցող անշարժական ստացուածք կրնայ ընդունուիլ: Ապահովացուցումը՝ վարչական ժողովքը կ'որոշէ, նկատելով կապուած ստացուածքին զուտ եկամուտն եւ տան եկամտին օրինաւոր բանալին: Ապահովագրութիւնը պէտք է ըլլալ առաջին տեղւոյ վրայ՝ նկատմամբ անշարժականներու, — իսկ շէնքերը՝ նաեւ կրակի դէմ ապահովացուելու են:

Տէրութեան արժէթղթերն ալ կրնան ընդունուիլ իբրեւ ապահովացուցում, օրական ընթացքին համեմատ. արժէթղթին միայն մէկ երրորդական մասին չափ փոխ ստակ տալով:

Նմանապէս ոսկեղէն եւ արծաթեղէն նիւթեր կ'ընդունուին իբրեւ ապահովացուցում, անոնց արժէքին մէջ երրորդ մասին չափ:

17. Նկատմամբ համակրութեան, հիմնարկութեան պատճէնին թ. րդ. կէտին ա) ին կարգադրութեանը համեմատ կը հաստատուին յաջորդները:

ա. Հիմնարկութիւն (fundatio) կամ օգնութիւն (stipendium) խնդրելու իրաւունք ունին.

Նախ. Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ բնակող հայ հօրմէ ու մօրմէ ծնած երկսեռ տղաք, որոնք Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցաց ամենէն վերին դասն, օրեւիցէ քաղքի՝ կամ հասարակութեան մէջ աւարտած, եւ դոնէ ընդհանրապէս լաւ աստիճանաւորութիւն ունեցող վկայական ընդունած են:

Երկրորդ. Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ հօրմէ ծնած երկսեռ ուղղափառ տղաք. միեւնոյն պայմաններով:

Երրորդ. Եղիսաբեթուպոլսեցի հայ մօրմէ ծնած երկսեռ ուղղափառ տղաք. նոյն պայմաններով:

Չորրորդ. Եղիսաբեթուպոլսէ դուրս գաղթած հայ քաղաքացւոց սերունդներն, եթէ ուղղափառ են, եւ բնակած տեղերնուն ամենէն վերին դասու դպրոցներն աւարտած են: Սակայն այդպիսիները՝ տարւոյ մը համար միայն կրնան որոշեալ թոշակ մը, եւ օգնութիւն ընդունիլ:

բ. Հիմնարկութիւն կամ օգնութիւն ընդունելու համար անպատճառ հարկաւոր է, լաւ վարք, փութեռանդութիւն եւ կրօնի պարտաւորութեանց կատարումը: — Հաւասար վկայութիւններով՝ առաջնութիւն ունի աղքատը: Ասոնց մէջէն նախընտրուած են որք տղաք ու աղջկունք

Դրամական լաւ վիճակի մէջ եղող ծնողաց տղաք ալ կրնան օգնութեան յոյս ունենալ, եթէ նախ. որք ու աղքատ տղաք գոհացուցուած են:

18. Հիմնարկութիւններուն եւ օգնութիւններուն դումարը՝ յաջորդապէս կը հաստատուի.

ա. Վարժական կամ միջնակարգ դպրոցաց պատանեակներուն համար կ'որոշուի՝ չորս հիմնարկութիւն. 150 ական ֆիօրինով:

բ. Մէկ վարժապետի ու վարժապետուհիի մը համար՝ զատ զատ հիմնարկութիւն մը, 150 ֆիօրինով:

դ. Ուսուցչի, հայածէս քահանայացուի, փիլիսոփայութեան, գեղեցիկ արուեստից, բազմարուեստ գիտութեան (technicum), գեղագործութեան, առեւտրոյ եւ բարձրագոյն արհեստական դպրոցի պատանեկաց համար, երկու հիմնարկութիւն, երկուքը մէկտեղ 250 ֆիօրին:

դ. Իրաւունքի հիմնարկութիւն մը 250 ֆիօրինով. — բժշկութեան հիմնարկութիւն մը՝ 250 ֆիօրինով.

19. Եթէ որ մէկ կամ մէկալ վիճակի համար չգտնուին պատանիներ, վարչական ժողովքը՝ հիմնարկութիւնը կրնայ փոխադրել, մէկ հիմնարկութեանէն՝ մէկալին: Եթէ վերոյիշեալ հիմնարկութեանց աղաչաւորները գոհացընելէն ետեւ, դեռ մնայ չբաշխուած հիմնարկութիւն, անիկայ համակրութեան օգնութեանը կրնայ դարձուիլ: Եթէ դեռ մնայ դրամի գումար մը, ղանիկայ յաջորդ տարւոյն համար պէտք է պահել, ուրիշ հիմնարկութեանց դարձընելու համար:

20. Հիմնարկութիւն խնդրողն՝ իրաւունք չունի վերն որոշուած գումարներէն աւելի բան խնդրելու: Եւսպիսի խնդրուածքներն ընդունելի պիտի չըլլան:

21. Հիմնարկութիւն վաստրկող պատանին, սովորաբար կը վայելէ զայն մինչեւ որ ուսումնական տարին լմնցընէ. — եւ թէ որ 23 եւ 24ին տակ եղած պայմանները կատարէ:

Ուսման տարիները կը լմնցընէ պատանին՝ ա՛ն ատեն, երբ իր վիճակին համար վերին իշխանութեամբ որոշուած օրինաւոր տարիները կ'աւարտէ: Անկից ետքն իրաւունք չունի հիմնարկութիւն ընդունելու:

22. Ով որ միջանկեալ ժամանակի մէջ ուրիշ հիմնարկութիւն վաստրկելու, կամ որեւէ կերպով տարեկան վճարքի մը մասնակից կըլլայ՝ Գամելէրեան հիմնարկութեանէն հրաժարած կը համարուի, եւ հիմնարկութիւնն ետ կը դարձուի: Բայց հիմնարկութեան ամբողջացուցմանը չափ կրնայ մասնակից ըլլալ:

23. Հիմնարկութիւն վաստրկողը պարտաւորեալ է, ամէն տարւոյ վերջն իր վկայականը վարչական ժողովոյն նախագահին ներկայացընելու որ վկայագիրը՝ վարչական ժողովոյն խորհրդին առջեւ կը դնէ:

Ով որ իր վկայականն առաջիկայ ուսումնական տարւոյն սկսելէն 21 օր յառաջ չի ներկայացընէր վարչութեան, այնպիսին անկէ իբրեւ հրաժարած կը համարուի, եւ հիմնարկութիւնը՝ վարչութեան ազատ տրամադրութեանը տակ կը ձգուի:

24. Վարչական եւ վերին դպրոցներուն մէջ՝ դասի նիւթերէն եւ բարոյական լաւ վարմունքէն գոնէ առաջին կարգի վկայական չընդունողն, իսկ համալսարանի ունկնդրութեանէն բանակցութիւնը (colloquium) չկատարողն, եւ ասոնց վրայօք օրինաւոր վկայագիրներով ինք

զինք չհարազատագործողը՝ հիմնարկութիւնը կը կարսընցընէ:

25. Եղիսաբեթուպոլսոյ ուսումնարանին մէջ սորվող երկու հայ աշկերտի, որոնք հայերէն լեզուն սորվելուն մէջ առաջններն եղած են, Գամելէրեան հիմնարկութիւնը տարուէ տարի. երկու՝ 6 ու 3 ֆիօրինի միջանաբաշխութիւն կու տայ:

26. Հիմնարկութեան թղթին ծ.րդ. կէտին համեմատ, վարչական ժողովքին գործքն է, ամէն տարի նախընթացաբար, հիմնարկութեան վախճանին համեմատ, որոշել՝ բաշխելու սահմանուած գումարներն — ըստ եկամտին:

27. Գրամական օգնութիւն կրնան յուսալ.

ա. Անոնք՝ որոնք թէպէտ տէրութենէն եւ կամ ուրիշ կողմանէ հիմնարկութիւն կամ տարեկան թոշակ մը կը վայելեն, բայց այս եկամուտը Գամելէրեան հիմնարկութենէն ստանալի գումարէն նուազ է: Այսպիսիները կրնան իրաւունք ստանալ, մինչեւ Գամելէրեան հիմնարկութեան գումարին լրման ամբողջութիւնը:

բ. Անոնք՝ որոնք հիմնարկութիւն ստանալու որոշուած էին, բայց իրենց համար հիմնարկութիւն չմնաց: Այսպիսիներուն կրնայ օգնութիւն տրուիլ մինչեւ այն հիմնարկութեան կէսը:

Ասանկ օգնութիւնները՝ միայն աարւոյ մը համար են:

28. Տարուէ տարի յառաջունէ որոշուելի եւ աղքատաց բաշխուելի գումարին ինչ

կերպով գործադրուելուն վրայօք կը սահմանուին յաջորդները.

ա. Ամենէն հարկաւոր բան պիտի նկատուի աղքատանոցին մէջ զետեղուած ու զետեղուելի աղքատներուն հոգատարութիւնը:

Որոշուած ըլլալով, որ աղքատաց տրուելի գումարէն նախ՝ աղքատանոցին — յառաջունէ սահմանուած տարեկան պիտոյքը լեցուի, այս գումարը՝ ցորչափ ժամանակ անոր հարկաւորութիւն կայ, ուրիշ աղքատաց չի կրնար տրուիլ: — Թէ աղքատներն՝ աղքատանոցին մէջ, ինչ տեսակ հոգատարութեան մասն պիտի ունենան, զանիկայ վարչական ժողովքը՝ ատեն ատեն, ըստ պիտոյից եւ հոն տեղաւորուած աղքատներուն թուին համեմատ պիտի որոշէ:

Աղքատանոցին մէջ, ըստ կանոնի՝ ծերացած, գործելու անկարող, լաւ վաքք ունեցող Եղիսաբեթուպոլսեցի հայեր կ'ընդունուին. որոնք ոչ ստացուածք, եւ ոչ իրենց վրայ հոգ տանող ու տանիլ կրցող ազգականներ ունին:

Աղքատանոցին մէջ, էրիկ մարդիկ զատ ու կանայք զատ խուցի մէջ պիտի բնակին:

Հոն մտնողը, Գէորգ Գամելէր հիմնարկութիւն հոգւոյն համար, ամէն շաբաթ, օր մը — չորեքշաբթի օրը — որոշեալ ժամանակի մէջ, ամէնը մէկ տեղ աղօթելու, եւ հիմնադրին մահուանը տարեգարձին՝ իր հոգւոյն համար մատուցուած պատարագին ներկայ ըլլալու, նաեւ կիրակի ու տօնի օրերը՝ հրապարակական աս-

տուածային պաշտաման ներկայ գտնուելու պարտական են.

բ. Իբրեւ երկրորդ հարկաւորութիւն կը համարուի, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ տնային աղքատներուն օգնութիւն մատուցուի: Աս վախճանին համար սահմանուած ստրկէն, յարաբերութեանց ու պարագայից համեմատ, որոշեալ գումար մը կը բաշխուի տնային աղքատներուն. մասնաւորապէս ի նկատի առնելով ծերերն՝ ապիկարներն եւ գործելու անկարողները: Օգնութիւնն ամէն ամիս կը բաշխուի: — Այնպիսի տնային աղքատներու՝ որոնք վարչական ժողովքին տեսութեանը համեմատ, իրենց տրուած օգնութեան գումարովը կրնան բան մը վաստակիլ, օգնութիւնը կրնայ տրուիլ՝ երեք ամիսէ երեք ամիս. ու նաեւ կէս տարիէ, կէս տարի:

գ. Իբրեւ երրորդ հարկաւորութիւն կը նկատուի անանկ Եղիսաբեթուպոլսեցի ուղղ. հայ աղքատ տղոց զգեստեղէն ու դասագիրք բաժնել՝ որոնք եթէ ասոնցմէ զրկուին դպրոց երթալ չեն կրնար:

29. Հիմնարկութեան թղթին Թ.րդ. 10-դուածին. գ. կէտին համեմատ, որոշուած է որ լաւ բարոյական ունեցող աղքատ եղիսաբեթուպոլսեցի հայ աղջկանց օգնութիւն ըլլուի: — Աս վախճանին համար, ըստ պարագայից, տարուէ տարի տրուելի որոշեալ գումար մը կը սահմանուի:

Ամուսնութեան օգնութիւն գտնելու մէջ, առաջին իրաւունք ունին, որք մնացած աղջիկները:

Օգնութիւնն՝ իրական դրամով ըլլալու է, այն որք ու ճշմարտապէս աղքատ աղջկանց, որոնք լաւ բարոյական ունեցած են: — Ամուսնութեան օգնութենէն զատ՝ մինչեւ 50 ֆիօրինի գումար մըն ալ կրնայ տրուիլ, կենաց վիճակ կամ արուեստ մը եւ այլն, սկսելու համար.

30. Այնպիսի աղքատ, լաւ բարոյական ունեցող եղիսաբեթուպոլսի ծնած հայ արհեստաւորաց՝ որոնք իրենց արհեստին հարկաւոր միջոցները հոգալու ի վիճակի չեն, վարչական ժողովը — աղքատաց համար որոշուած արկղէն — 50 ֆիօրին մը, օգնութիւն կրնայ ընել:

31. Հիմնարկութեան դրամագլխոյն դպչիլ երեք չորս, մանաւանդ թէ հիմնադրութեան Թ. եւ Ժ. յօդուածներուն համեմատ, ամէն տարի հարկաւոր չեղած գումարները՝ դրամագլխին աճեցընելու պիտի դործածուին:

32. Հիմնարկութեան թղթին Թ.րդ. 10-դուածին համեմատ որոշուած ըլլալով, որ եկամտին մէկ չորրորդ մասովը հոգաբարձութեան աշխատութիւնները վարձատրուին — սահմանուեցաւ, որ տրուի տարուէ տարի.

ա. Նախագահին, իբրեւ վարձք, 300 ֆիօրին.

բ. Արկղակալին, 250 ֆիօրին.

գ. Քարտուղարին 250 ֆիօրին.

դ. Ծառային 120 ֆիօրին:

Դարձեալ՝ հոգաբարձութեան ծախքերուն որոշուած մէկ քառորդ եկամտէն պիտի հոգացուին փայտի, լուսաւորութեան, գրասենեկին եւ

ուրիշ մանր բաներուն ծախքերը: Մնացածը հիմնարկութեան թ¹⁷, կէտին համեմատ գործածուելու է:

33. Վարչական ժողովոյն պաշտօնատէրներն են.

ա. Վարիչն, որ նախագահ է միանգամայն.

բ. Արկղակալը.

գ. Քարտուղարը:

34. Վերատեսուէն ըլլալով ժողովքին որոշմունքներուն կարգադրիչն ու գործադիրը՝ պարտական է որոշմունքներուն յարմարիլ եւ զանոնք իր բոլոր ուժովը թէ՛ անձամբ գործադրել եւ թէ՛ ուրիշներուն ձեռք գործադրել տալ: Իր անհոգութենէն յառաջ եկած ֆեասներուն՝ յատուկ ստացուածքովը պարտական է:

35. Փոխ տրուած ստականերն ու անոնց շահերը ժողովելու հսկողութիւնն՝ իրեն սահմանին կը վերաբերի: Ուստի երբ արկղակալէն իմանայ որ պարտականի մը շահ վճարելու ժամանակն անցած է, պէտք է որ պարտականին իմաց տայ, որ պարտքն ուժ օրուան մէջ հատուցանէ: Եթէ աղբեցութիւնն ապարդիւն մնայ, այն ատեն դատաստանական ճամբու դիմելու է. որովհետեւ անկէ հետեւած ֆեասները հատուցանելու պարտական է:

36. Երբ որ արկղակալը ծանուցանէ որ պարտականի մը հրկիզութեան դէմ ապահովացուցումը՝ եւ կամ ապահովացուման մէկ մասին վճարման ժամանակակէտը հասած է. վարիչը պարտական է պարտապանին իմաց տալու, որ

ապահովացուման բաժինը հատուցանէ. վասն զի այլազգ՝ դրամագլուխն իրմէն ետ կ'առնուի. Երբ աղբեցութիւնն առանց հետեւութեան մնայ, պարտականին դէմ անմիջապէս դատախազութիւն բանալու է: Այս եղած ատեն, մնացած ապահովացուցումը՝ հիմնարկութեան ծախքովը նորոգել տալու է, այնպիսի կերպով մը, որ այս ծախքերն՝ ետքէն պարտականէն առնուին: — Այս ամենուն վրայօք վարչութեան տեղեկութիւն տալու է. որ ժողովքն իր ընելիքն ընէ:

37. Որեւէ պարտականի, շահերուն կամ դրամազլիտյն նկատմամբ՝ վճարուելու ժամանակակէտէն անդին, — ատեն չի կրնար շնորհել ոչ վարչական ժողովքն ոչ անոր նախագահն. եւս առաւել հիմնարկութեան վարչութեան փաստաբանը:

38. Նախագահն՝ սկսուած դատախազութիւնը բոլոր զօրութեամբ շարունակելու, անոր որպիսութեանը վրայօք արձանագրութիւնները գրի անցընել տալու՝ եւ երեք ամիսէ երեք ամիս վարչական ժողովոյն տեղեկութիւն տալու պարտական է:

39. Վարիչն իշխանութիւն չունի, ինք իրմէն, հիմնարկութեան արկղէն նոյն իսկ ամենափոքր գումարը նշանագրելու: Ամէն տեսակ ելքերը՝ միայն վարչական ժողովոյն հաւանութեամբն ունի իրաւունք վճարել տալու եւ նշանագրելու:

40. Աղքատանոցը՝ վարիչին հսկողութեան տակն ըլլալով, պարտական է անոր մէջ

ըլլալի կանոնապահութեան, կարգին, աղքատներուն հանգստին, կերակրելունաց, անկողնոյ մաքրութեանը վրայ եւ այլն, հսկելու, եւ ամիսը՝ գոնէ երկու անգամ աղքատանոցն աչքէ անցընելու:

41. Նախագահը, կրնայ 30 րդ. կէտին մէջ եղած պարտականութեան հսկողութիւնը, վարչութեան ժողովոյն որեւէ անդամին ձեռօքը կատարել տալ. մանաւանդ երբ ինք խափանուած է:

42. Երբ հիմնարկութիւն վայելող կամ օգնութիւն ընդունող ուսանող կամ վարժուհի մը՝ մահուամբ, դպրոցէն դուրս մնալով, կամ որեւիցէ պատճառաւ սորվելէն դադրի, — կամ երբ որ օգնութիւն ընդունող աղքատ մը մեռնի, կամ ուրիշ պատճառի մը համար, այն օգնութիւնը վայելելու ինք զինք անատակ ընէ, նախագահ վարիչը՝ օգնութիւնն, առժամանակեայ գրաւոր կարգադրութեամբ մը անմիջապէս ի կտիս կը պահէ. ու եղածը վարչական ժողովոյն կը ծանուցանէ:

43. Նախագահ վարիչն, ամէն ուսումնական տարւոյն սկիզբն, եւ մրցանակը բաժնելէն յառաջ, կ'առնու ուսանողներուն դպրոցական վկայականները՝ եւ զանոնք — ներփակած իւրնդրուածքովը մէկտեղ — քննելու համար՝ վարչական ժողովոյն առջեւ կը դնէ: Առանց դպրոցական վկայագրի մատուցուած աղերսագիր, խորհրդի նիւթ չի կրնար ըլլալ:

44. Վարիչն, ամէն տարւոյն սկիզբը՝ նախընթաց տարւոյն հաշիւները — զորոնք նախ,

եկեղեցական հասարակութիւնը քննած է — արկղակալէն յօրինելի հաշիւներուն բովանդակութիւնը, պահեստի դրամին վրայօք ցուցակ մը, եւ պարտական մնացածներուն ցուցակը՝ վարչական ժողովոյն ներկայացընելու պարտական է:

45. Նախագահը կը հսկէ, որ ուսանողաց եւ աղքատաց տրուելի դրամներն եւ օգնութիւնները՝ ճշգրտութեամբ ժամանակին անոնց ձեռքը հասնի:

46. Նախագահը պարտական է ատեն ատեն օրական հաշիւներն աչքէ անցընելու: Իրաւունք ունի որեւէ ատեն արկղը քննելու, եւ տեսածներուն վրայօք վարչական ժողովոյն տեղեկութիւն տալու:

47. Նախագահին օգնական է իր գործքերուն մէջ՝ քարտուղարն, որ կը գրէ արձանագրութիւնները. — վաւերական թղթերը:

48. Քարտուղարը պարտական է վարչական ժողովոյն եւ նախագահին հրամանները կատարելու:

49. Նախագահին հեռաւորութեան կամ խափանուած ատեն՝ իր ընելի գործքերը կը կատարէ եւ նախագահի իրաւունքները կը գործադրէ՝ վարչութեան ամենէն երիցագոյն անդամը:

50. Քարտուղարը կը գրէ ժողովքներուն արձանագրութիւնը. կը յօրինէ վարչութեան վերաբերեալ դրութիւնները. եւ կը ստորագրէ զանոնք նախագահին հետ: — Պատասխաններն ու արձանագրութեանց բովանդակութիւնը՝ կը ստորագրէ միայն քարտուղարն ու դուրս կու տայ:

51. Արկղակալը կը խնամարկէ հիմնարկութեան ստացուածքին հաշիւները. ծրագիր կու տայ աւելորդ ստակներուն առժամանակեայ շահեցուման նկատմամբ, եւ երեք ամիս մէջ մը վարչութեան ժողովոյն կը ներկայացընէ:

52. Արկղակալը պարտական է, պարտապաններէն՝ կրակի դէմ՝ ապահովացուցման գրութիւններն եւ անդորրագիրներն ուղեւոր եւ զանոնք պարտաթղթերուն հետ պահելու եւ ապահովագրութիւններու վրայօք ցուցակ մ'ուսննալու: Երբ տեսնէ, որ պարտապանի մը ապահովագրութեան ժամանակը լմննալու վրայ է, անկէ գոնէ՝ 15 օր յառաջ վարչութեան իմաց տալու է:

53. Արկղակալը կը հսկէ դանձուն վրայ. կը հոգայ ամէն գրութիւնները. եւբերն ու մուտքերը. եւ անոնց վրայօք օրական հաշիւ կը բռնէ: Տարւոյն վերջն՝ օրական հաշիւներէն քաղելով՝ ըստ օրինի կը շինէ հաշիւները, եւ զանոնք ամէն տարւոյն վերջը՝ 15 օրուան մէջ վարչութեան կը ներկայացընէ: Քարտուղարը՝ հաշիւներն օրինակելով՝ զանոնք վերաքննութեան համար, վարչութեան առջեւ կը դնէ: Ատրչական ժողովքը՝ քննած հաշիւները, հիմնարկութեան թղթին Զ. քդ. յօդուածին համեմատ, քննելու համար Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ուղղ. եկեղեցական հասարակութեան կը ներկայացընէ: Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղ. հայ եկեղեցական հասարակութիւնը քննած հաշիւներուն եւբերն ու մուտքերը ցուցնող պատճեն-

ներովն իրեն ներկայացուցած օրինակին վրայ՝ իր խորհրդածութիւններն ընելէն ետեւ, վերջնական քննութիւն ու արձակումն ընդունելու եւ կամ հարկաւոր տեսած տրամադրութիւն մ'ընելու համար՝ Գրանսիւլուանիոյ դաւառական եպիսկոպոսին կը ներկայացընէ:

Ան հայ ուղղ. եկեղեցական հասարակութեան ժողովքին մէջ, ուր որ Գամելէրեան հիմնարկութեան հաշիւները կը քննուին՝ վարչական ժողովոյն նախագահը, խորհրդականներն ու պաշտօնատէրները մաս չեն կրնար ունենալ:

54. Արկղակալն, առանց նշանագրի, արկղէն բան մը չի կրնար տալ. իսկ նշանագիրը՝ միայն վարչական ժողովքին նիստը կրնայ տալ՝ նախագահին եւ քարտուղարին ստորագրութեամբ: Արկղակալը պարտական է ամէն վճարողէն անդորրագիր առնելու: Արկղէն տալի ստակներն՝ անմիջնորդաբար, միայն տրուելի անձանց ձեռքը պէտք է որ յանձնէ:

55. Արկղակալը պարտաւորեալ է, պարտականներուն — շահուն կամ դրամագլխին եւ մնացած պարտքին որպիսութիւնն ու որքանութիւնը՝ ժամանակին անցնելէն — ամենէն ուշ 24 ժամ ետքը — գրով ծանուցանել: Իր յապաղմանէն ու անփութութենէն յառաջ եկած վնասներուն համար՝ պատասխանատու է:

56. Արկղակալն՝ ամէն, իր անհոգութենէն յառաջ եկած վնասին, ստացուածքովը պատասխանատու է:

57. Արկղակայը պարտաւորեալ է վարչական ժողովոյն եւ նախագահին հնազանդելու:

58. Քարտուղարը պարտական է վարչական ժողովոյն եւ նախագահին հնազանդելու:

59. Գամելէրեան հիմնարկութեան պաշտօնատէրները՝ ձայնի իրաւունք ունենալը՝ միայն վարչական ժողովքէն կրնան ընդունիլ: — Ուրիշ կողմանէ՝ խորհրդի եւ որոշում ընելու մէջ՝ մասն չեն կրնար ունենալ: — Վարչական ժողովոյն այն անդամներն, որոնք շահակից եւ կամ իրարու հետ, ըստ օրինաց՝ արգելեալ ազգականութեան վիճակի մէջ են, այն խորհրդին մէջ մաս չեն կրնար ունենալ:

60. Ի դիպուածի որ վերին իշխանութեամբ կամ հրամանաւ, պաշտօնատեարց վարձքը՝ յարաբերութեանց եւ եկամտին համեմատ, փոփոխութեան տակ մտնէ, իրենք խօսք մ'ընելու իրաւունք չունին:

61. Պաշտօնատեարց գործքը՝ կրնայ տեսնով փոփոխութեան տակ մտնել: Այս կանոնադրութեանց մէջ գրուած պաշտօնատեարց պարտաւորութիւններն ալ կրնան փոփոխուիլ կամ աւելցուիլ:

— Առանձինն պաշտօնատէրի մը գործքը կրնայ բոլորովին վերցուիլ, առանց հիմնարկութեան դէմ պահանջմունքներ յարուցանելու:

Ինք իրեն կը հասկըցուի, որ 60րդ. եւ այս կէտին, եւ ընդհանրապէս այս կանոններուն որեւէ կէտին նկատմամբ ըլլուելի փոփոխութիւնները՝ միայն ան ճամբով կրնան ըլլուիլ, որ ճամ-

բով որ այս կանոնները դրուեցան: Այս ինքն՝ կրնան վարչական ժողովքին կողմանէ առաջարկուիլ. Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղ. հայածէս եկեղեցական հասարակութենէն ընդունուիլ. եւ հունգարական թագաւորական պաշտօնային ձեռք՝ վեհափառ թագաւորին անուամբն ամրացուիլ:

62. Վարչական ժողովոյն կարգաւորեալ եւ յաւելեալ անդամներն — ինչպէս նաեւ վարչական ժողովոյն նախագահն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ուղղ. հայածէս եկեղեցական ժողովքը՝ գաղտնի քուէարկութեամբ կ'ընտրէ եւ եպիսկոպոսին կը ներկայացընէ, որպէս զի զանոնք ամրագընէ: Մէկալ պաշտօնատէրները՝ վարչական ժողովքը՝ գաղտնի քուէարկութեամբ կ'ընտրէ: Ասոնք՝ 61 կէտին մէջ յիշուած դէպքերէն զատ, առանց օրինաւոր պատճառի, իրենց տեղէն չեն կրնար շարժիլ:

Եղիսաբեթուպոլիս. 1878. Հոկտ. 12.

Տ. Կ. Աստուծոյ Ս. Երեմիայ, նախագահ:

Տ. Կ. Յովհ. Բարսեղեան. Երեմի, քարտուղար:

Կը վաւերացընեմ.

Պուտարէշդ, 1878, Հոկտ. 28.

Ներքին գործոց պաշտօնէին յանձնակատար.

Տ. Կ. Պարոն Արամ. Ս. Երեմիայ. յ. 3.

Թ. 3276/878.

Աս կանոնադրութիւնները հովուապետական իրաւասութեանս հետեւութեամբը կը վաւերացնենմ:

Գարլսպուրկ 1878, Դեկտեմբ. 23.

Տ. Կ. † Սէփայէլ Եպիսկոպոս. Ե. Յ.

Ներքոյ գրեալ օրը դումարուած եկեղեցական հասարակութեան ընդհանուր ժողովոյն մէջ ըստ օրինի հրատարակուեցաւ:

Եղիսաբեթուպոլիս 1879, Մարտ. 11.

Ղ. Կ. Լ. Ե. Կ. Ե. Յ.

Հոգաբարձու:

Խ. Կ. Ե. Ս. Ե. Կ. Ե. Յ.

Քարտուղար:

11.

Ներոպայի միջնորդար՝ գաղղիական յեղափոխութեան գաղափարներովը՝ բոլորովին լեցուած՝ ծանրացած էր: Շատ քիչ բան պէտք էր, որ աղատութեան, հաւատարմութեան եւ եղբայրութեան դիւթիչ խօսքերը՝ նաեւ մինչեւ Գարպութեան բարձրալերինքը հասնէին:

Ընդ 1848ին գարնանային սառերուն քակուիլը՝ կարծես թէ շղթաներու զարկած սրտերն ալ սկսան աւելի ուժով դարնել: Ա՛ս էր ազգաց ազատութեան ելեկտրական հոսանքն, որ թէպէտ ոչ առանց մեծ աղմկի, բայց քիչ ժամանակի

մէջ՝ դուրս պորթկալու էր: — Մարտի 15ին հունգարական ազգին ազատութեան երեւակայեալ արշալոյսն սկսաւ բարձրանալ: — Մէկ գաղափարի, մէկ մտածմունքի մէջ կը կենդրոնանար ժողովրդեան ընդհանուր փափաքը: 1. Որ աղնուականաց արտօնութիւններն ու ձրի ծառայութիւնը դադրին: 2. Որ հասարակաց տուրքն ու ծանրաբեռնութիւնները հաւասարապէս բաժնուին, ու 3. Մամլոյ ազատութիւն:

Երկրին կենդրոնէն, Պուտաբէշդէն, կերկրեալ զարթուցիչ ձայները շուտով տարածուեցան ու տուին իրենց արձագանքը հեռու տեղուանք:

Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ, ասկէ յառաջ արդէն կը նշմարուէին սեւ ամպեր: Քաղքիս մէջ ու անոր շրջակաները բերնէ բերան կը տարածուէին անձկալի լուրեր: — Ազգայինք՝ արդէն 1847ին, սկսան առնուլ մեծ վտանգին հոտը: Կանուխ քաղեցին իրենց — դեռ չհասունացած — մնրացորենն եւ խաղողը. ու բուսած քիչ բերքն ալ ոչինչ գնով հարկադրեցան ծախելու: — Հասարակաց ապահովութիւնն սկսաւ խախտիլ, որովհետեւ չէ թէ միայն նամակները կը գրաւուէին, հապա նաեւ առանձնականաց վրայ յարձակմունքներ կ'ըլլուէին — ու մասնաւորք կը կողոպտուէին: — Ազատ մտածութեանց հետ՝ սկսաւ ըռնութիւնն ալ տեղի ունենալ:

1848ին, Աւագ ուրբաթուն երաժշտութիւնը՝ կարծես թէ մեռելի թաղման մը արձա-

գանքն էր: — Աս օրը հասաւ քաղաքային հասարակութեան՝ ազգաց աղատութեան աղմուկն — որ տակն ու վրայ ըրաւ հանգարտ քաղքին տօնական սուգը: Երաժշտութիւն եւ «կեցցե՛ աղատութիւն» խօսքերը հնչեցին առատուրնէ մինչեւ իրիկուն: Երրորդ — զատկի յարութեան — օրը՝ հունգարական ազգային դրօշները կը ծփային եկեղեցւոյն աշտարակներուն, քաղաքաբաշխութեան շէնքին եւ ակմբանոցին վրայ. բարձրագոյն հրատարակելով ան համըղումը, թէ ճնշուածին համար ալ կայ յարութիւն: — Իրիկուան, ամէն պատուհան լուսաւորուեցաւ: Երաժշտութիւն եւ հրասանդի գողուճներու ձայնն իրարու հետ խառնուեցան մթնոլորտի մէջ:

Մեր ազգայնոց սխալմունքն ան էր, որ առանց ծանրութեամբ մտածելու, առանց բանը հանգարտութեամբ ու լաւ մը կշռելու, հունգարական յեղափոխականաց կողմն անցան ու եղբայրական աջն անոնց երկնցուցին. — անոնց՝ որոնցմէ շատ քիչ օգնութիւն գտած էին. — որոնցմէ, երբեք, նոյն իսկ աղէկ խօսք մը լսած չէին: Ասոր գէշ հետեւութիւնն իմացան ու զգացին, բայց շատ ուշ: — Տարակոյս չկայ, որ իրենց ըրած այս առաջին սխալ քայլը, պատճառ եղաւ, չէ թէ միայն իրենց բարոյական անկմանը, եւ ազգային ոգւոյն տկարանալուն, հապա նաեւ իրենց ապագայ նիւթական կործանմանը, վերջի աստիճանի աղքատանալուն եւ առուտուրնուն օր ըստ օրէ նուաղելուն:

Ապրիլի 29ին, սկսան ղինական շարժումները: Կարողոս Փերդինանտոս կոչուած ղինուորանոցին ղինուորները՝ բարձրագոյն հրամանի մը հետեւութեամբ՝ հարկադրեցան իրենց ղինուորանոցը թողուլ ու ելլել երթալ: — Ասոր վրայ՝ 30ին հունգարական աղատական բանակ մը, քաղաք մտաւ, ղանիկայ բռնեց եւ անմիջապէս ազգային քաղաքացիներէն ստեղծեց առաջին աղատական պահապան զօրքը:

Մայիս 8ին, պղտիկ հայ — հունգարական բանակը՝ հունգարական ազգային դրօշակով եւ երաժշտութեամբ ներկայացաւ խորհրդանոցին առջեւ: Հոս իրեն թիւն անմիջապէս, քանի մը հարիւրի բազմանալով՝ ընտրեց իրեն առաջին պաշտօնակալ՝ զՅովսէփի Հալէր կոմսը — ու օգնական պաշտօնակալ զԱլբիղիոս Դոմաշէք եւ զՄարտինոս Շէտէլմայէր: — Պահապան զօրքը՝ Անտոն Պոկտանֆեան ազգային հաղափառութիւնի առաջնորդութեամբ դուարանոցին մէջ եւ յետոյ փայտի մթերանոցին շրջակաները կ'ընէր օր ըստ օրէ իր ղինուորական կրթութիւնները: Ամէն անգամ, որ հարիւրապետին տան առջեւէն կ'անցնէր, իր բարեւը կ'ընէր եւ նոր հրամաններ ընդունելու կը սպասէր:

Յունիս 28ին քաղաքը նոր տէրութեան համար երեսփոխաններ ընտրեց: Յովհաննէս Գարաչոնի եւ Ստեփան Մաշվիլակի (Անտոնի) ընտրուեցան երեսփոխան տէրութեան ժողովին մէջ. եւ եղան միանգամայն անգամ հունգարական հասարակապետութեան դաշնագրութեանն.

որուն տենջանքը կը պարունակուէր երկու խօսքի մէջ. «Հասարակապետութիւն. եւ Խնքնակաց Հունգարիա»: Բայց ինչպէս որ ընդ բան եւ ընդ գործ, մեծ է խտրոց, անանկ ալ աս բանս անանկ գիւրաւ ըլլալու բան չէր: — Արդիւնքը ցուցուց որ ազգայինք այս խըրտման յարելով՝ այս ազատութեան հոգւոյն միտելով՝ չէ թէ բան մը չվաստըկեցան, հապա ընդ հակառակն շատ բան կորսնցուցին:

Յուլիս 29ին տեղական պահանորդ զօրքն առանց հարկաւորութեան, մերձակայ Հոլտվիլակ գիւղին սաքսոններուն հետ զարնուեցաւ: Այն-րեւայ թէ հակակրութեան հոգին ընդհանրա-ցած եւ պատերազմական ոգին իրականութեան սկսած էր, ամէն ազգայնութեանց քով: Երկրորդ օրը՝ հունգարական զօրքերը հեռացան դէպ ի հարմանէդ. ուր անդիէն աւստրիական բանակներն սկսան շարժիլ ու երեւան ելել:

Հոկտեմբեր 10ին, դէպ ի իրիկուն, շրջա-կայ լեռները լեցուեցան վալաք խաժամուժով. ուր կրակի լուսին քով իրենց բանակը դրին: — Աս բանս քաղքին ժողովրդեանը վրայ մեծ ահուդող բերաւ: Եկեղեցիներուն զանգակները զարնուեցան, պահապան զօրքերը զէնք մտան ու քաղքին զանազան կողմերը բռնեցին:

Հոկտեմբեր 26ին, առտու իննին, հասաւ Գրիշդիան ռամկապետը՝ 1500 մարդով. քա-ղաքը շոջապատեց, եւ հրաման խրկեց քաղա-քային խորհրդին, որ Եղիսաբեթուպոլիս առանց պայմանի անմիջապէս ինք զինք իրեն յանձնէ:

Առջեւը կանչել տուաւ զԼեզինէոս Դանիէլեան գլխաւոր դատաւորն, զՄարտինոս Բադրուպա-նեան եւ զԱստուածատուր Նուրիճանեան խոր-հրդականներն եւ հրամայեց, որ երկու ժամու մէջ բոլոր զէնքերը ժողովն եւ իրեն յանձնեն. եթէ չեն ըներ, հրացանի կը բռնուին: Բայց քաղաքացիներուն մեծագոյն մասն արդէն զա-սոնք հին ժամուն դամբաները պահած եւ վան-քին բակին մէջ եղած ջրհորը նետած էր, մտա-ծելով որ ի հարկաւորութեան անկէ նորէն դուրս կրնան հանուիլ:

Գրիշդիանին երկրորդ հրամանն էր, որ վալաքներուն երկու ժամու մէջ, հաց, խոզի գիրուց, գինի եւ օղի տան: Ասկէ զատ, իբրեւ երաշխաւորութիւն, — որ Եղիսաբեթուպոլիս գտնուած ատենին, իրենց վտանգ մը պիտի չհասնի — Յակովբ Սընդրէդրեան, Լուդովիկոս Սընդրէդրեան եւ Պէնէտիք բողոքական քահա-նան, իրեն ձեռքը տրուին: Պատանդները՝ տի-գաւոր վալաքներ Հոլտվիլակ գիւղաւանը տա-րին եւ Գորէդ ձիաւոր հազարապետին առջեւը ներկայացուցին: Բայց ասիկայ, զիրենք, վալաք-ներուն հեռանալէն ետեւ, տասուերկու ձիաւոր զինուորով տեղերնին խրկեց: — Սակայն աս ընե-լէն յառաջ՝ զինուորաց ձեռք խուզարկութիւն ընել տուաւ: Ասոնք՝ թէպէտ քաղաքաբաշխու-թեան շէնքը՝ եկեղեցիները՝ վանքին գետնադամ-բանը, մառանները, խանութներն եւ մասնաւորաց տները քննեցին, տակն ու վրայ ըրին, սակայն զէնք չգտան: — Գորէդ հազարապետն — ոչ

առանց ծանր պատճառի — յանուն ընդհանուր հրամանատարութեան (Generalcommando) արգելեց քաղաքարաշխութեան խորհուրդ ընելը. դարձեալ՝ որ քաղաքացիք անկից ետքը հունգարացուց հետ թղթակցութեան մէջ ըլլան: Բայց հրամանները բանի տեղ դնող չեղաւ: — Քաղքին պահպանութեանը համար, յիսուն ձիաւոր թողուց:

Ասոր վրայ քիչ մը ժամանակ խաղաղութիւն եղաւ. — եթէ չուզէնք հաշուել այն անհանգստութիւններն ու վնասները՝ զորոնք ըրին այլեւայլ ժամանակ քաղքէն անցնող գացող թէ՛ կայսերական ու թէ՛ հունգարական զօրքերը:

Բայց այնչափ աւելի ծանր ու դժնդակ օրեր բերաւ քաղքին վրայ նոր տարին:

Օր քան զօր կը խռնէր կայսերական բանակը դէպ ի Սիպին: Ասոր կ'ընկերանային վալաքի եւ սաքսոնական խաժամութիւն: Եղիսաբեթութեան ինք իրեն մնալով՝ վախով կը սպասէր իր ահաբեկի ապագան. որ չուզացաւ: Յունուար 18ին. կալֆոլի ճակատէն ետեւ՝ Եղիսաբեթութեան եկաւ Սօրվոտի 150 տիգաւորով եւ 25 հունգարական հուսարով: Վերջինները՝ շրջակաները քննելով՝ գտած զէնքերն առին: — Սօրվոտի՝ 20ին ժողով գումարեց. եւ որովհետեւ ազգային պահպան զօրքը գրեթէ լմրեցած՝ ոչնչացած գտաւ, անոր համար՝ անմիջապէս 240 հոգւոյ — որ զինուորութեան յարմար գտնուեցան — ձեռուրնին հրացան ու տէգ

տուաւ. եւ զինուորական կրթութեան խրկեց: Առաջնորդ անուանեց ասոնց վրայ զՂուկաս Լէնկյէլեան երէց, հայազգին. եւ իրեն իշխանութիւն եւ հրաման տուաւ, որ ազատ բանակն եւ պահպան զօրքը՝ փոխն ի փոխն պահպանութիւն ընէ: Երկրորդ օրը՝ կասկածաւոր անձնաւորութեանց դէմ քննութիւն եղաւ: Աս առթիւ, Մոյսա Օչինիք, ասոր որդին եւ Սաս-Էրնէի բնակիչ՝ Յովհաննէս Ֆորգոշ, մաքսատան կամրջին քով հրացանի բռնուեցան:

Քիչ չսխալեցան ազգայինք, որ յունուար 22ին, քաղաքային հասարակութեան շինել տուած հունգարական դրօշակը՝ հանդիսութեամբ օրհնեցին: Եւգենիոս Գանիէլեան քաղաքապետն այս առթիւ գեղեցիկ ճարտարախօսութիւն մ'ըրաւ, բնականապէս աւստրիական իշխանապետութեան եւ գերմանական բռնակալութեան դէմ: Գրօշակն անմիջապէս եկեղեցւոյ վրայ կանգնուեցաւ: — Նոյն օրը Սիլակյի հաղարապետը՝ Մէտիաշէն, իրեն տեղը դարձուց Գէրէշտի քահանան, իր ընկերներով: Բայց զասոնք՝ Յովհաննէս Գիրալդ, իբրեւ անհնազանդներ, Եղիսաբեթութեան յարմար սահմանին վրայ հրացանի բռնել տուաւ:

Յունուար 26ին, պարոն Հայդէի եւ Ֆապինիի առաջնորդութեամբ, շուրջ 1500 ձիաւոր եւ ոտանաւոր զինուորէ կազմուած բանակ մը, տիգով եւ հրացանով զինուորուած՝ դէպ ի Եղիսաբեթութեան յարմար սահմանին վրայ զանգակները զարնուեցան: Թէպէտ պա-

Հասկանալի զօրքն ու Սօրվորիկի ազատ բանակները թշնամույն հետ զարնուելու պատրաստուեցան. բայց առանց բան մ'ընել կարենալու, շուտ մը դէպ ի Մէտիաշ քաշուելու հարկադրեցան. — որպէս զի հոս Սիլակիի հաղարապետին բանակին հետ միանան եւ միացեալ զօրութեամբ թշնամույն բանակին վրայ յարձակին:

Երբ քաղաքացիք՝ օգնական բանակներուն հետ նալը տեսան, իրենք ալ ըստ մասին քաղաքը թողուցին ու ըստ մասին, գինետուններուն եւ մթերանոցներուն մէջ պահուցեցան: Ոմանք ալ, քաղքին Գթգորովան արուարձանը՝ վալաքներուն քով ապաւինեցան: Ասոնք՝ իրենց ապաւինողները պաշտպանեցին եւ պահեցին: — Ֆապինի՝ բանակովը քաղաք մտաւ, եւ իր պատգամաւորներու ձեռք զքաղաքային վարչութիւնն իր առջեւ կանչել տուաւ: Գլխաւոր դատաւորն իրեն խրկեց զԱստուածատուր Նուրիձան եւ զԱտիղլաւոս Սէնգովիչ. բայց զօրպետն ասոնցմով գոհ չեղաւ. հապա պահանջեց զձեր դատաւորը. զոր պահանջողներով առջեւ բերել տուաւ: Ասոր վրայ՝ երեք քաղաքային առաջնորդներն, իրենց անհնազանդութեանն ու ապստամբաց հետ միարան ըլլալուն համար խստիւ յանգիմանելէն ետեւ, հրամայեց որ ժամու մը մէջ 40.000 ֆիւրին վար գնեն, իբրեւ պատերազմի տուգանք. ապա թէ ոչ քաղաքը հիմապատակ կ'ընէ: Միւսինս միջոցին, դատաւորէն զատ, երկու քաղաքացի առաջնորդներն՝ իբրեւ պատանգ քովը պահեց: — Երբ

մէկ դիէն, Ֆապինիի հետ, պատերազմի ծախքին նկատմամբ բանակցութիւններ կ'ըլլային, անդիէն Մարգինոս Բօրեան եւ Գրիգոր Պէագայեան, Մէտիաշ վաղեցին օգնութիւն խնդրելու համար: Ու երբ Ֆապինի իր բանակովը քաղքին մէջ կը շրջագայէր, պահանջողութիւն եւ քննութիւն կ'ընէր՝ կէս օրէն ետեւ դէպ ի ժամը չորս, քանի մը Կուլիէլմեան հուսար, Մէտիաշէն Եղիսարեթուպոլիս հասաւ — ու եթէ կրնանք հաւատալ, — թշնամին փախուց: — Բայց ասոնց քաշուելէն ետեւ, Ֆապինիներէն քաղաք դարձաւ:

Քաղաքացեաց՝ օգնութիւն խնդրելու համար Մէտիաշ երթալն՝ զՖապինի վերջի աստիճանի կատղեցուց. եւ հրաման տուաւ որ քաղաքն ու բնակիչները կողոպտեն: Ուստի մէկ կողմանէ զինուորք ու մէկալ կողմանէ շրջականերէն հոն թափուած Վալաքները, Սաքսոններն ու Գընչուները՝ կոտորեցին խանութներուն ու գինետուններուն դռները. եւ մտան հրապարակական շէնքերն ու բնակարանները: Գլխաւոր հրապարակը լեցուն էր խահուէով, տեսակ տեսակ ապրանքներով ու բովիճաներով: Մասնաւորք իրենց շալակն առած՝ կը տանէին Հայոց գոհարեղէնները, թանկագին բաները, կահ կարասին, հայելիները, անկողիններն՝ անոնց վերաբերածներովը, զգեստեղէնները, ճերմակեղէններն, եւ սլին: Յանգոնութիւնն ու անամթութիւնն ան աստիճանի հասած էր, որ կողոպտողները՝ նոյն իսկ տան տէրերուն կը հրամայէին,

որ զյափշտակուած բաները, կահ կարասին, դուարն եւ այլն, իրենք առնուն, իրենց յատուկ ախոռէն ու թշնամւոյն բանակը տանին: Ասով ալ չչատացան: Կրակ տուին քաղքին քանի մը տեղերուն: Այրեցան Աբաֆիի փողոցին մէջ՝ շատ մը մեծամեծաց տներուն մէջէն, Վոլֆ բժշկապետինը, Կորովէինը, Ստեփան Բօբեանինը: Սպանեցին զԿարոլոս Զիգլին, զՅովհ. Նորգոյն, ակմբանոցին քով՝ դարձեալ զՊետրոս Ֆորդերին որբեւարին, եւ ութսունումէկ ամեայ Հ. Անդրէասը: — Բայց շատ չանցաւ, հասան Կուլիէլման հուսարներն, եւ — ինչպէս զընցը կ'ըսէ — թէ կամրջին ու թէ փայտի մթերանոցին քով՝ զթշնամին վախցընելով՝ փախցուցին:

Երբ թշնամին քաղքէն հեռացաւ, Սորվոտի իր աղատ մարդիկներովը նորէն Եղիսարեթուպոլիս դարձաւ, որպէս զի քաղաքն աւելի մեծ ու անլուր խառնակութեան եւ վշտակրութեան ասպարէզ ընէ:

Յունուար 30ին, պարոն Լուդ. Հայդէ, Կէտէոն եւ Ֆապլինի, 6000 վալաք եւ սաքսոն տիգաւորով դէպ ի Եղիսարեթուպոլիս յառաջացաւ: — Թնդանթի դնդակները կը թռչէին եկեղեցւոյն աշտարակներուն քովերն եւ անոր մերձակայ փողոցներուն վրայէն: Աս միջոցիս՝ խել մը տուն, ասոնց մէջ բողբոջական ժողովըրդապետութիւնն ու եկեղեցին մոխիր դարձան:

Քիչ մը ետքն սկսաւ հնչել եկեղեցւոյն աշտարակէն ահաւոր ձայնն ու անոր հետ ահադին դողումը, թէ ահա կու գայ թշնամին: Սոր-

վատի նորէն թշնամւոյն առջեւն ելաւ իր սակաւաթիւ հունգարական բանակովը՝ բայց տեսնելով թշնամւոյն բաղմութիւնն ու սաստիկ զօրութիւնը՝ ետ քաշուեցաւ դէպ ի Մէտիալ: Իրեն հետ ու իր ետեւէն գնաց քաղաքացոց մէկ մասը եւ քաղաքային վարչութիւնը: Աս տեսնելով թշնամին, անթի անդղի մը պէս, ինք իրեն թողուցած քաղքին վրայ յարձակեցաւ. — ուր որ ամենէն յառաջ, փողոցներու վրայ քանի մը աղախնոյ հանդիպելով, ասոնցմէ տեղեկացաւ թէ ուր կը նստի երեսնապետը: Հայդէ՝ զստիկայ եւ զԳրիգոր Ֆորդեան ոստիկանութեան վերատեսուչն իր առջեւը բերել տալով՝ իրենց հրամայեց, որ մինչեւ յունուար 31, կէսօրէն յառաջ ժամը տասը՝ իբրեւ պատերազմի ծախք 8000 արծաթ ֆիորին վճարեն, եւ քսան երիտասարդ պատանդ տան: Բաց ասկէ, որ Հոլովելյակի եւ Սաս Շարոշի ժողովուրդեան ըրած վնասները հատուցանէ. ապա թէ ոչ, չէ՛ թէ միայն պատանդները հրացանի կը բռնէ, հապա նաեւ քաղաքը գետնի հաւասար կ'ընէ:

Յետին տառապանաց ու խեղճութեան հասած քաղաքային ժողովուրդն իր ամէն զօրութիւնը ժողովեց: Բայց պահանջուած պատերազմի ծախքն ամենեւին չկրցաւ քովէ քով բերել: 1005 ֆիորին արծաթի ստակ եւ մայր եկեղեցւոյն բոլոր ոսկեղէններն ու արծաթեղէն նիւթերը Շիկիշվար տարաւ, որպէս զի ապահովացուցում մ'ըլլայ, մինչեւ որ պահանջուած գու-

մարը քովէ քով կարենայ բերուիլ: Եկեղեցւոյ գանձերը փոխադրող ազգայիններն՝ զՄարտինոս Բագրուպան, զՅովհ. Գողոջա, զՍտեփան Մարգօնֆի, զԱնտոն Մէտիաշցի եւ զԿարողոս Շօշ դեղագործը՝ բանտարկեց: — Աս դժբախտ պարագաները, շրջակայ գեղերուն բնակիչքն — որ անօթի էին աւարի — կողոպտելու գործածեց: — Կրպակները պարապ կեցած էին: Ուստի՝ տներէն նոյն իսկ պառկելու բաներն, անկողինն ու բարձերն առին՝ տարին: Սեղան, պատուհան, դուռ՝ ամէն բան կողոպտուեցան: Հինգ օր տեւեց կողոպուան. այնպէս որ հայ ժողովրդեան եւ ոչ բերանը դնելու բան մնաց: Ուստի եւ ամէն մարդ գնաց, ապաւինեցաւ ուր որ կրնար:

Բայց Մէտիաշ գացողներուն բանը գէշ էր. վասն զի հոն շատերը բռնուեցան քաղքին դատաւորին հետ եւ մահուան դատապարտուեցան: — Սակայն բարեբախտութեամբ, փետրուար 8ին, հունգարացիք զՄէտիաշ նորէն բռնելով՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինները՝ շղթաներէն ազատեցան:

Մարտի 2ին եւ 3ին ճակատ մը տրուեցաւ՝ զՄէտիաշ բռնելու համար: Բնականապէս կայսերականք յաղթեցին: — Աս օրը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ նկատմամբ երեւելի օր մ'եղաւ: Այս օրն եկան քաղաքս, Պէմ, Բէդէօֆի, Յովհ. Չէց եւ Աղեբս. Դէլէքի կոմսը: Ասոր պատճառն ան էր, որ հունգարական բանակը, գիշերային մոթէն ճամբան կորսնցընելով՝ ցխերու մէջ

խռեցաւ մնաց: Աս տեսնելով Մարտինոս Բօրեան հարկւրապետն, որ նոյն միջոցին իր մերձակայ երկրակալութիւնը գացած էր, շուտ մը ձիու վրայ նստելով՝ Եղիսաբեթուպոլիս վաղեց: Հոս անմիջապէս Լատիղլ. Սէնգուլիչեանին քառաձի կառքը լծելով՝ գնաց ու նեղ մտած ընկերութիւնն Եղիսաբեթուպոլիս բերաւ. ուր Սէնգուլիչի հիւրերն եղան գիշեր մը:

Ալպէրդի կոմսն աւստրիական բանակին հարկւրապետը՝ Մարտի 6ին, Գունտի կողմանէ ձիաւորաց եւ տիգաւորաց բանակով մը Եղիսաբեթուպոլիս մտաւ. եւ հրամայեց որ զէնք ունեցողները՝ զանոնք անմիջապէս վար դնեն, իրեն տան. եւ հունգարական շրջմոյլի փախստական զինուորներն իրեն ձեռքը յանձնեն: Եւ որպէս զի չկարենայ մէկը քաղքէն հեռանալ, բանակ մը թողուց հոն: Իսկ ինքը մեծագումար զօրքով, գէպ ի Շիկիշվար գնաց: — Աս միջոցին թողուց ազատ Հայդէ, Յունուար 30ին բռնած բանտարկած Մարտինոս Բագրուպանեանն ու զԿարողոս Շօշ: — Մարտի 10ին Հայդէ, Աւշտհիտ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ մերձակայ գեղէն, երկու ձիաւոր խրկեց, որ 8000 ֆիորին պատերազմի ծախքէն մնացած գումարն, իրեն խրկեն. զոր Գրիգոր Գորգեան եւ Գրիգոր Գօդգերեան՝ քաղաքային արկղակալը, զօրաւոր պաշտպանութեան մը տակ, անմիջապէս իրեն տուին, յանձնեցին:

1848ին Ի. Գ. օրինաց յօդուածին համեմատ՝ յունիս 22ին քաղաքային պաշտօնատեսարց

նոր ընտրութիւն եղաւ. Աղեքս. Բէգրի կառավարին նախագահութեանը տակ: Աս՝ առժամանակեայ ընտրութեան մէջ, քաղքի ոստիկանապետ անուանուեցաւ Յովսէփ Զիգրիեան, եւ հրաման ընդունեցաւ, որ կողոպուտներու ատեն պատճառած վնասները գրի անցընէ եւ անոնց գինն արժեցընէ:

Յուլիս 28ին, կէս օրէն յառաջ, ժամը դէպ ի տասը՝ քաղքին աշտարակէն սկսաւ լսուիլ ահարկու ձայն մը թէ կու գայ Ռուսը: — Արդէն ասկէ յառաջ, սարսափելի լուրեր տարածուած էին ժողովրդեան մէջ ռուսերու վրայօք. թէ կնիկները կը յափշտակեն, տղաքը սրէ կ'անցընեն, էրիկ մարդիկը Սիպերիա կ'աքսորեն, խարաղանով (Kanczuka) կը ծեծեն, եւ այլն: Ռուսի զարմանք չէ, եթէ ասանկ թշնամիէ ազատելու համար, էրիկ մարդիկը՝ գետնափոր թամբանները, գինետունները, ծխանները՝ աշտարակները մտան՝ պահուելու համար, իրենց գերտաստաններովը: — Քիչերը միայն կը սպասէին անձնուրացութեամբ՝ իրենց սարսափելի կատարածին: Բայց Ռուսերը՝ շատ աւելի լաւ ու գթած էին, քան որչափ կը կարծուէր: Յովսէփ Բոբոյեան աւագերէցն՝ եկեղեցւոյն դրան առջեւ, եկեղեցական հագստի մէջ, ձեռքը խաչ՝ ընդունեցաւ Ռուսերն. որոնք ջերմեռանդութեամբ խաչելութիւնը կը համբուրէին: Ռուսական բանակին մեծագոյն մասը՝ Շարոշի շրջակայքը զրաւ իր բանակատեղը: Ռուսերուն առաջնորդող պարոն Հայդէ եւ Լիւտերս զօրապետը՝

քաղաք եկան եւ գլխաւոր դատաւորէն պահանջեցին, որ ժամու մը մէջ 300 գործավար տայ, որ աւրուած ճամբաները շտկեն:

Քիչ մը ետքը՝ հասաւ նաեւ կայսերական բանակին հաղարապետը, Փրանկ. Տօրշէր՝ Շարոշէն: Ասիկայ իր առջեւը բերել տուաւ քաղաքային խորհուրդն. ու ամէն բանէն յառաջ երեսը զարկաւ՝ որ ռուսական բանակին առջեւը շներկայացաւ՝ եւ անոր իր հպատակութիւնը ցուցնելու զանց առաւ: Ծանր խօսքերով յանդիմանեց որ՝ իր վեհափառութեան նկատմամբ անհաւատարմութիւն ցուցուց. — եւ հրամայեց. որ իւրեւ պատիժ 20.000 ֆիորին պատերազմի տուգանք վճարէ՝ 200.000 կտոր հաց, խոտ, գարի, միս եւ 40 ձի տայ: — Աս բաւական չէ՝ ութ օր ետքը՝ նորէն 20.000 ֆիորին վճարելու էին ազգայինք: — Ասկից զատ՝ հրամայուեցաւ իրենց որ խռովարարներուն անունները գրի անցընեն, իրեն տան, եւ ըսեն թէ ո՛ր պահուելուած են: Ասանկ զինուորական խստութեամբ արձակեց Տօրշէր իրեն առջեւ ներկայացած քաղաքային խորհուրդն, — որ անմիջապէս Յովսէփ Զաքարիաշի տունը ժողովեցաւ խորհրդի: — Քաղաքային խորհուրդը չգտաւ իր շրջանին մէջ ապստամբներ: Իսկ ազատախօսներն՝ ինչպէս Յակովբ Սընրէգրեան, Լատիւզլաուս Ակ եւ Գրիգոր Պէադա՝ արդէն դացած փախած էին: Կայսերական յանձնակաւարը պահանջեց, որ ընդ տուն գալ եւ երեւան ելլելին, զիրենք բանտարկեն. եւ ասոր վրայօք

զինք տեղեկացընեն: Ու մինչեւ որ ինք գայ, ամէն ունեցածնին դատաւորական ճամբով գրաւեն:

Աս հանդիպած ատեն, քաղքին տիկնանցը մէջէն, Եղիսաբէթ Գանիէլ, Պետրոս Գաբաշ-պովկանին կրթեալ կնիկն՝ ուրիշ առաջին կարգի տիկնանցը հետն առած՝ կայսերական յանձնա-կատարին առջեւը ներկայացաւ, եւ խոնարհու-թեամբ ժողովրդեան համար գթութիւն խնդրեց՝ անոր խղճալի վիճակը հաղարայետին առջեւը դնելով: Բայց պատգամաւորութիւնը՝ նպատա-կին չհասաւ: — Թէպէտ եւ Յուլիս 29ին առ-տուն՝ ուսական բանակը դէպ իշխիշվար ճամբայ ելաւ. այսու ամենայնիւ, հոս մնացին քաղքին ամենէն ահաւոր թշնամիները՝ Տօրչներ, Ալպերդի եւ Հայդէ, որոնց առաջին գործքն ան եղաւ, որ քաղաքային խորհուրդն իրենց առջեւը կանչել տան, եւ անոր՝ պատերազմի ծախուց ապահո-վացուցմանը համար Սաս-Էրնյէ եւ Հունտօրֆ գեղերուն տուչութեան թղթին ստորագրել տան. — եւ զինուորաց համար ամէն անսակ եկա-մուտէն հրաժարին: — Ալպերդի՝ Յակովբ Սէնդ-րըդէրիէն քառասուն ձի առաւ, եւ քաղաքային խորհրդին երգումը ընել տուաւ, որ Կայսեր հրամանները՝ հաւատարմութեամբ պիտի կա-տարէ: Միանգամայն հրամայեց քաղաքային վարչութեան, որ իրեն հպատակութեան նշանը ցուցընէ Շիկիշվար գացող Լիւտէրս եւ Սկա-րիադին զօրավարներուն:

Քաղաքային խորհուրդը՝ թէպէտ գնաց Շիկիշվար՝ անոնց հանդիպելու համար, բայց

որովհետեւ զանոնք հոն չգտաւ, Տօրչների առ-ջեւն ելաւ: Ասիկայ՝ խորհրդականները նորէն յանդիմանեց եւ իրենց հրամայեց, որ զՓրանկ. Պէնէտէք բողոքական քահանան, զՓրանկ. Միգ-փաստարանը, զԱնտոն Իսիգուց ուսուցիչն եւ զՅովհ. Էօդվէշ՝ բանտարկեն եւ իրենց ստա-ցուածքը յարքունիս գրաւեն: Հունգարացւոց հետ դաշնակցութեան մէջ եղած երիտասարդ-ներուն անունները 48 ժամու մէջ իրեն ծանու-ցանեն. ապա թէ ոչ՝ չէ թէ միայն զիրենք խա-րաղանել կու տայ, հապա նաեւ կախաղան կը հանէ: — Ասկից ետքը՝ զիրենք առջեւէն վոն-տեց, ու քովը պահեց միայն զԱստուածատուր Նուրիճան՝ քաղաքային պաշտպանը:

Քաղաքաբաշխութիւնն՝ իրրեւ թէ իր յա-տուկ վերջնական դատաստանին առջեւը կեցած՝ իրեն եղած հրամանին՝ վրայ խորհուրդ ընելէն ետեւ, յօրինեց աղաչանաց թուղթ մը, զոր Յով-սէփ Բօքսի ժողովրդապետը. Հ. Մաղաքիս եւ քաղքին նախակարգ տիկնայքը պիտի տանէին Տօրչների: — Բայց Աստուծոյ նախախնամու-թեամբն աւելի շուտով աղատեցան, քան որ-չափ կը յուսային: Աղաչաւոր պատգամաւորու-թիւնը Շիկիշվար հասաւ Յուլիս 31ին: Նոյն մի-ջոցին հոն հասաւ նաեւ հունգարական զօրքն, ու հարկաւորութիւն չեղաւ ողորմութիւն խըն-դրելու:

Թէպէտ Աւգոստ. 7ին, Շէկէշվարի քով՝ Սկարիադին ոռոս զօրավարն ինկաւ. բայց ոռո-սական զօրքը դէպ ի Եղիսաբէթովպոլիս յառաջ

քաղեց: Բանակը՝ քաղքին մէջ գտած ամէն տեսակ անասունն ու հաւեղէն առաւ, տարաւ. — պարտէզներէն՝ չհասունցած դդում, դեղինցած վարունգ, պտուղ եւ անհամ ու անուտելի բոյս կերաւ, սպառեց: Քաղաքը տուաւ բանակին հաց, վարսակ, խոտ. այնպէս որ առանց շատ անհանգստութիւն պատճառելու, դէպ ի Մէտիաշ յառաջացաւ:

Աւգոստոս 11ին, կայսերական յանձնակատարը՝ քաղաքային խորհուրդը տեղեկացուց, որ Վօլկէմութ՝ Սիպինի մէջ, իր վեհափառութենէն, Գրանսիլուանիոյ կառավար եւ զօրապետ անուանուելով՝ ասկից ետքը պաշտօնական գրութիւններն իրեն ուղղուելու են:

Կառավարը՝ Հոկտ. 11ին Եղիսարեթուպոլիս գալով, քննութեան տակ ձգեց զօրանոցը. եւ քաղաքացւոց խնդրանօք քիչ մ'ետքը ղենուոր դրաւ հոն:

Ասոր յաջորդեց քննութիւնը: Գրիգոր Տայպուգադ եւ մէկալ ուսուցիչները՝ պատերազմի դատաստանին առջեւ ելան: Մարտինոս Բօքեան բանտարկուեցաւ. ուրիշները՝ կայսերական բանակին մէջ ղինուոր դրուեցան: — Քաղաքը կորսնցուց իր անկախութիւնն ու վիճակական յանձնակատարի մը տակ ինկաւ:

Ասով լմնցաւ քանիներո՞ւ եւ քանիներո՞ւ սրտին մէջ մեծ յոյսեր ծնանող յեղափոխութիւնն առանց, արդիւնքի մը. — մանաւանդ թէ ոչ առանց քիչ կորստեան, ազգայնոց համար:

— Ասոր վրայ ոգիներն արտաքուստ խաղաղացան, ու մնաց շատ ողբ, հեծեծանք ու աղետալի հետեւանք:

*

Չնկատելով՝ թէ յեղափոխութիւնն Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայնոց որչափ բարոյական մնաս ըրած է, — հարկ է որ ընդունինք, թէ արտաքոյ կարգի էր իրենց նիւթական կորուստը: — Անհատնում գանձ ու ստացուածք յափշտակեցին ղինուորներէն զատ, մերձաւոր ու հեռաւոր քառասունուչորս գիւղաքաղքի, գեղի եւ քաղաքի բնակիչները: Կողոպուտը՝ ժամանակակից տարեգիրները մերձաւորապէս 500.000 ֆիօրինի կը հաշուեն: Թէ իրօք այսչափ էր, հաստատապէս չենք գիտեր: Բայց այնչափ կրնանք ըսել ստուգապէս, թէ յեղափոխութիւնն ղեղիսարեթուպոլսոյ ազգայիններն իրենց փճանալուն ծայրը հասցուց: Բեկաւ իրենց զօրութեան ջիղն. անանկ որ չկրցան մէյ մ'ալ յառաջուան բարօրութեան հասնիլ: Վհատեցան, տկարացան, ինկան, մէյ մ'ալ չեւելու համար: —

Թէպէտ խռովայոյղ ատեններն անցնելէն ետեւ, ինչպէս տեսանք, վերին իշխանութիւնը՝ քննութիւն ընել տուաւ. — ու Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայիններէն կողոպտուած բաներէն խել մը ոչինչ արժէք ունեցող բան դարձեալ ետ եկաւ: Սակայն կողոպտուած ու տարուած ստացուածքին եւ ոչ հարիւրին մէկն էր ետ դարձածը: Մէյ մը կորսուածը՝ կորսուած մնաց:

դատերազմական ծախքերուն վրայօք եղած վճարմունքներուն անդորրագիրները գեռ կեցած են. թէպէտ ոչ ամէնը: Մէկ երկուքը՝ դրուած անցուած են դիւանատան թղթերուն մէջ — գերմաներէն լեզուաւ: Ասոնցմէ մէկուն թարգմանութիւնն է յաջորդը:

“Կայսերական թագաւորական զինուորական քաղաքային վերին հրամանատարութիւնն ի Շէկէշվար:

Անդորրագիր

4047 ֆիօր. — քռ. այսինքն՝ Չորսհաղար ու քառասունուեւթը ֆիօրինի վրայօք դաշնադրութեան դրամով (Conv. Münze). զոր վերոյգրեալ քաղաքային հրամանատարութիւնն Եղիսաբեթուպոլիս քաղքէն իրրեւ պատերազմի տուրք, ճշգիւ ու իրապէս ընդունած է, պաշտօնապէս կը հաստատուի:

Շէկէշվար 1849, փետր. 6.

Նեէ. յ. յ.:

հաղարապետ¹:

Ուրիշ անդորրագիր մը յաջորդ կերպով տրուած է.

¹ Vom k. k. Milt. Stadt Comdo zu Schäsburg.

Quittung

Über 4047 fl. — kr. Sage! Vier Tausend Vierzig Sieben Gulden in C. M. welche das obige Stadt Commando, am Kriegs-Contributions Gelder von der Stadt Elisabethstadt richtig und baar übernommen hat, quittiret.

Schäsburg den 6ten Febr. 1849.

Nipp, m. p.
Major.

“Կայսերական թագաւորական զինուորական քաղաքային հրամանատարութիւնն ի Շէկէշվար.

Անդորրագիր.

1053 ֆիօր. — քռ. այսինքն՝ Մէկ հաղար ու յիսուն ու երեք ֆիօրինի վրայօք դաշնադրութեան դրամով, զոր վերոգրեալ զինուորական քաղաքային հրամանատարութիւնն, իրրեւ պատերազմական տրոց դրամ, Եղիսաբեթուպոլիս քաղքէն, այս օրս ճշգիւ եւ իրապէս ընդունած է. պաշտօնապէս կը հաստատուի:

Շէկէշվար 1849, փետր. 12.

Նեէ. յ. յ.:

հաղարապետ¹:

Երթեւեկող զինուորական վերին հրամանատարութիւնն ալ, որ Հայդէ հաղարապետին առաջնորդութեանը տակ, ասդին անդին կը պտըտէր ու կը հսկէր՝ յաջորդ անդորրագիրը տուաւ 8000 ֆիօրինէն մնացած 2900 ֆիօրինին վրայօք:

¹ Vom k. k. Milt. Stadt Comd. zu Schäsburg.

Quittung

Über 1053 fl. — kr. Sage: Ein Tausend Fünfzig drei Gulden — kr. in Conv. Münze, welche das obig. Milt. Stadt Commando, an Kriegs Contributions Gelder, von der Stadt Elisabethstadt, unter heutigen dato richtig und baar übernommen hat, amtl. quittirt.

Schäsburg. den 12ten Februar 1849.

Nipp, m. p.
Major.

“Երթեւեկող (Streif.) հրամանատարութիւն.

Հաստատութիւն.

2900 ֆիօր. այսինքն Երկուհազար ինը-հարիւր ֆիօրինի վրայօք դաշնագրութեան դրամով, զորն որ Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը՝ պահանջք մնացած պատերազմական տրոց ստրկէն, ստորեւ գրողին իրապէս ու ճշգիւ վճարած է:

Վալտհիւդդէն 849. մարտ 10:

Այսինքն 2900 ֆ. դշն. դրամ:

Պարոն Հայդէ. յ. յ.:

Հաղարապետ¹:

Տառապանաց ու աղքատութեան վերջին ծագը հասած քաղաքացիք՝ որպէս զի իրենց ողորմելութեանը քիչ մը օգնեն, մտածեցին որ վերին իշխանութեան դիմեն, եւ իրենց խեղճութիւնն անոր առջեւ դնելով՝ խնդրեն, որ եղած մեծ փաստները քիչ մը տեղը բերեն:

Ուստի փաստ կրող եւ փճանալու ծագը հասնող քաղաքացիներէն իւր 35 հոգւոյ ստո-

¹ Streif Comando.

Bestätigung

Ueber 2900 fl. Sage: Zwei Tausend Neunhundert Gulden in Conv. Münze, welche die Stadt Elisabethstadt an rückständigen Contributions Geldern an Gefertigten baar und richtig abgeführt hat.

Waldhütten am 10. März 849.

Br. Heyette, m. p.
Major.

րագրութեամբ՝ քաղաքային վարչութեան աղաչանաց թուղթ մը գնաց: Ասոր մէջ՝ եղած կողպուտներն ու հասուցած փաստները կենդանի գունով քաղաքաբաշխութեան առջեւը դնելէն ետեւ, կը խնդրեն, որ քաղաքային խորհուրդն, իր կողմանէ գրէ եղածները Սալմէն, կայսերական թագաւորական գաւառական յանձնակատարին. որպէս զի ասիկայ ճամբայ մը գտնէ, գտնէ առժամանակեայ կերպով՝ ամէն օրուան հացերնին գտնելու:

Ահա աղաչանաց թղթին թարգմանութիւնը:

“Մեծարգոյ քաղաքային խորհուրդ:

Դժբախտ քաղքի մը բնակիչները կը մերձենան քաղաքային խորհրդիդ առջեւն — որ նոյն ժողովրդեան մէջէն կոչուած է, քաղքին եւ իր քաղաքացիներուն խնդիրները կարգադրելու:

Աս ժողովուրդն՝ ողորմելութեան ու վերջի աստիճանի հարուածներու բռնան տակ հեծելով՝ կը մօտենայ արտասուօք իր գանդատները լսեցնելու, քաղաքային վարչութեան. — ուսկից՝ իրաւունք ունի սպասելու՝ իր առաջնորդացը մտադրութիւնն, օգնութիւնն ու ապաքինութիւնը:

Տարի մըն է անցած — յունուար 26ին — ան սարսափելի սլատահարէն ետեւ, որ մեր քաղքին բնակչացը գլուխն եկաւ: Օրինակ չկայ, որ ժողովրդեան մը վրայ հասած ըլլայ երբեք այնպէս անիրաւութիւն, առանց մէկ պատճառի, ինչպէս հասաւ այն ատեն մեր վրայ: Որ եւ է

մերձակայ աղբին, դրացւոյ, կամ շրջակայ բնակիչներէն մէկուն՝ ամենափոքր վնասն ընելու ետեւէն չեղանք: Մարդ մը չվշտացուցինք. մարդու մը չվնասեցինք: Ապրեցանք իբրեւ վաճառական մարդիկ՝ պատուով եւ շիտակ ճամբով: Ի վերայ այսր ամենայնի, ան՝ նոյն իսկ մեր թոռներուն առջեւ դառն յիշատակաց մնալի օրը, մէտիաշցի քաղաքացւոյ մը, Գապինիի առաջնորդութեան տակ, շատ դրացի վարչական բնակիչներ մեր վրայ յարձակեցան եւ քաղաքային խորհրդին սպառնացան՝ որ քաղաքը կրակի կու տան եւ կը կողոպտեն, եթէ որ իրենց անմիջապէս 40.000 ֆիորին ստակ չի տրուիր: Ու որովհետեւ որոշուած մէկ ժամու միջոցին մէջ, այնչափ իրական դրամ քովէ քով բերելն ի վիճակի չէինք. թէպէտ եւ մահն աչքերնուս առջեւ առած էինք. — բայց եւ այնպէս ան քիչ ժամանակամիջոցին ալ լմննալը չսպասելով՝ քաղքին շատ տեղերը բռնկեցուցին եւ բնակիչներն անխնայ սպաննելու սկսան: Ու երբ բոլորովին կորսուելու վայրկեաններուն մէջ՝ յուսահատութեամբ պարապ տեղ, ողորմութիւն, կը խնդրէինք, Մէտիաշ գտնուող կուլիէլմեան հուսարները հասան. որով մեր վրայ յարձակողները ձրուելով՝ միայն Աստուծոյ նախախնամութեամբ աղատեցանք Այնուտի եւ Զոլոդնայի գլուխն եկած սարսափելի հարուածէն ու կոտորածէն:

Բայց մեր միտթարութիւնը միայն վայրկեանական է եղեր: Որովհետեւ հազիւ թէ մա-

հուան երկիւղէն քիչ մը հանգստացան մեր դառնացած սրտերն՝ երեք օր ետքը — յուսուար 30ին առտու — լուր գալով՝ որ ահագին խաժամուժ ամբողջ նորէն դէպ ի մեր քաղաքը կը մօտենայ, նոր երկիւղ պատեց մեր սրտերը, եւ սարսափելով նորէն մոռնինս եկաւ, ան զարհուրելի պատահարն, որ քանի մ'օր յառաջ գլուխնս եկած էր: Ու երբ իրօք տեսանք՝ որ միեւնոյն մարդիկներն, ալ աւելի ուժգնութեամբ ուղեցին մեր վրայ յարձակելու եւ զմեզ կորսնցընելու՝ — ամէն մարդու առջեւ սիրելի կեանքերնս աղատելու համար — գրեթէ ամենքնիս ստիպուեցանք մեր քաղաքը, մեր տները, բոլոր ունեցածնիս թողուլ, եւ ան կողմն երթալ ուր որ Աստուած կը տանի. ուր որ աչուրնիս կը տեսնէ: Ուստի ելանք, փախանք: — Յայտնի է թէ աս բանս պիտի չընէինք, եթէ գիտնայինք, որ կայսերական թագաւորական բանակը մեր ետեւէն քաղաք կու գայ: Ինչու որ՝ անոր հաստատուն նկարագիր ունենալուն, մարդավարութեանը, կանոնաւորեալ հրահանգքին վրայ ապահովութիւն ունէինք. ու լաւ գիտէինք թէ՛ անմեղ, անկարող ու ամբողջովին փճանալը՝ մեծ պարծանք մը պիտի չհամարէր. — հապա ընդ հակառակն, ճշմարիտ պատժապարտներն, արժանապէս պատժելու, մոլորածներն ուղիղ ճամբան բերելու եւ անմեղները՝ պաշտպանելու ձեռք պիտի զարնէ:

Բայց որպէս զի չլրաց թէ, յունուարի 26ին անդթուլութիւնները, զոր գործադրեց մեր

վրայ շրջակայ գեղերուն ժողովուրդը՝ — վերագրեալ Ֆապինիի առաջնորդութեամբը — հիմակ նորէն ճշմարտին — անդաստական եղանք: Սակայն երբ լսեցինք, թէ պարոն Հայդէ կայսերական բանակով մը մեր քաղաքը մտաւ — իրեն պաշտպանութեանը դիմելու աճապարեցինք: Աս միջոցին արդէն կայսերական թագաւորական բանակը — մեր քաղքին վրայ 8000 Ֆիորին պատերազմական ծախք գնելէն ետեւ — Ղեղիսաբեթուպոլիս թողուց, եւ — մենք՝ դարձեալ շրջակայ գեղերուն բնակիչները գտանք հոն: Ամէն աղաչանք ու պաղատանք որ մէյ մը դադրին մեր ստացուածքները կողոպտելէն ու փճացընելէն՝ պարապի ելաւ: Գանգատ ընել, օգնութիւն խնդրել, աղաչել՝ պարապ բան էր. ու նայելու էինք՝ թէ ինչպէս կը կոտորեն մեր խանութները, կը տանին, կը կրօնեն մեր ապրանքները: Երբ ասոնք լմընցան՝ կարգաւ առին տները: Մեր դուռները՝ մեր անասունները, մեր հաւեղէնները, կահ կարասին, ղգեստեղէնները, տնտեսական գործիքները, ամէն շարժական ստացուածք ու նոյն իսկ կերակրեղէնի վերաբերեալ բաներն առին տարին՝ սպառեցին ու փճացուցին: — Հէնքերն աւրեցին, ապականեցին. պատուհանները, վանդակները, դռները՝ վար առին, կոտորեցին ու այրեցին:

Թէպէտ կեանքերնիս պահեցինք. բայց անչափ աւելի դառն եղաւ մեր վիճակը: — Մուրացկանութեան հասնելով՝ առուտուրն — որմէն կ'ապրէր օր աւուր վրայ՝ դրեթէ բոլոր

քաղաքը — բոլորովին դադրեցաւ: Աճառականք՝ պարտքերով ծանրանալով եւ վարկերնին կորսնցընելով՝ առանց մէկ քառանգանի մնացին: Երկրատէրներն՝ իրենց դուռէն ու երկրագործութեան գործիքներէն — իսկ արուեստաւորք՝ իրենց արուեստը շարունակելու գործիքներէն զրկուելով՝ ընդհանրապէս ամենուս կենաց ջիղը կտրուեցաւ, ու եղանք անգործ, մուրացիկ:

Ահա մեծարգոյ քաղաքային խորհուրդ՝ մեր տխրալի վիճակին պատկերը: Աս բանս գիտէ եւ կը տեսնէ մեծարոյ խորհուրդը: Ուստի իրաւամբ կրնանք յուսալ՝ որ քաղաքային վարչութիւնն՝ ինչպէս որ իր գործքն ու պաշտօնն է. — պատշաճ տեղը՝ մեր մխիթարութեանն եւ մեր վիճակին լաւացուցմանը նկատմամբ ազդու քայլեր կ'ընէ. — այնչափ աւելի, որչափ որ զմեզ ամբողջապէս կողոպտելէն ետեւ, մէկ կողմանէ պարոն Հայդէի ձեռք մեր՝ վրայ դուռած 8000 Ֆիորին պատերազմի ծախքը վճարելու համար, քաղաքային վարչութեան հրամանին համեմատ, ամենք՝ ունեցած վերջին դանկերնիս ալ տուինք: — 1849ին, յուլիսէն մինչեւ սեպտեմբեր՝ կայսերական թագաւորական եւ ռուսական բանակներուն համար հարկաւոր եղած ամէն — մեր կողոպտուելէն ետեւ ժողոված — բնութեան բերքերը տալու պարտաւորուած ըլլալով՝ — ուրիշ կողմանէ, սեպտեմբեր 8էն մինչեւ այս օրս անթիւ ձիաւոր զօրք մեր քաղքին մէջ պահելով՝ որն որ մեր քաղքին ժողովորդեան քիչութեանը հետ համեմատելով —

վերջի աստիճանի ծանրաբեռնութիւն է. — ամէն կերակրեղէնէ եւ պարենէ մերկանալով՝ սպառելով — ինչպէս քաղաքային խորհուրդն ալ կրնայ տեսնել — հոն հասանք, որ տեղ մը շարժելու, ամէնօրեայ ապրուստինս դտնելու, հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կրելու եւ թագաւորական տուրքերը վճարելու ամենեւին ի վիճակի չենք:

Արդ՝ ամէն բանի կողմանէ մենք մեզի թող տրուած ըլլալով՝ ստիպուած ենք մեծարոյ խորհրդիդ գիմելու եւ աղաչելու, որ բարեհաճի մեր արդարացի խնդրոյն նկատմամբ քայլեր ընելու եւ ասոնց վրայօք վերին կառավարութիւնը տեղեկացընելու. եւ աղաչելու, որ կէս միլիոնէն աւելի մեզի եղած փնասն — որուն ծրագրութիւնը մեծարդոյ քաղաքային խորհրդին քոյն է — կերպով մը փոխարինուի:

Մենք՝ մեր իրաւացի դատին վրայ վստահելով՝ վերին իշխանութեան գթութենէն՝ պաշտպանութիւն եւ արդարութիւն կը յուսանք: Հոս ներփակած բաղմատեսակ գրութիւնները՝ յայտնապէս կը վկայեն, որ մեր շրջականներուն մարդիկներէն պատճառած կողոպուտները ճշմարիտ են, երբ նոյն իսկ գեղերուն առաջնորդները՝ մեզի ետ խրկեցին յափշտակուած առարկաներէն քանի մը ոչինչ բան. — որով ճանչցուեցաւ ու ճշմարտեցաւ՝ թէ այն գեղերուն բնակիչները տարին մեր ստացուածները:

Բաց ասկէ, կը յամարձակինք խոնարհ մեծարանօք խնդրելու, որ աս նիւթիս նկատ-

մամբ քննիչ մասնաժողով մը խրկուի, որ կարենայ համոզուիլ՝ մէկ կողմանէ ան անարժան ու անգութ գործառնութեանց վրայօք, որոնք մեզի դէմ եղան, երբ զմեզ՝ ամէն բանէ կողոպտեցին, ամէն բանէ զրկեցին ու ողորմելութեան վերջին ծագը հասցուցին — ու մէկալ կողմանէ անոր վրայօք՝ որ այս քաղաքն երբեք յանցանք գործած չէ իր մեծափառութեանը դէմ, որով զմեզ՝ մեր հակառակորդները ամբաստանեցին:

Եւ այնչափ աւելի հարկ է, որ պահանջենք քննութիւնն, որովհետեւ նոյն իսկ զմեզ կողոպտողները՝ մեզի դէմ ամբաստանութիւն կ'ընեն, թէ մենք ենք, որ իրենցմէ առինք այն բաներն, երբ՝ կողոպտուած բաներն իրենց քով գտանք ու ետ պահանջեցինք: — Աստուծոյ եւ մարդիկներու առջին հաւասարապէս դատապարտելի գործքերնին, ասով մեղմացընել. եւ արդար՝ մեղապարտ ցուցընել կ'ուզեն:

Մեծարդոյ խորհուրդն իմաստութեամբ գիտէ իր ընելիքը: Ուստի նորոգելով եւ մասնաւորապէս յանձնելով մեր արդարացի խընդիրը, — ենք

Մեծարդոյ քաղաքապետութեան

Եղիսաբեթուպոլիս 1850, մարտ 7.

Խոնարհ Ծառաները

Խաչիկ Սըղբէդրեան. յ. ձ.

Վաճառական.

Գրիգոր Կորովէեան. յ. ձ.

Յովհաննէս Լուքաչեան կրտսեր. յ. ձ.

Մարտինոս ֆորգեան. յ. ձ.

Յովհաննէս ֆորգեան. յ. ձ.

Ստեփանոս Սընրէգրեան երէց. յ. ձ.
վաճառական.

Գրիգոր Գորաշոնի. յ. ձ.

Անտոն Գողոշայեան. յ. ձ.
վաճառական.

Յովհաննէս Լուգաչեան երէց. յ. ձ.

Գէորգ Բօքեան երէց. յ. ձ.

Ստեփան Տօնցքի. յ. ձ.
վաճառական.

Մարտինոս Գողոշեան. յ. ձ.
վաճառական.

Մանուկ Անդոլֆիեան. յ. ձ.

Խաչիկ Աւետիքեան. յ. ձ.

Յովսէփ Զաքարիաշ կրտսեր. յ. ձ.
վաճառական.

Յովհաննէս Բօքեան. յ. ձ.
վաճառական.

Նիկողայոս Սէնդովիչեան. յ. ձ.
վաճառական.

Սիմոն Դանիէլեան. յ. ձ.
վաճառական.

Փրանկիսկոս Նէմէդ. յ. ձ.

Գրիգոր Բօքեան. յ. ձ.

Լատիղլաւոս Սենդովիչ կրտսեր. յ. ձ.
վաճառական.

Դաւիթ Չարեան. յ. ձ.
վաճառական.

Աստուածատուր Չարեան եւ ընկ. յ. ձ.
վաճառականներ.

Մարտինոս Գոնդրաս. յ. ձ.

Անտոն Լուգաչեան կրտսեր. յ. ձ.

Թղթատարութեան վերատեսուչ.

Խաչիկ Եօրկայեան. յ. ձ.
վաճառական.

Գրիգոր Ֆողէրեան. յ. ձ.

Անդրէաս Խայեան. յ. ձ.
վաճառական.

Յովհաննէս Տայպուզադ. յ. ձ.

Յովհաննէս Շվարց. յ. ձ.

Յովհաննէս Սընրէգրեան. յ. ձ.

Անտոն Լուգաչեան երէց. յ. ձ.

Գոմինիկոս Նովադեան. յ. ձ.

Սիմոն Աւետիքեան. յ. ձ.

Էմանուէլ Շքօմբէրկէր. յ. ձ.

- Յակովբ Սընբէդրեան. յ. ձ.
 Լուդովիկոս Սընբէդրեան. յ. ձ.
 Լուդովիկոս Կորովէեան. յ. ձ.
 Ղուկաս Բադրուպանեանի. յ. ձ.
 Անտոն Բէդէլէի. յ. ձ.
 Պետրոս Պիհուլֆի. յ. ձ.
 Նիկողայոս Ոսկերիչեան. յ. ձ.
 Միքայէլ Գաբուէպովեան. յ. ձ.
 Անտոն Գանիէլեան. յ. ձ.
 Յովհաննէս Զոքորիաշ. յ. ձ.
 Անտոն Բէրդիան. յ. ձ.
 Ղուկաս Լուքաշֆի. յ. ձ.
 Յովհաննէս Տոմպիան. յ. ձ.
 Ալիզիոս Գրաուս. յ. ձ.
 Յովհաննէս Պադրիզ. յ. ձ.
 Կատարինէ Գէլեան. յ. ձ.
 Մանուկ Լուքաշի որբեւորին. յ. ձ.
 Մարտինոս Շէտէշմայէր. յ. ձ.
 Աստուածատուր Գարաշունի. յ.
 Անտոն Մէտիաշցի Յովհաննէսեան. յ. ձ.
 Անտոնեան.
 Աստուածատուր Ոսկերիչեան. յ. ձ.

Առաջիկայ աղաչանաց թուղթը թէտէտեւ սրտաշարժ ու գեղեցիկ ոճով գրուած է, այսու ամենայնիւ պարունակութիւնը ճշմարիտ չէ ըստ ամենայն մասանց: Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինք չէին կրնար ամենեւին արդարանալ, եւ իրաւունք չունէին հանգիստ սրտով ըսելու թէ անմեղ են, յանցանք մը գործած չեն տէրու-թեան ու իր վեհափառութեանը դէմ — երբ մէկ կողմանէ աւելի յեղափոխականաց կողմը կը միտէին թէ գործքով ու թէ խօսքով եւ մէկալ կողմանէ յայտնի ու ծածուկ ճամբաներով եւ միջոցներով կայսերականաց դէմ կը գործէին: — Աս այսպէս ըլլալով ալ, ամենեւին չենք կրնար տարակուսիլ թէ այս բանս՝ ազգին ընդհանուր կամքն ու գաղափարը չէր, հապա միայն քանի մը տաքարիւն աղատաբերան ազգայնոց ճարտարաբանութեան ու անխոհմութեան հետեւութիւնն էր:

Վաճառականաց աղաչանքը՝ քաղաքային խորհուրդն ընդունեցաւ. եւ իւրացընելով — որովհետեւ նոյն իսկ իրեն ընդոճիններն էին ամենէն մեծ վնաս կրողներն — իր կողմանէ կայսերական թագաւորական գլխաւոր յանձնակատարին խրկեց:

Աս աղաչանաց թուղթն որ 1850 մարտ 21ին գրուած է, յաջորդ հասցէն ունի. «Առ տմենապատիւ Փրանկ. Սալմէն աղա, գաւառական կայսերական թագաւորական ընդհանուր յանձնակատար: — Եղիսաբեթուպոլսոյ կողպատուած վաճառականներուն խոնարհ աղաչանաց

Թուղթը: — Եւ որովհետեւ աս աղերսագիրն ալ, գրեթէ ան բանը կը պարունակէ, ինչ որ քաղաքացիք՝ քաղաքային ժողովոյն խրկած էին, անոր համար զանց կ'առնում անոր Թարգմանութիւնը հոս դնելու:

Անոր ստորագրողներն — ինչպէս կ'երեւայ — յաջորդ առաջնակարգ ու պաշտօնական անձինքներն էին:

Յովսէփ Բոքեան. յ. յ.

Յովսէփ Օւստաբեաշ. յ. յ.

Նեկուայոս Սէնգիւն. յ. յ.

Սարգիս Սընգիւրեան. յ. յ.

Սէման Ղաւանէլեան. յ. յ.

Յովհաննէ Լաւաշ. իրաւ. յ. յ.

Խաչէի Սընգիւրեան. յ. յ.

Սարգիս Տոնցի. յ. յ.

Ընդուն Ղաւաշեան. յ. յ.:

Բայց աղաչանաց Թուղթն արգիւնաւոր հետեւութիւն մը չունեցաւ:

Թէ ինչ բոլորն զօրութեամբ եւ քանի՛ գիւղական հասարակութիւն յարձակեցաւ Եղիսարեթուպոլսոյ վրայ՝ զանիկայ կողոպտելու եւ փճացընելու համար, կրնանք տեսնել ժամանակակից տարեգիրներուն մէկուն մէջ անցուած ցանկէն: — Ըստ այսմ հարուստ կարծուած հայաբնակ քաղքին հասարակութեան վրայ եկան կողոպտելու, ընդ ամենը 44 գիւղական հասարակութեան ընչաքաղց բնակիչները: Եւ

ամենէն աչքի զարնող ու զարմանալի բանն ան է, որ չէ՛ թէ միայն մերձակայ գեղերէն, հապաքաղքէն շատ հեռու եղող գաւառներէն ալ Եղիսարեթուպոլիս եկան յափշտակելու:

Կը ներկայեմ աս հասարակութեանց, գեղերուն ու նաեւ քաղաքներուն ցանկն, ինչպէս որ քաղաքային դիւանատան արձանագրութեանը մէջ անցուած է:

Արդ՝ 1849 յունուար 26ին եւ յաջորդ օրերուն մէջ Եղիսարեթուպոլիս քաղքին կողոպտուելուն առթիւ՝ յափշտակութիւն ըրին վարը գրուած քաղաքներուն եւ գեղերուն բնակիչները.

Ա. Շէկէշլարի - Բուրսէն.

1. Շէկէշլարի քաղաքացիները.	6. Սաս Տայս.
2. Հեգուր գեղը.	7. Նօկյ Սէօլէօշ.
3. Տանօշ.	8. Բրօտ.
4. Հոլտփիլակ.	9. Սէնդ Լապօ.
5. Շէկէշտ.	10. Հէնտօրֆ.
	11. Աբուլտ.

Բ. Մէդիշլարի - Բուրսէն.

1. Շարօշ.	5. Էձէլ.
2. Վալտհիտ.	6. Դապլաշ.
3. Նօկյ Գորուշ.	7. Պէրդհոլմ քաղաքը.
4. Ռիվան Գօլփօ.	

Գ. Նօկյ Շէշ - Բուրսէն.

1. Նօկյ Շէնք քաղաքը.	4. Բօթա.
2. Սէնդ Ակօթա.	5. Բրէքօշդ ֆոլվո.
3. Եօգօպֆոլվո.	

Դ. Վերին ֆելդեր Գ———էն.

1. Գերեշտ.	4. Ալմոգերեք.
2. Ֆեօլտսին դէլքէ.	5. Ուշփալու.
3. Ռուտայլ.	

Ե. Գիւրեմ-լէօ Գ———էն.

1. Տօմայլ.	9. Գունտ.
2. Հունտորֆ.	10. Եօվէտիչ.
3. Եօրմէնյէշ.	11. Շօմոկյոմ.
4. Սէնդ Իվան.	12. Կոկան.
5. Օլա Սէնդ Լասլօ.	13. Վարոլյո.
6. Օլա Շոյմոշ.	14. Ալմաշ.
7. Օլա Ուտփորհէյլ.	15. Ճագօշ.
8. Սաս Էրնյէ.	16. Տորլոցն:

Աս քառասունուչորս հասարակութեանց մէջէն միայն 15ին դատաւորները խրկեցին ետ, քանի մը փուճ բան Եղիսաբեթուպոլսոյ աղգայնոց — անանկ բաներ, որ գրեթէ ոչինչ արժէք կը պարունակէին: Իսկ բուն թանկագին ու դիւրաւ պահուելի առարկաներն — ինչպէս բնական է ենթադրել, ընդ միշտ անհետացան:

Ասոնց մէկ քանիին ցանկը կը գնեմ հոս, ինչպէս որ գաած եմ դիւանին մէջ:

Մեծ Գաբուշի պաշտօնարանը խրկեց Եղիսաբեթուպոլսոյ՝ յաջորդ կողոպտուած բաներն, աս վերնագրով.

“Յայտարարութիւն.

“Քանի մը՝ Մեծ Գաբուշիներու ձեռօք, Եղիսաբեթուպոլիս քաղքէն առած առարկանե-

րուն ցանկն. որոնք Լուդովիկոս Գիշ-Բալ, Մէտիաշի ուտիկանութեան նախագահին հրամանաւն Եղիսաբեթուպոլիս խրկուեցան, 1849, Մայիս 3ին:

1. Երկու արկղ, զանազան ապրանքներով.
2. Մէկ կանանչ կապոց մը.
3. Երեք կտոր յախճապակիէ խահուէի աման. եւ բարձ մը.
4. Մետաքսէ գլխանոց մը, — երկու գայլիկոն — երեք անագէ պնակ.
5. Ծառ կտրելու մկրատ մը — հայելի մը.
6. Երկու ամանային վերնաղգեստ — կանանց կրկնոց — մուշտակ մը:
7. Չորս կտոր կացին.
8. Մեծ ժամացոյց մը. — աղաց մը.
9. Ողորկելու երկաթ մը (Bügeleisen).
10. Ծածկոց մը — կանանց վերնաղգեստ մը — վեց երկոտասանեակ ասեղ.
11. Մէկ ծրար կարմրագոյն ծխափող — երկու ծրար ծխափող.
12. Բարձ մը — սեղանի սփռոց մը — մէկ երկայն կանանց ղգեստ.
13. Էրիկ մարդու շապիկ մը — հողաթափ մը.
14. Մէկ մանելու գործիք — մէկ սեւ չուխայի կտոր մը — անձրեւնոց մը. — ծխափողեր — խարբալ (մաղ) մը:
15. Տոպրակ մը՝ ամէն տեսակ ժապաւէններով, պատատանքներով.

16. Երկաթի շրջանակ մը. — մէկ խորու-
վայից դանակ (Brathauen).

17. Ծխախոտ կտրելու դանակ մը.

18. Երկու մեծ հայելի, — մէկ ծրար
զգեստ, — երկու վերմակ բամբակէ.

19. Հին կաթսայ մը, — պղնձէ կշիռք մը
— մէկ տաշտակ մը — մէկ եփելու թիթեղէ
տապակ — մէկ խահուէի սկահակ — պղպեղի
աղօրիք՝ փայտէ — մէկ պատի աշտանակ մը —
քնար մը:

20. Տոպրակ մը՝ ղանազան նիւթերով —
երկու հողաթափ — կոճակներ:

21. Վերմակ եւ բարձ մը — երեք կտոր
սպիտակեղէն եւ մէկ բարձ մը:

22. Վերմակ մը — ծխափողեր — նորէն
վերմակ մը — ծխափողեր, — եղան մորթ մը:

23. Ծխափողեր — տեսակ տեսակ ա-
ռարկաներ — զգեստեղէնի կտորներ:

Մեծ Գաբուշի գատաւորէն

Գէորգ Ռօթ Հան. յ. յ.

Միւսայէլ Ֆլայնը

նոտարի ձեռօք:

Ասկէ արդէն ամիս մը յառաջ (1849
մարտ 31) Վալտհիւդգէի գիւղապետը ծանու-
ցած էր գեղեցիկ նամակով մը Եղիսաբեթու-
պոլսոյ քաղաքաւաշխութեան, որ Հայդէ զօրա-
պետին զԵղիսաբեթուպոլիս կողոպտելու հրա-
մանն՝ ամէն կողմն — ուստի եւ գեղն ալ —

հասնելով՝ խէլ մը վալաքներու եւ գնչուներու
հետ, նաեւ սաքսոններ գացած ու կողոպուտ-
ներ ըրած են այն տեղ: Թէպէտ եւ — կ'ըսէ
— քիչ մը ուշ, բայց ըստ արդարութեան,
ետեւէն ինկած ու յափշտակուած բաներէն,
ինչ որ գտած ենք ժողովրդեան ձեռքը՝ քա-
ղաքացեացդ կը դարձնենք:

Ահա պաշտօնական գրութեան հայերէն
թարգմանութիւնը:

«Մեծարգոյ քաղաքաւաշխութիւն.

Երբ պարոն Հայդէ, վերջին ատեն, հուն-
գարական բանակներն Եղիսաբեթուպոլսէն վերն-
տեց եւ իր զօրաց բաղկին (Colonne) ազատու-
թիւն տուաւ որ հինգ քառորդ ժամ (5/4)
արձակապէս կողոպուտ ընեն քաղքին մէջ. —
աս ցաւալի ու աղէտաւոր դատաստանը՝ շուտ
մը ամէն շրջակայ տեղերուն, նաեւ մեր Վալտ-
հիւդգէ գեղին մէջ ալ տարածուեցաւ: Գնչու-
ներն ու Վալաքները — որոնց՝ կողոպուտն ու
յափշտակութիւն ըստ մեծի մասին, իրենց հետ
ծնած է, ու իրենց յատուկ է, Վալտհիւդգէյէն
— եթէ ճշմարտութիւնը չեն ուզեր ծամա-
ծռել — գրեթէ բոլորը հոն գացին: Գժբախ-
տութեամբ, այս դէշ օրինակը՝ մեր հոս տեղի
սաքսոններուն վրայ ալ իրապէս ազդեցութիւն
ունեցաւ: Բայց — ինչպէս մենք համոզուած ենք
— աւելի անխոհմտութեամբ եւ արտորնօք՝
քան չարութեամբ ու վրէժխնդրութեամբ ըրին
աս բանս, մեր դրացի Եղիսաբեթուպոլսեցուց

դէմ. որոնց հետ մեր պապերն՝ ինչպէս նաեւ մենք, մինչեւ այս տխրալի դէպքը, միշտ, ամենէն մեծ համակամութեան ու միաբանութեան մէջ էինք — խաղաղութեամբ ու հանգստեամբ կ'ապրէինք: Պատահած անկարգութիւնէն անմիջապէս ետքը՝ հոս տեղի պաշտօնական անձինք, որոնք այս տեսակ գործառնութիւններէն բոլորովին ազատ էին՝ աշխատեցան կողոպտուած ստացուածքը ժողովելու եւ զանոնք իրենց օրինաւոր տիրոջը դարձնելու: Սակայն աս յափըշտակուած իրերը՝ քովէ քով բերելը՝ մինչեւ ցայսօր երկարեցաւ: — Ան ներքին համոզմամբ, որ ստացուածքն երբեք ուշ չի հասնիր իր տեղը՝ կը համարձակի ստորեւ գրեալ պաշտօնատունն, ամէն՝ աս տեղ գտնուած ու Եղիսաբեթուպոլսոյ վերաբերած առարկաները, տեղւոյս նոտարին հսկողութեանը տակ, ըստ պարտականութեան՝ մեծարգոյ քաղաքաբաշխութեանդ հասցընելու — աղաչելով որ պատահածները՝ կոյրցած եղեոնագործներուն մեծանձնութեամբ շնորհելու բարեհաճի:

Ենք ամենայն յարգանք, Մեծարգոյ քաղաքաբաշխութեանդ

Ալաշիւհիդդէ, 1849 մարտ 31.

խոնարհ ծառաներ.

Յուլի. Ղաւրդման ւան. յ. յ.

Ղաւրդ Շաւիշ. յ. յ.

Մեփայէլ Շաւ. յ. յ.

Ղաւրդ Ղաւրդման. յ. յ. նոտար:

Ներիակուած է, շատ մը մանր ապրանքներու եւ առարկաներու ցանկն, որոնք Եղիսաբեթուպոլսեցիներէն կողոպտուած՝ ու գտնուած են գեղացիներու քով:

Եղած կողոպտուածներուն վրայօք Պիրդհոլմի տօնավաճառի պաշտօնարանն ալ տեղեկութիւններ կու տայ 1849 ապր. 28ին Եղիսաբեթուպոլսոյ ոստիկանութեան: — Մետիաշի ոստիկանութեան վերատեսչութիւնը, կը գրէ Պիրդհոլմ, որ ետեւէն ինչայ, տեղեկանայ ու նայի թէ հոն տեղի վաճառանոցին մէջ ինչ յափշտակուած բաներ կը գտնուին Եղիսաբեթուպոլսէն: — Տօնավաճառի պաշտօնատունը պատասխան կու տայ Եղիսաբեթուպոլսոյ ոստիկանութեան յաջորդ կերպով.

«Պատուական ոստիկանութեան վերատեսչութիւն: — Մետիաշի գաւառական ոստիկանութեան հոգաբարձութիւնէն, ամսոյս 26ին ընդունած յանձարարութեան համեմատ, ներքոյ ստորագրեալ տօնավաճառի պաշտօնարանն իրեն պատիւ կը համարի — արդէն Բօնկրաց՝ վերին տեղակալին ձեռք Եղիսաբեթուպոլսի խրկելու հրամայած — ու ամսոյն 13ին, հետզհետէ ժողոված ու հոն խրկուած՝ բայց անկէ նորէն ետ դարձած առարկաները՝ մեծարգոյ ոստիկանութեան վերատեսչութեան կարգադրութեանը տակ դնելու:

Ասկից զատ, Միքայէլ Շիւլէր տուած է, ոտքի վրայ կեցող ժամացոյց մը (Stockuhr) — երկու սեղանի սիւնոց — ինը անձեւոց — ութը

սրբիչ: — Գարձեալ՝ մէկ հոս տեղացիի մը գնած ու հաւանականօրէն Եղիսաբեթուպոլսէն կողոպտուած եւ բերուած բաները, — ու երկու կտոր հասարակ բրդէ ծածկոց (Kotzen) — օղիի ամանի կափարիչ մը, եւ վերջապէս՝ երկաթի վառարան մը:

Սուրը՝ զոր Շգուլէր կողոպտած է, կ'ըսէ թէ Հայնոլ հարիւրապետին տակ եղած հունգարացի զինուոր մը տուած ըլլայ իրեն, — իսկ Հունտօրֆցին, որմէն որ կապոյտ միջակապն (Bande) առած է՝ չի ճանչնար:

Եմ, մեծարգոյ ոստիկանութեան վերատեսչութեանը

խօնարհ ծառայ

Պէրդհօլմի

տօնավաճառի պաշտօնատնէն.

Միւսյէլ Մառէր. յ. յ.

դատար:

Յովհաննէս Լաւեր. յ. յ.

նոտար:

Ուրիշ գրութիւն մըն ալ կայ առջեւնիս, նոյնպէս Պէրդհօլմէն: — Գրողը՝ Պետրոս Ռօդ վաճառականն է. որ ցաւով կը յայտնէ թէ, Շիկիշվար գտնուող որդւոյն քովն ալ գողունի բաներ գտած է, զորոնք իրենց ճշմարիտ տիրոջը կը վերադարձնէ: Սակեցընէ նամակին մէջ, թէ իրեն համար շատ վշտացուցիչ բան է, որ իր որդին ասանկ բաներու մէջ մտած՝ խառնուած է:

Ահասասիկ Եղիսաբեթուպոլսոյ խորհրդականին, Սիմոն Լէնկլէյեանին գրուած նամակին թարգմանութիւնը:

«Մեծարգոյ Տէր.

Վերջին ատենները, Շիկիշվար, որդւոյս քով գտնուած ատենս, ոտք կոխեցի եւ խստութեամբ իրմէն պահանջեցի, որ ձեռքն եղած անգորրագրին համեմատ, ամէն Եղիսաբեթուպոլսէն յափշտակուած ապրանքները դեռ ետ դարձուած չեն: Ինծի անոնց ուր ըլլալը յայտնէ, եւ ամենեւին բան մը գաղտնի չպահէ եւ չուրանայ. որովհետեւ իմ հայրական ձեռքս վրայէն կը վերցընեմ: Աս սպառնալեաց հետեւութիւնն ան եղաւ, որ բոլոր առնուած բաներն՝ ամբողջապէս գտայ: — Ուստի կ'աճապարեմ Հրամանոցդ, մնացածներն ալ ներփակած ցանկին համեմատ ետ դարձընելու: — Աս ընելու ատենս, խօնարհութեամբ կ'աղաչեմ, որ անոր ստացմանը վրայօք, ինծի անգորրագիր մը տալու բարեհաճիք:

Որդիս, վախճ կնոջմէ մը, խառնուած (melierte) չուխայի մնացորդ մը գնեց ու հոս տեղի դերձակի մը (որ զանիկայ կտրուած է) ներփակած ապահովագրութեան (Gegenschein) համեմատ՝ ծախած է: Չուխան — կանգունը հինգ ֆիորինով՝ — լաւ վճարուած է: Ու որովհետեւ այս ստուացուածքն ալ, թէ եւ գնած է, իր յատուկ ինչքը չէ. ուստի՝ անոր փոխարէն, դերձակէն ընդունած 20 ֆիորինը՝ վերի ա-

պրանքները տանողին հետ կը խաւրեմ. — որովհետեւ ամենեւին չեմ կրնար տեսնել, որ ինչ որ անուղղայ ճամբով վաստակուած է, ապօրինաւոր տիրոջը քով մնայ: Իմ պապերս պատուաւոր մարդիկ ճանչցուած էին. ուստի ինծի համար շատ վշտացուցիչ եւ ցաւալի բան է տեսնել հիմակ, որ իմ որդւոյս անհնազանդութեամբն իմ պատուոյս մէջ փոքրկութիւն ըլլայ:

Ինք զինքս ասկից ետքն ալ, մեծապատուութեանդ բարեկամութեանը յանձնելով՝

Պէրդհոլմ, 1849. մայիս 13.

եմ ամենախոնարհ ծառայ

Յովհ. Պէրդհոլմ Ռօդ. յ. յ.

վաճառական:

Լաւ հօր ու սպասուական վաճառականին ձեռք բերած ապրանքներն էին յաջորդները:

«Երեք պրակ լայն, հիւսուած նիւթ (Weberzeuge).

Երկու պրակ, միւսնոյնէն. աւելի նեղ.

Մէկ կտոր, կապոյտ, հասարակ ծածկոց (Kotze).

Մէկ կտոր, նոյնէն. շերտաւոր:

Մէկ կտոր մնացորդ (Restel) Գրօնշդատի quadr. Moldon.

Իրական դրամ, 20 ֆիօրին.

Ռօդ. յ. յ.

Եղիսաբեթուպոլսէն քանի մը մղոն հեռու եղող Պրոդ գեղէն ալ, 1849 ապր. 13ին, յա-

ջորդ գողունի ապրանքները բերուեցան քաղաքս՝ նամակով մը.

«Թովմաս Գայլ, կ'երթայ քաղաքդ ինը կտոր հասարակ ծածկոցով — մէկ կտոր միթագոյն կանանց զգեստով — մէկ կտոր թամիզով — մէկ ձմերուան վերնազգեստով — երկու սրունոցով — մէկ՝ խել մը ընդ պարունակով ծրարով — երկու կտոր որորանով — մէկ կտոր սպիտակ ասուեայով եւ — մէկ կարմիր ոստայնով:» — Ստորագրութիւն՝ անընթեռնելի:

* * *

Վերին ֆէյէր գաւառին Գերէշտ գիւղաւանին մէջ՝ Եղիսաբեթուպոլսէն յափշտակուած շատ մը ապրանքներ գտնուեցան: Զասոնք՝ Յովհ. Գոչիշ, հոն տեղի գաւառաբաժնի դատաւորն 1849 յունիս 20ին Յովսէփ Զաքարիաշ գործակատարին յանձնեց:

Ասոնց ցանկն է յաջորդը.

«1. Երկու կտոր, պատուհանի վրայ դրուելու երկաթի վանդակ.

2. Վեց կտոր բարձ, առանց բարձի երեսի.

3. Երկու բրդեայ անկողին.

4. Մէկ հասարակ վերմակ.

5. Մէկ անուակալ, շղթայով մէկ տեղ.

6. Երեք աթոռ.

7. Երկու սեղանի փուր. — պարկ մը.

8. Մէկ ամառուան գորշ սունոց, — մէկ մետաքսէ գլխարկ.

9. Թիթեղէ մաղ մը. — մէկ պղտիկ կաթսայ.

10. Երեք կտոր երկաթի շըջանակ — եւ բազմոցի երկաթներ.

11. Մէկ պատի վրայ կախուելու ժամացոյց.

12. Պղտիկ սանդ մը, առանց սանդիտոռնի.

13. Մէկ ոսկեգոյն, միտաքսէ կանանց շըջազգեստ մը.

14. 216 կտոր կարմիր ծխափող՝ կափաւորիչով ու առանց կափարիչի.

15. 12 տրցակ ծխափող կափարիչով ու առանց կափարիչի.

16. Մէկ տրցակ՝ սեւ մաղէ ժապաւէն.

17. 24 տրցակ պղտիկ հայելի՝ ամանով.

18. Երկու տրցակ ծնծղայի լար.

19. Խել մը տրցակ լուցափայտ — եւ քանի մը բերնի ներդաշնակ (doromb), որոնք արկղի մը մէջ դրուեցան:

Թէ վերը շարուած ապրանքներն ու զգեստեղէններն Եղիսաբեթուպոլսոյ առաջնորդու թենէն՝ առ այս վախճան անուանուած գործակատարին — Յովսէփ Զաքարիաշ աղային — ձեռքը յանձնեցի, այսու՝ պաշտօնապէս կը հաստատեմ:

Եղիսաբեթուպոլիս 1849 յունիս 30.

Յովնանէ՝ Գ. Կէշ. յ. յ.

գաւառաբաժնի գատաւոր:

Ուրիշ պաշտօնական գրութիւն մըն ալ ունինք ձեռու ընիս՝ Եղիսաբեթուպոլսէն կողոպ-

տուած բաներուն վրայօք, յաջորդ վերնագրով.

«Պահեստի պահուած առարկաներ:

Մոշնար՝ ձիաւորաց հարկերապետին հրամանաւ, ստորեւ գրեալին ներկայութեամբը՝ Հոլտվիլակ գեղը, Ստեփան Ֆուքսին քով գրտնուած՝ ետքէն բացուած ու գրի անցուած — ու նորէն կնքուած առարկաներուն ցանկը:

1. Մէկ զոյգ, սեւ՝ կանանց հողաթափ.

2. Մէկ կտոր սեւ փողպատ.

3. Տասուերկու կանգուն հասարակ կտաւ.

4. Երեք մեծ կտոր, կարմրի զարնող կրկնաթել կտաւ.

5. Երեք կտոր կարմիր գաննէվաս կտաւ.

6. Երկու լոթ սեւ ու կապոյտ մետաքս:

7. Երկու պրակ կտաւ.

8. 17 տրցակ սպիտակ գերձան.

9. 14 կանգուն բերկալ կտաւ.

10. Մէկ ու կէս կապոյ ճերմակ բամպակ.

11. Մէկ զոյգ, երկայն, կանանց զանկապան.

12. Մէկ կարմիր ու մէկ ճերմակ գլխի լաթ.

13. Մէկ պղտիկ պրակ սկովտիական կտաւ.

14. Կապոյտ հանգերձանք (Montur) 5¹/₂ կանգուն.

15. ⁵/₄ քառորդ ֆունդ կարմիր բամպակ.

16. Երեք աղնիւ անձեռոց.

17. 25 կտոր հասարակ ծխափող.

Աս առարկաներէն զատ գտնուեցան Յովհ. Գոլթսին քով, նաեւ

18. Հողաթափ մը, — երկու բարձի երես, — երկու երեսի սրբիչ, — կարմիր փողպատ մը, — ոսկեղօծ տուփ մը — մէկ սեւ մուշտակէ գտակ մը:

Աս առարկաներուն կահագիրն առնելէն ետեւ նորէն կնքուեցաւ, եւ մինչեւ որ անոնց վրայօք կարգադրութիւն ըլլուի՝ պահուեցան: — Աս բանս ներքոյ գրեալը՝ իւր յատուկ ա- նուամբը կը հաստատէ:

Եղիսաբեթուպոլիս 1849, Նոյեմբ. 27.

Ապրիլ 1849 թ.:

1849 մարտ. 28ին. Լուգովիկոս Աջ ու Յովսէփ Գովաչ՝ ծանուցին Եւգինէոս Լէնկէ- լեան պիրովին պաշտօնապէս, որ գաւառական պաշտօնատարութեան հրամանին համեմատ, քննութիւն ըրին եւ բաւական կողոպտուած բան գտան: Ուստի՝ բարեհաճի քաղաքն ու գայ Տօ- մալտ գեղն, որ հոն գտնուած, իրեն վերաբերեալ բաներն առնու՝ տանի: — Ահաւասիկ ծանուցա- գրին թարգմանութիւնը:

«Մեծարգոյ Տէր՝ դատաւոր:

Եղիսաբեթուպոլսոյ դժբախտ կողոպտուէն ետեւ, մեր գաւառական տեսչութիւնը մտադիր եղաւ, որ եթէ մեր իշխանութեան շրջանին մէջ, անանկ յափշտակուած առարկաներ գտնուին՝ մնաս կրողները տեղեկացընենք: Ուստի կը յայտ-

նենք եւ Ձեր առջեւը կը դնենք, որ Տօմալտի եւ Հունտորֆի մէջ շատ մը սաւան գտնուեցաւ: — Շնորհք ըրէք, այս բանս — Ձեր իշխանու- թեան շրջանին մէջ — ամէն մէկուն — ծա- նուցանելու, եւ հրամայելու, որ վաղն առտու, մինչեւ ժամը տասը՝ մնաս կրողները՝ հոս, Տօ- մալտի մէջ, Աջին տունը ներկայանան. եւ իրենց վերաբերեալ առարկաներն առնուն, տանին: — Լի մեծարանօք, ենք Մեծարգոյ Տէր դատաւորիդ.

Տօմալտ. 1849. մարտ 28

Խոնարհ ծառաներ

Լ. Կ. Կ. Կ. Ա. յ. յ.

Յովսէփ Գովաչ. յ. յ.

գաւառաբաժնի դատաւոր:

Քաղաքային դիւանատան մէջ, ուրիշ գրու- թիւն մըն ալ կը գտնենք յաջորդ վերնագրով ու բովանդակութեամբ:

«Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխու- թեան կողմանէ խաւրուած գործակատարներուն — Անտոն Լէնկէլեան խորհրդականին ու Անտոն Գողոջայեան քաղաքացւոյն — ժողոված՝ բայց հայոցմէ կողոպտուած՝ եւ յանձնակատարու- թեան յանձնած գողունի առարկաներուն եւ ապրանքներուն ցանկն — որոնք Հունտորֆէն եւ Տօմալտէն շիկիշվար փոխադրուեցան եւ անկէ քաղաքս բերուեցան:

1. 57 կտոր տերեւաղարդ երկայնաթել ծածկոց (Kotze):

2. 8 կուսա. հունգարական վերնադպետ:

3. 24 կտոր Պանագենան կոչուած հասարակ ծածկոց.

4. Ճերմակ, կրկնաթել ասուեակ, 12 կանգուն.

5. Կոշտ, հասարակ՝ կարծր չուխայ, եօթը կանգուն.

6. Կապուտախառն՝ պրաշովի կոչուած չուխայ, մէկ պրակ.

7. Լայն պրաշովի լաւ չուխայ. մէկ պրակ.

8. Մէկ անկողնոյ ծածկոց՝ դարդոն կտաւէ.

9. Պրաշովի չուխայ, մէկ պրակ.

10. Չորս կտոր պրաշովի չուխայ, նեղ.

11. Երեք կտոր, եկեղեցւոյ կոչուած կտաւ.

12. Լաթի մը մէջ խել մը բամպակ, ժապաւէն եւ ուրիշ մանր բաներ:

13. Երկու կանանց շրջադպետ.

14. Մէկ շալ — եօթը՝ կանանց գլխու լաթ, — երեք գոգնոց — մէկ մեծ տաշիչ (Hobel).

15. Չորս կտոր երկաթի ձող, — մեծ սղոց մը — մէկ երկաթի շրջանակ.

16. Օղի եփելու կաթսայ, — երկու անանց զանգակիկ, — մէկ տրցակ բամպակի թել, — երկու պղտի կշռոց — դգալ — թաշկինակ.

17. Մէկ չուխայէ վերնադպետ — հինգ անկողին — երեք բարձ. — 18 պղտիկ հայելի — չորս երկայնամաղ ծածկոց:

*

“Եօվէտիչ գեղը գտնուած գողունի առարկաները:

1. Մէկ սեւ, ապակիէ շրջանակ ունեցող հայելի, կոտրած.

2. Մէկ հին, ապակւոյ վրայ ներկուած Աստուածածնայ պատկեր մը, — չորս անձեռոց.

3. Մէկ սրբիչ մը, Ը. Կ. գրերով ասըղնագործած. — մէկ սղոց.

4. Մէկ հին կարմիր անձրեւնոց — մէկ հասարակ ծածկոց մը, — մէկ հին կանանց բաձկոնակ, — մէկ անկողնոյ ծածկոց — անձրեւնոց մը — մէկ մետաքսէ ներքին շրջադպետ. — երկու երկաթէ կաթսայ — մէկ՝ պատի վրայ կախելու հին ժամացոյց:

Աս առարկաներն, ես ստորագրեալս Եօվէտիչի պիրովէն, Մարտինոս Ֆայլէն առի (զասոնք՝ ինք գեղին մէջ ժողոված է), իրենց օրինաւոր տէքերուն տալու համար:

Եօվէտիչ 1849 Մայ. 4.

Անդոն Ֆէհէր

Երկրաչափ:

“Սէնգ Իվանի գեղապետը՝ Յովհ. Գրանէր, աս առարկաները բերաւ յանձնեց Եղիսարեթուպոսոյ քաղաքաբաշխութեան 1849, մայիս 1ին.

Երկու պղտիկ բարձ, տուանց բարձերեսի.

Երկու հինցած վերարկու.

Մէկ վառարան մը՝ թեթեղէ.

Երկու՝ ընկուզի փայտէ, կոտրած աթու.
— երկուք ալ լաւագոյն վիճակի մէջ. հորթի
կաշի մը. — 151 ֆունդ խողի գիրուց^ո:

Մեծ Գաբուշէն, մայիսի 3ին, քաղաք բե-
րուեցան, աս կողոպտուած բաները.

«Մէկ երկաթէ շրջանակ — մէկ եռոտանի
կաթսայ — մէկ պղտիկ վառարան — երկու
վերմակ — հինգ բարձ — մէկ անկողին —
ձիու մորթ մը — հինգ կտոր հասարակ ու մէկ
աղէկ երկայնամաղ ծածկոց — երկու երկաթի
շրջանակ — երկու կտոր թիթեղէ վառարան,
— մէկ փայտէ մալ — մէկ մանելու անիւ —
մէկ մետաքսէ վերմակ — սօսի աման — մէկ
աւրուած պատի ժամացոյց մը. — լաթի մը մէջ
խել մը մանր բաներ. — մէկ հինցած մուշտակ
— մէկ վարդագոյն կանանց զգեստ մը, — երեք
առպրակի մէջ զանազան ապրանքներ, — երկու
ամառուան վերարկու, — մէկ սեւ չուխայէ վե-
րարկու մը — մէկ շապիկ — երկու ճերմակ
բաճկոն — մէկ կանանց շրջագգեստ, — մէկ
սեղանի փոռոց. — մէկ մեծ ծածկոցի մը մէջ՝
զանազան առարկաներ. — մէկ փոռոց — վար-
տիկ — մէկ կացին — քնար մը — 8 մանգաղ.
— 5 հողաբիր. — մէկ երկաթէ եղան — դրան
կռունկներ — սկաւառակ, օղակներ — երկու
գլխարկ — մէկ անձրեւնոց — մէկ կաքաւախա-
ղութեան աղնիւ բարակ զգեստ — երկու զոյգ
երկաթի կռունկ — մէկ տապակ — մէկ պղնձէ
կշորոգ — մէկ պղնձէ սկահակ — մէկ ժանտ-
ագիսի ծուլակ — երկու անագէ պնակ — մէկ

ծխախոտ կտրելու դանակ, — մէկ երկաթէ
մաղ — մէկ երկաթի ողորկիչ (Bügeleisen) —
մէկ կաթսայ: — — —

Ասոնց նման ցանկեր դեռ շատ կան դիւա-
նատանս մէջ. բայց զանց կ'առնեմ անոնցմով ըն-
թերցողներս ձանձրացնելու. մանաւանդ որ
գրեթէ միեւնոյն բաներն են:

Իրերն ասանկ ըլլալով ալ, հարկաւոր տե-
սայ, Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոցմէ կողոպ-
տուած վերագրեալ բաներուն մանրամասն ցանկը
յառաջ բերելու, որպէս զի տեսնեն ընթերցողք
մէկ կողմանէ, թէ որչափ մարդիկ ու որչափ տե-
ղեր աչք տնկած էին ազգայնոց ստացուածքին
վրայ — եւ մէկալ կողմանէ, որ դադափար ու-
նենան, թէ ինչչափ երկայն ատեն պէտք է որ
տեւած ըլլան կողոպուտներն, որ յափշտակողք՝
ազատ ատեն ունեցած են, մինչեւ ասանկ մանր
ու չնչին բաներու վրայ ալ ձեռք դնելու:

12.

(Օրինակը կը ձգէ, կ'ըսէ հին առածն. —
ու ասիկայ ստոյգ է: — Գամելէր՝ ծնուցիչ
եղաւ՝ նոր բարերարի մը: Գամելէրեան հիմնար-
կութիւնը՝ տուաւ առաջին շարժառիթը՝ Գաբ-
տէպովեան բարերարական հիմնարկութեան:

Երբ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վար-
չութիւնը ձեռք առաւ Գամելէրեան ժառան-
գութիւնը՝ հեռու գտնուած ստացուածքին հո-
գատարութիւնը յանձնեց Սիմոն Մ. Գաբտէ-

պովեանին, չէ՛ թէ միայն ամենաճարտար հոգաբարձուի, այլ նաեւ ամենէն աղնուական անձի մը, որ իր մտաց մեծութիւնն ու սրտին լաւազգածութիւնը յայտնեց՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան առջեւը դրած յատակագծին մէջ. ուր որ մեծ սրամտութեամբ մը կը ցուցնէ եղանակաւորութիւնը՝ թէ ինչ ընելու է, որպէս զի Գամբլէրեան հիմնարկութիւնն օգտիւ պըտղաբեր ըլլայ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղքին — եւ ինչպէս կրնայ անիկայ պատանեկաց յառաջացման օգտիւ գործածուիլ:

Յատակագիծը յօրինողը, չէ՛ թէ միայն գրեց, այնպէս, ինչպէս որ կը զգար, հապա նաեւ զանիկայ ցուցուց իրապէս այն մեծագործ հիմնարկութեան մէջ, զոր 1861 մայիս 1ին Մարոշվաշարհէյլ քաղաքն ըրաւ, իր վերջին կտակովը:

Անմահ յիշատակաց արժանի բարերարն, ուղեց ողորմիւ գգմախտին, մեղմացընել վշտակրութիւնն ու բարձրացընել իր ծննդեան քաղաքը: — Առանց պարծենալու, առանց փառաց՝ նսկիւրեց ունեցածը: — Գտաւ եղանակն որ իր ազգին զաւկընները բարձրանան. — որ համակրութեան ատակ ազգն՝ իր պատշաճ տեղը զետեղուի: — Մեծ նպատակ մը, մեծ ծրագիր մը կը ծփար իր հոգւոյն աշուրներուն առջեւը. — եւ զանիկայ գործագրեց ալ, մեծ իմաստութեամբ: —

Չնկատելով Էմմանուէլ Ս. Գաբտէպովեանին՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ աղքատացն իբրեւ

մշտնջենաւոր հիմնարկութիւն տուած 1000 ֆիորինը, — հայ պատանեկաց համար թողուց 18.000 ֆիորին:

Հիմնարկութիւնը գործածուելու սկսաւ 1869 սեպտ. 4ին, երբ եօթն անձէ կազմուած մասնաժողովն որոշեց՝ որ տէրութենէն իշխան վայելող անձինք, միեւնոյն միջոցին Գաբտէպովեան հիմնարկութիւնն ալ չեն կրնար վայելել: — — —

Առաջիկայ հիմնարկութիւնը կը կայանայ հիմակ մէկ՝ եկեղեցական վիճակ ընդունող, 200 ֆիորինի, եւ երեք՝ աշխարհական գիտութեան ճիւղի պատրաստուող ու տարուէ տարի 150ական ֆիորին ընդունող պատանեկաց հիմնարկութենէ: — 1869 էն ի վեր՝ մինչեւ հիմակ վայելեցին հիմնարկութիւնը 30 հոգի:

1898ին՝ քաղաքային ժողովէն յօրինուած, հայ եկեղեցական ժողովէն ընդունուած, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսէն ու տէրութենէն վաւերացած հիմնարկութեան թղթին — ինչպէս նաեւ հիմնագրին՝ իր յատուկ ձեռօքը գերմաներէն լեզուով գրուած կտակին հայերէն թարգմանութիւնը կը ներկայացընեմ ընթերցողաց առջեւ:

Հիմնարկութեան թուղթ:

«Մանուկ Սիմոն Գաբտէպովեան Եղիսաբեթուպոլսեցին, 1861 մայիս մէկին, Մարոշվաշարհէյլ քաղաքն ըրած կտակին մէջ, մշտնջենաւորապէս մնալի «Գաբտէպովեան հիմնար-

կութիւնն, անունի տակ, թողուց դրամագլուխ մը Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային արկղին հոգատարութեանը տակ, իբրեւ քաղաքային հասարակութեան ստացուածք. որուն նկատմամբ, քաղաքն իր վրայ մասնաւոր պատասխանատուութիւն մ'առաւ: — Բարերար հիմնադիրը՝ հիմնարկութեան եկամտին բաշխումն՝ եօթը անձէ կազմուած մասնաժողովի մը յանձնեց: — Աս կարգադրութեան համեմատ, քաղաքային երեսփոխանաց ժողովը՝ 1869 սեպտ. 2ին ըրած ընդհանուր ժողովին որոշմամբ, հիմնադրին կտակին մէջ յառաջ բերուած կարգադրութեան ղորութեամբն՝ ընտրեց մասնաժողովին համար, հայ ժողովրդապետին նախագահութեանը աակ, քաղաքային հասարակութենէն՝ երեք Եղիսաբեթուպոլսեցի հայազգի — նոյնպէս քաղաքային խորհրդեան մէջէն՝ երեք Եղիսաբեթուպոլսեցի հայազգի:

Եօթանց ժողովն 1869 սեպտ. 4ին, իր գործունէութեան ասպարէզն սկսելով, ձեռք առաւ հիմնարկութեան վրայ խօսող կտակին մէկ օրինակը — եւ քաղաքային հասարակութենէն եւ քաղաքային խորհրդէն՝ երեք երեք դպրոցական տարւոյ համար ընտրեց մասնաժողովին անդամները:

Բայց աս գործողութիւնը՝ միայն առ ժամանակեայ էր: Որովհետեւ արգէն 1893ին, աւգոստոս մէկին գաբտէպովեան հիմնարկութիւնը բաշխող մասնաժողովն՝ այն աղաչանքն ուղղեց քաղաքային խորհրդին՝ որ, որովհետեւ

երեք հայ ուղղափառ Եղիսաբեթուպոլսեցի չկայ քաղաքային խորհրդին մէջ. եւ մէկ կողմանէ աս հայ կաթողիկէ հիմնարկութեան վերին հսկողութիւնը՝ միայն ուղղափառ հայազգի մարդիկներ կրնան ընել, — եւ դարձեալ՝ որովհետեւ ասկից յառաջ ալ, քաղաքային հասարակութիւնը կը կազմէին միայն եկեղեցական եւ քաղաքային խորհրդին անդամները — եւ մէկալ կողմանէ՝ որովհետեւ գաբտէպովեան գերդաստանին — հիմնարկութեան, իբրեւ ամենէն մօտիկ — ազգականներն, այնպիսի կերպով մեկնաբանեցին խնդիրն, որ՝ իրենց ուղորմած հոգի հօրեղբայրը՝ Սիմոն Գաբտէպովեան՝ հայ եկեղեցական եւ հայ հասարակութեան երեք երեք անդամներուն մէջէն կազմուած մասնաժողովին ձեռք ուղեց իր վերջին կամքն որոշել — անոր համար, աս պատճառներուն վրայ հիմնեալ գերդաստանը՝ կը փափաքի որ ասկից ետքն ալ մասնաժողովին անդամներն, եկեղեցւոյ ու հասարակութեան ժողովէն ընտրուին:

Աս աղաչանքն ընդունուելով՝ քաղաքային խորհուրդն 1893 աւգոստ. 11ին, միաձայն ան որոշումն ըրաւ, որ ՝ Սիմոն Գաբտէպովեան, կոչուած հիմնարկութիւնն ապագայ ժամանակին մէջ ալ, քաղաքին տնտեսութեան արկղին մէջ պահուի. — հիմնարկութեան գրամին շահերը՝ հիմնարկութեան բացորոշուած նպատակին գործածելը՝ տեղական ազգային հայ ուղղափառ եկեղեցական խորհրդին եւ քաղաքային հասարակութեան յանձնուի՝ այնպիսի բացորոշ պայ-

մանաւ, որ եկեղեցական եւ քաղաքային խորհուրդը՝ հիմնարկութեան շահերուն գործածութեանը վերաբերեալ ամէն կարգադրութիւնները վերահսկողութեան համար, պարտական է ամէն մէկ դիպուածին քաղաքային խորհրդին հաղորդելու:

Աս հիման վրայ կեցած՝ եկեղեցական եւ քաղաքային խորհուրդն՝ երեք երեք հայ կաթողիկէական քաղաքացի ընտրելով եւ Գրանտիլանիոյ հռոմ. ուղղափառ եպիսկոպոսը զանոնք հաստատելով՝ հիմնարկութիւնը բաշխող մասնաժողովը՝ մինչեւ հիմակ այս հիման վրայ կեցած կը գործէ:

Գաբտէպովեան հիմնարկութեան գրամագլուխը կը կազմեն, 1898ին սկիզբն եղած տարեկան հաշուին նայելով՝ 16.300 ֆիորին անուանական արժէք ունեցող հունգարական 4% բերող կալուածական ազատագրութեան (Grundentlassung) արժէթղթերն եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղքին խնայութեան արկղին մէջ տեղաւորուած 4348 ֆիորին եւ 98 քառանգան պողաքերող դրամագլուխը:

Իսկ բարերար հիմնադրին կտակին հայերէն հաւատարիմ թարգմանութիւնն է յաջորդը:

«Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ամէն:

2 յուսարե կերպով յառաջ եկած պարագաները զիս առ այն դրոյեցին, որ ասկէ յառաջ շինած կտակ մը ոչնչացընեմ, որ 1858 Նոյեմբ. 30ին գրուած յաւելեալ կտակի մը

հետ (codicil) կապակցութեան մէջ էր: Ասոր զօրութեամբ՝ ես Մարոշվաշարհէյլ քաղքին մէջ՝ ունեցած 834 թուականը կրող տանս նկատմամբ ի նպաստ Վատարինէ Գաբտէպովեանին, ծնեալ Բէդրաշգոյ Նուխ կարգադրութիւն ըրած էի:

Որպէս զի չըլլայ թէ, այն պատճառաւ, որ ես իմ յառաջուան յիշեալ կտակիս յաւելուածին մէջ ըրած — կարգադրութիւնս ոչնչացուցի, տարակոյսներ ու թերիմացութիւններ երեւան ելլեն, ամէն բանէն յառաջ կը յայտնեմ, որ իմ բացորոշ կամքս ան է, որ առաջիկայ կտակս անբոնաբար մնայ. եւ ամենէն ճիշդ իմաստին համեմատ կարգադրուի: Սակայն այնպիսի կերպով մ'որ, անկից ետքն եղած որոշմունքներն առանց նկատման ժամանակի՝ միայն ան ատեն գործադրուին, երբ որ այն յաւելեալ կտակին պայմանները կը կատարուին: — Յիշեալ յաւելուած կտակը հոս կը ներփակենք եւ մտադիր կ'ընենք ու կը յայտնենք, որ ընդօրինակութիւն մը յաւելուած կտակին մէջ, յիշեալ Վատարինէ Գաբտէպովեան ծնեալ Բէդրաշգոյ խաթունին՝ երրորդ օրինակ մը Տոգգոր Անտոն Շայց աղային ձեռքը կը գտնուի: — Իմ բոլոր ստացուածոցս վրայ, եղբօրս որդին զՊետրոս Յ. Գաբտէպովեան, Սիպինի դրամատէրը իբրեւ կտակակաւար անուանելով՝ հոգւոյս լիակատար կարողութեամբն, առանց երկիւղի, ստիպման եւ արտաքին ազդեցութեան, ազատապէս՝ յաջորդ կերպով կարգադրութիւն կ'ընեմ:

1. Որովհետեւ ես, իմ վաղեմի շարժական եւ անշարժ ստացուածքիս մէջէն, արդէն մէկ քանին ծախեցի, կամ ուրիշ կերպով կենդանի եղածներուն մէջ բաժնեցի, անոր համար թերիմացութիւններու առջեւն առնելու համար, կը յայտնեմ, որ միայն անոր վրայօք կ'ուզեմ կարգադրութիւն ընել, ինչ բանի վրայօք որ ես անձամբ յօրինեցի, ստորագրեցի եւ հոս ներփակած կահագորին մէջ ամիսիցի — եւ ինչ որ հիմակ իմ ամբողջ ստացուածս կը կացուցանէ: Այնպէս որ աս օրինաւոր կարգադրութեանս մէջ դրած՝ հաստատածէս զատ, աւելի քան որչափ աս կահագորին մէջ առնուած է, ոչ որ պահանջմունք ունենայ:

2. Աս՝ առաջին կէտին տակ ցուցըցած ստացուածքէս, կ'ընդունի

— Սիպինի, Փրանկ. Յովսէփի հիւանդանոցը 100 ֆիորին, դրանսիլուանիական երկրի ազատակացութեան պարտաթղթով:

Բ. Մարոշվաշարհէյլի կարողոս Շվարցէնպէրկ հիւանդանոցը՝ նոյնպէս 100 ֆիորին — դրանսիլուանիական երկրի ազատակացութեան պարտաթղթով. անոր վերաբերեալ դեռ ժամանակը չեկած հրահանգէ՛մ մէկտեղ: — Աս երկու՝ —) ու Բ) ի տակ եղած տուչութեան հոգատարութիւնը կը յանձնեմ յիշեալ հիմնարկութիւններուն վերատեսչութեանը:

Գ. Եղիսաբեթուպոլսոյ տնային աղքատներուն հիմնարկութեանը, կը թողում 1000

ֆիորին, երկրի ազատակացութեան պարտաթղթով մը:

Դ. Մէկալ՝ 1 թուին տակ եղած ու նշանակած ստացուածքս ու Բ. եւ Գ.ին մէջ թողուցածս՝ եւ բնականապէս՝ թաղմանս համար ծախքերը դուրս առնելէն ետեւ՝ կը թողում «Գաբտէպովեան հիմնարկութիւն» անունի տակ, մշտնջենապէս մնալի դրամագլխոյն: Եւ կը յայտնեմ, որ կ'ուզեմ թէ ասոր եկամտէն գալի մրցանաբաշխութեան՝ միայն Եղիսաբեթուպոլիս ծնած, աղքատ, փութաջան մանչ ուսանող տղաք մասնակցին — որոնց ծնողքն՝ այսինքն թէ հայրն ու թէ մայրն աղգային են: — Ասկից զատ՝ օգնութիւն վայելելը՝ կը կապեմ, այն պայմանին, որ մրցանին մասնակցիլ ուզողը՝ վարժական (gymnasial) չորս ստորին դասերը փութաջանութեամբ եւ լաւապէս լինցուցած ըլլայ, բայց ի վիճակի չըլլայ իր ուսմունքը շարունակելու: — Սակայն կրնայ անանկ դէպք ալ հանդիպիլ, որ Եղիսաբեթուպոլսեցի մանչ տղայ մը՝ պարագաներէն եւ ժամանակին յարաբերութիւններէն ստիպուած, ուրիշ տեղ գացած, գաղթած, հոն իր կըթութիւնն ընդունած եւ չորս ստորին վարժական դասերն ուրիշ տեղ լինցուած ըլլայ — եւ իբրեւ տղաչաւոր՝ օգնութեան դիմէ: Ուստի՝ կը յայտնեմ եւ կ'ուզեմ, որ հաւասար աստիճան ունեցող աղաչաւորներէն, առաջնութիւնն անոր տրուի, որ չորս ստորին վարժական դասերն Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանին մէջ աւարտած է: — Կտա-

կահատարին վրայ պարտաւորութիւն կը դնենք, որ ժառանգութեան գործառնութիւնները ըմբռնալէն եւ 1 կէտին մէջ նշանակուած ստացուածքը վճարելէն ետեւ՝ մնացած ստակով Գրանսիլուանիոյ երկրի ազատակացութեան արժէթղթեր գնէ, — ա.) եւ ք.) ի մէջ եղած պարտաթղթերն ալ՝ պաշտօնապէս իրենց տէրերուն վրայ գրել տայ. եւ անոնց ձեռքը յանձնէ:

Է. (Երրորդ) ժառանգութեան նկատմամբ կը կարգադրեմ, որ 1000 ֆիորինի պարտութեան «Եղիսաբեթուպոլսոյ տնային աղքատ հիմնարկութեան համար» վերնագրով՝ անցուի իր տեղը: Ասոր շահերը տարուէ տարի բաժնուն: Ջերջապէս՝ դ.ին տակ եղած հիմնարկութեան նկատմամբ՝ կտակատարին պարտաւորութիւնն ըլլայ՝ երկրի անհատուցման հիմնարկութեան արկղակալէն խնդրել՝ որ բոլոր պարտաթղթերուն վերնագիրը «Գաբուէպովեան հիմնարկութիւն» անունի տակ ըլլան. — եւ անոնց վրայ հոգատարութիւն ունենայ: — Միտ դնելու է դարձեալ՝ որ շահերը, կապուած պարտաթղթերն, ինչպէս նաեւ հիմնարկութեան դրամագլուխն այն ժամանակի քաղաքապետին կամ քաղքին դատաւորին եւ քաղաքային արկղային պաշտօնական կնիքովը ստորագրուած անդորրագրին վրայ միայն կարենայ առնուիլ երկրի ազատակացութեան հիմնարկութեան արկղէն: Ասոր վրայ անոնք՝ քաղաքային արկղին յանձնուելու, արուելու են:

Մրցանաբաշխութեան գրամագլխոյն հո-

գատարութիւնը՝ կը յանձնեմ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանն ու քաղաքային խորհրդին: Ասոնք՝ հարկ է, որ մանաւանդ անոր հոգ տանին, որ հիմնարկութեան դրամագլուխը չըլլայ թէ կերպով մը նուազի. եւ թէ՛ թոշակէն չբաշխուած կամ չտրուած եկամուտը — վասն զի կամ արժանաւոր աղաչաւոր շնորհայացաւ. եւ կամ թոշակին համար իմ կամացս համեմատ բաւական գումար չմնաց — Գրանսիլուանիոյ երկրի ազատակացութեան պարտաթղթերը՝ վերը յիշուած եղանակաւ նոր գնման եւ փոխանցութեան ձեռք պտղաբերուի:

Այս կերպով ու միայն հիմնարկութեան թոշակին համար որոշուած եւ հետզհետէ բարձրացուած դրամագլուխն շահերուն եկամուտները՝ տրուին մրցանաբաշխութեան. եւ ոչ ինչ կերպով եւ ոչ երբեք թոյլ տրուած է որ հիմնարկութեան դրամագլուխն եւ կամ աճեցուած ստացուածքը նուազի:

Ամէն մէկ մրցանին բարձրութիւնը — դուրս առնելով մէկ աստուածաբանութեանը — կը սահմանեմ, որ ըլլայ 150 աւան ֆիորին: Ասոր մէկ անգամ մասնակցողը՝ բոլոր իր սորվելու ժամանակամիջոցին, զանիկայ վայելէ. — ուր տեղ որ տարբերութիւն չըլլուի թէ ինչ տեսակ վեճակի կ'ուզէ հետամուտ ըլլալ:

Կը բաղձամ եւ կ'ուզեմ, որ 150 ֆիորինի մրցանին քով, ըլլայ 200 ֆիորինի մըն ալ. որուն վրայ, ամէն հայ տղայ կրնայ իրաւունք

ունենալ, որ ինք զինք հայածէս եկեղեցական վիճակի կ'ուզէ տալ:

Աս մրցանին վայելմունքը կը տեսէ մինչեւ քահանայ ձեռնադրուիլն ու առաջին պատարագին հանդիսութեամբ լմննալը: — Մէկ մրցան վաստըկող մը, թէ որ մրցան վայելելու միջոցին — թող ըլլայ ան կէս տարի մըն ալ — գոնէ ընդհանրապէս առնելով՝ «լաւ» վկայագիր չ'ընդունիր, կը սահմանեմ, որ մրցան ընդունիլը կորսընցընէ. որովհետեւ ես միայն փութաջան ու բարի վարք ունեցող ուսանողաց վրայ կ'ուզեմ իմ ստացած ինչքս դարձնել:

Թէ արդեօք՝ մրցաններու բաշխուելու ատեն անոնց՝ — առաջիկայ կարգադրութեանս որոշմանը համեմատ — ի՞նչ արժանի է, պիտի որոշէ՝ հասարակութեան երեք անձն եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ խորհրդին երեք անձինքներէ կազմուած մասնաժողովն՝ այն ատենի Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ժողովրդապետին նախագահութեան տակ: — Ասոնք՝ մրցակիցներուն ներկայացուցած պատճէններու վկայութեան հիման վրայ, նկատելով իմ վերջին կամքիս որոշմունքները — աղաչանքին վրայօք ընեն որոշումին: — Չայներու բաղմութիւնը կ'որոշէ խնդիրը. — հաւասար քուէարկութեան ատեն, նախագահին ձայնն է որոշիչ: Սակայն ասիկայ պարտաւորեալ է, մէկուն կամ մէկալին նկատմամբ — երբ որ հաւասար քուէ կ'ընդունին — որոշում ընելու: — Տուգութեան՝ կամ չարուելուն գէմ՝ բողոքման տեղ չկայ:

Երբ վերջապէս ժամանակը հասնի եւ այն գէպքը պատահի, որ մրցանաբաշխութիւնը կազմող Գրանսիլուանիոյ երկրի ազատակացութեան պարտաթղթերը վիճակահանութեան ձեռք պէտք է փոխել (Auslosung), ան ատեն դրամաւելուիւր հոգացող պաշտօնարանը պարտական է, ընդունած իրական դրամովն ուրիշ 5% բերող տէրութեան արժէթուղթ դնել, սակայն ան ատեն միայն երբ անոնց անուանական արժէքը 5% կը բերեն. վասն զի ասով յոյս կայ, որ հիմնարկութիւնն, ինչպէս նաեւ մրցանաբաշխութեան թոշակները շատնան: Եւր գնուած պարտաթղթերը, հիմնարկութեան անունին վրայ գրուելու՝ անցուելու են: Եթէ դայս ընելը չյաջողի, այն ատեն կը կարգադրեմ, որ ան ստակները փոխ արուին, օրինաւոր շահու եւ ապահովագրութեան քով՝ քաղաքային արկղին, ինչպէս հասարակութեան յատուկ ստացուածքին պատասխանատուութեանը տակ. որուն յանձնուած է հոգադարութիւնն, եւ որուն համար պատասխանատու ալ է ասիկայ: — Պարտաթղթերուն պահպանութիւնն, ինչպէս նաեւ ժամանակին հաշիւ ցուցընելը կը յանձնենք արկղակալին՝ քաղաքային հասարակութեան խիստ հսկողութեանը տակ:

Հիմնարկութեան դրամագլխուն եւ եկամուտներուն վրայօք եղած հաշիւները՝ տարուէ տարի տէրութեան վերին համարակալութեան պաշտօնարանին առջեւը դրուելու են: Կ'ուզեմ որ մրցաններու գործածութիւնը՝ նկատելով

յաւելեալ կտակն, իմ մահուանէս ետեւ, որչափ կարելի է, շուտ գործագրուի: Զասիկայ, անոր համար կը կարգադրեմ այսպէս, որպէս զի 1ին տակ եղած ինչքս՝ երկրի աղատակացու-թեան պարտաթղթերու փոխուելէն ետեւ՝ մրցանակներուն բաշխումն անյապաղ ի գործ դրուի. եւ թէ՛ թողակներուն տրուիլ բաշխուիլը չուշանան:

Աս իմ վերջին կամքէս երկու օրինակ կեցած է. մէկը՝ յաւելեալ կտակով՝ իմ ձգողիս մէջ, մէկալն առանց յաւելեալ կտակին, Յ. Պետրոս Գաբուէպովեան կտակակատարին քով:

Երբ Ամենակարողին՝ իմ ամենախոնարհ եւ ներքին շնորհակալութիւնս կը մատուցանեմ, այն առատ օրհնութեան եւ ողորմածութեանը համար, որով զիս այն վիճակի մէջ դրաւ, որ ես իմ աղքատ եղբայրներուս կրթութեանն ու յառաջագիմութեանը համար բան մը կարենամ ընել — անմահ հոգիս՝ իր անսահման գթութեանը կը յանձնեմ:

Նը յանձնեմ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան չէ՛ թէ միայն խղճմտանքաւոր հոգատարութիւն, հապա նաեւ, կը խնդրեմ, որ մրցանաբաշխութիւնները բաժնած ատեն, արդարութեամբ գործէ, վասն զի մարդիկներուն արդար գործքերն Աստուծոյ առջեւ հաճելի են. եւ իրմէն արդարութիւն կը գտնեն. Ամէն:

Մարտի 24-ը 1861, Մայիս 1.

Լ. Մանուկ-էլ Ս. Գաբուէպովեան.

յատուկ ձեռագրս պրած եւ ստորագրած:»

«Հրատարակուեցաւ Մարտի 24-ը 1864 յուլիս 24ին:

Ի. Գաբուէպովեան յ. յ.

դատաւորական երեսփոխան:

Գրեթէ Լ. Մանուկ-էլ յ. յ.

վկայ:

Պ. Գաբուէպովեան յ. յ.

Մարտի 24-ը 1864 յուլիս 24ին.

«Աս ընդօրինակութիւնը՝ առանց կնիքի եղած ընագիր պատճենին հետ համեմատելով՝ անոր հետ ամէն բանի մէջ համաձայն ըլլալը՝ կը հաստատուի:

Մարտի 24-ը 1864 աղատ թագաւորական քաղքին ատենակալութեան. յամի Տեառն 1864. Ա. գ. 25.

Պրահայի Գաբուէպովեան յ. յ.

Տ. Կ.

առաջին քարտուղար:

Ուստի առաջիկայ կտակը՝ յաջորդ պայմաններով կ'ուզենք վաւերական ընել.

1. Որ դրամագլխին եկամուտէն եկած թողակներուն՝ միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ ծնած աղքատ եւ փութաջան մանչ ուսանողներ մասնակցին, որոնց թէ՛ հայրն ու թէ՛ մայրը՝ հայազգի են:

2. Որպէս զի մէկը մրցան կարենայ ընդունիլ՝ կը պահանջուի որ աղաչաւորը՝ միջնադպրոցի չորս ստորին աստիճանները փութաջանապէս եւ լաւ հետեւութեամբ լմնացած

ըլլայ: Հաւասար ատակութիւն ունեցող աղա-
շաւորներուն մէջէն, առաջնութիւնն անոր տրուի,
որն որ չորս ստորին վարժոցական դասերը, չէ
թէ օտար տեղ, հապա Եղիսաբեթուպոլսոյ միջ-
նադպրոցին մէջ լմնեցուցած է:

3. Մրցանին բարձրութիւնը՝ 150 աւս-
տրիական ֆիորին է. մէկ աստուածաբանական՝
200 ֆիորինի մրցանը դուրս առնելով — զորն
որ վաստակողն իր ամբողջ սորվելու ընթացքին
ժամանակ կրնայ վայելել: Փութաջան հայ պա-
տանին, որ ինք զինք հայածէս քահանայ ըլլալու
նուիրած է, ձեռնադրութենէն ետեւ մինչեւ
առաջին հանդիսաւոր պատարագը մատուցա-
նելը՝ կը վայելէ 200 ֆիորինի տարեկան մրցա-
նարաշխութիւնը:

4. Մրցանաբաշխութեան մասնակցողը,
մրցան վայելելու ատեն, եթէ միայն կէս տարւոյ
մը միջոցի մէջ ալ, իր վկայականին մէջ գոնէ
լաւ աստիճանաւորութիւն չի ցուցնէր, կտա-
կակատարին կամքին համեմատ՝ հիմնարկութեան
վայելումը կը կորսնցնէ:

5. Մրցաններու բաշխման նկատմամբ,
Եղիսաբեթուպոլսոյ երգութեալ հասարակու-
թեան երեք ուղղափառ եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ
քաղաքացի — եւ քաղաքային խորհրդին կող-
մանէ՝ երեք հայ քաղաքացի եւ խորհրդանոցի
անդամ, ժամանակակից կաթողիկ հայ ժողովըր-
դապետին նախագահութեանը տակ՝ երեք տա-
րիէ երեք տարի ընտրուած անձինք կը կազմեն
մասնաժողովը: Իսկ եթէ երեք հայազգի եւ

Եղիսաբեթուպոլսեցի հռոմէական կաթողիկեայ
բնակիչ չգտնուի քաղաքային խորհրդին կամ
երգութեալ հասարակութեան մէջ, ան ատեն
պակսած թիւը հայ եկեղեցական հասարակու-
թիւնն իր մէջէն կ'ամբողջացնէ. կամ ուրիշ
խօսքերով՝ եկեղեցական խորհրդին անդամնե-
րովը կը լեցուի: — Աս մասնաժողովն՝ իրեն
ներկայացուած պատճէններու եւ վկայական-
ներու հիման վրայ՝ վերջնականապէս կ'որոշէ, ի
բաց առնելով՝ որեւէ տեսակ բողոք:

6. Մրցանաբաշխութեան դրամագլխոյն
հոգատարութիւնն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասա-
րակութեան եւ քաղաքաբաշխութեան խորհր-
դին յանձնուելով — ասոնց պարտականու-
թիւնն է, հսկել որ հիմնարկութեան դրամա-
գլուխը բաղմանայ եւ մրցաններու չտրուած
եկամուտը՝ 5% երկրի աղատակացութեան պար-
տականութեան թղթեր գնելով եւ Գաբտէ-
պովեան անունի վրայ գրելով՝ անիկայ պտղա-
բերուի: — Եթէ աս չի կրնար գործադրուիլ,
այն ատեն ապահով վարկ ունեցող դրամասե-
ղանի մը քով՝ գոնէ 5% մաքուր բերող հա-
րիւրչէով՝ ղետեղելու է. — ու եթէ աս կեր-
պով ալ 5% եկամուտը չի բերուիր, ան ատեն
ապահով անշարժական ստացուածքի վրայ տու-
լու է, օրինաւոր շահով եւ ապահովացումամբ:

7. Պարտաթղթերուն ու դրամի արժէք
ունեցող որեւէ տեսակ թղթերուն ու պատճէննե-
րուն պահպանութիւնն — ինչպէս նաեւ տարեկան
հաշիւները շինելը՝ քաղքին արկղակալին գործնէ:

8. Հիմնարկութեան դրամագլխուն եւ եկամուտներուն հաշիւները՝ վերաքննութեան համար, վերին համարակալութեան ներկայացուելու եւ տարեկան հաշիւներուն մէկ օրինակը Եղիսաբեթուպոլսոյ՝ Սիմոն Գաբտէպովեան անունը կրող հիմնարկութիւնը հոգացող մասնաժողովին ներկայացուելու է:

9. Որպէս զի բարերար հիմնարկութիւններ մամբ մշտնջենական շնորհակալութիւնը պահուի, ամէն տարի յուլիս 20ին՝ քաղքին մայր եկեղեցւոյն մէջ՝ հանգստեան պատարագ կը մատուցուի հիմնադրին հոգւոյն համար:

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին երեսփոխանաց կաճառին ընդհանուր ժողովէն. յամի Տեառն 1899, փետր. 21:

Յովհաննէս Ղալայանիւ յ. յ.
քաղաքապետ.

Արաքէրտոս Բագրեան յ. յ.
գլխավոր քարտուղար:

Առաջիկայ հիմնարկութիւնը՝ Հունգարիոյ կրթութեան եւ կրօնի պաշտօնարանն ամրացուց՝ յաջորդ վերապահութեամբ:

«Կ'ընդունիմ ու կը վաւերացնեմ, այն պայմանաւ, որ

1. Մրցանաբաշխութեան տուչութեան նկատմամբ եղած մասնաժողովին որոշմանը դէմ՝ աղաչաւորները՝ հիմնարկութեան թղթին կարգադրութիւնը չպահած դիպուածներուն մէջ,

հունգարական թագաւորական համակրութեան եւ կրօնի պաշտօնէին կարենան դիմել:

2. Որ մրցանաբաշխութեան մասնակից եղող պատանին, նաեւ լաւ կենցաղավարութիւն ունենալու է. եւ

3. Որ հիմնարկութեան հաշիւներուն բովանդակութիւնը՝ տարուէ տարի հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին ներկայացուելու են:

Պուտաբէշդ. 1900, յունուար 29:

պաշտօնէին տեղ

Ս. Ե. Լ. Կ.

պաշտօնէի խորհրդական:

13.

Ազգայինը՝ Եղիսաբեթուպոլիս գաղթած ատենին, գտան հոն Աբաֆիեան գղեկին դիմաց եկեղեցի մը, որ բողոքականացն էր: Իշխանին մեռնելէն ետեւ աս եկեղեցին անցաւ — Սէնտէի ատեն — նախ ազգայնոց¹, ասոր վրայ հռոմէական լատինաց ձեռքը. ուր կազմուեցաւ ետքէն հռոմէական լատինածէս ուղղափառաց համար ժողովուրդապետութիւն մը:

Երբ ազգայինը, քիչ մը զօրանալով, իրենց տրուած առանձնաշնորհութեանց հետեւութեամբ, հայ չեղող ժողովուրդներն անկէ հետզհետէ հեռացուցին, ու Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ

¹ Տեառ. Ք. 469—70. — դարձեալ՝ 487, 489, 493 եւ այլն:

մնացին միայն հասարակ ժողովրդենէն՝ արհեստաւորները, վարձկաններն ու ծառայութիւն կատարող կարգի մարդիկը — փուշ էր իրենց աչքին նաեւ լատինածէս ժողովրդապետութիւնը: Եւ չէին կրնար տեսնել հաշտ աչօք, որ իրենց եկեղեցական իշխանութենէն զատ, ուրիշ եկեղեցական հեղինակութիւն, ուրիշ ժողովրդապետութիւն կանգուն կենայ հոն, ուր որ իրենք էին տէրերը: — Ուստի որպէս զի ան՝ — իրենց տեսութեանը համեմատ — անբնական բանը կերպով մը մէջտեղաց վերցընեն, ճարտար ու հեռատես քաղաքականութեամբ ուղեցին յանդուգն քայլ մ'ընել եւ լատին ժողովրդապետութեան մահուան հարուած մը տալ: Աս բանս յաջողցնելը՝ դիւրին բան չէր: Եւ սակայն դուրս հանեցին:

Տեսնենք թէ ինչ ճամբաներով:

Ամէն բանէն յառաջ ընդհանուր ժողովք ընելով՝ որոշուեցաւ թէ Գրանսիրուանիոյ լատին եպիսկոպոսին ծանուցանեն, որ ազգայինք սաստիկ մեծ պարտուց տակ ընկճած ըլլալով՝ չեն կրնար երկու ժողովրդապետութիւն պահել ու հոգալ: Թէ՛ արդէն Եղիսաբեթուպոլիս լատինածէս քաղաքացիներէն միայն սակաւաթիւ ծառայութիւն ընող վարձկաններ ու գործավարներ կան: Թէ՛ երկու ժողովրդապետութեանց մէջ առաւել հեղինակութիւն ունենալու համար, իրաւանց նախանձաւորութիւն եւ անմիաբանութիւն կը մտնէ, որ շատերուն գայթաղութեան պատճառ է, եւայն եւայն: Ուստի եւ գէշ

չ'ըլլար, եթէ որ հոն, լատինածէս ժողովրդապետութիւնը՝ չէ՛ թէ վերցուի, հապա հոգաբարձութեան դարձուի: Հայ հասարակութիւնը կու տայ անոր տարեկան վճարք, տուն ու տեղ եւ հարկաւոր եղածին չափ վաճելու փայտ եւ այլն:

Խորհուրդն եղաւ գործ, եւ հայ հասարակութիւնը 1759 Փետր. 11ին, պարոն Ստոյգա լատին եպիսկոպոսին աղաչանաց թուղթ մը գրեց:

Յիշատակաց արժանի աղերսագրին բովանդակութիւնն է յաջորդը:

«Յայտնի է Գերապայծառութեանդ առջեւ, թէ ինչչափ մեծ գթութիւն ցուցուց Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան մեր վեհափառ ու ամենագթած Տիկինն, երբ որ չէ՛ թէ միայն Պաշալուովի բոլոր երկրակալութիւնը մեզի յանձնել տուաւ եւ զմեզ մշտնջենապէս անոր մէջ հաստատեց — հապա նաեւ երբ մեր քաղքին քով եղած գեղին անունը բոլորովին ջնջելով (suprema)՝ զանիկայ մեր քաղքին կցել տուաւ, եւ գթածաբար շնորհեց, որ անիկայ շատ մ'արտօնութիւններով մեր ձեռքը մնայ:

Ան ալ գաղտնիք պիտի չըլլայ Գերապայծառութեանդ առջեւ, որ այս գթութիւնը վաստրկած աստենիս, բաւական ստակ չունենալով՝ պէտք եղաւ որ շատ ծանր ու դժուարին պարտքերու տակ մտնենք, մենք ու մեր յաջորդները: Եւ աս պարտքերուն նոյն իսկ տարեկան շահերը հատուցանելը՝ շատ ստրկի կու գայ: — Արդ՝

մտածելով թէ ինչ ճամբայ գտնենք, որ մեր ծանր վիճակէն կերպով մը թեթեւանք, մտածեցինք ի մէջ այլոց, որ Գերապայծառութեանդ՝ շատ անգամ մեղի ցուցուցած խնամքին ու գթութեանը դիմենք. — որուն՝ մեր խոնարհ աղաչանքովը մերձենալու ամենէն պատշաճն ու օգտակարը դիտեցինք:

Ուստի Գերապայծառութեանդ կը մօտենանք, լի յուսով՝ աղաչելով որ բարեհաճի մեր ծանր վիճակին մէջ օգնելու, անով՝ որ ասկից ետքը պէտք չըլլայ մեր նուազ եկամուտն երկու ժողովրդապետութեան մէջ բաժնելու: Հապա հունգարացի եւ հայ ժողովրդապետութիւնը միանալով՝ երկու ժողովուրդն ալ մէկ ժողովրդապետութեան իրաւասութեան եւ հոգաբարձութեանը տակ, հաւասար հոգեկան միութեամբութեան մասնակցի: Ասով չենք ուզեր զան ըսել, որ հոս գտնուող սակաւթիւ հունգարացիք՝ որոնք ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ վարձուոր, ծառայ, աղախին. իրենց լեզուն ունեցող հոգեւոր հովուէն զրկուին: Մանաւանդ թէ ինքնակամ յօժարութեամբ կ'առաջարկենք ու յանձն կ'առնունք, որ ամէն ատեն, Գերապայծառութեանդ եւ իր յաջորդներուն կարգադրութեանը համեմատ՝ մէկ հունգարացի քահանայ մը կը պահենք, հունգարական հոգաբարձու տիտղոսով (sub titulo Capellani hungarici): Ասոր՝ թէ կարգաւորեալ բնակութիւն, թէ իր կանոնաւորեալ սեղանին համար, բաւական վճարք — 100 ուն. ֆիօրին, այսինքն հարիւր ֆիօրին —

կը հատուցանենք: Ասիկայ՝ հայ ժողովրդապետին ձեռացը տակ, քարոզութեամբ, պատարագ մատուցանելով եւ խորհուրդները մատակարարելով՝ հունգարացւոց պիտի ծառայէ:

Մեզի այնպէս կ'երեւայ, որ ասոր նկատմամբ աղաչանքնիս անպատշաճ չէ, յաջորդ պատճառներուն համար: Ասով՝ նախ, ոչ հոգիները պիտի նուաղին եւ ոչ ալ հունգարական եկեղեցւոյն նուազ եկամուտն՝ աշխարհային լրաներու պիտի դարձուի, հապա եկեղեցւոյն պիտի մնայ: — Երկրորդ՝ որովհետեւ մենք ալ արդէն տուեալն ընդունեցանք ու թէ՛ տօներն եւ թէ՛ պահքերը մէկ տեղ կը բռնենք. — ասկից զատ եկեղեցիէն կարգադրած երեքօրեայ պաղատանքներն ու տօն մարմնոյ եւ արեան տօնախմբութիւններն ու թափօրները մէկ տեղ կը կատարենք՝ վախկայ որ եթէ աս պղտիկ քաղքին մէջ երկու ժողովրդապետ զատ զատ իրաւասութիւն ունենան, անոնց մէջ իրաւանց նախանձաւորութիւն (competentia) եւ անկէ՝ շատերուն գայթաղութիւն պատճառող անմիաբանութիւն յառաջ պիտի գայ: — Երրորդ՝ աս մեր խոնարհ աղաչանքին պատճառ տուաւ ան ալ, որ Գրանսիլուանիոյ մէկալ քաղաքներուն սովորութեանը համեմատ ընենք, որոնց մէջ՝ թէպէտ զատ զատ լեզու ունեցող հաւատացեալներ կան, այսու ամենայնիւ չկայ երկու ժողովրդապետ, հապա մէկ հատ մը միայն. եւ անոր քով՝ հարկաւոր լեզուներ ունեցող պարտ ու պատշաճ օգնական քահանաներ:

Գերապայծառութիւնդ՝ աչքին առջեւ ունենալով աս պատճառներն, եթէ մեր աղաչանքը գթութեամբ լսէ եւ խնդրուածնիս ընդունի՝ զմեզ հայրապէս պիտի մխիթարէ: — Մենք անհաստատուն յուսոյն մէջ ենք, որ օտար երկիրներու մէջ՝ շատ նեղութիւններ կրող ազգային հայ հաւատացեալներն ալ ասկէ քաջալերութիւն գտնելով՝ մեր հասարակութեանը գիմելու պիտի փութան եւ մեր մայր եկեղեցւոյն ու մեծափառ տիկնոջ ինքնակալութեանը մեծագոյն տաճարութեանն ու յառաջացմանը պիտի աշխատին:

Մեր խոնարհ աղաչանքին ընդունելութիւնը՝ Գերապայծառութենէդ կրկին ու կրկին կը խնդրենք. — որուն տէր Աստուած՝ մեր հոգեկան մխիթարութեանը համար, թէ երկայն կեանք եւ թէ հոգւոյ ու մարմնոյ բարեբարութիւններ շնորհէ:

Ա՛ս կը խնդրեն ու այսպէս կը փափաքին Գերապայծառութեանդ խոնարհ եւ հաւատարիմ ծառաներն ու հոգեւոր որդիքն.

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնն ու հասարակութիւնը:

Կրնանք ննթադրել, թէ այս աղաչանագ թուղթը լատին եպիսկոպոսին շատ ուրախութիւն պատճառած պիտի չըլլայ: Եւ սակայն կը գտնենք թէ — ուղեւով չուղեւով — քանի մ'ամիս ետքը Գարլսպուրկի կանոնիկոսարանին եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան մէջ 1759 աւգ. 6ին, փոփոխակի դաշինք մըն է, ամրացուեցաւ, որուն խօսքերուն համեմատ՝ «Որով-

հետեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնն՝ աս քաղքին քով գտնուած Պաշպալովն — իբրեւ Աբաֆիեան արքունական երկրակալութիւն մշտնջենապէս գնեց, եւ աս ատենէն սկսեալ՝ հունգարացի եւ վալաք վարձակալներէն — որոնք անկից ետքն ուրիշ տեղ փոխադրուեցան — բնակուած Պաշպալովն հայ քաղքին հետ միացաւ. — ու որովհետեւ այս քաղաքն ունի հայ ժողովրդապետ, օգնական քահանաներ եւ բաւական թուով հայ կրօնաւորներ — անոր համար, Պաշպալով բնակող հունգարացի ժողովրդապետի հարկաւորութիւն չկայ: Դնչու որ եթէ անիկայ ասկից ետքն ալ հոն բնակի՝ քաղաքն, որ շատ պարտքի տակ եւ ծանրաբեռնութեանց ներքեւ ընկճած է, պիտի չկարենայ քահանային տարեկան պատշաճ եկամուտն ըստ օրինի հոգալ: — Ըստ այսմ պատշաճ տեսնուեցաւ, որ յիշեալ Պաշպալովի ժողովրդապետութիւնը՝ հոգաբարձութեան դարձուի:

Ասոր հետեւութեամբն երկու կողման մէջ յաջորդ միաբանութիւնը դրուեցաւ:

“1. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութիւնը կը պարտաւորէ ինք զինք, որ հունգարացի օգնական քահանայ մը կը պահէ:

2. Որ աս օգնական քահանային տարուէ տարի 200 ռենական ֆիօրին եւ 12 ձողաչափ վառելու կարծր փայտ կու տայ:

3. Որ քահանային յարմար բնակութեան տեղ կու տայ ձրի: Աս տան պահպանութիւնը՝ քաղաքային հասարակութիւնը վրան կ'առնու:

4. Որ զհունդարական եկեղեցին, իր յատուկ ծախքովը՝ աղէկ վիճակի մէջ կը պահէ:

5. Որ զանիկայ եկեղեցական կահ կարասիով կը հանդերձաւորէ:

Աս հինգ կէտերը՝ քաղաքային վարչութիւնն անմիջապէս կատարեց, այնու, որ վախճան քաց կոչուած առուակին անդին փճանալու վրայ եղած քահանայական տան տեղ, քաղքին մէջ բոլորովիննոր շէնք մը կանգնեց՝ տիրացուի բնակարանով մէկ տեղ: Զեկեղեցին՝ հայ հաւատացելոց ձեռնտուութեամբն ամէն հարկաւոր բաներովը հանդերձաւորեց, մանաւանդ թէ վերջի ատենները՝ տիրացուի վճարքն ալ, իւրեւ պաշտպան՝ բարձրացուց:

Գարլսպուրկի կանոնիկոսարանը՝ վերոյշեալ կէտերը յաջորդ յայտարարութեամբ ընդունեցաւ ու վաւերացուց:

“Մենք՝ Գարլսպուրկի եպիսկոպոսական կանոնիկոսարանն, այս գրութեամբ կը յայտնենք ամենուն, որոնց կը պատկանի, թէ որովհետեւ գերապայծառ տէր եպիսկոպոսը (պարոն Սդոյգա) ծանօթ խնդրոյն վերջնական կատարումը մէզի յանձնեց, մենք՝ յիշեալ քաղքին եւ հասարակութեան յառաջ բերած պատճառներուն վրայ հիմնուած աղաչանքն օրինաւոր եւ պատշաճ համարեցանք: Ուստի աս բանիս ղիջանելով եւ վանիկայ ընդունելով, այն կէտերովը յօդուածներովն ու պայմաններովն, որոնք անոր մէջ պարունակուած եւ բացատրուած են, եւ ոչ ուրիշ կերպով — յիշեալ հունդարացի ժողովրդապե-

տութիւնը՝ անոր մէջ յիշուած — եւ ուրիշ աւելի հիմնովին ու մեր առջեւը ծանօթ եւ կանոնիկոսարանին արձանագրութեանցը մէջ աւելի պայծառ կերպով բացատրուած պատճառներու համար — ըստ օրինի հոգաբարձութեան (caplanat) կը դարձնենք: — Քահանային կալուածն եւ բնակութիւնն, ինչպէս նաեւ տիրացուի տունն, ամէն շէնքերովն, անոնց վերաբերեալ ամէն ներքին եւ արտաքին բաներովն, եկամուտներովն, ստացուածքներովն եւ պտուղներովն, որոնք՝ անոր կամ անոնց կը վերաբերին, յառաջ բերուած ու յայտնուած ծանրաբեռնութիւններովը մէկտեղ, մշտնջենապէս յիշեալ քաղքին հասարակութեան կը յանձնենք ու կու տանք:

Որ բանին օրինաւոր ըլլալը՝ կանոնիկոսարանն իր վաւերական կնիքովը կ'ամրացրէ (եպիսկոպոսական ակթոնը պարագութեան մէջ էր):

Ի Գարլսպուրկ, կանոնիկոսարանին սովորեալ տեղէն. յամի Տեառն 1759 Աւգոստ. 6ին.

Յովհաննէս Չեօբէշ յ. յ.

ընդհ. տեղապահ:

Կարլոս Պլոմ յ. յ.

կանոնիկոսարանին՝ երգուեալ քարտուղարը:

Յովհաննէս Վէլ

ըստ պլոց:

Ուլէրիշէան յ. յ.

յիշեալ քաղքին — աս բանիս մէջ — երեսփոխանը:

Այսպէս, թէպէտ Եղիսաբեթուպոլսոյ լատինաձէս եկեղեցին մնաց, բայց ժողովրդապետական իշխանութիւնը ջնջուելով՝ եկեղեցական վարչութիւնը՝ բոլորապէս ազգայնոց ժողովրդապետին ձեռքն անցաւ: Ինքն էր անկից ետքը ժողովրդապետ նաեւ լատինաձէս ուղղափառաց, ան զանազանութեամբ, որ լատին եպիսկոպոսն անձ մը կ'անուանէր հոն, իբրեւ եկեղեցւոյն հոգաբարձու. եւ քաղաքը կը վճարէր անոր տարեկան վարձքը, կու տար տուն մը, եւ տարուէ տարի 12 ձողաչափ վառելիւ փայտ: Բնականապէս ամէն՝ եկեղեցական գործառնութիւններէն գալի առձեռն հասոյթները՝ ինչպէս են, մկրտութեան, պսակի, թաղման, տնօրհնէքի եւ այլն եկամուտները կը վերաբերէին այն օգնական քահանային:

Այսպէս գնաց աս բանս մինչեւ 1851 ին կողմերն, որ միջոցին Եմէրիկոս Չիգիեան հայադգին, լատին եպիսկոպոսէն ժողովրդապետի փոխանորդ անուանուելով՝ լատին ժողովրդեան վարչութիւնը՝ ազգային, բայց լատինաձէս քահանայի ձեռք անցաւ: Ասոր մահուանէն ետեւ դարձեալ ազգային մ'եղաւ ժողովրդապետ լատին եկեղեցւոյն: — Ասոր վրայ, առանց միտ դնելու եւ առանց ընդգիմութեան ժողովրդապետի փոխանորդը վարեց լատին եկեղեցին: Ասով՝ ազգայնոց անհոգութենէն, ու անգործութեան հոգիէն, այս իշխանութիւնն իրենց ձեռքէն ինկաւ գնաց, ու մնաց այնպէս:

Թէպէտ վերջի ատեններն ազգայնոց աչքը

բացուեցաւ ու փորձեցին, որ իրերը նախնական վիճակին դարձնեն ու նորէն Հայոց ձեռքն անցնի լատին ժողովրդապետութեան վերին իշխանութիւնը: Բայց բանը բանէն անցած էր: Ուշ արթնցան: — — —

Ինչպէս որ Եղիսաբեթուպոլսոյ եկեղեցական ու աշխարհային վարչութիւնն արժեցուց իր ազդեցութիւնը լատին եպիսկոպոսին առջեւ, անանկ ալ հայ կղերը միեւնոյն հեղինակութիւնը բանեցուց ազգային հասարակութեան վրայ:

Ինչպէս յայտնի է, Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնը հայ եկեղեցւոյն վրայ պաշտպանութեան իրաւունք ունենալուն համար ընդունեցաւ քանի մ'արտօնութիւն եւ իշխանութիւն այս եկեղեցւոյն վրայ: — Բայց ասով՝ նաեւ հայ կղերը, քաղաքային իշխանութեան ձեռքէն, փրցուց շատ մը նպաստաւոր ու օգտակար բաներ, որոնք, քաղաքային պաշտպանութեան իրաւանց բնական հետեւութիւններն, այսինքն՝ պարտականութիւններն էին:

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնն իր պաշտպանութեան իրաւունքը (patronatus) ընդունեցաւ, եկեղեցի շինելու, զանիկայ պահպանելու եւ եկեղեցականաց հասոյթը հոգալու տիտղոսով՝ առաքելական իշխանապետներէն: Ինչպէս որ յայտնապէս կը տեսնուի կայսերաց՝ արտօնութեանց թղթերուն եւ ուրիշ պատճէններուն մէջէն:

Չնդհատելով ան պարտականութիւնն, որ քաղքին հայ եկեղեցւոյն եւ իր պաշտօնեանե-

րուն նկատմամբ կարողու Զ. ի եւ Մարիամ Թերեզիայի արտօնութեանց կոնդակներուն Ա. կէտին մէջ — ասոր վրայօք — կը պարունակուին¹ — պաշտպանութեան պարտականութեանց բացատրութիւնը յայտնապէս կը գտնենք Յովսէփ Բ. եւ Փերդինանդոս Ե. կայսեր տուչութեանց թղթերուն մէջ:

Յովսէփ Բ. 1786 դեկտ. 26ին տուած պատճէնին Ե. կէտին մէջ, այսպէս կ'ըսէ ի մէջ այլոց. «Կու տանք այս քաղքին պաշտպանութեան իրաւունքն, որուն հետեւութեամբ, ուրիշ քաղաքաց սովորութեանը համեմատ կարենայ իրեն քահանայ ընտրել: Բայց այն բացորոշ պարտականութեամբ, որ քաղաքն՝ այս քահանային եւ անոր օգնականներուն պարտական է պարտ ու պատշաճ հոգատարութիւնն ընելու. ինչպէս որ աս բանն ուրիշ առանձնաշնորհութեանց ձեռք ալ սրբացուած է»²:

Նման օրինակ կարգադրութիւն կը գտնենք Փերդինանդոս Ե. ի, 1837. աւգոստ. 15ին տուած յայտարարութեան Ե. կէտին մէջ: «Կու տանք այս քաղքին, ընդունուած օրինաց իմաստին համեմատ՝ պաշտպանութեան իրաւունք առ այն, որ իւր ժողովրդապետն, ինք կարենայ ընտրել: Բայց այն բացորոշ յայտարարութեամբ, որ այս ժողովրդապետին եւ իր օգնականներուն պարտ-

¹ Տես Հատ. Ա. 75 եւ 207:

² Տես Յովսէփ կայսեր Եղիսաբեթուպոլիս քաղքին տուած արտօնութեան կոնդակին Ե. կէտը, Հատ. Բ. 332:

ու պատշաճ խնամքին միշտ հոգ տանելու պարտական ըլլայ¹:

Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ կաթողիկէ եկեղեցւոյն եւ իր քահանաներուն եկամուտն ու հասոյթը հոգալու հետքը կը տեսնենք արդէն ԺԸ. դարուն սկիզբներն (1725 յուլիս 29) — այն միջոցին, երբ Անդոլֆի՝ Դրանսիականիոյ եպիսկոպոսը, քաղքին հին եկեղեցին օծեց: Ասիկա էր երկրորդ հայ եկեղեցին, եւ հասարակութեան ստացուածքովը կանգնուած: Սիկիսմունդոս Գորնիժ կոմսին, Դրանսիականիոյ այն ատենի կառավարին ներկայութեամբն օծուելով՝ հասարակութեան, պաշտպանութեան իրաւունքը ձանչցուեցաւ:

Պադւանի կոմս եպիսկոպոսն 1781 նոյեմբ. 1ին ըրած այցարարութեան պատճէնին մէջ կը յայտնէ թէ. «Աս (Եղիսաբեթուպոլսոյ) եկեղեցւոյն վրայի պաշտպանութեան իրաւունքն — որուն համեմատ՝ քաղաքը թիկնածութեան (candidation) իրաւունք ունի — անմոռաց յիշատակաց արժանի Մարիամ Թերեզիայի գթութենէն ընդունած է»:

Յովսէփ Մարգօնֆի եպիսկոպոսին՝ 1806 դեկտ. 1ին Եղիսաբեթուպոլիս ըրած այցարարութեան առթիւ, արձանագրութեան մէջ առնուած կը գտնենք յաջորդ խօսքերը. «Նկատմամբ եկեղեցւոյն եւ իւր պաշտօնեաներուն եկամտին՝ ասոնք, պաշտպանութեան իրաւունքին

¹ Համեմատէ 258 էջին հետ:

վրայ հիմնուած ըլլալով՝ քաղաքային արկղէն վճարուելու են,»:

Եղիսաբեթուպոլսոյ պաշտպանութեան պարտականութեանց կատարման սգալից էջերը կը դնէ առջեւնիս, Ռուսոնայի եպիսկոպոսին ժամանակն, 1818ին եղած, եպիսկոպոսական այցարարութեան արձանագրութիւնը: Ասոր մէջ հայրական կերպով մը կը զգուշացնէ եպիսկոպոսն զքաղաքային հասարակութիւնն, որ պաշտպանութեան պարտականութիւնները կատարելու մէջ անհոգութիւն ընելու հրաման չկայ:

“Եկեղեցական կարգադրութիւնները, կ'ըսէ եպիսկոպոսը, մեր երկրին օրէնքներն ու թագաւորական ամենագլխած հրամաններն այս կերպով անարգել ու ոտքի տակ առնուլ, հայ ազգին աստուածապաշտութեան — գովութեան ու պարծանաց ասանկ ամօթ բերելն — ուրիշ կողմանէ այսպիսի կարգաւորեալ կերպով յօրինաւորուած քաղքէ մը չէինք սպասեր — քաղքէ մը, որուն պաշտպանութեան իրաւունքն՝ երջանիկ յիշատակաց արժանի Մարիամ Թերեզիա պարգեւած է — ու որն որ լաւ ճանչնալու է այն սկիզբը, թէ պաշտպանին կը վերաբերին տուչութիւն, շինել ու հիմնել¹,»:

Այնչափ աւելի ուրախացուցիչ է, Նիկոլայոս Գովաչ եպիսկոպոսին 1831ին, սեպտ. 1ին ըրած այցարարութեան պատճէնին այն դիտողութիւնը՝ թէ Եկեղեցւոյն արտաքին տանիքին՝

¹ Յետ Հատ Բ. էջ 104—106:

պաշտպան հասարակութիւնը լաւ հոգ կը տանի: Պաշտպանութեան իրաւունքին գործադրութիւնը ժողովրդապետ ընտրելուն մէջ կայացած է, զոր՝ եպիսկոպոսական իշխանութեան առաջարկած երեք անձինքներէն մէկն եպիսկոպոսը կ'ամրացնէ: Աս իրաւունքին հետ կցած պարտականութիւնները, պաշտպանը՝ հաւատարմութեամբ կը կատարէ. այնու, որ եկեղեցւոյն չէնքը աղէկ վիճակի մէջ կը պահէ: Բայց ժողովրդապետութեան չէնքին հոգատարութեանը նկատմամբ, չենք կրնար այս բանս ըսել. որ ըստ բաւականի գոհացուցիչ վիճակի մէջ չէ:

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգային եկեղեցւոյն անշարժ եկամտիցը (fixum) նկատմամբ, Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսական այցարարութեան պատճէնը 1806ին, յաջորդ կերպով կարգադրութիւն կ'ընէ. “Եկեղեցւոյն եւ իր պաշտօնատէրներուն եկամտին նկատմամբ, որովհետեւ ասոնք արդէն որոշուած բաներ են պաշտպանութեան իրաւանց հետեւութեամբ — քաղաքային արկղէն վճարուելու են: Աս արկղին վրայի բարձրագոյն հսկողութիւնը՝ արքունական վերին կառավարութեան ձեռքն է: Աս հիման վրայ յենլով — կառավարութեան՝ քաղաքային խորհրդին եւ հասարակութեան խրկած կարգադրութեան հետեւութեամբը յաջորդներն որոշեցինք:

Ա. Ան եկեղեցական ստացուածքն, որ ատեն մը հաւատացելոց եւ եղբայրութեանց կամաւոր տուչութենէն աստուածային պաշտա-

մանց ներքին հարկաւորութեանցը համար տրուեցաւ, քաղաքը՝ նոր եկեղեցւոյն շինութեանը գործածեց, ուր որ շինութիւնը՝ պաշտպանութեան իրաւանց հետեւութեամբը՝ միայն իր յատուկ ստացուածքովն ու ստրկովը պէտք էր շինուիլ: — Բայց որովհետեւ այս կերպով՝ եկեղեցական ստացուածքն, որ ամենօրեայ աստուածային պաշտաման ներքին կարօտութեանցը համար որոշուած էր, եկեղեցւոյ շինութեանը գործածուեցաւ, անոր համար քաղաքն իրեն վըայ պարտաւորութիւն առաւ, որ վերոյիշեալ ներքին կարօտութիւններու վըայօք հոգ կը տանի: Աս բանս մինչեւ հիմակ ըստ օրինի եւ ըստ խղճի գործադրուեցաւ ալ: — Բայց որովհետեւ վերջին ատեններն ոմանք ասոնց նկատմամբ դժուարութիւններ հանեցին, ուստի որպէս զի եկեղեցւոյն ներքին եւ ամենօրեայ կարօտութիւնները տեւողապէս ապահովցուն, պարտական է քաղաքային հասարակութեան արկղը՝ ան 6000 ռենական ֆիորինին համար, տարուէ տարի 100 աւստրիական, կամ 300 ռենական ֆիորին վճարելու, իբրեւ 5% շահ առ հարկը:

Բ. Պարտաւորեալ է հասարակութիւնն՝ իր պաշտպանութեան իրաւունքին հետեւութեամբը՝ թէ՛ հին ու թէ՛ նոր եկեղեցւոյն, ինչպէս նաեւ ժողովրդապետական բնակարանին եւ դպրոցին հոգ տանելու. եւ ապականութիւններն որ հիմակ կը սպառնան՝ ըստ մը յառաջ ընելի նորոգութիւններովը՝ տեղը բերելու:

Գ. Քահանայական եւ ուրիշ եկեղեցւոյ ու դպրոցի վերաբերեալ անձինքներու տրուելի գումարն, որ ուրիշ կողմանէ արդէն հոն տեղի եկեղեցւոյ եւ քաղաքաբաշխութեան մէջ դաշնագրութեամբ կարգադրուած, հաստատուած ու եպիսկոպոսական իշխանութեամբ վաւերացուած է, ամէն ռոճկաւորի անդորրագրին վըայ, մասն մասն վճարուելու է, քաղաքային արկղէն: Աս բոլոր գումարն ու 300 ֆիորինն, որ քաղաքային արկղէն մասնաւորուած ու որոշուած է, ներքին աստուածային պաշտաման համար, իբրեւ հաստատուն եկամուտ (fixum) գրի առնուի:

Ուրիշ՝ 1831ի, եպիսկոպոսական այցարարութեան պատճէն մը՝ եկեղեցւոյ հաստատուն եկամտին վըայօք յաջորդ կերպով որոշում կ'ընէ:

«Քաղաքային հասարակութիւնը՝ 6000 ֆիորին եկեղեցական ստացուածքը՝ զոր աստուածային ներքին պաշտաման կարօտութիւնները լեցընելու համար, ատեն մը հաւատացելոց եւ եղբայրութեանց կամաւոր տուչութենէն ժողովուեցաւ — երբ որ նոր եկեղեցին շինուեցաւ — եկեղեցւոյ կանգնմանը գործածեց: Եկեղեցւոյ այս ստացուածքը գործածելով՝ ինք զինք պարտաւորեց, որ քաղաքային հասարակաց արկղէն տեղը պիտի բերէ, այն եկեղեցւոյ ներքին կարօտութիւնները: Այս՝ տարեկան եկամտին գումարը — բարձրագոյն իշխանութեան ձեռօք, առաջիկայ տարւոյն մէջ 375 ֆիորինի բարձրացաւ, զոր քաղաքային արկղը՝ տարուէ տարի

ճշգիւ կը վճարէ աստուածային պաշտաման ներքին կարօտութեանցը համար:»

Նմանօրինակ յայտարարութիւններ կը գտնենք, թէ եկեղեցական ու թէ քաղաքային խորհրդին որոշմանցը մէջ:

Եկեղեցական ժողովքի մ'արձանագրութիւնը, 1809ին, յիշատակութիւն կ'ընէ 6000 ֆիորինին վրայ. որ դրամագլխին շահը 300 ֆիորին կ'ընէ: — Յիշեալ եկեղեցւոյ հասարակութիւնն՝ եպիսկոպոսական այցարութեան առթիւն, որոշեց, որ որովհետեւ վաղեմի ընկերութեանց՝ դրամագլուխը՝ հասարակութիւնը եկեղեցւոյ շինութեանը գործածեց — տարուէ տարի վճարուելի 300 ֆիորինն իրբեւ եկեղեցւոյ սլաշտատականը պէտք է որ նկատուի: Ինչու որ ամէն ասանկ բարեպաշտ ընկերութեան նպատակն է Աստուծոյ տան մեծագոյն պայծառութիւնը:

Աս' վերը յիշուած պատճառներուն համար, 1860ին յունուար 7ին՝ քաղաքային ժողովն, այն հրամանը կու տայ քաղքին հասարակութեան արկղակային, որ հայածէս եկեղեցւոյն՝ հաստատուն եկամտին հաշուին, անցընէ կէս տարիէ կէս տարի 157 ֆիորին եւ 50 քառանդան:

Իսկ քահանայից անձնական եկամտին վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները կրնանք տալ:

Ինչպէս գիտենք՝ քահանայք ի սկզբան ժողովրդեան կամաւոր տուրքէն կ'ապրէին: Ուրարի համեմատական եկամտին բաժանմանը

վրայօք կը գտնենք կարգադրութիւններ՝ նախ 1729 Նոյ. 13ին, երբ Ստեփ. Ռօշքա Ստանիսլաւի առաքելական ընդհանուր տեղապահն այցարարութիւն ըրաւ Եղիսարեթուպոլիս քաղաքը: Գարձեալ՝ այն առթիւ որ 1740ին, Գոշդալ, եպիսկոպոսական տեղապահն Եղիսարեթուպոլիս խրկուեցաւ:¹

Քաղքին ժողովրդապետը՝ 1759ին, դատաւորին հետ հաւասար վճարմունք, այսինքն 300 ունական (որ 100 ֆիորինի կամ 200 ֆրանկի հաւասար էր) ֆիորին ունէր: Քահանային վճարքին նկատմամբ հաստատուն կարգադրութիւնը՝ թագաւորական (1787 մարտ 27ին) հրամանին հետեւութեամբ միայն 1795 մարտ 3ին որոշուեցաւ վերջականապէս՝ երբ քաղքին հասարակութեան ու Պադյանի եպիսկոպոսին մէջ դաշնադրութիւն մը դրուեցաւ. որուն խօսքերն են յաջորդները. «Որպէս զի չըլլայ թէ ժամանակաւ ի փնաս կղերին, անոր եկամուտը կրճատուի, հապա ընդ հակառակն միշտ ապահովցուի. Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսը՝ քաղաքային ընդհանուր ժողովին այն՝ 1794 սեպտ. 1ին, միաձայն փափաքով յայտնած որոշումը կը հաստատէ, թէ 850 ֆիորինն, որ արդէն անկից յառաջ եղած տարիներուն մէջ ալ, հայ ժողովրդապետին եւ իր օգնական քա-

¹ Համեմատէ Բ. Հատ. էջ 41-44 էջին հետ. ուր որ կարգադրութիւններ կ'ըլլուն թէ որ եկեղեցական գործառնութեան համար իւրաքանչիւր քաղաքացիէն իր կարողութեանը համեմատ — ինչպիսի տուրք պիտի առնուի:

Հանաներուն տրուած էր — ասկից զատ վարձատրութեան տիտղոսով՝ 120 ֆիորին — հասարակաց արկղէն անպատճառ հատուցուի։

Վերին կառավարութեան մէկ հրամանագիրը 1830 աւգ. 2ին կը կարգադրէ, որ ժողովրդապետին վճարքը 333 ֆիորին եւ 20 քրայցէր ըլլայ։ Եւ կը հրամայէ, որ քաղաքային վարչութիւնը՝ 1826 մայ. 1էն, պարտական է այս գումարը վճարելու։ — Նախորդ դարուն կէսերը (դէպ ի 1850) լաւացուց քաղաքը ժողովրդապետին վճարքն, երբ որ զանիկա 630 ֆիորինի բարձրացուց։ Աս գումարը՝ 1863 հոկտ. 27ին, ելաւ 700 ֆիորինի։

Թէպէտ կառավարչական հրամանները՝ քահանայից՝ եկեղեցական երկրի եկամուտն, արդէն 1781ին կը պահանջէին. բայց եւ այնպէս հայ ժողովրդապետն ասանկ երկրի եկամուտ՝ քաղքէն երբեք չընդունեցաւ։ Ինչ որ հիմակ ունի, զանիկա Յովհ. Գասպէպովեան ժողովրդապետն 1847ին, Մխիթարեան հայրերէն գնած է, 1400 ֆիորինով։

Հոգաբարձուներն ի սկզբան միայն ուրարի եւ ուրիշ եկեղեցական գործառնութեանց եկամուտներէն կ'ապրէին։ Բայց արդէն 1825 յուլ. 20ին կառավարութեան մէկ կարգադրութեամբը՝ երեք հոգաբարձուին վճարքն եղաւ 375 ֆիորին։ Ասոր վրայ աւելցուեցաւ 100 ֆիորին մըն ալ՝ իբրեւ սղութեան աւելցուկ, որով իրենց վճարքն եղաւ 475 ֆիորին։

1848ի եւ 49ին յեղափոխական տարի-

ներն, զքաղաքը նիւթապէս այն աստիճանի փճացուցին ու աղքատացուցին, որ քահանայից վճարք չկրցաւ տալ։ Անոր համար եպիսկոպոսական հրաման մը 1850 մայ. 22ին, կը կարգադրէ, որ քաղաքային հասարակութիւնն զապային քահանաներն իր յատուկ ստացուածքովը գոհ ընէ։ Եթէ քաղաքային հասարակաց եկամուտն ասոր բաւական չէ, կ'ըսէ, այն ատեն, իւրաքանչիւր անձի վրայ տուրք դնէ եւ այս ճամբով ժողովելի գումարէն պահպանէ զքահանաները։ Ասկից զատ Եղիսարեթուպոլսոյ քաղաքային խորհրդին վրայ առանձինն կերպով պարտականութիւն կը դրուի, որ հայ քահանայից օրինաւոր պահանջքին միտ ղնելով, եթէ հասարակաց արկղը զանոնք գոհ ընելու ի վիճակի չէ, տրուած հրահանգին համեմատ՝ դրուելի տրոց ճամբովն անոնք գոհացուին «Որովհետեւ — կ'աւելցուի հրամանագրին մէջ — հոգաբարձուները, չէ թէ ես դրի քաղքին կունակը, հապա քաղաքն, իբրեւ պաշտպան խնդրեց զանոնք ինծմէ։ Ուստի քաղաքը պարտական է հիմայ իրենց եկամտին հոգ տանելու։»

Հոգաբարձուներուն թիւն այն ատեն ամփոփուեցաւ, երբ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսն 1851ին զէմերիկոս Չիգիեանը՝ լատին եկեղեցւոյն ժողովրդապետի փոխանորդ անուանեց։ — Աս միջոցին երկու հոգաբարձուներու մէջ բաժնուեցաւ 262 ֆիորին եւ 50 քրայցէր վճարքը։ 1863էն ետքը, հոգաբարձուի տարեկան վճարքն էր 300 ֆիորին։ Իսկ 1890ին, ասոր պաշտօնին

Հետ կրօնագիտութիւն սորվեցընեն ալ միանալով՝ այսօր կ'ընդունի հոգաբարձուն 352 ֆիորին եւ 50 քրայցէր: Իսկ բնակութեան համար 60 ֆիորին: — —

Ունինք ձեռունիս փոփոխակի դաշինք մըն ալ, զոր հայածէս կղերն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանը հետ ըրած է 1862ին, որ Դրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսէն վաւերացուած է: — Ասոր մէջ հասարակութիւնն ինք զինք կը պարտաւորէ, որ չէ թէ միայն նոր ու կարգաւորեալ բնակութիւն կու տայ ժողովրդապետին, ու կղերին հետ փոփոխութիւն ընելով՝ կարգաւորեալ նոր դպրոց ու հիւանդանոց մը կը կանգնէ, հապանաւ ասոնց ու քաղքին անկեղանոցին նորոգութեանը հոգ կը տանի:

Ահաւասիկ քաղաքային վարչութեան ու եկեղեցական իշխանութեան մէջ դրուած միութեան թղթին հայերէն թարգմանութիւնը:

«Վարը նշանակուած օրը՝ յաջորդ միութիւնն ու փոփոխակի դաշինքը դրուեցաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայածէս կղերին եւ քաղաքային հասարակութեան մէջ գերապայծառ եպիսկոպոսին վաւերացուցմամբը:

1. Որովհետեւ մինչեւ հիմակ ժողովրդապետի բնակարանը հին քահանայական տունին մէջն էր, զոր ողորմած հոգի Անդրէաս Տիագոնի շինած եւ պարգեւած էր, իբրեւ քահանայից բնակութեան տեղ — ու դպրոց: Իսկ ժողովրդապետին ախոռն ու խոհանոցը՝ հին եկե-

ղեցւոյն բակին մէջ՝ ու ըստ մասին տիրացուի բնակութեան տեղ դործածուող եկեղեցական երկրին վրայ էր: Արդ՝ որովհետեւ աս տեղերը՝ մէկ կողմանէ ժողովրդապետի բնակութեան յարմար չէին, քայց մէկալ կողմանէ՝ անոր համար ալ, որ այս տեղն աւելի յարմար էր դպրոցի. — ուստի Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն, իբրեւ բնակութեան տեղ, փոխարէն կու տայ ժողովրդապետին նոր փողոցին մէջ եղած 71 թիւ ունեցող տունն՝ իւր բոլոր տեղովն, երկիրովն ու այն տեղւոյն վրայ գտնուած տներովը: — Եւ որովհետեւ այս տեղը պարտէզ չունի, անոր համար այս տեղւոյն կը տրուի ու կը կցուի ան պարտէզին, որ կղերին՝ հին ժամին բակին մէջ գտնուած տեղւոյն վրայ կեցած է, զոր մինչեւ հիմակ ժողովրդապետը կը դործածէր: — Աս պարտէզին, հիմակ դուռ մըն ալ շինուեցաւ, ժողովրդապետին բնակութեանը կողմանէ. որովհետեւ անոր վարի մասին մէջն է պարտէզը:

2. Աս առաջին կէտին մէջ եղած փոփոխութեան հետեւութեամբն, որովհետեւ եկեղեցւոյն՝ հին ժամին բակին մէջ գտնուած երկիրն եւ տները, մէկտեղ ամփոփուած են — վասն զի քաղաքային հասարակութիւնը նայեցաւ որ կարելի եղածին չափ ժողովրդապետին ամէն հարկաւոր բաները մէկտեղ ըլլան — ասոնք հիմակ քաղքին սեպհական ստացուածքը դառնալով՝ եկեղեցւոյ հին երկրին վրայ, մնաց միայն ան երկու խուցը՝ զորոնք դեռ

տիրացուն կը գործածէ: — Ուստի որպէս զի աս երկրին ալ երկուքին՝ կամ հասարակաց ըլլալը դադրի, եւ եկեղեցւոյն երկիրը՝ քաղաքայինէն բաժնուի ու եկեղեցին իր յատուկ ստացուածքը՝ նոյնպէս քաղաքային հասարակութիւնն ալ իրենն ունենայ ու ըստ կամի կարենայ գործածել, անոր համար՝ այս հասարակաց երկիրը կը փոփոխուի, այնպիսի կերպով մ'որ՝ վերի յիշուած բոլոր տունն ու երկիրը, որ հին ժամին 75 թուին տակն է, եւ մինչեւ հիմակ ժողովրդապետն եւ տիրացուն կը գործածէին՝ անցնին քաղաքային հասարակութեան գործածութեանը՝ դուրս առնելով պարտէզն, որ արդէն առաջին կէտին համեմատ՝ ժողովրդապետին նոր բնակութեանը հետ կցեցաւ: — Իսկ քաղաքային հասարակութենէն՝ անցնի եկեղեցւոյն, ան կ'ըմբռնորով ծածկուած, երկու խուց ունեցող քարէ տունն, որ թէպէտ հին ժամուն բակին 77 թուին տակն է, եւ մինչեւ հիմակ առժամանակեայ կերպով՝ տրուեցաւ լուսարարին իբրեւ բնակութեան տեղ: — Սակայն քաղաքային հասարակութիւնը պարտաւորեալ է, աս՝ հիմակ եկեղեցւոյ անցուած բոլոր տունը, ներսէն ու դրսէն իր յատուկ ստրկովը նորոգելու եւ այն կերպով եկեղեցւոյն տալու:

3. Որովհետեւ առաջին կէտին համեմատ, ժողովրդապետին իբրեւ բնակութիւն տրուեցաւ 71 թուին տակ եղող երկիրը՝ զոր բարեկիշատակ Աղեքս. Ռափայելեան գնած էր աղջիկ տղոց դպրատուն հիմնելու համար. — բայց աս

տեղն աղջկանց դպրոց ըլլալու անյարմար է. մէյ մ'անոր համար, որ հեռու տեղ է, մէյ մ'ալ որ Ռափայելեանէն հիմնուած մէկ դասին, ուրիշ դաս մըն ալ հիմնեց ու կցեց հիմակ քաղաքային հասարակութիւնը: Ուստի աղջիկ տղոց դպրոցը կը փոխադրուի կը տարուի քաղքին մէջ տեղուանքը՝ Գիշ կոչուած փողոցին 100 թիւ ունեցող՝ առանձինն գտնուած տունը — որ մինչեւ հիմակ իբրեւ անկեղանոց կը գործածուէր: — Աս տեղւոյն վրայ՝ քաղաքը, շատ ծախքերով վեց սենեակ շինած՝ շէնքը բոլորովն նորոգած, եւ տուած է աղջիկ տղոց, երկու դասի համար. — երեք սենեակ՝ մէկ դասին, ու երեք սենեակ մէկալ դասին եւ վարպետութիւնը բնակութեան համար:

4. Որովհետեւ երրորդ կէտին համեմատ, մինչեւ հիմակ անկեղանոցն աղջիկ տղոց դպրոցի փոխուեցաւ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը կ'որոշէ, որ երկրորդ կէտին մէջ — եկեղեցւոյն հետ փոխած երկիրն ու տունը՝ իր բոլոր ամբողջութեամբն ըլլայ աղքատաց, պարտաւորելով ինք զինք՝ որ այս շէնքը դեռ առաջիկայ տարւոյն ընթացքին մէջ, իր յատուկ ծախքովը կը շինէ, կը կանգնէ ու զատ զատ սենեակներու կը բաժնէ: Այնպիսի կերպով մ'որ, հին անկեղանոցին մէջ եղած երկու սենեակն — որ արական ճիւղին մէջ սպառած՝ բայց իգական ճիւղին մէջ՝ դեռ Հունգարիա ապրող ազնուական Անտոն Իսիգուցեան, երբեմն քաղքիս գլխաւոր դատաւորին եւ իր եղբորը՝

Գրիգոր Խիգուցին անունին վրայ դրուած հիմնարկութիւնը կը կազմէր — նոր աղքատանոցին մէջ ալ, 1769ին դեկտ. 9ին եղած դաշնադրութեան համեմատ¹ Խիգուցեան գերդաստանին ու յիշատակին համար մնայ, եւ մշտնջենապէս այնպէս պահուի: — Դարձեալ՝ որովհետեւ Եղիսաբեթուպոլսէն Հունգարիոյ Պօրացհազօ կոչուած տեղը գաղթած անուական Գապտէպոլսեան գերդաստանն ալ՝ աղքատանոցին եւ երկրին տարածութեանը համար տեղ մը, եւ անոր վրայ եղած տունը 600 ֆիորինով գնած էր, որ հիմակ աղքատանոցին հետ կապուեցաւ, անոր համար Գապտէպոլսեան հիմնարկութեան տիտղոսի տակ, նոր աղքատանոցին մէջ մէկ մեծագոյն սենեակ մը նշանուի, որ մշտնջենաւոր ժամանակաց համար իր անունին վրայ մնայ — ինչպէս որ կարգադրեց Գապտէպոլսեան եղբարց հիմնարկութիւնը 1805 մայիս 25ին:

5. Քաղաքային հասարակութիւնն, իբրեւ պաշտպան, իր վրայ կ'առնուէ, առաջին կէտին տակ եղած ժողովրդապետական նոր շէնքին եւ երրորդ կէտին տակ նշանակուած աղջկանց դպրոցին, ինչպէս նաեւ չորրորդ կէտին մէջ եղած աղքատանոցին — ամէն ժամանակ հարկաւոր նորոգութեանց նկատմամբ ունեցած պարտականութիւնը կատարելու:

Տուեալ Եղիսաբեթուպոլիս յամի Տեառն 1862 մարտ 21ին:

¹ Տես Հատ. Բ. էջ 104-106:

Յանուն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան

Յովհաննէս Գաբուշէան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր:

Լապիլա—ու Սէնթ—Վէլէան յ. յ.

գլխաւոր պաշտպան:

Սարգիս Մանուկ յ. յ.

առաջին քարտուղար:

Լ. Մանուկ Սէնթ—Վէլէան յ. յ.

կանոնիկոս աւագերէց եւ ժողովրդապետ:

Եպիսկոպոսական տեղապահն, աս՝ եկեղեցւոյ եւ քաղաքային ժողովքին մէջ փոխ ի փոխն եղած դաշնադրութիւնն ու տուչութիւնը՝ գովութեամբ ընդունեցաւ ու վաւերացուց: Գաշնաւորաց եւ անոնց յաջորդացը վրայ Աստուծոյ օրհնութիւնը խնդրեց յաջորդ խօսքերով:

« Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ կղերին եւ այն տեղի քաղաքային աղնական ժողովին մէջ կրօնական ջերմեւանդութեամբ եղած հոգեւոր ու աստուածային դաշնադրութիւնն՝ եկեղեցւոյ կողմանէ կ'ընդունիմ, կը վաւերացընեմ եւ կը հաստատեմ. — ու դաշնադրութիւն ընողներուն եւ իրենց յաջորդացը վրայ Աստուծոյ սուրբ օրհնութիւնը կը մաղթեմ:

Գարլսպուրկ. յամի Տեառն 1862 յունիս 5:

Գերապայծառ եպիսկոպոսին հռաւորութեանն առթիւ՝

Յովհաննէս Ռապուշ յ. յ.

Եպիսկոպոսական ընդհ. տեղապահ:

Մինչեւ հիմակ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ երգուեալ հասարակութեան՝ պաշտպանութեան իրաւանցն ու պարտականութեանցը վրայ ըսածնիս ամփոփելով՝ քաղաքային վարչութեան եւ եկեղեցական առաջնորդութեան մէջ դրուած յաջորդ կանոնադրութիւնները կը գտնենք:

1. Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին երգուեալ հասարակութիւնն, իրրեւ իրաւանց ընկերութիւն, պաշտպանութեան իրաւունք կը բանեցընէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ եւ լատինածէս եկեղեցւոյն վրայ:

2. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հայածէս ու լատինածէս ուղղափառ հաւատացեալները իրաւունք ունին՝ իրենց քահանայ ընտրելու կամ ընտրութիւն ընելու (candider):

3. Երգուեալ հասարակութիւնը հոգ կը տանի ան ժողովրդապետին եւ օգնական քահանային վճարքին եւ ապրուստին, որոնց ձեռնադրուելու տիտղոս (titulus mensae) շնորհած ու զոր իրեն ընտրած է:

4. Ըստ կանոնի ձայնից մեծամասնութեամբ ընտրուած թէ՛ հայ ու թէ՛ լատինածէս քահանայից մէջէն երեք հոգի, ինչպէս որ հարկաւորութիւնը կը բերէ, Գրանտիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին առջեւ կը դրուի որոշման կամ հաստատութեան համար:

5. Պաշտպանութեան երեսփոխանն, ըստ սովորութեան, Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան ամէնէն ծերագոյն պաշտօնատէրն է:

6. Պաշտպանութեան երեսփոխանը՝ հայ եւ լատին եկեղեցական գործառնութեանց համար, ուրարի տրոց պարտականութենէն ազատ է:

7. Տիրացուներուն եւ ժամուոյն ընտրութիւնն — եկեղեցական վարչութիւնը — ընդունելու համար, պաշտպանին, իսկ հաստատելու համար՝ լատին եպիսկոպոսին առջեւ կը դնէ:

8. Պաշտպանին պարտականութիւններն են, հայ եւ լատին եկեղեցւոյն ժողովրդապետին եւ օգնական քահանային վճարմունքին վրայ հսկել՝ ըստ ժամանակին եւ ըստ պարագայից. — հայ եկեղեցւոյն՝ 6000 ֆիորին հաստատուն պարտքին շահիւր կէս տարիէ կէս տարի նախապէս վճարել — մայր եկեղեցւոյն եւ հայ ժողովրդապետական շէնքին, ինչպէս նաեւ լատին եկեղեցւոյն ժամին, քահանային եւ տիրացուներուն բնակարաններուն վրայ հոգ տանիլ:

9. Պաշտպանը պարտական է, հայածէս տիրացուներուն 252 ֆիորին եւ վեց թիղ (վեց ուկէս ձողաչափ) վառելու փայտ. եւ ժամուոյն 63 ֆիորին թողալ. — իսկ լատինածէս տիրացունին 100 ֆիորին եւ 4 ձողաչափ վառելու փայտ տալու:

10. Եղիսաբեթուպոլսոյ երգուեալ հասարակութիւնը, հայ եւ լատինածէս եկեղեցիներուն վերը յիշուած եկամուտներուն եւ անոնց վերաբերեալ շէնքերուն նորոգութիւնը հոգալու է իր յատուկ ստացուածքով — եւ պաշտպանութեան կանոնադրութեանցն իմաստին համեմատ անոնցմէ երբեք չի կրնար հրաժարիլ:

11. Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութեան պարտականութիւնն է, յիշեալ երկու եկեղեցւոյն շէնքերուն նորագութիւնը — երբ որ քահանայէն առ այս կը խնդրուի — տարւոյ մը միջոցին մէջ՝ իսկ հարկաւորութիւն եղած ատեն, անմիջապէս գործադրելու:

12. Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութիւնը, հայ եկեղեցւոյ վերաբեալ մշտնջենաւոր պատարագներուն եւ ուրիշ հիմնարկութիւններուն վրայօք ամէն տարի հաշիւներու ընդհանրականութիւն մը կը ներկայացընէ եկեղեցական վարչութեան:

13. Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ ուղղափառ ժողովուրդապետը պարտական է ամէն տարի այս քաղքին բարերարացը Աղեքս. Ռափայէլեանին եւ Սիմոն Գապտէպովեանին համար մէյ մէկ հոգեհանգստեան պատարագ մատուցանելու: — Իսկ քաղաքային հասարակութիւնը՝ պարտական է, ննջեցելոց քաւարանին համար տասուերկու քական ֆունտ մեղրամոմ տալու:

14. Ուղղափառ գերեզմանոցին — ցորչափ ատեն նոր թաղարանի մը հարկաւորութիւնը չի տեսնուիր — վերահսկողութիւնը՝ կը վերաբերի սոսիկանութեան, հայ եկեղեցւոյն ժողովուրդապետին առնթերակացութեամբ: —

14.

Վիչ գեր չխաղացին Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնն, ինչպէս նաեւ եկեղեցականք ու ժողովուրդն իրենց նռանդուն աղ-

գասիրութեան ցոյցովն, երբ իբր երեսուն, երեսունուհինգ տարի յառաջ (1860—1877) Լուքաչի՝ Հայաքաղքի ժողովուրդապետին առաջնորդութեամբը՝ բոլոր Գրանսիլուանիոյ աղգայինները միացած՝ վաղամեռիկ հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեանը համար, աղգային գործունէութեան գրօշը բացին:

Եղիսաբեթուպոլսոյ — որ նոյն միջոցին ուրիշ կերպ կը մտածէին, կը խօսէին ու կը գործէին — Կերլայի եւ մէկալ հայ քաղաքացիներ միացած՝ Հունգարիոյ կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնէին զօրաւոր եւ շատ ազդու պատճառաբանութիւններով լեցուն աղերսագիր մը մատուցին, որպէս զի նորէն շնորհուի իրենց ժե. դարուն մէջ մեռած հայ եպիսկոպոսութիւնը:

Աղերսագիրը՝ պատմութեան եւ քաղաքային իրաւանց վրայ հիմնուած պատճառներով ցուցընել ուղեց որ Գրանսիլուանիոյ մէջ ապրող աղգայինք իրաւունք ունին առ այն, որ հայ եպիսկոպոս ունենան...: Ասով՝ չէ՛ թէ նոր ազգութիւն մը կ'ուզենք կանգնել, կ'ըսեն, հապա միայն մեր հին — հաղարամեայ — ծէսն ու արարողութիւնն անվթար պահել: — Թէ արդէն ունեցած են հովուապետ մը երբ Գրանսիլուանիա անցան. եւ միայն վերջին տեղապահին մահուանէն ետեւ, առժամանակեայ կերպով յանձնուեցան լատին եպիսկոպոսին: Ահայ են ասոր Կոյսերաց առանձնաշնորհութեանց պատճէներն, որոնք ըլլալի հայ եպիսկոպոսին հա-

սոյթ ալ որոշած են: Աս թղթերը՝ կը յանձնեն լատին եպիսկոպոսին, որ հոգ տանի, որ հայ ծէսն անթերի մնայ Հայոց մէջ...: Դրանսի- լուանիոյ լատին եպիսկոպոսին չտրուեցաւ երրեք իրաւունք հայ եկեղեցւոյն վրայ...: Երբ — կ'ըսէ աղերսագիրը — մերձակայ ժամանակ- ները՝ շատ մը յունածէս եպիսկոպոսութիւններ կանգնուեցան, կը յուսայինք թէ մեր վաղեմի ու երրեք չնչուած հայ եպիսկոպոսութիւնն ալ պիտի վերականգնուի: Ազգայինք՝ թէպէտ բացարձակ իշխանութեան (absolutisme) ատեն կրնային եպիսկոպոս ընդունիլ, սակայն չուզեցին: — Աս հին եկեղեցւոյն սահմանադրութիւն փճացընելուն առջեւն առնուլը՝ մեր ամենասուրբ պարտքն է: Հազարամեայ աւանդութիւնը՝ կը սրբացընէ իրաւունքը, զոր կ'ուզենք անվնաս մեր թոռներուն հասցընել...: Աս բանս ան ատեն միայն կարելի է, երբ հայ եպիսկոպոսութիւնը կը վերականգնուի: Առանց ասոր՝ հայ եկեղե- ցւոյն վրայ, կործանում կը սպառնայ...: — Լատին եպիսկոպոսը՝ մեր լեզուն չհասկընալով եւ մեր ծէսը չգիտնալով, զառ-զատ եկեղեցի- ներուն մէջ ծիսի միակերպութիւնը չի կրնար պահել...: Չկայ եկեղեցական առաջնորդ մը, որ քահանաներ ձեռնադրէ. ու հարկ է, որ ա- տնք Հռովմ...: Վիեննա, Երթան ձեռնադրուե- լու համար...: Աւելի ցաւալին ու վտանգաւորն ան է, որ ազգայինք՝ իրենց սկզբնական քաղաք- ներէն օր աւուր վրայ գաղթելով՝ իրենց ծէսը կը կորսնցընեն: Եւ այսօրւան օրս, գոնէ այնչափ

լատինածէս հայ կայ, որչափ հայածէս: Ասոր վերջն ան է, որ հայ ծէսը, լատինականին մէջ պիտի ձուլուի...: Աս բանիս առջեւն առնելու համար պարտքերնիս է ամէն միջոց բանեցընե- լու...: Որոշ հասութի իրաւունք ունի ազգն, որպէս զի եպիսկոպոսը կարենայ պահել իր հե- ղինակութիւնը...: Վերջապէս՝ թէ Հունգա- րիայի զանազան տեղերը բնակող հայերն ալ առնուին հայ եպիսկոպոսութեան մէջ: Ասոր հա- մար հարկաւոր է խառն ժողովք մը հայ ու լա- տին եկեղեցականներէ ու աշխարհականներէ. եւայլն եւայլն:

Կարեւոր կը համարիմ այս աղերսագրին հայերէն թարգմանութիւնն իր ամբողջու- թեամբն ընթերցողաց առջեւը դնել: — Ահա- ւասիկ:

«Մեծապաաիւ հունգարական թագաւո- րական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարան:

Նորին կայսերական եւ առաքելական վե- հափառութենէն վերականգնուած սահմանա- դրութիւնը՝ հունգարական տէրութեան մէջ եղած ամէն կրօնի եւ եկեղեցական կուսակցու- թեան իրաւունքներն ապահովուց: Աս բախ- տաւոր վիճակին մէջ, չկայ ամենեւին արգելք մը, որ զանոնք մեր յատուկ օգտին չգործածե- լով մեր գործառնութեանց մէջ ազատ կարգա- դրութիւն ընել չկարենանք — առանց ուրիշ կրօնի եւ եկեղեցական կուսակցութեան՝ անոր մէջ խառնուիլ կարենալու: 1848ի օրինաց յօ- դուածն ալ, քանի մը կրօնական կուսակցութիւն

իրենց վաղեմի ստորակարգեալ վիճակէն ազատելով եւ անոնց՝ հաւասար իրաւունք ունենալուն նկատմամբ աւելի մանրամասնաբար կարգադրութիւն ընելով, ապահովապէս կրնան սպասել, որ իրենց օրինաւոր փափաքը կատարուի: — Միայն հայազգի ուղղափառ հաւատացեալները պէտք է որ այն խոնարհեալ գրիցը համբերեն, որ միայն իրենք զոկուած ըլլան տէրութեան մէջ՝ ան բանէն, որ չկարենան յատուկ եկեղեցական իշխանութեան ներքեւ կարգադրել եւ վարել իրենց յատուկ գործերը: Միայն իրենք ըլլան, ան վիճակին մէջ՝ որ մէկալ ամէն կրօններու եւ եկեղեցական կուսակցութեանց իրաւունքներուն եւ բարեգործութիւններուն, չէ՛ թէ մասնակից ըլլալ, հապա ողորդապէս փափաքիլ կարենան:

Աս՝ այսպէս ըլլալով ալ կը յուսանք, որ ազատ, սահմանադրութեան սկզբանցն ու օրինաց ոգւոյն համեմատ, մեղի ալ պիտի շնորհուի — ան, զոր ոչ դք — եւ ոչ մէկ եկեղեցական կուսակցութեան նկատմամբ տարակուսանաց տակ ձգելու բաղձաց երբեք. — զոր ընդունելու մենք ալ իրաւունք ունինք: — Ու ասիկայ է, ատեն մը Գրանսիլուանիոյ մէջ կանգուն կեցած հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութիւնը:

Ուստի խորին մեծարանօք կը համարձակինք ամենապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին դիմելու եւ խնդրելու, որ բարեհաճի իր ազգու միջնորդութեամբը՝ նորին կայսերական

թագաւորական առաքելական վեհափառութեան եւ միանգամայն տէրութեան երեսփոխանաց ժողովին առջեւը՝ հայ եպիսկոպոսութեան հասութիւն նկատմամբ, օրինաց ծրագիր մը դնելու: — Մեր պատճառները կը համարձակինք յաջորդենելու մէջ բովանդակելու:

Ա. Գրանսիլուանիոյ մէջ՝ հայերն ունեցած են իրենց յատուկ եպիսկոպոսութիւնն՝ երբ 1672ին Մուտավիայէն, Միքայէլ Աբաֆի Ա.ին ատեն ներս եկան: Իրենց յատուկ եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբը միացան Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ: Եւ միայն վերջին եպիսկոպոսական տեղապահին, Վերգլիքսփոլսի մահուանէն ետեւ — որովհետեւ այն ատենեան իշխանապետին ձեռք՝ եպիսկոպոս մը ընտրելու քովէ քով եկած ազգային կաթողիկէ ժողովքին անդամներն ընտրուելի եպիսկոպոսին անձին վրայ չկրցան միաբանիլ, — եւ ասոր հետեւութեամբ՝ երբ հաւատացեալք առանց հովուապետի մնացին — յանձնուեցաւ առժամանակեայ կերպով, Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին, որ Հայերը կառավարէ:

Աս առժամանակեայ կարգադրութեան վկայ են, անմահ յիշատակաց արժանի Վարդուհայի եւ Մարիամ Թերեզիայի ձեռք վերլայի եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեանց տրուած առանձնաշնորհութեանց թղթերը: Ասոնց մէջ՝ ըստ մասին, որոշ կերպով կը խոստացուի ըլլալի հայ եպիսկոպոսին անուանումը, եւ անոր անձին տրուելի քանի մը հասոյթ ալ կ'որոշուի. — ըստ մասին հրահանգներ կը տրուին Գրանսիլուա-

նիոյ լատին եպիսկոպոսին, որ հոգ տանի թէ հայ ծէսն, ամէն բանի մէջ՝ առանց փոփոխութեան պահպանուի եւ մնայ ազգայնոց մէջ: — Ասիկայ կը տեսնուի հոս ներփակածէն: — Ասիկց յայտնապէս կը տեսնուի, որ ազգայիններուն՝ լատինածէս եպիսկոպոսին վարչութեանը տակ դրուիլը՝ պարզապէս առժամանակեայ կարգադրութիւն մըն է եղեր:

Բայց ասոր առժամանակեայ ըլլալը կը ցուցնէ ան պարագան ալ, որ Հռոմայ առաքելական սուրբ աթոռը՝ Գրանսիլուանիոյ հայ եպիսկոպոսութեան պարապութեանը ժամանակ, հոգ տարաւ, որ ազգայնոց հոգւոյ կարօտութիւնները լեցունին: Իրենց համար քահանաներ կրթեց՝ Հռոմայ հաւատոյ տարածման ընկերութեան վարժարանին մէջ: Եւ հաւատոյ տարածման ժողովին ճամբովն՝ անմիջնորդապէս գործադրեց իր իրաւունքը, Գրանսիլուանիոյ հայ եկեղեցւոյն վրայ: — Գրանսիլուանիոյ լատինածէս ուղղափառ եպիսկոպոսութեան երբեք չտրուեցաւ իրաւունք՝ վերին իշխանութիւն ունենալու հայ եկեղեցւոյն վրայ: Ասանկ իշխանութեան վրայօք եղած արձանագիւր մը, պատճէն մը՝ մէկը չի կրնար ցուցնել: — Ըստ հետեւորդի Հռոմայ սուրբ գահն իրեն վերապահեց, Գրանսիլուանիոյ հայ եպիսկոպոսութեան — տէրութեան հաւանութեամբն՝ ատենով — երբ որ ըլլայ՝ թող ըլլայ — վերականգնուի:

Ասանկ նպաստաւոր նախահոգատարութիւններէն ետեւ հայ եպիսկոպոսութեան նորէն

կանգնուելուն մինչեւ հիմակ չյաջողիլը՝ ցաւալի զգացում մը կը յարուցանէ մեր մէջը: Որովհետեւ մտուքնիս կու գան ան դժբախտ պարագաներն, որոնք՝ հայածէս հռոմէական հաւատացեալները՝ միութեան քակտմանը մէջ տարին, եւ որոնց պատճառաւ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեանը նիւթին նկատմամբ քայլեր ընելու մէջ միանալ չկարենալով՝ առիթ տրուեցաւ Գրանսիլուանիոյ լատինածէս եպիսկոպոսութեան, որ հայ հռոմէական կաթողիկեայց վրայ առժամանակեայ հոգատարութեան պարտականութիւնն՝ իրաւունքի փոխուի եւ ջանացուի՝ որ առժամանակեայ պաշտօնը՝ մշտատեւութեան դառնայ:

Բայց մենք կը յուսանք, որ ժամանակն եկած է, թէ՛ երբ տէրութեան մէջ, մերձակայ ատենները, շատ մը՝ մինչեւ հիմակ չեղած յունածէս եպիսկոպոսութիւն հիմնուեցաւ ու կանգնուեցաւ, մեզի՝ հայածէս կաթողիկէական հաւատացեալներուն ալ, մեր վաղեմի, իրօք եղած, երբեք չջնջուած եպիսկոպոսութեան վերականգնումն ալ, օրինաւոր իրաւանց հիման վրայ կարենանք խնդրել ու սպասել: — Այո՛, ժամանակն եկած է, կ'ըսենք, որովհետեւ արդեօք յարմարագոյն պարագաներու մէջ կրցած կ'ըլլայինք իշխանութենէն խնդրել, այն միջոցին, երբ որ ի վիճակի էինք եւ կրնայինք ամէն խնդրուածքին կատարումը յուսալ՝ սահմանադրութեան կախակայութեան միջոցին: — Սակայն աս ճամբով, հայածէս ուղղափառ քա-

ղաքացիներն — իբրեւ սահմանադրութեան զգածմամբ զգացեալ հայրենակիցներ — երջանկանալ ու սահմանադրութեան դէմ եղած եւ հայրենասիրութեան պարտաւորութեանը հետ ընդդիմացող ճամբով — թէեւ իրաւամբ — եպիսկոպոս վաստըկիլ չուզեցինք: Ասան զի ան հաւատքը կը ջերմացնէ մեր ամենուն սրտերը՝ թէ սահմանադրական հունգարական-թափաւորական պաշտօնարանը՝ սուրբ պարտաւորութիւն պիտի համարի. ու պիտի բարեհաճի մեր աղաչանքը՝ նորին վեհափառութեան հայրական գթութենէն ընդունելու:

Բ. Կը համարձակինք յառաջ բերել պատճառներն ալ՝ որոնք հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեան անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը կը ճշմարտեն:

Ստոյգ է, մեր հաւատքն այն կաթուղիկէ հաւատքն է, որ ամէն ուղղափառ աղգայնութեանց յատուկ է: Բայց քրիստոնէութեան սկզբնաւորութենէն. թէպէտ հաւատքի մէջ միացեալ, սակայն միշտ, ընդհանուր եկեղեցւոյն մէկ առանձինն կեցած կարգը կը կացուցանէր ու կը կացուցանէ հիմակ ալ մեր եկեղեցին: Ինչու որ իր աստուածային պաշտամունքը — լի է յունականէն ու թէ՛ լատինականէն տարբերող — հայ արարողութեամբ՝ հայերէն լեզուով կը կատարէ:

Միայն աս զատ, աս տարրեր եկեղեցին պահեց հայ աղգին լեզուն մինչեւ ցայսօր, իրեն հին հայրենիքին մէջ, երբ քաղաքային անկա-

խութիւնը կորսնցընելէն ետեւ՝ օտար իշխանութեանց բռնութեանը տակ ինկաւ:

Աս յատուկ եկեղեցին պահպանեց հայերէն լեզուն՝ մեր — հին հայրենիքէն, դարերով դուրս գաղթած — նախնիներուն մէջ ալ: Ու աս մասնաւոր եկեղեցին կանգուն կը կենայ դեռ այսօր ալ: — Եւ արդեօք, այս մեր — շատ հին հաւատքին սահմանադրութեան փճանալուն առջեւ առնուլը՝ մեր ամենասուրբ պարտաւորութիւնը չէ: — Այո՛, հազարամեայ աւանդութիւնը կը սրբացնէ այս իրաւունքը: Եւ կ'ուզենք որ զանիկայ մեր թոռներուն, մեր ժառանգներուն ալ անվնաս հասցնենք:

Բայց աս բանս ան ատեն միայն կրնանք ընել, երբ հայածէս եպիսկոպոսութիւնը կը վերականգնուի՝ իբրեւ մեր պահպանութեանը մի միայն ու էական թէութիւնը: Ինչու որ մինչև հիմակ եղած առժամանակեայ եկեղեցական վարչութեան տակ — առանց անոր ուղեւուն — հայ եկեղեցւոյն վրայ կործանում եւ փճացում կը սպառնացուի: Աս եկեղեցական վարչութիւնը՝ չճանչնալով մեր լեզուն ու մեր ծէսը՝ չի կրնար ի վիճակի ըլլալ, որ հայ եկեղեցւոյն վրայ, եկեղեցական վերին իշխանութիւն բանեցնէ, անանկ կիրպով մը՝ որ հին սահմանադրութիւններն առանց վնասու պահուին, եւ զատ զատ եկեղեցական հասարակութիւններու մէջ, ծիսի եւ արարողութեան միութիւնը պահպանուի: — Եւ ստուգիւ հայ եպիսկոպոսութիւն չըլլալուն, արդէն իսկ աչքի զարնող բանն է ան

մնասարբեր հետեւութիւնն, որ որչափ հայ ժողովրդապետութիւն կայ տէրութեան մէջ, գրեթէ այնչափ տեսակ է արարողութիւնը: — Ասոր պատճառն տն է, որ զձէսն ու լեզուն ճանչող եկեղեցական առաջնորդ մը չկայ, որ իրրեւ միացընող կապ՝ ծառայէ. ու հսկէ որ ամէն տեղ միակերպ — առանց փոփոխութեան — պահուի իր սկզբնական մարբութեան մէջ հայ արարողութիւնը. — ու որ կարենայ հաւատացելոց քահանաներ կարգել: Որովհետեւ, ինչպէս յայտնի է, լատինաձէս եպիսկոպոսն, հայաձէս քահանաներ ձեռնադրել չկարենալով՝ հարկ է որ ասոնք՝ Հոռովմ, Վենետիկ, Վիեննա կամ Լէմպերկ երթան՝ իրենք ղեկնք ձեռնադրել տալու համար:

Ասկից, ալ աւելի ցաւալին — եւ ապագան նկատելով աւելի վտանգաւոր պարագան է, որ որովհետեւ ազգայնոց սկզբնական քաղաքներէն, ժողովրդեան մէկ մասը՝ տէրութեան զանազան քաղաքներն ու տեղերը գաղթած է, ու հիմակ ալ օր աւուր վրայ կը գաղթէ. չըլլալով հայ եպիսկոպոս, որ իրեն պարտք համարի հոգ տանիլ, որ նոր ժողովրդապետութիւններ կանգնուին — ան դուրս գաղթած հայերն իրապէս իրենց հայ ծէսը թող տալու պարտաւորուած են. վասն զի չունին հայաձէս քահանայ: Ուստի եւ այն տեղի լատինաձէս քահանային իրաւասութեանը տակ ինկած են ու կ'իյնան: Ուսկից ան հետեւեցաւ, որ արդէն հիմակ, ամենէն քիչ՝ այնչափ հայա-

ծէս ուղղափառ կաթողիկէական հայ կայմեր տէրութեանը մէջ՝ լատին արարողութեան իրաւասութեանը ներքեւ, որչափ որ մնացած է հայ ժողովրդապետութեանց մէջ՝ իրենց յատուկ քահանաներու տակ: — Աս՝ ասանկ շարունակուելով՝ դժուարին չէ հաշուել, ապագայ ժամանակն, որուն մէջ հայ ծէսը պիտի ջնջուի եւ լատինականին մէջ պիտի ձուլուի: — Հայ ուղղափառ եկեղեցւոյն՝ մեր տէրութեան մէջ վախճանիլն, այս կերպով յառաջընէ մեր աչուրներով տեսնելով, պարտական ենք անոր առջեւն առնելու համար ամէն միջոց բանեցընել: Եւ համոզուած ենք, որ երբ ամէն ազգութիւն, չէ՛ թէ միայն կրօնի, հապա նաեւ քաղաքային իրաւունքներ կը խնդրէ իրեն համար, եւ զանոնք ընդարձակելու կը ճգնի — մենք, որ ամէն պարագաներու մէջ, աղէկ ու դժբախտ պարագաներու, հնագոյն եւ նոր փորձութեանց եւ արկածներու ժամանակը գահին եւ տէրութեան սրտանց ունեցած հաւատարմութիւննիս ճշմարտեցինք եւ պահեցինք. մենք՝ որ սահմանադրական իրաւանց վայելմունքը՝ հասարակաց ազատութիւնը՝ տէրութեան օրինացն անվթար պահպանութեանը մէջ կը տեսնենք ապահովուած — ու մենք՝ որոնք՝ եւ ո՛չ մեր մտքին ծայրէն անցուցած ենք երբեք, քաղաքական կերպով՝ ուրիշ ազգայնութիւն մը կերպարանելու բաղձալ, հապա մեր սրտին խորքէն կը կապուինք 1791ին, Դրանսիականիոյ տէրութեան աւագաժողովին ԿԱ. յօդուածին ոգւոյն,

որուն համեմատ կ'ուզենք հունգարական տէրութեան վերաբերիլ — չենք կրնար անանկ ապերջանիկ ըլլալ, որ միայն եւ միայն մեզի զլացուի մեր յատուկ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը: Եւ մեր հայրենասիրութեան պարտաւորութեան հաւատարիմ ըլլալուն, իրրեւ վարձք, անո՞վ պատժուինք, որ կամաւորապէս քաղաքական կերպով հունգարական ազգին անդամներն ըլլալուն — այն միջոցին, որ ուրիշ ազգայնութիւնները զատ քաղաքական իրաւունքներ կը ստանան — մենք՝ նոյն իսկ մեր վաղեմի սահմանադրութեան պահպանութենէն ալ իյնանք, զբնութիւնք, եւ մեր հաղարամեայ ծիսին մշտնջենապէս փճանալուն խափանիլը՝ եւ ոչ մեր սահմանադրական կառավարութեան պաշտպանութենէն կարենանք ընդունիլ: — Աս բանս չենք կրնար հրեւակայել, ենթադրել: — Ուստի վստահութեամբ կը յուսանք, որ մեծապատիւ հունգարական թագաւորական պաշտօնարանն ի նկատի առնելով՝ մեր յառաջ բերած պատճառները՝ մեր աղաչանաց ընդունելութեանը համար, կը բարեհաճի մեզի թիկունք ըլլալ ու:

Գ. Կը համարձակինք յառաջ բերելու ան պարտքան ալ, որ հայ եպիսկոպոսութիւնն առանց հասութի (dotatio) չի կրնար վերականգնուիլ: Իսկ կառավարութենէն ընդունելի եկամտին մենք օրինաւոր իրաւունք ունինք:

Աղէկ գիտենք եւ բոլոր տէրութեան առջեւն ալ գիտցուած բան է, որ մենք՝ մեզի թող տրուած ըլլալով՝ միայն մեր զօրութեամբն՝

եպիսկոպոսութիւնը կանգուն պահելու ի վիճակի չենք: Մէկ կողմանէ, անոր համար, վասն զի հայածէս հիմնարկութիւնը՝ միայն կաթուղիկէական հայերու հաշուին եւ ծանրաբեռնութեանը վրայ պառկեցընել՝ տեւական ապահովութիւն չ'երաշխաւորեր: Մէկալ կողմանէ անոր համար՝ վասն զի յոյս ալ չկայ, որ այս ծամբով հարկաւոր եղած դրամը կարենայ հոգացուիլ, որովհետեւ հաւատացելոց մեծ մասն աղքատ է, ու իրենց թիւը նուազ: — Ուստի ամենախոնարհ մեծարանօք, յայտնապէս ըսելու պարտաւորուած ենք, որ հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեամբը, պէտք է որ նաեւ անոր եկամտին համար աղաչենք: Որովհետեւ հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը շնորհել, առանց եկամտի՝ եւ եկամուտը՝ հայ ժողովրդեան հաւատացելոցը վրայ դնել, կը նշանակէ, նոյն իսկ սկիզբը չ'ընդունիլ: Ինչու որ յայտնի է թէ հաւատացելոց զօրութիւնն ի վիճակի չէ հարկաւոր հասոյթները հոգալու:

Ուստի, ինչպէս որ ուրիշ կրօններն ու եկեղեցական հասարակութիւնները՝ տէրութեան հասութին մասնակից կ'ըլլան, հայ կաթուղիկէականներն ալ, արժանապէս կրնան հետամուտ ըլլալ ու պահանջել այն բանը: Ինչու որ ազգայինքս համեմատութեամբ՝ երկրին հարըստութեան, ճշդիւ այնպէս օգնութիւն կը մատուցանենք, ինչպէս ուրիշները: Եւ մեր թուին նուազութիւնը նկատելով — մանաւանդ անո՞վ որ վաճառականութիւն կ'ընենք — անտարա-

կոյս այն չափով կը մասնակցինք, որ արժանի ըլլանք խնդրած հասոյթն ընդունելու: — Հանգերձ այսու, թուին նուազութիւնը՝ չի կրնար պատճառ տալ ու առիթ ըլլալ, որ, ասոր համար եպիսկոպոսութիւնն ու անոր եկամուտը մեղի զլացուի — հապա մանաւանդ ի նպաստ անոր՝ որ իբրեւ տկարագոյններ, պաշտպանութեան արժանանանք: Այնչափ աւելի՝ որչափ որ օրէնքը՝ իրաւանց հաւասարութիւնը, չէ՛ թէ ժողովրդեան բազմութեանը համեմատ կը բաշխէ: Հապա սահմանադրութեան ճիշդ իմաստն ան է, որ առանց տարբերութեան տարածէ ու սփռէ տէրութիւնն՝ օրինաց վրայ հիմնուած հաւասարութիւնն, ամէն եկեղեցական հասարակութիւններու վրայ:

Գալով հասութին որքանութեանը՝ մենք, որոշեալ գումարի մը վրայօք չենք ուզեր խօսիլ կամ բանակցիլ. վասն զի հաշիւ չենք ըներ մեծ եկամուտի մը: Մեր խոհական փափաքն ան է, որ եպիսկոպոսին, ինչպէս եկեղեցւոյ մը գլխոյ՝ իր վիճակին ու աստիճանին համապատասխանէ — որպէս զի անպատճառ եղած ելքերը ծածկուած ըլլան: — Աս բանս ամենապատիւ հունգարական-թագաւորական պաշտօնարանին յանձնարարութեամբը՝ տէրութենէն եւ մեծափառ վեհապետէն իրաւամբ կրնանք յուսալու:

Դ. Երբ մենք՝ մեր խոնարհ աղաչանքովն, աղգային եկեղեցւոյն միացեալ ինքնակացութեանը ապահովութեանը կ'աշխատինք — չենք կրնար չյայտնել զան ալ, որ մենք ամենեւին

չենք ուզեր, որ մէկալ եկեղեցական հասարակութեանց հայ կաթողիկէ հաւատացեալներուն անձնական ինքնակացութիւնը սեղմուի: Բայց մէկալ կողմանէ ալ, չենք կրնար թողուլ, որ առանց մեր ուզելուն եւ առանց մեր միջամտութեանը, կարենան ընել անանկ կարգադրութիւններ, որոնք բոլոր հայ ծիսին ընդհանրական խորհրդին հարկաւոր է:

Ուստի խոնարհ մեծարանօք, զան ալ կը խնդրենք, որ հայ եպիսկոպոսութեան նորէն վերականգնուելովը՝ բարեհաճի մեծապատիւ հունգարական պաշտօնարանը, միանգամայն հայածէս խառն՝ եկեղեցական եւ աշխարհական ժողով մը գումարել, որ ամէն՝ հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեանը հետ կապակցութիւն ունեցող խնդրին եւ ընելիքին վրայօք, նախապէս ընդհանուր ժողովք մը գումարէ: Եւ աս հասարակաց միաբանութեամբ հաստատելիքները վաւերացընելու համար, վերին իշխանութեան ներկայացընէ: Աս ճամբով միայն կրնայ, եղբայրական միաբանութեամբ ապահովցուիլ, թէ ընդհանուր հայ եկեղեցւոյն անկախութիւնն եւ իրաւունքները, եւ թէ միանգամայն մէկալ եկեղեցիներուն ինքնակացութիւնը:

Ամենապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնաւան. Մենք օրինաւոր արդարութիւն կ'ուզենք: Ու զասիկայ օրինաց վրայ հսկող պատասխանատու պաշտօնարանին հայրասէր միջնորդութենէն կը սպասենք: Եւ մեր ներքին համոզ-

մանը համեմատ՝ մեր արդարացի պատճառները նկատելով՝ ամենայն վստահութեամբ նոյնները վաստըկելու կը յուսանք:

Ենք՝ ղեհափառական հին ապահովացուցմանց կատարումը կը սպասենք: Եւ ասոր նկատմամբ, մեր վեհափառ Տիրոջ, մեր թագաւորին հայրական գթութեանը վրայ տարակուսելու վախ չենք կրնար ունենալ. — որուն՝ անմահ յիշատակաց արժանի նախորդներն՝ իրենց ժողովրդոցը երջանկութիւնը՝ միշտ իրենց աչքին առջեւ ունեցած են:

Ենք՝ հաշիւ կ'ընենք, մեր ժամանակին իրաւանց հաւասարութեանը վրայ, եւ ասկէ — սահմանադրական իշխանութեան եւ հունգարական ազգին անդրդուելի կերպով յարող հայ կաթողիկէական հայրենակիցները — սահմանադրական կառավարութիւնը չի կրնար մերժել:

Անոր համար մեր խնդիրը, մեր աղաչանքը՝ լի վստահութեամբ կը ներկայացընենք ամենապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին. — որ ենք, խորին մեծարանօք

Եղիսաբեթուպոլիս՝ 1868 ապրիլ 7.

խոնարհ ծառաներ

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը:»

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացիներն՝ աս աղերսագրէն օրինակ մը յաջորդ ներփակածով Կերլայի քաղաքային հասարակութեան խրկեց:

«Երեւոյ քաղաքային Հասարակութիւն՝
Պատուական եղբարք ու բարեկամք:

Դրանսիլուանիոյ հայածէս եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեանը նիւթին նկատմամբ, ամենապատիւ կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին գրած աղերսագրին ընդօրինակութիւնը ներփակելով՝ ան պատճառաւ կը հաղորդենք Հրամանոցդ, որ ասկէ իմանալով մեր տեսութիւնը՝ դիտած նպատակին հասնելու համար՝ այնչափս հարկաւոր միաձայնութեամբ կարենանք գործել եւ ընելքնիս ընել: — Կը յայտնենք ան ալ, որ ամենապատիւ պաշտօնէից մէկիկ մէկիկ, նմանօրինակ աղերսագրներ պիտի գրենք: — Գալուչայի եւ Վիեննայի հայածէս արքեպիսկոպոսին — ինչպէս նաեւ Դրանսիլուանիոյ լատինածէս եպիսկոպոսին ալ աղաչեցինք, որ հարկաւոր եղած տեղերը՝ մեզի պաշտպանութիւն ընեն: — Վերջապէս մէկ քանի տէրութեան ժողովոյն երեսփոխան ալ — որոնք՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ բարեկամաց կարգը կրնանք դասել — աս նիւթիս մէջ խնդրեցինք: — Ձեզմէ կը կախուի, աս բանիս մէջ, Ձեր յատուկ տեսութեանը համեմատ ընել, ան ամէն բան, ինչ որ հարկաւոր կը տեսնէք:

Երեւոյ քաղաքային Հասարակութեանդ, Եղիսաբեթուպոլիս 1868 ապրիլ 7,
անկեղծ բարեկամներ

Յովն. Գաբրիէլեան յ. ձ., գլխաւոր դատաւոր:

Ենիք Եղիսաբեթուպոլիս յ. ձ., քարտուղար:»

Չէ՛ թէ միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ՝ այլ նաեւ Կերլայի եւ ուրիշ հայ հասարակութեանց, Կրօնի պաշտօնէին... եւ նոյն իսկ նորին վեհափառութեանը գրած ամէն աղաչանքներն անպատասխանի մնացին: — Պաշտօնարանը՝ հայ հասարակութեանց նամակները, լատին եպիսկոպոսներուն խրկեց, որպէս ղի ասոր նկատմամբ իրենց կարծիքը տան: — Ասոնք՝ առանց բացառութեան՝ ամէնքն, աննպաստաւոր պատասխան ու կարծիք տուին: — Նորին վեհափառութիւնն, ինչպէս կը կարծուէր, թէպէտ եւ բողոքովին օտար չէր, հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնուելուն գաղափարէն, բայց առանց իր պաշտօնէից չուղեց բան մ'ընել: Իսկ ասոնք՝ ինչպէս յայտնի է, բողոքովին հակառակ էին հայ եպիսկոպոսութեան:

Աս տողերը գրողն ալ, իր ժամանակին՝ մեծ մարդու մ'ընկերութեամբ, համակրութեան պաշտօնէին ներկայացաւ: Բայց ինչպէս կը կռահէինք, պաշտօնեայն հայ եպիսկոպոսութեան մը հիմնուելուն շատ միտեալ չէր: Զանազան խօսակցութեանց մէջ, երբ որ յիշեցուցինք, թէ վերջին ատենները՝ Պոսնիայի մէջ նոր եպիսկոպոսութիւններ հաստատուեցան... թէ ամէն կրօնական կուսակցութիւն ունի իր յատուկ եկեղեցական առաջնորդն ու հրեայք անգամ իրենց գլխաւոր բարբին. եւ թէ միայն մենք զրկուած ըլլանք այն շնորհքէն, որ չունենանք եկեղեցական առաջնորդ մը, գլուխ մը, զարմանալով մ'ըսաւ. «Ունիք եկեղեցական

առաջնորդ: Հոն է Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսը:»

Գրանսիլուանիոյ հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնուելուն վրայ շատ անգամ շատ բան խօսուեցաւ ու շատ բան գրուեցաւ: Ուստի մեզի ընելու բան մը չի մնար:

Ի վերայ այսր ամենայնի չենք կրնար անյիշատակութիւնը, երկու տարի յառաջ «Հունգարիա» անուն թերթին՝ հեռու տեսնող սրամիտ քաղաքագիտի մը, հայ եպիսկոպոսութեան նկատմամբ գրածին վրայ լռել. եւ անոր գոնէ համառօտ բովանդակութիւնը՝ կամ քանի մը ամէնէն նշանաւոր կէտերը հայ ընթերցողաց առջեւը չդնել: — Աս բանս՝ արդէն իր ժամանակին «Գրանսիլուանիոյ հայոց փափաքը» տիտղոսով «Հանդէս-ամսօրեայ թերթին» մէջ ալ յառաջ բերուեցաւ:¹

«Ժամանակէ ժամանակ, կ'ըսէ գրուածքը, ձայներ ելան, որոնք հայ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութեան փափաքը կը յայտնէին: Աս բանս երկու դարէ ի վեր կը շարունակուի: — Աս յամառ տոկունութիւնը, աս՝ նպատակին հասնելու պինդ հետեւողութիւնը (conséquence). աս՝ երբեք չյոգնելու եւ միշտ նորոգուող ջանքը, պէտք է որ ստուգիւ պատճառ տայ մտածելու՝ անոնց, որոնք կոչուած են աս խնդրին վրայ որոշում ընելու... եւ հայոց՝ գիտաւոր աստղի մը պէս երեւան ելող փա-

¹ Տես Հանդէս-ամսօրեայ, 1901. Թիւ 12. էջ 358:

փաբին իրականութեանը մէկ տեղ գործակից ըլլալու:

Հարիւր ութսունհինգ տարիէ ի վեր կը լսուի աս տենչանքը: — Ուստի, չէ՛ թէ սերնդի մը գաղափարը, ցանկութիւնն է հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը, հապա սերունդներու... որ շարունակեալ մերժմանց, բազմապատիկ ընդդիմութեանց հակառակ ալ, չմարեցաւ, մէկ՝ կամ՝ մէկալ սերնդեան հոգւոյն մէջ... հապա նորոգեցաւ, դալարացաւ: — Մերժմանէն՝ ընդդիմութենէն՝ հակառակութիւններէն՝ իբրեւ թէ նոր սնունդ առաւ...:

Ասկէ կը հետեւի թէ պէտք է որ, այս փափաքն, այս տենչանքը՝ արդարութեան ու ճշմարտութեան վրայ հիմնուած ըլլայ:

Եթէ արդարութիւն է ազգայնոց ուղածն, ան ատեն իրաւունք ալ ունին ստանալու: Որովհետեւ իրաւանց վրայ հիմնուած տէրութեան մը մէջ, արդարութիւնը՝ կ'ենթադրէ իրաւունք:

Հայերը չեն խնդրեր նոր արտօնութիւն իրենց համար. եւ ոչ ալ արդարակորովութիւն. — հապա միայն ետ կը խնդրեն ան բանը՝ զոր արդէն ունէին:

Գուցէ սխալ մըն էր իրենց կողմանէ, որ 1715ին մեռած Աւքսենաիոս Արղարեան եպիսկոպոսէն ետեւ չկրցան Վիւրկէնի մէջ միաբանիլ. ուր ժողոված էին եպիսկոպոս մը ընտրելու: Եւ այսպէս Վարդուս Զ. առժամանակեայ կերպով՝ կամ մինչեւ որ եպիսկոպոսին

անձին վրայ միաբանին՝ Գրանսիլուանիոյ լատինածէս եպիսկոպոսին իրաւասութեանը տակ դրաւ զիրենք:

Կարելի է, սխալ մըն էր իրենց կողմանէ ան ալ, որ ետքէն եպիսկոպոս ընտրելու իրաւունքին ետեւէն չինկան աւելի ազդու կերպով Սրբազան Պապին աթոռին առջեւը. — հապա ընդունեցան անտերնչութիւնը (interregnum): Բայց ասով ունեցած իրաւունքէն երբեք չհրաժարեցան:

Միջոցի մը մէջ տէրութիւնն — ինչպէս կ'ըսուի — ուղեց կատարել Հայոց իրաւացի խնդիրքը: Ազատութեան պատերազմին յաջորդ պահեան ժամանակամիջոցին էր այս բանս. երբ Խաչիկ Լուքաչիի, այն ատենի Կերլայ հայաքաղքի ժողովրդագետին ուղեցին տալ եպիսկոպոսութեան թագը: — Բայց ի՞նչ գնով. ի՞նչ պայմանաւ: — Անով՝ որ բացարձակ իշխանութիւնն ընդունի: — Յարմար առիթ էր, որ Հայոց փափաքը՝ մարմին զգեննու: — Ի վերայ այս ամենայնի ան պտտահեցաւ, որ հայերը՝ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը ընդունեցան: Ասան զի գինը՝ որ անոր համար ուղուեցաւ՝ ընդունուելի չհամարեցան: — Հայերն՝ իրենց զիրենք պիտի ուրանային: Պիտի ուրանային, ազատութեան պատերազմին մէջ՝ Հունգարացւոց համար ինկած զաւկըներուն թափած արեան սրբութիւնը: — Պիտի ուրանային իրենց բոլոր անցեալը: — Պիտի ուրանային՝ հունգարական ազգին հետ ունեցած եղբայրակցութիւնը՝ —

եթէ բացարձակ իշխանութեան առաջարկու-
թիւններն ընդունէին:

Որ ազգն որ ասանկ զօրաւոր անձնուրա-
ցութիւն կը ցուցնէ, անոր վրայ չի կրնար յան-
ցանք դրուիլ, որ մասնաւոր ազգայնութեան
միտութիւններ ունի, — եւ թէ՛ միայն առթի
կը սպասէ, որ աս փափաքին կենդանու-
թիւն տայ:

Սահմանադրական ժամանակին վարչու-
թիւնն իրօք ճանչցաւ ազգայնոց իրաւունքը: —
Երբ՝ 1868ին, ԽԳ. յօդուածին ձեռք մէկալ
ինքնակաց հունգարական եկեղեցիները՝ տէրու-
թեան կրօն ճանչցաւ, ճանչցաւ ինքնակաց հայ
կաթողիկէ եկեղեցին ալ. — եւ զանիկայ՝
օրինաց յօդուածի մէջ առաւ: — Ուստի Հայոց
տրուեցաւ իրաւունք՝ որ ինքնակաց վերին կա-
ռավարութեան ներքեւ ժիւնան ու պահեն ան-
խախտ իրենց եկեղեցական իրաւունքներն ու
անկախութիւնը:

Հունգարական տեսակէտէն ալ չի կրնար
իրենց զլացուիլ եպիսկոպոսութեան վերանորո-
գութիւնը: Որովհետեւ եւ ոչ իսկ մտքէ անցը-
նելու բան է, որ այս՝ արեւելեան ազգին մէկ
պղտիկ բեկորը, որուն ազգասիրութիւնն եւ
հունգարական ազգին ունեցած սէրը՝ հարիւր-
վաթսունութը տարիէ ի վեր՝ առանց եպիսկո-
պոսի ալ չվրդովեցաւ ու չնուազեցաւ, —
հայածէս եպիսկոպոսութեան վերականգնումը
կարենայ զատել հունգարական ընկերակցու-
թենէն:

Ազգայնութեան եւ ծէսի գաղափարը՝ մէկ
չէ: Բայց երկուքն ալ կրնայ կենալ՝ մէկը
մէկալին քով: — Հայութիւնը՝ դեռ այսօր ալ
բարեպաշտութեամբ կը խնամէ կը դարմանէ իր
արարողութեանց աւանդութիւնը — իրեն
նախնիներէն ժառանգած ծիսական արարողու-
թիւնները, բայց շատոնց միացած է հունգա-
րական ազգին հետ: — Արարողութիւնը կը
նշանակէ միայն՝ մէկ ճշմարիտ Աստուծոյն ինչ-
պիսի կերպով եղած երկրպագութիւնը. եւ
ամենեւին ազգեցութիւն չունի ազգասիրու-
թեան վրայ:

Աս՝ երկայն ժամանակէ ի վեր յերկունս
եղած ինդիւրը — աս՝ օրէնքով ապահովցուած
հասարակաց իրաւունքը — աս՝ հաւասարու-
թեան հիման վրայ դրուած փափաքը՝ իրնպաս-
տաւոր լուծումը կը սպասէ... տէրութեան աւա-
գածողութիւնն:

15.

Տեղն է, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ ապրող
ու գործող եկեղեցականաց վրայ ընթերցող-
ներուն տեղեկութիւն տանք, որչափ որ անոնց
վրայ դրած բան գտած ենք արձանագրու-
թեանց ու տարեգրոց մէջ: Ուստի մեզի մնա-
ցածին ու գիտցածնուս համեմատ.

1. Աւերքսենտիոս Աւարդանեան, Եաշէն
եկած է Եղիսաբեթուպոլիս 1700ին: Բայց քիչ
ատեն միայն մնաց քաղաքս, որովհետեւ մէկ
կողմանէ իր անկարողութիւնն ու մէկալ կողմանէ

արտաքին խռովեալ վիճակները զինք ստիպեցին որ լեզիսաբեթուպոլիս թողու. եւ 1708ին նորէն իր հին հայրենիքը վերադառնայ:

2. Յովհաննէս Էտէլպէյ: Թէ զասիկայ ու թէ իր նախորդը Աւքսենտիոս Վոզարեան ձեռնադրած ու խրկած է Եղիսաբեթուպոլիս: Երկուքն ալ ամուսնացած էին: — Ասոր ժամանակը շինուեցաւ առաջին, կամ թէ ըսենք հիմակուան հին ժամը: Ինչպէս կ'երեւայ զարմանալի տոկունութիւն ու համբերութիւն ունեցող անձ մ'եղած պիտի ըլլայ: Իր պաշտօնը վարեց 23 տարի: Մեռաւ 1731 մարտ 9ին:

3. Էմանուէլ, միականին, որ Էտէլպէյի ատեն իբրեւ հոգաբարձու եւ ուսուցիչ գործեց Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ Մխիթարայ աշակերտներէն էր, ու ինչպէս տեսանք հաւատացեալք կը հոգային զինք կերակրով եւ զգեստեղէնով: Ուրարի եկամտէն, ինք կ'ընդունէր մաս մը, իսկ ժողովրդապետն՝ երկու մաս:¹ Քանի մ'ամիս կառավարեց Եղիսաբեթուպոլսոյ եկեղեցին:

4. Էմանուէլ Կերկէլֆի: Աս ալ քիչ ատեն միայն գործեց Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ: Ինչպէս մեղի մնացած գրուածքներէն կը տեսնենք Յովհաննէս Իւլէշ, Սերաստիոյ եպիսկոպոսէն ձեռնադրուած է. եւ աս եպիսկոպոսը խրկած է զինք Եղիսաբեթուպոլիս, որպէս զի հաւատացեալները հովուէ: — Իրմով կը փակուի առժամանակեայ եկեղեցականաց շարքը:

¹ Համեմատէ Ա. Հատ. էջ 55—56:

5. Մինաս Գանիէլեան կամ Խնկանուսեան: Ժողովրդապետ ընտրուեցաւ 1734ին: Զասիկայ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսը՝ Ճուրճովի, Սիբվիղի, Գեղտի Վաշարհէլի եւ Կիւրկին Ս. Իմրէի ազգայնոց աւագերէց անուանեց 1740ին: — Խնկանուսեան՝ կանգնեց, Հռոմայ տարածման հաւատոյ ծախքովը 1739ին տիրացուի եւ ժամկոչի բնակութեան տեղն, որն որ հիմակ ալ կեցած է. եւ դեռ քանի մը տարի յառաջ Գամէլէրեան ազգատներուն բնակութեան տեղն էր: Ի հիմանց նորոգեց, Ս. Երրորդութեան եղբայրութեան դրամովը՝ 1754ին, Անդրէաս Տիագոնէն, քահանայից եւ դպրոցի համար պարգեւած տունը: Խնկանուսեան՝ 1747ին պատուոյ կանոնիկոս անուանուեցաւ ու ետքէն, Մարիամ Թերեզիա Կայսրուհիէն, ոսկիէ շքանշան ընդունեցաւ, իր մեծ արժանեացը համար: Կրնանք ըսել թէ Խնկանուսեան եղաւ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցական հիմնարկութեանց ստեղծիչն ինչու որ այս վախճանին համար, 1000 ֆիորին նուիրեց հասարակութեան: Իր օրերովը մտաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ — ինչպէս ուրիշ տեղ տեսանք¹ — նոր տումարին գործածութիւնը եւ Գոմինիկեանց պատարագամատոյցը: Իր ատենը — Կղեմէս Ժ. Գ. քահանայապետին կարգադրութեամբն — ընդունեցաւ լուծումն այն խնդիրը, թէ Քրիստոսի ծննդեան օրը՝ հայ քահանայք ալ երեք պատարագ կարենան մատուցանել: — Մեռաւ 32

¹ Տես Հատ. Ա. էջ 230—242:

տարի ժողովրդապետութիւն ընելէն ետեւ,
1766 յուլիս 30ին 66 տարեկան հասակին մէջ:

6. Յովհ. Մկրտիչ Գրէչունեան, Հռոմայ
տարածման հաւատոյ աշակերտը, աստուածա-
բանութեան ու փիլիսոփայութեան վարդապետ՝
1766 յուլիս 23ին ժողովրդապետ եւ աւագ-
երէց — 1767 ապր. 12ին պատուոյ կանոնիկոս
եւ միեւնոյն տարւոյն մայիս 17ին՝ առաքելա-
կան քարտուղար անուանուեցաւ: Որովհետեւ
այս միջոցին տաճկական ուսական պատե-
րադմին պատճառաւ՝ Մոլտավիայի մէջ խեղ-
ճութիւնը մեծ էր, ուստի 400 աղգային ընտա-
նիքի չափ Սիրմիլ անցան: — Պայդայի եպիս-
կոպոսը՝ Յովհ. Գրէչունեանին յանձնեց, որ
Եղիսաբեթութեան տոհմի եկեղեցականաց ձեռնադրու-
թեամբն անոնց հոգեւոր պիտոյքները հոգայ:
Ինք շատ աշխատեցաւ, որ նոր գաղթականները
հոգեւորապէս մխիթարէ ու լուսաւորէ:¹ —
Իր ժամանակը, շատ տարածութիւն ունեցող
Եղիսաբեթութեան տոհմի աւագերեցութիւնը՝ երկուքի
բաժնուեցաւ: — Գրէչունեան այն երջանկու-
թիւնն ունեցաւ, որ 1766 յուլ. 22ին հիմն
կրցաւ դնել, հիմակուան մեծ կաթողիկէին, եւ
1791ին, իր եպիսկոպոսին հետ մեկտեղ —
թէպէտ եւ բաղկաթողի վրայ — կրցաւ մա-
տուցանել իր վերջին պատարագը, — որով-
հետեւ շատ բարեպաշտ ու ջերմեռանդ անձը՝
նոյն տարւոյն աւգոստոս 19ին, վախճանեցաւ:

¹ Տես ասոր մանրամասն պատմութիւնը, Հատ. Բ.
էջ 172—174:

— Մարմինն, իր բաղձանքին համեմատ, եկե-
ղեցւոյ նախագաւթին մէջ ղեկավարուեցաւ: —
Ասոր ժամանակը հասաւ Եղիսաբեթութեան տոհմի
եկեղեցականաց թիւն իրենց ամենամեծ բար-
ձրութեանն: Ինչու որ ժողովրդապետի օգնա-
կաններն էին, այն միջոցին, Սրապիոն Մարկո-
սեան, Ամիրայ Կաշբարեան, Մարկեղղոս Զի-
գիեան, Մարտինոս Բաբայեան, Անտոն Բա-
րումպի, Յովհ. Տոմպիեան ուրարի եկամուտ
ունեցող հոգաբարձուները, եւ Յովհ. Ոսկե-
րիչեան, Մարտինոս Գորբեան, Անտոն Մուրա-
տեան եւ Գրիգոր Բէգրովիչեան՝ ուրարի եկա-
մուտ չունեցող օգնական քահանաները:¹

7. Յովհ. Գրէչունի մահուանէն ետեւ
Եղիսաբեթութեան տոհմի հասարակութիւնն երկու
կողմնակցութեան բաժնուեցաւ: Հատերն՝ զՄար-
կեղղոս Զիգին ուղեցին, բայց արժանիքները
ճանչցողներն՝ աւելի զԱնտոն Բաղրուպանեան
ուղեցին իրենց ժողովրդապետ: — Գրանսի-
լուանիոյ եպիսկոպոսն՝ երկրորդ տեղն ընտրուած
Անտոն Բաղրուպանեան, ճուրճովի ժողովրդա-
պետն — որ արդէն երկայն ատեն կառա-

¹ Գրանէ այսպէս կը գտնեմ, Ávedik, Erzsébetváros
Monografiája անուն մատենին մէջ. Szamosujvár 1896.
էջ 108. — Բայց անտարակոյս հոս սխալ մը պիտ'որ
ըլլայ: — Թէպէտ բացարձակ անկարելիութիւն չկայ, որ այն
միջոցին այնչափ օգնական քահանայ ունեցած ըլլայ Եղի-
սաբեթութեան տոհմի հայ եկեղեցին: Բայց այս օգնականներուն
բազմութիւնը չէ թէ մէկ ժողովրդապետի, այլ քանի մը
ժողովրդապետի ժամանակ ապրած ու գործած են: Ուստի
քահանայից բազմութիւնը՝ բաժնելու ենք, այլեւայլ ժո-
ղովրդապետներու վրայ:

վարեց այս եկեղեցին — 1791 հոկտ. 25ին Եղիսաբեթուպոլսոյ ժողովրդապետ եւ վիճակին աւագերէց անուանեց: Սակայն դժգոհներն ամենեւին չուղեցին զինք ճանչնալ ու ընդունիլ: Ուստի հարկ եղաւ, որ եպիսկոպոսը բռնութիւն ձեռք առնու: Միայն պարոն Գաբր. Հալէր, Կիւգիւլէօ գաւառին գաւառապետին շրջահայեցութիւնն եւ պր. Ստեփանոս Աբոր, գաւառին, գլխաւոր դատաւորին ոտք կոխելը, կրցաւ դժուարութիւնները հարթել: Երկայն ընդդիմութիւններէ ետեւ՝ հասարակութիւնն ընդունեցաւ ընտրուած ժողովրդապետը՝ զոր քիչ մը ետքն եպիսկոպոսը՝ պատուոյ կանոնիկոս անուանեց:

Իր երկայն հիւանդութեան ժամանակը, Եղիսաբեթուպոլսոյ եկեղեցին կը կառավարէր, իբրեւ ժողովրդապետի փոխանորդ Յովհաննէս Գապտէպովեան: — Շատ գիտնական ու ջերմեռանդ անձ էր Գրէչունեան: 1500 կտորէն աւելի գիրք թողուց, որով հիմն դրաւ եկեղեցւոյ մատենադարանին: — Մեռաւ 1814 Փետր. 20ին:

Յ. Յովհաննէս Գապտէպովեան, որ արդէն 1809 ապրիլ 10ին աւագերեցի փոխանորդ անուանուեցաւ, սաստիկ խռովայող ընտրութենէ մ'ետեւ 1815 փետր. մէկին անուանուեցաւ ժողովրդապետ եւ աւագերէց, — ու 1819ին պատուոյ կանոնիկոս: — Որպէս զի հասարակութեան խռովեալ վիճակն, ու քաղաքացեաց խաղաղութիւնը տեղը բերէ, մտցուց 1815ին, երեկոյեան աստուածային պաշտա-

մունքն ու լիթանեան: Իր եկեղեցական պաշտօնը վերջիաստիճանի եռանդեամբ ու խղճմտանքով կատարեց մինչեւ 1832: — Իր ժամանակն իբրեւ օգնական քահանայ, կը գործէին Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ Յովհ. Տօմպի, Անտոն Մուրատեան, Աստուածատուր Էօղվէշեան, Ամիրայ Գանիէլեան, Յովսէփ Բորոյեան, Ղազար Խսիգուցեան, Փրանկիսկոս Եօղէֆի եւ Ստեփան Բադրուպանեան:

Իրեն պէտք է շնորհակալ ըլլալ եկեղեցին, որ սրբարանը բոլորովին նոր շինուեցաւ. եւ Սուրբ Եղիսաբեթի պատուոյն 27 կենդինարնոց մեծ զանգակը ձուլուեցաւ. Գիշ գերդաստանն երկու արծաթի կանթեղը — վեց կտոր մեծ արծըթէ աշտանակը, մեծ խաչն ու մեծ ճաճանչը տուաւ: — Նոյնպէս իր ստեղծումն են, եկեղեցւոյ աղքատաց հիմնարկութիւնն ու աղքատանոցը:

Իր ատենը պատահեցաւ, որ 1810էն ի վեր սոփն ան աստիճանի սաստկացաւ, որ մէկ չափ ցորենը՝ մինչեւ 15 ֆիորինի ելաւ: Օգնական քահանայք՝ 125ական ֆիորին հասութով ապրիլ չկարենալով՝ հասարակութեան դիմեցին, որ իրենց վճարքը քիչ մը բարձրացուի: Թէպէտ եւ խեղճերը՝ շատ անգամ խնդրեցին աս բանս, բայց ի զուր: Իրենց վրայ գլխացող, զիրենք մօիկ ընող չեղաւ: Ան ատեն որոշեցին որ զանան իրենց ծառայութիւնը. եւ յայտնեցին, որ մինչեւ որ օրինաւոր հասոյթն իրենց չի տրուիր, պաշտօնին պիտի չկարենան վարել:

Սակայն աս չըրած, ամենուն ստորագրութեամբ նամակ մը գրեցին քաղքին դատաւորին: Ասոր մէջ գառնապէս կը գանգատին, որ իրենց ողորմելութեանը մէջ — գուցէ իրենց քահանայական կարգին ցածութեամբն ալ — ըրած աղաչանաց թղթին վրայ ոչ պատասխան ընդունեցան եւ ոչ հարցմունք մ'եղաւ: Աս մեծ պաղութիւնը — կ'աւելցընեն — քաղաքային առաջնորդութիւնն իր վրայէն կրնար թօթուել: Բայց գիտնայ վարչութիւնն, որ թշնամեացը ձեռքը, զօրաւոր սուր մը կու տայ, վաղուան՝ թէ եպիսկոպոսին ու թէ կառավարութեան խրկելի ամբաստանութեամբը: Անթի ու մնած մարդուն սպասելը՝ կ'ըսեն, դժուար է: Ուստի մենք՝ մինչեւ վաղը ժամը տասուերկու կը սպասենք, որպէս զի խոնարհութեան ու սպասելու մէջ մեր կողմանէ պակսութիւն չըլլայ. եւայլն:

Կը ներփակեմ նամակին հայերէն բնագիրը:

“Պ. Ա. Պիւր!”

Մեծ սրտերու ցափովը կու ճորովցըրվինք գաւառէլու Պտ. Թէ նորին ծանտորը տարեցը մէ եւ ինչպէս բանեցուցած խատրութենէն շատ ավելօքը կու բովելինք մեր նաչարութեանը թեթեւցընելուն մէջ, քանց օր ընկալ պիղտի շաղըը ունենալու իշխած ըլլանք, թէ գահանայական կարքին պէլքի ցածութենովը բանեցուցած անցած օրերուսի մեր խոնարհութիւնը, արանց ընկալ պիղտի պատասխան, մխիթարանք

կամ գարաղի հարցմունք եւ միամիտ tractatus պի մնա:

Չաս մեծ պաղութեանը ցուրտը, ընկալ ծանտորը շնկերով զԱռաջնորդութեան պաշտօնը պի կարնար թօթելու, զէ ծէրէրուն բանն է, զտղոցը խակութիւնը հասընցընելու: ¹ Չան բէվնի գիտենալու հաճոյանա Պտ. Թէ նորին թշնամեացը ամպուր սաղըդ կու տա ձերվընէրը մեր վաղենը Գերապայծառ Եպիսկոպոսին եւ գերաբարձր կուպէրնիումին խրկելոց remonstrantian.

Քաղցուն ու պաղած մարդուն դիժար է բովելու. ու մինք դէր միայն մինչեւ վաղը սըհաթը 12 կու բովինք: Չաստուած ունինք վկայ, թէ խոնարհութեան խնդիրքի ու բովելու մէջ մեր կողմանէ Փարիսը չէղի. կու մնանք:

Եղիսաբէդան 12° Januari 818.

անմխիթար ու ազտորոված

ծարայք

Տէղական դէր

Տէր Յօհաննէս Գապրէպովեան յ. ձ.

Տէր Ափրայ Տանիէլեան յ. ձ.

Տէր Ղապար Խաթապեան յ. ձ.

Տէր Անդօն Բէրբովեան յ. ձ.

¹ Ամբողջին համառօտ իմաստն է. Կը ստիպուինք յայտնելու, թէ Հրամանոցդ ծեր հասակէն ու մինչեւ հիմակ ցուցուցած քաղաքականութենէն — մեր խեղճութիւնը թեթեւցընելու նկատմամբ — շատ աւելի բան կը սպասէինք, քան որ աս օրերս — գուցէ՝ քահանայական աստի-

Կապուէպովեանի ժամանակը կանգնուեցաւ, գերեզմանոցին պահպանին համար, պահանորդութեան տունն, որ վերջին ժամանակները վար առնուելով՝ տեղը քարուկիր շէնք մը շինուեցաւ: 1821ին կանգնուեցաւ. մեծ եկեղեցւոյն Ս. Վարդարանի խորանը, ինչպէս նաեւ Եւգինէոս եւ Ղուկաս Տանիէլեանց առատաձեռնութեամբը լերան ստորոտն եղած խաչելութեան մատուոց:

Իր մատենագրական գործունէութեան նշանն է, իրմէն մնացած հօթը հատոր հայերէն քարոզագիրքը եւ քանի մը հունգարերէն լեզուով մնացած քարոզները: — Նշանակալից բան է, որ երբ իրեն ժամանակը գերազանցող Կապուէպովեան ժողովրդապետն, Իվուլի կանոնիկոսն աւագերիցութեան պաշտօնին մէջ զետեղեց (installer), քաղաքային հասարակութիւնը ժողովրդապետին ոսկեզօծ գօտի մը պարգեւեց, եւ խնձոյքին համար 300 ֆիորին տուաւ, իրրեւ ծախք: — Շատ քիչ անգամ եւ ուշ կը ճանչնայ ժամանակն իր մեծ մարդիկը: Ասանկ պատահեցաւ շատ հալածուած Կապուէպովեանին հետ ալ. որուն վրայօք ամենէն արժանաւոր վկայութիւնը տուաւ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսն, երբ որ Եղիսաբեթութեան պաշտօնը հասարակութեան յաջորդ խօսքերը գրեց ճանին ցածութեամբն ալ — մեր ցուցուցած խոնարհութիւնը՝ նոյն իսկ առանց մէկ պատասխանի, առանց մխիթարանքի ու հարցմունքի մնայ: — Աս մեծ ցրտութիւնը պէտք էր զվարչութիւնն ամենէն սաստիկ տենդով զգածել: Բայց ապահովապէս գիտնաք... եւ այլն:

իր մահուանէն ետեւ. «Իրմով կորսնցուցի եկեղեցւոյն պայծառութիւնը, կանոնիկոսարանիս փառքն, ու դուք ամենէն ազնուական հայրը: Ուստի աղաչեցէք Ս. Հոգւոյն, որ անոր գոնէ շուքը կարենաք գտնել»:

9. Զովսէյի Բորոյեան «ժողովրդեան քահանան», մարմնացեալ բարեսրտութիւնը, սկզբան ճուրճովի մէջ՝ ետքէն ալ, Եղիսաբեթութեան պաշտօնը մէջ իրրեւ օգնական քահանայ, հինգ տարի գործեց: Ազատութեան պատերազմին առնն, քաղքին պահպան հրեշտակն էր: Քաղաք յարձակող ռուսական բանակը խաղաղութեան խաչովն ընդունեցաւ: — Իրեն ապաւինողներն՝ իւր կեանքը մահուան վտանգի մէջ դնելով՝ պաշտպանեց ու պահեց: 1837ին ընտրուեցաւ ժողովրդապետ եւ աւագերէց: Մեռաւ 1856 ապրիլ 12ին:

10. Իմէրիկոս Զիգիւսան, ջերմեռանդութեամբն երեւելի եկեղեցականն, արդէն իր նախորդին առնն գործեց, իրրեւ աւագերիցութեան պաշտաման վարիչը: 1856ին միաձայն քուէով ժողովրդապետ ընտրուեցաւ: Քիչ մը ետքը՝ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսը զինք աւագերէց ու պատուոյ կանոնիկոս անուանեց: Մեռաւ 1865 սեպտ. 10ին, ինը տարի ժողովրդապետութիւն ընելէն ետեւ:

11. Անտոն Մարգոնֆիւսան, Կերլայի հոգաբարձուն՝ Եղիսաբեթութեան պաշտօնը ժողովրդապետ ընտրուեցաւ 1866 յունուար 19ին, ու նոյն տարւոյն աւագոստ. 6ին աւագերէց անուանուե-

ցաւ: Իր ժամանակը եկեղեցւոյ արկղը կարգաւորուեցաւ եւ մեծ ժամին Ս. Խաչի խորանը շինուեցաւ: Մեռաւ 1878 ապրիլ 6ին, իբրեւ պատուոյ կանոնիկոս:

12. Ղուկաս Աւետիքեան, Եղիսաբեթուպոլսոյ արժանեօք ըի ժողովրդապետը ծնաւ 1847 Եղիսաբեթուպոլիս: — Ուսման ասպարիզին մէջ ցուցուցած փութաջանութիւնն ու յաջողակութիւնը՝ կը յայտնեն իր դպրոցական վկայականները: Նշանակալից են Միքայէլ Փօկարաշի, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսին գրածը Աւետիքին վրայօք: «Աւետիքեան, կ'ըսէ, հովուական պաշտօնին մէջ, շատ խղճմտանքաւոր եւ խոհեմ ճշդութիւն, մատենագրական գործունէութիւն եւ անրիժ վարք կը ցուցնէ: Երեսուն տարեկան հասակին մէջ Եղիսաբեթուպոլսոյ ժողովրդապետ ընտրուեցաւ: Աս պաշտօնը ձեռք առնելէն քիչ մը ետքը եկեղեցական վիճակին քարտուղարն եղաւ: — Գրեց Եղիսաբեթուպոլսոյ մենագրութիւնը, «Յիշատակարանք Ս. Երկրէն, Հայոց պատմութիւն մը, եւ հայոց մատենագրութիւնը: Հայերէն թիւ պատարագը՝ թարգմանեց հունգարերէնի: Ուսման ասպարէզին մէջ գործեց գրեթէ երեսուն տարի: — Իրեն գործունէութեան արդիւնքներն են, որ քաղքին մէջ երեւան ելաւ արուեստից դպրոցը: Քիչ չաշխատեցաւ, որ աղջկանց դպրատունը՝ մարապետաց վարչութեանը յանձնուի: Տարրական դպրոցաց ուսուցիչներուն վճարքին բարձրանալուն, եւ մանկա-

վարժոցին՝ քաղքիս մէջ երեւան ելլելուն գլխաւոր շարժառիթն ինքն եղաւ: Յստակեց ու կարգի բերաւ Գամէլէրեան հիմնարկութեան դրամագլուխը: Ուստի զարմանք չէ, եթէ իր բազմապատիկ ու յաջողակ գործունէութեանցը՝ իբրեւ վարձք, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսէն 1893ին աւագերէց անուանուեցաւ ու 1896ին, Նորին վեհափառութենէն ընդունեցաւ Փրանկ. Յովսեփայ ասպետական կարգին շքանշանը: Չնկատելով իր ուրիշ գործքերը, գրեթէ հիմնովին նորոգեց տիրացուի շէնքը ու հին եկեղեցին: — Անանկ սիրուն բնաւորութիւն ունի, որ իրմէն խորհուրդ կը խնդրեն նոյն իսկ իր հակառակորդներն ու օտարները: — Հաստատուն ու անյողդողդ նկարագիր, շրջահայեաց միտք, սուր յիշողութիւն, յարատեւութիւն ու անխոնջ աշխատութիւն՝ են իր բնածին յատկութիւնները:

16.

Եղիսաբեթուպոլսոյ հարիւրոց ժողովոյն վրայ բաւական տեղեկութիւն տուած ենք մեր պատմութեան ընթացքին մէջ: Ընթերցողը կրցաւ տեսնել թէ ինչչափ մեծ դեր խաղացած է աս ժողովը քաղաքային գործառնութեանց մէջ — եւ թէ ինչ հեղինակութիւն ունեցած է քաղքին թէ ներքին ու թէ արտաքին գործոցը վրայ: Հարիւրոց ժողովն ունեցած է այլեւայլ ժամանակ իր յատուկ կանոնադրութիւնները: Կը գնենք մեր ընթերցողաց առջեւ քա-

ղաքային խորհրդին եւ քառասնից ժողովոյն՝ վերջինին համար 1810ին յօրինած հրահանգները:

Ասոնց մէջ՝ նախերգութենէ մ'ետեւ, կը կարգադրուի, որ 40 հոգի ըլլան քաղաքային ժողովոյն երգութեան թիւը: — 1. Ասոր անդամները՝ բանէ հասկըցող, բարի վարուք, փորձառու մարդիկ ըլլալու են. եւ իրարու հետ ազգականութեան կապով կապուած պիտի չըլլան: — 2. Քաղաքապաշտութեան պաշտօնատէրները՝ միայն քառասուններէն կրնան ընտրուիլ: Ասոնց ընտրութենէն դուրս եղածն՝ ապօրինաւոր ու անզօր է: — Թէ որովհետեւ անկարելի է, որ բոլոր անդամները մէկտեղ ժողովուին, անոր համար՝ 1766ին դրած սահմանադրութեան համեմատ, բաւական է 21 ժողովականի ներկայութիւն, որպէս զի ժողովն օրինաւոր ըլլայ: — Անգամք՝ պարտական են քաղքին տարեկան հաշիւներուն քննութեանն ատեն ներկայ գտնուիլ, եւ անոնց նկատմամբ կարծիքն ըսել: 3. Տնտեսութեան վերաբերեալ նիւթոց մէջ՝ քաղաքային խորհրդին հետ միակամութեամբ խորհրդածելու, ընելու են: — Շէնքեր, երկիրներ ծախուած կամ գնուած ատեն, իրաւունք ունին իրենց խօսքն արժեցընել. եւ անոնց դէմ, որոնք անհոգութեամբ կամ անհաւատարմութեամբ հասարակութեան ստացուածքը նուազցընել կ'ուզեն, կրնան օրինապէս դէմ կենալ: Եթէ տեսնեն, որ ախաճութեամբ կամ կողմնակալութեամբ քաղքին

ստացուածքը կ'ստարանայ, կրնան նախ քաղաքապաշտութեան, ետքէն կառավարութեան դիմել: — 4. Առանց վերին կառավարութեան դիտնալուն՝ ոչ երկիր կրնայ վարձու տրուիլ եւ ոչ ալ մշտնջենապէս ծախուիլ: Քաղքին երկիրներուն եկամուտները՝ վարձու տրուած դաշնադրութիւններն եւ անոնց պայմանները քննելու եւ անոնց նկատմամբ իրենց կարծիքը յայտնելու են: Քաղաքային պաշտօնատեարց հասոյթը կրնան բարձրացընել, բայց միայն վերին կառավարութեան գիտութեամբ: Կանգնուելի շէնքերուն եւ ըլլուելի նորոգութիւններուն ծախքին յատակագիծը կրնան խնդրել եւ զանիկայ վերաքննել: — 5. Քառասնից ժողովոյն գլխաւորն է, պաշտպանը. որ քաղաքային խորհրդէն եւ հասարակութենէն կ'ընտրուի՝ քուէից մեծամասնութեամբ: Ինք զինք քաղքին հաւատարիմ ծառայութեանը՝ երգմամբ պիտի պարտաւորէ: Պաշտպանը դատաւորին եւ քաղաքային խորհրդին տակն է: Շրջահայեցութեամբ ամէն բան հեռացընելու է, ինչ որ հասարակութեան վնաս կրնայ բերել: Իրեն փոխանորդ մ'անուանելու է, քաղաքային հասարակութեան վեց ընտրեալ անդամներէն: 6. Առանց պաշտպանին կամ իր փոխանորդին ներկայութեանը՝ խորհուրդ ընել չ'ըլլար: Ասանկ ժողովքներն անզօր են: Ըլլուելի ժողովքները՝ յառաջունէ պիտի ծանուցուին: Ժողովքները՝ միայն խորհրդանոցին մէջ կրնան ըլլալ: Ասկէ դուրս, զատ տեղ քովէ քով դալ չ'ըլլար:

Ժողովքին առջեւ անանկ նիւթեր դրուելու են, որոնք արդէն յառաջուրնէ որոշուած են: 7. Եթէ ժողովական մը հարկաւոր նիւթ մը պաշտպանին առջեւը դնէ խորհելու համար, եւ անիկայ ան նիւթը չ'առնուր ժողովքի մէջ, կրնայ ժողովականը վերին կառավարութեան բողոքել: Ժողովականք՝ տեսութիւննին համարձակ կրնան ըսել. — բայց վիրաւորել, բորբոքել եւ վայնասուն հանել չ'ըլլար: — Առաջարկուած խնդրոյն վրայ վիճարանելէն եւ կարծիքներն իմանալէն ետեւ, որոշումը՝ քուէարկութեան տակ կը ձգուի: Մեծամասնութեան կարծիքը կը յաղթէ: Եթէ ժողովականք տեսնեն, որ հասարակաց բարւոյն դէմ, կամ օտարացուցման վրայ է խնդիրը, կրնան քաղաքաբաշխութեան դէմ կարծիքնին ըսել ու նոյն իսկ վերին կառավարութեան խորհրդին դիմել: 40ից ժողովը՝ քաղաքաբաշխութեան հետ բանի մը մէջ չմիաբանած ատեն — յապաղում չկրող նիւթերու մէջ — վերջնոյն կարծիքն ընդունելու է: Ժողովականք՝ դատաւորէն ժողովքի կանչուած ատեն, ընդ պատժով ներկայ գտնուելու եւ մինչեւ վերջը հոն մնալու են: Ժողովոյն արձանագրութիւնն՝ ընտրելի նօտարը կը յօրինէ: Ասոր՝ եւ պաշտպանին ստորագրութեամբը՝ նոյնը կը վաւերացուի: 8. Գրուածքները՝ դիւանին մէջ կը դրուին եւ զատ բանալիի տակ կը պահուին: Նախընթաց ժողովքին արձանագրութիւնը՝ ժողովքին առջեւը կարդացուելու է. խրկելիքներն ու որոշածները՝ քաղաքաբաշխութեան կը յան-

ձնուին, որ իր պատշաճ տեղը խրկէ: 9. Ամէն մանր բանի համար, հարկաւոր չէ ժողովք գումարել. բայց 40ից մէջէն ընտրուին վեց երգուեալ, որոնք ամէն փոքրագոյն բան, ընեն՝ լմնցընեն: Ասոնց գործքն ի նկատի առնուելու է. եւ պատժ մը՝ պարագլութեան մէջ եղած ատեն, ասոնք առաջնութիւն ունենալու են, այն պատժնին ընտրուելու: 10. Ժողովքի մէջ նստելու կարգն ան է, որ հին պաշտօնատէրները յառաջ նստին՝ ըստ ընտրութեան ժամանակին: — Ամէն ժողովական՝ հասարակաց վնասները հեռացընելու եւ շահն յառաջ տանելու պարտական է: Ուստի՝ հասարակութեան դէմ գործել, բանիւ կամ գրով արգելեալ է: 11. Պաշտպանին ընելիքներն են, հնազանդիլ դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան: Երբ դատաւորը կը փոխուի՝ ինքն ալ հրաժարելու է իր պաշտօնէն: Երբ իր պաշտօնին կը մտնէ, հաւատարմութեան երդում պիտի ընէ: Միաձայնութեան մէջ պահելու է՝ հասարակութիւնն ու քաղաքաբաշխութիւնը: — Քաղքին ծախքերը նուազցընելու համար, անտառաց վերատեսուչ մը ընտրելու է: Աչքէ անցընէ՝ քաղքին երկիրները, ցանելու եւ խոտի դաշտերը: Թէ որ պակասութիւն մը տեսնէ, դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան իմացընելու է: Մտադիր ըլլայ՝ որ քաղքին ստացուածքը՝ փուճ տեղ չօտարացուի: Զանայ՝ որ քաղքին երկիրները՝ լաւ գնով վարձու տրուին, վարձքերը՝ ժամանակին հատուցուին ու ամէն բան ճշդիւ հաշուի անցուի:

12. Թողակ ընդունող պաշտօնատէրներէն ոչ որ մեծկակ երկիր վարձու կրնայ տալ, վարձու առնուլ, գաղտնի ճամբով ածրդողներուն հետ դաշնակցիլ: Այսպիսի անձը՝ չէ թէ միայն պաշտօնէն կը զրկուի, հապա նաեւ վերին կառավարութեան կը ծանուցուի: 13. Քաղքին սահմաններն ու արահետները անխախտ պահուին: Ուր որ սահմանի խնդիր կայ — ետեւէն իյնայ որ — ըստ օրինի տեղը բերուի: — Աւելցուկ ծախքին համար թողուած երկիրները՝ մասնաւորաց կամ գատաւորին ձեռքը թողուլ չ'ըլլար, առանց վարձքի: Մասնաւոր հոգ տանելու է, որ քաղքին պարտքերը նուազին եւ եկամուտները շատնան: Եկամտի աղբիւրներուն կատմամբ յատակագիծ յօրինելու է պաշտպանն եւ քաղաքային խորհրդին եւ հասարակութեան ժողովոյն ներկայացընելու է. եւ այլն.

Ահաւասիկ համառօտիւ ըսածնիս, հին կանոնադրութեան բնագրին համեմատ:

“Հրահանգներ Եղիսաբեթուպոլսոյ երդուեալ հասարակութեան համար:

1. Ամէն քաղաքական ընկերութեան առարկան ու նպատակն է, հասարակութեան ու բարւոյն յառաջացումը, զանազան պաշտօններու միջոցաւ — որոնց ձեռքը իր դրած վախճանին կը հասնի: — Ուստի թէպէտ ամէն արտօնացեալ քաղաք — իր սկզբնական կարգադրութեանցը համեմատ — իրեն վախճան դրած է՝ օրինաց պահպանութիւնը, գատաւորական իրնդիրներուն կարգադրութիւնը, գատաւորներուն

եւ քաղաքաբաշխութեան անդամներուն պարտաւորութիւններուն կատարումը — այսու ամենայնիւ կան անանկ պարտաւորութիւններ ալ, որոնց մէջ՝ քաղաքաբաշխութենէն զատ, օրէնքներուն եւ հին կարգադրութեանց համեմատ — երդուեալ հասարակութիւնն ալ, ազդեցութիւն, քուէ եւ որոշումն ընելու իշխանութիւն ունի: — Ըստ այսմ, օրպէս զի ասոր նկատմամբ քաղաքային հասարակութիւնն՝ իր նպատակին աւելի դիւրաւ կարենայ հասնիլ, հարկաւոր է, որ երդուելոց թուին մէջ առնուածներն ու առնուելիքներն՝ իրենց պարտաւորութիւնները ճանշան եւ իրենք զիրենք անոր համաձայնցընեն: Ուստի

2. Որոշուեցաւ, որ աս աղատ թագաւորական քաղքին երդուեալներուն թիւը՝ 4() անձինքներէ կազմուի: Բայց այնպիսի անձինքներէ, որոնք երկրատէր են, լաւ բարոյական կեանք ունին, քանէ հասկըցող եւ ըստ հետեւորդի փորձառու մարդիկ են. — որոնց վրայ քաղաքը՝ հասարակաց գործառնութիւններն եւ անոնց վարչութիւնն — իբրեւ քաղքին երեսփոխաններուն վրայ — կարենայ դնել ու յանձնել: Ու որպէսզի անդամներուն ընտրութեանը մէջ՝ մէկ կողմանէ քաղաքային հասարակութիւնն իր դրած նպատակէն չ'ստորի եւ մէկալ կողմանէ ազգականութեան (nepotismus) առջեւն առնուի, — պահուին, աս նիւթիս նկատմամբ հնուցմէ դրուած ու հիմակ ալ գործածութեան մէջ եղած արքունական հրահանգ-

ներք: — Աս այսպէս ըլլալով ալ, այն դէպ-
քերուն մէջ, որոնց մէջ որ ինչ ինչ յարմա-
րագոյն անձինք, միայն ու պարզապէս հասա-
րակութեան ուրիշ սնձինքներուն հետ ունե-
ցած խնամութեան պատճառաւ պէտք էին հա-
սարակութեան անդամ ըլլալէն զրկուիլ —
ընտրութիւնն — անոր մէջ ազգականութեան
աստիճանը յայտնելով — արքունական վերին
կառավարութեան առջեւ դրուի, այն պատճա-
ռաւ, որ ասիկայ՝ հարկաւորութեան որպիսու-
թիւնը տեսնելով՝ վեհափառ արքունիքէն իրեն
տրուած իշխանութեան համեմատ, խնդրուած
տնօրինումը կարենայ տալ:

3. Քաղքին ամէն պաշտօնին — ըլլայ
անիկայ քաղաքաբաշխութեան կամ հասարա-
կութեան վերաբերեալ — եթէ որ պարա-
պութիւն ըլլայ — քառասնից ժողովն ունի
իրաւունք ուրիշ մը ընտրելու: Եւ պաշտօնա-
տէրն՝ որ աս ճամբէն զատ, կամ ասոնց ընտրու-
թենէն դուրս, ուղենար իրեն պաշտօն գտնելու,
այն գործողութիւնն անզօր ու ապօրինաւոր ըլլայ:

4. Մեր քաղքին կենաց որպիսութիւնը
վաճառականութիւն ըլլալով՝ կամ շատ ցան-
ցառ է, կամ երբեք չի պատահիր որ երգուեալ
հասարակութեան ամէն անդամները՝ մեկտեղ
կարենան գտնուիլ: — Ուստի որպէս զի տնտե-
սական վարչութեան մէջ պակասութիւն չըլլայ՝
հոս տեղի հասարակութեան 1766ին գրած
սահմանադրութիւնն անփոփոխ մնայ իր ամբող-
ջութեանն ու իրականութեանը մէջ: Ասոր հա-

մեմատ, որոշուեցաւ, որ եթէ քաղաքային խոր-
հրդին ու երգուեալ հասարակութեան ժո-
ղովքին մէջ 21 անձինք գտնուին, (ասոր մէջ
հասկընալով նաեւ դատաւորը) ամէն սահմա-
նածն ու որոշածն օրինաց զօրութիւն կարենայ
ունենալ. եւ բոլոր քաղքին անունովն եղած
համարուի: Եթէ աս որոշումը չպահուի, ան
ատեն տնտեսական վարչութիւնը՝ շատ պակա-
սութիւն պիտի կրէ:

5. Նկատմամբ քաղքին խաղաղութեանն
ու հասարակաց ապահովութեանը՝ հարկաւոր է
որ երգուեալ հասարակութեան անդամներն
իրենց պարտականութեան որպիսութիւնը ճան-
չնալով՝ զանոնք ճշդիւ կատարեն: — Ասոնք՝
հետեւեալներն են.

ա) Պարտական է քառասնից ժողովը՝ հա-
սարակութեան վերաբերեալ հաշիւներուն
քննութեանն ատեն ներկայ ըլլալ. եւ անոնց
նկատմամբ իր կարծիքն եւ ընդգիմութիւնը
յայտնել:

բ) Տնտեսութեան վերաբերեալ նիւթե-
րուն վճայօք, եթէ նորոգութիւններու հար-
կաւորութիւն ըլլայ, անոնց նկատմամբ տեղական
խորհրդին պաշտօնապէս զեկուցում ընել եւ
անոնց մէջ միակամութեամբ խորհրդածիլ եւ
ընել:

գ) Սովորեալ եկամտի վերաբերեալ նիւ-
թերու մէջ — որոնք կամ շէնքեր, կամ ան-
շարժ երկիրներ, կամ շահու տրուած դրամա-
գլուխներ, կամ պարտուց վճարմունքներ են —

Հասարակութիւնն իրաւունք ունի իր խօսքն ար-
ժեցընելու. եւ անոնց դէմ, որոնք՝ կամ անհո-
գութեամբ եւ կամ կամօք, Հասարակութեան
եկամուտները նուազցընելու կը նային, օրինա-
պէս դէմ կենալ եւ օտարացուցածներն ետ
դարձընելու ետեւէն իյնալ:

Դ) Եթէ անշարժ երկիր, կամ տուն մը
— որ Հասարակութեան կը վերաբերի —
ծախելու պէտք ըլլայ, ըլլայ անիկայ մեծ կամ
որչափ որ կ'ուզէ պղտիկ — եւ կամ ի նպաստ
քաղքին վերաբերեալ բաներ գնելու մէջ՝ Հա-
սարակութիւնն իշխանութիւն ունի, անոնց
նկատմամբ իր տեսութիւնն, որոշումն ու վճիռն
ընելու եւ քաղաքային վարչութեան ղեկուցա-
նելու: Ու որպէս զի չըլլայ թէ կամ բարեկամե-
ցողութեամբ եւ կամ կողմնակալութեամբ եւ
իր սեպհական շահը դիտող ակնածութեամբ՝
Հասարակութեան վնասով օտարանայ այն բանը,
հոգ պէտք է տանի ժողովն որ աս բաներուն
դէմ կ'ենայ, եւ անոնց առջեւն առնելու հա-
մար, նախ քաղաքաբաշխութեան դիմէ: Եւ ի
դիպուածի որ անոր հետ մէկ տեսութիւն ու մէկ
կամք չունենալով՝ վնասուն առջեւը չի կրնար
առնուլ, ան ատեն՝ պատահելի վնասը, նաեւ
վերին կառավարութեան առջեւը դնելու է: —
Գիտնալու է թէ քաղաքաբաշխութիւնն եւ թէ
Հասարակութիւնը — զոր խստիւ պէտք է
պահել — թէ ոչինչ անունով անուանուած
եկամուտը, անոնց արքունական կառավարու-
թեան գիտնալուն եւ թոյլտուութեանը վարձու

տրուիլ եւս առաւել մշտնջենապէս ծախուիլ
չի կրնար:

Ե) Որովհետեւ քաղքին երկիրներուն
եկամուտը՝ վեհագոյն կարգադրութեանց համե-
մատ, ըստ սովորութեան վարձու կը տրուին,
իշխանութիւն ունին երգուեալները վարձակալ-
ներուն դաշնագիրներն ու անոնց պայմանները
քննելու. եւ անոնց նկատմամբ իրենց կարծիքն
ըսելու. — եւ վարձու տրուելու ատեն աճուրդին
խրկելու իրենց գործակալները:

Զ) Պաշտօնատեսարց վճարմունքները բար-
ձրացընելու մէջ Հասարակութիւնը խօսք ունի.
եւ անոնց վրայօք կրնայ որոշում ընել. ըստ
որում քաղքին Հասարակաց լաւութիւնն եւ
շահը կը պահանջէ: — Աս այսպէս ըլլալով ալ,
պաշտօնատեսարց թոշակին փոփոխութիւնն ար-
քունական վերին կառավարութեան գիտնալովն
եւ անոր կամօքն ու թոյլտուութեամբն ըլլալու է:

Է) Եթէ նոր ծախքեր ընել, շէնքեր շինել,
հիներուն նորոգութիւններն եւ ուրիշ ասոնց
վերաբերեալ բաներ ընելու պէտք ըլլայ՝ Հա-
սարակութիւնն ազատութիւն ունի խնդրելու,
որ ըլլուելի շէնքերուն գնահատութիւնն իրեն
ներկայացուի. եւ զանիկայ վերաքննելով՝ իր
կարծիքը կու տայ անոր զօայ:

6. Հասարակութեան գլուխն է ճարտա-
րախօսը կամ պաշտպանը (Orator), որ քաղա-
քային խորհրդէն ու Հասարակութենէն կ'ըն-
տրուի. քուէից մեծամասնութեամբ: Ասիկայ
ինք զինք — նաեւ հաւատարմութեան երգում

ընելով — քաղքին հաւատարիմ ծառայութեան պիտի պարտաւորէ:

7. Պաշտպանը՝ քաղքին դատաւորին եւ քաղաքային խորհրդին ստորակարգեալ ըլլալով՝ ասոնք, ետեւէն իշխալու են, որ իր պարտականութիւնը ճշգիւ կատարէ. իր պաշտօնին վերաբերեալ գործքերը փութեռանդութեամբ եւ շրջահայեցութեամբ լմնցընէ — եւ ամէն բան հեռացընէ ինչ որ հասարակութեան վնաս կրնայ բերել:

8. Եթէ պաշտպանը քաղքէն հեռանայ կամ հիւանդութեան պատճառաւ իր պաշտօնը կատարել չկարենայ, որպէս զի հասարակաց հոգաբարձութիւնը (administratio) պակասութիւն չկրէ, իրեն տեղը փոխանակի պաշտպան չընտրուի անիկայ, որուն որ կը վերաբերի առաջնութիւնն ըստ ծառայութեան ժամանակին. հապա՝ հասարակութեան վեց ամէնէն խելացի ու իմաստուն անձինքներէն մէկը. — որոնք հասարակութեան ամէն գործառնութիւնները վերաքննելու եւ լմնցընելու համար 16 երորդ կէտին մէջ անուանուած են:

9. Պաշտպանն՝ ըլլալով գլուխ երգուեալ հասարակութեան, առանց իր՝ կամ իրեն տեղը բռնող անձին նախագահութեանը՝ հասարակութիւնը ժողովք ընելու հրաման չունի: Ասանկ ժողովքներուն որոշումն անզօր պիտի ըլլայ: Ուրիշ կողմանէ ալ, օրէնքներն այս տեսակ ժողովքները (conventiculum) կ'արգելուն: — Բայց պաշտպանին ներկայութեամբն ալ, ժո-

ղովքներ դումարելու հրաման չկայ. բայց եթէ այն ատեն, երբ պաշտպանն այս բանը՝ յառաջնութեան կը ծանուցանէ եւ անկէ հրաման ու թոյլտուութիւն կ'ընդունի այն ժողովքն ընելու: Դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան կարգադրութեամբը գումարուած ժողովքն ալ, չէ՛ թէ միայն քաղքին խորհրդանոցին մէջ ըլլալու է. — առանց քաղաքաբաշխութեան մասնակցութեանը, զատ սրահին մէջ — հապա նաեւ հարկաւոր է, որ վերջինն ալ իր ժողովքները հոն ընէ: — Քաղքին խորհրդանոցէն դուրս եղած գումարումն, անզօր ու անվաւեր է:

10. Հասարակութիւնն՝ առանց պաշտպանին, դատաւորին ու քաղաքաբաշխութեան հրամանին եւ ներկայ գտնուելուն՝ չէ՛ թէ միայն ժողովք ընելու հրաման չունի, հապա նաեւ անանկ նիւթեր չի կրնար ժողովքին առջեւ հանել, զորոնք պաշտպանը՝ դատաւորն ու քաղաքաբաշխութիւնը յառաջուրէն որոշած եւ ժողովքի նիւթ ըրած չէ: — Ուստի՝ կարգն ու կանոնը կը պահանջէ, որ եթէ ժողովական մը, ինչ ինչ առաջարկութիւններ ունենար, որոնք հասարակաց բարւոյն համար օգտակար ըլլային — զանոնք պաշտպանին ըսելու է՝ ժողովքին հրատարակուելէն յառաջ: — Պաշտպանն՝ եթէ աս բանը պատշաճ տեսնէ, պարտական է, ժողովին նիւթ ընելու, բնականապէս դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան հրամանով: Իսկ եթէ՝ հասարակութեան մէկ անդամն, անանկ

մէկ անպատշաճ նիւթ մ'առաջարկէ պաշտպանին, զոր, ասիկայ, անհարկաւոր, անտեղի ու վնասակար գտնէ, եւ մէկալը՝ առաջարկուած բանին նկատմամբ զճառախօսը չկարենայ համոզել, եւ խորհրդին առջեւը տանիլ տալ, անանկ ժողովականն իրաւունք ունի դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան դիմելու: Ու եթէ ասոնք ալ անտեղի գտնեն առաջարկուած խնդիրն, առաջարկուն՝ փոխանակ լուելու հարկադրուելու, կրնայ ըստած դէպքին մէջ վերին կառավարութեան դիմել՝ իւր խնդրին մանրամասն տեղեկութիւններն անոր առջեւը դնելով: — Կրնայ պատահիլ ան ալ, որ խորհուրդներու ժամանակ, երբ երդուեալները մէկտեղ են, անանկ նիւթ մը գայ, մէկ կամ մէկալ ժողովականին միտքն, որ արժանի է խորհրդածութեան: Բայց որովհետեւ դատաւորը՝ մինչեւ այն ատեն, անոր վրայօք բան մը չէր գիտեր — ուր ըստ կանոնի հարկ է որ դատաւորն յառաջունէ գիտնայ — ուստի աս նիւթին վրայ խորհրդածելու համար, ուրիշ ժողովք պէտք է հրատարակել. եւ խնդիրը՝ մինչեւ այն ատեն ուղացընել:

11. Ժողովքի մէջ հրաման կայ ամէն ժողովականին իր տեսութիւնը — պաշտպանին ձեռք առաջագրած նիւթին մէջ — ազատապէս ըսելու: Բայց ընդ հակառակն, զմէկը կամ զմէկալը՝ խօսքով կամ գործքով վիրաւորել, եւս առաւել կրիւք բորբոքիլ, վայնասուն հանել, ոչինչ կերպով — ընդ պատժով ժողովին

լուծուելուն — արգելեալ է: Առաջարկուած խնդրոյն՝ ի նպաստ եւ ընդդէմ եղած բաւական քննութենէն, խորհրդածութենէն ու վիճաբանութենէն ետեւ, պաշտպանին պարտքն է, ժամանակը չկորսնցընելու համար, լուութիւն հրամայել. — որուն խօսքին ամէնք հնազանդելու են: Ուստի երբ որ պաշտպանն՝ երկու կողման կարծիքներն իմացած է, ինքն ալ իր կարծիքն կ'ըսէ: — Եթէ որ խնդիրն ինք իրմէն կը լուծուի, այն ատեն իբրեւ բնականապէս եղած, լմնցած որոշումն՝ առնելու է բանը: Իսկ եթէ խորհրդականք չեն կրնար միաբանիլ՝ խնդիրը, քուէարկութեան տակ կը ձգուի. եւ մեծամասնութեան կարծիքը կը յաղթէ: Բայց քուէարկութեան սկսելէն յառաջ, պարտական է պաշտպանը, բանը՝ քաղաքաբաշխութեան ծանուցանելու: Քաղաքաբաշխութիւնն, ասանկ դիպուածի մէջ, կը լսէ զանազան կարծիքները. — ու եթէ զերգուեալները չի կրնար միաբանել, խնդիրը քուէարկութեան տակ կ'ենթարկուի, եւ կ'ըլլայ վերջին որոշում:

12. Ծերակուտի անգամներն իշխանութիւն ունին, եթէ որ տեսնեն թէ քաղքին ստացուածոց օտարացուցմանը՝ հասարակաց բարւոյն դէմ՝ որոշեալ նոր կարգադրութիւններ մտցընելու նկատմամբ — քաղաքաբաշխութեան մէկ անգամէն, կամ քաղաքաբաշխութեան կողմանէ — շարժումներ կան, կրնան իրենց կարծիքն ազատապէս ըսել քաղաքաբաշխութեան դէմ: Եթէ քաղաքաբաշխութեան

ձեռք՝ վտանգին առջեւն առնելու ի վիճակի չեն, այն ատեն կրնան բողոք ընել արքունական վերին խորհրդին:

13. Այն դէպքին մէջ, որ քաղաքա-
բաշխութիւնը 40ից ժողովին հետ նիւթի մը
նկատմամբ չի կրնար միաբանիլ, քաղաքային
խորհուրդը հասարակութեան հետ մէկ տեղ
ժողուելով՝ այն բանին վրայ իր կարծիքը հա-
սարակութեան առջեւը կը դնէ. եւ քաղաքա-
բաշխութիւնն ու հասարակութիւնն՝ այս բանս
լաւ մը քննութեան տակ ձգելու է: Եթէ այս
ճամբով ալ խորհուրդը հասարակութեան հետ
չի կրնար միաբանիլ, — յապաղում չկող նիւ-
թերուն մէջ, — քաղաքաբաշխութեան կարծիքն
ըլլայ ընդունելի. եւ անկայ գործադրուի:
Բայց արքունական կառավարութեան ալ տե-
ղեկութիւն տրուելու է: Իսկ յապաղում կող
նիւթերու մէջ բարձրագոյն կառավարութեան
խորհրդին 1806. Փետր. 21ին տուած կար-
գադրութեանը համեմատ, հասարակութիւնը
պարտական է — իր յատուկ կարծիքն ու
հպատակութիւնը ցուցնելու համար — խնդիրը
քաղաքաբաշխութեան առջեւը դնելու եւ բար-
ձրագոյն կառավարութեան գթածաբար տրուելի
որոշումն ընդունելու. որ իբրեւ օրէնք պիտի
ծառայէ՝ քաղաքաբաշխութեան ու հասարա-
կութեան առջեւ:

14. Հասարակութեան ընդհանուր ժողո-
վին — դատաւորէն որոշուած օրուան եւ ժա-
մուն մէջ — ամէն ընտրուած երգուեալ ան-

դամներն՝ իրեն ետեւէն բերող պատժոյն տակ,
ներկայ գտնուելու եւ հոն մնալու պարտական
է, մինչեւ որ ժողովքը՝ քաղաքային խորհրդին
հրամանաւն եւ գիտութեամբը լմննայ: —
Անոնք՝ որոնք որ ներկայ գտնուիլ չկարենալուն
պատճառն յառաջունէ պաշտպանին չեն ծա-
նուցաներ, եւ կամ ներկայ գտնուիլ չկրնալուն
ազատութիւն չեն ընդունած, ասանկ յանդգնու-
թեամբ դուրս մնալուն՝ առաջին անգամ պաշտ-
պանէն յանդիմանուին, երկրորդ անգամ, վեց
հունգարական ֆիորին տուգանքով պատժուին,
երրորդ անգամ 12 ֆիորին պատիժ ընդունին.
չորրորդ անգամ՝ հասարակութենէն դուրս
վնտուին: — Քառանկից ժողովոյն արձանագրու-
թիւնն եւ ուրիշ առաքումները՝ երգուեալներէն
ընտրուելի նոտարը պարտական է ընելու: —
Արձանագրութիւններն եւ որոշումներն՝ ասոր
ու պաշտպանին ստորագրութեամբը կը վաւե-
րացուին: — Երգուեալ հասարակութեան
գրուածքները՝ քաղաքաբաշխութեան դիւանին
մէջ, զատ տեղ մը կը դրուին. եւ հոն կը պա-
հուին յատուկ կղպակի տակ: Ասոր բանալին
պաշտպանին քով պիտի կենայ:

15. Որպէս զի տնտեսական նիւթերու
մէջ եղած որոշումներն առանց յապաղման
գործադրուին, պարտական է հասարակութիւնն
ընելի նիստերուն մէջ, ամէն բանէն յառաջ՝
վերջի ժողովքին նիստին որոշումներն ար-
ձանագրութիւնը կարգացնել տալ եւ աչքէ
անցընել: Ու որովհետեւ նաեւ քաղաքային

խորհուրդն, այն միջոցին ժողովուած է, իսկ մէկալ կողմանէ գործադիր իշխանութիւնը քաղաքաբաշխութեան ձեռքն է՝ արձանագրութիւնն, ամէն նիստին վըայօք՝ խրկելիքները՝ խրկելու եւ որոշելիքները՝ որոշելու համար քաղաքաբաշխութեան յանձնելու է (pro expeditiorum expeditione et exequendorum executione): Իսկ այն դէպքերուն մէջ, ուր որ քաղաքաբաշխութիւնն իր մէկ որոշմանը մէջ հասարակութեան հետ չի կրնար միաբանիլ, իր կարծիքը հաղորդելու է հասարակութեան: Եթէ որ անկայ, այն բանը չընդունի, խնդիրը՝ խառն ժողովքին նիստին երթայ. եւ վերը՝ 13երորդ կէտին մէջ գրուած եղանակին համեմատ որոշուի: Ան որոշմունքներն ու պատասխանները՝ քաղաքաբաշխութիւնը նոտարին ձեռօք՝ առանց յապաղման, գրի անցընէ, խրկէ. եւ անոնց՝ որոնց կը վերաբերի՝ ձեռքը հասցընելու համար, առ առաւելն երեք օրուան միջոցի մէջ, պաշտպանին ձեռքը տալու է: Ասիկայ՝ իրեն ծառայութեանը համար, քովը դրուած քաղաքային ծառային ձեռօք, խրկելիքն ամէն մէկուն խրկելու պարտական է:

16. Ամէն մանր բան կարգի բերելու համար, հարկաւոր չէ երգուեալներու ժողով հրատարակել: Աս բանս երբեմն վտանգաւոր ու անտեղի է: Ուստի, որպէս զի ասոնց նկատմամբ անտեսական հոգաբարձութիւնն աւելի դիւրաւ կարենայ յառաջանալ, 40ից մէջէն ընտրուի վեց երգուեալ, պաշտպանէն ու հա-

սարակութեան նոտարէն զատ — այնպիսի անձինքներ, որոնց չէ թէ երկայն ծառայութեան ատենն ի նկատի առնուի, հապա անանկ անձինքներ, որոնք աւելի բանէ հասկըցող, աւելի գործունեայ, աւելի փորձառու եւ իրենց վարմունքովն ու գործելու փութովը, հասարակութեան վստահութիւնը վաստըկելու ջանացած են: Ասոնք՝ երեսփոխան անունով՝ պաշտպանին հետ — որ հոն ներկայ գտնուելու է — պարտական են փոքրագոյն նիւթոց վըայ, որոնք 100 ունեական ֆիորինը չեն անցնիր հասարակութեան — արդէն 1796ին հաստատածին համեմատ — խնդրին վըայ խորհիլ եւ քաղաքային խորհրդին հաւանութեամբն ի գլուխ հանել, լմնցընել, — հաշիւները վերաքննել, անոնց վըայ իրենց կարծիքն ըսել, քաղաքային արկղը՝ ուղած ատեննին քննել, ամէն տեսակ գործառնութիւնները — որ դատաւորէն եւ պաշտպանէն իրենց կը յանձնուի — կատարել մնցընել, — ըլլալի շէնքերուն ու նորոգութիւններուն նկատմամբ ունեցած յատակագիծնին ու տեսութիւննին հասարակութեան առջեւը դնել, եւ այլն: Ու որովհետեւ այս երեսփոխանները՝ մէկ կողմանէ հասարակութեան աւելի արդիւնաւոր անձինքներն ըլլալով ու մէկալ կողմանէ՝ հասարակութեան ուրիշ անդամներէն աւելի աշխատելով՝ հասարակաց բարիքն յառաջ տանելու կը ջանան — ուստի իրենց արժանիքին համեմատ, ուրիշներէն աւելի են — անոր համար իրաւացի է, որ ասոնց վըայ

մասնաւոր նկատում ըլլուի: Այս ինքն, երբ որ խորհրդականի (senator) պաշտօնը պարապութեան մէջ ըլլայ, աս երեսփոխաններն ունենան առաջին տեղն, այն պաշտօնին ընտրուելու: Նմանապէս, երբ որ ծերակուտի անդամ մը, արինակցութեան համար դատաւորին աթոռէն պէտք է որ հեռանայ, կամ հիւանդութեան ու հեռաւորութեան պատճառաւ դատաւորներուն թիւը նուազի, ամբողջացողներն — եթէ որ օրինաւոր ընդդիմութիւն մը չկայ իրենց անձին դէմ, — ասոնցմէ ընտրուին: — Աւերջապէս ժողովքի ատեն երգուելոց՝ իրարու մէջ եղած կարգին գալով՝ իւրաքանչիւր ոք նկատէ իր պաշտօնին ստանձնութիւնն ու երգումը, եւ 40ից ժողովքին մէջ նստիլն ալ ըստ այնմ ըլլայ:

17. Քառասնից ժողովոյն ամէն մէկ անդամն, հասարակութեան փնասները հեռացնելու եւ շահը յառաջ տանելու — ըստ հետեւորդի հաւատարիմ ծառայութեանը — երդմամբ պարտաւորուած ըլլալով՝ հարկ է որ համապատասխանէ այն վստահութեան, զոր ժողովուրդն իրմէն կը սպասէ: — Այսու ամենայնիւ որպէս ղի պատահելի փնասներուն առջեւ կարենայ առնուիլ, խստիւ եւ ընդ պատժով մերժման, կ'արգելուի որ հասարակաց օգուտը յառաջ տանող նիւթերու նկատմամբ — իրեն ու առանձնականաց մէջ պատահելի տարածայնութեան մէջ (դուրս առնելով զանոնք՝ որոնք արենակցութեան առաջին աստիճանին, կամ ազգականութեան ձեռօք ուրիշ կողմնակ-

ցութեան կը վերաբերին) պաշտպանութիւն ընեն ու վրանին փոխանորդութիւն առնուն. միով բանիւ՝ հասարակութեան դէմ գործեն բանիւ կամ գրով. եւ անոր յառաջացման արգելք ըլլան:

18. Պաշտպանին ընելիքները: — Պաշտպանը պարտական է, ուրիշ որեւէ քաղաքացւոյ պէս, դատաւորին եւ քաղաքաբաշխութեան մեծարանք եւ հնազանդութիւն ցուցնել: Այսու ամենայնիւ՝ եթէ բան մը նկատէ կամ տեսնէ, որ քաղքին օգտակար է, պէտք է որ զանիկայ ի շահ քաղքին գործածէ: — Ամէն անգամ, որ դատաւորը կը փոխուի, պարտական է իր պաշտօնէն հրաժարելու եւ հասարակութեան հին սովորութեանը համեմատ, տեղի տալ նոր ընտրութեան: Ամէն նոր պաշտպանին պարտականութիւնն է, քաղաքաբաշխութեան եւ հասարակութեան առջեւ, երբ իր պաշտօնին կը մտնէ, ընելի հաւատարիմ ծառայութեան շարունակութեանը համար, առջեւ դրուած ձեւին համեմատ՝ երգում ընել:

19. Զգուշաւոր շրջահայեցութեամբ ջանալու է, որ զհասարակութիւնն՝ որուն գլուխն է ու զքաղաքաբաշխութիւնն, որուն առջեւ հեղինակութիւն պէտք է ունենալ — միշտ միաձայնութեան մէջ բռնէ, եւ անոր՝ առ այս ունեցած հպատակութիւնը ճանցընէ եւ կարենայ ալ պահել: — Ժողովքներուն հրատարակութիւնը՝ խորհրդի նիւթերուն կարգին եւ

նիւթոց առաջարկութեանը նկատմամբ վերն ըսածներուն համեմատ ընելու է ամէն բանի մէջ:

20. Որպէս զի քաղաքային արկղին եւ քերը խնայուին, լաւ կ'ըլլայ եթէ որ վճարք ունեցող անտառային տեսուչներ դրուին: Անտառաց վերատեսչապետը պաշտպանին վերին հրամանին ներքեւն է: — Հարկ է որ հասարակաց շէնքերը, քաղքին ներքին երկիրները ցանէ եւ խոտի դաշտերն աչքէ անցընէ. դաշտային պահապաններուն ծառայութեանը վրայ մտադիր ըլլայ: Եթէ որ պակասութիւն մը, անկարգութիւն մը նշմարէ, դատաւորին՝ քաղաքաբաշխութեան եւ երդուեալ հասարակութեան ձեռօք անմիջապէս տեղը բերէ: Ի մասնաւորի մտադիր ըլլայ, որ քաղքին ստացուածքը փուճ տեղ չօտարացուի: Ամէն երկիրները, խոտի դաշտերը՝ լաւ գնով վարձու տրուին, անոնց եկամուտները՝ ճշգիւ հաշուուին ու պարապ ծախքեր չըլլուին: Եւ որպէս զի ծախքերն աւելի խնայողութեամբ ըլլուին, պաշտպանն՝ ընտրէ իրեն — 16 երորդ կէտին մէջ դրուածին համեմատ — վեց անձինքներուն մէջէն՝ զմէկն, որ փոխանակի պաշտպան տիտղոսն ունենայ եւ ուրիշ բաներուն մէջ ալ իրեն օգնական ըլլայ. որպէս զի այն միջոցին որ օրինաւոր պատճառով մը անձամբ չկարենայ ներկայ գտնուիլ, անիկայ ձեռք առնու գլխաւոր պաշտպանին պաշտօնն եւ մասնաւորապէս անտառներու վրայ հսկողութիւն ընէ, մինչեւ որ քաղաքային արկեղ եկամուտներէն, մէկ հաս-

տատուն եւ թոշակ ընդունող կարգաւորեալ վերատեսուչ մը կարենանք ընտրել: Մինչեւ հիմայ ձրի ծառայող անձինքներու վրայ մասնաւոր նկատողութիւն ունենալու է: — Ասոնցմէ կը հետեւի

21. Թէ, ինչպէս որ պաշտպանն, անանկ ալ, ուրիշ, այս քաղքին մէջ թոշակ ընդունող պաշտօնատէրներէն, երկրատէրութեան վերաբերող երկիրներուն մէջէն, ոչ ոք՝ մեծկակ երկիր վարձու տալու հրաման ունի: (Հոս հասկընալու չէ, քաղքին շրջակայքը գտնուող եւ քիչ վարձքով տրուելու սովորած սելսի եւ կանանչեղէնի պարտէզները. նոյնպէս խոտի պղտիկ դաշտերը): Եւ եթէ վարձու տուած ըլլայ, մինչեւ որ վարձքի ժամանակը չանցնի չլմընայ՝ տուողը, քաղքին պաշտօնատէրը չի կրնար ըլլալ. եւ կամ վարձկալը պարտական է վարձքէն հրաժարիլ: — Աս կարգադրութենէն կը հետեւինաւ, որ պաշտօնատէրներուն մէջէն, ոչ երկրատէրութեան՝ վարձքի տրուած ատեն, վարձու առնուլ ուղեւ — եւ ոչ ծածուկ կերպով ու, ծուռ ճամբաներով անոնց հետ միաբանիլ կրնայ որոնք որ, բան մը, աճուրդի ճամբով վարձել՝ եւ կամ գաղտնի ճամբով աճրդողներուն հետ դաշնակցութիւններու մէջ մտնել կ'ուզեն:

Ու աս դաղտնի ճամբով եղած դաշնագիրներն, երբ երեւան ելլեն, այնու գործով անմիջապէս ոչինչ համարուին եւ անվաւեր հրատարակուին: Եւ ինչպէս որ այսպիսի ապօրի-

Նաևոր կերպով վարձու առնուած երկիրը՝ նորէն պէտք է ածրդի հանել եւ առաջին վարձակալին կորստովը նորէն վարձքի տալ, անանկ ալ ասանկ գաղտնի եւ ուրիշներուն հետ դաշնակցող պաշտօնական անձը՝ չէ՛ թէ միայն իր պաշտօնէն կը հեռացուի, հապա նաեւ թագաւորական կարգաւորութեանց հակառակ ընելուն համար պաշտօնապէս պիտի հալածուի: — Դարձեալ՝ քաղքին կամուրջներուն, խրամներուն, ամբարտակներուն, հօտերուն, ջրհորներուն, բուծանուող անասնոցը, անոնց ձմերուան կերակրեղէնին միտ դնելու պարտական է պաշտպանը, եւ ինչ տեսակ պակասութիւն որ տեսնէ, դատաւորին եւ քաղաքային խորհրդին հետ խորհրդակցելով՝ անկէ յառաջ գալի վնասներուն — իր պատասխանատուութեամբը — պարտական է առջեւն առնելու, զանոնք շտկելու եւ տեղը բերելու:

22. Քաղքին սահմաններուն վրայ անանկ միտ դնելու է, որ չըլլայ թէ հոնկէ բան մը օտարացուի: Սահմանի թումբերն՝ ուր որ անոնք առանց խնդրոյ կեցած են, տարուէ տարի նորոգուին: Իսկ ուր որ խնդրոյ տակ են, ետեւէն իյնայ, որ ըստ իր ճամբուն եւ ըստ օրինի տեղը բերուին, շտկուին: — Քաղքին հասարակաց աւելցուկ ծախքին համար թող տրուած արօրի եւ խոտի դաշտերը՝ ո՛չ մասնաւորներուն ձեռքը թողուլ. եւ ո՛չ ալ դատաւորին ու քաղաքաւաշխութեան անձինքներու ձրի եւ առանց վարձքի եւ վճարքի կրնայ տալ:

23. Մասնաւորապէս պարտական է պաշտպանը հոգ տանելու, որ քաղքին պարտքերը տարուէ տարի նուազին եւ եկամուտները շատնան: Դարձեալ՝ նոր եկամտից աղբիւրներու նկատմամբ՝ յատակագիծ յօրինելու եւ զանոնք քաղաքային խորհրդին եւ երգուեալ հասարակութեան ներկայացընելու պարտական է:

Կարգացուեցաւ քաղաքաւաշխութեան եւ հասարակութեան ժողովին առջեւը. 1808 յուներիս 10:»

17.

Ինչպէս գիտենք՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնն ի սկզբանէ հետէ շատ մտադիր էր, որ քաղքին մէջ խաղաղութիւնն եւ կարգ ու կանոն պահուին: — Ասոնց նկատմամբ, այլեւայլ ժամանակ այլեւայլ կարգադրութիւններ եղած են: — Առ այս կը հային նաեւ 1831ին, ոստիկանութեան առաջնորդին առջեւը դրուած հրահանգներն. որ ժամանակը նկատելով՝ բարձր քաղաքակրթութիւն ու մեծ յառաջագիմութիւն կը ցուցնեն:

Ասոնց մէջ կը կարգադրուի ի մէջ այլոց. Որ ոստիկանութեան վերատեսուէն՝ ամէն տուած եւ իրեն առջեւն ելլելի ամէն խնդիրներուն վրայօք արձանագրութիւն շինէ, թէ՛ իր առանձին գիտութեանն ու թէ՛ քաղաքային խորհրդին համար: — Պարսաւաթղէի տարածող, պատիւը նուաստացընող, իր առաջնորդներուն դէմ ծանր յանցանքներ դնողներն՝ անմիջապէս

քաղաքաբաշխութեան ծանուցումին: Ու որպէս զի աս անկարգութիւններն աւելի շուտով երեւան ելլեն, տասնպետներու ձեռք ամէն տան տիրոջ իմացընէ, որ եթէ ասանկ բաներ դիտեն, շուտ մը ոստիկանութեան ծանուցանեն, որ ինք՝ դատաւորին հետ անոր առջեւն առնու: — Յիշոց, հայհոյանք, սուտ երդում ընել արգելուած է: Զայնպիսիներն, առանց անձի զանազանութեան զեկուցանելու է առաջնորդութեան: — Գիշերային պահապանները՝ ժամերը ծանուցանելէն զատ՝ հսկելու են ստահակներու եւ գողերու վրայ, զանոնք ձեռք բերեն եւ մինչեւ առտու պահակապանութեան տունը պահեն: — Կասկածաւոր, առանց վկայականի մարդիկ, ընդունուելու չեն քաղաքը — մինչեւ որ յայտնի չըլլայ թէ ինչ վիճակի մարդիկ են: Պանդոկապետներն՝ ասանկները, տասնպետներուն եւ ոստիկանութեան վերատեսչին ծանուցանելու են: Եկամուտ արհեստաւորներն ալ քաղաք չեն կրնար տեղաւորուիլ, մինչեւ որ քաղաքաբաշխութենէն, իրենց արհեստը բանեցընելու հրաման չընդունին: — Գինետուններու եւ իջեւաններու մէջ, գիշերը միայն՝ մինչեւ ժամը 10 կրնայ զբօսանք ըլլուիլ: — Պատահելի կրակներուն առջեւն առնելու համար, տասնպետները նայելու են, որ վառարաններու մօտ կամ տանիքներու մէջ դիւրավառ բաներ չգտնուին: Օտար մուրացիկներ՝ քաղաք չեն կրնար ողորմութիւն խնդրել: Կեղծեալ մուրացիկները զսպուելու, բռնուելու են: Քաղաքացի

եղողներուն մուրալու հրաման կայ միայն ուրաթ օրերը: Փողոցներու վրայ, իջեւաններու մէջ՝ վայնասուն ընողներն ու, կռուարարները՝ բռնուին եւ յանցանքներն համեմատապատժուին: Խշուոց հանողները, մանաւանդ գիշերները՝ մտադիր ըլլուին, եթէ մտիկ չեն ըներ՝ բռնուին: — Հրօցան, ատրճանակ պարպել արգելեալ է: Գուրս առնելու է անանկ դէպքերն՝ ուր որ հարկաւոր է կատարի անասունները զարնելու համար: Գեղացիներուն, առանց վկայականի վառօդ, գնդակ ծախել չ'ըլլար: — Փողոցի մէջ կամ հրապարակի վրայ ստակ գտնողը պարտական է ոստիկանութեան տանելու: Զընողը՝ կը պատժուի: — Գնչուներուն եւ աստանդական մարդիկներուն ապրանք ծախել արգելուած է: Գրաւոր կահադիր ցուցընելու են, թէ ինչ ապրանք կը ծախեն. եւ ուսկից առած են: Կասկածաւոր մարդէ, անծանօթ ապրանք գնել չ'ըլլար: — Առողջ միս ծախուելու է մսահատութեանց մէջ: Սպառելի նիւթերը՝ միայն վաճառանոց ու հրապարակ կրնան ծախուիլ: Անոնք՝ որ քաղքէն դուրս ասանկ բաներ կը գնեն, որպէս զի ետքէն աւելի սուղ ծախեն, այն գնուած բանն իրենցմէ պէտք է առնուլ: — Շատ խստիւ կը պահանջուի օրինաւոր չափ ու կշիւ գործածելը: Ասոր դէմ՝ ընողները կը պատժուին այնու՝ որ 12 ֆիորին պատիժ կրելէն զատ, չափն ու կշիւն իրենցմէ կ'առնուի: — Խողերը, հորթերը, դուարները՝ հօտը խրկուելու կամ ախոռ պահուելու են: Եթէ

մէկուն անասունը մարդու մը վնաս կ'ընէ, անոր տէրը պատասխանատու է վնասին համար: — Շները՝ գիշերները հաջելով, մանաւանդ հիւանդաց, ուսանողաց ու գործող պաշտօնատեարց՝ շատ անհանգստութիւն կը պատճառեն: Ուստի զասոնք զարնել, մեղքընելու է: Հրապարակին ու փողոցներուն մաքրութեանը վրայ պէտք է հսկել: Շիւղերն ու աղտեղութիւններն անկէ հեռացուելու են: Կարեացները՝ գիշեր եւ մանաւանդ ցուրտ ատեն դուրս կրուելու եւ փոսի մէջ դրուելու են: Սատկած անասուններն, իրենց որոշած տեղը տանելու եւ հոն խորունկ տեղ փորելով՝ թաղուելու են, եւ այլն:

Կը ներփակեմ աս կարգադրութեանց հրամանագրին հայերէն թարգմանութիւնը:

“Եղիսաբեթուպօլիս աղատ թագաւորական քաղքին ոստիկանութեան վերատեսչին համար կարգադրութիւններ:

Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան մեծապատիւ թագաւորական վերին տեսչութեան խորհրդին — առաջիկայ 1831 տարւոյն յունուար 4ին — կարգադրութեամբն եւ հաստատութեամբը՝ յաջորդ տնային կանոնները տրուեցան, զանոնք հրատարակելու, ճշդիւ պահելու եւ անոնց համեմատ գործելու համար:

1. Ոստիկանապետը՝ թէ՛ ան կարգադրութիւններուն նկատմամբ զօրոնք ինք ըրած է, թէ՛ իրեն առջեւը գալի գանգատներուն եւ թէ՛ իրենք բնական տաւապետներէն իրեն առջեւը դրուելի եւ խնդիր ըլլուելի նիւթոց վրայօք

մասնաւոր արձանագրութիւն ունենալով, ամէն բան հասկընալի կերպով գրի անցընելու եւ այս արձանագրութիւնը՝ երբ քաղաքային խորհուրդն իրմէն խնդրէ հունգարերէն լեզուով անոր ներկայացընելու պարտական է: — Իր պաշտօնը կորսնցընելու վտանգաւ՝ այն արձանագրութիւնը քաղաքաբաշխութեան դիւանը զետեղելու է, որպէս զի մարդ անկէ կարենայ տեսնել, թէ ինչպէս կը տանի, տարաւ ու կատարեց ասոր նկատմամբ ունեցած պարտականութիւնը:

2. Ընդ տեսնելը կամ իմանալն, որ մէկը պարսաւական գրութիւններ (pasquillus) կը ցրուէ, կը տարածէ. կամ մէկուն պատիւը նուազընող խօսքեր կը հրատարակէ, կամ զմէկը՝ աչքի զարնող յանցանքի մը ներքեւ ինկած — կամ քաղաքաբաշխութեան ու իր առաջնորդներուն դէմ եւ ուրիշ ասոր նման, հասարակաց ընկերութեան համար վնասակար պակսութիւններ պարունակող բաներ կը լսէ՝ զայնպիսիները, ոստիկանապետն, առանց անձի զանաղանութեան կամ առանց աչք գոցելու — վերին կառավարութեան 1830ին տուած կարգադրութեանը համեմատ — հետազօտելու եւ անոր որպիսութեանը նկատմամբ առանց ուշանալու՝ քաղաքաբաշխութեան ծանուցում ընելու է: Եթէ աս բանս յապաղում չի կրեր, անմիջապէս դատաւորին ծանուցանելու եւ անոնց վրայօք ընելի կարգադրութիւնները գործադրելու պարտական է: — Ասոր նկատմամբ

3. Որպէս զի ասանկ անկարգութիւններն աւելի շուտով յայտնուին եւ ստուգուին, փողոցներու տասնպետաց ձեռք ամէն տան տիրոջ՝ շրջաբերական թղթով յառաջուրէն պատուէր տրուելու է, որ եթէ իրենցմէ՝ որեւիցէ մէկը՝ վերն ըսուած գրութիւններէն բան մ'իմանայ կամ ապահովապէս գիտնայ, անմիջապէս առանց ձայն հանելու, գաղտնի (որովհետեւ ըսողին անունը յայտնուելու չէ) պարտական է ծանուցանելու ոստիկանութեան վերատեսչին: Որ գլխաւոր գատաւորին հետ՝ բանը հանդարտութեամբ, առանց մէկու մը պատուոյն դպչելու, ետեւէն իյնայ՝ երեւան հանելու: Ով որ աս բանս ընելու անհոգ ըլլայ, յանցանքին արժանիքին համեմատ, երեք հունգարական ֆիորինով կամ երեք օրւան բանտարգելութեամբ պիտի պատժուի: — Նմանապէս, եթէ որ աւելի ծանրակշիւ բաներու մէջ, ասոնց համաժող (connivens) գտնուի՝ բանը քննութեան տակ առնելու է. եւ ըստ որպիսութեան անձին, պատժելու է: — Ուրիշ կողմանէ, 1829 յունիս 30ին, ինչպէս նաեւ 1830 յունիս 21ին, վերին կառավարութեան ասոր նկատմամբ քաղաքային խորհրդին տուած եւ վաւերացուած կարգադրութիւններն, իբրեւ կանոն առնուին:

4. Երկրին օրէնքներուն եւ բարձրագոյն հրամաններուն համեմատ յիշոց, հայհոյանք եւ սուտ երդում ընողները՝ խստիւ սանձահարուելու են. եւ այսպիսիները՝ — պատժելու համար — տեղական խորհրդին ձեռքը տրուելու են:

Ուստի պարտաւորութիւն կը դրուի, թէ ոստիկանութեան վերատեսչին ու թէ տասնպետաց վրայ որ զայսպիսիներն, առանց անձի զանազանութեան զեկուցանելու անփոյթ չըլլան:

5. Որովհետեւ ան լաւ սովորութիւնն այս քաղքին մէջ ալ կայ, որ գիշերային պահանջներ կը պահուին վճարքով, որոնք հարկ է որ մինչեւ առտու, չէ թէ միայն ժամերը բարձրագոյն կանչեն, հապա նաեւ պարտական են առ այն, որ շրջահայեցութեամբ փողոցներու վրայ աստանդական ստահակներուն, գողերուն եւ չարագործներուն վրայ հսկեն, զանոնք ձեռք բերեն եւ ոստիկանութեան վերատեսչին տանին յանձնեն, որպէս զի հոն մինչեւ առտու պահպանուին. — ուստի՝ եթէ ասոնցմէ մէկն իր պարտաւորութիւնը կատարելու անփոյթ ըլլայ, նախ տասնպետներէն՝ վեց գաւազան ընդունին: Եթէ որ ասկից ետքն ալ չհնազանդին, ոստիկանութեան վերատեսչին ամբաստանուին եւ տասուերկու գաւազան ընդունին: Իսկ երրորդ անգամ, իրենց ծառայութենէն մերժուին:

6. Եթէ որ կասկածաւոր, անծանօթ եւ աստանդական մարդիկ, առանց վկայականի շրջագային, այնպիսիները բռնուին եւ փակուած մնան, մինչեւ որ յայտնի ըլլայ թէ ինչ վիճակի մարդիկ են: Ասանկներու տեղ չտրուի, ոչ մասնաւորաց տներուն եւ ոչ պանդոկներուն եւ իջեւաններուն մէջ. հապա տանտէրերն ու պանդոկապետները՝ տասնպետներու ձեռք անմիջապէս ոստիկանութեան վերատեսչին զե-

կուցում ընեն: — Ով որ աս բանս ընելու անփոյթ ըլլայ, երեք հունգարական ֆիորինի պատիժ ընդունի: — Եթէ անծանօթ եւ օտար մարդը, պատահի որ պանդոկի կամ առանձնական տան տիրոջ մը երթայ բնակելու, տանտէրն՝ աս անծանօթին անունն եւ ձևը տեղաց ըլլալը տեղեկանալու է ու տասնպետերու — եւ ասոնք՝ անմիջապէս ոստիկանութեան վերատեսչին տեղեկութիւն տալու պարտական են: Տեղեկացընելու անհոգ եղողն անպատճառ պատժուի: — Աս բանիս վրայօք ոստիկանապետը՝ արձանագրութիւն ունենայ. որ եթէ ատեն մը՝ ասանկ օտարականի մը անձին վրայ խնդիր ըլլայ՝ տեղեկութիւն կարենայ տալ: Աս արձանագրութեան մէջ ի մասնաւորի աս պարագաներն ըլլան նշանակուած. 1. Ո՛վ է, ուստի եկած է. եւ քանի հոգի են: 2. Որո՞նք քով բնակեցաւ, քանի օր, որ ամսոյն, տարւոյն մէջ: 3. Ի՞նչ բանի համար եկած է. եւ ձևը կ'երթայ: — Ասոր վրայ աւելցուելու է նաեւ, որ

7. Եթէ որ նոյն իսկ եկամուտ արհեստաւոր մարդիկ, որոնք հոս տեղաւորուիլ կ'ուզեն ու կը բաղձան իրենց արհեստը շարունակել — եւ իրենց արուեստին վրայօք նոյն իսկ վկայական թղթեր ունին՝ առանց քաղաքաբաշխութեան ու հասարակութեան կամայք՝ ոչ տեղաւորուիլ եւ ոչ ալ իրենց արուեստը շարունակել կրնան: Ա՛ն պանդոկապետն եւ կամ ան ազատ տանտէրն, որուն քով ասանկ եկամուտ մը

իջեւանած է, տեղեկանալով այն եկամուտին բաղձանքը, հարկ է որ իրն անմիջապէս վերը յիշուած կերպով ոստիկանութեան առաջնորդին՝ ու ասիկայ քաղաքաբաշխութեան ծանուցանէ, վերը յառաջ բերուած պատժին տակ:

8. Գինետուններու եւ իջեւաններու մէջ՝ ամառ, ձմեռ, առ առաւելն մինչեւ ժամը տասը — ասկից անդին չըլլայ թէ — խմողներ, զբօսացողներ ու թուղթ խաղացողներ պահուին: Պանդոկապետն եւ իջեւան տուողն որ այսպիսիներուն աչք կը դոցէ, առանց բանի մը միտ դնելու, երեք հունգ. ֆիորին տուգանք վճարէ: Իսկ ստորին աստիճանի անձինք՝ անմիջապէս բանտարկուին. եւ երկրորդ օր՝ ոստիկանութեան վերատեսչին բանը ղեկուցուի, իր արժանաւոր պատիժն ընդունելու համար: — Այսպէս վարուելու է անհնազանդ քաղաքացիներուն հետ ալ:

9. Տասնպետը՝ նախազգոյշ ըլլալու է պատահելի կրակներուն առջեւն առնելու համար: Ուստի եւ ասոր հոգատարութեան նկատմամբ տասնպետներուն վրայ պարտաւորութիւն կը դրուի, որ, ոչ ոք՝ խոտ, յարդ, վուշ, կտաւի եւ ասոր նման դիւրավառ նիւթեր ծխանին քով կամ տանիքի մէջ պահէ կամ տեղաւորէ, 12 հունգ. ֆիորին պատժոյ տակ: Որ բանն որ, եթէ տասնպետին գիտութեանը հասնի, ասիկայ պարտական է անմիջապէս ոստիկանութեան վերատեսչին ղեկուցանելու, յիշեալ պատիժը գործադրելու համար: Ասանկ

կրակի նախադգուշութեանը համար, հոգ տանի ոստիկանութիւնն, որ հասարակութեան հրշէջներն եւ ուրիշ՝ կրակ մարելու հարկաւոր սպասներն ամէն ատեն լաւ վիճակի մէջ գտնուին, իրենց վերաբերեալ բաներովը:

10. Օտար մուրացիկներու կամ ուրիշ չքաւորներու քաղաք գալու եւ մուրալու հրաման չկայ. հապա մուրալը միայն անոնց թոյլ տրուած է, որոնք՝ կամ վերին կառավարութենէն եւ կամ տեղական խորհրդէն առ այս հրաման ունին: Ատոր նկատմամբ վերին կառավարութիւնը՝ 1831ին տուած է հրահանգ մը: Ուրիշ կողմանէ, իրրեւ կանոն առնուի 1816ին տրուած կանոնադրութիւնը: Ոստիկանապետը՝ թէ անձամբ ու թէ փողոցաց ու քաղաքային տասնպետաց ձեռօք աղէկ վերահսկողութիւն ընելու է, որ ըսուած հրահանգին երկրորդ յօդուածն եւ անոր մէջ պարունակուած կէտին համեմատ, խաբեքայ ու կեղծեալ մարդիկները՝ կանոնի մը տակ դրուին եւ ամէն տեսակ ողորմութենէն զրկուին: Ա՛ն հրահանգին երրորդ կէտին համեմատ, ճշմարիտ մուրացիկներն՝ իրենց ծննդեան տեղը խրկուելու են: Չորրորդ կէտին համեմատ եւ վերը յիշուած կառավարչական կարգադրութեան երկրորդ կէտին հետեւութեամբ՝ բոլորովին աղքատ եւ ողորմութեան արժանի մուրացիկներուն նկատմամբ՝ հասարակութիւնը պարտական է հոգ տանելու: Բաց ասկէ, ոստիկանութեան եւ իր ներքեւն եղող տասնպետներուն պարտականութիւնն է,

որ տեղացի մուրացիկներն ալ — դուրս առնելով զանոնք, որոնց ազատութիւն կրնայ տրուիլ, ու որոնք միայն ուրբաթ օրերը կրնան մուրալ — երբեք տնէ տուն չքալեն. մանաւանդ փողոցներու վրայ կամ եկեղեցիներու դռները մուրալու չթողուն:

11. Ծառայից եւ տեարց մէջ եղած անմիաբանութիւնը շտկելը՝ այն տեղի փողոցին տասնպետին գործքն ըլլալով՝ ոստիկանութեան վարիչն, անոնց որոշածը՝ միայն բողոքման ճամբով կրնայ վաւերացնել կամ փոխել:

12. Փողոցներուն, հրապարակին, պանդոկներուն, իջեւաններուն մէջ եւ ուրիշ հասարակաց տեղերը պատահելի կռիւներուն, բռնաղբօսութիւններուն եւ վէճերուն վրայ շրջահայեցութիւն եւ հսկողութիւն ըլլուելու է: Եւ թէ որ գործքին մէջ բռնուելու ըլլան — դուրս առնելով մեծագոյն պատիժներն, որոնց դատաստանն որոշելը՝ քաղաքային խորհրդին գործն է — յանցանքին համեմատ՝ մարմնաւորապէս պատժուելու են: Նմանապէս անանկ մարդիկ ալ պատժոյ տակ ենթարկուելու են, որոնք փողոցներու վրայ մտրակով խշռոց կը հանեն, կը կանչուըռտեն, կ'երգեն — մանաւանդ գիշերները. եւ կամ մեծ վայնասունով իրենց տեղերը կ'երթան: — Այսպէս հասկընալու է ան օտարականներուն համար ալ, որոնք յառաջունէ կը զգուշացուին. բայց հոգերնին չէ: Ուստի եթէ ասանկ անկարգութիւն ընողները՝ փողոցի տասնպետներէն — որոնց իշխա-

նութիւն տրուած չէ այսպիսի դէպքերու մէջ պատժել — ոստիկանութեան վերատեսչին զեկուցուին, ասիկայ՝ տասնպետներէն իրեն եղած տեղեկութենէն ետեւ, պատիժներն որոշելու է: Որ, եթէ գրամական տուգանք է, անոր մէկ երրորդական մասը, բարձրագոյն կառավարութեան՝ 1830ին որոշմանը հօթներորդ կէտին համեմատ, զեկուցանողին, մէկալ մասը՝ փողոցի տասնպետներուն ըլլալու է. իսկ երրորդ մասը՝ մուրացկաններուն գրամագլխին զարնուի:

13. Հրացան, ատրճանակ, բանալիէ ատրճանակ, եռահար պարպողներ՝ ըլլայ քաղքին մէջ փողոցներուն վրայ, տներուն առջեւ կամ բակերուն մէջ (հոս չհասկընալով՝ փնասակար անասուններն, ինչպէս կատողած գուարները, փնասակար թռչուններն եւ շները՝ հարկաւոր եղած եւ վտանգ չբերող տեղերու մէջ հրացանով զարնելը) անձանց որպիսութեան համեմատ պէտք է ստրկի տուգանքով կամ բանտարգելութեամբ պատժել: Նմանապէս ոստիկանութեան վերատեսչէն, ան վաճառականներն ալ պատժուելու են, որոնք առանց մասնաւոր հրամանի գեղացիներուն՝ վառօդ, հրացանի գնդակ ու գնդակիկ կու տան. չէ՛ թէ մինչեւ երեք հունգ. ֆիորին տուգանքով — ինչպէս վերն, ըսուեցաւ — հապա 1807ին արքունական հրամանագրին — եւ նոյն տարին նաեւ կառավարչական կարգադրութեան՝ երրորդ կէտին համեմատ, աւելի մեծ պատժով պատժուելու են:

14. Եթէ որ մէկն — ըլլայ ով որ կ'ուզէ — ուրիշի մը կորսնցուցած ապրանքն, ստակը՝ փողոցի կամ ուրիշ տեղւոյ վրայ, ջրի մէջ, կամ ուր որ ըլլայ՝ թող ըլլայ, գտնելու ըլլայ եւ չգիտնայ անոր օրինաւոր տէրը՝ — ապրանքը՝ կամ դրամն՝ ոստիկանութեան ներկայացընելու է, երեք հունգարական ֆիորին պատժոյ տակ: Սակայն գտնողն՝ իրեն օրինաւոր վարձքն ընդունի: Ուստի ոստիկանութեան վերատեսուչն ալ, ան գտնուած բանն՝ անմիջապէս ոստիկանութեան ծանուցանելու պարտական է. որպէս զի ասիկայ ալ այն կորսուած ապրանքին կամ ստրկին տիրոջը նկատմամբ, հարկաւոր կարգադրութիւնն ընել կարենայ:

15. Գնչուներն եւ ասոնց պէս մարդիկ, որոնք տնէ տուն սովոր են ապրանքներ ծախելու, առանց ոստիկանութեան վերատեսչին թոյլտուութեանը՝ բան մը չեն կրնար ծախել: Այսպիսիները պարտական են ծախելի ապրանքին վրայօք վաւերացած գրաւոր կահագիր մը ցուցընելու, թէ անոնք գողունի բաներ չեն, տարափոխիկ հիւանդութեան մէջ եղող եւ անոր մէջ մեռնող անձէ մնացած չեն. որովհետեւ այլադգ՝ ծախելու հրաման չի կրնար տրուիլ: Իսկ եթէ ասոր հակառակն, առանց ոստիկանութեան վերատեսչին գրաւոր հրամանին, ծախեն իրենց ապրանքները՝ փողոցի տասնպետները, նոյն միջոցին, եւ այն դէպքին մէջ միայն կրնան գրաւել, երբ որ գրաւուելի ապրանքին արժէքը 12 հունգարական ֆիորինէն աւելի չէ:

20. Որոշուած ըլլալով՝ որ ամէն տեսակ ուտելու բան, միայն վաճառանոց պիտի ծախուի՝ նախագգոյշ պիտի ըլլայ ոստիկանութիւնն, որ փողոցներու անկիւնները՝ եւս աւելի քաղքէն դուրս չըլլայ թէ թողու որ մէկն աս տեսակ բաները յառաջուընէ ժողովէ կամ ժողովել տայ. եւ անկից ետքն աւելի սուղ ծախէ ու ծախել տայ: Աս հրամանին հակառակ գնուած բաները՝ գրաւուին: Գրաւուելի կենդանի նիւթերն եւ գրաւման պատիժները՝ այս հրահանգին 15 րոպէ կէտին մէջ գրուածին համեմատ գործադրուելուն: Նոյնպէս, տօնական օրերուն մէջ՝ աստուածային պաշտաման ատեն, առնուլ տալն, ապրանքները վաճառանոց տանիլը, խանութները բանալը եւ ապրանքները տեղաւորել, զետեղելը կ'արգելուի: Բաց ասկէ, խիստ պարտաւորութիւն կը դրուի ոստիկանութեան վերատեսչին վրայ, որ թէ հրապարակին վաճառականներուն, թէ խանութպաններուն, թէ պանդոկներուն, թէ ջաղացքին եւ թէ մսահատութեան մէջ գործածուած չափերուն մտադիր ըլլայ, եւ յաճախ նայի ու նայիլ տայ, որ չըլլայ թէ ան չափերն ու կշիռները՝ բարձրագոյն հրամաններուն հակառակ՝ խարդախութիւն: Երկայնութեան ու խորութեան չափերն, ինչպէս նաեւ կշիռներն՝ օրինօք կ'ընդունուած նշանը պէտք է որ վրանին ունենան: Աս հրամանին դէմ ընդդէմներն եւ աս ճշմարիտ չափին ու կշիռին դէմ գործողները, քաղաքաբաշխութեան՝ արդէն շատոնց տուած կարգադրութեանը համե-

մատ, չէ թէ միայն 12 ֆիորին տուգանօք պիտի պատժուին, հապա նաեւ այն գէշ ու խարդախ կշիռն ու չափն իրենցմէ առնուելով՝ այնչափ անգամ (toties quoties) պիտի պատժուին, որչափ անգամ որ այն հրամանին դէմ գործեն: — Ու որովհետեւ խակ պտուղներն առողջութեան կը փնտրեն, այսպիսի բաները ծախելը խստիւ կ'արգելուի: — Թէպէտ հացագործներուն համար մասնաւոր վերահսկող մը դրուեցաւ, այսու ամենայնիւ՝ ոստիկանութիւնը հսկէ, որ վերնագոյն կարգադրութեան համեմատ որոշուած օրինաւոր չափը պահուի: — Դարձեալ՝

21. Շատ փնտսներ կ'ընեն այն կենդանիներն ալ, որոնք փողոցներուն վրայ եւ հրապարակին մէջ կամ խորելով կամ աղտոտելով եւ կամ ուրիշ փնտսներ ընելով զմարդիկն անհանգիստ կ'ընեն — օրինակի աղագաւ՝ հորթերը, խոզերը եւ կամ շատերուն՝ գիշերը, վզերնին զանգակիկ կրող դուարները. — զորոնք ամէն տան տէր, կամ հօտը զնելու եւ կամ տունը՝ ախոռի մէջ դնել՝ պահելու է. վասն զի, այլադգ, պիտի բռնուին ու թէ հօտի վարձքը եւ թէ պատճառած փնտսները, տէրը պիտի հատուցանէ: Ուր թողունք, որ ասոնց պատճառած դժբախտութեան համար, անասնոյն տէրը պատասխանատու է:

22. Քաղքին մէջ շներու բազմութիւնը, չէ թէ միայն վտանգաւոր եւ վախնալու բան է, հապա նաեւ իրենց հաջելովը, մէկտեղ ժողո-

վուեելովը, մանաւանդ գիշերները՝ ամենուն, բայց ի մասնաւորի հիւանդաց, ուսանողաց եւ գործող պաշտօնատեարց շատ անհանգստութիւն կը պատճառեն: Ուստի առաջիկայովս, անանկ կարգադրութիւն կը դրուի, որ փողոցներուն վրայ գտնուող անտէրունջ եւ թափառող շները (դուրս առնելով՝ հետախոյզ եւ որսի շները) սպաննուին: Շուն պահել ուղողն, անոր ալ միտ դնէ, որ անիկայ առանձինն, առանց իր տիրոջն, ասդին անդին չերթայ, չթափառի:

23. Ոստիկանութեան վերատեսուչը՝ թէ՛ իրեն առջեւը դրուած ու թէ՛ տասնպետներուն տրուած հրահանգին կէտերը՝ ճշդիւ պահէ ու պահել տայ: Ու եթէ որ տեսնէ թէ մէկ կամ մէկալ տասնպետն իր պաշտօնն ըստ խղճի չի կատարեր եւ առջեւը դրուած կարգադրութիւնները չի պահեր, ասանկ անհնազանդ ու իր պաշտօնին չհամապատասխանող տասնպետը՝ քաղաքային խորհրդին ղեկուցանելու է:

24. Եթէ որ որեւիցէ տեսակ պարտքի վերաբերեալ խնդիրներ ոստիկանութեան վերատեսչին առջեւն ելլեն, զգուշանալու է, որ չըլլայ թէ զանոնք ըսած ու ընդունած ատեն, օրինաւոր դատաստանին ընթացքը մնասուի: Զգուշանայ նոյնպէս, որ տասնպետները փոքրագոյն պարտքերուն նկատմամբ եղած որոշմունքները չգործադրեն, եւ ըստ կամի տուգանքներ դնելէն արգելուին:

25. Որովհետեւ տասնպետներուն գլխաւոր պարտքն է, աս ծանուցագրին մէջ, ինչպէս

նաեւ հասարակաց ապահովութեան, կանոնապահութեան եւ մաքրութեան նկատմամբ որոշուած կէտերուն պահպանութեանը վրայ հսկել եւ ասոր դէմ ընողներն զգուշացընել եւ պատժել — անոր համար ամէն տասնպետ՝ իր առաջնորդներուն հետ յարգութեամբ վարուի: Որովհետեւ թաղի առաջնորդին հետանպատշաճ կերպով վարուող անձն՝ եթէ պաշտօնատէր է, իր առաջնորդին պիտի զեկուցուի, իսկ եթէ քաղաքացի եւ հասարակ բնակիչ է, իր արժանեացը համեմատ դրամով կամ բանտարգելութեամբ եւ գաւազանահարութեամբ պիտի պատժուի ոստիկանութեան առաջնորդէն:

Ամէն տեսակ դրամական տուգանքներուն հատուցումն ոստիկանութեան վերատեսչին յանձնուեցաւ, վերին կառավարութեան գլխած հրամանագրին համեմատ: Ուստի ոստիկանութեան առաջնորդը ոչինչ կերպով եւ ոչ դէպքի մը մէջ՝ անձի մը վրայ տուգանք պիտի դնէ, հապա ոստիկանութեան առաջնորդին ղեկուցմանը վրայ, քաղաքային խորհուրդը պիտի որոշէ տուգանքը: — Աս՝ դրամական պատիժներուն մէկ երրորդ մասը, 1816երորդ տարւոյն կառավարչական հրահանգին համեմատ մուրացիկներու պահպանութեանը համար ժողովուրդի դրամագլխին տրուի: Մէկալ երրորդական մասը՝ քաղաքային խորհրդին. իսկ երրորդ երրորդական մասը՝ ոստիկանութեան վերատեսչինն է: Պարտաւորութիւն կը դրուի՝ ոստիկանապետին վրայ, որ ասանկ պատիժներէն, ինչպէս նաեւ

փողոցաց տանպետներէն զեկուցուելի — պարագայից համեմատ որոշելի փոքրագոյն — տուգանքներուն վրայօք ամէն տարի հաշիւ տայ եւ զանիկայ քաղաքային խորհրդին ներկայացընէ. որպէս զի ան հաշիւը, քաղաքային խորհրդէն գաւառական գլխաւոր հաշուեկալութեան պաշտօնարանին խրկուի, զանիկայ վերաբնեւելու համար:

Արքունական բարձրագոյն կառավարութեան վերատեսչին գթած հրամանովը: — Տուեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհրդին եւ երգուեալ հասարակութեան, 1831 տարւոյն, փետրուար 4ին գումարուած ընդհանուար ժողովքէն: — Կը հրատարակէ

Յօդ. 2. Գ. Ե. Ե.
քարտուղարի փոխանորդ:

18.

Լմենեւին տարակոյս չի վերցընել, թէ ազգայինք — ինչպէս ամէն տեղ, անանկ ալ — Դրանսիոյ անհաւատ գաղթելէն անմիջապէս ետքը՝ տեսան հարկաւորութիւնն, որ նոր հայրենեաց մէջ, ան ատեն միայն կրնան ապահովցընել իրենց ապրուստն ու իրենց ապագան, երբ երկրին լեզուն կը սորվին. երբ ան ժողովրդեան սովորութիւնները կ'ընդունին, անոնց կրթութեանը կը մօտենան, եւ ամէն բանի մէջ՝ իրենք զիրենք երկրին ժողովրդոցը կը յարմարցընեն: — Ասկէ կրնայ մեկնուիլ, թէ ինչ պատճառի

համար, քիչ ատենի մէջ նաեւ ուղղափառ կաթոլիկէ հաւատքն ընդունեցան:

Ազգայնոց ձեռնարկու եւ ամէն բանի մէջ յառաջանալու հոգին, զիրենք դրդեց, որ կրթութեան աստիճանի մէջ ալ, գոնէ այն բարձրութեան հասնին, որ բարձրութեան մէջ էին ներքնածիններն: Ու եթէ կարելի է զանոնք ալ գերադանցեն: Ասոր բնական հետեւութիւնն էր, ան ճիգն, որ իրենց տղոցը պատշաճ կրթութիւն տան. եւ զիրենք դաստիարակութեան մէջ վարժեցընեն: —

Հատ բնական է ենթադրել, որ ի սկզբան՝ քանի մը հարիւր բնակիչ ունեցող հին Պաշպալովին, ըստ մեծի մասին վալաք վարձկաններն, ինչպէս նաեւ հունգարացի ծառաները՝ դպրոց ունեցած պիտ'որ չըլլան: — Անոր համար շատ դժուարին է որոշել, թէ Պաշպալովի մէջ երբ հիմնուեցաւ առաջին դաստիարակը:

Բայց ձեռուրնիս եղած տարեգիրներուն եւ արձանագրութեանց նայելով՝ արդէն 1730ին կը գտնենք ազգական դպրոց մը՝ Պաշպալով գեղին մէջ. — որ առժամանակեայ կերպով Աստուածատուր Սընգովիչեանի տանը մէջ էր: Վարժապետներն էին հոս, Կերսէս աղային վերահսկողութեանը տակ՝ հայր Մանուէլ Մխիթարայ աշակերտներէն մէկը¹:

¹ Համեմատէ Հատ. Ա. էջ 57: — Ասոր վերաբերեալ արձանագրութեան խօսքերն են. «Խորհուրդ արինք աղջիկ տղոց շօթային սէպն, որ ըլլա ժամանակաւոր ասպատրին սէնգովիչին տանը սէպըն, օր հոն մեծցընուէր զտունը ու

Եթէ աղջկանց համար հոգ տարուեցաւ կրթարանի մը, պէտք ենք հաստատութեամբ ընդունիլ թէ արդէն տարիներով յառաջ մանչ տղոց համար ալ դպրոց մը կանգնուած պիտի ըլլայ:

Ինչպէս ինքն իրմէն կ'ենթադրուի՝ առաջին դպրոցը պարզապէս հայերէն լեզուով պէտք է որ եղած ըլլայ. որովհետեւ ուսուցիչք, միայն Մխիթարեան հայրերն էին, որոնք հունգարերէն լեզուին տեղեակ չէին:

ԺԸ. դարուն դէպ ի մէջերը, կը գտնենք հունգարացի վարժապետներ ալ: Բայց ասոնց՝ զհայ տղաքը սորվեցընելը՝ միայն Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսին հրամանովը կրնար ըլլալ: — Քիչ մը ետքը՝ կը տեսնենք, որ նաեւ լատիններէն լեզուն կը սորվեցուի Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցին մէջ: — Գոնէ զո՞ւս կը հետեւեցընենք Պայդայեան եպիսկոպոսին կարգադրութենէն. որուն համեմատ — Ստեփան Պոշնախեան եկեղեցւոյն գրած հիմնարկութեանը երկրորդ կէտը — կ'ամրացուի, որ հայերէն ու հունգարերէն լեզուներէն զատ, լատիններէն ալ սորվեցուելու է:

Անշուշտ Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին միջնորդութեամբն սկսաւ Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցին մէջ յօրինաւոր կարգադրութիւնն՝ այն միջոցին, երբ Յովհ. Գրէչունեան Եղիսաբեթուպոլսոյ աւագերէցն 1775ին, իր

բարեկցայ կըտրովի դէպ ի ժամն եւ այլն: Եւ Դրինք վէբել զաղաչայ նօրսէսն որ կատարվի եւ սորվեցնօղ ըլա Հայր մանուէն:

վեհափառութենէն Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցին վերատեսուչ անուանուեցաւ: — Աս վերատեսուչութեան իրաւունքն, ինչպէս նաեւ սորվեցընելու կերպն ու դպրոցի շէնքը կամ թէ ըսենք՝ տեղը, շատ հակառակութեան ու վիճաբանութեան պատճառ տուած է: — Անտոնեան հարք, որոնք վննետական աղդեցութեան տակ կեցած կ'երեւան, քաղաքային հասարակութեան եւ անոր առաջնորդին — Ժողովրդապետին — հետ դիմացէ դիմաց կեցած են:

Մասնաւոր մտադրութեան արժանի բան է, Գրանսիլուանիոյ կանոնիկոսական ժողովոյն ասոր նկատմամբ ըրած մէկ որոշումը: Ըստ այսմ. «Որովհետեւ դպրոցներուն այցարարութիւնը, վարչութիւնն ու կարգադրութիւնը, տեղական աւագերիցուն կամ ժողովրդապետին յանձնուեցան. ուստի, անոր այցելութիւնը, վարչութիւնն ու կարգադրութիւնը՝ թէպէտ յարգելու են Անտոնեան հայրերը — բայց ժողովրդապետը հոգ տանելու է, որ այս այցարարութիւններն ու կարգադրութիւնները պատշաճ չափաւորութեամբ, հանգարտութեամբ ու սիրով ըլլուին. առանց Անտոնեան հայրերը վշտացընելու: Որուն կատարումը կը յուսացուի»: — Ասկից զատ. «Ժողովրդապետը՝ կարգ, կանոն ու եղանակաւորութիւն չտայ ու չխառնուի անոր մէջ, թէ տղոց ինչպէս կը սորվեցընեն. հապա իրենց (հայրերուն) եռանդին ու փութոյն թողու: Իսկ եթէ անկարգութիւն մը դիտէ, պարտական է կամ զեպիսկոպոսը տեղեկացընելու եւ կամ ընդհանուր

տեղապահին ծանուցանելու: — Գարձեալ-
 «Ուսանողք՝ կիրակի ու տօնի օրերը՝ ժողովրդա-
 պետական եկեղեցին խրկուին, պատարագ տես-
 նելու եւ քարոզ լսելու: Վասն զի պատշաճ ու
 վայելուչ է, որ տղաք, որ եկեղեցին որ ծնած
 են ի հոգեւորս, այն եկեղեցւոյն մէջ աճին, եւ
 քրիստոնէական գիտութեան խորհուրդներուն
 մասնակցին: Աս այսպէս ըլլալով ալ, հարկ չկայ
 որ հայրերը տղոց հետ մէկտեղ երթան, եթէ
 մասնաւորապէս չեն ուղեր երթալ. հապա յանձ-
 նեն զանոնք բարեպաշտ աշխարհականի մը: Զէ
 թէ միայն հարուստներուն՝ հապա նաեւ աղ-
 քատներուն տղաքն ալ, հաւասար փութով ու
 սիրով սորվեցնեն եւ ընդունին դպրոց: Մէկ
 խօսքով՝ վերոյիշեալ տարբերութեանց մէջ, թէ
 ժողովրդապետն ու թէ Անտոնեան հայրերն այն-
 պէս վարուին, որ ասկից ետքն իր գերապայծա-
 ոութեանն անհանգստութիւն չպատճառեն: —
 Տուեալ ի Գարլսպուրկ. 1775 յունիս. 17^ր:

Կանոնիկոսարանին հրամաններուն հակա-
 ոակ անմիաբանութիւնները շարունակուեցան:
 — Անտոնեանք 1811ին բոլորովին դադրեցու-
 ցին հայերէն սորվեցընելը: Ուստի՝ եկեղեցական
 ժողովքն աղերսագիր մը գրեց Ստեփան Ագոնց
 արքեպիսկոպոսին ու ընդհանրական արքային,
 որ ատակ անձի մը հրաման տայ հայերէն լեզուն
 սորվեցընելու:

Ասոր հետեւութեամբ՝ Ստեփանոս Ագոնց
 հրամայեց հայրերուն, որ սորվեցընեն հայերէն
 լեզուն եւ բարոյական գիտութիւնները. բայց

իրենց վանքին մէջ: — Սակայն քաղաքային ժո-
 ղովն աս հրամանը չընդունեցաւ: Ուստի՝ եկեղե-
 ցական ժողովքը սահմանեց թէ. «Որովհետեւ՝
 նոյն իսկ գերապայծառ տէրը չ'ուրանար, որ
 հայրերն անոր համար բերուեցան մեր քաղաքն,
 որ սորվեցընեն. — բայց թէ՝ աս պարտակա-
 նութիւնն որ շէնքին մէջ կատարուի՝ — գերա-
 պայծառ արքա՛սոր կամքէն ամենեւին կախում
 չունի. հապա մեր քաղքին առաջնորդութենէն:
 Անցածներէն շատ անհաճոյ կերպով տեսանք,
 զգացինք ու սորվեցանք, թէ ինչ տխուր հե-
 տեւութիւններ ունեցաւ, որ քանի մը տարի հայ
 դպրոցը վանքին շէնքին մէջ փոխադրուեցաւ:
 Ասիկայ պատճառ եղաւ, ան՝ գրեթէ արիւնա-
 հեղ հակառակութիւններուն, որոնցմով լեցուն
 են մեծապատիւ Գարլսպուրկի կանոնիկոսարանին
 հին գրքերը: ... Ուստի վախճալով անհաճոյ
 ապագաներէն եւ յառաջուան խառնակութիւն-
 ներէն, հայ դպրոցին՝ ժողովրդապետական տնէն,
 վանք տարուիլն՝ ամենեւին չի ներուիր: — Ու-
 ըրիշ կողմանէ ալ, մայրն՝ ամէն տեղ ժողովրդա-
 պետութիւնն է: Ասոր թեւերուն եւ հսկողու-
 թեան տակ, աւելի աճումն եւ յառաջացում
 կը յուսացուի որ ըլլայ տղոց մէջ. քան եթէ որ
 անիկայ, անանկ ձեռքի տակ յանձնուի, որ գուցէ
 աւելի իր՝ քան թէ հասարակաց օգտին եւ
 երջանկութեանը վրայ հոգ կ'ընէ: Ու եթէ որ
 տեղւոյս հայրերուն պարտականութիւնն է,
 հայերէն լեզուն ու բարոյականութիւն սորվե-
 ցընել, անոր գործադրութիւնը՝ որոշեալ քարէ

պատերուն հետ չենք կրնար կապել: Եւ իրենց այս փափաքէն աւելի բան չենք կրնար հետեւցնել, եթէ ոչ ջան, որ տղոց պարզամիտ ծնողքներուն կամաց կամաց աղքատանալն ու մայր եկեղեցւոյն հեղինակութեան ու յարգին անկումը կ'ուզեն:

Ասոր վրայ որոշուեցաւ, որ առաջիկայ յայտարարութիւնն անմիջապէս յարգելի հայրերուն հաղորդուի. եւ զիրենք ստիպեն, որ (1811) յունուար 28ին, բացուելի դպրոցն սկսին. — զոր եթէ չկատարեն — «Հայրերերուն, աս բանիս մէջ ցուցրցած անհնազանգութիւնն անմիջապէս հովուապետին հաղորդուի եւ իրմէն խնդրուի, որ բարեհաճի խստիւ հրամայելու, որ այս պարտաւորութիւնը կատարեն: Որովհետեւ այլազգ իրենց ժամանակը՝ մեր քաղքին մէջ անօգուտ կ'անցընեն»,:

Ժողովրդապետին ու եկեղեցական հասարակութեան ընդդիմութիւնն, ինչպէս կ'երեւայ, պարապ բան էր. որովհետեւ Անտոնեանք յաջորդ տարիներուն մէջ ալ՝ իրենց վանքին մէջ կը սորվեցընէին: Ու ոչ առանց պատճառի:

Հասարակութիւնը՝ թէպէտ մէկ կողմանէ խստիւ կը կապուէր իր հայ ըլլալուն եւ կը փափաքէր որ աղգայինք գիտնան իրենց մայրենի լեզուն. բայց մէկալ կողմանէ հաստատութեամբ կը պահանջէր. որ անկախ ըլլայ հայրերէն իր գործքերուն մէջ: —

Երկու զուգահեռական եւ հաւասարապէս գործող դպրոց կը գտնենք Եղիսաբեթուպոլսոյ

մէջ, դէպ ի 1820ին կողմերը: — Տղաք՝ նախ հայերէն լեզուն եւ կրօնագիտութիւն կը սորվին կրօնաւորաց քով: Ասոր վրայ՝ հասարակութեան դպրոցին մէջ կը սորվին հունգարերէնն ու լատիներէնը:

Հայրերուն ցուցուցած գաղղութիւնը շատ կը խրտեցընէ զքաղաքային հասարակութիւնը: Ու նորէն եւ նորէն կ'ուզեն որ հայ դպրոցը՝ վանքէն փոխադրուի: — Քաղաքային վարչութիւնը հեղինակութիւն կ'ուզէ բանեցընել Մխիթարեանց դպրոցին նաեւ ներքին գործառնութիւններուն վրայ ալ: Ուստի կը սահմանէ, օրինակի աղագաւ, սորվեցընելու ժամանակը. — ու չի թողուր, որ անանկ տղայ մը սորվի հունգարերէն լեզուն, որն որ Անտոնեանց վկայագրովը՝ չ'ապացուցաներ, որ արդէն գիտէ հայերէն կարգալ գրել. եւ այլն:

Մէկ կողմանէ քաղաքային վարչութեան եւ եկեղեցական իշխանութեան ու մէկալ կողմանէ Մխիթարեան միաբանութեան մէջ եղած հակառակութեան ու անմիաբանութեան հոգիէն կրնանք հետեւցընել, թէ ինչչափ անհանգստութիւն ու դառնութիւն պէտք է որ պատճառած ըլլայ հայրերուն՝ ան ջանքն՝ որ աղգային տղոց հայերէն լեզուն սորվեցընեն, եւ զիրենք գոնէ այնչափի հասցընեն, որ կարգալ գրել սորվելէն զատ հունգարերէն չգիտցող վարդապետաց իրենց ծնողաց ու օտարներուն հետ հայերէն խօսին: — Բայց ամսոս որ չճանչցուեցաւ իրենց արդիւնքն. ու շնորհակալութեան եւ երախ-

տեաց տեղ՝ գտան հակառակութիւն եւ ընդ-
դիմութիւն, եկեղեցական ու աշխարհական
իշխանութեան կողմանէ:

Տարակոյս չկայ, որ վարդապետներուն մի-
միայն նպատակն էր որ ազգային լեզուն ու ոգին
վերականգնեն ու վառ պահեն, արդէն լեզունին
ըստ բաւականի մոռցած ու կորսնցուցած ազգայ-
նոց հոգւոյն ու սրտին մէջ: Բայց եղածներէն
յայտնապէս կրնանք տեսնել, թէ ասոր հակա-
ռակ էին, թէ քաղաքային վարչութիւնն, ու թէ
եկեղեցական իշխանութիւնը. — կամ անոր
համար, վասն զի տէրութեան աչքը մտնել՝ եւ
հունգարական ազգին առջեւ հաճոյ ըլլալ կ'ու-
զէին. կամ, վասն զի ձանձրացած էին հայրե-
րէն. — եւ կամ վերջապէս վասն զի գուցէ,
արդէն այն միջոցին սկսած էր, ազգայնոց մօքին
մէջ որոճալ ան պարապ գաղափարը՝ թէ հայ
լեզուն՝ բանի մը չի ծառայեր, ու թէ աս լեզուով
մարդ՝ ոչ աւելի իմաստուն եւ ոչ ալ աւելի
տիմար կ'ըլլայ:

Վենետիկոյ Մխիթարեանց՝ Եղիսաբեթու-
պոլսոյ ուսումնական կենաց եւ յառաջագիմու-
թեան նկատմամբ ունեցած ջանքին վրայօք շատ
հետաքրքրական բան կը կարդանք պարբերական
թերթի մը մէջ:

Ասոր նայելով՝ արդէն նախընթաց դարուն
դէպ ի սկիզբները՝ մանաւանդ թէ ԺԸ. դարուն
վերջերը, Հ. Միքայէլ Չամչեան վարդապետը՝
շատ աշխատած ըլլայ, որ հոն ուսումնական
ճեմարան մը կանգնէ հայ պատանեկաց համար:

Աս վախճանաւ, ինչպէս որ յիշեալ ամսաթեր-
թին մէջ կը կարդանք, ատենական ճառ մը
խօսած է քաղքին աղաչաներուն առջեւը:

Սակայն՝ մեզի այս բանս շատ անհաւանա-
կան կ'երեւայ: — Թէպէտ ճառը՝ տպագրու-
թեամբ առջեւնիս կեցած է. բայց ինչպէս կը
կարծենք, անիկայ ետքի տարիներու —, մա-
նաւանդ թէ մեր օրերը շարագրուած — գործք
է: Նախ. կը տարակուսինք՝ որ արդեօք Հ. Մի-
քայէլ Չամչեան պատմագիրը՝ Պաշպալով ճանչ-
ցած ու իրօք հոն եկած, ապրած է: Երկրորդ.
յիշեալ ճառին հետքը՝ չենք գտներ տեղ մը.
ոչ քաղաքային դիւանին, ոչ հայ ժողովրդա-
պետական յիշատակարաններուն, ոչ քաղքին
արձանագրութիւններուն եւ ոչ ալ Մխիթա-
րեանց վանատան մէջ: Երրորդ. մեզի շատ ան-
հաւանական կ'երեւայ. թէ նոյն ճառն, անպէս,
ինչպէս որ յիշեալ թերթը յառաջ կը բերէ՝
կարդացուած ըլլայ քաղաքային հասարակու-
թեան առջեւը: Ինչու որ, ան՝ մաքուր, գրա-
բար լեզուն, որով գրուած է, չէ՛ թէ միայն
հիմակ, այլ նաեւ այն միջոցին ոչ ոք կրնար
հասկնալ: — Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացեաց
առջեւ գրաբար լեզուով անանկ բան մը կար-
դալ, հաւասար էր՝ հնդկերէն կամ արաբերէն
բան մը կարդալուն հետ: Ուստի անհնարին է,
որ առաջիկայ ճառը — եթէ իրօք գրուած ալ
է, թղթի վրայ — կարդացուած ըլլայ հասա-
րակութեան առջեւ, որովհետեւ ամենեւին նշա-
նակութիւն մը չունէր:

Այսու ամենայնիւ կարեւոր կը համարիմ. այս — մէկ կողմանէ երեւակայական գաղափարներով լեցուն, բայց մէկալ կողմանէ աղէկ մտածութեան եւ ասութեան կերպեր ու լաւ պարբերութիւններ պարունակող — վերջի աստիճանի ընդարձակ ճառին, համառօտ բովանդակութիւնը՝ կամ թէ ըսենք, ամենէն նշաւոր կէտերն ընթերցողաց առջեւը դնել: —

Արդ՝ արեւելեան ճամարտակութեամբ գրուած երկայն նախերգութենէ մ'ետեւ՝ այսպէս կը շարունակուի ճառաբանութիւնը.

... «Քաղաքդ երջանկացեալ... մենք միայն ի վերայ աշխարհի... զինչ խնդրես եւ որոյ պնդեալ ես զհետ: Երբ միայն է որով հաստատի քոյդ ամրութիւն. եւ այն միայն է զոր դու ոչ խնդրես եւ ոչ կամիս խնդրել... ընդ այնր՝ այնպիսում պնդեալ ես զհետ, որ ամրութեանդ ոչ միայն չնպաստէ այլ եւ վնասէ: Ամրութիւն եւ հաստատութիւն այսր քաղաքի՝ է ունել դպրատուն կատարեալ երկուց լեզուաց՝ լատինականին եւ հայկականին, կամ ասացից Աքատէմիա, յորում մարդեսցին մանկունք՝ բարի կրթութեամբ ըստ հոգւոյ եւ ըստ մարմնոյ՝ յամենայն մակացութիւնս եւ յազատական արուեստս՝ ի լեզու լատինական եւ հայկական: Եւ ընդ հակառակն այսորիկ՝ վնաս եւ վտանգ հաստատութեան քաղաքիս է՝ չունել զայսպիսի դպրատուն յինքեան եւ տարաբնակ ցրուել զմանկունս յայլեւայլ քաղաքս: Իսկ թէ զինչ օգուտ ի միոյն՝ եւ զինչ վնաս ի միւսոյն

յառաջ գայցէ, յայտնապէս կարէք տեսանել...:

Ա... ճշմարիտ է, զի գէթ քսան մանկունք ի քաղաքէ աստի առաքին յայլ՝ վասն ուսանելոյ ի դպրատան, ի վիեննա, ի Բեշդ, ի Սեպին եւն. եւ վասն քսանիցս այսոցիկ յիւրաքանչիւր ամի գոնէ 3000 դահեկանք գնան ի քաղաքէ աստի յայլ քաղաք, կամ ասացից՝ ի քաղաքացւոց աստի պակասին այսչափ դրամք:... Արդ՝ որ իշխանութիւնք կամ որ քաղաքք չունիցին փոյթ մեծ, զի որ իւրեանցն է ստացուած, մի անցցէ յայլ թագաւորութիւնս:... Հայեսցուք ի կառավարութիւն մերումս կայսեր, որ արքայից արքայ վերաձայնի... որ քան զամենայն տէրութիւնս փարթամագոյն անուանակոչի, որքան զգուշութիւն ունի, զի մի յայլ թագաւորութիւն հեղցին իւրոյ երկրի դրամք եւ մեծութիւնք: Զայս եւ յայլ մեծամեծ թագաւորութիւնս տեսանեմ...

...Ո՞րչափ է մերս փարթամութիւն եւ որով ճանապարհաւ ստացեալ ունին զդրամս՝ որք փարթամն ասին ի քաղաքիս: Եւ զիմրդ է, զի մեք... կամիցիմք՝ զորս ունիմքն՝ յայլ տէրութիւնս անցուցանել:... Եթէ աստ լինէր շինութիւն դպրատան, այն ամենայն դրամք՝ որք ի քաղաքէ աստի յայլ քաղաքս հեղուն եւ զեղուն ի պէտս դպրութեան աստ մնային...: Այս ոչ փոքր ինչ է...:

...Պարտ է... եւ ի մեծագոյնն եւս հայել: Ի համբաւել անուան այսր դպրատան... քանի...

մեծատունք Հայոց հանդերձեալ իցեն առաքել
զորդիս իւրեանց աստ...: Այժմ իսկ քանիք
կան որք այսմ սպասեն, այսմ փափաքին:

Բ... Ձինչ կարծեք, ով արդեօք գի-
տիցէ, թէ կայցէ աստ քաղաք Հայոց, քաղաք
անուանեալ Եղիսաբեթ կամ Պաշվալով: Յաշ-
խարհին օսմանցւոց, մարաց, պարսից, արաբա-
ցւոց... յորս շրջեցայ, ոչ որ գիտէ ինչ զայս-
մանէ...: Այլ եթէ բացցի աստ դպրոց... հռչա-
կեսցի անուն սորա, ոչ իբրեւ հասարակ քա-
ղաքի... այլ իբրեւ այնպիսի քաղաքի՝ յորում
հիմնի ազնուականութիւն... աւանդի իմաստու-
թիւն... ծագէ լոյս բանաւորական կենաց...
պայծառանայ հայկազնեայց վայելչութիւն...:
Այնուհետեւ բովանդակ ազգ մեր հայի ի սա
իբրեւ ի մայր, սմա ցանկայ, զսա փափաքի... ի
սմա յօժարի բնակիլ: Ո՛րչափ տունք կան Հայոց
ձանձրացեալք ի բռնութենէ այլոց ազգաց...:
Եթէ զսա տեսցեն պայծառացեալ իմաստու-
թեամբ՝ ի սա փութան, զսա խնդրեն... եթէ
ոչ ամենեքին գէթ բաղումք. մանաւանդ որ
մեծատունք են. եւ անկարօտք շահավաճառու-
թեան: Եթէ զորդիս իւրեանց առաքեսցեն այսր,
զկնի նոցա եւ ինքեանք ժամանեն եւ հանգչին
ի սմա, իբրեւ ի նաւահանգիստ խաղաղու-
թեան:

...Որպիսի ինչ երեւի այժմ այս քաղաք
յաշս Գերմանացւոց եւ Մաճառաց, տեղի՝ յո-
րում բնակին վաճառականք, ապա թէ դպրա-
տուն փայլեսցի յիմաստութեան եւ գիտու-

թեան... պատկառեսցին ի սմանէ, բարձրագոյնս
խօսեսցին... եւ ի յիշել զանուն սորա՝ ուշ
դիցեն թէ զորմէ խօսին...:

Գ. Հայեսցուք եւ յարդիւնս արգասեաց
քաղաքիս: Ձինչ պողաբերի ի քաղաքէս... Ի
Վենետկոյ ուլունք, հայելիք... յունկարիոյ՝
ոսկի, պղինձ... ի Գերմանիոյ՝ երկաթ, սնդիկ...
սոյնպէս եւ յայլ աշխարհաց այլ ինչ: Ձինչ
ապա աստի: Ոչ ինչ: Վաճառականք եւ եթ
սփռին աստ եւ անդ. շահին այժմ եւ շահեցու-
ցանեն, այլ այս չեն արգասիք քաղաքին...:
Այս քաղաք արդարեւ ոչ ընծայեցուցանէ ինչ,
բայց կարէ ընծայեցուցանել զմարդիկ, այսինքն
են՝ ուսեալ անձինք, իմաստունք եւ վարժք:
Ընդէր է մեզ, զոր կարեմք ընծայել ի քաղաքէ
աստի մերմէ, յայլոց քաղաքաց մուրանալ...:
Ոչ իսկ արժան էր մեզ պարծիլ, թէ յըն-
ծայել այլոց քաղաքաց զայլ ինչ, մեք ըն-
ծայեմք... զմարդիկ: Սոյն այս մի ինչ թուեսցի
ձեզ թեթեւ եւ փոքր, զի թէ մեծ է վաճառ-
հանել ի քաղաքէ, քանի եւս մեծ իցէ հանել
մարդիկ, որոց վասն են վաճառք:

Հէքիմօղլու Խպրահիմ փաշայ անուն
եպարքոս Կոստանդինուպոլսոյ՝ եհարց յաւուր
միում ցՅարութիւն ամիրայն Զօպանօղլու...
Թիւրքաբանչիւր քաղաքաց՝ ասէ, ելանեն բարիք,
ղինչ բարի է այն որ ելանէ ի քաղաքէ ձերմէ
յԱկնայ: Պատասխանի ետ այրն խորագէտ.
Չեղանեն, ասէ, բարիք ի քաղաքէ մերմէ, այլ
բարի մարդիկ որոց վասն են բարիք...:

Դ... Մանկունք քաղաքիս՝ որք յայլ տեղիս առաքին եւ ի նոսին մնանին՝ զինչ ուսանիցին...։ Նախ առաջին, գաղղութիւն, կամ ասացից՝ անջերմեռանդութիւն։ Որք յառաջն յաղօթս փութային եւ ի տեսութիւն պատարագի, յետ այնորիկ ի հեռուստ շրջին, աւելորդ իմն համարին զայնպիսին, մանաւանդ թէ իրրեւ ընդունայն ծանրաբեռնութիւն, գիւտ մարդկան, նիւթ ծաղու եւ արհամարհանաց...։ 2. Թուլութիւն ի հաւատս. յորմէ իրր ի խթանէ վարեալ՝ ընդ առասպելս դասեն ինչ ի հաւատալեաց. զանպատեհս եւս խօսին զայնցանէ։ 3. Անկարգութիւն ի քրիստոնէական վարս եւ ի բարոյական գնացս. զորոց յաւէտ պարտ է լուել՝ քան ի յայտ ածել։ 4. Ամբարտաւանութիւն... ի սիրտս, արհամարհելով զծերագոյնս եւ զմեծամեծս քաղաքիս, որք չիցեն ըստ իւրեանց մարգուլթեան շրջեալ ի դպրոցս։ 5. Մոռացութիւն հայկական լեզուի. ընդ նմին եւ անտեղեկութիւն ի սպառ ազգիս հանդամանաց։ 6. Ցրտութիւն առ ազգն, զի յայլ ազգս մարդելով եւ զնոցին կաթն դիւելով՝ ի նոսա յարին եւ զազգ իւրեանց արհամարհեն։ 7. Տաղտկութիւն առ քաղաք իւրեանց, զի ի մեծամեծ քաղաքս կենցաղավարելով եւ զնոցայն վարս զգենելով, ընդ այնս հաճին եւ ի նոսին մօտաւորել փափաքին... Իւ եթէ չունէին զտուն եւ զծնողս, կարծեմ եւ ոչ իսկ դառնային այսր, եւ ոչ եւս յիշէին զսա...։ 8... Անհաճոյութիւն մնալոյ ի քաղաքի աստ եւ հաճութիւն

մնալոյ յայլ քաղաքս...։ Աչօք տեսի զոմանս ի Դըմըշվար, ի Սիպին, ի Տեւա եւ որ շուրջ զնոքօք աւանք... որք ոչ միայն օտարացեալ երեւէին, այլ եւ յօտարութեան իւրեանց մնալ հաճէին. եւ ծանր էր նոցա յիշել եւս զընծայեցուցիչ իւրեանց զայս քաղաք։ Թող զայնոսիկ... որք յաւանս Մաճառաց են ցրուեալ...։ Այլ, սոքա վասն վաճառականութեան նստին յայնոսիկ քաղաքս, բայց ընդ վաճառականութեան վաճառեն եւ զհայութիւն իւրեանց...։ 9... Տպաւորութիւն բնաւորութեան այլոց ազգաց. մինչեւ երեւել նոցա ոչ եւս այն՝ որ էին... այլ այն... որ չէին։ 10. Այլատարալ իմն կենցաղավարութիւն... նոր իմն քաղաքականութիւն՝ անհամաձայն բնաւորութեան իւրեանց եւ անյարմար բնակչաց քաղաքիս եւ անպատեհ հայկականութեան. որով իբրեւ ագռաւք սիրամարգացեալք կամին երեւիլ իմն... որ աւերիչն է եւ ոչ շինիչ։ 11. Նորասիրութիւն, ոչ եթէ բնաւոր եւ կարեւոր իրաց, այլ ընդունայն զարդուց... զգեստուց... ծախուց եւ այլն եւ այլն։ 12. Անաշխատասիրութիւն. զի փափուկ մնանելով՝ առաւել ի հանգիստ քան յաշխատանս յօժարամտին։ Իսկ այս քաղաք աշխատասիրութեամբ շինեալ է եւ նովին պահի։ Բազում եւ այլ ինչ է, որ յաւէտ մտօք կարէ կշռիլ...։ Այս ամենայն ահա իւրեանց է, զոր ուսանին...։

Եթէ ի քաղաքի աստ կանգնեսցի դպրատուն, կամ... Աքատէմիա, ամենայնի սոցա փոխադարձ բարին յաջողեսցի։ Ա. փոխանակ գաղղութեան՝

ջերմեռանդութիւն: Ամենքին որք անդ ուսա-
նիցին, ջերմեռանդութեամբ բորբոքեալ երեւես-
ցին... առ հոգեւորական կեանս... առ ժամեր-
գութիւնս... առ խորհուրդս եկեղեցւոյ եւ
այլն: Բ. փոխանակ թուլութեան հաւատոյ՝
հաստատութիւն ուղղափառ ճշմարտութեան ի
բանս եւ ի գնացս: Գ. փոխանակ անպարկեշ-
տութեան՝ լուսափայլութիւն պարկեշտութեան
եւ համեստութեան, մինչ գրեթէ իբրեւ զհրեշ-
տակ Աստուծոյ երեւել նոցա: Դ. փոխանակ
ամբարտաւանութեան՝ գեղեցիկ խոնարհութիւն,
փոքունց առ մեծամեծան զիջողութիւն, երիտա-
սարգաց առ ծերս յարգութիւն...: Ե. փոխա-
նակ մոռացութեան հայկական լեզուագիտու-
թեան քաջ հայկաբանութիւն եւ հայկական
իրաց անվթար տեղեկութիւն...: Զ. փոխանակ
ցրաութեան առ աղփն՝ առ նոյն՝ ջերմութիւն,
զի զիւրեանց մօր՝ զհայրոցն ասեմ՝ զկաթն յին-
քեանս ձգելով եւ ի նմին անանելով ի նոյն
ջերանին եւ զնոյն ինքեանց բարի համարին:
Է. փոխանակ տաղտկութեան առ քաղաք
իւրեանց ղուարթագին փափաքողութիւն առ ի
նոյն: Ը. փոխանակ տհաճութեան առ իւրեանցսն
բնակելոյ՝ ցանկալի հաճութիւն առ նոսին կեանս
վարելոյ...: Թ. փոխանակ տպաւորութեան
օտարազգի բնաւորութեան՝ բարի բուսոյ բե-
րումն... ըստ... բնաւորութեան թորգոմականս
աղին...: Ժ. փոխանակ այլատարազ եւ նորա-
տեսակ կենցաղավարութեան... կենցաղավարու-
թիւն անոյշ եւ կեանք քաղցր եւ վարմունք

շահողականք: ԺԱ. փոխանակ ընդունայն նորա-
սիրութեան, սէր իմաստութեան, սէր տեղե-
կութեան մեծամեծ իրաց, սէր կատարելութեան
եւ այլն: ԺԲ. փոխանակ անաշխատասիրութեան
փոյթ ջանացողութեան յամենայն իրս օգտա-
կարս եւ ի շէնարարս: Այսչափ... բարեմաս-
նութեամբ փայլեալ երեւեսցի քաղաքս ի
տնկագործութեան դպրոցի:

Ե... Բարի շինութիւն քաղաքացեաց ի
տեսանել նոցա զընթացս ուսանողացն: Ո՛վ թէ՛
ի շրջել մանկանց միատարազ զգեստուք, միա-
կերպ շարժուածովք, զոյգ զոյգ պարկեշտ եւ
համեստ գնացիւք... զինչ շինութիւն ոչ առ-
նուցուք: Ի հանդիսանալ նոցա ի հարցմունս...
յոր ցնծութիւն ոչ ցնծացեն տեսողք. քանի
եւս եւ ծնողք նոցա:

Արդ զայսպիսի եւ զայսքան բարի տեսա-
նելով մեր առաջին չիցէ՞ մեզ արժան ի նոյն
յօժարամտիլ... յոր հիմնի հաստատութիւն
քաղաքիս եւ փառաւորութիւն այսր փոքու
հասարակութեան եւ աճումն այսր բարի ժո-
ղովրդեան...: Քանի՞ քանի՞ դժուարին իրաց
ձեռն էարկ քաղաքս՝ քրանաջան աշխատանօք,
բազմապատիկ ծախիւք... եւ զինչ անտի շահ:
Շահ արդարեւ, այլ ոչ այնպիսի որ համեմա-
տեսցի այսմ...: Առանց սորա զայն ամենայն,
զոր քրտամբք շահեցաք, անքիրտն կորուսա-
նեմք. սովաւ՝ զոր շահեցաքս, փառաւորագոյնս
պահեմք: Ով այժմ՝ արգելուցու զձեռս մեր առ
ի սոյն յառաջագիր լինելոյ: Ոչ որ: Ապաքեն

ամենեքին յօժարիմք յայս, զի ճանաչեմք, թէ այս է մեզ բարի, եւ սովաւ պահին այն բարիք՝ զորս մեծ համարիք: Չիցէ ապա արժան զյօժարութիւն մեր ի գոյութիւն հպեցուցանել... Որ ոք գիտիցէ զբարին եւ ոչ առնիցէ, մեղք են նմա: Մի կարծէք թէ զայս ասէ առաքեալն հայելով սոսկ ի պահպանութիւն պատուիրանաց... զի հային յայն ամենայն, որ է հարկաւոր բարի յո՞ եւ իցէ կարգի: Եթէ ոք գիտասցէ թէ այս ինչ բարի է վասն տան իւրոյ, առանց որոյ վտանգի տուն իւր, եւ ոչ արասցէ՝ մեղք են նմա, այսինքն, վտանգ եւ փնաս...: Ըստ այսմ եւ որ տէր է քաղաքի եւ հոգատար հասարակութեան, եթէ գիտասցէ՝ թէ այս ինչ բարի է, առանց որոյ վտանգի հասարակութիւնն, եւ ոչ արասցէ, մեղք են նմա. այսինքն փնաս մեծ: Տէր էք այսր փոքու հասարակութեան եւ հոգատար, եւ ի ձեռս ձեր է հասարակութիւն սորա...: Եւ գիտակ իսկ էք թէ առաջի եղեալս մեր՝ բարի է հասարակութեանս, առանց որոյ վտանգ գուշակի, վտանգ աղքատութեան... տարագնացութեան բաղմաց... տաղտկութեան հայկականութեան... ցրտութեան ազգայնոց եւ այլն. մեղք է ապա ոչ առնելդ...:

Եթէ տէր էք հասարակութեանդ, արժան է տէրանցդ ցուցանել զտէրութիւն ձեր ի գործադրութիւն այսր: Կառավար էք քաղաքիս, արժան է կառավարչացդ յայտնի առնել զկառավարութիւն ձեր յայսպիսի ծանր իրողու-

թեան: Ղեկավար էք այսր նաւու, արժան է ձեզ ուղեւորել յայն՝ որ նաւահանգիստն է սորա: Գլուխ էք մարմնոյս գեղեցկութեան, արժան է աղղել ի բարեչափութիւն անդամոց զայս սնունդ կենդանական: Սիւնք էք հաստատութեան վայելուչ շինուածոյս, սովաւ միայն կարող էք անկործան պահել զսա:

Մի համարիք թէ իբրեւ մարդիկ եւ կամ իբր մարդկային հնարիւք ունիցիք հաստատել զսա, այլ իբրեւ փոխանորդք ամենարուեստ ճարտարագետին... առաջնորդեալք... ամենակարող տեսչութեամբ բոլորեցունց, եւ խնամարկեալք ի պաշտպանողական հովանաւորութենէ Տիրամօր... եւ նպաստաւորեալք ի բարեխօսութենէ հօր մերոյ սրբոյ Լուսաւորչի եւ մօրս մերոյ սրբուհւոյ Եղիսաբեթի եւ ամենայն սրբոց: Առ որս... զայս... դուղնաքեայ... հատուածս բանի ի բաղձանաց սրտիս խնկաւորեալ՝ ընդունելութեան սորին փափաքիմ...:

Ազգայնոց՝ բաւական ինքնակաց մտածութեան նշանը կը տեսնուի, որ քիչ մը ետքը (1820 մայ. 2.) կը սկսին զգալ գերմաներէն լեզուին հարկաւորութիւնը: Մտադրութեան արժանի է իրենց աս բաղձանքին պատճառը.

1 Տես Բաղմամբէպ 1896. Թիւ 5. էջ 151—158: — Ինչպէս վերն ըսինք, ճառին միայն զլիսաւոր կէտերն առած ենք գործոյս մէջ: — Ամբողջ գրութիւնն անանկ երեւոյթու հոտ մ'ունի, իբրեւ թէ ուսուցիչը ճարտասանութիւն սորվող աշակերտին առջեւ գրած ըլլայ շարագրելու սա բնաբանը «Յուցընել թէ Եղիսաբեթուպոլիս հայաքաղաքը անհրաժեշտ հարկաւորութիւն ունի ճեմարանի մը»:

«Մեր քաղաքին մէջ գերմաններէն դպրոց մը՝ մեր տղոցն երջանկութեանը նկատմամբ անհրաժեշտ հարկաւոր է — թող եւ զայն որ մենք՝ ըստ մեծի մասին վաճառականութիւն ընելու կը պարտաւորուինք:» Իրենց յատակագիծն անմիջապէս կը գործադրեն, այնու, որ նոր դաս. մը (դպրոց) կը կանգնեն գերմաններէն լեզուի համար: Աս գերմաններէն դասը կանգուն կը կենայ ասկից ետքն ալ. որովհետեւ յաջորդ տարիներու մէջ գերմաններէն լեզուի ուսուցիչներու կը հանդիպինք:

Ասոնք յայտնի նշաններն են, ազգին յառաջագիմութեան: Ինչու որ թէպէտ հասարակութիւնը շատ կը կաշէր իր ազգային լեզուին, ի վերայ այսր ամենայնի ինք զինք պարագաներու յարմարցընելու կը ջանար: Ասկից զատ կը ճգնէր որ իր տղոցը դաստիարակութիւնն՝ ան բարձրութեան աստիճանին հասցընէ, որ զինք՝ մտաւոր զարգացման մէջ, շրջակայ դրացիներուն մօտեցընէ եւ հաւասարցընէ: — — —

Համակրութեան ջանքը՝ չէ՛ թէ միայն մանչ տղոց վրայ տարածուեցաւ, հասաւ ինչպէս տեսանք — արդէն ԺԸ դարուն դէպ ի սկիզբները — նաեւ աղջիկ տղոց վրայ ալ: — 1760ին կը կարգադրուի, որ զաղջիկ տղաք սորվեցընելը՝ մանչ տղոցմէ բաժնուի: Կ'երեւայ թէ աս բաժնելը — որն որ տարակոյս չկայ թէ վերջի աստիճանի շրջահայեցութեան նշան է — աս միջոցին մէջ մնացական բան մ'եղած պիտի չըլլայ, որովհետեւ նորէն ու նորէն կը կրկնուի

աս հրամանը: — Աղջկանց դպրոցին մէջ կանայք ու արք կը սորվեցընէին: Չորրորդ տարին լմընցընող աղջիկներն՝ արդէն դպրոց կ'ընդունուէին՝ հայերէն սորվելու համար. — յաջորդ տարիները կը սորվէին ասոնք հունգարերէն ու գերմաններէն լեզուները:

Խալիսկոպոսական այցարարութեան պատճէն մը կը յիշէ երկու վարպետուհի: — Պ. Աղ. Ռափայէլեան 1827ին՝ 2000 ֆիորին կը ղետեղէ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային հասարակութեան արկղը՝ աղջիկ տղոց կրթութեանը համար:

Կը ներփակեմ ընթերցողաց գիտութեանը համար, 1827 մայ. 11ին, վերին կառավարութեան հաստատութեամբ ամրացուած հիմնարկութեան թուղթը — որուն վրայ՝ ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք — Ռափայէլեան վարժարանին տուչութեան թղթին մէջ ալ յիշատակութիւն կայ: — Ասոր թարգմանութիւնը հետեւեալն է:

«Մենք Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղաքին խորհրդանոցն ու քաղաքարաշխութիւնը՝ առաջիկայ դրութեամբ կը ծանուցանենք առանձնականաց եւ ան ամենուն, որոնց կը պատկանի, թէ այսօրուան օրս՝ Աղեքսանդր Ռափայէլ անգղիական ասպետէն — մշտնջենաւորապէս եւ անյետսկոչելի կերպով, մնայուն հիմնարկութեան տիտղոսով 5000 ռենական ֆիորին իրապէս ընդունեցանք քաղաքին տնտեսական արկղին մէջ 6% առհարիւր-չեայով: —

Որովհետեւ յիշեալ բարերարին եւ հիմնարկուն նպատակն ու անփոփոխելի փափաքն ան է, որ վերը յիշուած գումարին տարեկան շահերը՝ պարզապէս ու մի միայն Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ օրիորդաց դաստիարակութեանն, անոնց կրօնական ու բարոյական ուսման մէջ ըլլալի յառաջագիմութեանը գործածուի — անոր համար Եղիսաբեթուպոլսոյ այս նոր դպրոցը — մեր շնորհակալութեան զգացման յայտարարութիւնը ցուցնելու համար — մշտնջենաւոր ժամանակաց համար՝ Ռափայէլեան հիմնարկութիւն կ'ուզենք անուանել:

Ասկից զատ՝ որովհետեւ շատ անգամ յիշուած բարերարն, այն ներքին համոզման մէջ է, թէ լաւ դաստիարակութիւնն՝ եկեղեցականաց կը վերաբերի — եւ մեր քաղքին հիմակուան ժողովրդապետն զԱերապ. Տէր Յովհ. Գապտէպովեան կանոնիկոսն ու աւագերէցն, իբրեւ իր մտերիմ բարեկամն ու եղբայրը կը պատուէ — անոր համար, այս հիմնարկութեան վերին հսկողութիւնը յիշեալ աւագերիցուն կ'ուզէ յանձնել՝ այնպիսի կերպով մ'որ, ցորչափ կ'ապրի — հիմնարկուն հեռաւորութեանն առնն — վարժապետուհիներն ընտրելն ու անուանելը՝ ինչպէս նաեւ դասատուութեան ընթացքն, իր իմաստութեան եւ եռանդեանը համեմատ ըլլայ ու կարգադրուի:

Եթէ յիշեալ հիմնարկուն եւ պաշտպանն, աս նպատակին համար, ասկից ետքն, ինչ ալ որ խրկէ դպրոցին, միշտ այս վախճանի դար-

ձուի — թէ որ այլազգ՝ ինք հիմնադիրը, ուրիշ կարգադրութիւն չ'ընեն: — Եւ ասոր նկատմամբ պիտի չընդունինք ու պիտի չճանչնանք ոչ ինչ պայման, մեկնութիւն կամ շնորհք: — Ուստի աս՝ մեր յատուկ ձեռօք ու քաղքին սովորեալ կնիքովը ամրացուած շնորհակալութեան եւ ճանաչման թուղթը կու տանք — Եղիսաբեթուպոլսոյ խորհրդեանն ու հասարակութեան ժողովքէն 1827 ապրիլ 23.

Յ. Կ.

Ղալաբու Ղանիէլեան յ. յ.

գլխաւոր դատաւոր:

Պետրոս Ղալաբու Ղանիէլեան յ. յ.

գլխաւոր պաշտպան:

Ղալաբու Չեֆեան յ. յ.

խորհրդական:

Յովէֆ Չեֆեան յ. յ.

գլխ. քարտուղար:

Հիմնարկութիւնը՝ Ռափայէլեանին ձեռօք յաջորդ վաւերացուցմամբ հարազատագործուեցաւ:

«Թէ այս ընդօրինակութիւնը, Եղիսաբեթուպոլսոյ պատուելի քաղքին խորհրդեանն եւ հասարակութեան ձեռօք տուած պատճէնին բնագրին ամէն կէտերուն համեմատ է, եւ ըստ հետեւորդի՝ թէ իրօք տուած եմ մեծարգոյ խորհրդին եւ աղնուական քաղաքաւաշխութեան 5000 ֆիորինը, մշտնջենապէս ու ետ չառնուելու կերպով՝ Ռափայէլեան հիմնարկութիւն

անունի տակ, Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ աղջիկ տղոց դաստիարակութեանը դարձնելու համար — եւ թէ աս տուէութիւնն երբեք ուրիշ բանի գործածելու հրաման չկայ — այսու՝ իրաց մշտնջենաւոր յիշատակին համար, յատուկ ձեռքիս ստորագրութեամբն ու սովորեալ կնիքովս կը վաւերացընեմ ու կ'ամրացընեմ:

S. 4.

Աղէփաշարի Ուսուցիչ Ե. Ե. Ե.

Թէ հիմնագիրն, ինչ կերպով կը փափաքէր որ ըլլայ դաստիարակութիւնը, կը յայտնէ 1841ին, գրած մէկ թղթին մէջ՝ յաջորդ կերպով.

«Սաստիկ կը փափաքէի, որ աղջկանց դաստիարակութեան համար, մնայուն բնակութեան տեղ մը հոգամ իմ ծախքովս. — որ ասկէ տասը տարի յառաջ յաջողեցաւ: Աս բանս հիմակ, յաջորդ կերպով կ'ուզեմ կանոնաւորել:

1. Համոզուելով՝ որ Եղիսաբեթուպոլսոյ իգական սեռը նուազ բախտաւոր է, — եւ մասնաւորապէս անոնք՝ որոնց ծնողքն աղքատ են — անոր համար, բարեյիշատակ աւագերէց ժողովրդապետին խորհրդին հետեւելով, խոստումն կատարեցի անանկ կերպով մ'որ 2000 ֆիորինով առանձնական տուն մը գնեցի վարժապետուհիին բնակութեանը համար: — Ասոր գլխաւոր պարտքը պիտի ըլլայ՝ աչկերտուհիները կրօնական — բարոյական դիտութեանց մէջ սորվեցընել. ու աշխատիլ, որ իրենց հասակին համեմատ՝ ժամանակաւ, հոս տեղի աւագերէց

ժողովրդապետին միջնորդութեամբը՝ բարձրագոյն դասերուն անցնին. եւ կարենան սորվիլ, իրենց մայրենի լեզուէն զատ՝ երկրին խօսած հունգարերէն լեզուն եւ ձեռագործ: Միշտ աչուքնուն առջեւ ունենալով Քրիստոսի պատուէրը թէ. «խնդրեցէք նախ զարքայութիւն Աստուծոյ»:

Ասոր համար վարպետուհւոյն գլխաւոր գործքն ըլլայ, կանանց սեռին վայել համեստութիւն. Աստուծոյ՝ ընկերին եւ ինք իրեն նկատմամբ ունեցած պարտականութիւնը կատարել: Զոր ծանրաբեռնութիւնն աւելի դիւրաւ կատարելու համար, ընդդիմութիւն չունիմ, որ աւագերիցուն հաւանութեամբն՝ իր քովն ընկերուհի մըն ալ առնու: Աս՝ ամէն նկատմամբ յարմար ուսուցչին տրուելի տարեկան վճարքին համար 2000 ֆիորին արդէն ասկէ 14 տարի յառաջ, հոս տեղի հասարակութեան ձեռքը յանձնեցի: Ասոր դրամագլխին տարեկան շահն՝ ըլլայ յիշեալ ուսուցչուհւոյն տարեկան վճարմունքը:

Երբ հիմակ եկաւ այն բաղձացած ատենն, որ ես, իմ շատ սիրելի քաղքիս այցելութիւն կրցայ ընել եւ անձամբ աւագերէց ժողովրդապետին եւ ուրիշ առաջին կարգի մարդիկներուն հետ իմ նորատունկ դպրոցս, սուրբ դիտաւորութեանս համեմատ՝ տեսայ, ղննեցի. եւ հոն ամէն բան հաւատքի ու բարոյականութեան հետ միաբան դուայ — եւ Աննա Պոչնակեան, 40 տարեկան վարպետուհւոյն անձին վրայ — որն ո՛ր

տասը տարիէ ի վեր կ'աշխատի աղջկանց դաստիարակութեան մէջ՝ կատարեալ փորձառութիւն եւ յաջողակութիւն գտայ ու դիտեցի — աս վարպետուհին՝ ես, ինչպէս աս բարեպաշտ հիմնարկութեան հիմնադիրը, իմ հեղինակութեամբս կ'ամրացընեմ. — ու զերապայծառ եպիսկոպոսէն ալ, իբրեւ Դրանսիլուանիոյ կաթողիկէ դպրոցաց գերագոյն վերատեսուչէն, խոնարհութեամբ կը խնդրեմ — որ գերյարգելի աւագերեցուն միջնորդութեամբն, ան առջեւ բան պահելու հրամայէ, զոր ես իբրեւ օրէնք սահմանեցի աս դպրատան համար:

2. Ամենէն աւելի բաղձացածս ան է, որ աս ժողովրդեան յատուկ լեզուն իմիններուս մէջ գլխաւոր տեղը բռնէ. եւ ուրիշ դիտութիւն չյատկացընէ իրեն մինչեւ որ հայերէն լեզուն չի հասկընար:

3. Որովհետեւ այս դպրոցը հիմնելուս պատճառն ու դիտաւորութիւնս ան էր, որ ճշմարիտ Աստուծոյ ծանօթութիւնն, ու երկիրպագելի աստուածութեան ամենասուրբ պատուիրաններուն պահպանութիւնը խորունկանց տպաւորուի աղջկանց սրտին մէջ, — անոր համար, երբ ասոնք — որչափ որ ալ քիչ թուով — քովէ քով գան, վարպետուհւոյն հետ մէկ տեղ աղօթեն, առտուութին՝ եւ կէսօրէն ետեւ, ժամը երկուքին՝ Հայր մեր ու Հաւատամք մը. եւ ընեն հաւատոյ, յուսոյ, սիրոյ եւ զղման ներգործութիւնները: — Ասոր վրայ, ամէն մէկն, իրեն դասն ըսէ:

Վարպետուհին, առանց որ եւ է անձի զանազանութեան, իր վաստդկող ու հաճոյական վարմունքովն՝ իբրեւ ամենուն մայրը, զիրենք սիրով մտիկ ընէ: — Սորվեցընելը՝ տեւէ, կէսօրէն յառաջ՝ երեք ու կէս ժամ, — կէսօրէն ետեւ, երկուքէն, մինչեւ հինգ:

4. Որպէս զի աղջկունք, հին քրիստոնէական հաւատքին սկզբունքները սրտերնուն մէջ տոգորեն, վարպետուհւոյն պարտքը պիտի ըլլայ, զանոնք ամէն կիրակի ու տօնի օրերը ժողովրդապետական եկեղեցին տանելու, — եւ սուրբ պատարագին առանձինն մասերուն վրայ՝ իրենց խօսելու, որպէս զի յարգութեամբ մասնակից ըլլան սուրբ պատարագին: — Հրապարակական թափօրներուն, իրենց վարպետուհւոյն հետ մէկ տեղ ներկայ գտնուելու են իրենք ալ: — Ու որպէս զի մեր սուրբ հաւատքը՝ զիրենք պզտիկ հասակին մէջ ամէն գէշութենէ պահպանէ, վարպետուհին ջանայ, որ որչափ կարելի է, խոստովանութեան ու սուրբ հաղորդութեան խորհրդոյն, յաճախ մերձենան:

Ահա գերապայծառ Տէր, աս է իմ գաղափարս՝ հիմնած դպրոցիս նկատմամբ, զոր Հրամանոց բարձր հեղինակութեամբն ամրացընելու կը խնդրեմ:

Աս պարզ, բայց կրօնական կենաց զարգացմամբ զգեստաւորուած դաստիարակութեան կանոնադրութիւնը՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան դպրոցին՝ տնային, քիչով գոհ եղող, հոգատար ու անձնանուէր կնիկներ տուաւ:

— Աս ուղղութիւնը չվորդովեցին յեղափոխութեան ժամանակին խառնակութիւններն ալ: Ու թէպէտ եւ հրազինուց հրամանը փակեց մուսայից դռները քիչ մը ժամանակի համար: Բայց համբերեց ու լուութեամբ կրեց հասարակութիւնն իր վիճակը մինչեւ որ նախախնամութիւնը շղթաները լուծեց. — ու 1851 մայ. 28ին. վերին կառավարութիւնը նոր կարգադրութեամբ մը հրաման տուաւ, որ Պր. Աղեքս. Ռափայէլեանի հիմնած աղջկանց դպրոցը նորէն բացուի: — Աս ժամանակէն, մինչեւ 1865, դպրոցն երկու կարգի բաժնուած էր, սկսողներուն եւ յառաջացողներուն համար: Ետքէն եղաւ չորս դաս: 1879էն ի վեր՝ բաժնուեցաւ վեց դասի: 1880էն ետքը՝ կարծես թէ սկսաւ դերեւիլ օրիորդաց դաստիարակութիւնն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ: Ժամանակին պարագաներուն փոփոխութիւնները. — ան ներքին ճիգն, որովհէտքն ալ յառաջագիմութեան մէջ դրացի քաղաքներուն հետ մրցիլ կ'ուզէր. դարձեալ՝ — շարունակեալ սեթեւանքը, վարպետուհիներուն միօրինակ փոփոխութիւնն եւ այլն, ստիպեցին զքաղաքային վարչութիւնն, որ օրիորդաց դպրոցին մէջ ալ վերանորոգութիւն ընէ. եւ աղջիկ տղոց դաստիարակութիւնն անանկ ձեռքերու յանձնէ, որոնք ժամանակին համեմատ կարենան համապատասխանել իրենց պարտուցն: Ուստի հասարակութիւնն՝ եպիսկոպոսին հաւանութեամբն 1882ին դաշնադրութիւն մ'ըրաւ Սադմարի՝ Ս. Վինկենաիոսի կոչուած կարգին

մայրապետացը հետ: Աս դաշնադրութիւնը՝ մէկ կողմանէ եպիսկոպոսն՝ իբրեւ ուղղափառ դպրոցաց վերին վարիչն ու մէկալ կողմանէ Սադմարի ողորմած քերց առաջնորդութիւնն ընդունեցաւ ու հաստատեց:

Ասոր համեմատ՝ երեք ատակ քոյր պիտի սորվեցընէր Եղիսաբեթուպոլսոյ աղջկանց դպրոցին մէջ: Քաղաքը կու տայ մայրապետաց՝ վանքի ու դպրոցի համար՝ տեղ ու շէնք, — եւ ամէն հարկաւոր եղածներովը կը հոգայ եւ կը հանդերձաւորէ թէ՛ զվանքը ու թէ՛ զդպրոցը: Իրենց համար կը հոգացուի աղօթարան մը, ու եթէ կարելի է նաեւ մատրանապետ մը: — Երեք ուսուցիչ մարապետները կ'ընդունին քաղաքային արկղէն՝ տարուէ տարի 900 ֆիօրին հասոյթ. ասկէ զատ՝ տան աղախնոյն համար իբրեւ վարձք՝ 150 ֆիօրին: — Քաղաքը կու տայ դասատանց համար 15 ձողաչափ վառելու կարծր փայտ. եւն:

Կը ներփակեմ երկու կողման մէջ դրուած դաշնադրութեան հայերէն թարգմանութիւնը: «Դաշինք.

Որ դրուեցաւ, մէկ կողմանէ ներքոյ ստորագրեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան երեսփոխաններուն — իբրեւ քաղաքային հասարակութեան եւ դպրոցաց պաշտպանին — մէկալ կողմանէ, մեծարգոյ Սադմարի ողորմած քերց մայր վանքին առաջնորդութեանը մէջ, յետագայ պայմաններով.

Ա. Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը շնորհակալութեամբ կ'ընդունի մեծարգոյ ողոր-

մած քերց մայր վանքին առաջնորդութեան, այն անձնանուէր զոհն, որով՝ քաղքին օրիորդաց՝ դպրոցին յաջող կառավարութեանը համար, երեք ատակ քոյր կու տայ:

Բ. Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն, երեք ատակ քրոջ օրինաւոր պիտոյիցը հոգ կը տանի: Եւ այս վախճանաւ՝ վաղեմի վարժարանին շէնքը՝ վանքի տեղ. այսինքն մարապետաց իրրեւ բնակութեան տեղ. կու տայ: — Հիմակ՝ զանկայ պահանջմանց համեմատ կը հանդերձաւորէ. եւ կը պարտաւորէ ինք զինք, որ յառաջ գալի որեւէ, երկու կողմանէ ալ հարկաւոր տեսնուած շէնքի նորոգութիւնները՝ քաղաքային հասարակաց արկղէն կը հոգայ:

Գ. Կ'ապահովցնենք զմարապետներն, որ իրենց համար, հարկաւոր եղածներով աղօթարան մը կը հոգանք. — եւ անոր վրայօք ալ կ'ապահովցնենք զքոյրերն, որ եկեղեցական իշխանութեան ճամբովը՝ մարապետաց հոգւոյ կարօտութիւնները լեցնելու հոգ պիտի տանինք:

Դ. Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն իր վրայ կ'առնու չէ՛ թէ միայն վանքին շէնքին արտաքին եւ ներքին մասերուն նորոգութիւնը, մաքրութիւնը, սպիտակացնելը՝ հապա նաեւ անոր մէջ եղած դասատուութեան սենեակներուն հարկաւոր եղած ուսումնական կահ կարասին հոգալը:

Ե. Մարապետաց հասոյթը՝ քաղքին հասարակաց արկղէն պիտի վճարուի, այնպիսի կերպով, որ մարապետաց համար 900 Փիօրին

վճարքն ու 150 Փիօրին աղաննոյ ծախքը՝ կէս տարիէ կէս տարի, կանխիկ պիտի տրուի Եղիսաբեթուպոլսոյ մարապետաց վանքին մեծաւորութեան ստորագրութեամբն ու վարիչ ժողովորդապետին վաւերացուցմամբն՝ օրինաւորապէս կնքագրուի՝ եղած անդորրագրին վրայ:

Զ. Դպրոցները տաքցնելու համար, տարուէ տարի կը տրուի, դպրոցին եւ վանքին համար 15 ձողաչափ վառելու կարծր փայտ. եւ անկիայ հոն կը տարուի:

Է. Բաղաքային հասարակութեան խնդրելովը՝ Ղուկաս Աւետիքեան ժողովրդապետը, վանքին դպրոցին կից եղած պարտէզը՝ պտղանոցովը մէկ տեղ, իրրեւ բակ եւ օդ առնելու շրջագայութեան տեղ, դործածութեան համար — եկեղեցական առաջնորդութեան հաւանութեամբը — մարապետաց կու տայ:

Ը. Ողորմած քոյրերն ամէն կարելի փութաշանութեամբ պիտի աշխատին, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան քմացն ու բաղձնացը համեմատ տղաքը դաստիարակեն եւ միօրինակ սորվեցնեն: — Ասոր նկատմամբ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը՝ վերահսկողութեան իրաւունք կը բանեցնէ:

Թ. Եթէ յարաբերութիւններն — որ կողմանէ որ ըլլայ — այնպիսի կերպով մը փոխուին, որ հարկաւոր տեսնուի աս տունը ցրուելու, — աղատ է թէ՛ հիմնարկուն ու թէ՛ միաբանութեան առաջնորդութիւնը՝ եթէ որ պարագաներն այնպէս պահանջեն, այս դաշնագրու-

Թիւնը քակելու: Սակայն երկու կողմանէ ալ, պէտք է որ աս բանս վեց ամիս յառաջ ծանուցուի:

Ժ. Վերջը դրուած պայմաններն, երկու կողմն ալ կ'ընդունին: Որուն վաւերացուցմանը համար, առաջիկայ դաշինքը կանչուած վկաներուն յատուկ ձեռքովը կը ստորագրուի. եւ երկու օրինակի մէջ կը հրատարակուի. այնպիսի յայտարարութեամբ, որ այս դաշինքը՝ միայն ան ատեն պիտի ունենայ իր զօրութիւնն, երբ որ եկեղեցական վերին վարչութիւնը զանիկայ կ'ամրացընէ:

Տուեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղքին հասարակութեան 1885 սեպտեմբեր մէկին եղած ընդհանուր ժողովէն:

19.

Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն ու իրեն հետ եկեղեցական վարչութիւնն ունեցածովը չշատացաւ: Շուտով յղացաւ ալգայնոց մտքին մէջ, ան գաղափարն, որ տրիվիոնական դպրոցնին աւելի բարձրութեան աստիճանի հասցընեն. Նպատակնին վսեմ էր, բայց քաղքին հայաշուրթն ժողովրդեան բաղմութիւնը բաւական չէր աս բանս գլուխ հանելու: Մէկալ կողմանէ ալ բաւական ունեւոր չէր, որ աս գաղափարն իր զօրութեամբը միայն, կարող ըլլար յաջողցընել: — Սակայն երեւան կ'ելէ, ազնուապէս մտածող անձ մը՝ քաղքին փոխանակի պաշտպանը — Սիմոն Մարգովիչեան — ու

կ'առաջարկէ, որ «Որպէս զի քաղքին մէջ, կարող ըլլան ճարտասանութիւն սորվեցընել՝ յանձն կ'առնու մուրալով՝ յուսալի օգնութիւնը՝ բարերարներէն քովէ քով բերել: Միայն թէ աս բանիս մեծապատիւ գաւառական իշխանութիւնն իրեն հրաման տայ. եւ միանգամայն ձեռքը յանձնարարական թուղթ մը տրուի»:

Թէպէտ մուրալն արգելեալ է, այսու ամենայնիւ ժողովքը Մարգովիչին յանձնարարական թուղթ մը կու տայ, որպէս զի միայն ազգայնոց այցելութիւն ընէ ու դրամաժողով ընէ ի նպաստ դպրոցի:

Յանձնարարական թղթին հայերէն թարգմանութիւնը յաջորդն է:

«Ազգային խօսք: — Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքացիք, Սիրելի բարեկամք:

Դրանսիլուանիայի մէջ գաղթելէն եւ մասնաւորապէս Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը տեղաւորուելէն ի վեր գրեթէ 200 տարի անցած է: — Նկատելով մեր ներքին վիճակը՝ պէտք է որ ցաւով զգանք թէ մեր բարեյիշատակ նախնիներուն վախճանելովն՝ երթալով տկարացանք եւ աւելի գիտնական եւ տէրութեան յարմար մարդիկներու բաղմութիւնը, միայն անցեալներուն գեղեցիկ յիշատակին մէջ կը գտնենք: — Թէպէտ եւ մեր ներկայ վիճակը, թերեւս տանելի է, բայց մտածելով զապագան՝ անանկ տխուր երեւոյթ մը կը սպառնայ մեզի, որ վախկայ թէ, ամենեւին բանի մը յարմար, բան մ'արժող եւ պաշտօններ կատարող մարդիկ-

ներու պակասութիւնը՝ մուրացկանութեան պիտի հասցընէ զմեզ:

Հարկ է ուրեմն, որ ջանանք, աս սարսափելի աղէտքին առջեւն առնելու, անով, որ մեր աղգային դպրոցներն այնպիսի վիճակի մէջ դնենք, որ անոնցմով, ամենէն աղքատ վիճակի մէջ եղող հայրն ալ, լաւ պատրաստուած որդի մը կարենայ ընծայել մեր հասարակութեանը — կարգաւորեալ քաղաքացի մը՝ մեր խորհրդանոցին — եւ օգտակար անդամ մը հայ ազգին:

Աս սուրբ նպատակին համար, թէպէտ ճամբան յորդեցինք ըստ մասին, բայց դեռ շատ բանի կարօտութիւն ունինք...: Ասկից զատ, զձեզ, սիրելի քաղաքացիք, մեղք համարեցանք, այն փառքէն զրկել... որ ձեր կարողութեանը համեմատ մեզի հետ մէկ տեղ ու կապուած չըլլաք: Ուստի այս պատճառաւ, այսօր, մեր ընկերութենէն, երդուեալ հասարակութիւնն, իրեն փոխանակի ճառախօսն, զՄիմն Մարգովիչեան աղան, ձեզի կը խրկէ, որ մեր փրկարար հիմնարկութեանը համար ձեզմէ դրամական օգնութիւն խնդրէ: — Ապահով ենք մեր քաղցր յուսոյն մէջ՝ թէ — ան, որուն երակացը մէջ հայ արիւն կը վազէ. — աս մեր ձեռնարկութիւնը լսելով՝ արտասուելից աչուքներն ուրախութեան արցունքներով պիտի լեցուին. ու ինք զինք ամեներջանիկ պիտի համարի, որ այնպիսի ժամանակի մը մէջ ապրած է, որուն մէջ ուրախութեամբ կրնայ խոստովանիլ թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ աղգային հայ է:

Տուինք Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը, 1819 Նոյեմբ. 27ին.

Բայց ափսոս, որ տեղեկութիւն մը չունինք, թէ այս անձնանուիրական գործքն ինչ դրամական արդիւնք ունեցած է: —

Աւելի հաւանական կ'երեւայ, թէ ասանկ եռանդեան հետեւանքն ըլլայ, ան՝ երեք տարի ետքը, Յովհաննէս Գապտէպովեան աւագերիցուն ձեռնտուութեամբն սկսած դրամաժողովն, որուն քաջալերիչ եղած է, Պր. Աղեքսանդր Ռափայելեան. երբ յորդորած է զաղգայիններն — որ չէ թէ պարզապէս խօսքով, այլ արդեամբ — արթննան ու ետեւէ իյնան կարգաւորեալ դպրոց մը կանգնելու:

Աս ըսածնիս, յաջորդ խօսքերով անմահացուցած կը գտնենք տարեգրոց մէջ: — Ահա բնագրին խօսքերը:

«Բաղում ժամանակք են՝ յորմէ հետէ արտասուած թոր աչօք տեսանէաք զթողեալ վիճակ քաղաքին մերոյ. որոյ կենաց մինչ չեւ յանկ եկեալ հարիւրամեայ ժամանակ, արդ մտալուտ ի վերայ կայ ողբերգական ախտ մահագուշակ: Անբարբառ հառաչանօք սրտից մերոց աղօթս եւ պաղատանս առաքէաք ի վեր յերկինս իրու զաստուածայինն կամեցեալ հարցանել զնախանամութիւն, թէ ի՞նչ արդեօք կամք իցեն՝ զի այս փոքրիկ միաբանութիւնս զինի սակաւատեւ կենաց իւրոց կասեցի ի գոլոյ. եւ ի քուն մահու նիրհացէ: Այսպիսեօք շուրջ պատեալ էաք մտածութեամբք, յորում

Ժամանակի ամենակալ ձեռնն աստուածային զարթոյց զայր ոմն ազգասէր առաքինի Ի Տոյակաւ Լոնտրա քաղաքէ Մեծին Բրիտանիոյ. բորբոքելով զսիրտ նորա յայցելութիւն եւ Ի բարեկամութիւն Հայոց Գրանսիլվանիոյ. Պարոն Աղեքսանդր Ռաֆայէլ անուն ազնուազարմ շառաւիղ տանն Ղարամեան. զոր եւ արդարեւ իւր նորոգիչ ճանաչէ Եղիսաբեթ քաղաքս այս Հայոց եւ երախտապարտ զանձն նմա խոստովանի: Հասեալ սորա Ի Քաղաքս Ի 25 Դեկտեմբերի, յամի 1822. եւ Ի սակաւ Ժամանակի իմացեալ զվատթարեալ վիճակ քաղաքին՝ նա մանաւանդ զվերահաս կատարած նորա, զիւրոյ զառաքինի առատաձեռնութիւնն կամեցաւ ցուցանել սովին այսու: Քանզի գնացեալ սորա անգամ մի Ի տուն Աւագերիցու եւ Ժողովդպետի Քաղաքիս Գերյարդելի Տէր Յովհաննիսի Ի Քապտէպովեան տանէ՝ «Պատուական Հայր, ասէ, զիսորդ է զի դուք Ի վաղաշուտ կորուստ ձեր այդպէս զաչացու գտանիք առ ի չտեսանելոյ զայդ: Հիմն անկործան իւրաքանչիւր քաղաքաց, պետութեանց եւ միաբանութեանց՝ է զիւրն ապագայ բարգաւաճութիւն դնել Ի յառաջագիմութեան մանկունց այնր Ժամանակի: Ասան որոյ զարմանամ մեծապէս տեսեալ զաղքատութիւն դպրատան քաղաքիդ: Ուստի քաղցր իմն պարտաւորութիւն ոչ գիտեմ, որպէս յանձն իմ նշմարեմ, գէշտ երթալ բերման սրտիս. եւ Ի քաղաքի աստ յայսմիկ լինել սկզբնաւորիչ նորոյ դպրատան. որպէս զի մանկունք Քաղաքիս որք

առ աղքատութեան չեն բաւական յօտարի քաղաքս ուսանել զուսումն, յայսմ քաղաքի զբարձրագոյն գիտութեանց եւ զվսեմական մակացութեանց ձեռն պատրաստ գտցեն զհրահանգիչս. զի հայկազնեանս Հասարակութիւն նորօք նոր նորոգեալ հանապաղ մի պակասեցի յաղատաբարոյ եւ Ի մեծիմաստ կառավարչաց. որով փոքրիկ այն մարմին զիւրն անթերի լրութիւն միշտ ողջիկ պահեցէ: Եւ արդարեւ յիշատակաց արժանի Պարոնն իսկ եւ իսկ զփափաքելին սրտի իւրոյ Ի գործ եղեալ տայ 400 (Փիորին արծաթի) որ ըստ այժմեան գրամոյ առնէ (1000 Փիորին թղթեայ) Ի ձեռս նախայիշեալ Աւագերիցուն. Ի հիմնարկութիւն եւ Ի գործագրութիւն դպրատան: Իսկ Աւագերէցն անյապաղ զայս մեծանձնական պարգեւ Ի 15 Փետրվարի Ի 1823 մատոյց առաջի Ատենակալաց Քաղաքին եւ Հասարակութեանն: Որք խնդամիտ եւ երախտագէտ սրտիւք ընդունելով զփափաքելին եւ մեզ զփափաք արժանեոյն գովութեանց Պարոնին՝ հաստատեցին վասն այսր մասնաւոր ատեան. որոյ գլխաւորք են երեք. Վերոյիշեալ Աւագերէցն Գերյարդելի Տէր Յովհաննէս Քապտէպովեան. Պ. Աղաչայ Վարդան Լէնկէլեան. Պ. Աղաչայ Անտօն Ֆօրքեան. ընդ որս եւ նոտար մի Ասպետ Սիմօն անուն Զաքարեան:

Սոքա յայսմ ամի Ի 21 Փետրվարի Ժողովեալ Ի տուն Աւագերիցուն զվերոյ գրեալս զայսոսիկ իրրեւ համառօտ իմն պատմութիւն Ի գիր արձանացուցին հարազատ գրչօք իւրեանց

նորաբողոք դպրատան. կամեցեալ այնու յառաջիկայ յիշատակարանի բովանդակել ընդ մեծի անուան Պարոն Աղէքսանդրի Ռաֆայէլի եւ զանուանս ապագայից բարերարաց հանգերձ համարօք ձրիատուր տրոց նոցա: Շնորհեա՛ Տէր օր քան զօր յառաջագիմել՝ զօր ետուրն մեզ այժմ բարիօք սկիզբն առնել:

Գրեցաւ յԵղիսաբեթ քաղաքի ի մշտընջեան յանմահ յիշատակ: Յամի Տեառն 1823 եւ ի Փետրվարի 21.

Տէր Եփ. Պապուկեպօլեան. յ. յ.

Աւագերէց եւ Ժողովրդապետ:

Սարգիս Լէւիւ. յ. յ.

Senator Գաղաքին:

Անթոն Գօրգէան. յ. յ.

Interm. Exactor քաղաքին:

Սիմոն Օստապիւշեան. յ. յ.

Նօտար:

Կը ներփակեմ առատաձեռն պարգեւատուներուն ցանկն, ինչպէս որ գտած եմ արձանագրութեան մէջ: — Սակայն որովհետեւ շատ են տուողները՝ միայն մեծագոյն գումարները կը քաղեմ թաւշեայ մեծ մատենին մէջէն: — Արդ՝

“Անուն Բարերարաց. Յամի Տեառն 1823.

Պարոն Աղէքսանդր Ռաֆայէլ Ղարա- Արժ. Գիր. մեան, ըստ վերագրելոյն առաջին բարերար՝ շնորհաց 400.—

Արժ. Գիր.

Վարդան Բաղրուպանեան	20.—
Օվակիմի վօրթի պետոս թուրայեան	20.—
Գրիգոր Ֆօթըրեան	4.—
Աղէքսանդր Ռաֆայէլ Ղարամ, օգոստ. 1823	15. 200.—
Գիրքը Վարդանի Բօրբ	4.—
ս. հ. Գեղան Անիձախն Օսգերիջեանմէ կտակով թողած գարաղու թէնէն եկաւ	16.40
Օհաննէս Սերքիսեան. Մայիսի 8. 1824	24.—
Աղէքսանդր Ռաֆայէլ Ղարամեան օգոստ. 1824	15. 200.—
Սիմոն Մարգովիչեան ¹	9.12
Martinus S. Patrubań	20.—
Փրանկիսկոս Սէնգովիչեան	10.—
Սիմոն Մարգովիչին Ժողովածոյքը	54.24
Maria Dallmayer	20.20
Գրիգոր Բեդրաշդոյ, Սիմոն Մարգովիչի ձեռօք	40.—
Congregatio S. Joanni Nepomuc.	240.20
Մարտինոս Ֆորքեան	3.—
Յովհաննէս Ֆորքեան	2.—
Ջաքարիա Մարգոնֆիեան	5.—
D. Simon Markovits	23.—
Ղուկաս Պուրնաղեան	5.—
Nobilis Martinus sen., Patrubańy.	50.—
Nobilis Martinus jun., Patrubańy.	50.—
D. Franciscus Szenkovits	25.—
Surata Localis Communitas	136.—
Petrus Thurajan armenus Constantinopl.	50.—
Գրիգոր Ֆորքերեան	10.—

¹ Աս՝ եւ ասոր յաջորդած հայերէն անունները, հունգարերէնի թարգմանութիւններն են: — Լատիներէններն անփոփոխ թողուցած ենք:

D. Simon Markovits	4.30
Գրիգոր Բօքեան	10.—
Սիմոն Մարգովիչի ձեռք	12.30
Nobilis Antonius jun., Lengyel obtulit.	8.40
E pro legato Annae Ötves obvenit.	41.40
Comica Maria Dallmayer obtulit	51.27
D. Gregorius Petrasko	100.—
Joannes Sarkis armenus Constanti- nopolitanus	60.—
Բողաղիա Զիգի, Գր. Զորորիաշին որ- բեւարին	10.—
Զաքարիա Մարգոնֆիեան	12.20
Oblatum D. D. Magistratualium	45.—
Armeni Zalattnenses obtulerunt Sep- tem aureos imperiales ¹	81.40
Confraternitas S. Joannis Nepomuceni	21.07
P. Antonius Sofiali Mechitarista localis	30.—
E pretio divenditae domus Cerdona- riae obvenere ²	200.—
E proba diffigendi pretii carnis bu- bulae ³ pro mense Martio a. c. 39 fl. 44 kr. m. currenti 38 fl. 19 kr. in summa igitur	78.03
Congreg. S. Joannis Nepomuceni	42.—
E pretio divenditarum domorum Zin- garicarum a. D. Petro Masvilági ⁴	200.—
Confr. S. Joannis Nepomuceni	35.08
D. Elias Medjesi	10.—

¹ Զալադնայի ազգայինները բերին եօթը կայսերա-
կան ոսկի:

² խաղախորդաց ծախած տներն եկամտէն:

³ Դուարի մսին գինը փոխելու փորձէն մարտ ամսոյն
մէջ . . . ընդ ամէնը:

⁴ Գնչուներուն ծախած տներուն դնէն եկաւ. Պետր.
Անտոնիի ձեռք:

Confr. S. Joann. Nepomuceni.	50.—
Joannes Szamosian armenus Con- stantinopolitanus obtulit 5 aureos Imperiales	60.—
Emanuel Antalfi 1829: Յունուար 19.	50.—
Emanuel Szenkovits 1929: Յունուար 21	50.—

Դրամաժողովն՝ ինչպէս որ արձանագրու-
թեանէն կը տեսնենք 1823 Փետր. 21ին սկսաւ,
ու փակուեցաւ 1829 յունիս 30ին: — Ժողո-
ված ամբողջ գումարն եղաւ 3240 ֆիորին եւ
1 քառանգան:

Չեռուընիս դտնուած արձանագրութիւն-
ներէն աւելի բան չի տեսնուիր ժողովածոյին
արդիւնքին վրայ: — Բայց, յայտնի է թէ
ծրագրի մէջ առնուած վարժարանի կանդ-
նումը շատ աւելի ստակ կը պահանջէր իրապէս
ժողոված գումարէն: Ուստի պէտք եղաւ որ
գեղեցիկ ծրագիրն այն միջոցին ի կախ մնայ: —
Ի վերայ այսր ամենայնի, ղանկայ գլուխ հանելը
ձեռքէ չթողուեցաւ: Խնդիրը դեռ քանի մը
տարի ալ երկնցուեցաւ, մինչեւ որ, — ինչպէս
քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք — վերջապէս
Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայնոց հին փափաքը կա-
տարուեցաւ:

Վերոյգրեալ դրամաժողովն ու տուչու-
թիւններն, ըստ մասին ըլլալի վարժոցին, ըստ
մասին մանչ տղոց տարրական դպրոցին ու ըստ
մասին աղջիկ տղոց դպրատան համար գոր-
ծածուեցաւ: —

Գուցէ տեղն է, որ աս դպրոցներուն մէջ եղած քանի մը ներքին կարգադրութիւններն ընթերցողաց առջեւը դնենք. որովհետեւ ասոնց մէջ կը գտնենք շատ մը գիտնալու արժանի հետաքրքրական ու կարեւոր սկզբունքներ:

“Դպրատան կանոնադրութիւններ, Եղիսաբեթուպոլիս աղատ Թագաւորական քաղքին հասարակաց դպրոցացը համար. որոնք դպրոցական վարչութեանց կողմանէ, տեղւոյս եկեղեցական ժողովքէն — 1809 ապրիլ 10ին — ընդունուածներուն համեմատ՝ նորէն յօրինուեցան ու նորոգուեցան, վերին գաւառական վաւերացուցմամբ — եւ դրուեցան ու հրատարակուեցան խոստիւ պահպանուելու համար. 1835ին”:

Կանոնադրութիւնը գեղեցիկ խօսքերով ուսման հարկաւորութեանը վրայ յիշատակութիւն ընելէն ետեւ, կ’ըսէ “Հասարակաց երջանկութեան հիմնաքարը՝ լաւ կրթութեամբ պատանեկութիւնն է. իսկ լաւ կրթութեան շէնքին հաստատութեան քարը, նոյն իսկ կրթիչն եւ ուսուցիչն է: Ուստի թէ՛ ուսանողներուն — զիրենք կարգի բերելու համար — ու թէ՛ ուսուցիչներուն — իրենք զիրենք՝ ճշգիւ անոնց յարմարցընելու համար — յաջորդ դպրոցական կանոնները կը դրուին”:

Դպրոցական տարին կը սկսի նոյեմբ. մէկին եւ կը լմընայ յուլիսի վերջին օրը: — Ինչպէս ամէն տեղ, անանկ ալ Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցին մէջ՝ հաւատքէն կը սկսի կրթութիւնը: Ուսանողք, չէ՛ թէ միայն կիրակի ու տօնի օրերը

հասարակաց լուր օրերն ալ, պատարագ տեսնելու պարտական են: Աս պատարագին ատեն, փոխն ի փոխն հունգարերէն ու լատիներէն երգեր կ’երգեցուն: Մասնաւորապէս յիշուելու արժանի է, որ ուսանողք կէս օրէն ետեւ եղած երեկոյեան աստուածային պաշտաման ալ (litania) ներկայ պէտք են գտնուիլ. եւ մինչեւ վերջը հոն մնալ ընդ պատժով: Առանձինն կերպով հսկելու է առաջին դասուն ուսուցիչն, որ տղաք դուրս չելլեն եկեղեցիէն, մինչեւ որ բարձր ձայնիւ երեք Ողջոյն քեզ Մարիամ չըսեն: — Երկու բարձրագոյն դասի աշկերտները՝ Զատիկին, Անարատ յղութեան, Տեառնընդառաջինին ու Աւետման տօներուն օրերը պէտք են խոստովանիլ ու հաղորդուիլ: “Աս օրերուն մէջ՝ դպրոցէն, կարգաւ, Ողջոյն քեզ աստղ ծովային, երգելով եւ պատուելի եկեղեցականներէն ուղղեկցելով՝ մայր եկեղեցին կ’երթան եւ միեւնոյն երգը երգելով՝ դպրոց կը դառնան”:

Կանոնադրութիւնը՝ կարգադրութիւն կ’ընէ անոր նկատմամբ ալ որ դպրոցին մէջ դասատուութեան ժամերը խոստիւ պահուին: — Առաջին անգամ զանգակը հնչեցընելը պիտի ըլլայ առտու 7^{1/2}ին. որպէս զի մինչեւ ութը՝ սորվելը լմընցընելով, ժամը 8ին ուսանողաց անունները կարենան կարգացուիլ: Ուսուցիչք ներս կը մտնեն եւ մինչեւ 10 շարունակ տղոց հետ կը զբաղին: — Կէսօրէն ետեւ սորվեցընելը՝ կը տեւէ, երկուքէն մինչեւ չորս: Երեքշաբթի կէսօրէն ետեւ, եւ հինգշաբթի՝ բոլոր օրը հան-

գիտտ է: — Ոչ հայկական եւ ոչ տրիվիոնական դպրոցներուն մէջ՝ հինգ տարիէն նուազ հասակ ունեցող տղաք՝ ներս ընդունելու հրաման կայ: Ասանկները՝ Ռափայէլեան ստորնադոյն դպրոցին մէջ կ'առնուին: — Թէպէտ եւ աս վերջին դպրոցին վրայօք տեղեկութիւն չուներ, բայց եւ այնպէս, ինչպէս կ'երեւայ այսօրուան ծաղկադպրոցաց հիմնարկութեանը նման բան մ'եղած պիտ'որ ըլլայ: — Հարկ է հայերէն լեզուն գիտնալ, որպէս զի մէկը հունգարական դպրոցն առնուի: Հոս հասկընալու չենք օտարազգիները:

Դպրոցական տղոց մարմնոյ առողջութեանն ու մաքրութեանը շատ հոգ կը տարուի «որպէս զի առանց լուացուելու եւ երկայն ըղունգներով դպրոց չգան»... Բորոտներն ու հաղորդող հիւանդութիւն ունեցողներն, առանց բացառութեան՝ դպրոցէն կը մերժուին:

Ձտղաքը պատժելը՝ վարժապետաց աղատ կամացը թող տրուած չէ: Մանաւանդ մեծագոյն պատիժներ սահմանելը՝ դպրոցական տեսչութիւնն իրեն կը վերապահէ: — Մտադրութեան արժանի է ասոր նկատմամբ՝ դպրոցի վերատեսչութեան՝ 1835 Մայիս 16ին բերած մէկ որոշումը: — Հայր մը ամբաստանութիւն կ'ընէ, որ ուսուցիչն իր տղուն ապտակ մը զարնել տուած է, ուրիշ ուսանող տղի մը ձեռօք: Վերապահութիւնը՝ մանրամասնաբար քննեց խնդիրն ու յաջորդ եղբակացութիւնը բերաւ. «Որովհետեւ աղնուական դաւառին որոշմանը համեմատ՝

տղաքն ապտակել, եւս առաւել զանոնք ուրիշ տղու ձեռօք ապտակել տալ, թոյլ տրուած չէ՝ ուսուցչին աղբարարութիւն եղաւ, որ ասկից ետքը չըլլայ թէ ասանկ գործ մը հանդիպի: — Ու ի դիպուածի, եթէ աս տեսակ անկարգ բաներ պատահելու ըլլան, ուսուցիչները՝ ջանան, բանն իրենց մէջ շտկելու»:

Մանաւորապէս կը յանձնուի ուսուցիչներուն, թէ առանձինն մտադրութիւն ընեն, որ չըլլայ թէ տղաք յաճախ դպրատնէն դուրս մնան: Ասանկ դէպքերու մէջ խիստ միջոցներ ու պատիժներ բանեցընելու են: «Եթէ երկու, առ առաւել երեք անգամ գործածած պատժէն ետեւ ալ լաւութեան նշան չի տեսնուիր, անսնկ ուսանողները՝ դպրոցական վերատեսչութեան ծանուցուելու են. որպէս զի վերջնականապէս դպրոցէն հեռացընելուն նկատմամբ, անմիջապէս քայլեր ըլլուին: — Աս այսպէս ըլլալով ալ՝ աղէկ, մանաւանդ թէ օգտակար բան կ'ըլլայ, եթէ որ ասանկներուն ծնողքները յառաջուրնէ կը տեղեկացուին»:

Աս միջոցիս, Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցը դեռ ծառայ չունի: Ասոր տեղը կը լեցընէ «ամէն դասու մէջ՝ մէկ մեծագոյն եւ ամենէն ուժով տղան»: Ասիկայ ծառայի գործքեր կը կատարէ ու աս բանիս համար ամէն մէկ տղէն կ'ընդունի ձմեռուան ամիսներուն մէջ՝ ամսէ ամիս վեց քրայցէր. իսկ ամառուան ամիսներուն մէջ՝ երեք քրայցէր:

Ասոնց կը յաջորդեն, դպրոցին կողմանէ, արգելեալ գործքերը: Վարգելուի՝ ձկնորսու-

Թիւն, որսորդութիւն ընել. սառուցին վրայ սահել, բալխիրով երթալ, ծխել, վառողով խաղալ, հրացան կրել, թուչուն բռնել, թուղթ խաղալ, հայհոյութիւն ընել, պարտէշները քալել, գնդակ խաղալ, ճամբաներուն վրայ կանչուրուտել եւ ասոր նման բաներ ընել: — Կը ներուի միայն ափուճ խաղալ. — ծնողաց, ազգականաց եւ ուսուցիչներուն ընկերութեամբ բաղանիք երթալ՝ հրաման կայ: — Բարկենդանի մէջ յառաջ գալի զուարճութիւններէն տղաք կ'որդեւրուին: Բայց պարագաներուն համեմատ՝ վարչութիւնն՝ ամառնային ուրախութիւն մը կ'ընէ. — ասկից զատ, տարին անգամ մը՝ Թատերախաղութիւն կամ կաքաւախաղութիւն մըն ալ կը կարգադրէ:

Ամէն տարի, դէպ ի Զատիկի օրերը եւ դպրոցական տարին լմննալու ատենը, քննութիւններ կ'ըլլուին. ու ան միջոցին դասակարգութիւնը հրապարակաւ կը կարգացուի: Լաւ սորվողներն ու փութաջանները՝ պարգեւ կ'ընդունին:

Մանրամասնաբար ծանօթութիւն տուինք Եղիսաբեթուպոլսոյ տրիվիական դպրոցին վրայ. չէ՛ թէ միայն անոր համար, վասն զի այս միջոցիւ շատ քիչ՝ ասանկ կարգաւորեալ օրինօք զգեստաւորած դպրոց կը գտնենք Գրանսիլուանիոյ մէջ. հապա նաեւ անոր համար՝ վասն զի առջեւին կը դնէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ Ժողովրդեան ու քահանայից դաստիարակութեան վրայ ունեցած գաղափարն ու մտածութեան կերպը: —

Պէտք չենք տգիտանալ, որ դպրոցական վերատեսչութիւնը — ինչպէս արձանագրութիւններէն կը տեսնենք — «մեր ազնուական գաւառին մէջ եղած եռապատիկ դատաստանական աթոռին» — այս ինքն՝ աւագերիցութեան սուրբ աթոռին, Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ Թագաւորական քաղքին խորհրդին ու երդուեալ հասարակութեան ձեռքն է: Աս իմաստով առնուած գաւառական յանձնակատարներն են, քաղքին դատաւորը՝ աւագերէցն եւ քաղաքային խորհրդին մէկ խորհրդականն. որոնք՝ միանգամայն քաղաքային դպրոցաց վարիչներն են: — — —

Մտադրութիւննիս հիմակուան միջնադպրոցին վրայ դարձնելէն յառաջ, հարկ է որ քանի մը խօսքով յիշենք թէ արդեօք ի՞նչ վճարք ունէին այն միջոցին Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժապետները: — Չեւուրնիս եղած գրութեանց նայելով՝ ԺԸ. դարուն մէջ ուսուցիչները 100 հունգարական ֆիորին (կամ նոյնչափ ֆրանգ) վճարք կ'ընդունէին տարուէ տարի: Ասկից զատ՝ իրենց կը վերաբերէր Ստեփան Պոլնախեանին դրած 2000 ֆիորին հիմնարկութեան շահերը: — 1825ին կը բարձրացուի վճարքը 125 ֆիորինի: Քիչ մը ետքը՝ բնակութիւն, կամ բնակութեան տեղ վճարք ալ կը խնդրեն ուսուցիչք: Սակայն աս բանս միայն բաւական առեն անցնելէն ետքը կ'ընդունին: — Աղջկանց դպրոցին մէջ սորվեցընող վարժապետուհիները՝ 1841ին, դեռ 100 ֆիորին ու

նին. — Նոյնպէս Անտոնեան կրօնաւորներն. որոնք հայերէն լեզուն կը սորվեցընեն — ու վեց ձողաչափ վառելու փայտ: — Աս միջոցին կը բարձրացընեն տրիվիոնական դպրոցներուն ուսուցիչներուն վճարքն՝ 200 ֆիորինի եւ չորս ձողաչափ վառելու փայտի:

Քանի մը տարի ետքը կը գտնենք, թէ դպրոցական վերին տեսչութիւնը՝ թագաւորական գլխաւոր վարչութեան խորհրդին ազդեցութեանն ու իշխանութեանը տակն է: Ինչու որ վճարքը բարձրացընելն ու նուազցընելն՝ իրմէն կախում ունի: — Ամենէն աղէկ կը վճարուէր գերմաներէն դասին վարպետն. որ այս միջոցին ունէր 250 ֆիորին իրական դրամ՝ ու չորս ձողաչափ վառելու փայտ:

Սաոյգ է, ասոնք մեծ գումարներ չեն: Բայց նկատելով այն ատենի յարաբերութիւններն ու աժնութիւնը, ինչպէս նաեւ զան, որ ուսուցիչներն՝ — որոնք ըստ մասին քահանաներ էին, տղաքը վարժեցընելէ (correpetitio) եւ ուրիշ աղբիւրներէ ալ՝ երկրորդական եկամուտներ ունեցած պիտ'որ ըլլան, — բաւական էր պատուաւոր կերպով ապրելու համար:

Աս տեսնելով՝ ստուգիւ ճանաչողութեամբ պէտք ենք յիշել Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայիններն. որոնք արդէն նախորդ դարուն առաջին տասնեակին մէջ այսպիսի լաւ հասոյթ կու տային իրենց դպրոցի վարժապետներուն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վարչութիւնն, արքունական վերատեսչութեան հրա-

մանին հետեւութեամբ՝ կը մտցընէ 1829ին, դպրոցական հարկադրութիւնը: Եւ կը յայտնէ թէ՛ որեւէ վիճակի եւ հաւատքի վերաբերեալ ծնողաց վրայ խիստ պարտաւորութիւն դրուի, որ իրենց տղաքը՝ հինգ տարուէն սկսեալ մինչեւ 13 տարեկան հասակնին, գոնէ՛ աշնանային եւ ձմեռնային ամիսներուն մէջ դպրոց խրկեն: Ասկից զատ, հրաւէր կը խրկէ ամէն կուսակցութեան քահանաներուն, որ յորդորեն զծնողքներն, որ իրենք զիրենք աս բարերար հրամանին տակ ձգեն: Ո՛ր ծնողքն որ չի հնազանդի, անոնց անունները գրի անցուին: —

Լաւագգած ու շատ հանկուցիչ ազդեցութիւն կ'ընէ ընթերցողին վրայ, երբ կը տեսնէ, որ համակրթութեան նկատմամբ՝ ասանկ ծանրակշիւ կանոնադրութիւնը՝ — զոր շատ տեղեր միայն վերջին ատենները կրցան գործադրել — Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհուրդն, արդէն ասկէ ութսուն տարի յառաջ, իր կատարեալ չափին մէջ իւրացուցած ու իր շրջանին մէջ իրապէս գործադրած է: — Աս բանս այնպիսի դաստիարակութեան զգածում մը կը ցուցընէ, որուն նկատմամբ համակրթութեան ասպարիզին մէջ գործող մարդ մը, միայն մեծ ճանաչողութեամբ կրնայ մտածել ու խօսիլ: — Ասով մեծ պատիւ բերին իրենց այն ազնիւ ու շրջահայեաց ազգայիններն, որոնք՝ այն միջոցին, դաստիարակութեան գլուխն անցած էին: —

*

վերն առիթ ունեցանք տեսնելու, թէ Յովհ. Գապտէպովեան աւագերէցն ու Սիմոն Մարգովիչեան փոխանակի պաշտպանն՝ ինչչափ աշխատեցան, որ իրենց դպրոցը՝ վարժարանի փոխուի: — Գապտէպովեանին եռանդուն ոգին չչատացաւ անով՝ որ միայն իր շրջանին մէջ գործէ: Ինչպէս կը տեսնենք, լաւ գործքին համար վաստակելու աշխատեցաւ նաեւ զԳեղեցիկոս Պադժանի կոմսը, Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսը: Այնչափ ինկաւ եպիսկոպոսին ետեւէն, որ ասիկայ վերջապէս խոստացաւ, որ բարձրագոյն կառավարութեան առջեւ կը յաջողցնեն, քաղքին համար վարժոցի մը կանգնումը, եթէ որ քաղաքային ու եկեղեցական առաջնորդութիւնը բաւական եկամուտ կարենայ ցուցնել: — Միեւնոյն յայտարարութիւնն ըրաւ նաեւ Նիկող. Գովաչ, Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսն Եղիսաբեթուպոլսեցւոց 1831ին, դպրոցներու ըրած այցարարութեանն առթիւ:

Հիմնարկութեան ելեւմտից խնդրոյն մէջ խրեցաւ Գապտէպովեանին յատակագիծը: Ինք՝ որչափ որ ալ աշխատեցաւ, չկրցաւ անանկ գումար մը քովէ քով բերել, որ անով վարժարանին ապագայ վիճակը կարենայ ապահովցնել: — Ասոր վրայ պիտ'որ չզարմանանք, եթէ լաւ մտածելու ըլլանք, որ այն միջոցին մայր եկեղեցւոյն շինութիւնը դեռ բոլորովին լմնցած չէր: Ու աս բանս՝ անտարակոյս շատ աղքատութիւն ունեցած պիտ'որ ըլլոյ աւագերիցուն ծրագրին կատարմանը վրայ:

Օտար երկրէ եկած ազգային մեծ մարդու մը զոհողութիւնն ու ոտք կոխելը՝ — բայց մանաւանդ ազգայնոց մտաւորական զարգացմանը բաժանակից ըլլալը՝ կրցաւ ի վիճակի դնել, որ վերջապէս Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինները հասնին իրենց հին նպատակին: — Աս մեծ մարդն էր, Պարոն Ազեքս. Ռափայէլ Ղարամեան. զոր Գրանսիլուանիա բերաւ՝ իր ազգին ունեցած սէրը:

Իր ազնուական գործքն երկու նպատակ ունէր. — Մէկն էր, պահել ազգայնոց լեզուն եւ իրենց ազգայնութեան ոգին ու նկարագիրը: Մէկան էր՝ տեղւոյն յարաբերութեանցը յարմարելով՝ ազգայնոց քաղաքակրթութիւնը յառաջ տանիլ եւ ասոր միջնորդութեամբն իրենց յառաջադիմութեան կարողութիւնն՝ այլալեզու եւ ուրիշ ցեղի ազգայնութեանց մէջ ծանօթացնել: — 1822ին կը գտնենք զինք առաջին հեղ Եղիսաբեթուպոլիս: Աս ժամանակէն մինչեւ 1843 շատ անգամ կը հանդիպինք իրեն հետ այս քաղաքս: Ու ինչպէս կը տեսնենք, չեղաւ եւ ոչ մէկ այցարարութիւն մը, առանց բարերարութեան նշան մը թող տալու:

Արդէն գիտենք, թէ ինչ ազդու խօսքերով, չէ թէ միայն քաջալերեց ազգայինները դպրոց մը կանգնելու, հապա նաեւ առ այս, ետեւէ ետեւ նուիրեց 800 Փիորին: — 1827ին դրաւ հիմնարկութիւն մը աղջկանց դպրոցին. — 1832ին ընդարձակեց աս բանս: — 1836ին մասնակից եղաւ դպրոցականներէն խնդրոց կար-

գաղղութեանը: 1839ին, դպրոցական վերահսկողութեան տակ դրաւ իր դպրոցը: — 1841ին ետեւէն ինկաւ ուսուցիչները զետեղելու. եւ անոնց պատշաճ տեղեր գտնելու: — Միեւնոյն տարին դրաւ նաեւ 15.000 ֆիորինի հիմնարկութիւն մը՝ վարժարանի համար:

Կրնանք ըսել թէ աս եղաւ Եղիսաբեթու պոլսոյ վարժարանին հիմնարկութեան քարը: — Հիմնարկութեան պատճէնն, — որ Փերգինանդոս Ե.ին կայսերական թագաւորական կոնդակովն ամրացուած ու վաւերացուած է — ամենամաքուր մագաղաթի վրայ գրուած ու սիրուն եւ երփնագոյն գծագրութիւններով զարդարուած է: — Ասոր բովանդակութիւնը հայերէն թարգմանութեամբ է յաջորդը:

«Մենք՝ Փերգինանդոս Ա. Աստուծոյ ողորմութեամբը՝ Կայսր Աւստրիոյ, Առաքելական Թագաւոր Հունգարիոյ եւ Պոհեմիայի, եւ այս անունով հինգերորդ. Թագաւոր Լոմպարտիայի եւ Վենետացոց, Գաղմատիայի, Խուռդիստանի, Սլաւոնիայի, Կալիցիայի, Լոդոմերիայի եւ Իլլիրիայի: Թագաւոր Երուսաղեմի, Արքիդուքս Աւստրիոյ, Մեծ դուքս Լոթարինգիայի, Սալիսպուրկի, Ստիրիայի, Գարինթիայի. Մեծ իշխան Դրանսիլուանիոյ, սահմանակոմս Մորաւիայի դուքս վերին եւ ստորին Սիլեզիայի, Մոտենայի, Բարմայի, Բիաւէնցայի եւ Գվասդաւայի, Օսվէցինիայի եւ Ջադորիայի, Դէշէնի, Ֆրիսաուլի, Ռակուլայի եւ Կատէրայի. Կոմս Հասպպուրկի, Դիրլոլի, Սըգոյներուն, Գիպուրկի, Կորիցիայի եւ

Կրատիսկայի. Իշխան Դրիտէնդի եւ Պրիքսէնի. սահմանակոմս վերին եւ ստորին Լուսացիայի եւ Խսգրիայի, Կոմս՝ երկուց Ամսեաց, Ֆէլտգիրդի, Պրիկանդիայի, Սոնէնպէրկի, տէր Դրիէստի, Գադդարոյի, սլաւոնական սահմանակոմսութեանց եւ այլն եւ այլն:

Մեր ներկայ գրութեամբը, միտքը կը բերենք ամենուն, որոնց կը պատկանի եւ կը ծանուցանենք, թէ գիտնալով որ ինչպիսի գովութեան արժանի են անոնք, որոնք սորվող պատանեկաց ուսման յառաջագիմութեանը ետեւէն իյնալով՝ իրենց բարերար տուէութեամբն, օգտակար հիմնարկութիւններ կ'ընեն, մեզի սիրելի Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան՝ եւ ճշմարիտ հաւատքին աստուածպաշտութեանը համար գովութեան արժանի եռանդ կը ցուցնեն: — Աս պատճառաւ մեր ճանաչողութիւնը կը յայտնենք, աղնական Աղեքսանդր Ռափայելեան հայազգիին, որն որ — ինչպէս մեր առջեւը դրին — անգղիական ասպետ է եւ Հնդկաստանի Մատրաս քաղաքը ծնած: — Որ իր ազգին, այսինքն, հայ ժողովրդեան ունեցած մեծ միտութենէն առաջնորդուած՝ որոշեց որ, իր փութաշանութեամբը ժողոված ստացուածքէն, մեր ազատ թագաւորական Եղիսաբեթու պոլիս քաղքին դպրոցական կրթութիւնը յառաջացնելու համար՝ յիշեալ քաղքին բոլոր շրջակային համար, առանց ազգի եւ կրօնի զանազանութեան՝ հոռմէական ուղղափառ վարժարան մը հիմնարկէ: Եւ այս վախճանաւ պատ-

րաստած հիմնարկութեան թուղթը մեր գթած հաստատութիւնն ընդունելու համար, խոնարհութեամբ մեղի ներկայացուց: Որ հիմնարկութեան թղթին բովանդակութիւնն է յաջորդը:

“Ես, Աղեքսանդր Ռափայէլեան, անգղիական ասպետ, փափաքելով իմ անկեղծ բարեկամութեանս ապացոյցը հիմակ ալ Եղեւսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակութեան նկատմամբ ցուցնել — որն որ փերդինանդոս Ա. առաքելական մեծափառութենէն եւ ամենապատիւ իշխանապետէն գթութեամբ տրուած պատճէնի ձեռօք աղատ թագաւորական քաղաքաց կարգը բարձրացաւ. — եւ փափաքելով՝ որ փառաւորեալ աւստրիական տիրող տանը ներքեւ, այս ընդարձակ տէրութեան սէջ, ուրիշ ծաղկեալ քաղաքներու պէս մեծնայ եւ փառաւորուի, եւ յառաջագիմութիւն ցուցնէ՝ Աստուծոյ կամօքն որոշեցի, որ յիշեալ քաղքին մէջ վարժարան մը հիմնեմ, յաջորդ անփոփոխելի պայմանադրութիւններով:

1. Ամէն բանէն յառաջ, վարժարանը՝ Ռափայէլեան վարժարան պիտի կոչուի:

2. Քաղաքը հոգայ անանկ յարմար տներ, որոնց վրայ ես գոհ կարենամ ըլլալ. եւ որոնք՝ միայն յիշեալ վախճանին կարենան ծառայել: Եւ այն ատեն կը թողում 15.000 Փիորին, այսինքն՝ տասնուհինգ հազար արծաթ Փիորին: Աս գումարը 6% առհարիր չեայով՝ Դրանսիոյ արքունական գանձարանը տեղաւո-

րուի. որ դրամագլխուն տարեկան շահէն, այսինքն 900 Փիորինէն, երեք աշխարհական հռոմեական ուղղափառ ուսուցիչները վճարուին. կարողութիւն ունեցող հայերը՝ միշտ առաջնութիւն ունենալով: Ասոնց մէջէն առաջին երկուքն, իւրեւ վճարք՝ միշտ 300ական Փիորին, ընդ ամէնը 600 Փիորին. իսկ վերջինը կամ երրորդը՝ 250 Փիորին ընդունի: Մնացած 50, այսինքն յիսուն Փիորինը՝ ըլլայ քաղքին ուղղափառ կրօնագիտութեան եկեղեցական ուսուցիչն: Որուն պարտքն ըլլայ, քրիստոնէական վարդապետութիւնը պատանեկաց սորվեցնել:

3. Աղատ է, որեւէ ազգէ ու կրօնէ եղող օտարականաց յիշեալ վարժարանը մտնել. մանաւանդ թէ որ ինք իր կամօքը կը փափաքի, կրնայ կրօնագիտութեան ուսման ալ ներկայ գտնուիլ:

4. Բոլոր սրտանց փափաքելով, որ հայերէն լեզուն քաղքին մէջ մնայ, կ'ուզեմ, որ հայ տղաքը, յառաջ քան վարժարան մտնելին, գիտնան իրենց մայրենի լեզուն. գոնէ կարգալ դրել. անվթար պահելով վարժարանին վերատեսչին այն իրաւունքն՝ որ այս պայմանէն, օտար հայազգի տղաքը՝ արտաքոյ կարգի դիպուածներու մէջ կարենայ տնօրինել:

5. Վարժարանին վրայ հսկողը՝ միշտ Եղեւսաբեթուպոլսոյ դատաւորն ըլլայ: Զասիկայ, ինչպէս նաեւ ուսուցիչները՝ ցորճափ կ'ապրիմ, ես պիտի անուանեմ. իսկ մահուանէս ետեւ

Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհուրդը պիտի ընտրէ: Ասոնց հաստատութիւնն ընդունելու համար, հարկ է միշտ Դրանսիլուանիոյ թագաւորական վերին կառավարութեան դիմել. որովհետեւ առանց հաստատութեան՝ ամենեւին մէկը պաշտօն չի կրնար վարել:

6. Կ'ուզեմ, որ ուսուցիչներուն եւ կրօնագիտութեան ուսուցչին ընտրութեան իրաւունքն իմ մահուանէս ետեւ քաղքին խորհրդին մնայ. այսպիսի կերպով մը՝ որ մէկ աւագութեան (Post) երեք անձ պարտական է առաջարկելու արքունական վերին կառավարութեան. որն որ անոնցմէ մէկը պիտի ամրացընէ:

7. Նկատմամբ հիմնարկութեան դումարին, ուրիշ հիմնարկութեան դրամագլուխներուն պէս 6⁰/₀, այսինքն, վեց առ հարիւր չեայով — դրամն ապահովցընելով — պողաբերուի, արքունական վերին կառավարութեան հսկողութեանը տակ:

Վերջապէս կ'ուզեմ, որ ցորչալի կ'ապրիմ, վարժարանին աշակերտները, ծննդեանս տօնին օրը, կամ ապրիլ հինգին, հանգիստ ունենան: Իսկ մեռնելէս ետեւ, մահուանս տարեդարձին, հոգւոյս փրկութեանը համար պատարագ մը մատուցուի: Վարժարանի ուսանողներն, այն առթիւ զիս յիշեն, իբրեւ իրենց հիմնադիրն, Աստուծոյ՝ ամէն բարեաց տուողին աղօթք ընելով:

Կը փակեմ իմ այս կարգադրութիւնս, մեծարանօք խնդրելով ամենապատիւ արքունա-

կան կառավարութեան բարեհաճութիւնն, որ յիշեալ քաղքին մէջ, իզմէ հիմնադրուած աղջկանց դպրոցին համեմատ — որն որ 1827 մայ. 11ին, 4438 թուով տրուած վերին իշխանութեամբն ամրացուած կառավարչական պատճէնին համեմատ յօրինուած է — ըսուած վարժարանին եւ անոր ուսուցիչներուն վրայ վերնագոյն հսկողութիւն եւ վերատեսչական իրաւունք յանձն առնելու եւ զանիկայ իր բարձր հեղինակութեամբը պաշտպանելու բարեհաճի: Վասն զի զանիկայ ամենակարող Աստուծոյ փառացը, Փերգինանդոս առաքելական թագաւորին պատւոյն եւ ամենագթած կայսեր քաղցր կառավարութեանը տակ եղող ժողովրդեան օգտին եւ զարգացմանը համար, կը բաղձամ հիմնարկելու:

Որուն վաւերականութեանը եւ մշտնջենաւոր տեսողութեանը համար, այս հիմնարկութեան թուղթը, յատուկ ձեռքովս ստորագրեցի եւ սովորեալ կնիքովս ամրացուցի:

Տուեալ, Կերլայ, ազատ թագաւորական հայաքաղքին մէջ. յունիս 2ին. յամի Տեառն 1842. Աղեքս. Ռափայէլ. յ. ձ. անգղիական ասպետ. յ. յ. Տ. Կ.

Արդ՝ մենք, այն մեր ամենաբարձր պաշտպանութեան իրաւունքովն, որուն համեմատ իբրեւ առաքելական թագաւոր եւ Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխան — ըստ հարկաւորութեան նկատում ընելով հասարակաց օգտին եւ գիտութեան խնդրոյն կարգադրութեանը մէջ —

կատարեալ իրաւունք ունինք եւ զանիկայ կրնանք գործադրել: Եւ այն պատճառներէն, որով ուսանող տղոց յառաջացումը մեր հոգատարութեանը կը վերաբերի, վերոյիշեալ ազնուական հիմնադիր Աղեքսանդր Ռափայէլեան անգղիական ասպետին աղաչանքը լսելով եւ գթածաբար ընդունելով — որովհետեւ հիմնարկութեան թղթին մէջ մեր առջեւը դրած ու ներկայացուցած կէտերուն վրայ գոհ ենք, անոր համար — անոր մէջ բովանդակուածները մեր առաջիկայ ամբացուցիչ պատճէնին ձեռքն՝ այն պայմանաւ ընդունեցանք, շնորհեցինք եւ ամբացուցինք, զոր հիմակ ալ կ'ընդունինք, կը շնորհենք ու կ'ամրացնենք, որ հռոմէական ուղղափառ վարժարանին մէջ եղող, կամ ապագայ ժամանակին մէջ տրուելի կարգադրութիւնները, սորվեցնելու ուղղութեան նկատմամբ, այս նոր կանգնուելի Ռափայէլի վարժարանին մէջ ալ — զոր ուրիշ բաներու մէջ — հիմնադրին կամացը համեմատ կ'ուղենք որ կարգադրուին — ճշգիւ պահուին: Գթածաբար շնորհելով զան ալ, որ շատ հեղ յիշուած ազատ թագաւորական քաղքին երդուեալ հասարակութեանը ձեռք, 1842 յուլիս 29ին նուիրուած չէնքը — մեր բարձր թագաւորական, որոշման ղորութեամբն՝ որն որ 1842 Նոյեմբ. 12ին տրուեցաւ, — յիշեալ քաղքին վարձու տրուելի հասարակաց եկամուտէն դուրս հանուի եւ յիշեալ նպատակին դարձուի: Որ չէնքն որ Նոր կոչուած փուլոցին մէջ, մէկ կող-

մանէ ԅովհ. Քօրք քաղաքացւոյն պարտէզին, մէկալ կողմանէ Թէոդորոս Էօդվէշ քաղաքացւոյն տան դրացի է: — Նմանապէս, որ Սիպինի արքունական գանձուն վճարելի 15.000, այսինքն տամուհինգ հազար Ֆիորին դրամագլուխը, հիմնարկութեանց դրամագլուխներուն վրայօք եղած մեր կարգադրութեանը համեմատ խնամակալուի, խոստանալով միանգամայն թէ մեր ու թէ մեր յաջորդներուն, հունգարական թագաւորաց եւ Դրանսիլուանիոյ մեծ իշխանաց կողմանէ, որ վերոյիշեալ հիմնարկութիւնն՝ ամէն կէտերուն մէջ, թէ մենք կը կատարենք ու թէ ուրիշներուն, որոնց կը պատկանի՝ կատարել պիտի տանք:

Աս բանին յիշատակին եւ մշտնջենական տեւողութեանը համար, այս մեր ամբացուցիչ պատճէնը, մեր մեծագոյն գաղտնի կախուած կնիքովը հրատարակեցինք:

Տուեալ Աւստրիայի Վիեննայ կայսերական քաղաքը. յամի Տեառն 1842. Նոյեմբ. 29. մեր իշխանութեան ութերորդ տարին:

Փերդինանդոս յ. ձ.

Ալեքսիանոս Նոքչայ յ. ձ.

Յովհաննէս Ծովեայի յ. ձ.

20.

Իայց հարկ եղաւ, որ երկու տարի մըն ալ անցնի. մինչեւ որ քաղաքային վարչութիւնը՝ հիմնարկութեան հաստատութիւնն ընդունի: — Կ'երեւայ թէ քաղաքային խորհուրդն ու

Հասարակութիւնը շատ անհամբերութեամբ կը սպասէր աս բանիս: Որովհետեւ յաջորդ ուսումնական տարւոյն սկիզբը համոզեց զԷմերիկոս Չիգիեան օգնական քահանան, որ մինչեւ որ հաստատութիւնը դայ ու վարժոցը բացուի, յանձն առնու առժամանակեայ կերպով, հաստատուելի առաջին դասին դասախօսութիւնը: — Չիգիեան՝ միտեալ էր աս բանիս: Ան ատեն խորհրդանոցն եղածը՝ Յովսէփ Բօբոյեան աւագերիցուն գրով հաղորդեց. աղաչելով միանգամայն որ բարեհաճի իր օգնական քահանային հրաման տալ, որ աս պաշտօնն առժամանակեայ կերպով վարէ: Բօբոյեան, սիրով հրաման տուաւ. եւ քաղաքն անմիջապէս կանգնեց վարժարանին առաջին դասը:

1843 Փետր. 12ին հասաւ Գրանսիլուանիոյ վերին կառավարութենէն Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանին հաստատութեան պատճէնը: Եւ որովհետեւ ասոր մէջ կառավարութիւնը՝ հրաման կու տայ, որ ուսուցիչներուն աթոռները լեցուն՝ Ալեքսանդր Ռափայէլեան՝ հիմնարկութեան թղթին զօրութեամբ՝ անուանեց առաջին երեք ուսուցիչները: Ասոնք՝ ուսումնական տարին եկածին պէս, սկսան իրենց գործունէութիւնը: Առաջին դասուն մէջ ուսուցիչ եղաւ Գրիգոր Տայպուգադեան. երկրորդին մէջ՝ Անտոն Գապտէպովեան. իսկ երրորդին մէջ՝ Անտոն Իսիգուցեան: — Վարժարանին վերահսկողն էր Եւգինէոս Գանիէլեան, քաղքին գլխաւոր դատաւորը: —

Վարժարանին առաջին տարւոյն գործունէութեանը վրայ տեղեկութիւն տալու ի վիճակի չենք: Բայց կը տեսնենք. որ ուսումնական տարւոյն լմննալով՝ Գրանսիլուանիոյ կառավարութիւնը, զԼուդ. Ռայնիշ, Գարլսպուրկի կանոնիկոսը — Գրանսիլուանիոյ դպրոցաց վերատեսուչը — խրկեց Եղիսաբեթուպոլիս, որ հոն տեղի ուսուցիչները քննէ ու տեսնէ թէ, ունի՞ն պատշաճ ընդունակութիւն սորվեցընելու. եւ զննէ միանգամայն վարժոցն՝ ամէն նկատմամբ: Կանոնիկոսը՝ քննեց. ու պահեց երեք ուսուցիչներն իրենց պաշտօնին մէջ: — Ասոր հետեւութեամբ՝ 1844 դեկտ. 27ին, եպիսկոպոսէն ու կառավարութենէն ընդունեցան իրենց վերջնական հաստատութիւնը: — Երեք ուսուցիչներէն զատ, Էմերիկոս Չիգի՝ օգնական քահանան կը սորվեցընէր կրօնագիտութիւնը, զոր Պր. Ռափայէլ — Գովաչ եպիսկոպոսին փափաքանացը համեմատ — անուանեց կրօնագիտութեան ուսուցիչ:

Յաջորդ տարիները պատահածներուն, ինչպէս նաեւ վարժարանին գործառնութեանցը վրայ՝ շատ քիչ բան գիտենք: Եղիսաբեթուպոլսոյ դիւանատան մեծագոյն մասն 1848 եւ 1849ին խառնակութեանց ժամանակ՝ ըստ մասին կորսուեցաւ ու ըստ մասին փճացաւ: Որովհետեւ, ինչպէս տեսանք, աւստրիական ու հունգարական բանակները եւ վալաք խաժամութիւն ու ետքէն ռուսերը զքաղաքը տակն ու վրայ ըրին. եւ քանի մ'անգամ կրակի տուին: — Վարժա-

րանին վրայ բոլոր բոլոր գիտցածնիս ան է, որ Նիկողայոս Գովաչ եպիսկոպոսը՝ հրամանագրով մը կը ծանուցանէ քաղաքային դպրոցական վարչութեան, որ ասկից ետքն ընտրուած ուսուցիչները, իրենք ղերենք քննութեան տակ ձգելու են, իրենց ընտրութենէն գոնէ երկու տարի ետքը: — Ամենէն երեւելի ու մտադրութեան արժանի բանն ան է, որ դպրոցաց վերին հսկողութիւն ունեցող Եղիսարեթուպոլսոյ հայածէս գաւառական ժողովքը՝ Աղեքս. Ռափայէլի ներկայութեամբն ըրած ժողովքին մէջ կը սահմանէ որ «Ս. Անտոնի կոչուած պատուական հայրերը, պարտական են, հինգ տարին լմընցընող տղաքը՝ հայ դպրոցն ընդունելու. — չէ թէ մինչեւ հիմակ՝ միայն եօթը տարեկան եղածները:» Աս հրամանին պատճառն ալ կը տրուի. — «որպէս զի չըլլայ թէ վարժարանէն ետ մնան. վասն զի հայերէն սորվիլ պէտք է. ու առանց հայերէն գրել ու կարդալ գիտնալու՝ տղաք վարժարան չեն ընդունուիր:» — Այս կարգադրութիւնն, ինչպէս նաեւ ան, որ հայերէն լեզուն իբրեւ պարտաւորիչ նիւթ պէտք է սորվուի, ինչպէս կ'ենթադրուի, միայն տեղացի ազգայնոց համար էր: Օտարներն, աղատ էին:

1848ին խռովութեան ժամանակներն Եղիսարեթուպոլսոյ վարժարանին մէջ, սորվեցընելը դադրեցաւ: — Այսպէս գնաց մինչեւ 1853: Խառնակութեան ժամանակներն անցնելէն ետեւ՝ քաղաքային հասարակութիւնն ի վիճակի չեղաւ վարժարանն անմիջապէս բանա-

լու: — Ստորին դպրոցներն ալ՝ այս միջոցին շատ խեղճ վիճակի մէջ պէտք է որ եղած ըլլան. որովհետեւ անոնց մէջ ալ մի միայն վարժապետ մը, Յովհ. Բօրեան կը սորվեցընէր: Եպիսկոպոսն, իր մէկ թղթին մէջ, զոր Յովսէփ Բօրոյեան աւագերիցուն իբրեւ դպրոցական վիճակին վերատեսչին ուղղած էր, զարմանալով կ'ըսէ, թէ, «Դադրած Ռափայէլեան վարժարանին ուսուցիչներն, առանց գործքի՝ կը վայելեն իրենց եկամուտն. ուր ընդ հակառակն, տարրական դպրոցներուն ուսուցիչները՝ թէպէտ կը գործեն, բայց անթի են:»¹ Ուստի կը հրամայէ Բօրոյեանին, ուր քաղաքային վարչութեան հետ բանը յարմարցընելով, վարժարանին ուսուցիչները՝ տարրական դպրոցներուն մէջ գործեն. վասն զի աս վիճակն ալ չի կրնար տեսնել: Եպիսկոպոսին ոտք կոխելն ան օգուտն ունեցաւ, որ Եղիսարեթուպոլսոյ քաղաքային ու եկեղեցական խորհուրդն սկսաւ ծանրութեամբ մտածել վարժարանին վերականգմանը վրայ: Աս բանիս հետքերը կը տեսնենք Բօրոյեանի տեղեկութեանցը մէջ:

Բայց իրական հետեւութիւն միայն Հայնալտ եպիսկոպոսին ժամանակը տեսնուեցաւ: — Ինք՝ իմանալով քաղքին փափաքը՝ շուտ մը Եղիսարեթուպոլիս տնկուեցաւ. եւ մասնակից եղաւ քաղաքային հասարակութեան 1853

¹ Professores sublatis gymnasii Raphaelini otiosi, salarium percipiunt; docentes normales locales, laborantes esuriunt.

մայիս 8ի ընդհանուր ժողովին: Աս խորհրդին մէջ, միաբանեցան վարժարանին նոր կազմակերպութեանը եղանակաւորութեանցը վրայ: — Որովհետեւ Ռափայէլի հիմնարկութեան եկամուտը բաւական չէր վարժարանին ելքերը գոցելու, որոշուեցաւ՝ որ քաղաքը, պակսածը Գէորգ Գամէլէրեան կտակին մէջ թողուցած Վիեննայի եկամուտներէն ամբողջացընէ: Քաղաքը խոստացաւ, որ վարժարանին շէնքին պահպանութիւնն իր վրան կ'առնու. եւ հոգ կը տանի վառելու փայտին: Ասկից զատ ուսման կարեւոր եղած սպասներն ու կազմածները կը հոգայ: — Իսկ Հայնալտ խոստացաւ՝ որ ամէն կարելի օգնութիւնը կ'ընէ քաղքին. ու եթէ կարելի է, կը յաջողցընէ, որ Ռափայէլեան հիմնարկութեան մնացած շահերէն, համապատասխանող գումար մը տրուի, վարժարանին առաջին կարօտութիւնները լեցընելու համար: — Քաղաքն՝ ի շնորհակալութիւն ասոր, Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսին շնորհեց՝ ուսուցիչներն անուանելու եւ հաստատելու իրաւունքը. զոր՝ մինչեւ այս ժամանակ — հիմնարկութեան թղթին հինգերորդ կէտին համեմատ — թագաւորական վերին կառավարութիւնը կը գործադրէր: Աս իրաւունքը՝ Գրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսները գործածեցին, մինչեւ որ վարժարանը տէրութեան ձեռքն անցաւ:

Հայնալտ՝ խնդիրը կառավարութեան առջեւ դրաւ. իսկ ասիկայ՝ տէրութեան պաշտօնարանին: — Քաղաքը՝ 1853 սեպտ. 2ին ըրած

աղաչանաց թղթովը, նորէն խնդրեց որ դպրոցական տարին սկսելու ատեն, գոնէ առաջին դասը կարենայ բանալ: Եպիսկոպոսն՝ աս բանս կառավարութեան հաղորդեց. ու միեւնոյն միջոցին գրեց Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային խորհրդին, որ հաստատելի վարժոցին համար պատրաստէ տեղերը: Իսկ հոկտ. 6ին տեղեկացուց զքաղաքն, որ մասնաւոր (privat) վարժարանի մը հրաման տրուեցաւ. եւ թէ առժամանակեայ կերպով անուանուած երկու ուսուցչով — Յակովբ Մարգովիչեանով եւ Գրիգոր Տայպուգադով — կրնայ սկսիլ իր պաշտօնը (Function):

Վարժոցը՝ մարապետաց հիմակուան վանքին — հին եկեղեցւոյն հրապարակին շէնքին մէջ՝ 1853 հոկտ. մէկին իր գործունէութիւնն սկսաւ: Առաջին երկու դասն ունէր ընդ ամէնը 16 աշակերտ: Հոկտեմբեր 24էն ի վեր երրորդ ուսուցիչ մըն ալ — Յովհաննէս Էօգվէշեան — կը գործէր: —

Ուսուցչաց դրամական խնդիրը՝ թէ քաղաքային վարչութեան ու թէ եպիսկոպոսին բաւական մտածելու բան տուաւ: Ի սկզբան ուղուեցաւ, որ իրենց տարեկան հասոյթն ըլլայ 400 ֆիորին. բնականապէս՝ կառավարութեան օգնութեամբը: Սակայն տէրութիւնը՝ քաղքին փափաքը չկատարեց: Մարգովիչեան եւ Տայպուգադեան 300ական ֆիորին՝ իսկ Էօգվէշեան 250 ֆիորին կ'ընդունէր: — Որպէս զի քաղաքն, ասոնց նիւթական վիճակը քիչ մը

Թեթեւեղներէ, քաղաքային վարչութիւնն զգլխաւոր դատաւորը ղիննայ խրկեց, որպէս զի Գամելէրեան տունը ծախէ եւ ասոր եկամտէն խոստացուած վճարքը կարենայ քովէ քով բերել: Բայց մինչեւ որ աս ըլլայ՝ իրենց դիրքին այնպիսի կերպով մ'ուզեց սգնել, որ եպիսկոպոսին եւ կառավարութեան հաւանութեամբը 1854—55 ուսումնական տարւոյն մէջ, երեք ուսուցիչներն՝ երեք դասը սորվեցընեն ու չորրորդ ուսուցչին 300 ֆիորինն՝ իրենց մէջ բաժնուի: Ասանկ գնաց երեք տարի. Թէպէտ եւ ուսուցիչք շարունակ կ'աղաչէին, որ չորրորդ դասն ալ սկսուի. եւ ուսուցչաց Թիւն ալ բարձրացուի: Սակայն ի զուր: — Այսպէս մնաց ամէն բան. Թէպէտ եւ քաղաքն առաջարկեց՝ որ ղիննայի տան եկամուտէն 850 ֆիորին կուտայ վարժարանին պահպանութեանը համար:

Վարժոցն՝ որ կառավարութեան հրամանովն Եղիսաբեթուպոլսոյ Ռափայէլեան լատին դպրոց (Elisabethopolitana schola latina Raphaelina) անունը կը կրէր, մասնաւոր դպրոց մնաց: Սկզբան եղած ծանրութիւնները՝ մնացին անկից ետքն ալ, Թէ ուսումնական կազմածներու եւ Թէ ուրիշ կարեւոր բաներու կողմանէ: 1856ին մեռնող Բօրոյեան աւագերիցուն տեղ եկաւ Էմէրիկոս Չիգի, որ — արդէն իր հոգաբարձութեանն ատեն, վարժոցին նկատմամբ շատ գործած էր — նոր շարժում եւ զօրութիւն տուաւ դպրոցին: Ստոյգ է, որ իր գործունէութեան սկիզբը՝ հարկ եղաւ, որ մէկ կող-

մանէ դպրոցին վերատեսչին ու կառավարութեան եւ մէկալ կողմանէ, իր եպիսկոպոսին հետ դիմացէ դիմաց կենայ: Վասն զի եպիսկոպոսը՝ կառավարութեան դրդելովը՝ հրամայեց որ կրօնագիտութիւնը գերմաներէն լեզուաւ սորվեցուի: Ուսուցիչք աղաչեցին, Թէ որեւէ տեսակ նիւթ, եթէ հարկ է, սիրով կը սորվեցընեն գերմաներէն լեզուով՝ բայց կրօնագիտութիւն՝ տղոց մայրենի լեզուովը կը փափաքին սորվեցընել: Չիգի՝ աս բանը պաշտպանեց. ու հարկ եղաւ, որ եպիսկոպոսը զիջանի:

Չիգիեան չհանգչեցաւ, մինչեւ որ չաջողցուց, որ միշտ խոստացուած ու երբեք չգործադրուած հինգերորդ ուսուցիչն ալ տրուեցաւ վարժարանին: Իրեն աշխատութեանցը պէտք է շնորհակալ ըլլայ վարժոցն, որ վերջապէս ուսուցիչներուն հասոյթն ալ քիչ մը լաւացաւ: — Թէպէտ ասոր վրայ՝ Մարգովիչեան նոր վերատեսուչը՝ 1855ին չորրորդ դասին կանգնումն եւ իրեն համար 450 ֆիորին՝ իսկ մէկալ երեք ուսուցչաց համար՝ 400, 300 ու 250 ֆիորին վճարք խնդրեց, բայց կառավարութիւնը չընդունեցաւ խնդիրը: — Ասոր տեղ՝ իբրեւ փոխարինութիւն ան եղաւ, որ երկու տարի ետքը՝ եպիսկոպոսն իրեն շնորհեց Եղիսաբեթուպոլսոյ լատին ժողովրդապետութեան հոգաբարձութիւնն ու միանգամայն անոր հետ կապուած եկամուտները:

Ուսուցիչներուն վճարքն ալ այնչափ լաւացաւ, որ Գամելէրեան հիմնարկութեան օգնու-

Թեամբն երեք ուսուցչին հասոյթը հարիւրական ֆիորինով լաւացաւ: Ասանկով՝ իրենց տարեկան վճարքն եղաւ 350 ֆիորին: — Յաջորդ տարին. 1856ին վերջնական կերպով կարգադրեցին ուսուցիչներուն եկամուտն. այնու որ վարչին վճարքն եղաւ 500՝ իսկ կարգաւորեալ ուսուցիչներուն 420 ֆիորին: — Ասանկ մնաց մինչեւ 1885:

Եթէ այս միջոցին, դպրոցին ներքին վիճակը դիտենք, զանիկայ բաւական պակասաւոր կը գտնենք: Եւ սակայն — դպրոցաց՝ այս օրւան հանդերձաւորութիւնը նկատելով՝ հարկ է որ զարմացմամբ մը մենք մեզի հարցընենք, թէ ինչպէս կարելի էր, ասանկ ողորմելի յարաբերութեանց մէջ՝ այսպիսի արդիւնաւորութիւն ցուցնել: — Տարակոյս չկայ, որ ուսման արդիւնքը՝ գոհացուցիչ պէտք ենք ըսել: Որովհետեւ ասոր վկայ են, ան դպրոցէն ելած աշակերտներուն երեւելիներն. որոնք՝ մեծ դեր կը խաղան այս օրւան օրս կենաց ասպարիզին մէջ: — Ուսուցիչները՝ պակաս եղածը՝ լեցուցին իրենց եռանդովը: Մարգովիչեան վերատեսուէր՝ վերջի աստիճանի անձնանուիրութեամբ ու բոլոր ուժովն աշխատեցաւ դպրոցին զարգացմանը: Ա՛յս կերպով հասան, այն անհաւատալի հետեւութեան:

Դպրոցին անունն է այս միջոցին Schola privata latina Raphaelina. Դրամագլուխն (Fundus) է, Ռափայելեան 900 ֆիորին եկամուտն, եւ Գամէլլերեան հիմնարկութեան 850 ֆիորին օգնութիւնը: Ընդ ամենը 1750 ֆիորին.

Վարժարանն՝ ասկից ետքը Անտոն Մարգոնֆիեան աւագերիցուն եւ եպիսկոպոսական յանձնակատարին վերահսկողութեանը տակ՝ կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին առընթերակացութեամբն սկսաւ աւելի յաջող գործունէութիւն արտագրել: Ուսանողներուն թիւը՝ թէպէտ կամաց, բայց միշտ աճելու վրայ է: 1868/69 տարւոյն մէջ՝ 34. — 1869/70 տարւոյն մէջ 38 է: — 1873ին, Մէսարօշ՝ պաշտօնարանին երեսփոխանը՝ կը խրկուի Դրանսիլուանիա, որպէս զի ուղղափառ վարժարաններուն վիճակն ուսումնասիրէ ու քննէ. եւ անոնց վրայ տեղեկութիւն տայ պաշտօնէին: — Տրուած տեղեկութիւնները՝ շատ նպաստաւոր չեն Եղիսարեթութեւոյ վարժարանին նկատմամբ:

Հասարակութիւնն 1881ին սկսաւ մտածել վարժարանին արմատական փոփոխութեանը վրայ. եւ ջանալ՝ որ Դրանսիլուանիոյ եպիսկոպոսին ձեռնտուութեամբը, վերին կամ գլխաւոր վարժարան ըլլայ: Աս իմաստով՝ 1881 յուլիս 8ին կը խնդրէ իշխանութենէն, որ պահելով վարժարանին ուղղափառ նկարագիրը՝ զանիկայ գլխաւոր վարժարանի դարձնէ — այն հիման վրայ, որ հիման վրայ որ Դրանսիլուանիայի ուրիշ դպրոցները դրուած՝ կեցած են: Սակայն եպիսկոպոսը կը ծանուցանէ, որ քաղքին կողմանէ նուիրուած օգնութիւնը բաւական չէ վերին վարժարան մը կանգուն պահելու համար. — իսկ Դրանսիլուանիոյ ուղղ. եկեղեցական ստացուածոց դրամագլուխն ան վիճակին մէջ

չէ, որ վերին նոր վարժարանի մը, այնչափ նպաստ մատուցանէ: — Այլ զգուշացընէ միանգամայն զքաղաքային երդուեալ հասարակութիւնն՝ որ եթէ իր նպատակին հասնելու համար, ինք զինք տէրութեան կարգադրութեանը տակ ձգել եւ այս ճամբով Ռափայէլեան հիմնարկութիւնը, հռովմեական կաթողիկէ ուղղութենէն փոխել ուզենայ, հիմնադրին կամացը հետ հակառակասութեան մէջ պիտի դայ. որ բանին որ եպիսկոպոսն ամենեւին պիտի չզիջանի: Աւելի պատշաճ կը համարի եպիսկոպոսն, որ երդուեալ հասարակութիւնն՝ եղած ստորին վարժարանն, արդի ժամանակին պահանջմանցը համեմատ կարգադրէ. որովհետեւ, կարգաւորեալ ստորին վարժարան մը քաղքին յարաբերութեանցը բոլորովին կը համապատասխանէ:

Քաղաքային խորհուրդը՝ մասնաժողով մը ընտրեց, որ աս բանին վրայ խորհի: Մասնաժողովն որոշեց, որ պահէ ստորին վարժարանը. բայց զանիկայ ուղղափառ հռովմ. կաթողիկէ ստորին վարժարանաց կաղապարին համեմատ ընէ: Աերատեսչին վճարքն ըլլայ 800 ֆիորին եւ բնակութիւն. հինգ կարգաւորեալ ուսուցիչներունը՝ ըլլայ 600ական ֆիորին եւ բնակարան. մէկ արտաքոյ կարգի դժագրութեան ուսուցիչ մ'ըլլայ 500 ֆիորինով եւ բնակարանով. եւ վերջապէս՝ ծառայութիւն ընող մը 120 ֆիորին տարեկան վճարքով:

Աղեքսանդր Բալ՝ գլխաւոր վերատեսչին ոտք կոխելն, այնչափ արդիւնք ունեցաւ, որ

վարժոցն՝ ուրիշ յարմարագոյն տեղ մը փոխադրուեցաւ: Աւղեմի ազգային զօրաց զինուորանոցը՝ վարժարանի նպատակին յարմար կերպով մը՝ փոխուեցաւ: Քաղաքն՝ ուրիշ կողմանէ ալ ըրաւ իրեն կարելի եղածը: 1885ին, բարձրացուց վերատեսչին հասոյթը 760 ֆիորինի. եւ կարգաւորեալ ուսուցչացը՝ 660 ֆիորինի: Սակայն՝ հարկաւոր եղած նոր ուսուցչի մը տեղը չկրցաւ լեցուիլ, որովհետեւ Գամէլէրի հիմնարկութիւնն՝ իր օգնութիւնը զլացաւ:

Ասկից ետքը՝ կարծես թէ վարժարանն ալ իյնալու սկսաւ, թէ նկատմամբ ուսանողաց ու թէ նկատմամբ յառաջագիմութեան: — Ու զարմանք չէ: Ալեւոր վերատեսուչը՝ Յակովբ Մարգովիչեան, թէպէտ մտաւորապէս կատարեալ զօրութեամբ, բայց մարմնապէս բոլորովին ինկած՝ ի վիճակի չէր այնպիսի կենդանութիւն արտադրելու, որ կարենար մրցիլ Եղիսարեթուպոյ դրացի քաղաքներուն մէջ եղած դպրոցներուն հետ: Նոր ու գործունեայ մարդու մը հարկաւորութիւն կար, որպէս զի վարժարանը նորէն կենդանանար: 1887/88 տարւոյն մէջ վարժարանը նոր վարիչ ընդունեցաւ, յանձին Գաւիթ Լասլոյի: Քաղաքն ինք իրեն նոր բռնութիւն ընելով՝ վերատեսչին վճարքն ըրաւ 1000 ֆիորին, կարգաւորեալ ուսուցիչներունը 800ական, իսկ փոխանակի ուսուցիչներունը՝ 660 ֆիորին: Կարծես թէ տեսնուեցաւ ալ ասոր հետեւութիւնը: Ուսուցիչք՝ ամէն կարողութիւնն եւ զօրութիւնն ինքնեցընելով, բանն

այնչափի բերին, որ ուսանողաց թիւը բարձրացաւ: Եւ հոն՝ ուր որ տարիներով 41 ուսանողէ աւելի չկրցան գտնել, երեք տարուան մէջ՝ 66ի բարձրացաւ: — Բայց յայտնի է թէ այսչափ թուով վարժարան մը չէր կրնար կանգուն մնալ:

Աս միջոցին կ'իյնայ այն գաղափարն որ վարժարանը տէրութեան յանձնուի: Մտածութիւնն աղէկ էր ու շատ կողմնակից գտաւ: Բայց խնդիրն ուրիշ կողմանէ նկատելով՝ շատ հասարակորդներ ունեցաւ. մանաւանդ անոնց կողմանէ, որ կը վախնային թէ վարժարանին ազգայնութեան նկարագիրը պիտի կորսուի. ու մէկալ կողմանէ ալ լաւ գիտէին, թէ տէրութիւնը կրօնագիտութեան ուսմանց նկատմամբ՝ շատ անտարբեր դիրք մը կը բռնէ: Տէրութիւնը՝ 1883ին, վարժարանաց համար հրատարակած նոր օրէնքներովն՝ այնպիսի պահանջմունքներ րրաւ, որոնց՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ սակաւաթիւ եւ ուրիշ կողմանէ ալ շատ բաներով ծանրաբեռնած հասարակութիւնը չէր կրնար համապատասխանել: Համակրթութեան պաշտօնարանը՝ շարունակ կը ստիպէր զքաղաքն, որ իր վարժարանն՝ օրինաց պահանջած վիճակին մէջ դնէ: Քաղաքային խորհուրդը մտածեց, որ աս ընելու համար տէրութեան օգնութիւնը խնդրէ: — Երդէն 1885ին աս ուղղութեամբ ըրաւ իր առաջին քայլերը. սակայն առանց օգուտ մը տեսնելու: Որովհետեւ մէկ կողմանէ նոյն իսկ տէրութիւնը՝ դրամական նեղ վիճակի մէջ էր. ու մէկալ կողմանէ վարժարանին մէջ տեսնուած

անհոգութիւնն եւ ուսանողաց՝ աչքի զարնող սակաւութիւնը, աս բանս գործադրելու անկարելի կ'ընէին:

Բայց վարժոցին՝ տէրութեան ձեռքն անցնիլը՝ միայն ժամանակի խնդիր էր: Վասն զի յայտնի էր մէկ կողմանէ, որ քաղաքային հասարակութիւնն իր զօրութեամբը վարժարանը՝ պահանջուած դիրքին մէջ պահելու ի վիճակի չէր. եւ մէկալ կողմանէ այնպիսի աչքի զարնող տեղոյ մը վրայ կեցած դպրոցն՝ ստուգիւ մեծ օգուտ կրնար ընել քաղաքակրթութեան. — ու ամիսոս էր զանիկայ բոլորովին դադրեցընել: Ուստի գլխաւոր վերատեսչին միջնորդութեամբը՝ քաղաքային վարչութիւնը տէրութեան աղերսագիր մը գրեց. — որուն վրայ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանն 1890ին, ծանոյց քաղքին, որ իր աղաչանաց մէջ յառաջ բերած պատճառները տեսնելով եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրագրական դիրքը նկատելով — որով վարժարանն առաքելութիւն մը պիտի կատարէ — միտեալ է անոր ապագային հոգ տանելու: — Պաշտօնարանին բռնած դիրքն անով կը տարբերէր քաղքին հասարակութեան կարծիքէն, որ տէրութիւնն ուղեց իրեն յատկացընել զվարժարանն. ուր անդիէն քաղաքը՝ զվարժարանն իրեն կ'ուզէր պահել. ու տէրութեանէն միայն օգնութիւն խնդրել, որպէս զի զանիկայ կարենայ պահպանել:

Տէրութիւնն իր յայտարարութեանը մէջ, քաղաքային հասարակութեան առջեւ դրաւ իր

կողմանէ պայմաններն ալ զորոնք կը պահանջէր.
— այսինքն թէ՛ քաղաքն ինք զինք պարտաւորէ,
որ տէրութեան վարժարանին պահպանութեանը
համար տարուէ տարի 5000 Փիորին օգնու-
թիւն կու տայ. — դալի դպրոցէքները տէրու-
թեան կը յանձնէ. կը կանգնէ վարժարանին
համար, տէրութենէն պահանջուած կարգաւո-
րեալ շէնք մը. — եւ վերջապէս, միանգամ ընդ
միշտ կը զգեստաւորէ զանիկայ ամէն հարկաւոր
եղածներովը:

Ինչպէս ամէն նոր ու ծանրագոյն որոշումն,
անանկ ալ աս, քաղաքային հասարակութեան
մէջ մեծ շարժում մը յառաջ բերաւ: Կար-
ծիքները՝ տարբեր տարբեր էին: — Եւ ժա-
մանակ մը, այնպէս կ'երեւար, թէ ասանկ պայ-
մաններով միաբանութիւն երբեք պիտի չըլլայ
երկու կողման մէջ: Բայց եւ այնպէս ինդիւն
որոշեց քաղաքային երգուելոց ժողովն՝ 1891
յունուար 15ին, երբ վերոյիշեալ պայմաններն
ընդունեցաւ եւ իր որոշումն անմիջապէս պաշ-
տօնարանին առջեւը դրաւ: — Տէրութիւնը
մարտ 16ի կարգադրութեամբն՝ հաւանեցաւ
քաղքին որոշմանն. ու կրօնի եւ համակրութու-
թեան պաշտօնեան յայտնեց թէ միտեալ է
վերջնական դաշնադրութիւն ընել ու վարժա-
րանն 1891—92 դասական տարւոյն սկիզբն իր
ձեռքն առնուլ:

Պաշտօնէին կարգադրութեանը համեմատ,
վարժարանն 1891 սեպտեմբեր մէկին՝ իրօք
սկսաւ իր գործունէութիւնն իւրեւ տէրութեան

նոր վարժոց: Թէպէտ եւ դաշնադրութիւնը սեպ-
տեմբեր 11ին ստորագրուեցաւ. սակայն միայն
երկու ամիս ետքն ընդունեցաւ իր վաւերականու-
թիւնը: —

Հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ
համակրութեան — ու Եղիսաբեթուպոլսոյ
հասարակութեան մէջ եղած դաշնադրութեան
հայերէն թարգմանութիւնն է յաջորդը:

Վաշինգտոն

Որ դրուեցաւ՝ մեծապատիւ հունգարական
թագաւորական ներքին գործոց պաշտօնէին
1891, մարտ 26ին, 19.028 թուով տուած
հաւանութեամբը՝ — մէկ կողմանէ մեծապա-
տիւ հունգարական թագաւորական կրօնի եւ
համակրութեան պաշտօնարանին ու մէկալ
կողմանէ Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւո-
րական քաղքին հասարակութեան մէջ. վարը
նշանակուած կէտերուն եւ պայմաններուն
համեմատ:

1. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւո-
րական քաղքին հասարակութիւնն՝ այս տեղ
գտնուած ու իրեն յատուկ ստացուածքն եղած
հոռմ, ուղղափառ Ռափայէլեան ստորին վար-
ժարանը՝ մշտնջենաւոր ժամանակաց համար, կու
տայ, այսինքն կը ձգէ՝ մեծապատիւ հունգարա-
կան-թագաւորական կրօնի եւ համակրութու-
թեան պաշտօնարանին տրամադրութեանը տակ:

2. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորա-
կան քաղքը կը պարտաւորէ ինք զինք, որ

առաջիկայ 1891 տարւոյն սեպտեմբեր մէկին՝ տէրութեան հոգատարութեանը տակ առնուած վարժարանին ելքերուն օգնելու համար, տարուէ տարի նուիրուած՝ ու հունգարական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանէն ընդունուած 5000 ֆիորինէն, առաջիկայ տարւոյն սեպտեմբեր տեմբերուն ամիսներուն համար 1666 ֆիորին ու 67 քրայցէր, այսինքն հազար վեցհարիւր վաթսուսուվեց ֆիորին եւ 67 քր. մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին կարգադրութեանը տակ կը ձգէ. — եւ աս գումարին վճարքը հարկաւոր եղած վկայականներով կը վաւերացնէ:

3. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը կը պարտաւորէ ինք զինք, 1892 յունուար մէկէն սկսելով՝ տէրութեան հոգատարութեանը տակ առնուած վարժարանին ելքերուն ծախքերը գոցելու համար, ամէն քաղաքական տարւոյ մէջ — ամէն՝ մինչեւ հիմակ ունեցած եկամտի աղբիւրները գործածելով — 5000, այսինքն հինգ հազար ֆիորին տալու: Եւ ասոր համեմատ ազատութիւն կու տայ մեծապատիւ հունգ. թագաւորական պաշտօնարանին, որ աս տեղի հունգ. թագաւորական հարկապահանջութեան պաշտօնատունն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ, փոխարինութեան տիտղոսով ունեցած՝ ու $4\frac{1}{2}\%$ հարիւրէնայ շահարեր 137.550 ֆիորին, այսինքն՝ հարիւր երեսունութը հազար ու հինգհա-

րիւր յիսուն ֆիորին արժող պարտաթղթին՝ 6089 ֆիորին եւ 74 քրայցէր բերող շահէն, ամէն՝ կէս տարիէ կէս տարի՝ 2500, այսինքն՝ երկու հազար հինգհարիւր ֆիորին ընող գումարն, առանց որեւէ պատճառի, իրեն պահէ. այսինքն, վար զարնէ: Ուստի ըստ այսմ իշխանութիւն կը տրուի հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին, որ վերը յիշուած ըմպելիք ծախելու փոխարինութեան պարտաթղթին տոկոսիքէն, որչափ ժամանակ որ Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանը տէրութեան հոգատարութեանը տակ կը մնայ — 5000, այսինքն հինգ հազար ֆիորին, մեծապատիւ հունգարական-թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին թերթին (Portefeuille) համար՝ իրեն պահէ:

4. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը կը յանձնէ ու կու տայ մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին՝ վարժարանին եկած դպրոցէքներն ու դպրոց մտնելու հասոյթները:

5. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական, քաղաքը կը պարտաւորէ ինք զինք, որ վարժոցին համար, որչափ կարելի է շուտ. բայց ամենէն ուշ՝ ութ տարւան միջոցի մէջ — կամ մինչեւ 1899 սեպտ. 1. — ամէն նկատմամբ յարմար եւ մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնարանին, նախապէս քննութեան տակ ձգուելի

եւ իրմէն ընդունելի յատակագծին համեմատ, վարժարանի նոր շէնք մը կը կանգնէ. եւ զանիկայ — անոր վրայ ունեցած իրաւունքն իրեն վերապահելով — տէրութեան կը յանձնէ. — եւ ամէն՝ բարձրագոյն դպրոցի վերաբերեալ հարկաւոր ներքին զգեստաւորութիւններն իր յատուկ ծախքովը կը հոգայ:

6. Հիմակուան շէնքն ու ամէն զգեստաւորութիւններն ու կահ կարասիքն, որոնք որ հինգերորդ կէտին համեմատ կրնան իրենց տեղէն վերցուիլ, եւ նոր վարժարանին մէջ պիտի չկարենան գործածուիլ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղքին տրամադրութեանը տակ կը ձգուին:

7. Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը, վարժոցին՝ տէրութեան ձեռքն յանձնուելու օրէն, ուսուցիչներն անուանելու եւ վարչութեան՝ որպիսի կերպով գործադրուելուն նկատմամբ, մեծապատիւ հունգարական թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին ազատ իշխանութիւն ու ձեռք կու տայ: —

8. Մեծապատիւ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանն՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հռովմ. ուղղ. Ռաիայելեան վարժարանն 1891 սեպտ. մէկէն սկսեալ՝ 1—7 կէտերուն մէջ տրուած պայմաններով՝ իր յատուկ հոգատարութեանը տակ կ'առնու:

9. Մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնա-

րանը՝ վարժարանին ամէն ծախքերն իր վրայ կ'առնու:

10. Հիմակուան վարժոցին շէնքին արտաքին մասին լաւ վիճակի մէջ պահպանութիւնն՝ Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասարակութիւնը հոգալու է: Ընդ հակառակն, շինուելի եւ հանդերձանքներով մէկ տեղ յանձնուելի նոր վարժարանին շէնքին լաւ վիճակի մէջ պահուիլն՝ ինչպէս նաեւ վարժոցին, հիմակ ունեցած եւ քաղքէն՝ կահագործով տէրութեան յանձնուելի հանդերձաւորութիւնները եւ կահ կարասին — հարկաւորութեան համեմատ — ամբողջացրնելն ու պահպանելը՝ մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանն իր վրայ կ'առնու:

11. Վերջապէս, եթէ տէրութեան մեծապատիւ հունգ. թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանը, ժամանակ անցնելով՝ աս տեղի վարժարանին հոգատարութենէն որեւէ պատճառի համար հրաժարի, ան ատեն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն իրաւունք ունի այն շէնքին եւ տէրութեան ըրած հանդերձաւորութիւններուն վրայ. — ու 2—3 կէտերուն մէջ եղած պարտաւորութիւններն ու պայմանները կը դադրին: Ու աս ամէն բան՝ քաղքին հասարակութեան, այն ատենի վարչութեան տրամադրութեանը համեմատ պիտի գործածուին:

Առաջիկայ դաշնագրութիւնը՝ երեք հաւասար օրինակի մէջ հրատարակուելով՝ Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին

կողմանէ, առ այս իշխանութիւն ունեցող յանձնակատարէն կը ստորագրուի. — իսկ կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին կողմանէ Տր. Յովսէփ Էօֆման, կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին քարտուղարին կողմանէ՝ իբրեւ այս պաշտօնարանին յանձնակատարէն:

Աս դաշնագրութիւնը՝ միայն հունգարական թագաւորական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին վաւերացուցմամբ կ'ընդունի իր զօրութիւնը: — Տուեալ Եղիսաբեթուպոլիս քաղաքը, յամի Տեառն 1891 սեպտեմբեր. 11ին.

Մեր առջեւը.

Տր. Յովսէփ Էօֆման. յ. յ.
հունգարական կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնարանին քարտուղարն.
— իբրեւ պաշտօնարանին յանձնակատար:

Սարգիս Լէնկէյեան. յ. յ.
Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թագաւորական քաղքին հասօրակութեան անուամբն ու յանձնարարութեամբը:

Յովսէփ Չիֆիեան. յ. յ.
գլխաւոր քարտուղար:

Յովսէփ Լաֆոպիեան. յ. յ.
իբրեւ վկայ:

Լըֆապ Լէնկէյեան. յ. յ.
իբրեւ վկայ:

Կ'ընդունիմ ու կը վաւերացընեմ:

Պուտաբէշդ. 1891. Նոյեմբ. 25:

Չաֆի Կոֆ. յ. յ.

Աս ճամբով՝ ազգային տղոց համար հիմնադրուած Ռափայէլեան հայ վարժարանը՝ տէրութեան ձեռքն ու կարգադրութեանը տակ ինկաւ: — Թէպէտ գտնուեցան, ինչպէս ըսինք, ազգայնոց կողմանէ, անանկ լաւազգածներ, որոնք աս բանիս հակառակեցան, եւ ապագան նկատելով՝ ասոր մէջ թէ՛ ազգայնութեան ու թէ՛ կրօնական տեսակետով՝ վնասակար բաներ տեսան, — բայց փոքրկութեան մէջ մնացին:

Երբ տեսնուեցաւ, որ քաղաքային իշխանութեան գլուխն աս գծախտութիւնը հասաւ, իր զօրութիւնն իրմէն առնուեցաւ, իր հեղինակութիւնն՝ ուսուցիչներ ընտրելու մէջ՝ ձեռքէն ելաւ. — ազգային եկեղեցականաց թելադրութեամբն առաջարկուեցաւ, որ տէրութիւնը՝ նկատում ընէ, եւ ուսուցիչներն, — եթէ բոլորն ալ ազգային չէ, — գոնէ, մեծամասնութեամբ ուղղափառ կաթողիկէական ըլլան. որ ասով վարժոցին քիչ մը ուղղափառ նկարագիր տրուի: Սակայն տէրութիւնն, աս բանիս տակէն ճարտարութեամբ մը դուրս ելաւ, պատասխան տալով թէ, ինք ունի այնչափ խոհեմութիւն ու նկատում որ աս բանիս մտադրութիւն ընէ: — Աս երկդիմի պատասխանին հետեւութիւնն ան եղաւ, որ այսօրուան օրս ուսուցչաց մէջ, չէ՛ թէ միայն չկայ եւ ոչ հայազգի մը, հապա ընդ հակառակն մեծաւ մասամբ օտարահաւատ, բողոքական ու հրեայ են:

Ասոր վրայ ջանաց տէրութիւնն, որ Ռափայէլեան հիմնարկութեան դրամագլուխն ալ

իրեն վրայ անցնէ: Բայց ազգայինք ամենայն զօրութեամբ դէմ կեցան ու չթողուցին: Հասարակութիւնը՝ գրով ու խօսքով սաստիկ պատերազմ մը մղելէն ետեւ, այնչափի հասաւ, որ դրամագլուխն ազգային եկեղեցական վարչութեան ձեռքն անցուց ու աղջկանց դպրոցին գործածեց. այնպիսի կերպով մ'որ 16.200 ֆիորինին շահովը կը վճարէ հիմակ վարժապետութիւնները: — Թէպէտ ըստ ինքեան աս բանս ալ հիմնարկութեան դիտաւորութեանը հակառակ է, — որ դրուեցաւ պարզապէս ազգային պատանեկաց դաստիարակութեանը համար — բայց աս կէտը՝ երկրորդական բան կը համարուի՝ մեր ազգայիններուն համար: — Աս այսպէս ըլլալով ալ՝ երկու չարիքին փոքրագոյնն ընտրուեցաւ: Վասն զի լաւագոյն է, որ գոնէ ուղղամիտ հիմնարկութեան համար գործածուի այն դրամը, քան թէ տէրութեան ձեռքն անցնելով՝ բոլորովին անհետանայ:

Ուստի այսօրեան օրս, թէպէտ եւ Ռափայէլեան հիմնարկութեան դրամագլուխը կեցած է, հայ եկեղեցական վերին իշխանութեան տրամադրութեանը ներքեւ, բայց անոր շահերը՝ չէ՛ թէ հայ վարժարանին կը վճարուին, հապա Ռափայէլեան անունը կրող աղջկանց դպրոցին վարժապետութիւններուն: — Եկեղեցական վարչութիւնն ամէն տարի հաշիւ տալու է, տէրութեան ու Գրանսիլուանիոյ լատին եպիսկոպոսին, Ռափայէլեան դրամագլխոյն գործածութեանը վրայօր:

Քաղաքային հասարակութիւնը՝ տէրութեան հետ ըրած դաշնագրութեան հինգերորդ կէտին համեմատ, 1899ին. 210.000 ֆիորին ծախք ընելով՝ մեծագործ վարժարան մը կանգնեց, ներքնաթոշակաւորաց համար զատ կեցող աւընթերակաց շէնքով մը: Ստոյգ է, տէրութիւնն ալ իր կողմանէ ջանք ըրաւ ու ամենէն աւելի կարողութիւն ունեցող ուսուցիչները բերաւ, դրաւ վարժարանը: — Ասոր հետեւութեամբ՝ քիչ ատենի մէջ վարժարանը շատ մեծ անուն հանեց. այնպէս որ ամենէն հեռաւոր տեղերէն ու նոյն իսկ Պոլսաբէշդէն ներքսութոշակ աշակերտներ եկան Եղիսաբեթուպոլսոյ դպրոցը:

Բայց ափսոս, որ 268 ուսանողաց մէջէն հազիւ 26ը հայազգի է. իսկ մնացածներն ամէն ազգէ: — Տասնուվեց ուսուցիչներուն մէջէն ալ, ինչպէս ըսինք, եւ ոչ մէկ հոգի ազգային է, հապա հունգարացի եւ օտարազգի:

*

Միջնադպրոցին պահպանութեանը համար, ինչպէս տեսանք, քաղաքը խոստացաւ տարւէ տարի 5000 ֆիորին՝ իբրեւ օգնութիւն: Եթէ, աս 5000 ֆիորինին 100.000 ֆիորին դրամագլուխն ու շէնքին համար տրուած 210.000 ֆիորինը՝ դրամասեղանի մը մէջ դրուելով՝ շահաբերուէր՝ անով առ նուազն 40 ազգային պատանի, կարգաւորեալ կերպով, ամէն կարեւորներովն եւ ամենայն հանգստութեամբ

կրնար հոգացուիլ ու սորվեցուիլ: Ու դպրոցը կ'ըլլար ազգային վարժարան: — Աս մէկ: — Մէկալն ան՝ որ այս ծախուց պատճառաւ քաղքին արկղը բոլորովին պարպուելով՝ քաղաքային վարչութիւնը՝ հազիւ ինք զինք կրնայ պահպանել: Ահագին պարտուց տակ ընկճած՝ 5000 ֆիորին տարեկան օգնութիւնն ամենեւին չի կրնար վճարել: Բայց տէրութիւնը համբերել ու ողորմիլ չի գիտեր. եւ անհամբերութեամբ կը պահանջէ, որ քաղաքը 5000 ֆիորին տարեկան հասոյթն անպատճառ վճարէ իր վարժարանին օգնութեանը համար. ապա թէ ոչ զհասարակութիւնը՝ դատաստանի առջեւը կը տանի: Ասոր քաղաքային վարչութիւնը՝ միշտ ան պատասխանը տուաւ ու կու տայ, թէ չի կրնար վճարել. վասն զի չունի:

Թեպէտ ստոյգ է, մէկ կողմանէ, որ տէրութեան այլեւայլ կողմերն եղած զանազան դպրոցներուն մէջ անպակաս են հայազգի ուսուցիչներ, սակայն աւերութիւնը զասոնք չի դներ Եղիսաբեթուպոլիս. վասն զի իր շահն է, որ որչափ կարելի է օտարալեզու օտարներով լեցուի քաղաքս. եւ ասով հայերն՝ իրենց հոծ միութենէն բաժնուին եւ իրենց ուժը՝ որչափ կարելի է, կ'օտրի ու տկարանայ: — Բայց մէկալ կողմանէ ան ալ ստոյգ է, որ Եղիսաբեթուպոլսեցիք են, իրենց դուռնն եկածին պատճառը: Որովհետեւ բոլորովին չէզոքացեալ դիրք մը բռնած ըլլալով՝ իրենց համար հաւասար է, որ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ իրենց պապերուն քրո-

տինքովը ժողոված դրամով հիմնարկուած վարժոցին մէջ, ազգային կամ օտարալեզու ուսուցիչներ կը սորվեցընեն. — ու հայ կամ օտար պատանիներ կը դաստիարակուին: Տարակոյս՝ չկայ, որ եթէ քիչ մը աւելի ետեւէն իշխան, եթէ քիչ մը ոտք կոխէին ու հայ ուսուցիչներ պահանջէին, իրենց բաղձանքին կը հասնէին. թեպէտ եւ տէրութեան քիչ մը տհաճութեամբը: — Աս նկատմամբ բոլորովին տարբեր քաղաքականութիւն բռնեցին Կերլայի հայազգիք: Ասոնք ալ միեւնոյն դիրքին մէջ մտած էին: Ի վերայ այսր ամենայնի՝ նախ պահանջեցին որ առանց բացառութեան ուսուցիչներն ամենքը կաթուղիկէ ուղղափառ ըլլան: Երկրորդ՝ ամէն քար շարժելով՝ յաջողցուցին, որ հոն տեղի վարժարանին տասնուհինգ ուսուցչին մէջէն գոնէ հինգ հոգի ազգային են. — եւ նոյն իսկ վերատեսուէն՝ ազգային հայ է: —

Քաղաքային վարչութիւնն՝ աս 5000 ֆիորին տարեկան օգնութիւնը մատոյց մինչեւ 1897: Բայց յիշեալ տարին, որովհետեւ դաշնագրութեան համեմատ հարկ եղաւ, որ վարժարանի չէնքին սկսի, որուն ամբողջ ծախքը 200.000 ֆիորինէն աւելիի եկաւ, ալ ի վիճակի չէր, այն տարեկան օգնութիւնը մատուցանելու: Ուստի աղերսագիր գրեց պաշտօնէին, որ բարեհաճի աս դուամբը շնորհելու. որովհետեւ քաղաքը տէրութեան պատճառաւ իր զօրութենէն աւելի ծախքերու մէջ մտած ըլլալով չի կրնար բաղձացուած օգնութիւնն ընել: Աս բաւական չէ, պատ-

գամաւորութիւն մըն ալ խրկեց ի Պոլստաբէշդ նոյն նպատակաւ։ Ու թէպէտ պաշտօնէն սիրով ընդունեցաւ պատգամաւորութիւնն ու ամէն բան խոստացաւ բերնով, ի վերայ այսր ամենայնի այն միջոցին որ պատգամաւորութիւնը վերը կը գործէր աս բանիս համար, տէրութենէն ստիպողական պահանջք մ'եկաւ քաղքին, որ եթէ չի հատուցաներ տարեկան 5000 ֆիլորինն՝ իր անշարժ ստացուածքները գրաւի կը դնէ, եւ սակայն պահանջքը կ'առնու։

Քաղաքային վարչութիւնն ընելիքը չէր գիտեր։ Ուստի ընդհանուր ժողովք մը գումարելով՝ շատ մը խորհելէ ետեւ, որոշուեցաւ, որ աս բանիս նկատմամբ յիշատակարան մը գրուի։ Ասոր մէջ եղածները յառաջ բերելով՝ խնդրուեցաւ պաշտօնէէն՝ որ աս ծանր պարտաւորութենէն զքաղաքն ազատէ։ — Երեսերիակում յիշատակարանին հայերէն թարգմանութիւնը։

“Յիշատակարան Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժարանին խնդրոյն նկատմամբ։

Եղիսաբեթուպոլիս ազատ թափաւորական քաղքին հասարակութիւնը, իր մասնական նկարագիր ունեցող ստորին վարժարանն — որուն տեղափոխութեանն ու պահպանութեանը համար, իր յատուկ ստացուածքէն 100.000 թագէն աւելի ծախք ըրած է — 1891ին, տէրութեան յանձնեց. եւ մինչնոյն միջոցին, իրեն ստորին վարժոցին շէնքն ալ կառավարու-

թեան շնորհեց։ — Աս առթիւ՝ մեծապատիւ կրօնի եւ համակրութեան պաշտօնէն, պարտաւորութիւն դրաւ քաղքին վրայ, որ մինչեւ 1899, նոր ստորին վարժարանի շէնք մը շինէ, եւ վարժոցին ծախքերը գոցելու համար, իր՝ — մինչեւ հիմակ առ այս վախճան դարձուցած եկամտէն — տարուէ տարի 10.000 թագ վճարէ տէրութեան, իբրեւ վարժարանի օգնութիւն։

Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն աս պարտաւորութիւնը կատարեց մինչեւ 1897 — մինչեւ որ — աս վախճանին ծառայող եկամուտները — կեցած էին։ Ուստի վարժարանին պահպանութեանը համար տուաւ ընդ ամէնը 60.000 թագ։ — Որոշուած ժամանակին՝ ինչպէս որ դաշնագրութեամբ ինք զինք պարտաւորած էր, չէ թէ միայն ստորին վարժարանի, հապա նաեւ շատ աւելի ծախք պահանջող փառաւոր նորաշէն վերին վարժարանի շէնք մը բարձրացուց. եւ ասոր ծախքերը գոցելու համար, իր յատուկ ստացուածքէն 340.000 թագ ծախք ըրաւ։ — Եւ վերջապէս թէպէտ եւ ստորին վարժոցի նկատմամբ ունեցած դաշնագրութեան իմաստին համեմատ, ինք զինք չպարտաւորեց — ի վերայ այսր ամենայնի, վարժարանին շահուն համար — վերին վարժարանին հետ մէկ տեղ ներքնաբնակներու համար ալ օրինակ առնուելու շէնք մը կանգնեց։ Եւ ասոր համար ալ 100.000 թագ ծախք ըրաւ։ Ասանկով քաղաքը, տէրութեան վարժարանին համար զոհեց ընդ ամէնը՝ 600.000 թագի

գումար մը: Կամ ուրիշ խօսքով՝ իր բոլոր շահաբեր գրամագլուխը հոն պառկեցուց: Ասով հիմակ, միայն իր վարձքի եկամուտները գործածելու հարկադրուած է. — որոնցմով հազիւ թէ իր կարգաւորեալ ծախքերը կրնայ գոցել: Ուստի համակրթական զոհեր ընելու ալ ի վիճակի չէ: Ինչու որ վերը յառաջ բերուած ելքերէն զատ՝ տէրութեան ծաղկապարտիղին, տարրական դպրոցին եւ աղջկանց դպրոցին ալ քաղաքը ձրի տեղ ու շէնք տուած է: — Ասկից զատ աղջկանց դպրոցին պահպանութեանը մեծագոյն մասը՝ քաղաքային հասարակութեան վրայ կը ծանրանայ:

Ուստի բնական է, որ քաղաքն իր ամէն զօրութիւնը հայրենասիրական եռանդեամբ՝ համակրթութեան նպատակներու ծախելէն ետեւ, ալ իր նիւթական ուժոյ աղբիւրները դադրեցան եւ աւելի ծախք ընելու ի վիճակի չէ: — Աս պատճառաւ հարկ եղաւ, որ քաղաքային հասարակութիւնը՝ կրօնի եւ համակրթութեան մեծապատիւ պաշտօնէէն խնդրէ, որ 10.000 թագ տարեկան օգնութիւն ընող պահանջ մուծէն՝ տէրութիւնն ետ կենայ: Որովհետեւ քաղաքը՝ չէ թէ միայն զանիկայ չի կրնար վճարել, հապա նաեւ իր եկամուտներուն — վերին վարժարանի շէնքը կանգնելուն համար — նուազելով՝ նոյն իսկ հասարակաց ծախքերը գոցելու ի վիճակի չէ եւ շարունակ իր արտաքոյ կարգի ելքերովը կ'ոգորի: — Բաց ասկէ, նոյն իսկ այն գրամագլուխը չկայ, որուն եկա-

մտէն — մինչեւ որ գրամագլուխը կեցած էր — աս 10.000 թագը կրցաւ տալ: — Ինչպէս յայտնի է, կրօնի եւ համակրթութեան պաշտօնեան, 1897ին — 18.784 թուով — կարգադրութեամբն՝ աս վախճանին համար քաղքին ստացուածքը (գերագունութեան հատուցման պարտութիւնը) ծախել տալով, հրաման տուաւ որ, ան ստակը բարձրագոյն վարժարանին շինութեանը գործածուի: Եւ որովհետեւ դրամն իրօք վարժարանին գործածուեցաւ՝ այն օգնութիւնը մատուցանելու հարկաւոր եղած ելքը ծածկելու համար, եկամտի աղբիւր չկայ: Ինչու որ ան ալ, հիմակ՝ համակրթական նպատակներու համար, տէրութեան կը բերէ իր մուտքը:

Բայց քաղաքը չունի, մինչեւ հիմակ ունեցած կարգաւորեալ եկամուտներն ալ. որովհետեւ իր հիմնական ստացուածքը վարժոցը շինելու համար գործածած ըլլալովն՝ իր տարեկան եկամուտը՝ 30.000 թագով նուազեցաւ: Եւ զասիկայ ծածկելու համար, արտաքոյ կարգի կամ անգործածական եկամուտներ չունի: — Ճամբու եկամուտները, սպառման տուրքերն եւ ուրիշ մանր հարկերն՝ այն աստիճանի ծանրացած են ժողովրդեան վրայ, որ ալ աւելի բեռն ու յաւելեալ տուրք չի կրնար տանիլ:

Եւ սակայն, թէ տարեկան վճարքն ու թէ անոր ետ մնացած շահերը՝ միայն զատ յաւելեալ տուրքով կրնան ծածկուիլ: Զոր կը ստուգէ նաեւ ան պարագան, որ թէպէտ քաղաքային

Հասարակութիւնն ամէն տարեկան Հաշուեկշռոյն մէջ 10.000 թագր ներս առաւ, բայց որովհետեւ յուսացուած եկամուտները չեկան, հարկաւոր եղած հատուցանելու պատրաստ դրամի պակսելով՝ զանիկայ վճարել չկրցաւ: Ուստի աս դումարով ամէն տարի պահանջքի մէջ մնաց: — Ըստ այսմ, որպէս զի անոր ջնջումը ապահով ըլլայ — որովհետեւ Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ ուղղակի տրոց հիմը, միայն 29.000 թագ է, անոր համար, տարուէ տարի, դեռ ասոր վրայ դալի գումարը ծածկելու համար 35% հարկւրչեայ, եւ այս տիտղոսով եղած 35.000 թագ պահանջքը ծածկելու համար 120%-ընդ ամէնը 155% հարկւրչեայ յաւելեալ տուրք դնել պէտք է ժողովրդեան վրայ: Զոր երդուեալ հասարակութեան ժողովքը չի կրնար ընդունիլ: Հասկա այս նիւթիս մէջ եղած հասարակաց կարծեաց համեմատ, աւելի քաղաքային նկարագրէն կը հրաժարի, եւ հարկ պիտի ըլլայ աղաչելու որ մեծ հասարակութիւն ըլլանք: — Այն ատեն, այսպիսի ազգայնութեանց մէջ սեղմուած զօրաւոր հունգարական կենդրոնը, մինչեւ հիմակ կատարած առաքելութիւնն՝ իբրեւ հասարակութիւն, ի վիճակի պիտի չըլլայ շարունակելու:

Բայց՝ հունգարական ազգային տեսակէտէ ալ նկատելով աս բանս, անհրաժեշտ հարկաւոր է, որ քաղաքը վերանկման ճամբուն վրայ դրուելու չհարկադրուի, հասկա ընդ հակառակն կառավարութիւնն անոր յառաջագի-

մութեանն ու զարգացմանն օգնական ըլլայ: Վասն զի Եղիսաբեթուպոլիս՝ Մեծ ու Պզտի Գիւգիւլէօ եւ ֆօկարաշ գաւառներուն մէջ՝ մի միայն կզղիացեալ կեցած հունգարական քաղաքն է, որ սաքսոնական եւ վալաք ազգայնութիւններէն շրջապատած ըլլալով՝ անոնց բազմութեան գէմ, իր հունգարական լեզուաւը, հայրենասիրական զգածմամբն եւ ազգային ճգամբը — աս խիստ նիւթական յարաբերութեանց մէջ ալ — զիրենք հունգարացի ընելու աշխատող դպրոցներովն — ինք զինք կը պահպանէ ու կը զարգացընէ:

Ու հիմակ, երբ արդիւնք կրնայ ցուցընել — եթէ որ կառավարութենէն նեցուկ ու պաշտպանութիւն չի գտներ, եւ հարկ պիտի ըլլայ որ ասկից ետքն ալ, տէրութեան վերին վարժարանին համար օգնութիւն մատուցանելու ծանրաբեռնութիւնն իր վրայ առնու — այն ատեն, նոյն իսկ բարձրագոյն վարժարանի մը կեանք տալու համար ցուցուցած զոհողութեան պատրաստականութեանը պատճառաւ՝ պիտի պատժուի՝ անով, որ իր քաղաքային նկարագիրն — զոր նախնիներն՝ իրենց հայրենասիրական արժանաւորութեանցը համար, մեր թագաւորներէն, առանձնաշնորհութեանց պատճեններով ընդունեցան՝ այս օրւան սերունդը — տէրութեան պարտքը կացուցանող առաքելութեան գործքը կատարելուն համար, կորսնցընէ:

Ուստի կը բարձրացընենք մեր աղաչանաց ձայները: Չենք խնդրեր օգնութիւն, ինչպէս

ուրիշ քաղաքներն, որոնք աս վախճանիս համար, շատ մեծ նպաստներ գտած են տէրութենէն: Մենք՝ կը խնդրենք միայն, որ մեզմէ պահանջուած պարտքերը՝ մեզի շնորհուին:

Եղիսարեթուպոլսոյ ազատ քաղքին անուամբն ու յանձնարարութեամբը՝

Լ. Գ. Խաչէնիս-պոլէս 1901 Նոյեմբ. 20:

Քաղքին խորհրդանոցը

Յովհաննէս Ղարայանովէլ յ. յ.

քաղաքապետ:

Աս վիճակի մէջ է 5000 ֆիորինին կամ 10.000 թագին խնդիրը: — Բայց տարակոյս չկայ որ տէրութիւնը պիտի զիջանի եւ վերոյիշեալ պատճառներէն համոզուելով պիտի թողու այն գումարին վճարմունքը: — Համակրթութեան պաշտօնեան 1902 տարւոյն ապրիլ 14ին յանձնակատար մը խրկեց քաղաքս՝ ան վախճանաւ, որ քանի մը տարիէ ի վեր մնացած 35.000 թագի պահանջքն, ինչպէս նաեւ 5000 ֆիորինին կէսը շնորհելուն նկատմամբ, խորհրդածէ քաղաքային ժողովին հետ: Սակայն հասարակութիւնն աս բանիս ալ չզիջաւ. հապա խնդրեց որ ըստ գումարը թողուի: Ինչու որ տէրութիւնն է, ըսաւ, որ զքաղաքը մոցուց ասանկ ծանր պարտքերու մէջ. եւ այն վարժարանն է պատճառն, որով քաղաքն իր հիմնական դրամագլխէն ալ զրկուեցաւ:

21.

Թէ՛ արդեօք որ միջոցին Պաշպալով՝ դեռ ամայի տեղ էր — թէ՛ երբ փոխուեցաւ պտղաբեր դաշտավայրի — թէ՛ մարդիկ երբ սկսան հոն ընկերական կեանք վարել ու հասակութիւն մը կազմել — թէ՛ որոնք էին իր առաջին բնակիչներն. եւ թէ՛ ինչ վիճակի մէջ էին ասոնք. — անանկ հարցումներ են, որոնց յագեցուցիչ պատասխան տալ գրեթէ անկարելի է:

Իպաշֆալով կամ Եպէշֆովօ (շներու գեղ) անուանակոչութեան կը կանգիպինք արդէն 1415ին. յառաջ քան այս երկրակալութեան՝ Աբաֆի իշխաններուն ձեռքն անցնիլը¹:

Շատ հաւանական կ'եւեւայ որ հին Պաշպալովի նախկին բնակիչները վալաք եղած ըլլան: Գոնէ դաս կը ցուցնեն քաղքին շրջակայ տեղերուն, լեռներուն, դաշտերուն, անտառներուն, ձորերուն եւ այլն, վալաք անուանակոչութիւնը²:

¹ Ուստի կարծեմ ինք իրմէն կը տապալի այն կարծիքը թէ, անոր համար Եպէշֆովօ կը կոչուէր այս տեղն, որովհետեւ Աբաֆիի շները բերդատեղեակին բոլորտիքն եղած վարձկաններուն տներուն մէջ կը պահուէին: — Այնչափս ստոյգ է, որ այսօրուան օրս. դուցէ կոստ. Պոլիս դուրս առնելով՝ չկայ տեղ մը, ուր այնչափ շուն ըլլայ, որչափ Եղիսարեթուպոլիս: — Վերջի աստիճանի յարուս ու սէր կայ շներու: Կայ տան տէր որ չորս շուն ալ ունի: — Իրաւամբ կը կրէ Ebesfalva անունը:

² Այսպէս են, օրինակի աղաքաւ. Kosztia Mandsuluj (կաղնեաց անտառ). Gropa opri tomi (անտառաց մէջ եղած ագառակ). Locu paterilor (հայրերուն տեղը). La capu koszti mandsuluj (անտառաց մուտքը). Valia nucsilor

Հիմակուան Եղիսուբեթուպոլիս — որուն ամբողջացուցիչ մասը կը կացուցանէ Հին Պաշապոլով՝ 1685ին — Անիէ ազատած ու երկու դար խաղաղութեամբ աստանդական կեանք վարող ու — Տայրենիք մը փնտռող ազգայնոց եղաւ ապաւէնն ու բնակութեան տեղը: —

Քաղքին տարածութիւնը՝ իր շրջականերովը մէկտեղ՝ վերջին երկրաբաշխութեան նայելով 3042 արտավար է: — Ասոր մէջէն՝ 883 արտավար՝ այգի. — 418 արտավար՝ արօտական. — 906 արտավար՝ անտառ. — 30 արտավար՝ եղեգնային ճախճախուտ երկիր. — 81 արտավար պարտէզ. եւ 227 արտավար անգործ ու անպտուղ երկիր է:

Ջքաղաքը՝ գրեթէ ամէն կողմանէ շրջապատող լեռանց գագաթներու մէջէն, յիշուելու արժանի են մասնաւորապէս. Տէւր — Կիւր — 2իգիեան եղբարց կոչուած այգեստանին վերի դին. որ ծովու երեսէն 470 մէդր է: — Աս գագաթան վրայ՝ նախորդ դարուն սկիզբները՝ դեռ կը տեսնուէին Չարչարանաց աղօթարանին մնացորդները. ուր կը հասցընէր, տասնու չորս խաչով զարդարուած ճանապարհ խաչին: —

(ընկուզաց ձորը). Meru boerilor (աղնուականաց խնձորենեաց տեղը). Fântēna paterilor (հայր ջրհորը). Gropa zsudelui (դատաւորաց ստորոտը). Dilma din colo de pēreū mare (մեծ անտառին անդին եղած բլուրը). Gialu mare, si mik (մեծ ու պզտիկ լեռը): — Բայց Եղիսաբեթուպոլսոյ ընդհ. ժողովն 1895ին, աս տեղերուն անունները քննած ու հունգարերէնի փոխած է: Ուստի ամէն տեղերը հիմակ պաշապօնապէս հունգարերէն անուններ ունին:

Ընդհանրէ՝ գագաթը՝ դէպ ի շօլտփիլակ 450 մէդր է: — Այգեստանեայց վրայի լա Ռօշրէ գագաթը 449 մէդր բարձրութիւն ունի: — Ուրիշ բարձունքներն են. Մեծ ու պզտիկ այգեաց լեռը. — Նախագուռն (Promontorium) կոչուածը, որ շատ տեսակ խաղող ու աղնիւ գինի կը մատակարարէ. եւ այլն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ շրջականերուն ամենէն աղէկ հերկելի տեղերն են. 1. Գէֆէրէշ (կանեփի տեղ). շօլտփիլակի սահմանին վրայ: Ասոր համար այսպէս կը կոչուի այս տեղն, որովհետեւ Աբաֆիի երկիրներու մէջ ծառայող վարձկաններն՝ իբրեւ վարձք՝ այս տեղս կրնային վուշ տնկել: 2. Կիւրէրէ կոչուած կողմն. որուն երկու մասը՝ հին ատենները, Բիգօլա չէլ մարը եւ Բիգօլա չէլ միքը կը կոչուէր: 3. Պալա — Սըր — Բէյ՝ երկու անտառի մէջ կեցած է. ու ժապաւէնի մը պէս երկնցող երկրաշերտ մը կը կազմէ: Ասիկայ՝ ըստ մասին իբրեւ հերկելու երկիր, ըստ մասին իբրեւ արօտական կը գործածուի: Անունն ընդունած է, վաղեմի ճախիններէն՝ ուր որ ջրի օձերը կը վիտային:

Անտառներու մէջէն ամենէն աւելի յիշուելու արժանիներն են. Գոսթա Մանճալնի: Ծածկուած է կաղնիի ահագին ծառերով՝ որ վառելու լաւ փայտ կը մատակարարեն: — Կյեա սուբրա գօսդի չէլ մարը. Լազու Եուկի. Կրօբա օրրի Դօմի, Լազու օբրա Ագլիմ. Լօգու բարէրելօր. Կրօբա կրողի. Լա գաբու գօսդի մանճուլուի. եւ այլն: — Բայց ամենէն գեղեցիկ

անտառն է Բոգոս-Բարդ, դէպ ի Հունտորֆ:
Ասոր հար. արեւելեան դին կը տարածի՝ Վալյա
նուշիւօր. Մէրու պօէլիւօր, ֆընդընը բադէրիւօր.
կրօբա ժուտուլուի. եւ այլն:

Եղիսաբեթուպոլսոյ ջրերն են. Մէծ
Գիւգիւլէօ, որ քաղքին հարաւային դին՝
արեւելքէն դէպ ի արեւմուտք կը հասէ՝ կէս
շրջան ընելով: Ասոր մէջ կը թափին՝ վալաքաց
կոչուած առուակն, որ վաղեմի Պաշպալովի
սահմանին վըայ՝ հիւսիսային արեւելեան դիէն,
դէպ ի հարաւ — եւ Մատրան առուակը՝ հիւ-
սիսային-արեւելեան ուղղութեամբ՝ Գիւգիւլէօ
կը մանեն: — Գաշտաց առուակը՝ հիւսիսէն դէպ
ի հարաւ հասելով՝ կը մտնէ Գիւգիւլէօ գետը:

Քաղքին երկու հրապարակին եւ տասնու-
վեց փողոցներուն մէջէն, ամենէն աւելի յի-
շուելու արժանիներն են. Եղիսաբեթի փողոցն
ու հրապարակը. որ կենդրոն է աղգային վաճա-
ռականութեան: Հրապարակին մէջ տեղն էր դեռ
քանի մը տարի յառաջ, արեւելեան շուկան, իր
բազմաթիւ կրպակներովը: (Տես ճակտին պատ-
կերը:) Աս շէնքը, հիմնադրուած եղաւ. որով հրա-
պարակն աւելի ընդարձակեցաւ ու գեղեցկացաւ:
Սեծ հրապարակին արեւելեան դին են. Աբաֆի
ու Դղեկի փողոցները: Դէպ ի հարաւ, արեւմուտք՝
Գապտէպովեան ու Գամէլէրեան փողոցները:
Քիչ մ'անդին դէպ ի հիւսիս՝ Գիշեան ու Ռա-
փայէլեան փողոցները: Դէպ ի հիւս. արեւ-
ելք՝ Կորովէեան փողոց. Ս. Յովհաննու փողոցը.
Մարեմայ փողոցը. Ս. Գրիգորի փողոցն. եւ այլն:

Եղիսաբեթուպոլիս ունի տասը եկեղեցի,
վեց դպրոց, երկու վանք, չորս պաշտօնարան,
երկու զինուորանոց, 553 տուն, որոնց մէջէն
17 երկայարկ է. ու 65 խանութ: —

Քաղքին ամենէն հին, անուանի, ու յի-
շատակաց արժանի շէնքն է անտարակոյս, Աբա-
ֆի իշխանաց դղեակն, որ — թէպէտ աղգայ-
ին ստացուածք է. բայց հայերը կանգնած
չեն — Գրանսիլուանիոյ պատմութեան մէջ
բաւական դեր խաղացած է: Աս հռչակաւոր
շէնքին մէջ՝ կեցած, բնակած են երեւելի
մարդիկ: Իր որմերուն մէջ՝ ապահովութիւն
գտած են, շատ անգամ, նեղը մտած ու
կեանքերնին վտանգի մէջ գտնուած մեծա-
մեծներ: — Շատ ուրախութեան օրեր տեսած
է այս դղեակը՝ մանաւանդ յաջող սրսորդու-
թիւններէ ետեւ: Բայց ունեցած է նաեւ շատ
տխուր օրեր: — Տան տէրը՝ մեծագործ շէնքն ան-
մահացընելու համար, յաջորդ յիշատակարանը
փարագրել տուած է դղեկին մէկ գլխաւոր
դրանը վըայ. ME·FECIT·FIERI·EGRE-
GIVS·GREGORIVS·APAFFI·DE·APA
NAGYFALVA·COMES·COMITATVS·
DOBOCENSIS·AC·MAGISTER·CVRIÆ·
DNI·REVERENDISSIMI·FR·GEORGII·
EPISCOPI·VARADIENSIS·AN·1552·
Այսինքն. (Այս շէնքը) կանգնել տուած է,
Աբանոկյֆալովի քաջն Գրիգոր Աբաֆի, Տո-
պոգա գաւառին կամը, գերապայծառ Եղբայր

Գէորգ Վարօտի եպիսկոպոսին, իշխանական տան հոգաբարձուն. յամի 1552: —

Աբաֆիեան հին բերդին մանրամասն ստորագրութիւնը կեցած է 1727էն: Աս արձանագրութիւնը շատ ճշգիւ կը ստորագրէ ամրուպատ շէնքը:

Ասոր նայելով՝ դղեակին հիւսիսային եւ արեւմտեան դին կար խռամ մը. դէպ ի արեւելք՝ ձկնարանի խորունկ լիճ մը. դէպ ի հարաւ՝ քարէ ու աղիւսէ զօրաւոր շրջապատ մը: Արեւմտեան դին կը բարձրանար կղմինտրով ծածկուած կրկնայարկ աշտարակն. որուն տակէն, դէպ ի երկու դի բացուող կաղնեայ մեծ դռնէն անցնելով՝ երկաթի դրան մը կը հասցուէր. որ հարկաւոր եղած ատեն վեր կը վերցուէր ու վար կ'իջնցուէր: Աս դրան ձախ դին կեցած էր պատուհանով խուց մը, — պահապանին սենեակը: — Ասկէ կ'անցուէր դրսի բակը: — Աս՝ հարիւր քայլ երկայն, ու 70 քայլ լայն բակին մէջ կային — երեսուն ձիու համար — ախոռները, կառքերու, խոտի, տակառներու համար եւ այլն, տեղերը: — Աս դրսի բակը թողլով՝ կ'անցուէր ներքին բակը. որ երկու ձողաչափ խարունկ քարաշէն խռամով շրջապատած էր: Ասիկայ ունէր քսան ոտք լայն, քառակուսի կամուրջ մը, որ հարկաւոր եղած ատեն վեր կը վերցուէր: Զկամուրջը վեր քաշող կաղմածին, անմիջապէս կից էր՝ բանտը: Աս կամրջէն յառաջ քալելով՝ ներքին բակին հարաւային դին կը գտնենք, երկյարկ մեծ ու

գլխաւոր շէնքը. ուր կը հասցուի կամարներու մէջէն: — Գլխաւոր շէնքը՝ շատ մը մեծ ու պզտիկ կամարաւոր որահներ ու խուցեր ունի: Կամարակապ գաւթէ մ'անցնելով դէպ ի ձախ, կը հասնինք հարաւային աշտարակին՝ որուն դրան վրայ կեցած է յաջորդ իմաստնալից խօսքը. TURRIS FORTISSIMA AD IPSAM RECURRIT JUSTUS ET NOMEN DOMINI EXALTABITUR: — Դղեակին վերին յարկին, դէպ ի հարաւ նայող, մէկ պատուհանին վերեւը, որմին մէջ, քառակուսի քարի մը վրայ փորագրուած է յաջորդ յիշատակարանը: DOMVM HANC EX DEI OPTIMI MAXIMI BENIGNITATE EGREGIVS DOMINVS GREGORIVS APAFFI DE APANAGYFALV. MAGISTER CVRLÆ ET CONSILIARIVS SERENISSIMI PRINCIPIS DNI. DNI. IOANNIS SECVNDI ELECTI REGIS HVNGARIE EXTRVXIT SVMP TIBVS PROPRIIS. E SOLO ET A FVNDAMENTO ERIGENDAM AEDIFICANDAMQVE CVRAVIT. ANNO SALVTIS. 1664: Այսինքն. Աս տունը հիմանէն շինեց իր յատուկ ծախքովն՝ Աստուծոյ ողորմութեամբը, Աբանոկ յֆալովի քաջն Գրիգոր Աբաֆի աղան, մեծապատիւ Յովհաննէս Բ. իշխանին եւ հունգարացւոց ընտրեալ թագաւորին խորհրդականն ու տան հազարապետը.

Յամի Տեառն. 1664.: — Աս դստիկոնին, Եօթը պատուհան ունեցող մէկ մեծ ու երաժշտաց կոչուած որահին դրան վըայ է ան յիշատակարանը — Թէ ME FECIT եւ այլն. զոր վերը յառաջ բերինք:

Բերդին ընդարձակ ստորագրութեան մենք միայն մէկ տասներորդական մասն առած ենք: —

Մեծագործ շէնքը հիմակ գրեթէ բոլորովին կերպարանափոխ եղած է: — Ազգայինք՝ Թէ խռամները, Թէ կամուրջը, Թէ երկաթի դուռն ու Թէ ամէն կողմնակի շէնքերը տապալած վերցուցած, աներեւոյթ ըրած ու քարերն իրենց տներուն շինութեանը համար գործածած են: — Մնացած է միայն, գլխաւոր ու աս **II** ձեւն ունեցող գլխաւոր շէնքը, խել մը ընդարձակ սրահներով ու սենեակներով, ուր որ տեղաւորուած է հիմակ, գաւառական դատաստանարանն՝ իր նախագահովը, 12 դատաւորով, անոնց քարտուղարներովը, ծառաներովը, պահանջներովը ու բանտարկեալներովը: — Կանգուն կեցած է դեռ, աշտարակին մէկը՝ Կարմիր աշտարակ կոչուածն. իր պզտիկ ու երկաթէ զօրաւոր վանդակաւոր պատուհաններով. որ ծանր բանտարկելոց տեղ է: — Գետնայարկ սրահներուն մէկուն մէջ, վըայի վըայ զիջուած կեցած են, այնչափ մեծ արժէք ու մեղի այն աստիճանի մեծ ծառայութիւն մատուցանող հին յիշատակարաններն ու արձանագրութիւնները: Աս է քաղքին հին դիւանատունը: — —

Լատինական կամ հունգարացւոց կոչուած եկեղեցին կանգնած է Լէոնարդոս Աբաֆի: Հիմնաքարը դրաց է, եղբայր Գէորգ Մարգինուցցի կարգինալը՝ 1503ին: Ասոր վկայ է, եկեղեցւոյն մուտքին դրան վերեւն եղած՝ հաղիւ կարդացուելի յիշատակարանը: — Եկեղեցին շատ պզտիկ է. բայց երեք խորան ունի:

Ազգային շքեղ մայր եկեղեցւոյն — ուրուն պատկերը նախորդ հատորին սկիզբը դրուած է — հիմնարկութեանն ու շինութեանը վըայ շատ ընդարձակ խօսած ենք ուրիշ տեղ (տես Բ. Հատոր էջ. 65—79): Փառաւոր կաթուղիկէին ճակատը կը զարդարեն երկու վաթսնական մէդր երկայնութիւն ունեցող աղուոր պղնձածածկ աշտարակներ: Շինութեան ոճը բոմանական — կորնթական է: Երկայնութիւնն է, ներսի դին մէկ պատէն մինչեւ մէկալ պատը 56 մէդր. լայնութիւնը 19 մէդր. իսկ բարձրութիւնը՝ մինչեւ կամար 20 մէդր: — Եօթը խորան ունի, որ են. Նախ՝ բոլորովին ռկեղծ Ս. Եղիսաբեթի, հունգարացւոց իշխանուհւոյն նուիրուած Աւագ խորանը: — Երկրորդ խորանն է. Ս. Աստուածածնի (վարդարան). Երրորդը՝ Ս. Ստեփանոս նախավկայինը. Զորրորդը՝ Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի. Հինգերորդը՝ Ս. Յովսէփայ Աստուածահօր. Վեցերորդը՝ Ս. Գրիգորի Լուսաւորչինը. Եօթներորդը՝ Տեառն մերոյ խաչելութեանը: (Շատ գեղեցիկ են Թէ Ս. Ստեփանոսի ու Թէ Ս. Աննայի խորաններուն նկարները):

Եկեղեցւոյն յիշատակաց արժանի արծաթեղէններն են, խել մը տղուոր սկիհներէն զատ, մանաւանդ երկու շատ մեծ ու ծանր արծաթի կանթեղները. որոնք Գիշեան գերդաստանին պարգեւներն են: — Տասուերկու արծաթէ մեծ աշտանակին վեցը՝ գրեթէ մէյ մէկ մէդր երկայնութիւն ունի (Ճշգիւ 87 սանդիմէդր) ու շուրջ երեք գիւոյ (2.95) ծանր է. — պղտիկները՝ 60 սանդիմէդր երկայն են եւ մէյ մէկ գիւոյ ու 77 սանդիմ կը կշռեն. — վրանն այս յիշակարանը կը կրեն. Nobiles Dni. Antonius et Gregorius Issekutz. Dono obtulerunt. Ao. 1776. — Արծաթէ մեծ խաչը՝ մէկ մէդր երկայնութենէն աւելի է: — Գեղեցիկ ճաճանչը՝ երեք գիւոյ եւ 65 տէգա ծանր է. պատուական (բայց սուտ) քարերով զարդարուած. ստորեւն այս յիշատակարանն ունի. «Արութիւն միդգոյի դապտէպովեան. ախպրտոցմովս: Ex voto, 1772. — Շատ մեծ ու ծանր սրբատուիր՝ երկու գիւոյ եւ 85 տէգակրամ կը կշռէ. բոլորովին այս յիշատակարանովը. «Յիշատակ ի Ժառանգութենէ եղիսարեթայ մեծի. դստեր Աղա Լուսիկի ամիրայի դանիէլեան. 1774: — Ասոնցմէ զատ ունի եկեղեցին խել մը եկեղեցական հագուստ. որոնց մէկ մասը հին, արեւելեան նիւթ է:

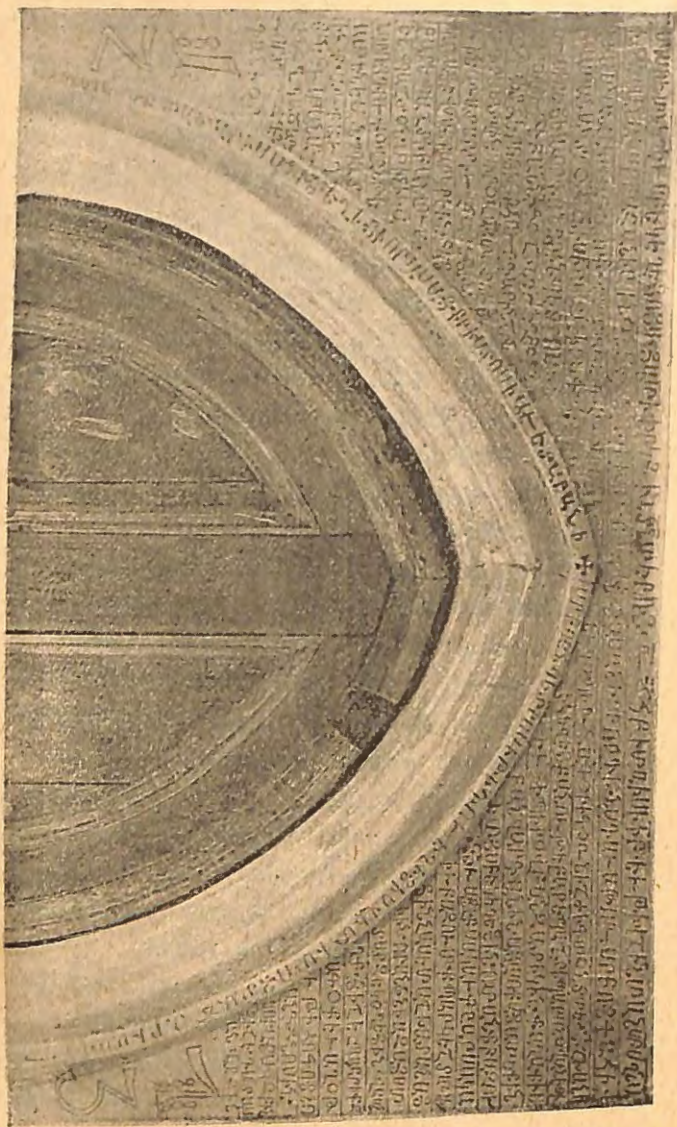
Եկեղեցւոյն ճակատը՝ գլխաւոր մուտքին վրայ, յաջորդ լատիններէն յիշատակարանը կը կարդանք.

DEO
ELISABETEQVE
PROTECTRICISVAE
ARMENA PIETAS
EXSTRVXIT.

Հին կոչուած կամ սրբոյ Երրորդութեան եկեղեցին թէ եւ բոլորովին նախնական ոճով շինուած է, բայց եւ այնպէս հնութեան յարգելի նշանները կը կրէ իր վրան. ու շատ գեղեցիկ է: — Արան տեսնուած տձեւութիւնն ու անկանոնութիւնը ճիշդ գաղափար մը կու տայ դիտողին, թէ այն միջոցին ինչ վիճակի մէջ կրնայ եղած ըլլալ ճարտարապետութիւնն ազգայնոց մէջ՝ աս տեղուանքը:

Հանդերձ այսու՝ մարդ չի կրնար ըստ բաւականի զարմանալ եկեղեցւոյ կողմնակի դրան կանոնաւորեալ ձեւին ու քանդակին գեղեցկութեան վրայ: Այս դուռը կոթական ճարտարապետութեամբ շինուած է. ուստի բոլորովին կը տարբերի թէ շէնքին ոճէն ու թէ միանգամայն մեծ դռնէն, որ շատ հասարակ ու տգեղ բան մըն է: — Դրան վրայ յաջորդ էջին մէջ տեսնուած պատկերին — միայն շատ սուբ աչք ունեցողն մը համար կարգացուելի — արձանագրութիւնը քանդակուած է միակտուր քարի վրայ:

Թէպէտ աս դուռը շատ մեծ չէ — հազիւ երկու մէդրէ քիչ մ'աւելի է. — սակայն սաստիկ փափուկ ու ալնիւ գործուած է: Յիշատակարանին մէջ թէպէտ սխալներ չկան. բայց

քանի մը տեղ քանդակագործն, ինչ ինչ գրեր կամ գիտամբ եւ կամ ակամայ դուրս թողած է: Գրեր ալ ժամանակին ակռաները փճացուցած են: Մենք՝ ընթերցողաց գիւրութեանը համար արձանագրութեան ընթերցումը կը կրկնենք, լրացնելով անոր պակաս մասերը:

Սկումն եղեւ սուրբ եկեղեցոյս յամի փրկչին հետոն մերոյ Ռ. Ճ. Հ. Բ. ի մախի. եւ թիւ շինմանն սեղանո ի ժամանակս սրբազանիս Խօնցէնցիոսի Փափին որ երեքտասաներորդի նսդաւ աթոռ սրբո Գահի ի ժամանակ թագաւորի քնապսակ Գարոլոսին եւ Կոպէնագորի Գոռնիժ Ժիգմնտ մեծ իշխանի ի ժամանակ տեառն Օհանիսի, որ աս գիր գրեցի եկեղեցբանութեան բարեպաշտի պարոն Օվանէսի եւ սիրեցեալ որդո նորին Պետրոսին եւ Փիպիրով բան Զատիկին քաղաքիս պիրովութեան բան Նիգօշին եւ եղբօրն բան Վարդանին: Այլ սորա ամենքին ընդհետ ծերոց խորհուրդ արին շինելոյ սուրբ եկեղեցին: Ոմանք բազում դրամ տվին. սիրով Աստուծոյ մատուցին. եւ այլք սակաւք ըստ սակաւին առատ սրտի վճարեցին: Եւ բազում պարկերտ անձի(ն)ք կանայք վասն Աստուծոյ քար կրէին: Բայց ինչ ասեմ աշխատանաց բարեպաշտի բան Լուսի կին որ անծն էած զայս մեծ պաշտօն մի(ն)չ ի կտտար զեկեղեցին. վասն(ն)որո դուք օվ ընթե(րցո)ղք յիշել պարտիք զամենեսին պատ(ար)ագօք եւ աղօթիւք առ քաւո լթիւն հոգո նոցին. եւ մանաւանդ

զնոսին լին (?) զպա(տ)ճառ սորայ սկիզբին | զոր
Տէր Քրիստոս զձեղ | յիշէ դատաս | տանի օր | ըն
վերջին* $\frac{1|7}{2|8}$

Իսկ կամարաձեւի գրութիւնն է

“Գրուէք տաճարիս անխ(ախ)տ եղիցի, որ
ասաց Քրիստոս ի աւետարանի սրբոյ Պետրոսի
եթէ Գու եղիցիս վէմ իմոյ պաճարի. ամէն”:

Ինչպէս արձանագրութեան օրինակին մէջ
կը տեսնենք իւրաքանչիւր տող ստորագծուած է:

Վերեւայ թէ սաստիկ կարծր փայտէ
շինուած դրան վրայ ալ փարուածներ, մետաղեայ
ղարդեր ու գունաւոր ծաղիկներ եղած պիտ’ որ
ըլլան ժամանակաւ: Բայց մանաւանդ վերջինները
հիմակ եղծուած ու անոնց միայն հետքը
մնացած է:

Եթէ մտադիր աչուքներով զննելու
ըլլանք, կը տեսնենք որ եկեղեցւոյն դրսի դին՝
որմերու վրայ, խել մը անուանց ստորագրու-
թիւններ կան: Վերեւայ թէ ան ատենն ալ
մարդիկ այնպէս սնտի ու տղաք՝ անանկ չա-
րաճճի էին եղեր, ինչպէս մեր օրերը: —
Ասոնք՝ անուննին անմահացընել ուղեւորով, այս
հրաշալի ու մշտնջենաւոր կարծուած եկեղեցւոյն

* Արձանագրութեանս վերջին պարբերութիւնները
շատ խառնակ — ու ըստ իս նաեւ պակասաւոր են: —
Գուցէ վերջին ինը տողն այս կերպով կրնանք ամբողջա-
ցնել... անծն էած զայս մեծ պաշտօն. եւ մինչ ի կատար
հասուցանել զեկեղեցին: Վասն որոյ... յիշել պարտիք...
մանաւանդ զնոսին որպատճառ լինին սորա սկզբին: — Թէ-
պէտ եւ հարկ է որ խոստովանիմ թէ ուրիշ կերպ ալ
կրնայ ըլլալ:

պատերուն բոլորտիքը փորեցին իրենց յի-
շատակը: — Անունները՝ որմերուն վրայ, չէ
թէ կապարագրչով կամ ներկով գրուած են,
պզտիկ գրերով. հապա պատին առաջին ծեփին
մէջ փորագրուած, ըստ մասին մետրովպեան ու
ըստ մասին հիմակուան տպագրութեան նոտր
գրովը — ու անանկ խնամով եւ լաւ ու
ճարտար կերպով՝ որ անոնք 150—180 տարիէ
աւելի կեցած մնացած են հոն, առանց
աւրուելու — կրկին ու կրկին անգամ սպի-
տակացուած ու ետքէն ինկած՝ ելած ճերմակ
ներկին տակ՝ — որ շատ մը անձրեւներով եւ
արեւու տաքութեամբ պատին վրայէն կամաց
կամաց բաժնուած, ելած է՝ ու մեղի համար աս
անունները երեւան հանած է:

Թէպէտ անհամար են անունները. բայց
անոնցմէ շատերը՝ գեռ ծեփով լեցուած՝ ուստի
եւ անընթեռնի են: — Կարգալ կրցածնուս
մէջէն կը դնենք յաջորդները. ես մարտիրոս. —
եւ խաչերես Նիկօլի 1738. — եւ օվանէս
որդի թորոսի գաբալի. — Գրիգոր ոհ.
մկրտիչի տօպլի 1728. — եւ անկսէնտ
Եղիայի 1745. — Սագօ Գանտրի. (այսինքն
Գանտրայի) 1750. — Ղարգերես Բէլ — եւ
Յովսէփի եսայի — եւ Նիգուլայ Եղիայի 1755.
— խաղարոս Ե. — խաչգօյ... եւ այլն.
եւ այլն: —

Ղարի կոչուած եկեղեցին կանգնուած է
1771ին, Թէոփորոս Թիւրիւքեան աղայէն:
Եկեղեցին թէպէտ պզտիկ է, բայց եւ այնպէս

երեք խորան ունի: Գլխաւորը նուիրուած է Ս. Զովհաննու Մկրտչի, մէկալը՝ Խաչելութեան. երրորդը՝ Ս. Աննայի: — Եկեղեցւոյս մէջ թէպէտ կանոնաւորեալ կերպով աստուածային պաշտամունք չի կատարուիր, այսու մենայնիւ վաղեմի սովորութեան համեմատ, տաղաւարական տօներուն երրորդ օրն՝ այսինքն զատկի, պենտեկոստէի եւ այլն ինչպէս նաեւ Ս. Գէորգայ, Ս. Զովհ. կարապետի ծննդեան (յունիս 24) եւ սրբոյն Միքայելի հրեշտակապետին (սեպտ. 29) օրերուն ձայնաւոր պատարագ կը մատուցուի: — Ասկից զատ ամառներն՝ ապրիլ 24էն, մինչեւ սեպտ. 29ը՝ ամէն շաբաթ օրերը, հոս կը կատարուին երեկոյեան աստուածային պաշտամունքները:

Քաղքին գրեթէ կենդրոնը՝ հրապարակին մէջն է, Վենետիկոյ Մխիթարեան հարց եկեղեցին. իրեն կից եղած վանքովը: Շէնքն ու եկեղեցւոյն տեղը պարզեւած է Մխիթարեանց, Պետրոս Գորգեան 1753ին: Եկեղեցին նուիրուած է Աստուածածնի ծննդեան ու Ս. Պետրոսի եւ Պաւլոսի: Ստեփանոս Գիւվիրեան 1796ին բոլորովին նորոգած է: — Աս ալ երեք խորան ունի: Աւագ խորանը նուիրուած է, ինչպէս ըսինք, Ս. Պետրոսի ու Պաւլոսի. երկրորդը՝ Ս. Աննայի. երրորդը՝ Սրբոյն Անտոնի աբբայի: — Երկու կողմնակի խորաններուն վարի մասերը կը զարդարեն շատ մը գեղեցիկ ու աղնիւ՝ կէս ցցուած (bas relief) փորագրութիւններ փայտի վրայ՝ Մխիթար ԱբբաՏօր կեանքէն: Մտա-

դրութեան արժանի է եկեղեցւոյն շիտակ ձեղունն (plafon). իր ոսկեզօծ գեղեցիկ զարդարանքներովը:

Եկեղեցւոյ ճակատին վրայ յաջորդ յիշատակարանը կը կարդանք.

Ի ՓԼՈՍ ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԲ ԵՐԲՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ Ի ՊԱՏԻ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

ՅԱՆՈՒՆ ՍՈՒՐԲ ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՒ

ՊՕՂՈՍԻ Ի ՀԱՐՑ ԱՆՏՈՆԵԱՆՑ

Ասոր անմիջապէս տակը.

HANC AEDEM PETRO ET PAVLO

NATEQVE PARENTI

EXTRVXIT RELIGIO

PIETASQVE ANTONIANA

Յիշատակարանէն յայտնապէս կը տեսնուի նախ՝ թէ եկեղեցին երբ կանգնուած է. երկրորդ թէ միաբանութիւնն այն միջոցին ինք զինք ոչ թէ Մխիթարեան այլ Անտոնեան կ'անուանէր:

Վանատան մեծ շէնքին մէջ հիմակ միաբան մը միայն կը գտնուի: Ուստի պարապ սենեակները վարձու տրուած են: — Գետնայարկին սենեակները կը գործածուին իւրեւ տպարան, խանութ, հացարան եւ մթերանոց: Ծակտին դէպ ի մեծ հրապարակ եղած դրան վերեւ հաստատուած է Միաբանութեան նշանը: Քիչ մը դէպ ի վար, քարէ տախտակ մը կայ, որուն

սեւ յատակին վրայ փորագրուած է ոսկեզօծ գրերով Սաղմոսերգուին խօսքը մետրովպեան տառերով.

ՄԻ ՄԵԶ ՏԷՐ ՄԻ ՄԵԶ ԱՅԼ ԱՆՈՒԱՆԴ ԲՈՒՄ
ՏՈՒՐ ԶՓԱՌՍ

Ասոր ստորեւը՝ լատիներէն, այսպէս.

NON NOBIS DOMINE NON NOBIS SED
NOMINI TUO DA GLORIAM

Այգեստանեայց լերան արեւմտեան ստորոտը կեցած է պզտիկ աղօթարան մը, զոր 1817ին շինել տուած է Եւգինէոս Դանիէլեան, ի պատիւ խաչելութեան Քրիստոսի:

Աս մատուռը հիմակ փակուած է ու մէջն աստուածային պաշտամունք չի կատարուիր. մէյ մը իր հեռաւորութեանը մէյ մ'ալ քահանայի պակասութեան համար: — Միայն մեծ պահքին ու մանաւանդ աւագ ուրբաթ օրը կը բացուի, որպէս զի ջերմեռանդութիւննին կատարել ուզողները հոն երթան աղօթելու:

Ընթերցողները գիտեն որ Պարոն Ռափայէլ Ղարամեան Եղիսաբեթուպոլսոյ մեծ բարերարներէն մէկն է: Ի մէջ այլոց, հիմնարկած է, — ինչպէս ըսած ենք իր տեղը — դպրոց մը՝ որ ցայսօր իր անունը կը կրէ: Դպրոցի շէնքին վրայ — որ հիմակ մանկավարժոց է — կեցած է քարի վրայ փորագրուած իր զինանշանը. տակը հետեւեալ լատիներէն յիշատակարանով.

INSTITUTUM RAPHAELINUM
PUELLARUM GENTIS ARMENAE
L. R. CIVITATIS ELISABETHOPOLEOS
FUNDATUM
PER EQUITEM ANCLICUM LONDONENSEM
ALEXANDRUM RAPHAEL
ANNO MDCCCXXVII VTA MENSIS APRILIS

Քաղքին հրապարակական շէնքերուն մէջէն ամենէն յիշատակաց արժանիներն են. 1896ին կանգնած բարձրագոյն վարժոցն, որն որ քաղաքային արկել գրեթէ 500.000 թագարժած է: Շէնքն աս ձեւն ունի եւ երկու դստիկոն է: Շինուած է 300 աշակերտի համար (հիմակ ունի 268): — Դպրոցին կից է, վաթսու տղու համար կանգնուած դիշերութիւք աշակերտաց շէնքը: Թէ մէկն ու թէ մէկալը՝ ժամանակին պահանջմանց համեմատ, ամէն կարելի եղածներովը հոգացուած է: — Վարժարանին ներքին յօրինուածութեանն ու որպիսութեանը վրայ բաւական խօսած ենք (էջ 533—574):

Հիմակուան աղջկանց դպրոցին շէնքն, — որ հին եկղեցիէն 40 քայլ մը հեռու է — սկզբան ժողովրդապետանոց էր: Երբ որ ետքէն ժողովրդապետն՝ Աղեքս. Ռափայէլէ պարգեւած շէնքը փոխադրուեցաւ՝ ժողովրդապետանոցէն եղաւ վարժարան: Ետքէն յանձնուեցաւ հաւատարմոր կուսանաց. ուր հիմակ կեցած է աղջկանց դպրոցն ու մարապետաց վանքը՝ սիրուն աղօթա-

րանով. ուր որ ամէն օր պատարագ կը մատուցուի: Խորան մը միայն ունեցող մատուռն՝ անարատ յղութեան նուիրուաց է: —

Քաղքին ուրիշ հրապարակական շէնքերն են. Քաղաքային խորհրդանոցն որ 1895ին կանգնուած է, իր մեծ ու զարդարուն խորհրդի սրահով: — Զիաւոր ու հետեւակ զինուորաց զօրանոցները: — Մանչ տղոց տարրական դպրոցն, որ յառաջագոյն միջնագոյրոց էր: — Ակնբանոցին գեղեցիկ շէնքը, ուր որ իջեւանած է Յովսէփ Բ. կայսրը 1773ին, երբ Գրանսիլուանիա պտըտեցաւ: — Աս դէպքն անմահացուց պատին մէջ փորագրուած յիշատակագիր մը, որ քարի վրայ փորուած է: Վեհապետին կէս ցցուած կենդանակերպին տակը կեցած են յաջորդ խօսքերը.

BENEDICTVS IOSEPHVS II. IMPERATOR AVGVSTVS ATQVE PIVS REX PATER PATRIÆ. NOS HOC ANNO IN IVNIO VISITAVIT. —

Յիշուելու արժանի են դեռ Գամէլէրեան անկեւանոցն, իրեն մէջ բնակող, ազգային երկսեռ անկարողներով. — Հին խնայողութեան արկղը. — Եղիսարեթուպոլսոյ եւ շջակայից դրամասեղանը. — Սաքսոնական խնայողութեան արկղը. — Բողաքականաց նորաշէն եկեղեցին. — Վալաքներու միացեալ ու չմիացեալ եկեղեցիներն. եւ այլն:

22.

Եղիսարեթուպոլիս, իբրեւ ազատ թագաւորական կարգադրեալ խորհուրդ ունեցող քաղաք, իր տնտեսական գործառնութեանց մէջ՝ անընդմիջապէս կախում ունի հունգարական թագաւորական ներքին գործոց պաշտօնէէն, հանրական վարչութեան մէջ՝ գաւառական տնտեսական իշխանութենէն — իսկ քաղքին շրջանին մէջ եղող ու բնակող քաղաքացեաց ստացուածոցը, վարչութեանն ու հսկողութեանը նկատմամբ — բնականապէս օրինակ սահմանին մէջ — ինք իրմէն կը կարգադրէ, կը կատարէ ու կը գործադրէ:

Եղիսարեթուպոլսոյ բնիկ քաղաքացի ըլլալու համար կը վճարեն.

1. Փաստաբանները, բժիշկները, դրամասեղանական պաշտօնատեարք ու մասնաւոր պաշտօնատէրները՝ 200 թագ:

2. Երկրատէրները, ձեռնարկունները, վաճառականները, պանդոկատետներն եւ մասնաւորները՝ 100 թագ:

3. Արհեստաւորները՝ 20 թագ.

4. Վարձքով ծառայողներն ու ծառաները՝ 10 թագ:

Եկեղեցականք, տէրութեան — ատենական եւ քաղաքային պաշտօնատէրներն ու ծառաներն, որոնք ընտրուած կամ անուանուած են, իրենց ընտրութեանը կամ անուանուելուն հետեւութեամբը, բնիկ քաղաքացի ըլլալու համար, վճարելիք մը չունին: —

Քաղաքն՝ ինքնօրէնութեան իրաւունքը կը գործադրէ՝ իր երեսփոխանացը ձեռօք. — իսկ կարգադրութիւններն ու որոշմունքներն՝ իր առաջնորդացը ձեռօք:

Քաղքին երեսփոխանացը թիւը 48 հոգի է կը կազմուի: Ասոնց կէսը՝ կ'ընտրուի անոնցմէ, որոնք ամենէն աւելի տուրք կը վճարեն — մէկալ կէսը՝ կ'ընտրուի հասարակութենէն: — Չայնի իրաւունք ունին, իրենց պաշտօնին հետեւութեամբը՝ քաղաքապետը, ոստիկանութեան վերատեսուչը, առաջին խորհրդականը, քարտուղարը, քաղաքային փաստաբանը, արկղակալը, հաշուոց վերաքննիչը (revisor), հասարակաց խնամակալն ու բժիշկը: —

Պատգամաւորները կ'ընտրուին, երեք տարիէ, երեք տարի՝ վեց տարուան համար:

Պատգամաւորները կը բանեցընեն իրենց իրաւունքը՝ Ընդհանուր Ժողովին մէջ: — Ընդհ. ժողովքն՝ իր վերին իշխանութիւնը կը բանեցընէ իբրեւ պաշտպան՝ ուղղափառ եկեղեցւոյն վրայ: Ար կազմէ ու կ'ընտրէ մասնաժողովները: — Ամէն տարի, երկու կարգաւորեալ ընդհ. ժողովք կը գումարուի. մէկը՝ մարտին, մէկալը՝ սեպտեմբերի մէջ: Առաջինը՝ կը քննէ տարեկան հաշիւները. ետքինը՝ եկած տարւոյն հաշուեկշիւը կ'որոշէ: — Բայց արտաքոյ կարգի ընդհ. ժողովք այնչափ անգամ կը գումարուի, որչափ անգամ որ հարկաւոր է:

Ընդհ. ժողովքին նախագահն է, քաղաքապետը. — երբ ինք ներկայ ըլլալ չի կրնար՝

իր փոխանորդը: Քաղաքապետը կ'առաջնորդէ ընդհ. ժողովքին. եւ միանգամայն անոր տեղեկատուն է (referent): — Ընդհ. ժողովին քարտուղարն է, առաջին գրագիրը: Ասոր գործքն է, յօրինել արձանագրութիւնը. — ասկէ զատ յօրինել աղերսագիրները, գրութիւնները, առաջարկութիւններն ու ժողովքին ամէն որոշմունքները: —

Ընդհ. ժողովք կը գումարուի, անուանց ցանկին շրջաբերականովը. զոր ամենէն ուշ 24 ժամ յառաջ, անդամոց ծանուցանելու է՝ ըլլալի նիւթերուն վրայօք եղած համատարութեամբ: — Ժողովքի նիւթերը՝ նախագահն ու քարտուղարը՝ յաջորդ կերպով կարգադրելու են. 1. Պաշտօնական ծանուցումներ, եւ առաջարկութիւններ: 2. Կառավարութեան եւ ատենական իշխանութեան կարգադրութիւններ: 3. Հասարակաց գործառնութեան վերաբերեալ նիւթեր: 4. Տնտեսական ու դրամական նիւթեր: 5. Մասնաւորաց խնդիրներ:

Ընդհ. ժողովքն՝ որոշած ժամանակին — առանց որեւէ նկատման — կը բացուի. եւ նիւթերու համեմատ՝ ըստ կարգի, խորհրդածութեան կ'առնուի ամէն բան: — Կրնան ըլլուիլ հարցապահանջմունքներ (interpellation), որոնց քաղաքապետը բացայայտող կամ լուսաւորող մեկնութիւն տալու է: Բայց պատասխանը կրնայ, առաջին գալի ժողովքին մէջ ալ տրուիլ: — Առաջակայ նիւթին վրայ, ամէն մարդ կրնայ խօսիլ. բայց խօսիլ ուղղը՝ պէտք է

որ յառաջունէ ծանուցանէ այս բանը քարտուղարին: Ծանուցանողը՝ կարգն իրեն եկած ատեն կրնայ խօսիլ: Ամէն մարդ՝ անգամ մը միայն կրնայ այն նիւթին վրայ խօսիլ: Զխօսողն ոչ ոք կրնայ ընդհատել. դուրս առնելով նախագահն, եթէ խօսողը՝ վէճի նիւթ եղած խնդրէն հեռանայ, եւ կամ վշտացնող բացատրութիւններ գործածէ: — Խնդրի մը որոշումը կը յայտնուի՝ անձանց ոտք ելլելովը՝ կամ նստելովը: — Գաղտնի քուէարկութիւնը թղթեակներու ձեռք կ'ըլլուի: Յայտնի քուէարկութեան ատեն՝ նախագահը կ'ընէ որոշումը. իսկ գաղտնի քուէարկութեան ատեն՝ նախագահն ալ կրնայ ձայն ունենալ: — Քուէարկութենէն ետեւ նախագահն՝ որորոշումը կը հրատարակէ: Զորոշումները՝ խորհուրդը կը գործադրէ: —

Որպէս զի գործքերն աւելի հիմնովին կերպով եւ շուտ գործագրուին. Մասնագործներ կազմուած են: — Քաղաքային խորհուրդն ու քաղաքապետը՝ չէ թէ միայն իրաւունք ունին, հապա պարտական ալ են — մանաւանդ ընդհ. ժողովին առջեւը դրուելի առաջարկութիւններու նկատմամբ — մասնագործներուն նախական կարծիքն ու տեսութիւնը գիտնալու: — Մասնագործներն՝ երեք տարիէ երեք տարի կը կազմուին: — Որչափ կարելի է՝ մասնագործովին անդամները՝ հասարակութեան ժողովին անդամներէն ընտրուելու են: — Որպէս զի մասնագործով մը՝ օրինաւոր որոշումն կարենայ բերել,

նախագահէն զատ, գոնէ չորս ժողովականի ներկայութիւնը հարկաւոր է: —

Քաղաքային խորհուրդները նախապատրաստելու համար, յաջորդ մասնագործները կը կազմուին. իրաւանց, տնտեսութեան, հասարակաց շինութեան. եւ հասարակաց առողջապահութեան: 1. իրաւանց մասնագործովին գործն է վերահսկել հասարակաց իրաւանց, պաշտպանութեան, ատենական եւ մասնաւորաց իրաւանց խնդիրներուն վրայ: 2. Տնտեսական մասնագործովին պաշտօնն է, քաղքին ամէն տնտեսական գործառնութեանց մէջ, ի մասնաւորի՝ հասարակութեան ստացուածքին, եկամտին, շահուն, շահեցուցման, անոնց վարձքի տալուն, քաղքին համար հարկաւոր նիւթոց վաճառմանը, հասարակաց շինութեանը, փողոցաց եւ սալայատակներու նորոգութեանը, ջրանցքներուն, քաղքին շարժական եւ անշարժ ստացուածոցն եւ ի մասնաւորի անտառաց եւ քաղքին ամէն տեսակ տնտեսական խնդրոց մէջ ըլլուելի գործառնութեանց վրայօք խորհիլ եւ կարգադրել: 3. Հասարակաց շինութեան մասնագործովին գործն է, հսկել ամէն կերպ շինութեանց վրայ: 4. Առողջապահութիւնն ունի իւր յատուկ կանոնները: — — —

Ամէն հասարակաց գործոցը վրայ կը հըսկեն ասիւն պաշտօնավորներն, որ են. քաղաքապետ, խորհրդական, ոստիկանութեան վերատեսուչ, առաջին քարտուղար, քաղաքային բժիշկ, փաստաբան, արկղակալ ու հաշուաց վերաքննիչ:

— Քաղաքային խորհուրդը կը կազմեն քաղաքապետը, ոստիկանութեան վերատեսուչը, խորհրդականը, գլխաւոր քարտուղարը, փաստաբանն ու բժիշկը: — Քաղաքային խորհուրդին գործքն է՝ հսկել քաղքին ամէն ստացուածոցը վրայ. ինչպէս նաեւ քաղքին ստակներու, հիմնարկութեանց վրայ. եւ այլն: — Խորհուրդը՝ կը հսկէ, կը պահպանէ եւ կը կարգադրէ որ չըլլայ թէ քաղքին ստածուածքը կրճատուի ու նուազի. — որ քաղքին եկամտի աղբիւրները շահաբերուն. հասարակաց եկամուտներն արկղին մէջ մտնեն. եւ քերուեն մէջ կարելի եղածին չափ խնայութեան ըլլուի. եւ այլն: — Եթէ խորխուրդը կը նշմարէ, որ յառաջունէ չտեսնուած պարագաներու հետեւութեամբ մէկ արտաքոյ կարգի ծախք մը ընելու պէտք է, պարտական է, ամէն անգամ ասոր վրայօք ընդհանուր խորհրդին տեղեկութիւն տալ: — Քաղաքային խորհրդին ամէն գրութիւնները կը ստորագրեն քաղաքապետն ու քարտուղարը:

Քաղաքային քաղքին առաջին պաշտօնատէրն ու ներկայացուցիչն է: Ինքն է ընդհանուր եւ քաղաքային խորհրդին, ամէն մասնաժողովներուն, քաղքին վերատեսուչութեանը տակ եղած դպրոցներուն եւ ուրիշ հասարակաց հիմնարկութիւններուն եւ քաղքին կնիքին պաշտպանն ու պահպանը: — Քաղքին անուամբը կը ստորագրէ ամէն գրութիւններն ու պատճենները: — Կը հսկէ քաղքին իրաւանցն, ստացուածոցն եւ արկղին վրայ: Երբ որ հար-

կաւոր կը տեսնէ՝ կը քննէ արկղը: Միշտ աչքին առջեւ կը պահէ քաղքին արտաքին եւ ներքին ստացուածքներուն եկամուտն ու վարձքը. եւ այլն: —

Խորհուրդին քաղաքային խորհրդին կարգաւորեալ անդամն եւ առաջարկուն է: Կ'առաջարկէ ու կը կարգադրէ հասարակաց գործառնութեանց, տնտեսական, տնային, դրամական եւ տրաց վերաբերեալ խնդիրները. եւ ընդհանրապէս քաղաքապետէն իրեն տրուած ու խրկուած գրութիւնները:

Քաղաքային խորհրդին ընդհ. ժողովին, քաղաքային խորհրդին եւ մասնաժողովքներուն առաջարկուն եւ գրագիրն է: Ինք կ'առաջարկէ նիստերուն ամէն խնդիրները եւ կը յօրինէ ընդհանուր ժողովին արձանագրութիւնը: Կը ստորագրէ քաղաքապետին հետ՝ քաղքին անուամբը՝ պատճեններն եւ ուրիշ ամէն գրութիւնները. — ու քաղքին կնիքովը կը կնքէ:

Քաղաքային խորհրդին ընդհ. ժողովին եւ քաղաքային խորհրդին կարգաւորեալ եւ ձայն ունեցող անդամն է: Քաղքին իրաւանց խորհրդատուն ըլլալով՝ կը վարէ քաղքին դատերն, եթէ քաղաքն ուրիշ կերպ չի տրամագրէր: — Խորհուրդը կու տայ, ամէն՝ իրեն եղած իրաւունքի եւ բարեկարգութեան խնդիրներուն մէջ: Իր կարծիքը միշտ գրով տալու է: — Մէկը դարի քաշած ատեն եւ դատական խնդրոց ընթացքին մէջ՝ պատահելի ծանրագոյն խնդիրներու մէջ ընելիքներուն վրայօք, պարտական է

նախ քաղքին կարծիքն ու խորհուրդն իմանալ՝
 եւ ըստ այնմ գործել: — Քաղքին դէմ դա-
 տախազութիւն չի կրնար ընել: — Մասնաւորաց
 անանկ խնդիրներուն մէջ, որոնք քաղքին՝ կամ
 քաղքին անչափահասներուն շահին հակառակ
 է, չի կրնար գործել: — Փաստաբանը՝ քաղքէն,
 միայն նուազ վարձք (honorarium) ընդունելով,
 քաղքին ամէն իրաւական խնդրոց մէջ ըրած
 ծառայութեանը ծախքերն եւ աշխատութեանը
 վարձքը՝ դատաստանէն եւ կամ՝ քաղքէն կրնայ
 պահանջել:

Ոստիկանութեան վերաբերեալ՝ ոստիկանու-
 թեան գլուխն եւ ընդհ. ժողովքին ու քաղա-
 քային խորհրդին առաջարկուն եւ հասարակաց
 շինութեանց մասնաժողովին նախագահն է: —
 Քաղքին սահմանին մէջ եղած ամէն՝ խաղաղու-
 թեան, կարգի, անձի եւ ստացուածոց ապահո-
 վութեանը վերաբերեալ բաներն — եւ առհա-
 սարակ ուր որ կարգ ու կանոն հարկաւոր են,
 ինք կը լմնցնէ: — Ասանկ գործքեր են.

1. Հասարակաց կարգադրութեան խնդիր-
 ները: 2. Խաղաղութեան եւ կարգի կանոնի
 պահպանութիւնը: 3. Քաղաքացիութեան եւ
 ստացուածոց վերաբերեալ խուզարկութիւն: 4.
 Ուրախութեանց, խաղուց հրաման տալ եւ
 անոնց վրայ հսկել: 5. Ճանապարհաթուղթ եւ
 ծառայից ու աքսորման խնդիր: 6. Շինութեանց
 վրայ հսկողութիւն: 7. Ընկերութեանց վրայ
 հսկել՝ ոստիկանութեան տեսակէտէն: 8. Օ-
 րինաւոր չափուց եւ կշռոց պահպանութիւն:

9. Իշխանութեանց կարգադրութիւններու եւ
 շրջաբերականներու հրատարակումն: 10. Իշխ-
 աններու, գինետուններու, սրճանոցներու եւ
 հրապարակական տեղերու վրայ հսկողութիւն:
 11. Արգելմանց պահպանութիւն: 12. Անձի եւ
 ստացուածոց ապահովութեան վրայօք կար-
 գադրել: 13. Կրակի, ողողման, յանկարծական
 հիւանդութեան եւ անձնասպանութեան դէպ-
 քերու միտ դնել: 14. Հսկել՝ արագ քշելու,
 արգելեալ զէնքեր պահելու, վառօդ, կատղած
 շներ եւ ուրիշ անասուններ պահելու, հասա-
 րակաց ապահովութիւնը վտանգի մէջ դնող
 շէնքերու, կամուրջներու, քարայտակներու եւ
 ջրի ճամբաներու վրայ հսկողութեան: 15. Աչ-
 քին առջեւն ունենալ՝ տնէ տուն ծախողներն.
 աստանտականները, դատարկապորտները, մու-
 րացիկներն եւ գէշ վարք ունեցողները: 16. Միտ
 դնել դտնուած, կորսուած եւ ապօրինաւոր
 ճամբով ստացուած բաներուն: 17. Փախած ու
 աներեւոյթ եղած անձանց որոնումը: 18. Պատ-
 ժուելի դէպքերուն, կռիւներուն առջեւն առնուլ:
 19. Հրշիջութեան վերաբերեալ կարգադրու-
 թիւններ: — 20. Վառօդ, քարիւղ, օդի եւ ուրիշ
 պայթող նիւթերու վաճառման միտ դնել եւ
 անոնց մթերանոցներուն վրայ հսկել: 21. Ա-
 ողջապահութեան նկատմամբ ոստիկանական
 կարգադրութիւններ՝ հասարակաց առողջապա-
 հութեան, օրինաց եւ կարգադրութեանց իմաս-
 տով: 22. Բռնութեան դէմ՝ կարգադրու-
 թիւններ: 23. Անասնաց առողջապահութեան

վերաբերեալ կարգադրութիւններ: 24. Հըս-
կումն, հասարակաց լուսաւորութեանը վրայ:
25. Օտար երկիրներէ եկողներն եւ դրացիներն
աչքին առջեւ ունենալ: 26. Կարգադրել՝
վնասուած անձանց եւ նախամիլքի վրայօք
եղած խնդիրները՝ օրինաց համեմատ. — եւ
անոնց նկատմամբ ունեցած հաշիւներն՝ երեք
ամիսէ երեք ամիս քաղաքային խորհրդին առջեւը
դնել: 27. Հսկել՝ ամէն հրապարակական
եւ կասկածաւոր տեղերու վրայ: 28. Փողոցաց,
ճամբաներու, սալայատակներու մաքրութեանն
ու քաղքին յստակութեան միտ դնել: 29. Հըս-
կել՝ վաճառանոցներուն եւ խանութներուն մէջ
գործածուած կշռոց եւ չափերուն, — դար-
ձեալ՝ հասարակաց առողջապահութեան տեսա-
կերով՝ սպառելի նիւթոց չափուելուն եւ ծա-
խուելուն վրայ: 30. Հսկել տարեկան եւ շա-
բաթական տօնավաճառներուն վրայ, բաժնել
ծախելու տեղերը: Տօնավաճառին մէջ ծախու-
ած նիւթերու վրայ օրագիր շինել. եւ զանոնք
իշխանութեան ներկայացընել: Դուարավաճառի
ատեն, իբրեւ վաճառանոցի յանձնակատար՝ հոն
դտնուիլ. տալ տոմսերը՝ ժողովել անոնց եկա-
մուտներն եւ ամէն ամիս քաղաքային խորհրդին
ներկայացընել: 31. Իր պարտականութիւնն է,
անոր ալ միտ դնել, որ գիշերապահներն իրենց
պարտքը ճշգիւ կատարեն. եւ թէ գիշերային
լուսաւորութիւնն ըստ կարգի ըլլայ: — Մէկ
խօսքով՝ ոստիկանապետն, ընդհ. ժողովքին, քա-
ղաքային հորհրդին եւ քաղաքապետին գործա-

կատարն է. եւ իբր այսպիսի՝ անոնց հրաման-
ները կատարելու է: —

Ոստիկանապետը կը կարգադրէ՝ տիրոջ
եւ ծառային, տանուտիրոջ եւ գործավարին մէջ
եղած անմիաբանութիւնը: — Ինքնակաց կը
գործէ՝ ոստիկանութեան դէմ եղած բաներու
մէջ: — Ոստիկանութեան գրագիրը՝ կը կա-
տարէ ան ամէն գործքերը՝ զորոնք ոստիկանու-
թեան վերատեսուէն իր առջեւը կը դնէ:

Արկղակալութեան կամ գանձապետութեան
պաշտօնն է, տնային արկղին եւ ուրիշ՝ քաղ-
քին վերատեսչութեան տակ եղած դրամա-
կան հիմնարկութեանց, որբերուն դրամագլխին,
հասարակաց սպառման տուրքին, իրաւանց եւ
կնքոյ եկամտին, հասարակութեան եւ ատենա-
կալութեան յաւելեալ տրոց՝ օտար հասարա-
կութեանց եւ տէրութեան համար վճարուելի
դրամական գումարներուն վրայ եւ այլն, հսկել.
— գործածութեան մէջ եղած հրամանաց եւ
կանոնաց համեմատ:

Ասոր պաշտօնատէրներն են, արկղակալն
ու վերաքննիչը (controlleur). որոնք միատեղ կը
հսկեն եւ կը վարեն արկղը, որոշուած եղանակին
համեմատ: — Արկղակալութեան գործքն է որ
ամէն դրամի վերաբերեալ գրութիւններն, իրենց
որոշեալ կերպովն ու թուովը գրի անցունին: —
Ամէն գրուածք, արկղակալին եւ վերաքննչին
ստորագրութիւնը պէտք է որ ունենայ: Թէ
արկղակալն ու թէ վերաքննիչը հաւասարապէս
պատասխանատու ըլլալով՝ միայն մէկտեղ կրնան

արկղը խնամակալել: Արկղին մէկ բանալին, արկղակալին՝ մէկալը վերաքննչին քովը պիտի ըլլայ. եւ աս բանալիներուն մէջ մէկ օրինակը՝ դաւառական արկղին պիտի խրկուի՝ պահպանութեան համար: Թէ արկղակալն եւ թէ վերաքննչին, երբ պաշտօնի կը մտնեն, իրենց մէկ տարեկան վճարքին համապատասխանող գումար մը, կամ՝ իրական դրամով եւ կամ՝ արժէթղթով՝ իրրեւ ապահովացուցումն, պէտք են դաւառական արկղին մէջ պահեստի դնել: — Արկղակալութիւնն, իբրեւ քաղաքային հարկապանհանջութիւն, հարկերուն, տրոց գումարներուն, վարձքերուն եւ ուրիշ՝ տէրութեան ատենակալութեանց եւ հասարակութեան դրամերն — օրինաց իմաստին համեմատ պէտք է քաղել:

Հարաւոր փոփոխողը (Revisor) քաղաքային ստացուածքներն — ինչպէս նաեւ քաղքին ձեռքին տակ եղած դրամական մուտքերն ու ելքերն աչքին առջեւ ունեցողն է: Ուստի գիտնալու է.

ա. Ամէն՝ քաղքին արկղէն ելած, ու անոր մէջ մտած դրամներուն գումարները:

բ. Պիտի նշանէ, ամէն հրամանագիրները (Anweisung):

գ. Ներկայ պիտի գտնուի քաղքին արկղը քննուելու ատեն:

դ. Վր քննէ ամէն տարեկան հաշիւները. հաշուեկշիռներն եւ անոնց վրայ ունեցած դիտողութիւնները քաղքին կը ղեկուցանէ:

ե. Աչքին առջեւ պիտի ունենայ քաղքին ստացուածոց կահագիրն. եւ այլն:

Քաղաքային քննչին ընդհանուր ժողովքին, ինչպէս նաեւ քաղաքային խորհրդին կարգաւորեալ անդամն է: — Վր վերահսկէ քաղքին առողջապահութեանը վրայ եւ ասոր վրայօք քաղքին ընդհ. ժողովին տեղեկութիւն կու տայ: Վր կատարէ քաղաքապետին եւ քաղաքային խորհրդին կողմանէ — հասարակաց ապահովութեան նկատմամբ — իրեն եղած յանձնարարութիւնները, կարգադրութիւնները, հրամաններն՝ եւ ընդհանրապէս հասարակութեան համար ընելիքներն՝ իրրեւ քաղաքային բժիշկ: Վր քննէ մեռելները. ձրի կը բժշկէ քաղքին աղքատները. կը պատուաստէ՝ օրինաց իմաստին համեմատ: — Մէկ խօսքով կը կատարէ ան ամէն բան, զորոնք՝ օրէնք, կանոնք, հրամանագիրք, սովորութիւն, քաղաքային խորհուրդ — եւ կամ քաղաքապետն — իր առջեւ կը դնեն՝ քաղաքային առողջապահութեան վերաբերեալ նիւթերու մէջ:

Քաղաքային փոփոխող կամ տան հաղարապետը՝ քաղքին ամէն շարժական ու անշարժ ստացուածոցը պատասխանատու վերատեսուէն է: Գործակատարն է — տնտեսական իրաց մէջ — քաղաքային խորհրդին եւ քաղաքապետին ամէն հրամանացն ու կարգադրութեանցը: Ինք կը կատարէ ամէն նիւթոց վաճառումը, կ'ընէ սակարկութիւնները. եւ քաղքին շինութեանց ժամանակ՝ անոնց վրայ կը հսկէ: — Բայց աս

ամէն բաներու մէջ, քաղաքապետին իրրեւ առաջին վերատեսչին հսկողութեանը տակ է: Այնպէս որ ինք իրմէն, առանց քաղաքապետին կարգադրութեանն ու գիտութեանը՝ բան մը չի կրնար ընել: Ամէն ըրած բանին համար, իր ստացուածքովը պատասխանատու է: Տնտեսութեան ծառաներն, անասունները, կռքերն ու կահ կարասին՝ իր հսկողութեանը տակ են: Սակայն զասոնք՝ միայն քաղքին ծառայութեանը կրնայ գործածել: —

Տնտեսն՝ ըլլալով միանգամայն քաղքին սահմաններուն վերահսկողը՝ պարտական է, անոր մէջ եղած անկարգութեաններուն առջեւն առնուլ, սահմանի հովիւներուն վրայ հսկել եւ դիտած անկարգութիւնները ծանուցանել. որպէս զի անոնք ըստ օրինի պատժուին: — Իր գործքն է նաեւ քաղքին ներսի ու դրսի սահմանին, ճամբաներու, կամուրջներու վրայ եւ այլն հսկել. եւ զանոնք լաւ վիճակի մէջ պահել տալ:

Աս ամէն բաներու մէջ, անտեսը՝ քաղքին ոստիկանութեան վերատեսչին ներքեւն է. եւ անոր կարգադրութիւնները կատարելու պարտական է: Ասոնց գործադրութիւնն այն աստիճանի խիստ պարտաւորութիւն կը դնէ վրան, որ իր անհոգութիւնէն յառաջ դալի վնասներուն համար իր ստածուածքովը պատասխանատու է:

Գրեթէ բոլոր գիւնատան մէջ յառաջ դալն գործքերն ընելու եւ ընդօրինակելու համար են: Ասոնցմէ մէկը՝ գործակատար է. եւ իրրեւ

այսպիսի՝ տուրքերը կը ժողովէ եւ որոշուած դրամական պատիժները կը քաղէ:

Մէկ-քանի քաղքին բժշկին վերահսկողութեանը տակն է. ու եղած օրինաց եւ հրահանգաց համեմատ կը կատարէ իր պաշտօնը: Իր մասնաւոր պարտքն է, որ աղքատ կարգի կնիկներու ձրիաբար ծառայէ:

Քաղաքային ծառաներն են. 1. Ոստիկանութեան տասնպերը: 2. Վեց ոստիկանութեան ծառայ. 3. Երեք քաղաքային ծառայ. 4. Երկու կանթեղ մաքրող. 5. Տասը գիշերային պահպան. 6. Տասը անտառապահ. 7. Վեց դաշտային պահպան. 8. Մէկ ծխանասրբիչ. 9. Մէկ պիտոյքները մաքրող:

Քաղաքային ծառաներուն գործքն է, խորհրդանոցին տեղը մաքուր պահել, պաշտօնատեարց հրամանները կատարել: Ուստի պաշտօնական ժամերուն ատեն, միշտ հոն գտնուելու պարտական են՝ մինչեւ որ պաշտօնատեարցները հեռանան: — Ոստիկանութեան ծառաներն՝ ոստիկանութեան պաշտօնարանին ծառայութիւնը կատարելու համար են: Ըստ այսմ, պաշտօնատեարց ամէն կարգադրութիւնները կատարելու են: — Գիշերային պահպանները՝ կը հսկեն քաղքին գիշերային ապահովութեանը վրայ եւ ոստիկանապետին կարգադրութեանը տակ են: — Կանթեղ վառողներն, որ միանգամայն փողոցներու եւ սալայատակներու մաքրութիւնը կը կատարեն՝ ոստիկանութեան վերատեսչին իշ-

խանութեանը տակն են: — Ծխան մաքրողն՝ իր պաշտօնին համեմատ ոստիկանապետին տակն է. եւ քաղաքային շէնքերուն ծխանները ձրի մաքրելու պարտական է: — Կարեաց մաքրողներուն պաշտօնն որոշուած է 1888ին Է. յօդուածին մէջ: — Ոստիկանութեան տասնպետն, ինչպէս նաեւ քաղաքին ամէն ծառաները՝ քաղաքապետը կ'ընդունի ծառայութեան մէջ. եւ զանոնք կ'արձակէ, առանց մէկուն հարցընելու:

Պաշտօնական ժամերն են. — կէս օրէն յառաջ ժամը 9էն մինչեւ 12. — կէս օրէն ետեւ՝ 3էն մինչեւ 5: — Սակայն գործոց որ պիտութեանը համեմատ, ընդհ. ժողովն եւ կամ քաղաքապետը՝ գործոյն ժամանակը կրնայ երկընցնել: — Ամէն պաշտօնատէր՝ օրինաւոր պաաճառաւ, կրնայ ամէն տարի վեց շաբաթ ազատութիւն ընդունիլ: Քաղաքապետին ազատութիւնը՝ ընդհ. ժողովքը կու տայ. — մէկալ պաշտօնատէրներուն՝ քաղաքապետն ութը օրուան ազատութիւն կրնայ շնորհել. — իսկ անկէ աւելին ընդհ. ժողովքը: —

Պաշտօնատէրք՝ անանկ պաշտօն, կամ անանկ զբաղում չեն կրնար վարել ու չեն կրնար ունենալ, որ իրենց արգելք կ'ըլլայ պաշտօնին կատարելու: Քաղաքին սահմանին մէջ — անտառները դուրս առնելով — ամէն՝ իրենց առջեւ դրուած պաշտօն կամ պաշտօնական գործք ձրի ընելու պարտական են:

Տուեալ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղաքին ընդհ. ժողովն:

1902. Նոյեմբ. 20.

Յովհ. Պարսյանի. յ. յ.

քաղաքապետ:

Արաւելեդու Բադուրի. յ. յ.

առաջին քարտուղար:

✱

Եղիսաբեթուպոլսոյ ազատ թագաւորական քաղաքին պաշտօնատէրներուն, օգնական պաշտօնատէրաց, անոնց որբեւարիներուն եւ որբերուն ապագայ վիճակն ապահովընելու համար, պաշտօնատէրաց թոշակ (pension) եւ հիմնարկութիւն հաստատուեցաւ: — Ըստ այսմ, ասորի մէջ եղած անձինք՝ որոշեալ թոշակ եւ իրենց որբեւարիներն ու որբերը դրամական օգնութիւն կ'ընդունին՝ երբ պաշտօնատէրն անատակ ըլլայ ծառայութեան. եւ կամ երբ վախճանի: —

Աս օգտակար հիմնարկութեան օգնելու համար, ամէն քաղաքացի պաշտօնատէր, օգնական եւ գործակից պաշտօնատէր, դարձեալ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ կաթուղիկէ ժողովըրդապետն ու հոգարարձուն մասնակից ըլլալու պարտական են:

Աս հիմնարկութեան դրամագլուխը՝ քաղաքային հասարակութեան ու խորհրդին անընդմիջական վերահսկողութեան տակ՝ քաղաքային

արկղին մէջ կը պահուի. եւ ուրիշ հիմնարկութիւններէն զատ կը հոգացուի: — Առկղակալը՝ ելեւմուտքերու վրայօք զատ հաշիւ կը յօրինէ եւ քաղաքային խորհրդին առջեւ կը դնէ. որպէս զի ասիկայ՝ ան հաշիւներն՝ իր վերաքննիչին ձեռք քննել եւ ընդհանուր ժողովքին առջեւը դնել տայ:

※

Ա՛ւաւելընեմ համառօտ բովանդակութիւն մը քաղաքային ներքին կարգադրութիւններէն — գինեծախութեան, կրպակներու, գարեջրոյ տեղերու, իջեւաններու, հիւրանոցներու, սրճանոցներու, ցքի, քաղցրօղի եւ ուրիշ ոգեւոր ըմպելի ծախողներու համար:

«Պզտիկ չափով՝ գինի, գարեջուր, օղի, շաքարօղի եւ ուրիշ ոգեւոր ըմպելի ծախող տեղերը՝ ծախելու եւ չափելու ատեն, ան առողջապահութեան կանոններու եւ ան պատիժներու տակ կ'իյնան, զորոնք դրած է ելեւմտից պաշտօնեան՝ 1892ին: Ուստի.

Գինետունները, գարեջուր եւ ոգեւոր ըմպելի ծախելու տեղերն՝ եկեղեցիներէն, դպրատուններէն, հիւանդանոցներէն եւ պաշտօնական հասարակաց տեղերէն, գոնէ 50 մէդր հեռու գտնուելու են: — Եկեղեցական տօնախմբութեանց եւ թափօրներու ատեն, անոնց մօտիկ եղած ոգեւոր ըմպելի ծախող տեղերուն մէջ՝ վայնատուն արգելեալ է: — Գինետուններն եւ գարեջուր խմելու տեղերը՝ առտու ժամը 5 էն, մինչեւ իրիկուն ժամը 11 կրնան բաց մնալ.

ու երաժշտութիւնը՝ միայն մինչեւ ժամը ինը կրնայ տեսել: Աս ատենէն դուրս, որպէս զի գինետունն ու գարեջրոյ տեղը բաց մնայ՝ զատ հրաման պէտք է. զոր կամ խօսքով եւ կամ գրով՝ քաղքին ոստիկանապետը կրնայ տալ: — Աս հրամանը՝ մեծագոյն հանդիսութիւններու, ընկերական ժողովքներու եւ կամ հրապարակական կաքաւաղադութիւններու առթիւ՝ ան ատեն միայն կը տրուի՝ երբ հանդիսութիւնը կարգադրող վերատեսչութիւնը՝ պատասխանատուութիւնը վրան կ'առնու: — Ալերն ըսուած տեղերուն — տարեկան տօնավաճառի, զօրաժողովի, բարեկենդանի եւ ուրիշ նման պատահարներու ատեն՝ — փակուելու ժամանակն՝ ոստիկանութեան հրամանաւը կրնայ երկնցուիլ: — Եւ ընդ հակառակն, տարափոխիկ կամ վտանգաւոր ու հասարակաց՝ մեծկակ վրանգեղած ատեն, կրնայ կարճեցուիլ:

Օղեծախութեան խանութներն, իրիկուն ժամը 9ին պէտք են գոցուիլ. — եւ մայիս 1էն, մինչեւ հոկտեմբեր 30, առտու ժամը 4էն յառաջ՝ եւ նոյեմբ. 1էն մինչեւ փետրուարի վերջը՝ ժամը վեցէն յառաջ՝ չեն կրնար բացուիլ: — Գինեծախութեան տեղերուն մէջ՝ երաժշտութիւն արգելեալ է: — Եթէ գոցուելու եւ բացուելու կանոնները չպահուին. դրամական տուգանքներէն եկած ստակը՝ 1892ի. ԻԵ. յօդուածին համեմատ՝ որոշուած նպատակներու պիտի գործածուի: — Աս կանոնադրութեանց դէմ եղած զանցառութիւնները՝ մէկ թագէն

մինչեւ 50 թագ՝ դրամական տուգանքով կը պատժուին: Աս դրամերը՝ քաղաքային պաշտօնատեարաց թոշակի դրամագլխուն պիտի գործածուին: — Զանցառութիւնները՝ կը դատէ, նախ՝ քաղքին ստիկանապետը, երկրորդ՝ գաւառապետը, երրորդ՝ ներքին գործոց պաշտօնեան: —

Իջեւանները՝ հիւրանոցներն ու սրճանոցները՝ միշտ ոստիկանութեան վերին հսկողութեան տակ են: Տէրը՝ պարտական է թողուլ, որ վերին իշխանութիւնն, որեւիցէ ժամանակ, կարենայ համոզուիլ՝ որ հոն, օրինաց կամ կանոնաց դէմ բան մը չի պատահիր: — Իջեւան ունեցողը՝ հարկ է որ հիւրերն ընդունելու համար գոնէ երեք խուց ունենայ: Պարտական է դարձեալ՝ ամէն խուցի մէջ սենեկին գինն եւ ուրիշ՝ փոքրագոյն ծառայութեանց (լուսաւորութիւն, կրակ, զատանկողին. եւ այլն.) համար վճարուելի գումարին գինը կախել: Աս ամենէն բարձր գնէն աւելի բան՝ չի կրնար պահանջել: Պէտք է որ նայի թէ սենեակները մաքուր եւ առողջ ըլլան ու դռները՝ լաւ կղպակ ունենան: — Պանդոկներն, իջեւաններն ու սրճանոցները, գիշեր՝ մինչեւ երկու կրնան բաց մնալ: Երաժշտութիւնը՝ միայն մինչեւ 12 կրնայ տեւել: Պանդոկն՝ եկեղեցիէ, դպրոցէ, հիւանդանոցէ եւ ուրիշ հրապարակական շէնքերէ՝ 50 մէդր նուազ հեռու չի կրնար ըլլալ: Պանդոկապետն ու սրճանոց ունեցողն, որ կասկածաւոր եւ դէշ վարք ունեցող անձինքներ կը պահէ, որ սե-

նեակները մաքուր չի բռնէր, հիւրերուն՝ աղտոտ, չմաքրուած ու չլուացուած սաւան, սփռոց, սրբիչ կու տայ եւ այլն, մինչեւ 20 ֆիօրին պատիժ կ'ընդունի: — Որ պանդոկապետն, իջեւան ու սրճանոց ունեցողն, իր պանդոկն, իջեւանն ու սրճանոցը՝ որոշուած ժամանակէն աւելի բաց կը թողու, առաջին անգամ 50, երկրորդ անգամ՝ մինչեւ 200 ֆիօրին տուգանք կ'ընդունի: Ով որ իր տեղոյն վրայ կախուած որոշ գնահատութիւն չի դնել, եւ կամ աս որոշ գնահատութիւն չի պահել, մինչեւ 50 ֆիօրին տուգանք կ'ընդունի: Որ սրճանոցի տէրն որ իր տանը մէջ պիլեալ կը պահէ, եւ կամ կը թողու որ ուրիշ տեսակ խաղեր խաղացուին, մինչեւ 50 ֆիօրին պատիժ կ'ընդունի. ու եթէ զասիկայ երկրորդ անգամ կ'ընէ, նաեւ հինգ օրուան բանտարգելութեամբ կը պատժուի: — Որ պանդոկապետն, իջեւան ունեցողը, սրճանոցապետն, որոշուած ժամանակէն անդին կը ներէ որ հոն երաժշտութիւն ըլլուի, մինչեւ 200 ֆիօրին պատիժ կ'ընդունի. եւ երկրորդ անգամ ան զանցառութիւնն ըրած ատեն՝ երեք օրուան բանտարգելութեամբ կը պատժուի: — — —

Առաջիկայ կարգադրութիւններն ու կանոնադրութիւնները համառօտելով քաղած ենք, 1903ին պաշտօնական հրատարակութենէն: — Զանց առած ենք խօսելու Եղիսարեթուպոլսոյ սահմանին մէջ սպառուած գինւոյն, մսին, այրած ոգեւոր ըմպելիներուն համար վճառուելի սպառման տուրքին, շաբաթական ու տարեկան

տօնավաճառներու մէջ՝ ապրանք ծախողներէն կանգնուած վրաններուն, կառքերուն վճարքին — դարձեալ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ երկրակալութեան մէջ ըլլալի վարչութեան՝ շէնք շինելու նկատմամբ տրուած կանոնաց — զանազան պատժական զանցառութեանց, — մանկաբարձներուն, երթեւեկող վաճառականներուն, հրշէջներուն, կառապաններուն, — հրապարակական ուրախութեանց, ցուցահանդէսներուն, թատերախաղութեանց, — ժողովրդական եւ ծառայից ուրախութեանց, կաքաւի եւ ասոնց վճարքին նկատմամբ եղած կանոններուն, մաքսերուն, տուրքերուն. — դարձեալ՝ կամրջատուրքին, տօնավաճառի տրոց եւ սպանդանոցի մէջ մորթուած անասնոց տուրքին վրայ. եւ այլն. — որոնք մանրամասնաբար առջեւնիս կը դնեն, շատ մը գիտնալու հարկաւոր կարգադրութիւններ:

23.

Երեսնք ըսել թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն իր հիմնարկութենէն ի վեր, իբրեւ պզտիկ հանրապետութիւն մը, կը կառավարէր ինք զինք. տէրութեան վերին հըսկողութեանը տակ: — Իր ընդարձակ երկրակալութենէն ու մեծ տարածութիւն ունեցող անտառներուն եկամուտներէն կը վճարէր իր քաղաքային պաշտօնատէրներն, եկեղեցականները, բժիշկներն, ուսուցիչները, քաղաքային ծառաներն. եւ այլն: — Քաղքին հարստութիւնն ի սկզբան շատ աւելի մեծ էր. մուտքերն՝ առատ

ու աւելի էին՝ չէ՛ թէ միայն անոր համար որ ազգայնոց վաճառականութեան ասպարէզն աւելի ընդարձակ էր ու լաւ առուտուր կ'ընէին օտար երկիրներու հետ. — հապա նաեւ անոր համար, որ քաղաքային տուրքերը՝ համեմատութեամբ շատ քիչ՝ իսկ ելքերն ու ծախքերը՝ հիմակուրէն անհամեմատ նուազ էին: Որովհետեւ, ուր որ ասկէ 150 տարի յառաջ՝ իր դատաւորը կ'ընդանէր քաղաքային արկղէն, իբրեւ տարեկան վճարք՝ 60 ֆիօրին, քաղաքապետին այս թուան, այսօր՝ 1700 ֆիօրինի, կամ 3400 թագի բարձրացած է: Աս ըսելու ենք ուրիշ պաշտօնատէրներուն համար ալ: — Թէպէտ ստոյգ է, որ քաղաքային եկամուտները մէկ կողմանէ, շատցան, բայց մէկալ կողմանէ, շատ մը եկամտի աղբիւրներ ալ նուազեցան, ցամքեցան — ու ելքերը բազմապատկուեցան:

Այսօրուան օրս Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան ամենէն մեծ եկամտի աղբիւրները կը կացուցանեն՝ անտառի եկամուտները. որ միջինը հաշուելով՝ տարուէ տարի 25.000 թագ կը բերեն. — կամրջի ու տօնավաճառի տուրքերը՝ 12.000 թագ. — զինուորանոցներու վարձքը՝ 11.805 թագ. եւ այլն: — Կան գեռայգեստաններու, երկրակալութեան եւ ուրիշ այլեւայլ կարգաւորեալ եւ արտաքոյ կարգի մանր վարձքերու եւ տուրքերու եկամուտները: — Աս ամէնը՝ տարին, միջինը հաշուելով՝ 90.000 թագ կ'ընեն: — Գրեթէ այսչափ են հասարակաց ծախքերն ալ: —

Որպէս զի ասոնց վրայ ճիշդ գաղափար մը կարենանք ունենալ՝ հարկաւոր է, որ տարեկան մուտքերուն եւ ելքերուն վրայ վերին հայեցողածք մ'ընենք: — Ուստի ընթերցողին առջեւ կը դնենք՝ 1904րդ տարւոյն պաշտօնական հաշուեկշիռը: — Թէպէտ աս՝ ամէն տարի հաւասար չէ: Բայց տարբերութիւնն ոչինչ համարելու ենք, որովհետեւ երբ որ եկամտին մէկ կամ մէկալ կէտն աւելի է կամ նուազ, այն ատեն՝ սովորաբար, ելքերուն կէտերն ալ աւելի կամ նուազ կ'ըլլան:

Ըստ այսմ ասոնք են հասարակաց

Ե Կ Ա Մ Ո Ւ Տ Ն Ե Ր Ը

Ա. Եյգեստանեաց վաճառմանէն եկած դրամագլուխներուն եւ հիմնական ստացուածքներուն շահերը:

Թագ. ռնի.

1. Դոմբոշեան Գրիգորի որբեւարիէն. 3810 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 228.60
2. Երէյուէի Փրանկիսկոսի 2296 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 137.79
3. Լազար Լուդովիկոսի 2482 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 148.92
4. Զաքարեան Փրանկիսկոսի 1065 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 63.90
5. Միւլըզէֆէն Կուստաւոսի 3891 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 233.49
6. Զաքարեան Յովհաննու 1950 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 117.—

Թագ. ռնի.

7. Զաքարեան Լատիսլաւոսի 2251 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 135.09
8. Կրօս Ալբերգոսին ժառանգներուն, 1000 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 60.—
9. Զաքարեան եղբարց 1600 Թագ արժող այգւոյն 6% շահը 96.—
10. Իրական դրամագլուխ կացուցանող 15.604 Թագին տարեկան 5% շահը 858.22

Բ. Վարձքեր, հասարակութեան ստացուածքներ եւ ուրիշ կանոնաւորեալ եկամուտներ:

Թագ. ռնի.

1. Սաս-Ույֆալովի երկրակալութեան տարեկան վարձքը 2247.50
2. Ռուտալի երկրակալութեան տարեկան վարձքը 1300.—
3. Հունտորֆի երկրակալութեան տարեկան վարձքը 872.—
4. Սաս-Երնեայի երկրակալութեան տարեկան վարձքը 1321.—
5. Կամրջի, Ներքին տօնավաճառի, դուարներու հանգստեան եւ փայտի մաքսը 12.011.—
6. Կլմիտորի սայլարանին տարեկան վարձքը 401.—
7. Սաս - Ույֆալովի ջաղացքին վարձքը 169.—
8. Զուխայի կոչուած լերան վրայ եղած այգւոյն տարեկան վարձքը 104.28

9. Պղտիկ Հուլայի մէջ եղած երկիրներուն վարձքը 1100.—
10. Քաղքիս շոգեշարժ ջաղացքին տարեկան վարձքը 1002.—
11. Վարպետաց կոչուած փողոցին մէջ եղած երկրին վարձքը . . . 42.—
12. Շոգեշարժ ջաղացքին քովերն եղած երկիրներուն վարձքը . . 347.50
13. Մոփսէս Գէորգին երկրին քով եղած պարտէզին վարձքը . . . 32.—
14. Շոջաթմբին կտրելի խոտին վարձքը 91.—
15. Հին աղօթարանին քովի խռամին վարձքը 30.10
16. Կանեփնոցին մէջ եղած երկրին վարձքը 90.—
17. Որսի երկիրներուն իրաւունքին վարձքը 17.—
18. Կղմինտրի սայլարանին վերեւն եղած արօտականին վարձքը . . 52.40
19. Սաս-Շարոշի սահմանին վրայ եղած երկրին վարձքը 30.10
20. Ալքունական ճամբուն քով եղած երկրին տարեկան վարձքը 30.10
21. Կղմինտրի սայլարանին վերեւն, սահմանագիտուն վարձքը . . . 08.—
22. Աղօթարանին կից եղած երկրին վարձքը 45.—
23. Ամերիկեան այգեստանին վարձքը 31.—

24. Հասարակութեան՝ դաշտային պահապաններուն վճարքին համար քաղած եկամուտը 480.—
25. Ասֆալտ սալարկին ծախքին համար տանուտէրներէն 4522.—
26. Քաղքին մառաններուն վարձքը 121.40
27. Հոլտվիլակի դին եղած տան վարձքը 262.—
28. Սաս-Սէնդիվանի ճամբուն վրայ եղած տան վարձքը 25.—

Գ. Անստոյգ, կամ ոչ ապահով եկամուտներ:

1. Անտառաց եկամուտը 27.000.—
2. Դուար ծախելու աղատաթղթին եկամուտը 630.—
3. Դուարի աղատութեան թղթին փոխանցութեան եկամուտները 1800.—
4. Հուսարներու ղինուորանոցին վարձքը 4407.40
5. Աղգային հետեւակ զօրաց ղինուորանոցին վարձքը 7397.92
6. Հունգարական անշարժ գրաւի եւ ստացուածոց 600 թագ արժէթղթին $4\frac{1}{2}\%$ եկամուտը 27.—
8. Քաղաքացւոց՝ փոքրագոյն դատաստանական խնդրոց համար եկած տպագրութեան թղթեւուն եկամուտը 71.—

Թագ. բնի.

9. Ազգային հունգ. զորաց կրթութեան տեղւոյն վարձքը . . . 1200.—
10. Երկրատէրութիւնը վարձողներէն. ապահարկութեան տիտղոսով . . . 575.85
11. Տարեկան տուրքերու գրաւմանէն . . . 257.—
12. Երկիրը վարձողներուն՝ վառելու փայտ կտրելու իրաւունքէն. . . 60.—
13. Ազգային հեաեւակ զորաց խահաւաճառութեան տեղւոյն վարձքը . . . 431.—
14. Արքունական ճամբաներուն շինութեանն օգնական ըլլալուն եկամուտէն . . . 100.—
15. Տէրութենէն — մերերկիրներուն մէջէն ազատապէս անցնիլ կարենալուն համար — օգնութիւն 512.—

Դ. Արտաքոյ կարգի եկամուտներ:

Թագ. բնի.

1. 1899ին օրինաց Զ. յօդուածին հետեւութեամբ՝ քաղուելի սպառման յաւելեալ տուրքէն 3480.68
2. Ոգեւոր ըմպելեաց մաքուր եկամտին մասնակցութենէն . . . 1373.74
3. Յանցաւորներն՝ իրենց տեղը բշխելու վճարքին յետագարձումն 16.70
4. Արհեստի սակագնէն եւ պատժոց դրամերէն . . . 150.—

Թագ. բնի.

5. Երկրակալութեան վարձակալներէն 2⁰/₀ հրշիջութեան տիտղոսով . . . 193.14
6. Երկրակալութեան վարձակալներէն, հրկիջութեան դէմ, ապահովութեան տիտղոսով . . . 62.18
7. Յառաջունէ չտեսնուելի եկամուտներէն. եւ նախընթաց տարւոյն մէջ՝ ներս չեկած վարձքի պահանջմունքներէն . . . 5470.—

Ե Լ Բ Բ

Ա. Պաշտօնատեարց, օգնական եւ հոգաբարձու անօինքներուն թոշակը:

Թագ. բնի.

1. Քաղաքապետին թոշակը, 2400
Թագ. — տան վարձք 400 Թագ 2800.—
2. Քաղաքապետին յատուկ անձին համար վերատրութիւն . . . 600.—
3. Ոստիկանութեան վերատեսչին թոշակը 2000. տան վարձք 400 2400.—
4. Գլխաւոր քարտուղարին թոշակը, 1600 — տան վարձք 400 . 2000.—
5. Խորհրդականին թոշակը, 1600 — տան վարձք 400 . . . 2000.—
6. Քաղաքային բժշկին վարձքը . 1200.—
7. Քաղաքային փաստարանին վարձքը . . . 400.—
8. Արկղակալին թոշակը 1400 —
տան վարձք 200 . . . 1600.—

9. Հաշուոց վերաքննիչին (revisor) թոշակը 1400 — տան վարձք 200 1600.—
10. Հաշուոց վերահսկողին (controlleur) թոշակը 800 թագ — տան վարձքը 200 1000.—
12. Տերութեան անասնաբուժին՝ քաղաքին ըրած ծառայութեանը համար վարձք 840.—
13. Քաղաքային խորհրդանոցին առաջին գրագրին վարձքը 800. տան վարձք 200 —. ծառայութեան վերատրուութիւն 200 . 1200.—
14. Ոստիկանութեան գրագրին վարձքը 800 — տան վարձք 200 1000.—
15. Արկղակալի գործադրին (exécuteur) վարձքը 600 — տան վարձքը 200 800.—
16. Երկու անտառի վերահսկողին վարձքը 400ական թագ — տան վարձք 100ական թագ . 1000.—
17. Քաղաքային մանկաբարձին վարձքը 240.—
18. Մէկ օրական գրագրին վարձքը 720.—
19. Ընդհ. ժողովքէն որոշուած, ու 1904ին գործադրուելի պաշտօնական վերատրուութեանց համար պահեստի դրամ 1470.—

1. Ժողովրդապետին ռոճիկը . . 1400.—
2. Ազգային եկեղեցական հիմնարկութեանց տոկոսիքներուն համար՝ փրկանաւորութեան տիտղոսով, քաղաքին արկղին մէջ մտնելի տուրքին՝ հայ ժողովրդապետին տրուած վերագիր վարձքը 600.—
3. Հոգաբարձուին թոշակն ու տան վարձքը 825.—
4. Հայ տիրացուներուն թոշակը . 504.—
5. Ժամկոչին վարձքը 126.—
6. Եկեղեցւոյ հաստատուն եկամուտքին՝ (fixum) իբրեւ փոխարինութիւն 315.—
7. լատինածէս ժողովրդապետին թոշակը 620.—
8. լատինածէս տիրացուն վարձքը 200.—
9. Հայերէն լեզուի ուսուցչին վարձքը 200.—

Գ. Դպրոցական ծախսեր:

1. Հայ կաթուղեկէ հիմնարկութեանց, քաղաքին արկղին մէջ զետեղուած տոկոսիքներուն փրկանաւորութեան տիտղոսով՝ մարապետներուն վարչութեան տակ եղած աղջկանց դպրոցին տրուած վարձքը 391.44

2. Արհեստավոր տղոց դպրոցին պահպանութեանը համար, տարուէ տարի 400. —

Դ. Ժառայից վարձքը:

1. Ոստիկանաց տասնպետին թուշակը 480 Թագ — ինք ոստիկանութեան ծառային վարձքը՝ 360 ական Թագով — եւ իրաւունք ունեցողներուն 10%՝ այսինքն 192 յաւելուածը . . . 3912. —
2. Ոստիկանութեան ծառաներուն համադրեստին համար . . . 920. —
3. Ծխահամարի մաքրողին վարձքը՝ տան վարձքով 200. —
4. Քաղքին սպասաւորին (bères) վարձքը 288. —
5. Տասը անտառապահ ծառային վարձքը՝ 144 ական Թագով . 1440. —
6. Երկու՝ կանթեղներն եւ միանգամայն ճամբաները մաքրող ծառային վարձքը՝ 300 ական Թագով 600. —
7. Աշտարակին ժամացոյցը հոգացողին վարձքը 72. —
8. Վեց դաշտային պահապանին վարձքը՝ 80 ական Թագով . . 480. —
9. Տասը գիշերապահներուն վարձքը՝ 120 ական Թագով . 1200. —

10. Սպանդանոցի ծառային վարձքը 120. —
11. Պիտոյից տեղերը մաքրողին վարձքը 200. —

Ե. Պաշտօնատէրը ի հանգստեան (Pension):

1. Դէօրէօգեան փրանկիսկոսի թուշակը 1000. —
2. Լէնկյէլեան Արպադին թուշակը 1000. —
3. Բադրուպանեան Յովհաննէսին թուշակը 400. —
4. Գորոցեան փրանկիսկոսին թուշակը 240. —
5. Հուլգի Լատիսլաւոսին թուշակը 360. —
6. Տէրութեան ուսուցչաց թուշակաւորներուն դրամագլխին օգնութիւն 120. —

Զ. Զանազան ելքել ու ծախքեր:

1. Երթեւեկութեան եւ օրական ծախքերու 400. —
2. Քաղաքապետին ճանապարհածախսի 400. —
3. Գրասենեակի վերաբերեալներու 1200. —
4. Տարրական դպրոցին եւ մանկավարժոցին շէնքերն սպիտակացընելու 80. —
5. Հրկիզութեան դէմ ապահովագրութիւն 248.75
6. Հուսարներու ղինուորանոցին նորոգութեանը 1600. —

7. Ոտանաւոր զօրաց զինուորանոցին նորոգութեանը 1000.—
8. Կամուրջներուն պահպանութեանն ու նորոգութեանը 24.—
9. Քաղքին սահմաններն եղած առուակներուն եւ խռամբներուն պեղումը 300.—
10. Հասարակաց լուսաւորութեանը 1740.—
11. Ազգային զօրաց զինուորավարժութեան դաշտին համար վարձք 1190.—
12. Փողոցաց եւ հրապարակաց մաքրութեանը համար 550.—
13. Հեռախօսի կայարանի տարեկան բաժանագրութիւնը 90.—
14. Ասֆալտ սալայատակին ծախքին տարեկան շնչումը 4153.34
15. Ասֆալտ սալայատակին դրամագլխոյն 5% հարկւրչեան 1419.82
16. Տէրութեան վարժարանը կանգնելու համար՝ գործածած հիմնական դրամագլխին տարեկան հատուցումը 2000.—
17. Տէրութեան շիտակ եւ համազօր (equivalent) տուրքերուն, հիւանդաց պահպանութեանը, յաւելեալ եւ երկրորաշնութեան (commasation) ծախքերու, — հասարակաց եւ գաւառական ճամբաներու յաւելեալ տուրքերն. եւ այլն 5500.—

18. Անտառներու վրայ եղած ծախքերը 10000.—
19. Հարկատուին՝ անտառներու համար տուրք 1600.—
20. Հրշէջ ընկերութեան՝ օգնութիւն 600.—
21. Յառաջուրնէ չտեսնուած ծախքերու 5000.—

Ը. Պարտականութեանց տոկոսիքը:

1. Հունգարական անշարժ ստացուածոց դրամասեղանին 70.000 թագ պարտքին տարեկան չնչումը 3818.10
2. Պուտաբէշդի առաջին խնդրողութեան արկղին 90.000 պարտքին տարեկան շնչումը 4911.30
3. Կերլայի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի որսանոցին 2000 թագ հիմնարկութեան պարտքին տարեկան 6% տոկոսիքը 120.—
4. Գամէլէրեան հիմնարկութեան 16.000 թագ պարտքին 6% տոկոսիքը 960.—
5. Յանցաւորները դուրս վարելու համար ծախք 50.—
6. Նախամոլքի ծառայութեան համար օգնութիւն 100.—
7. Զինուորներն ասպնջականելու համար վճարք 300.—

*

Տեսանք, ժամանակագրական կարգաւ, թէ որոնք էին Եղիսաբեթուպոլսոյ դատաւորները, գրեթէ իր սկզբնաւորութենէն, մինչեւ 1826. (Հատ. Ա. 475—480. Հատ. Բ. 524—532):

Հատ պակաս կ'ըլլար մեր աշխատութիւնը, եւ պարապ մեր գործքն՝ եթէ որ անոնց անունները չհասցընէինք մինչեւ մեր օրերը: — Ուստի շարունակենք անոնց իրարու ետեւէն եկող յաջորդութիւնը՝ առնելով քաղաքային ժողովքներուն արձանագրութիւններէն: —

Արդ՝ քաղքին գլխաւոր դատաւորն է.

1826էն մինչեւ 1831՝ Գրիգոր Դանիէլեան. — նոտար Յովսէփ Զիգիւեան:

1820—1832. Դատաւորի փոխանորդ Էմերիկոս Դանիէլեան: — նոտար՝ Յովսէփ Զիգիւեան.

1832—1834. Դատաւոր՝ Մարտինոս Լէնկլէլեան. քարտուղար Յովսէփ Զիգիւեան:

1835—1838. Դատաւոր՝ Մարտինոս Լէնկլէլեան, — քարտուղար՝ Ստեփանոս Մաշվիլակի:

1839. Գլխաւոր դատաւոր Եւգինէոս Դանիէլեան՝ փոխանակի դատաւոր Անտոն Լէնկլէլեան. — քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի. քարտուղարի փոխանորդ, Յովհաննէս Գաւառնեան:

1840—1841. Դատաւոր՝ Եւգինէոս Դանիէլեան, — քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի:

1842. Դատաւոր՝ Եւգինէոս Դանիէլեան, — գլխաւոր քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի. օգնական քարտուղար՝ Յովհ. Էօդվէշ:

1843—1844. Դատաւոր՝ Եւգինէոս Դանիէլեան, — քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի:

1845. Դատաւոր՝ Եւգինէոս Դանիէլեան, — գլխ. քարտուղար՝ Ստեփան Մաշվիլակի — օգնական քարտուղար՝ Ստեփան Զիգիւեան:

1846, 1847, 1848 եւ 1849ի արձանագրութիւնները մինչեւ հիմայ չգտանք: — Ո՛ր գիտէ 1848 ի խառնակութեանց օրերն ո՛ւր գրուեցան ու տարուեցան:

1850. Դատաւոր, Յովհաննէս Ֆորքեան. — քարտուղարի փոխանարդ՝ Յովսէփ Եօդվէշի:

1851. Դատաւոր՝ Յովսէփ Վոլֆեան. — քարտուղարի փոխանորդ, Ղազարոս Զիգիւեան:

1852. Դատաւոր՝ Յովսէփ Վոլֆեան. — գլխաւոր քարտուղար՝ Աստուածատուր Եօդվէշեան: —

Ասկից ետքն, արձանագրութիւնները՝ մինչեւ 1872, դիւանատան մէջ գտնել չկարենալով՝ կը հարկադրինք. Ղուկ. Աւետիքեանի «Եղիսաբեթուպոլսոյ մենագրութեան» թուերը գործածել. որ շատ անապահով է:

Արդ՝ ըստ Աւետիքեանի, 1850—1851, քաղքին դատաւորն է՝ Յովհ. Ֆորքեան: — 1851—1855. Յովսէփ Վոլֆեան: — 1855—1860. Յովսէփ Պիլց: — 1860—1861. Աստուածատուր Նուրիճան: — 1861—1875. Յովհ. Գարաշնի: — Ինչպէս ըսի, աս թուերը՝

չէ թէ միայն անճիշդ են, հապա նաեւ անհասկընալի: —

Քաղաքային ժողովքներու արձանագրութիւնները 1872էն ասդին դտած եմ դիւանատան մէջ: — Ըստ այսմ:

1872ին քաղքին դատաւորն է, Յովհաննէս Գարաշոնեան. — քարտուղարի փոխանորդ՝ Անտոն Եօզէֆի:

1873. Քաղաքապետ Յովհ. Գարաշոնի. — քաղաքապետի փոխանորդ՝ Ղազարոս Զիգիւսեան: — Գլխաւոր քարտուղար՝ Լուդովիկոս Կորովէ. քարտուղարի փոխանորդ՝ Յովսէփ Եօզէֆի:

1874. Քաղաքապետ. Յովհ. Գարաշոնի. — քարտուղար՝ Լուդովիկոս Կորովէ:

1875—1876. Քաղաքապետ՝ Ղազար Զիգիւսեան. — քարտուղար՝ Լուդովիկոս Կորովէ:

1877. Քաղաքապետ՝ Գրիգոր Դոմբոշեան. — քարտուղար՝ Լուդովիկոս Կորովէ:

1878—1883. Քաղաքապետ՝ Գրիգոր Դոմբոշեան. — քարտուղար՝ խաչիկ Սէնդրէդէրեան:

1884—1887. Քաղաքապետ՝ Յովսէփ Եօզէֆի. — քարտուղար՝ Մարտինոս Լէնկլէլեան:

1888—1889. Քաղաքապետ՝ Մարտինոս Լէնկլէլեան. — քարտուղար, Յովհ. Կորովէեան:

1890—1891. Քաղաքապետ՝ Մարտինոս Լէնկլէլեան. — քարտուղար՝ Յովսէփ Զիգիւսեան:

1892ին. Քաղքին քաղաքապետն է, մինչեւ յուլիսի սկիզբը՝ Մարտինոս Լէնկլէլեան: — Ասկից մինչեւ յուլիս 18ը, քաղաքապետի տեղապահ՝ Գեորգ Բէրսիան: — Դեկտ. 3ին քաղաքապետ կ'ընտրուի՝ Պաւլոս Սորվոտի: — 1892ին, մինչեւ յուլիս 21 քարտուղարի տեղապահ է՝ Արպադ Լէնկլէլեան. — մինչեւ սեպտ. 12 քարտուղար՝ Փրանկ. Բօքեան. — սեպտ. 12ին գլխաւոր քարտուղար կ'ընտրուի՝ Ատալբերդոս Բոգորնի:

1893. Քաղաքապետ՝ Պաւլոս Սորվոտի. — քարտուղար՝ Ատալբերդոս Բոգորնի: — Հոկտ. 18ին քաղաքապետի տեղապահ՝ Էմիլիոս Պոգորոշ: — Քաղաքապետ կ'ընտրուի՝ հոկտ. 19ին Յովհ. Դրայանովիչ:

1894—1904. Քաղաքապետ՝ Յովհան. Դրայանովիչ — քարտուղար՝ Ատալբերդոս Բոգորնի:

* * *

Պարծօքս վերջացուցած ու գրիչս վար դրած ատեն — երկասիրութեանս վերջին հատորին ներածութեան մէջ՝ ըսածիս հաւատարիմ մնալով՝ — կ'ուղենք մեկնութիւնը տալ, թէ ինչու համար Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինները հիմակ այն աստիճանի նուազած, ազգայնութեան ոգին կորսնցուցած, ինկած ու փճացած են:

Զարմանալի ու անըմբռնելի կ'երեւայ առաջին հայեցուածքին՝ այն արտաքոյ կարգի փոփոխութիւնն, այն տարբերութիւնը՝ զոր քիչ

մը մտածելէ ետեւ կը գտնէ մարդ, երբ համեմատէ Եղիսաբէթուպոլսոյ նախնի բնակիչները՝ հիմակուաններուն հետ: — Տարբերութիւն մարդից ու սովորութեան, տարբերութիւն գործունեայ կենաց ու աշխատասիրութեան. տարբերութիւն ձեռնարկութեան ու վաճառականութեան ոգւոյ. տարբերութիւն՝ աստուածաշատութեան ու հաւատքի:

Պատմութեան թերթերը դարձնելով՝ այսօրուան ազգայինները հազիւ կրնանք ճանշնալ: — Կարծես թէ ան ազգը չէ. ան ժողովուրդը չէ:

Աս բոլորական փոփոխութեան, աս վերջի աստիճանի կերպարանափոխութեան ձեռք, Եղիսաբէթուպոլսոյ հայ ժողովուրդն՝ եղաւ կէս մ'եւրոպական ու կէս մ'արեւելեան ժողովուրդ մը. որով՝ աւելի արագընթաց քայլերով գահավիժեցաւ դէպ ի իր կործանումը:

Բայց ինչ են արդեօք՝ այս փոփոխութեան, այս գահավիժման պատճառները:

1. Հայոց ազգն՝ ի բնէ վաճառական ազգ մըն է: Առեւտրի ծնած հոգին՝ վաճառնոցներ, նաւահանգիստներ կը փնտռէ: Իր գործունէ մտքին համար հեռու տեղ չկայ: Իր անհանգիստ ոգւովը կ'երթայ, կը պտըտի, որպէս զի իրեն վաճառանոց ու առեւտրի նիւթ գտնէ: — Աս ընդհանուրն ըսածնիս, յատկապէս ստուգուեցաւ Եղիսաբէթուպոլսոյ ազգայնոց վրայ: Բայց ի փնաս եւ ի կործանումն: — Կէս դարէ մ'աւելի է որ (1848էն յառաջ)

աս քաղաքը դեռ ծաղկեալ վաճառականութեան կենդրոն ու մեծ հեղինակութիւն ունեցող տեղ մըն էր: — Իրեն երկու դրացի մեծ քաղաքները — Մէտիաշ ու Շիկիշվար — զորոնք գերազանցած էր իր առեւտրովն եւ ունեւորութեամբը՝ սկսան զարգանալ, իրեն հետ մրցիլ ու զինք կամաց կամաց նաեւ գերազանցել: 1848ին աղէտալի օրերուն պատահարները վըայ գալով՝ զինք կործանման ծայրը հասուցին: Ուսկից մէյ մ'ալ չկրցաւ ստատիլ: — Երբ ժողովուրդն՝ ամէն ունեցածէն զրկուեցաւ, երբ բոլորովն աղքատցաւ, Եղիսաբէթուպոլսոյ մէջ՝ ալ յառաջանալ ու ապրիլ չկարենալով՝ իր օրական հացը գտնելու համար, բաղմութեամբ սկսաւ քաղքէն հեռանալ: — Բաց ասկէ՝ կէս մը վաճառականութիւն ընելու, կէս մը ուսում սորվելու համար, ուրիշ տեղերը գաղթեց: Բայց դժբախտ հետեւութիւնն ստուգեց, թէ քաղքէն հեռացողներուն մէկ մասն՝ ալ ետ չդարձաւ. գացած տեղը մնաց: Ասով բնականապէս՝ քաղքին բնակիչները նուազեցան: — Ուստի՝ կէս մը բախտ փորձելու, կէս մը առուտուր ընելու, կէս մը հաց գտնելու, կէս մըն ալ ուսում սորվելու համար, մէյ մը քաղքէն հեռացողը՝ շատ փափաք չցուցուց նորէն իրեն ծննդեան տեղը վերադառնալու: — Եւ ոչ առանց պատճառի: Որովհետեւ Եղիսաբէթուպոլսոյ մէջ վաճառականութիւն ընելու ասպարէզն՝ իրեն համար դարձած էր: Իսկ իբրեւ պաշտօնատէր, կամ ուսուցիչ, կամ բժիշկ՝

ողորմելի՝ ու նուազ վճարք ունեցող պաշտօնով չէր կրնար շատանալ. երբ՝ օտար ու մեծագոյն քաղքի մը մէջ՝ բարձրագոյն պաշտօն կրնար ընդունիլ, մեծագոյն թոշակով:

2. Եղիսաբեթուպոլսեցւոց անկաժութեան ուրիշ պատճառն է, անշուշտ, զօտարներն անչափ սիրելն ու անոնց հետ սաստիկ սիրով հաղորդութիւն ու խնամութիւն ընելու փափաքիլը: Ասով՝ հո՞ միութիւնն ու ազգայնութեան ոգին բնականապէս քայքայեցաւ ու տկարացաւ: Ուստի հոն՝ ուր կը պակսի կապն, որ մէկըմէկ թէ մերձաւորներու եւ թէ հեռաւորներու հետ միացընէ — երբ կը պակսի զսպանակն, որ ազգայնութեան ոգին վառ պահէ, յայտնի է թէ հոն ազգութեան զգացումն ու ոգեւորութիւնը կը տկարանայ: — Ուր թողունք զան ալ, որ խնամութեան ձեռք — բնութեան օրինաց հետեւութեամբ — տեղացիք, ըստ մասին քաղքէն հեռացան ու ըստ մասին եղան օտարազգի: — Հասարակօրէն, պզտիկ ազգը՝ մեծին մէջ կ'ընկղմի, անոր մէջ կը կորսուի, ու անկէ կը կըլլուի: — Ազգային աղջիկ մը, հունդարացւոյ հետ ամուսնանալով — հունդարական օրինաց համեմատ — իր ազգայնութիւնը կը կորսնցընէ:

3. Եղիսաբեթուպոլսեցւոց ազգայնութեան ոգւոյն ու լեզուին կորսուելուն վրայ առանց ազգեցութեան չմնաց ձենետկոյ Մխիթարեանց՝ ձեռք քաշելը: — Յօրջափ Մխիթարեան հարք դպրոց ունէին Եղիսաբեթուպոլսոյ մէջ՝ տղաք հոն, քիչ շատ հայերէն կը

սորվէին, կը լսէին, ու կը խօսէին: Բայց երբ յարաբերութիւնները փոխուեցան՝ պատուական հայրերը կամաց կամաց մէկդի քաշուեցան: — Եւ ուր որ Մխիթար արքայօր մահուանէն քիչ մը ետքը՝ վեց եօթը անձինք կային, աս թիւը կամաց կամաց նուազեցաւ. եւ 1848էն ետեւ հազիւ մէկ երկու հոգի թողուցին հոն: Ասոր վրայ դպրոցնին գոցուեցաւ: — Ասկից ետքը՝ անշարժ ստացուածքնին ալ ծախեցին, ունեցած տներն օտարացուցին ու վանատան մեծ մասը վարձու տուին: Միով բանիւ՝ ազգին հետ ունեցած յարաբերութիւննին գրեթէ բոլորովին կտրեցին. — որով՝ ազգն ու ազգայնութեան ոգին՝ քիչ հարուած չընդունեցաւ:

4. Աշխարհական քահանայք՝ հայերէն լեզուին ուսումը սորվելու շատ անհոգ եղան: Աս բանս հետզհետէ այնչափի հասաւ, որ մեր օրերը՝ հազիւ աստուածային պաշտաման ամենէն հարկաւոր կտորները քիչ մը կը հասկընան:

Այնանք իրաւամբ իրենց վրայ պատշաճեցընել, ինչ որ ըսաւ իր ժամանակին, Լէմպէրկի եկեղեցականաց համար — «Խօսք մխիթարութեան առ Եւդոկիացիս» — մատենագիրը: «Քահանայք... անվարժք (որպէս եւ ժողովուրդն) Լեզուին Արամեան, որպէս երբեմն գրեաց ոմն.

Իսկ Քահանայք որ ի Լօվ կան.

գողող, յանդուգն, ամբարտաւան.

Ոչ ումեք են սոքա հաւան,

չտեսի այլուր սոցա նման:

Չգիտենք բնաւ զսահմանն ուսման.

եւ ոչ իսկ զլեզուն Հայկեան:

Չոր ընթերցանուն ոչ հասկանան.

եւ գիտողաց վերայ խորխտանք.¹

Ասոր բնական հետեւութիւնն ան է, որ չեն կրնար հայու պէս մտածել ու զգալ: Ուստի սիրտ, հոգի ու կարողութիւն չունին զժողովուրդը յորդորելու եւ քաջալերելու որ ազգայնութեան ոգին, ազգային լեզուն սորվին ու պահեն: — Ուր թողունք զան ալ, որ զլեզուն չհասկընալուն, եւ կամ, ազգին ատելութիւն ու նենայուն — չենք գիտեր — հայերէն եկեղեցական լեզուն՝ հունգարերէնի փոխեցին: Ուստի՝ այսօր, չէ թէ միայն եկեղեցական երգերը՝ հունգարերէն կ'ըլլուն, հապա նաեւ խորհուրդք՝ հունգարերէն լեզուով կը կատարուին: — Յայտնի է թէ, այսպիսի բաներն, առանց ազդեցութեան չեն ազգային զգացմանց վրայ:

Աս ամէն բան, գուցէ անկէ կրնայ յառաջ գալ, որ քահանայից մէկ մասը՝ շատ միտեալ է լատինականութեան: Մօտենալ ու քսուիլ կ'ուզէ լատին եպիսկոպոսին, որպէս զի առջեւը

¹ Մեր ականջներովն իսկ լսած ենք եկեղեցւոյ մէջ քահանային բերնէն ասանկ բաներ. «Բան տնօրէնութեան եզին ի վերայ իմ: — Ի պատիւ հոգեգալտեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: — Որդի Սիմէի Բարթոլոմէոս կոյր: — Պահեսցեն զարմատս (այսինքն՝ զարմտիս) մեր յորդանց: — Որ զորթս հոգեւոր որդւոյ (փոխանակ այդւոյ) քոյ: — Եթէ ոչ վասն բարեկամութենէ: — Չհանդիստ յաւիտենական պարգեւեա նորա Տէր. եւ այլն. եւ այլն: —

ըւ, ըն, թե, թէ, թի, ֆս, ֆը, նի, նի, կարգալն ու զանազանելը մեծ գիտութիւն է:

սիրուած անձ ըլլայ. եւ անկէ եկեղեցական աստիճան ու բարձրագոյն պատիւ մ'ընդունի: — Գիտցողները գիտեն, թէ լատին եպիսկոպոսը շատ դէմ չէ, ու դիւրութեամբ կը թողու — մանաւանդ թէ անուղղակի ճամբաներով ու միջոցներով կը գործէ — որ ազգային պատանիները, լատին եկեղեցւոյ անդամ ըլլան ու լատինածէս քահանայ ձեռնադրուին: — Գրեթէ իրականութիւնը կը վկայէ թէ այսօրուան օրս՝ Գրանսիլուանիոյ մէջ՝ շատ աւելի է հայազգի լատինածէս քահանայից՝ քան հայածէս քահանայից թիւը:

Ու ասոր վրայ շատ զարմանալու չենք: Լատինածէս քահանան, կրնայ զանազան եկեղեցական աստիճանի ու թոշակի հասնիլ. ուր որ հայածէս քահանայից առջեւը՝ որեւէ եկեղեցական աստիճանի բարձրանալու դուռը գոցուած է: Ասոնց՝ եկեղեցական պատուոյ հասնելու բարձրութիւնը կը տարածի միայն մինչեւ ժողովրդապետութիւն ու աւագերիցութիւն: Ասոր ալ հասնելու ան տան կրնայ յոյս ունենալ, երբ չորս ժողովրդապետներէն մէկը՝ բարեախտութեամբ վախճանի. ու ըստ պատահման, ինք ընտրուի անոր տեղը ժողովրդապետ. — ապա թէ ոչ, ըստ սովորութեան կը ծերանայ ու կը մեռնի՝ իբրեւ օգնական քահանայ: — Ասանկ զօրաւոր՝ ու միայն Աստուծոյ ծառայելու հոգի, չունի ամէն եկեղեցական անձ:

Ծ. Մեր պատմութեան ընթացքին մէջ շատ տեղ գաղափար ունեցանք Եղիսաբեթու-

պօլսոյ թէ՛ հարիւրոց ժողովին, թէ՛ քաղաքային խորհրդին ու թէ՛ քաղքին ամէն պաշտօնատէր-ներուն վրայ: Տեսանք միանգամայն թէ ասոնք առանց բացառութեան ազգային մարդիկ էին: Հայազգի էին նոյնպէս քաղքին ուսուցիչները, բժիշկներն, ոստիկանութեան ու քաղաքային ծառաներն ու սպասաւորները: — Ասոնց մէջ ան աստիճանի դրոշմուած էր ազգայնութեան ոգին, որ չէ՛ թէ միայն հասարակաց կենաց՝ հապա պաշտօնական խնդրոց մէջ ալ գործածած լեզունին հայերէն էր: Ու իրենք՝ մայրենի լեզունին գիտնալէն ու խօսելէն զատ, կը յորդորէին զօտարազգիներն ալ, հայերէն խօսելու: — Ճանչցած ենք, ծեր հունգարացիներ ու մանաւանդ վալաքներ, որոնք հայերէն ընթացիկ կը խօսէին — յայտնի է թէ աս տեղաց բարբառով: — Ան պաշտօնատէրներն, ան ուսուցիչները գացին, վախճանեցան: Իրենց տեղն եկողներն, իրենց պաշտօնը բռնողներն՝ եղան օտարածինները: — Աս վերանորոգութիւնն, ազգայնոց անհոգութեամբն այնչափի հասաւ, որ այսօրուան օրս, չէ՛ թէ միայն քաղաքային ամէն պաշտօնատէրները — մէկ երկու հոգի դուրս առնելով — օտարազգի են, հապա նաեւ քաղքիս միջնադպրոցին մէջ սորվեցընող տաճարավեց ուսուցիչներէն ու տարրական դպրոցին եօթը վարպետներէն եւ ոչ մէկն ազգային է: — Ասոնք՝ բնականապէս չեն զգար, չեն մտածեր, չեն գործեր իրրեւ հայազգի: Իրենց համար հաւասար է, որ քաղաքն իր ազգային նկարագիրը կը

պահէ, կամ չի պահէր. որ ազգայնոց ստրկովը գնուած ստացուածքները կը լաւագունին, կամ կը փճանան. թէ հայերէն խօսողները կ'աճին կամ կը նուազին. վասն զի այսօր հոս են, վաղը հոն: Ըլլայ քաղքին հետ ինչ որ կ'ուզէ: Բաւական է որ իրենք, իրենց թոշակն ընդունին:

Տէրութիւնն ալ իր կողմանէ սուր քաղաքականութեամբ՝ շատ աղէկ գիտէ եղանակը՝ թէ ինչպէս պէտք է զազգայինները ցրուել, զիրենք իրարմէ բաժնել ու հո՞ միութիւնը՝ մէջերնին արմատաքի ընել: — Տեղւոյս գաւառական ատենակալութեան վերին պաշտօնաբանին մէջ՝ միշտ կային, երկու երեք ազգային դատաւորներ: Այսօր չկայ եւ ոչ հօգի մը. — զիրենք ուրիշ տեղ փոխադրեցին: — Տէրութեան միջնադպրոցին վերատեսուչը՝ ազգային էր. աս ալ երկու տարի յառաջ ուրիշ տեղ դրուեցաւ: — Աղջկանց դպրոցն՝ ուր որ յառաջագոյն — հիմնարկութեան հետեւութեամբ — միայն հայ վարպետուհիք կրնային սորվեցընել՝ մարապետաց ձեռքը յանձնուեցաւ: Ասոնք — դոնէ աչքը շլացընելու համար — ազգային օրիորդ մը դնէին, որ սորվեցընէ:

Շատ յարմարութեամբ կրնանք այսօրուան Եղիսարեթուպօլսոյ ազգայինները՝ նմանցընել մարմնաւորութեան մը կամ մարդու մը, որուն գլուխն անանկ իջուածք մ'եկած է, որ զինք անկարող կ'ընէ մտածելու, շարժելու, գործելու: Միտք ունի, բայց չի կրնար շխտակ խորհիլ. լեզու ունի, բայց չի կրնար խօսիլ. ձեռք ու ոտք ունի, բայց

չի կրնար շարժել: Բոլորովին անկարող եղած է...: — Գացած է՝ վաղեմի Եղիսարեթուպոլսոյ գործելու աշխոյժը, աներեւոյթ եղած է իր ձեռնարկութեան ոգին...: Իր ծաղկեալ վաճառականութիւնը յանձնած է սաքսոնացւոյ — ունեցած քաղաքային պաշտօնները՝ տուած է Հունգարացւոյ — ստացուածքները՝ օտարածիններու զաւկրներուն:

Մարգ՝ սյսօր՝ զարմանալով ու սրտի ցաւով՝ վերէն ի վար կը նայի Կորովէ, Գիշ, Ռափայէլեան, Գամելէրեան, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի փողոցներուն տները, զորոնք վաղեմի հայերը կանգնեցին: Հիմակ ասոնք, պարպուած, կերպարանափոխ եղած, օտարներու բնակութեան տեղ եղած են: Հազիւ ութերորդ տան մէկուն մէջ կը բնակի այրի մնացած ծեր խաթունիկ մը:

Իրաւցընէ, ինչպէս շլացաւ ոսկին ու այլագունեցաւ արծաթը:

Խորենացւոյ մը գրիչ պէտք է, որ ըստ արժանւոյն կարենայ լալ ու ողբալ այս քաղքին ժողովրդեանը վրայ, համեմատելով իր նախնական երջանիկ վիճակը, ներկայ ողորմելութեանն ու անկաճութեանը հետ:

Մարգարէութեան հոգի պէտք է, որ գուշակենք, թէ այս կերպով համրուած են Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայնոց օրերը:

Տխուր պատկեր:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջարան Ե

1.

Կախաշաւիղ: Հայոց թոյլ տրուած է ազատ վաճառականութիւն: Օտարը անհաշտ աչօք կը նային ազգայնոց յաջողութեանը վրայ: Արգելք՝ առեւտրոյ վրան կանգնելու: Կառավարութիւնն ուրիշ դիրք կը բռնէ: Տարափոխիկ հիւանդութեան ատեն, Հայոց ազատ երթեւեկութիւն: Եղիսարեթուպոլսոյցիք պաշտպանութիւն կը գտնեն՝ Շգայնվիլ, Գէօնիկոէկ, Վալիս, Դիշէ, Լոպզովիչ կառավարներէն ու զօրապետներէն: Ազգայինք՝ ամբողջապատ քաղաքները կրնան ապաւինիլ: Իրենց վրայ տուրք չդնել, դիրենք անհանգիստ չընել: Արգելք՝ զինուորացի՝ որ իրենցմէ պարեն, ցորենեղէն, դուար, գինի չգողնան, չյափշտակեն: Ազգայինք՝ Գերմանիայի, Իտալիայի ու Հոլանտայի հետ առեւտրական յարաբերութեան մէջ: Վստահութիւն Հայոց հաւատարմութեանը վրայ: Առատաձեռնութիւն: — Գնդատեղի դրամ արբիղքսուհւոյն: Կամայական զինուոր գրուիլ: Չիաւոր տալու հրամանագիր: Յորդոր՝ տէրութեան օգնութիւն մատուցանելու: Անդորրագիր: Շնորհակալութիւն տէրութեան կողմանէ: Բուսիական պատերազմին դէմ օգնութիւն: Կայսրուհւոյն 4000 ոսկի: 1—30:

2.

Դրանսիականից ազգայինք արհեստ չեն բանեցրներ: Գառնի մորթ ծախելու պայմանները: Մուշտակագործ գտնուած տեղերը՝ ազգայինք գառնենի չեն կրնար գնել: Տօնավաճառներու ատեն գնելու հրաման կայ. — բայց մայիսի կէսէն՝ մինչեւ յունիսի կէսերը՝ չէ: Ընկերութիւններէն միշտ կրնան գնել: — Մաագործութիւն: Անանոյ լեզուն զղեակ արուելու է: Մաագործութիւն:

գործաց ընկերութիւն: Ընկերութիւնն՝ որչափ այժ ու ոչխար կրնայ արածել: Միս կտրելու սեղան՝ ձրի: Մսա-հատութեան խանութ: Միշտ պատրաստ միս: Նիհար միս ծախել չ'ըլլար: Մսագործք՝ մէկըմէկու համար պատասխանատու են: Քաղաքը զոհ ընել, եթէ ոչ՝ քաղաքարշխութիւնն իր հաշուին միս կտրել կու տայ: Ընկերութեան ներքին կանոնները: Աշակերտ առնելու պայմանները: Վարպետ ինչպէս կրնայ ըլլալ: Անմիաբանութիւն իրարու մէջ: Պակասութիւն գործող վարպետը: Առջնորդութիւն: Նախագահին ընկերքը: Վարպետին որբեւարին՝ ընկերութեան անդամ է: Ընդ պատժով ժողովքի զալ: Առանց նախագահի գիտութեանը հեռանալ չ'ըլլար: Ամէն անդամ՝ թաղման գտնուելու է: Վարպետը՝ սատարը՝ խանութին մէջ: Միս կտրողը՝ խանութէն պիտ'որ չհեռանայ: Խանութն առանց մսի չ'թողուլ: Ամէն տեսակ միս ծախելու իրաւունք: Վառն կտրելու հրաման, միայն մինչեւ յուլիս 13: Խոզի միս ամէն մարդ կրնայ ծախել. բայց կտրելու համար՝ ընկերութեան սակ վճարելու է: Մսա-վաճառանոցը երբ բաց ըլլալու է ամառն ու երբ ձմեռը: Օրինաւոր կշիռք գործածել: Ժողովքի ատեն, ոչ վարպետ, ոչ սատար՝ վաճառանոցէն կրնայ գնել: 30—58:

3.

Հոգեւոր եղբայրութիւններ: Ասոնց դրամական վիճակը: — Ս. Յովհաննու եղբայրութիւնն երբ եւ ինչպէս սկզբնաւորեցաւ: Իր կանոնադրութիւնները: Եղբարց՝ մարմնաւոր բարեգործութիւնները: Մեռելնե-րու համար փոս փորել. զանոնք ձրի թաղել: Հոգեւոր բարեգործութիւններ: Եղբայրը մեռնելու ատեն՝ նշան տալ. հինգ հայր մեր ու հինգ ողջոյն լսել: Եղբարց համար 12 պատարագ — Մատրանապետի պաշտօնը: Եղբայրութիւնը՝ ժողովրդապետին իշխանութեան տակն է: Զատիկ ու Ծննդեան՝ երկու պատուաւոր եղբայր, մեծամեծաց շնորհաւորութեան երթալու են: Պաշտոնատեարք շիտակ ճամբէն քայլն: Դրամագլխէն, աղքատ եղբարց փոխ տալ: Պայմանները: Արկղին բանալիներն ուր պահուելու են: Արկղը բանալէն յառաջ ննջեցեալները յիշել: Ժողովքին մէջ նստելու կարգը: Հոն ինչ բանի վրայ սիտի խօսուի: Պիղծ բերնով ու հայհոյութիւն ընող եղբարք մերժուին: Հոգեգալտեան երրորդ օրը՝ կանոնները կարդալ: Կանոնադրութեան հաստատութիւնը՝ դաւառական ժողովքին ձեռքը: 58—86:

4.

Ներքին կարգադրութիւններ: Քաղաքացիք՝ նախ Եղիսարեթուպոլսոյ այգեստաններէն գնելու են զինին: Գինւոյ եւ օղիի համար մաքս: Հրապարակին մէջ հաց ու պտուղ ծախողներու համար տուրք: Դուար պահել կ'ըլլայ. բայց այժ ու ոչխար չէ: Պարտէշներն ու երկիրները շրջապատելու է: Աղջիկն՝ օրինապէս կարգուելով՝ մաս չի կրնար պահանջել: Կտակ ամէն մարդ կրնայ ընել: Ներքսածութիւնը 15 օրւան մէջ ըլլալու է: Պաշտօնատէր մը հրապարակաւ նախատողին պատիժը: Երկիր ծախողը՝ ծանուցագիր կախելու է ու միայն տարին անցնելէն ետեւ կրնայ ծախել: — Վենետիկոյ Մխիթարեանց վրայ քիչ բան գիտենք: Սոփալեանին քաղաքը ձրի երկիր կու տայ, այգեգործութիւն ընելու համար: Ասոր նկատմամբ դաշինք: Երկու դէպք: Միաբանութեան մեծաւորին եւ հպատակին մէջ ան-միաբանութիւն. քաղաքն առաջինին կողմը կը բռնէ: Թուղթ առ արքա՜յր եւ առ լատին եպիսկոպոս: — Եղիսարեթուպոլսոյ եւ Հոլովիլակի մէջ զտնուած առուին ողորմները: Ասոր ընթացքը փոխել կ'ուզուի: Բնութիւն ու դատաստան: Երկու հասարակութիւնք կը միաբանին: Դաշնադրութիւն: — Անտառները՝ կը փճացուին: Տէրութիւնը ոտք կը կոխէ: Անտառապետ կ'ընտրուի: Ասոր հետ դաշինք: — Լուսնայի առուին փնտնեցը: Ասոր առջեւն առնելու համար երկրաչափ կը խրկուի: Իր տուած տեղեկութիւնները: Ինչ ընելու է: Քաղաքային ժողովքին առջեւը դրուած հաշիւները: Առուալը կը նորոգուի, բայց ի զուր: Առուակին նոք ընթացք կը տրուի: — Դրամոց կերպարանափոխութիւն: Եղիսարեթուպոլսեցիք կը ջանան քիչ փաս ընելու: Ամուսնութեան դաշինք, օժիտ: Փոխ առնուլ քաղաքէն. Հայերէն հին փոխանակագիր մը: Կտակ: Զանազան հիմնարկութիւններ: 86—151:

5.

Զինուորաց ընակութիւն տալ, նախամուրքի ծառայութիւն: Աղգայինք՝ աւագաժողովէն կը խնդրեն այդքէնածնութիւն: Նախամուրքի եւ զինուորաց ընակութիւն տալ: Աղատութիւն: Ազնուականք՝ մշանջենապէս ըլլան ազնուական: 4000 ոսկի: Յարաբերութիւնները կը փոխուին: Աւագաժողովն՝ արտօնութիւններու վրայ խնդիր կ'ընէ: Քաղաքային ժողովք: Առաջարկութիւնները՝ վեց կէտի մէջ կ'ամփոփուին: Ասոնց պատասխանը: — Այդքէնածութեան եւ հայ հասարակու-

Թեանց հունգարական ազգին հետ միանալուն խնդիրը: Կոր առաջարկութիւններ: Խորհուրդ եւ կարծիք: 151—174:

6.

Ծանր պարտաւորութիւններէն դրամով ազատելու ջանք: Երրորդ կարգի քաղաքաց կարգը մոռնել: Դրամ չկայ: Ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքէն հրաժարելու միտք: Աս իմաստով գրուած պաշտօնական թուղթ մը: Խոստումն, որ հանարակութիւնը՝ ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքէն կը հրաժարի: Պարտքը վճարուելէն ետեւ՝ իրաւունքն ազգայնոց վերադարձուի: Տէրութիւնը՝ առաջարկութիւնն ընդունելու միտեալ չէ: Ասոր նկատմամբ հրամանագիր: Քաղաքը՝ տակն ու վրայ կ'ըլլայ: Արջին փորձ: Քաղաքացիք՝ քաղաքային ժողովքին թուղթ կը գրեն: Աղաչանք՝ որ վեց տարի ժամանակ տրուի զինուորանոցը շինելու: Աղաչանքը՝ կառավարութեան կը խրկուի: Հասարակութիւնը՝ զինուորաց բնակութիւն չտալու եւ նախամիջի ծառայութեան նկատմամբ իր վեհափառութեանը կը գրէ: Թուղթ առ Փերդինանդոս Տէպէ, որ վեց տարի ժամանակ տրուի: Չինուորանոցը կանգնուի քաղաքային արկղէն: Ոգեւոր ըմպելի ծախելու իրաւունքը՝ վարձու տրուի: Հրաման, որ զինուորանոցը կանգնուի: Կառավարութիւնը կը սկսի ծուռ աչքով նայելու ազգայնոց: Իր դառնութեան թոյնը կը թափէ: Ազգայնոց բռնած ճամբան երեսնին կը զարնուի: Յանդիմանական հրասանագիր: Կոր արտօնագրին նկատմամբ եղած դիտողութիւնները կ'ընդունուին: Հարկ է որ հասարակութիւնը՝ ազատ քաղաքաց ծանրաբեռնուները կրէ: Երկու պաշտօնական գրութիւն: 174—208:

7.

Կոր արտօնութիւնները՝ պատրաստ կեցած են: Հասարակութեան կարծիքը կը խնդրուի: Ընէ իր դիտողութիւնները: Թուղթ առ քաղաքաբաշխութիւն: Արին կառավարութեան միջոցաւ ընելու է դիտողութիւնները: Արքունական երկիր բառը նոր արտօնութեան հանուի: Տասուերկու խորհրդական ունենայ քաղաքը: Չինորսութիւն, որտրդութիւն, կամրջատուրք՝ քաղքին են: Կախինթաց առանձնաշնորհութեանց զօրութիւնը մնայ անվթար: Երկու նոր տօնավաճառ տրուի: Այն ազատութիւններով ու իրաւունքներով ազգի քաղաքն, որոնցմով կ'ապրին հունգարական

ազատ թագաւորական քաղաքները: Դիտողութիւնները՝ կառավարութեան ձեռքը վիճենայ կը խրկուին: Մէկ երկու կէտ կ'ընդունուի, շատերը չէ: Նամակ առ քաղաքացետ: Արքունի գիւնատուներ աւելի տօնավաճառ չի յանձնէր: Խոստումն: Հայ եպիսկոպոսին հայերէն նամակ գրել: Թուղթ առ Ազարեան: Աղաչանք՝ որ արքունական երկիր բառը՝ կոնդակէն հանուի: 208—226:

8.

Պարապ յոյսեր: Գործակատարը տեղեակ չէ խնդրոց: Քաղաքը՝ հասարակաց ծանրաբեռնութիւնները կ'ուզէ ի բնականս կրել: Ազգային խնդրոց նկատմամբ ներկայացուցիչ: Թուղթ առ Գոնրատ գործակալ ի վիճենայ: Հնորհակալութիւն առ քաղաքագետն: Խորհուրդ՝ որ չէնք մը յարմարցուի զինուորանոցի: Թե արքունական տուրքն ու թէ 2000 ոսկին իլեցուի Քաղաքն անոր համար խոստացաւ 2000 ոսկին, որ զինուոր պահել տնօրինուի: Աղքատ է, չի կրնար վճարել: Սակազնոյն մէկ երրորդ մասը կը խոստացուի: Արտօնագիրը դուրս տրուի: Զատիկայ արքունիքը չի տար՝ մինչեւ որ 2000 ոսկին վար չգրուի: Նամակ առ դատաւոր: Ծանր հարկեր կ'ուզեն գնել քաղքին վրայ: Չիրար չաւտող հրամաններ: Չ'ընդունուիր, որ քաղաքը զինուոր պահելէն ազատ ըլլայ: Չինուորանոցին յատկապէս վեր խրկուի: Փոխանորդութիւն ընել: Արտօնութեան թղթին այն կէտերն, որ անհիմն չեն, ի նկատի կ'առնուին: Առն բան յայտնի է: 220—248:

9.

Կոնդակը կայսրմէն կը ստորագրուի: Տարբեր է նախընթացներէն: Քանի մը կէտի նկատում եղած է. բայց քանի մը չէ: Արքունական երկիր բառը, կոնդակին մէջ կ'առնուի: Իշխարեթութեան պաշտ ազատ կառավարական քաղաքաց կ'արգը կ'ընդունուի բայց հաւասար ծանրաբեռնութեամբ: Թէպէտ գաւառական իշխանութեանն դուրս կ'առնուի, սակայն արքունական կառավարութեան տակ կը ձգուի: Չարագործք՝ կրնան ըստ օրինաց պատժուի: Կը նորոգուին՝ ձկնորսութեան, գինեկաճառութեան... մաքսի նկատմամբ եղած արտօնութիւնները: Կտակաւ չորոշուած ստացուածքները՝ քաղքին անցնին: Կը շնորհուի պաշտպանութեան իրաւունք: Օտարի թողուած անշարժ ստացուածքներն ստացողք տարւոյ մը մէջ՝ ձեռք առնուին, ապա թէ ոչ

քաղքին պէտք են ծախել: Չինուորական իշխանութիւնը՝ քաղաքացւոց վրայ հեղինակութիւն չբանեցրնէ: Քաղաքացիք՝ կոնդակին նկատմամբ բոտ ամենայն մասանց գոհ չեն: Օգ կ'ելլեն Մարիամ Թերեզիայի եւ Յովսէփ կայսեր արտօնութիւնները: Անցաւ Եղիսարեթուպոլսոյ ոսկեգարն ու բարձրութեան ժամանակը: — Պահանջուած զինուորանոցը կը կանգնուի: Կը նորոգուի: Ասիկայ՝ թէ ուղղակի եւ թէ անուղղակի կերպով բաւական եկամուտ կը բերէ: 248 - 264:

10.

Գամէլէր բոլոր ստացուածքն Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայնոց կը թողու Ուլ է Գամէլէր: Իր քոյրը Վիեննայի Միտիթարեանց կը թողու 80 ֆիորին: ամեն տարի: Կտակը կը փոխուի: Հիմնարկութիւնը՝ փոփոխութիւններ կը կրէ: Եկամուտը՝ Վիեննա սորվող ուսանողաց համար ըլլայ: Քաղաքը տան հոգարարձութիւնը վրան կ'առնու: Եկամուտը՝ քաղքին գանձանակը կը մտնէ: Կարգաւորեալ հաշիւ չի տրուիր: Վարձքերն՝ արկղը չեն մտներ: Տունը կը ծախուի: Դրամագլուխը՝ Հերմանշդատի դրամասեղանը կը գրուի: — Դասն ինչ բանի գործածուի: Որուն յանձնուի սարկին հոգարարձութիւնը: Որոշումն, որ հայաշուրթին բնակչաց համակրթութեանը դարձուի: Անմիաբանութիւն գրամոց հսկողութեանը վրայք: Դրամներն ուղղ. հայ եկեղեցական վարչութեան յանձնուին: Վերահսկողութիւնը՝ մասնաժողովի մը կը տրուի: Անդամներն ինչպիսի անձինք ըլլալու են: Հիմնարկութեան թղթին բովանդակութիւնը: Եկամուտքին երեք չորրորդական մասը կրնայ գործածուիլ: Հայ հօրմէ ու մօրմէ սերած երկսեռ տղաք միայն կրնան մասնակից ըլլալ հիմնարկութեան: Փութաջաններն ու որբերն առաջին տեղին ունին: Եղիսարեթուպոլսոյ հայ քաղաքացիք, պլրիններն ու որբերն օգնութիւն կրնան գտնել: Լաւ վարք ունեցող ազգային օրիորդք ամուսնանալու համար կրնան օգնութիւն ընդունիլ: Դրամագլխին դպչիլ չ'ըլլար: Վեհապետին վերահսկողութիւնը՝ անբռնաբարելի է: Հաշիւ ցուցուի հունգարական պաշտօնէին: Հիմնարկութեան թուղթը կ'ամրացուի: Կոնդակին վրայէն կը յօրինուի սահմանադրութիւն: Գամէլէրեան հիմնարկութիւն: Վարչական ժողովին կնիքը: Վարչական ժողովը՝ երեք տարի երեք տարի: Ասոր պաշտօնը: Անդամները պատասխանատու են: Նախագահին ընելիքը: Հիմնարկութեան նպատակը: Ինչ բանի վրայ պառկե-

ցընելու է դրամագլուխը: Փոխ տալ: Ուլ ունի փոխ առնելու, օգնութիւն ընդունելու իրաւունք: Չանազան հիմնարկութիւններ՝ 150 - 250 ֆիորին: Հիմնարկութիւն ընդունողը՝ պարտական է վկայականը ցուցընել: Օգնութիւն հայերէն սորվողներուն: Դրամական օգնութիւն ընդունողը թաշակ կամ հիմնարկութիւն չի կրնար վայելիլ: Օգնութիւնը՝ տարւոյ մը համար է: Տնային աղքատաց բաշխուելի գումար: Գամէլէրեան անկեղանոց. Որոնք կ'ընդունուին հոն: Ինչ է ասանց պարտաւորութիւնը: Աղքատ տղոց զգեստ... դասագիրք բաշխել: Արհեստաւորաց օգնութիւն: Հոգաբարձութեան վարձք: Նախագահ արկղակալ, քարտուղար: Ասոնց ընելու գործքը: 264 - 304:

11.

Միտնորտը՝ գաղղիական յեղափոխութեամբ ծանրացած: Չրի ծառայութիւնը դադրի, հասարակաց տուրքը՝ հաւասարապէս բաժնուի, մամուլ ազատութիւն: Սեւ ամպեր: Ընդհանուր ապահովութիւն կը խախտի: Աւագ ուրբաթ օր կեցցէի աղաղակներ: Ազգայինք ծանրութեամբ չեն մտածեր: Ասոր հետեւութիւնը: Չինուորական շարժումներ: Հայ բանակ՝ հունգարական դրօշով: Վաստեղելու տեղ՝ կործնեցրնէ: Պահանջող ջորքը սաքսոնացւոց հետ կը զարնուի: Վալաք խաժամուժը: Գրիշդեան զքաղաքը կը չրջապատէ: Հրաման՝ գինի, հաց տալու: Պատանդներ: Տները խուզարկել: Արդելք՝ Հունգարացւոց հետ թղթակցելու: Քաղաքն ահով կը լեցուի: Կասկածաւոր անձանց դէմ՝ քննութիւն: Ազգայինք՝ հունգարական դրօշը կ'օրհնեն, ու եկեղեցւոյ վրայ կը կանգնեն: Հայդէ, դէպ ի Եղիսարեթուպոլս: Քաղաքացւոց մէկ մասը քաղաքը կը թողու, մէկալը կը պահուրտի գինեւուններու, միտերանոցներու մէջ: Պահանջք 40.000 ֆիորին: Բանակցութիւն: Կողոպուտ: Հայոց գոհարեղեններն ու ապրանքները հրապարակին ու փողոցներուն վրայ: Քաղաքը կրակի կը տրուի: Թշնամին կու գայ: Պատերազմի ծախքը վճարելու համար, եկեղեցւոյ սպասոցները գրաւի կը գրուին: Հինգ օրւան կողոպուտ: Ազգային առաջնորդք կը բանտարկուին: Կայսերականք կը յաղթեն: Ապերգի Եղիսարեթուպոլս: Օէնքերը յանձնել: Քաղաքային պաշտօնէից նոր ընտրութիւն: Ռուսերն ու կայսերական ջորքը Եղիսարեթուպոլսոյ մէջ: Հրաման՝ 20.000 ֆիորին, 200.000 կտոր հաց, գինի ու օղի տալու: Խռովարարները՝ գրի կ'անցուին:

Քաղաքին տիկնայքը՝ կայսերական յանձնակատարին առ-
ջև։ Անոգուտ աղաչանք։ Երգում՝ կայսեր հաւատա-
րիմ մնալու։ Քաղաքացւոց ստացուածքը՝ յարքունիս կը
գրաւուի։ Քաղաքը՝ զինուոր դնել։ Քննութիւն։ Յե-
ղափոխութեան հետեւանքը։ Ողբ ու հեծեծանք։ —
Բարոյական ու նիւթական կորուստ։ Հինգ հարիւր
հազար ֆիորինի կորուստ։ Ար դարձուին ոչինչ բա-
նէր։ Կորուստը՝ մնաց կորուստ։ Անդորրագիր։ Աղա-
չանաց թուղթ։ Քաղաքն արդարանալ չի կրնար։
Թուղթն ապարդիւն կը մնայ։ Քառասունուչորս ընչա-
քաղց հասարակութիւն՝ Եղիսարեթուպոլսոյ մէջ։ Տաս-
նուհինգ հասարակութենէ՝ փուճ բաներ ետ կը խրկուին։
Ատոնց ցանկը։ Խոստովանութիւն։ Նամակներ առ
քաղաքային իշխանութիւն։ 304—357։

12.

Գապտէպովեան հիմնարկութիւն։ Ողորմիւ դըժ-
բախտին, մեղմացրնել վշտակրութիւնը։ Հիմնարկու-
թեան նպատակը։ Ասոր գործածուելու սկսիլը։ Հիմ-
նարկութեան թուղթ։ Մասնաժողով։ Ասոր անդամները
միայն ազգային ըլլալու են։ Ըրածնուն վրայօք քաղա-
քային խորհրդին տեղեկութիւն տալու են։ Գապտէպով-
եան հիմնարկութեան դրամագլուխը։ Կտակ։ Օգնու-
թիւն տնային աղքատներու։ Հիմնարկութեան մասնակից
կրնան ըլլալ միայն Եղիսարեթուպոլսոյ ծնած աղքատ,
փութաջան ուսանողք։ Դրամագլխոյն հոգատարու-
թիւնը Եղիսարեթուպոլսոյ հասարակութեան կը յանձ-
նուի։ Դրամագլուխը չի կրնար նուազել։ Լաւ վկայագիր
ունեցողը միայն կրնայ մրցան վաստկել։ Հաշիւները
տէրութեան ցուցուելու են։ Կը յանձնուի խղճմտան-
քաւոր հոգատարութիւն։ Մրցան վաստկողը՝ բոլոր
ընթացքին մէջ կրնայ զանիկայ վայելել։ Հայ ժողովը-
դապետին նախագահութեան տակ բաշխուին մրցանները։
Հիմնարկութիւնը՝ քիչ մը փոփոխութիւն կրելով կամ-
բայցուի։ 357—375։

13.

Բողոքականաց եկեղեցին ազգայնոց ձեռքը կ'անցնի։
Հայոց ազգին փուշ է լատին ժողովրդապետութիւնը։
Չանիկայ վերցնել կ'ուզեն։ Քայլեր, որ լատինածէս
եկեղեցին հայ հոգաբարձութիւն ըլլայ։ Ասոր նկատ-
մամբ նամակ առ լատին եպիսկոպոս։ Հունգարացի ու
հայ ժողովրդապետութիւնը միանայ, հայ իրաւասութեան
տակ։ Հունգարացի քահանայ մը պահուի՝ հոգաբարձու

տնտղոսով։ Տօները մէկտեղ կը կատարենք։ Նախան-
ձաւորութիւն չըլլար։ Լատին եպիսկոպոսն, ուղեւով՝
չուղեւով դաշինք կը դնէ ազգայնոց հետ։ Հայք կը
խոստանան հունգարական քահանայ մը պահելու, անոր
ընտելութիւն, առձիկ տալու։ Պայմանները կ'ընդունուին
ու կը հաստատուին։ Լատին ժողովրդապետութիւնը կը
ջնջուի ու կ'ըլլայ հայ։ — Լատին եկեղեցին, ազգային,
բայց լատինածէս քահանայի տակ։ Եկեղեցին կ'անցնի
լատինաց։ Ազգայինք ետ առնուլ կ'ուզեն։ Բայց ի դուր։
— Ազգային կղեր հեղինակութիւնը՝ հասարակութեան
վրայ։ Փոխանակի պարտականութիւններ։ Պաշտպանու-
թեան իրաւունք։ Ազգային եկեղեցւոյն եկամուտները։
Անշարժ եկամուտներ։ Հասարակութեան պարտաւորու-
թիւնները՝ ազգային եկեղեցւոյն նկատմամբ։ Նորոգու-
թիւն։ Քահանային անձնական եկամուտը։ Ասոր նկատ-
մամբ հրամանագիրներ ու կարգադրութիւններ։ Հոգա-
բարձուին եկամուտը։ Փոխանակի դաշինք։ 375—401։

14.

Եղիսարեթուպոլսոյ ազգայինք՝ եպիսկոպոսու-
թեան խնդրոյն մէջ։ Աղերսագիր առ կրօնի պաշտօնեայ։
Իրաւունք ունինք՝ հազարամեայ ծէսն անվթար պահե-
լու։ Դրանսկումանիոյ ազգայինք ունեցած են հոգուապետ։
Աւժամանակեայ կերպով յանձնուած ենք, լատին եպիս-
կոպոսին։ Ասոր վկայ են կայսերական պատճէնները։
Եպիսկոպոսին հասցիւթ։ Հոգ՝ ծէսը պահելու։ Լատին
եպիսկոպոսին հրաման չտրուեցաւ երբեք իրաւունք
ունենալու հայ եկեղեցւոյ վրայ։ Հազարամեայ աւան-
դութիւնը՝ կը սրբացնէ զերաւունքը։ Լատին եպիսկո-
պոսը ծիսի միութիւն չի կրնար պահել։ Չեռնագրելիքը
Հռոմ, Ալեքսանդր երթալու է։ Ազգայինք գաղթելով՝ կը
կորսնցնեն իրենց ծէսը։ Այնչափ լատինածէս հայ, որ-
չափ հայածէս։ Հայ ծէսը՝ լատինականին մէջ կը ձու-
լուի։ Եպիսկոպոսը՝ հասցիւթի պէտք ունի։ Կրօնի ազատու-
թիւն։ Եկեղեցին պահեց ազգին լեզուն։ Քաղաքային
ազգայնութիւն չենք ուզեր։ Հունգարական տէրու-
թեան կը վերաբերինք։ Մեր հաւատարմութեանը հա-
մար կը զրկուինք հազարամեայ ծէսէն։ Հայք՝ տէրու-
թեան հասութիւն իրաւամբ կրնան մասնակից ըլլալ։
Արդարութիւն կ'ուզենք։ Աղերսագիրը հայ հասարա-
կութեանց կը խրկուի։ Միաբանութեամբ գործենք։
Նամակ առ Ալեքսանդր հայ եպիսկոպոսն, առ տէրութեան
երեսփոխանն...։ Ատոնք անպատասխան կը մնան։ Լա-
տին եպիսկոպոսաց կը խրկուին։ Կրօնի պաշտօնեան

միտեալ չէ, Հայոց եպիսկոպոս տալու: — Էրկու դարէ ի վեր կը նորոգուի հայ եպիսկոպոսութեան խնդիրը: Յամառ տօնաւորութիւն չյոգնելու ջանք վարձատրուելու արժանի են: Փափաքը՝ ճշմարտութեան վրայ հիմնուած է: Հայք նոր արտօնութիւն չեն խնդրեր, կը խնդրեն զոր արդէն ունենին: Սխալ մըն էր, երբ չմարանեցան եպիսկոպոս ընտրելու մէջ: Սխալեցան երբ եպիսկոպոս ընտրելու իրաւունքին ետեւէն չինկան: Բայց աս իրաւունքէն չհրաժարեցան երբեք: Տէրութիւնը ճանչցաւ, ինքնակայ հայ կաթողիկէ եկեղեցին: Չի կրնար զլացուիլ եպիսկոպոսութեան վերանորոգութիւնը: Ազգայնութեան ու ծիսի գաղափարը մէկ չէ: Յերկու նս եղած խնդրին լուծումը, տէրութեան աւագաժողովին կը սպասենք: 404—427.

15.

Էդիսաբեթուպօլսոյ եկեղեցականները: Վրդարեան, Խառվեալ վիճակները՝ զինք կը ստիպեն զլեզուարեթուպօլիս թողուլ: Իտէլպէյի ժամանակ կը շինուի հին եկեղեցին: Իմանուէլ, Միսիթարայ աշակերտներէն մէկը: Աերկէլօֆի կը փակէ առժամանակեայ եկեղեցականաց շարքը: Գանիէլեան աւագերէց՝ կը նորոգէ քահանայից տունը: Գպրոցական հիմնարկութիւն: Ար մօտէ նոր տուժարն ու Գոմինիկեանց պատարագամատոյցը: Երբ պատարագ քրիստոսի ծննդեան: Գրէչունեան փիլիսոփայութեան վարդապետ առաքելական քարտուղար: 400 ընտանիք Սիրվիզ կ'անցնին: Գրէչունեան անոնց հոգեւորական պիտոյքները կը հոգայ: Էդիսաբեթուպօլսոյ աւագերէցութիւնը երկուքի կը բաժնուի: Հիմ կը դրուի մայր եկեղեցւոյն: Հոն կը մատուցանէ վերջին պատարագը: Կոզմակցութիւն: Բաղրուպանեան կը հաստատուի: Տժղոհները զինք չեն ծանչնար: Պատուոյ կանոնիկոս: Հիմ կը զնէ եկեղեցւոյ մատենադարանին: Գապտէվեան կը մտցնէ երեկոյեան աստուածային պաշտամունք: Սրբարանը նոր կը շինուի: Սղութիւն: Օգնական քահանայք ի զուր կը դիմեն հասարակութեան: Սպառնական նամակ: Վարդարանի խորանը կանգնուի: Բօրոյեան ժողովրդեան քահանան: Չիգիեան՝ ջերմեռանդ եկեղեցւոյ ժողովրդապետ կ'ընտրուի: Մարտոնֆիեան՝ եկեղեցւոյ արկղը կարգի կը զնէ: Ս. Խաչի խորանը կը շինուի: Աւետիբեան, արժանաւոր ժողովրդապետ: Յիշատակարան: Ս. երկրի Հայոց պատմութիւն: Արուեստից դպրոցը: Աղջկանց դպրոցը՝ մարապետաց կը յանձնուի: Ար կանգնուի մանկավարժոցը: Տէր Փրանկ. Յովս. ասպետական կարգին: 427—439:

16.

Հարիւրոց ժողովոյն համար կանոնադրութիւն: Ժողովքը 40 անդամ ունենալու է: Ասոնք ինչպիսի անձինք ըլլալու են: Իրենցմէ ընտրուելու են պաշտօնատէրք: Օրինաւոր ժողով ըլլալու համար. 21 անդամ պէտք է: Տարեկան հաշիւներու քննութիւն: Քաղաքային խորհրդին հետ միակամութեամբ գործել: Երկիր զնուած ու ծախուած ատեն, խօսքերնին արժեցընել: Արնան քաղաքաբաշխութեան ու կառավարութեան դիմել: Առանց ետքինին գիտութեանը ոչ երկիր կրնայ ծախուիլ եւ ոչ ալ վարձու տրուիլ: Գաշնադրութիւն: Ներու նկատմամբ կարծիք յայտնել: Կանգնել չէնքերուն եւ նորոգութիւններուն ծախքը վերաքննել: Պաշտպանը խորհրդէն ու հասարակութենէն կ'ընտրուի քուէից մեծամասնութեամբ: Իր պաշտօնը. Քաղաքային խորհրդին տակն է: Իրեն փոխանորդ ընտրել: Առանց պաշտպանին խորհուրդ չ'ըլլար: Խորհուրդները յառաջունէ պիտի ծանուցուին: Ժողովքները խորհրդանոցն ըլլալու են: Ժողովական մը կրնայ կառավարութեան դիմել: Առաջակուած խնդիրը՝ քուէարկութեան տակ պիտի ձգուի: Արձանագրութիւնը նոտարը կը ստորագրէ: Գրուածքները՝ դիւանին մէջ պիտի պահուին, երկու բանալիի տակ: Նախընթաց ժողովքին արձանագրութիւնը վաւերացուելու է: Վեցից մասնաժողով: Ասոնք՝ առաջնութիւն ունենալու են պաշտօնի: Հին պաշտօնատէրք՝ ըստ կարգի ընտրութեան: Հասարակաց փառները հեռացընել: Արգելեալ է բանիւ կամ գործով հասարակութեան դէմ գործել: Պաշտպանը հնազանդելու է խորհրդին ու քաղաքաբաշխութեան: Միաձայնութիւն պահել: Անտառաց վերատեսուչ: Աւքէ անցընել քաղքին երկիրները: Քաղքին ստացուածքը փուծ տեղ օտարացընելու չէ: Ամէն բան իր ատենին հաշուի անցընել: Թոշակ առնող պաշտօնատէրք՝ քաղքին երկիրները ոչ կրնայ վարձու տալ եւ ոչ վարձու առնուլ: Քաղքին արահետները անխախտ պահել: Հոգ տանիլ որ քաղքին պարտքերը նուազին, եկամուտները՝ շատնան: Եկամտի աղբիւրներու նկատմամբ յատակադիմ յօրենելու է: 439—462.

17.

Ոստիկանութեան վերատեսչին համար հրահանգներ: Ոստիկանապետը՝ պատահած նիւթոց վրայօք արձանագրութիւն ընելու է: Զանոնք դիւանատունը պահել: Պարտաւարութիւնները հետազօտելու եւ բռնել:

լու է: Անկարդութիւններն երեւան հանելու համար տասնպետներ: Յիշոց, հայհոյանք՝ սանձահարուին ու պատժուին: Գիշերային պահանորդներն եթէ պաշտօններն չկատարեն: Կասկածաւոր, աստաւորական մարդիկ բռնուին ու փակուին: Իշկամուտ արհեստաւորներն առանց քաղքին հաւանութեանը պաշտօն չեն կրնար վարել: Տասնպետը կամ պանդոկապետը զասոնք ոստիկանութեան ծանուցանելու է: Գինետունները՝ մինչեւ 10 կրնան բաց մնալ: Տանիքի մէջ, ծխանին քով դիւրավառ նիւթեր չպահուին: Հրէջ ու մարելու սպասներ ձեռքի տակ: Օտար մարդիկ՝ առանց խորհրդեան հաւանութեան քաղքին մէջ մուրալ չեն կրնար: Խարերայ կեղծեալ մարդիկ՝ ողորմութենէ զրկուին, ճշմարիտ մուրացիկները՝ քաղքէն հեռացուին: Քաղքին մուրացիկներուն համար, քաղաքը հոգ տանի: Ուրբաթ օր մուրալ կ'ըլլայ: Կասկածաւորները բռնուելու եւ պատժուելու են: Փողոցներու վրայ, մանաւանդ գիշերները, խշրտոց հանել, կանչուրտել, երգել չ'ըլլար: Գեղացիներուն վառօք, գնտակ ծախել: Կորսուած, գտնուած ապրանքն ոստիկանութեան տրուելու է: Գնչուները, տնէ տուն քայլող ու ապրանք ծախող մարդիկն առանց վաւերական թղթոյ բան ծախել չեն կրնար: Անծանօթ ու կասկածաւոր մարդէ ապրանք գնել չ'ըլլար: Փողոցներու մաքրութեանը միտ գնել: Աւելածները՝ հեռացնել: Առողջ տուար մորթել ու ծախել: Ուտուելու բաները՝ միայն վաճառանոց կ'ան ծախուի: Տօնի օրերը, մանաւանդ աստուածային պաշտաման ատեն, առնուլ տալ չ'ըլլար: Չափերուն ու կշիւքներուն միտ գնել: Անասունները կապելու է: Եթէ մնաս կ'ընեն, տէրը պատասխանատու է: Շները հաշելով, անհանգստութիւն կը պատճառեն ուստի բռնուելու եւ սպաննուելու են: Ոստիկանապետը՝ արուած հրահանգները պահէ ու պահել տայ: Տուգանք չի կրնար գնել: Տուգանքներն՝ որուն են: Ասոնց վրայօք քաղաքային խորհրդին հաշիւ: 462—482.

18.

Հարկաւոր է երկրին սովորութիւնները յատկացնել: Ազգայինք ունին արդէն 1730ին աղջկանց դպրոց: Հայ, լատին ու հունգ. դպրոցին հիմնարկութիւնը: Հայ աւագերէցն է ասոր վերատեսուչը: Անմիաբանութիւն: Անտոնեան հարը չվտացուին: Դպրոցնին կը դադրեցնեն: Ագոնցէն հրաման որ սորվեցընեն: Ընդգիմութիւններ: Իկեղեցական ժողովոյն որոշմանքը: Պարապ

բան: Վանքին մէջ կը սորվեցընեն: Հասարակութիւնը հայրերէն անկախ ըլլայ: Երկու զուգահեռական դպրոց: Հայերէն չգիտցողը՝ դպրոց չ'ընդունուիր: Չհայրերը կը վտացընեն: Իրենց արդիւնքը չի ծանցուիր: Հարք՝ ազգային հոգին վառ պահել կ'ուզեն: Տեսնող չկայ: Փափաք՝ ազգային պատանեկաց համար ճեմարան բանալու: Ճառախօսութիւն քաղքին մեծամեծաց առջեւ: Տարակուսական բան: Ճառախօսութեան բնագիրը: Քաղքին հարստութիւնն է, դպրոց ունենալ: Տղաք ուրիշ տեղ կը խրկուին: Որչափ դրամ դուրս կ'ըլլէ: Քաղաքը բան մը չի բերեր: Մեծ մարդիկ պիտի բերէ: Ով կը ծանցնայ զԵղիսարեթու պոլիս: Ուրիշ տեղ գացող տղաք կը սորվին գաղթութիւն, հաւատքի թուլութիւն, անկարգութիւն, հայ լեզուն մոռնալ: Այն ատեն պիտի սորվին համեստութիւն, յարգութիւն առ մեծամեծս, լաւ հայկարանութիւն, ազգին սէր: Որչափ բանի ձեռք զարկաւ քաղաքն, բայց ինչ օգուտ: Թէ որ տէր էք, թէ որ կառավար էք՝ ցուցուցէք: Սիւն էք, դպրոցով միայն կրնաք պահել: — Գերմաներէն լեզուն հարկաւոր է: Համակրթութեան ջանքը կը տեսնուի աղջկանց վրայ: Չորրորդ տարին լմնեցընող պղկունք դպրոց կ'ընկունուին: 2000 ֆիօրին աղջկանց դպրոցին համար: Դպրոցին վրայ հսկել՝ աւագերիցուն կը յանձնուի: Հիմնադիրն ինչ կերպով կը փափաքէր որ ըլլայ դաստիարակութիւնը: Վարժապետուհին պարտքն է, զաղջիկները բարոյականութեան վարժեցընել: Մայրենի լեզուն գատ՝ սորվին հունգարերէն: Ուրիշ գիտութիւն չսորվեցընել, մինչեւ որ տղան նախ հայերէն չգիտնայ: Աստուծոյ պատուիրանները տպաւորել տղոց սրտին մէջ: Աղօթել ու ասոր վրայ սորվեցընել: Կիրակի ու տօնի օրերը՝ պատարագ: Սեթեւեթութիւն: Վարժապետուհեաց շարունակ փոփոխութիւնը կը ստիպէ զհասարակութիւնն, որ դպրոցը մարապետաց ձեռքը տայ: Դաշինք ասոնց հետ: 482—514:

19.

Դպրոցը բարձրացընելու համար դրամաժողով: Յանձնարարական թուղթ. Ազգային խօսք առ Եղիսարեթու պոլիսցիս: Տկարացանք: Լաւ քաղաքացի տանք հասարակութեան, օգտակար անդամ հայ ազգին: Մեր ձեռնարկութեանը ականջ կը դնէ ազգայինը: Պր. Ռաֆայէլ քաջալերիչ: Արթնալ: Յորդոր կարգաւորեալ դպրոց մը կանգնելու: Ժողովք: Առատաձեռն պարգեւատուները: Քիչ տեղեկութիւն դրամաժողովին վրայ: — Ներքին կարգադրութիւններ դպրոցին նկատմամբ:

Հաւատքէն կը սկսի կրթութիւնը: Կիրակի ու տօնի օրերը պատարագ տեսնել: Կարգաւ եկեղեցի երթալ: Խոստովանիլ: Հոգ մարմնոյ մաքրութեան ու առողջութեան: Չողաքը պատժելը վարժապետաց կամացը թուողւած չէ: Գպրոցէն դուրս մնալ չ'ըլլար: Տարեկան քննութիւն եւ դասակարգութիւն: Վերատեսչութեան եռապատիկ դատաստանական ակտը: Վարժապետներուն վճարքը: Լաւ կը վճարուի գերմ. ուսուցիչը: Գպրոցական հարկադրութիւն: Պաղիանի կոմսը վաստակելու ջանքը: Կը խրի Գապտէպովեանի յատակագիծը: Ռափայէլ Ղարամանի ձեռք կը հասնի Եղիսաբեթուպոլիս իր նպատակին: Իր զոհողութիւնները: Հիմնաքարը կը դնէ Եղիսաբեթուպոլսոյ վարժոցին: Փերդինանտոս կայսեր պատճէնը: Գովասանք Պր. Ռափայէլի: Ռափայէլեան վարժարան: 15,000 ֆիօրինի հիմնարկութիւն հայ վարժոցին համար: Վարժարանն ամէն մարդու համար է: Հայք առաջնութիւն ունին: Եղիսաբեթուպոլսոյ դատաւորը վերահսկող: Դրամագլուխը՝ կառավարութեան հսկողութեան տակ: Ռափայէլեանի համար պատարագ: Հիմնարկութեան հաստատութիւնը: Յանձնարարութիւն վեհապետին կողմանէ: 514—511:

20.

Հիմնարկութեան հաստատութիւնը կ'ընդունուի: Պր. Ռափայէլ կ'անուանէ առաջին ուսուցիչը: Վերահսկողը՝ դատաւորն է: Քիչ բան գիտնք գպրոցին առաջին տարիներուն գործառնութեանցը վրայ: Ուսուցիչները՝ իրենք զիրենք քննութեան տակ ձգելու են: Անտոնեանք՝ հինգ տարեկան տղաքը, դպրոց ընդունելու են: Հայերէն լեզուն պարտաւորիչ է: Սորվեցրենք՝ կը դադրի: Ստորին գպրոցները՝ խեղճ վիճակի մէջ: Ուսուցիչք՝ տարրական գպրոցին մէջ սորվեցրնելու են: Եպիսկոպոսը՝ քաղաքային ժողովին մէջ: Գամելէրեան հիմնարկութիւնն ալ օգնէ վարժոցին: Գպրոցը կը բացուի: Ուսուցիչներուն վճարքը: Ռափայէլեան գպրոցը: Վերատեսչը՝ կառավարութեան ու եպիսկոպոսին հետ, դիմացէ դիմաց: Վճարքի լաւացուցումն: Ներքին պալատութիւն՝ բայց ուսման յառաջադիմութիւն: Ուսանողաց թիւը կ'աճի: Արմատական փոփոխութեան փափաքը: Դրամագլուխը բաւական չէ: Չգուշացուցումն: Վարժոցն իր նպատակը չ'իյրիսէ: Վարժոցը մնայ ստորին վարժարան: Անկումն: Նոր պահանջմունքներուն հառարկութիւնը չի կրնար համապատասխանել: Վարժարանը՝ տէրութեան լանձնուի: Գծուարութիւններ:

Պաշտօնէին գրել: Պայմանները՝ քաղքին առջեւ կը դրուին: Միարանութիւն երկու կողման մէջ. դաշինք Ռափայէլեան վարժարանը տէրութեան տրամադրութեան տակ կը ձգուի: Քաղքին կողմանէ տարւեալ 5000 ֆիօրին տէրութեան: Ուժը տարւան մէջ նոր չէնք չինել: Ուսուցիչները՝ տէրութիւնը պիտի անուանէ: Համակրթութեան պաշտօնէն, Ռափայէլեան վարժոցն, իր հոգատարութեան տակ կ'առնու: Երկու կողման մէջ դաշինք: Աղաչանք: Հայազգի ուսուցիչ չկայ. Քաղաքն՝ օգնութիւնը չի կրնար վճարել: Ստիպումն: Պատգամաւորութիւն: Քիչ մը զիջումն: Ազգայինք գոհ չեն: Յիշատակարան կը մատուցուի պաշտօնէին: Ասոր բովանդակութիւնը: Անորոշ էլք: 541—574:

21.

Եղիսաբեթուպոլսոյ հրապարակական շէնքերն ու յիշատակարանները: Որոնք էին հին Պաշապոլի նախնի ընակիչները, հաւանականապէս Վալաքները: Վալաք անուանակոչութիւններ: Քաղքին տարածութիւնը: Իր ամենէն երեւելի լեռները, դաշտերը, անտառները, ջրերը: Հին Արաֆի դղեակը: Ասոր ստորագրութիւնը: Ամենէն աւելի յիշուելու արժանագրութիւնները: Հիմակ ինչ է շէնքը. ինչ ձեւ ունի: Ուսթուղիկէ հայ եկեղեցին. իր մեծութիւնը. գանձերը. ճակիին յիշատակարանը: Երբորդութեան եկեղեցին, իր դրան վրայի հաղուագիւտ յիշատակարանը: Որմերուն վրայի գրութիւնները: Վենետիկոյ Միթիթարեանց վանքն ու եկեղեցին: Ասոնց յիշատակարանները: Մանկավարժոց: Ռափայէլեան աղջկանց գպրոցին յիշատակարանը: 575—595:

22.

Եղիսաբեթուպոլիս քաղքին համար նորագոյն կարգադրութիւններ: Քաղաքն՝ որմէ ունի իր կախումն: Բնիկ ըլլալու համար ինչ պէտք է: Որչափ վճարելու են օտարը, փաստաբանը, բժիշկը: Երդուելոց ժողովին թիւը: Պատգամաւորը: Ընդհ. ժողովը: Ասոր պաշտօնը: Նախագահ: Ինչ է իր գործքը: Ինչ կարգաւ ու կերպով ըլլալու են ժողովքները: Ժողովն իր ժամանակին ըլլալու է: Աւաջարկուած նիւթին վրայ՝ քանի անգամ՝ կրնայ խօսուիլ: Մասնաժողովներ: Քաղաքային խորհուրդ: Ասոր ընկերը: Քաղքին պաշտօնաւորները: Քաղաքապետ: Ասոր պաշտօնը: Սորհրդական,

քարտուղար, փաստաբան: Ոստիկանութեան վերա-
տեսուչ: Ասոնց ընելիքները: Ինչ է մասնաւորապէս
ոստիկանութեան ընելիքը: Ընկերութեան վրայ հսկել:
Շրջաբերականներու հրատարակումն: Միտ գնել գրտ-
նուած, ապօրինաւոր ստացուած բաներուն: Արկղակալ
վերաքննիչ: Հաշուոց վերահսկող: Ասոնց գործքերը:
Քաղաքային բժիշկն ինչ պարտաւորութիւններ ունի:
Տնտես: Գրադիրները: Ասոնց ընելիքը: Մանկաբարձ:
— Գինեծախութեան կրպակներու, իջեւաններու,
ողեւոր բմպելի ծախողներու համար՝ կարգադրու-
թիւններ: Գինետունը՝ եկեղեցիէն, դպրոցէն, հիւան-
դանոցէն, որչափ հեռու ըլլալու է: Մինչեւ երբ կրնայ
բաց մնալ: Երաժշտութիւն չըլլար: Օղեծախութեան
խանութները, սրճանոցները, ոստիկանութեան հսկողու-
թեան տակ են: Որոշ գին մը պէտք են ունենալ.
մաքուր ըլլալու են. պիւլեալ եւ ուրիշ խաղեր խաղալ
չըլլար: Երբ կրնան բացուիլ. մինչեւ երբ կրնան բաց
մնալ. 595—616.

23.

Եղիսաբեթուպոլսոյ եկամուտները յառաջագոյն
աւելի էին: Տարեկան հաշուեկշիռ: Այգետառնեայց
մուտքեր: Հիմնական ստացուածոց շահերը: Վարձքեր:
Կանոնաւորեալ եւ անստոյգ եկամուտներ: Արտաքոյ
կարգի եկամուտներ: — Ելք: Պաշտօնատեարց ու
քահանայից թոշակը: Դպրոցական ծախքեր: Ծա-
ռայից վարձքը: Չանագան ելքեր, Պաշտօնատեարք ի
հանգստեան: Պարտքեր: — Եղիսաբեթուպոլսոյ քա-
ղաքապետները 1826էն մինչեւ 1904. — Վերջաբան:
Պատճառն՝ որ Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայինք այն առ-
ախճանի նուազած, ինկած, փճացած են: Հայերը՝ վա-
ճառական ազգ են. յատկապէս Եղիսաբեթուպոլսե-
ցիները: 1849էն ետքը՝ կամաց կամաց կը հեռանան: —
Չօտարները սիրել, անոնց խնամութիւն: Վենետիկոյ
Միխիթարեանց ձեռք քաշելը: Աշխարհական կղերին
անհոգութիւնը: Եկեղեցական լեզուն թողուլ, փոխել:
Մօտենալ լատին եպիսկոպոսին: Ազգային եկեղեցա-
կանք բարձրանալ, մեծագոյն պաշտօնի հասնիլ չեն
կրնար: Հին պաշտօնատէրք գացին, մեռան, եկան
օտարածինները: Առանց բացառութեան՝ հունգարացի
պաշտօնատէրք եւ ուսուցիչք: Ասոնք չեն զգար չեն
մտածեր հայու պէս: Տխուր պատկեր: 616—641:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԵՐԱՆ

- Ա. Գալեմքեաքեան Հ. Գրիգորիս Վ., Ուսում-
նասիրութիւնը Լեւոնայոց դատաստանագրոյն:
1. Պիշոֆ, Լեւոնայոց հին իրաւունքը: 2. Գոլեք.
իրաւունք Հայոց: 1890: 8° Երես՝ 85+59: Փր. 1.25
- Բ. Մեմեմիշեան Հ. Գալեմքեաք, Ազգաբանութիւն
ազնուական զարմին Տիւզիւնց. (պատկերագրող):
1890: 8° Երես՝ 50: Փր. 1.—
- Գ. Տաշեան Հ. Յակոբքոս, Ազաթանգեղոս առ
Գեորգայ ասորի եպիսկոպոսին եւ ուսումնասիրու-
թիւն Ազաթանգեղայ գրոց: 1891: 8° Երես՝
ԺԱ+159: Փր. 1.25
- Դ. Դեմետրիոս Տաճի Արեւելեան Հայքի Պուրո-
վինա: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Գալեմքեաքեան: 1891:
8° Երես՝ 79: Փր. —.85
- Ե. Տաշեան Հ. Յակոբքոս Վ., Ուսումնասիրու-
թիւնը Սոոյն-Կալիստոնեայ Վարուց Աղեքսանդրի:
1892: 8° Երես՝ 7+272: Փր. 3.—
- Զ. Ալպեք Տըվլիք եւ Գ. Փիսոն, Ուղեւորութիւն ի
Փոքր Ասիա: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1892: 8°
Երես՝ 82: Փր. 1.—
- Ը. Մառ Նիկ., Ամսունային ուղեւորութիւնից դէպ ի
Հայս: Թրգմ. Մոսկովիոս Անտիան: 1892: 8°
Երես՝ 89: Փր. 1.25
- Ղ. Գալեմքեաք Ա., Նորագոյն աղբերք Մոսկովի Խորե-
նացոյ: Հո. Ա.: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1893:
8° Երես՝ Ժ+51: Փր. 1

- Թ. Դաշեմքեաթեան Հ. Դրիգորիս Վ., Պատմութիւն հայ լրագրութեան: Հտր. Ա. 1794—1860: (1 տասնկարով:) 1895: 8° Երես՝ 232: Փր. 2.50
- Ժ. Կոնիքի փ. Կ., Կենտրոնի զրոյց Դաւթի Անյաղթի: Թրգմ. եւ յաւ. Հ. Ե. Վ. Տաշեան: 1893: 8° Երես՝ 7+92: Փր. 1.25
- ԺԱ. Դովրիկեան Հ. Դրիգորիս Վ., Հայք յեղիսաքեթուպոլիս Դրամսիրումնիոյ 1680—1779: (1 զենկատիւ.) 1893: 8° Երես՝ Ժ+533: Փր. 4.50
- ԺԲ. Խաչաթեան Գր., Զենոն Դլակ, համեմատական ուսումնասիրութիւն: 1893: 8° Երես՝ 78: Փր. 1.—
- ԺԳ. Տէր-Մովսիսեան Փարսադան, Հայ գեղական տունը: Թրգմ. Հ. Բ. Վ. Պիլէգիկեան: (6 տախտակ 55 պատկ.) 1894: 8° Երես՝ 103: Փր. 2.—
- ԺԴ. Դարիքի Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ. Հտր. Բ. կամ Եանիւրաձ: Թրգմ. Հ. Ե. Վ. Տաշեան: 1894: 8° Երես՝ ԺԱ+43: Փր. 1.—
- ԺԵ. Տաշեան Հ. Ե. Վ., Ուսումնասիրութիւնը հայերէն փոխառեալ բառից: Ա. Հ. Հիւլալման, Սեմական փոխառեալ բառեր հին հայերէնի մէջ: Բ. Փրոքէլման Կ., Եոնական փոխառեալ բառեր հայերէնի մէջ: Գ. Հ. Հիւլալման, Հայկական Եստուրի անուններ: 1894: 8° Երես՝ 9+145: Փր. 2.—
- ԺԶ. Տաշեան Հ. Եանիւրիս Վ., Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնը: Հտր. Ա.: Ա—Զ: Ա. Նեմեսիոս: Բ. Պրոկղ Դիաղորիս: Գ. Խոսրովիկ: Դ. Դիրք Հերթուածոց կամ Եպիփան: Ե. Պրոկղ: Զ. Սեկունդոս իմաստասէր: 1895: 8° Երես՝ ԺԲ+294: Փր. 3.60
- ԺԷ. Տաշեան Հ. Եանիւրիս Վ., Հայկական աշխատասիրութիւնը հայագէտ Պ. Փէթթէրի, ի մի ամիսփուած եւ Թարգմանուած հանգերձ ծանօթութեամբը: 1895: 8° Երես՝ 202: Փր. 2.50
- ԺԸ. Տիգրեան Կ., Սեւ Ժովու ոռոտական եզերքը: 1895: 8° Երես՝ 192: Փր. 2.—
- ԺԹ. Դովրիկեան Հ. Դրիգորիս Վ., Դրամսիրումնիոյ Հայոց Մետրապոլիսը կամ Նկարագիր Կերա

- Հայաքաղաքի ի գիր եւ ի պատկերս: 1896: 8° Երես՝ Թ+352: Փր. 3.60
- Ի. Տաշեան Հ. Եանիւրիս Վ., «Վարդապետութիւն առաքելոց, անվանեալ կանոնաց մատենաւ. Թուղթ Յակոբայ առ Կողբատոս եւ Կանոնը Թաղղէի: 1896: 8° Երես՝ Թ+442: Փր. 6.—
- ԻԱ. Տոմաշեկ Վ., Մատեն եւ Տիգրիսի աղբերաց սահմանները: Պատմական եւ տեղագրական հետազոտութիւն: Մասն Առաջին՝ Պատմական տեղեկութիւնը Մասնոյ վրայ: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլէգիկեան: 1896: 8° Երես՝ Է+62: Փր. 1.—
- ԻԲ. Կարիքի Ա., Արարու զրոյցը Մովսիս Խորենացւոյ Պատմութեան մէջ: Թրգմ. Հ. Դաւրիկ Վ. Մէնէլիչեան: 1897. 8° էջ ԺԶ+107: Փր. 1.50
- ԻԳ. Յովնանեան Հ. Դ., Հետազոտութիւնը նախնեաց ռամկորէնի վրայ: Ուսումնասիրութիւնը եւ քաղուածներ: Մասն Ա. Ռամկորէն մատենագրութիւնը: Տետր Ա: 1897, 8° էջ Ը+272: Փր. 4.—
- ԻԴ. Յովնանեան Հ. Դ., Հետազոտութիւնը նախնեաց ռամկորէնի եւն: Տետր Բ: 1897: 8° էջ Ա—Ը+273—522: Փր. 3.—
- ԻԵ. Դեշեկի Հ., Համառոտ պատմութիւն Հայոց: Թրգմ. Հ. Դր. Վ. Դաւթեան: Եանիւրաձը Թարգմանին՝ 1. Յանկ 1895—1897 Հայոց կոտորածներու առթիւ լոյս տեսած զրքերու: 2. Դաւազանագիրը Կաթողիկոսաց եւ Պատրիարքաց Հայոց: 1897 8° էջ Ը+130: Փր. 1.50
- ԻԶ. Մեմեկիշեան Հ. Դարիքի Վ., Դիրք (կամ յոգուած) գրելու արուեստը: Նորու հեղինակներուն ուղղեալ քանի մը կարեւոր անարկութիւններ: Եանիւրաձ Դիրք կարգաւ արուեստը: 1898: 8° էջ Է+123: Փր. 1.25
- ԻԷ. Խաչաթեան Գր., Մ. Խորենացու Նորագոյն աղբերքների մասին քննադատական ուսումնասիրութիւնը: 1898: 8°, 56 էջ: Փր. 1.—
- ԻԸ. Տաշեան Հ. Ե., Անարկ մը հայ հնագրութեան վրայ: Ուսումնասիրութիւն Հայոց գրչու-

- Թեան արուեստին: (10 զնկատիպ պատկերով): 1898: 8° ԺԱ+202 էջ: Փր. 2.50
- ԽԹ. Դադրաշեան Ե., Փաւստոս Բիւզանդացի եւ իւր պատմութեան խարդախողը: Մ. Խորենացու աղբիւրների ուսումնասիրութիւն: 1898, 8° 175 էջ: Փր. 2.50
- Լ. Մանրեանց Լ., Հայերէն քարքառախօսութիւն: Թրգմ. Ի ոռւսերէնէ Հ. Գ. Վ. Մէնելիշեան: 1899, 8° Երես՝ Է+26: Փր. —.50
- ԼԱ. Բօսեան Հ. Ե., Հայք Ի Զմիւռնիա եւ Ի շրջակայս: Հատոր Ա. Զմիւռնիա եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899: 8° Երես՝ ԺԲ+369: Փր. 5.—
- ԼԲ. Բօսեան Հ. Ե., Հայք Ի Զմիւռնիա եւ Ի շրջակայս: Հատոր Բ. Զմիւռնիոյ վիճակին զեւաւոր քաղաքներն եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899: 8° Երես՝ Ժ+161: Փր. 2.50
- ԼԳ. Գովրիկեան Հ. Գրիգոր Վ., Հայք յեղիսաբնութուպոլիս Դրամսիւղւանիոյ. Բ. Հատոր 1780—1825. (1 զնկատիպ:) 1899: 8° Երես՝ Է+558: Փր. 5.—
- ԼԴ. Դազանձեան Ե., Եւդոկիոյ Հայոց զաւառաքարաւոր: 1899: 8° Երես՝ Է+124: Փր. 1.—
- ԼԵ. Կարրիկեան Ա., Հեթանոս Հայաստանի ութ մեհեաններն Ազաթանգեղոսի եւ Մ. Խորենացույ համեմատ: Թրգմ. Հ. Յակովբոս Վ. Տաշեան: (1 աշխարհգրկն տախտակով:) 1899: 8° Երես՝ 48: Փր. —.70
- ԼԶ. Տաշեան Հ. Ե., Ժողովածոյք առակաց վարդանայ, ըստ Ն. Մատի, տեղեկատուութիւն եւ քաղաքներ: 1900: 8° Երես՝ ԺԱ+198: Փր. 2.50
- ԼԷ. Տաշեան Հ. Ե., Մատենագրական Մանր Ուսումնասիրութիւնք. (տես ԺԶ:) Մասն Բ: Է-Ժ. Խիկար եւ իւր իմաստութիւնն, Ազապետոս եւ իւր Յորդորականք առ Յուստինիանոս, Թղթակցութիւն Արգարու եւ Բրիստոսի ըստ Նորագիւտ արձանագրութեան Եփեսոսի, եւ Գէորգայ Պիսիդեայ վեցօրեայք: 1901: 8° Երես՝ ԺԲ+388: Փր. 4.50
- ԼԸ. Գր. Տեք-Պօղոսեան, Նկատողութիւններ Փաւստոսի Պատմութեան վերաբերեալ: 1901: 8° Երես՝ Ը+110: Փր. 1.50

- ԼԹ. Վեքեք Դր. Սիւնն, Արարատը Ս. Գրոց մէջ: Թրգմ. Հ. Բառնաբաս Վ. Պիլէգիլճեան: 1901: 8° Երես՝ Ե+77: Փր. 1.—
- Խ. Սանտալճեան Յովսէփ Վ., Ատրեստանայ եւ Պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք կամ Նոցին քաղաքն որոնք Նաիրի-Ուրարտու աշխարհին պատմութեան կը վերաբերին: 1901: 8° Երես՝ 262: Փր. 4.50
- ԽԱ. Խաչաթեանց Բագրատ, Հայ Ժողովրդական դիւցազնական վէպը: 1903: 8° Երես՝ Ը+72: Փր. 1.—
- ԽԲ. Մեհեղիշեան Հ. Դարրիկ Վ., Արդի լեզուագիտութիւնը: Հատոր Ա.: 1903: 8° Երես՝ Ը+204: Փր. 3.—
- ԽԳ. Մարկիարտ Դր. Ե., Հայ Բղիաշխարհ: Թրգմ. Հ. Թ. Կէտիկեան: 1903: 8° Երես՝ 44: Փր. —.75
- ԽԴ. Գեղցեք Հ., Սկզբնատրութիւնք Բիւզանդեան քաղաքաբնութեան դրութեան (1 աշխարհագրական տախտակով): Թրգմ. Հ. Գ. Դարանֆիլեան: 1903: 8° Երես՝ Է+83: Փր. 2.—
- ԽԵ. Կիւրիկեան Բ. Վ., Ժովք, Ժովք-Տուք եւ Հոռմ-Կլայ, պատմական եւ տեղագրական ուսումնասիրութիւն: (1 աշխարհագրական տախտակով) 1904, 8° Երես՝ Ը+119: Փր. 1.50
- ԽԶ. Կիւրիկեան Բ. Վ., Կոլոտ Յովնանէս Պատրիարք. պատմագրական եւ քանասիրական ուսումնասիրութիւն: 1904: 8° Երես՝ ԺԴ+227: Փր. 3.50
- ԽԷ. Պեղեկեան Հ., Նպաստ մը հայ. լեզուի պատմութեան: Թարգմ. Հ. Գ. Դարանֆիլեան: 1904: 8° Երես՝ Ը+87: Փր. 1.25
- ԽԸ. Տեք-Սիւրուշեան Գ. Եւ Ամառեան Հ. Ե., Բնութիւն եւ համեմատութիւն Եզնիկայ Նորագիւտ ձեռագրին: 1904: 8° Երես՝ Է+110: Փր. 1.50
- ԽԹ. Գովրիկեան Հ. Գրիգոր Վ., Հայք յեղիսաբնութուպոլիս Դրամսիւղւանիոյ. Բ. Հատոր 1825—1904: 8° Երես՝ Ժ+663: Փր. 7.—

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0413535

7065

9147.92

9-79